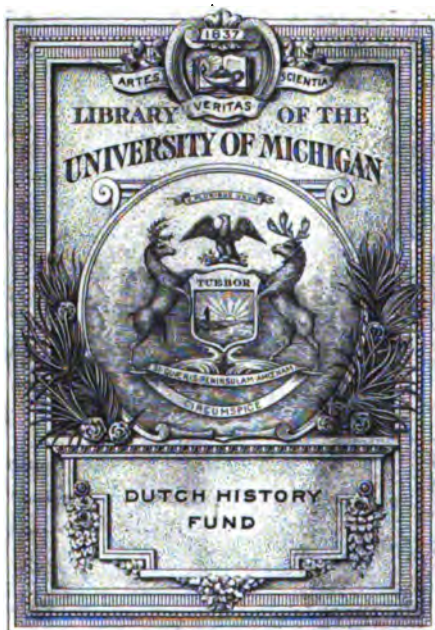

1825 — 66

in 84 banden

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1825.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1825.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1825.

BOEKBESCHOUWING.

De gemoedsgesteldheid van David, onder zijne verschillende lotgevallen, uit zijne Psalmen opgemaakt, en den Christenen tot stichting voorgesteld, in Leerredenen. Door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. Iste Deel. Te 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1824. *In gr. 8vo.* 395 *Bl. f* 3-25.

De waardige Schrijver is, als populair Schriftuitlegger, door zijne *Bijbeloefeningen* reeds genoegzaam bekend. Het tegenwoordig werk is van eenen eenigzins anderen aard; want hier ontvangen wij *Leerredenen*, en hierover verontschuldigt zich de Schrijver genoegzaam. Wij hebben er 14 in dit eerste deel; nog twee deelen van gelijke grootte zullen volgen. Het onderwerp is inderdaad nuttig. Het is de geschiedenis van David's hart, zoo als dat bij zijne velerlei wisselende omstandigheden en lotgevallen in zijn leven gesteld en werkzaam was. De Psalmen zijn de tolken zijner ziel. Het onderwerp is intusschen niet gemakkelijk: er is hier veel gelijksoortigs, waaruit het moeijelijk was eene keuze te doen; ook is wel menige Psalm ten dezen minder bruikbaar, en bij vele de gelegenheid en tijd onzeker. De Schrijver behoeft evenwel niet alle deze liederen te behandelen. MICHAËLIS, KNAPP, en inzonderheid MUNTINGHE en VAN DER PALM, zijn de gidsen, die VAN HEYNINGEN steeds met oordeel heeft gebruikt. — Voor den Rijswijkschen leerstoel waren deze leerredenen bijzonder geschikt, en wij twijfelen geenszins, of zij dienden daar zeer tot leering en stichting. Ook willen wij de uitgave niet afkeuren; het boek zal zeker zijne lezers vinden. Dan, wij zouden bij de uitgave wel eene meerdere zorge verlangd hebben, ten aanzien der vloeibaarheid, en de plaatsing der zinsneden. De Heer VAN HEYNINGEN schrijft veel, (waartoe zijn predik-

werk hem dan ook zeer te ſtade komt;) wij zouden daarom gaarne zien, dat hij zich aan geene onachtzaamheid of onnaauwkeurigheid ten dezen gewende, hetgeen wel eens de fout der Heeren *veelſchrijvers* wordt; en wij vertrouwen, dat deze enkele wenk genoegzaam zal zijn. Deze ſtukken, over Pſ. VIII, XIX: 8–15, XII, XXXVI, XXXV: 37, XXVI, XXVII, LXII, LXIV, V, XI, CXL: 11, LIX, en XVII: 15, geven genoegzame afwisſeling en leerzaam onderhoud. Dit deel brengt David's leven alzoo tot den tijd van zijne vlugt voor Saul. Wij wenſchen, dat de kundige Redenaar zijne taak gelukkig volvoeren zal, en verklaren opregt, de voortzetting met verlangen te gemoet te zien.

De afval der Christelijke Kerk in onze dagen. Gedenkſchrift van ANANIAS ASHER; *met eene Voorrede door* NICOLAAS SCHOTSMAN, *Predikant te Leyden. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar. 1822. *In gr. 8vo. 75 Bl. f* 1-:

Een Gedenkſchrift; dat echter, vertrouwen wij, de Eeuwen niet overleven zal, niettegenſtaande het Voorberigt van nu wijlen Vader SCHOTSMAN en het Lofgedicht van den Heer BILDERDIJK. De titel van *Gedenkſchrift* is ook tamelijk willekeurig gekozen. Het ſtuk, zegt SCHOTSMAN, is een tegenhanger van PRIESTLEY's *verbasteringen des Christendoms*; maar, daar deze *het Christendom verbasterde door het licht des Evangeliums uit te blazen en de toorts der Rede aan te ſteken*, tracht ASHER daarentegen *het verbasterd Christendom tot zijne oude zuiverheid terug te brengen, door den Afgod van onze dagen, de menſchelijke Rede, van den troon te ſtooten, en ons de genade van God in Christus op nieuw te doen huldigen.* — Wij zullen beproeven, de wijze, *hoe* de man dit doet, eenigermate te doen kennen.

Het begin is *tot nederwerping der ſterkten* (van den Satan), en heeft: „*Ziet, ik heb het u voorzegd!*" tot op-

opschrift of tekst. Ook boven iedere der volgende afdeelingen of hoofdstukken (hoe men die noemen wil) staat een tekstje. Wij vonden in deze inleiding, daar wij reeds stevige stormrammen verwachtten, dat de middelweg altijd de beste is; voorts het berigt, dat de Satan beurtelings de Kerk bedekt met *ijsschollen van Ongeloof*, of met *gloeijende stroomen van Bijgeloof. Somtijds poogt hij haar te doen bezwijken door de woedende aanvallen, die het Ongeloof en Bijgeloof op elkander doen: alle gruwelen zijn hem welkom; want die, welke zijne plannen niet kunnen bevorderen, dienen ten minste tot zijne* VERLUSTIGING!!! Thans ligt het Bijgeloof, naar het schijnt, op 't gijpen; doch dit *schijnt* slechts zoo: maar hoogmoedig en *met dreigende hoornen* verheft zich het Ongeloof. Tegen hetzelve roept en trekt de Heer ASHER moedig ten strijde.

I. *Deszelfs Verdeelingen en Sekten.* Tekst: *De Schriftgeleerden en Farizeën zijn gezeten op den stoel van Mozes.* — De Filozofen en Neologen. De eersten zijn de *Farizeën*, die zich *geheel en openlijk van de Goddelijke Openbaring ontdoen.* De Neologen, of *Sadduceën*, *veinzen* de Christelijke openbaringen aan te nemen, *ten einde die in het geheim te ondermijnen, en daardoor zoo veel te zekerder ten val te brengen.* Zij hebben echter hetzelfde doel; ieder kan alles zijn: *Godverzaker*, *Materialist*, *Deïst*, *Fatalist*, *Determinist*, *Aanhanger van het Veelgodendom*, enz. „Dus is 't best, hen maar op gelij„ken voet te behandelen."

II. *Oorsprong en Geschiedenis.* Tekst: *Uwe moeder is eene Hethitische, en uw vader een Amoriter.* — Men kan de ontelbare Sekte tot twee klassen brengen; namelijk, ketters omtrent het Opperwezen, de H. Dieëenheid, of ieder der drie Personen in dezelve. *Arianen* (heele en halve), en ketters, die het op de regtvaardiging, wedergeboorte enz. gemunt hebben; *Pelagianen*, (heele en halve.) Deze waren ketterijen van de vierde en vijfde Eeuw. Deze benden van den Satan raakten verstrooid; maar in de zestiende Eeuw, bij de Hervorming, kwamen de meest goddelooze menschen voor den dag: BLAN-

RATTA SERVETUS, VALENTIN GENTILIS, ALCIATUS en LELIUS SOCINUS, met hun *vervloekt* Socianismus. Maar de Hervormers waakten: die ketters waren genoodzaakt tot het stichten eener afzonderlijke Kerk; zij waren bij alle ware Christenen een afschrik. Zij wisten echter, in *Holland*, in de half Pelagiaansche Kerk der *Arminianen*, of Remonstranten, in te sluipen. Dat waren nu verschrikkelijke spoken in de Kerk, en men zag ze, nu en dan, bij Gereformeerden, Lutheranen, Pausgezinden, Arminianen; maar zij beminden eigenlijk den naam van Filozofen. Zij waren: SPINOZA DESCARTES, BAYLE, ABAURIT, HOBBES, POPE, BOLINGBROKE, GIBBON en anderen; maar, met uitzondering van eenige *verachtelijke* personen, werden zij door geheel het menschdom veracht. Eindelijk brak de dijk door. In het midden der achttiende Eeuw kwam er eene goddelooze en onbeschaamde schaar. HELVETIUS, VOLTAIRE, CONDORCET, D'ALEMBERT, DIDEROT en *eene menigte andere zamengezworenen*, vielen eerst de gruwelen van het bijgeloof, maar daarna de heiligste Evangelische waarheden, ja de Godheid zelve, aan. Zij maakten opgang bij een ligtvaardig volk. Maar weldra zagen deze vaders van het Atheïsmus en Rationalismus een nieuw stelsel opkomen. ROUSSEAU, die onzedelijke Filozoof, die Patriarch en naderhand de Afgod der Deïsten, verdeelde de Filozofen in twee vijandige legers. De twee bevelhebbers vervolgden elkander in hun leven, ter verlustiging van den Satan; en, almede tot zijne verlustiging *nu nog*, dient waarschijnlijk de duistere afgrond hun tot slagveld. — Maar dit alles ging niet stelselmatig. Niet zoo zeer hunne bewijzen, als wel hunne losbandige beginselen en schandelijke zeden, wonnen hun talrijke navolgers. De brand sloeg uit *Frankrijk* over door geheel *Europa*, en de *Rijn* kon dien niet keeren. Maar schimpredenen alleen konden de *Duitschers* niet voldoen; ofschoon het grootste gedeelte der *Duitsche* Wijsgeeren besloten had, CHRISTUS af te zweren. Zelfs KANT kon hen niet

niet overtuigen van het gebrekkige der menfchelijke Rede. Ten einde anderen zoo veel te beter om den tuin te leiden, begonnen zij nu de Oosterfche talen en andere hulpwetenfchappen vlijtig te beftuderen, noemden zich Uitleggers, en vervolgden, met eene woede zonder gelijken, alle regtzinnigen. Dit is de Neologie, die nu, na eenen ftrijd van dertig jaren, zich gereed maakt, om zich onafhankelijk van de uiterlijke Kerk te verklaren, en met eenen ijzeren fchepter over haar te heerfchen.

III. *Plan en Leerftellingen der Filozofen en Neologen.* Tekst: *De buik is hun God*, enz. — Hun plan is, de geheele vernietiging van allen ftelligen of geopenbaarden Godsdienst. Alle kerken en gezindten moeten weg. Dit zoeken de eerften te bereiken door aanval op den Bijbel; de laatften, door zich, als 't ware, op den Bijbel te gronden. Hunne leerftukken zijn, óf *ftellige:* één God, geene Drieëenheid; eene Voorzienigheid, maar over het groote, niet over het kleine; eene onfterfelijkheid der ziel, maar geene opftanding, vergelding of oordeel; — óf *ontkennende*, (deze hebben de Filozofen niet, maar alleen de Neologen) welke den Bijbel in het algemeen, of in de bijzonderheden deszelfs leerftellingen betreffen. Hier is de Schrijver uitvoerig genoeg, en treedt in vele bijzonderheden; weshalve wij onzen Lezer, gelust het hem, naar het boekje zelve verwijzen.

IV. *Middelen, door de Filozofen en Neologen te werk gefteld.* Tekst: *Zulke valfche Apostelen zijn bedriegelijke arbeiders, zich veranderende in Apostelen van Christus*, enz. — Die middelen zijn: huichelarij en onbefchaamde veinzerij; de kreet van verdraagzaamheid, waardoor zij volkomene onverfchilligheid, en dat niemand zich onderwinden mag hen tegen te fpreken, verftaan; voorts het oprigten van fcholen, waarin de jeugd *om niet* uit menschlievendheid onderwezen wordt; vervolgens de Letterkunde, en eindelijk het ftichten van geheime Gezelfchappen en Orden.

V. *Voortplanting, uitgeftrektheid en magt der Neologie en Filozofie.* Tekst: *Maar als de Zoon des menfchen zal komen, meent gij, dat Hij geloof zal vinden op de*

aarde? — Dit hoofdstuk loopt kortjes af: *Joden* en *Muzelmannen* gaan bij duizenden onder de banier van het Rationalismus. De *Griekſche* en *Roomſche* Kerken hebben duizenden, die het geloof van hunne Vaderen afzweren. Geen heel of half Protestantsch land, hetwelk niet van ongeloovigen of afvalligen wemelt. *Engeland* en *Holland* hebben nog vooreerst geen nood. Maar *Frankrijk* is het ergſte. *Zweden*, *Denemarken*, *Zwitſerland* leeren van *Duitschland*; en hoe erg het daar geſteld is, kan een voorſtel of vraag van de Hoogeſchool te *Göttingen* in 1808 bewijzen. Maar de benaauwdheid komt dan eerst regt, als Satan het Rijk van Ongeloof en Bijgeloof vereenigd heeft, en de Antichrist het Universalismus gelegd zal hebben tot den onveranderlijken grondſlag van zijnen heiligſchendenden troon. — Het boekje eindigt met eene oproeping van de wachters in *Israël*.

Wat dunkt u, Lezer? Wij willen niets zeggen van alle deze *invectiven* en hatelijke *magtſpreuken*, zonder eenig bewijs. De Schrijver ziet in alles *een vastberaamd en boosaardig plan*; hij gelooft, dat ieder, die van hem verſchilt, zeer zeker in dwaling is, en hij erkent hoegenaamd geene dwaling, dan uit de verachtelijkſte boosheid. Zijn geſchrijf wekt dus niets dan verontwaardiging en medelijden op. Zulke boekjes onteeren de goede zaak van den besten Godsdienst, en doen onbegrijpelijk veel nadeel. Intusſchen is de wijze van betoog, of liever van zeggen, hier zoo potſierlijk en waarlijk grappig, dat wij ons gedurig herinnerden aan den tweeſtrijd tusſchen *Gymnastes* en *Kapitein Tripet* in den *Tristram*, waarbij de goede Korporaal *Trim* geheel zijn geduld verloor, uitroepende: *Goede hemel, één enkele bajonetſtoot is meer dan dat alles!* Waarlijk, op deze wijze verdedigt men de Hemelſche waarheid niet.

Het Voorberigt, natuurlijk *aanprijzende*, van den Eerw. SCHOTSMAN, beſlaat XXXI bladzijden. Wij zeggen er niets van; want de man rust nu in het graf. Evenwel kunnen wij onze verbazing niet ontveinzen, dat hij dit geſchrift voor ons *Nederlanders* vertaalde of verta-

talen deed, daar hij zelf scheen te meenen, dat het gevaar *hier in Holland* zoo groot niet is: „Hetgeen van die „ vrucht (der Neologie) van vreemden bodem tot ons „ wordt overgebragt, wordt doorgaans (eer hebben, „ zegt hij, de *Recensenten!*) ons niet aangeprezen, en „ het *weinige*, dat op eigen grond gewassen is, wordt „ trouwhartig wederlegd." Dus hadden wij de *Rodomontade* van ASHER immers kunnen missen? En waarlijk, men moet wel volkomen blind zijn, indien men het werk, dat men thans zoo uitstekend maakt van Bijbelsche Uitlegkunde, wil gelijkstellen met zoo verfoeijelijke Neologische pogingen. Maar des te gevaarlijker, bijna schreven wij kwaadaardiger, is de uitgave van dit boekje voor den *Hollander*, en SCHOTSMAN's aanprijzend Voorberigt. BILDERDIJK's Lofdicht is niet vreemd; wij kennen den man genoegzaam, en weten, dat zijn lof in het godsdienstige iederen regtschapenen Godgeleerde ten gruwel is.

Aanspraken, bij gelegenheid van het Verslag op de tiende Algemeene Vergadering des Bijbelgenootschaps der Afdeeling Rotterdam, op den 24 Oct. 1824, door A. DE VRIES, *Predikant te Rotterdam, enz. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1824. *In gr.* 8*vo.*

Het Bijbelgenootschap vierde, door den Goddelijken zegen, deszelfs tiende algemeene vergadering. Een feest voor ieder weldenkend Christen! De leden des Genootschaps kwamen, in verschillende steden onzes vaderlands, weder bijeen, om het Verslag van den staat des Genootschaps aan te hooren, en den Vader der Lichten voor den bloei dezer Christelijke instelling te bidden, en met gezang en dankzegging te verheerlijken. Te Rotterdam werd een zaakrijk Verslag gedaan door den Secretaris, den Weleerw. M. A. DE JONGH, en de godsdienstige aandacht der leden bestuurd en opgewekt door eene Aanspraak van den Weleerw. A. DE VRIES. Zijn Eerw.

legde daartoe ten grondslag, dat *Geloof, Hoop en Liefde de geest moet zijn van het Bijbelgenootschap, zal het op bestendigen bloei en zegen van God rekenen kunnen.* De keuze van onderwerp is ons allezins gepast en doelmatig voorgekomen. Ook de behandeling verdient lof, en dit stuk, als *Aanspraak* beschouwd, kan volstaan met de ontwikkeling van algemeene bewijsgronden, hoezeer het onderwerp vatbaar is voor eene breedvoeriger behandeling. De stijl is doorgaande goed, hier en daar zelfs bondig; doch ook wel eens te beeldrijk, hier en daar soms plat, als b. v. bl. 37: „ Als dit geloof en deze overtui-„ ging bij ons vast is, dan blijven wij volharden in dit „ goede werk, al verminderde het getal der leden zoo-„ danig, dat men, *in plaats van deze kerk noodig te heb-„ ben, ze gemakkelijk in ons woonvertrek kon plaatsen.*" *Rec.* zou hier gaarne eindigen met de aanbeveling, dat ook dit stichtelijk woord door velen mogt gelezen en ter harte genomen worden; maar zijn oog valt op de inleiding, welke de behandeling van de gekozene stoffe voorafgaat. De Eerw. DE VRIES noemt, bl. 24 en 25, het bestaan van Zendeling- en Bijbelgenootschappen een „ vreemd, zonderling verschijnsel! in een tijd van zoo „ veel beroering, uitputting, en verval;" en vraagt verder: „ Van waar dat? Is er bij de kinderen dezer eeuw „ zoo veel meerder Godsdienstliefde, zoo veel meerder „ ingenomenheid met het Evangelie van Christus, zoo „ veel meerder zucht voor de eer van den Zaligmaker? „ Men moge dit wenschen, maar niemand, die tijden en „ menschen kent, zal dit durven beweren. Is dan het „ Bijbelgenootschap — misschien eene dier hersenschim-„ mige ondernemingen, hoedanige onze leeftijd meer „ voortbragt, waardoor men alles wil hervormen en ver-„ beteren, met geestdrift begint, tot eene zekere hoogte „ volhoudt, spoedig wederom verkoelt, en eindelijk ge-„ heel stil staat? Dat eenige *medelopen*, (?) die van deze „ koortsachtige beweging des tijds niet geheel vrij zijn, „ is waarschijnlijk, maar de oorsprong, de gang en loop „ van dit ons Genootschap is mijns bedunkens te zeer ge-

„ ken-

„ kenmerkt door edeler beginselen aan de zijde der op„ rigters, en door de zigtbare begunstiging aan de zijde „ der Voorzienigheid, dan dat wij het tot dien rang zou„ den mogen vernederen." — Deze winderige, magtspreukige uitspraken en onbestemde vragen behaagden ons in geenen deele. *Ons* komt het bestaan van Zendeling- en Bijbelgenootschappen in dezen tijd *niet* als een vreemd verschijnsel voor. Men moet willens blind zijn, als men zoude willen beweren, dat onze tijd nog niet rijp is, om soortgelijke Christelijke inrigtingen daar te stellen en in stand te houden. Wat zegt dat toch: „ *in een tijd van* „ *zoo veel beroering, uitputting, en verval?*" — Voorts laten wij alle vergelijking tusschen de kinderen dezer eeuw *en die van vorige* (dit zal toch hier bedoeld worden, offchoon het in de pen bleef) nu aan derzelver plaats; maar als men een' diep wijsgeerigen blik slaat op de zedelijke gesteldheid onzer Natie, (wat minder oppervlakkig, dan DA COSTA *c. s.* zulks doen) dan zal die vergelijking zoo onvoordeelig nog niet uitvallen. Ook is het ons duister, welke „ *hersenschimmige ondernemingen, hoe*„ *danige onze leeftijd meer voortbragt*," de Eerw. DE VRIES op het oog heeft. Wij kennen die niet; even min weten wij, waar „ *die koortsachtige beweging onzes* „ *tijds*" in bestaat. Het schijnt, dat zijn Eerw. met zoo veel goeds, als er beoogd en gesticht wordt door zoo vele Maatschappijen en Genootschappen, als daar zijn het *Nut van 't Algemeen*, de *Maatschappij van Weldadigheid*, het *Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen* enz., niet veel op heeft. En alle deze inrigtingen zijn evenwel vruchten des Christendoms, en bloeijen door de zigtbare goedkeuring van Hem, die elke poging tot bevordering van menschengeluk zegent. Wat zullen wij zeggen? Och, dat toch, vooral in onzen tijd, ieder Christenleeraar voorging, met den bloei van iedere heilzame instelling te helpen bevorderen, en zich vrijmaakte van dien onchristelijken geest van tegenwerking, waardoor zoo dikwijls de Kansel zelf onteerd wordt! Dat geve God!

Over de zwakke Spijsvertering en alle daaruit voortkomende Ziekten, *door* A. P. WILSON PHILIP, *naar het Engelsch door* H. S. HIJMANS, *Doctor in de Wijsbegeerte, Genees- en Heelkunde, en praktiserend Geneesheer te Rotterdam. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1823. *In gr. 8vo. Behalve de Voorrede*, 335 *bl.* *f* 2-90.

„Eene woordenrijke breedvoerigheid is zekerlijk in het volgend werk niet te miskennen, doch, bij de hooge waardij van deszelfs inhoud, geenszins als een gebrek te beschouwen;" dus getuigt de Vertaler van het hier aangekondigde geschrift; en Recensent, die met het eerste gedeelte dezer getuigenis volkomen instemt, beklaagt zich, omtrent het laatste te moeten verschillen, en het geen doorwrocht meesterstuk te kunnen noemen; voor welke laatste stelling des Vertalers hem de spoedige tweede uitgave een zeer zwak bewijs toeschijnt.

Het hapert den Schrijver van het onderhavige werk aan die helderheid van voorstelling en uitdrukking, aan die gezonde logica, welke in elk wetenschappelijk werk mag gevorderd worden. Recensent mist eene goede bepaling van hetgeen de Schrijver door het woord *indigestio* verstaat, eene naauwkeurige beschrijving van de ziekte zelve, met onderscheiding der noodzakelijke en toevallige verschijnselen, en eene rationele therapie, op de *doctrina indicationum* gebouwd; in één woord, het onderwerp is niet duidelijk doordacht, en daardoor ook niet duidelijk voorgesteld en ontwikkeld. Dit geschrift levert, naast de onlangs uitgegevene en door sommigen zoo hoog geroemde brochure van JENNER, eene nieuwe bijdrage tot de kennis der tegenwoordige Engelsche *praxis*, zoo geheel verschillende van die van eenen SYDENHAM, MEAD, FRIEND, HUXHAM, MACKBRIDE, GREGORY, en alle die groote Geneeskundigen van Engeland, wier schriften echte klassieke waarde bezitten.

2 H.

Woor-

Woordenboek van alle Grieksche Geneeskundige Benamingen met derzelver Verklaringen van Dr. H. BRANDIES, *vertaald en vermeerderd door* H. J. POOL, *Med. et Chir. Dr. te Gouda. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1824. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede,* 352 *bl. f* 3 - 30.

Het menigvuldig gebruik van Grieksche benamingen in de Geneeskunde maakt Woordenboeken ter verklaring dier benamingen noodzakelijk. Het thans aangekondigde is vervaardigd door den Heer BRANDIES, bij het verkrijgen zijner doctorale waardigheid, en prijst zich aan door volledigheid en naauwkeurigheid. Voor het oogmerk, waarmede het geſchreven is, komt het ons voor, allezins voldoende te zijn; ofſchoon het in waarde aanmerkelijk gewonnen zou hebben, indien de Schrijver goedgevonden had, ook de verſchillende beteekenisſen der woorden bij oudere Grieksche Schrijvers aan te teekenen, en dus derzelver beoefening (thans, helaas! zoo algemeen verwaarloosd) te bevorderen. — Mogt ook deze arbeid nuttige kennis aankweeken, en, door een goed vertier, den Vertaler aanmoedigen, om zijn voornemen, het uitgeven namelijk van een dergelijk Woordenboek voor de Latijnſche benamingen, te volvoeren!

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem. XIde Deel. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1822. *In gr.* 8vo. 455 *Bl.*

De beroemde Haarlemſche Maatſchappij, aan welke het vaderland en de wetenſchappen zoo veel verſchuldigd zijn, levert ons in dit deel weder een nieuw bewijs harer nuttige en onafgebrokene werkzaamheid. In hetzelve zijn vervat twee bekroonde Prijsverhandelingen, de eerſte van den

den kundigen Goudschen Geneesheer BUCHNER, over de middelen ter voorkoming en beteugeling van heerschende Ziekten bij uitgestrekte Droogmakerijen; de tweede van de Heeren BENNET en OLIVIER, beiden door hunne verdiensten in het vak der Natuurlijke Historie algemeen bekend, behelzende eene Naamlijst der zogende Dieren, Vogelen en Amphibiën onzes vaderlands; en eindelijk een Verslag, betreffende eenige Oudheden, in de provincie Gelderland, kwartieren Zutphen en Veluwe, gevonden, medegedeeld door Mr. A. C. W. STARING VAN DEN WILDENBORCH. Zaakrijke bondigheid en duidelijkheid van betoog en voordragt in de eerste; naauwkeurigheid en orde in de tweede; belangrijkheid, aan een' sierlijken stijl gepaard, in de derde dezer Verhandelingen, verstrekken ook dit deel ter aanbeveling bij alle beminnaars der wetenschappen in ons vaderland, handhaven den welgevestigden roem der Maatschappij, aan welke zij haren oorsprong verschuldigd zijn, en maken alle verdere aanprijzing overbodig.

Lang bloeije de verdienstelijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen! Zij blijve de kweekster van nuttige kundigheden, grondige geleerdheid, echte wijsbegeerte, en zij tevens een hechte dam tegen dien stroom van ijdele bespiegelingen en hypothesen, welke, uit het nabuurig Duitschland vooral losgebarsten, sinds lang den akker der waarheid met een' algemeenen ondergang bedreigde, en ook hier te lande begonnen is, zijne verwoestingen aan te regten.

Proeve over de vrijheid des Zeehandels, en de waarde der Nationale nijverheid, in verband beschouwd met de grondbeginselen eener nieuwere verlichte Staatshuishoudkunde, en de gelukkige uitkomsten daaruit voortvloeijende, tot vereeniging en bloei van alle belangen. Door PIETER VREEDE. *Iste en IIde Stuk. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 332 *bl. f* 3-30.

De belangen van den grooten Zeehandel, het Fabrijkwezen

zen en den Landbouw schijnen, wanneer men de zaak in den eersten opslag beschouwt, niet dan een schoon geheel op te leveren, heilzaam voor alle klassen van burgers, nuttig voor het Vaderland, en bevorderlijk tot den algemeenen bloei en de welvaart van alle standen. De Landbouwer brengt ruwe produkten voort; de Fabrikeur bewerkt dezelve; de Zeehandelaar zorgt voor derzelver verzending naar alle oorden der wereld, en opent eene algemeene markt, waarop en de Fabrikeur en Trafikant, en zelfs de Landbouwer, zich van nuttige voorwerpen tot volmaking van zijn bedrijf kan voorzien. In dit licht werden dan ook twee althans dier hoofdtakken — de Koophandel en het Fabrijkwezen — bij onze groote Vaderen beschouwd, als takken van éénen heerlijken boom, dien der algemeene welvaart. Anders was het in *België*, waar de sluiting der *Schelde* den koophandel knakte; maar hier verbroederde het Fabrijkwezen zich weder even zeer met den Landbouw, als in de Noordelijke gewesten met den Koophandel; en de twee eerstgenoemden, zoo naauw vereenigd, bragten een ander geheel voort, dan 't welk men in *Holland* ontmoette. Zag men hier uit slijk en moeras eene wereldstad, eene digt aaneengeschakelde reeks van bloeijende binnensteden, en rijke dreven met kudden verrijzen; dáár trof eene niet minder dorre heide, dan die van *Drenthe*, het oog; het land van *Waas* in het meest bevolkte en bijkans welvarendste landschap van *Europa* veranderd; terwijl in *Gent*, en *Kortrijk*, en *Doornik* een nieuwe bloei verrees, hoewel op andere gronden dan in *Holland* gevestigd; en *Verviers* zich verhief op de puinhoopen van *Leyden*. Want in de achttiende Eeuw verdween allengs de welvaart der *Hollandsche* binnensteden, op het fabrijkwezen gevestigd; de fabrikanten verweten zulks aan den koophandel, die hun bedrijf, door den invoer van uitheemsche manufacturen, ondermijnde; en nu begon die treurige verwijdering tusschen die twee hoofdzuilen van *Nederlands* welvaart, welke eerlang het geheele gebouw met instorting dreigde. De geslotene Zee, van 1795 tot 1801, verlamde den Zeehandel te veel, dan dat

de fabrikant over hem zou hebben kunnen klagen; doch men weet, hoe, met deszelfs herleving in 1802, het geschil ook met nieuwe levendigheid voor 's lands Hooge Magten gevoerd werd; hoe de bekende besluiten van Februarij diens jaars, welke den invoer van buitenlandsche manufacturen althans belemmerden, door de klagten des koophandels buiten werking bleven, tot dat eerlang nieuwe rampen, en het verlies van het geheele Vaderland, alle zorg voor het behoud der gemeene welvaart nutteloos en overtollig maakten, en elk slechts voor zichzelven te zorgen had, om niet aan het nijpendste gebrek ter prooije te worden.

Uit dezen rampzaligen toestand eensklaps, als door een wonder, verlost, werden wij nog in datzelfde jaar, zoo 't scheen tot overmaat van geluk, hereenigd met een land, hetwelk, onder KAREL V, gelijkelijk met ons, door fabrijken en koophandel tevens, tot een der bloeijendste van *Europa* geworden was, doch sedert, na lange kwijning, op eene andere wijze en langs eenen anderen weg dan wij, die oude welvaart aanmerkelijk genaderd was. *Langs eenen anderen weg*; door vereeniging, zoo als wij zagen, van fabrijknijverheid en landbouw; — gelijk onze gewesten door die van handel en fabrijken, en, na de geheele kwijning van deze, in de laatste tijden genoegzaam door den handel alleen. Eene dubbele wetgeving, een dubbel systema van Accijnsen, in- en uitgaande Regten, naar ieders aard en belangen gewijzigd, scheen aan sommigen voor de beide hoofdafdeelingen des Rijks eene gewenschte zaak te zijn, en het ontbrak niet aan voorbeelden, zelfs in de naburige *Britsche* Rijken. Doch de staatkunde der groote Magten, die, schoon zij ons de verlossing van *Frankrijk* met *de Kaap*, *Demerary*, *Berbice*, *Essequebo* en 25 Millioenen der *Russische* schuld lieten betalen, nogtans ons de wijze van vereeniging met *België voorschreven*, begreep het anders, en wilde eene Eenheid, op de beginselen der *Fransche Centralisatie* gevestigd. Daar stonden nu de belangen van den handel, welke in *Holland*, — die der fabrijken en des landbouws, wel-

welke in *België* heerschten, als in eene vijandelijke houding tegenover elkander geschaard! Eene *staatkundige* Oppositie hadden wij in 's lands Hooge Vergadering eigenlijk niet; maar eene zeer sterk uitgesprokene, bij alle gelegenheden, waar het handel, landbouw en fabrijken betrof, zigtbare grenslijn tusschen *Zuidelijke* en *Noordelijke Nederlanders*. Het was der Regeringe, ook met den besten wil, met den meesten ijver voor 's lands welzijn bezield, onmogelijk, deze botsende krachten gezamenlijk te doen werken, deze *dissonancen* in eene schoone *harmonie* op te lossen. Naauwelijks scheen zij de eene partij te begunstigen, (gelijk bij de *Tariffen* van 1816 en 1819) door den handel ten behoeve der nijverheid aan eenige banden te leggen, (minder knellend door de zwaarte, dan door de wijze van invordering der Regten) of de bitterste, de regtmatigste klagten verhieven zich uit het *Noorden*; naauwelijks gaf zij iets toe aan den anderen kant, door de Oud-*Hollandsche* beginselen (hoewel slechts gedeeltelijk) aan te nemen, (gelijk bij de bekende wet van 12 Julij 1821) of de *Belgen* verhieven de luidruchtigste kreten; de anders zoo bedaarde en voorbeeldige zittingen onzer Staten Generaal werden met personaliteiten en hatelijkheden bezoedeld; en het schijnt, alsof de Regering, hierop opmerkzaam geworden, en niemand voor 't hoofd willende stooten, de beginselen dier wet omtrent het *Tarif* heeft gewijzigd. Dit, wat handel en fabrijken betreft. De worsteling tusschen handel en landbouw was naauwelijks minder geweldig; en hier kwam eene bijzondere omstandigheid bij: Sedert het verval van fabrijken en handel was de landbouw, ook in de *Noordelijke* Provinciën, tot eene nooit gekende hoogte gerezen, en zijne stem verhief zich van daar, gezamenlijk met die der landbouwers van *Braband* en *Vlaanderen*. Maar hier tegen stond een ander, gewigtig belang over. Bij het verlies van zoo vele takken van handel was *Amsterdam* toch nog het middelpunt des Graanhandels gebleven, alleen door de vrijheid, aan dien tak gelaten. De *Belgen* begeerden in 1816, toen het koren duur was, een verbod van uitvoer; in

1824,

1824, toen het goedkoop was, een gelijk verbod van invoer. Beide verzoeken wees de Regering met wijsheid van de hand! In 1817 kwam het redmiddel van zelve; doch de herhaalde goede oogsten sedert dien tijd, en ook nu laatst van dit jaar, hebben haar, bij de gedurig herhaalde aanzoeken der *Belgische* Afgevaardigden en *Noord-Nederlandsche* landbouwers, wel tot eenige toegevendheid genoodzaakt.

In dezen staat van zaken, die den echten vriend des Vaderlands zoo veel kommer veroorzaakt, daar (hoe men dan over de fabrijken denken moge) zeer zeker de handel op de deerlijkste wijze verachtert, — in dezen staat van zaken verheft een eenvoudig ambteloos burger (hoewel, ook door ondervinding, met Regering en landsbestuur niet onbekend) zijne stem, en slaat een nieuw middel voor, om alle belangen te vereenigen, en het land tot den hoogstmogelijken bloei te verheffen. Zijn eerste stuk is geheel daaraan toegewijd, om de wond te peilen, om den staat des geschils te beschouwen, en de beginselen der echte Staatshuishoudkunde daarop toe te passen. Het tweede draagt dan de redmiddelen voor, om, zonder onderlingen tweestrijd, den handel het ruimste vertier en de meeste vrijheid, der nijverheid de wenschelijkste veiligheid, den landbouw eenen waarborg tegen spotprijzen te verschaffen. Het is een ontwerp van Vredesverdrag tusschen den Zeehandel aan de eene, de Fabrijken en den Akkerbouw aan de andere zijde. Eene edele poging voorwaar! ook dan, wanneer het voorgeslagene middel ondoenlijk gekeurd werd, aller lof en hoogste goedkeuring waardig. Wij vermeten ons echter niet, om het middel *stellig* goed of af te keuren; wij vernemen met genoegen, dat bevoegdere Regters dan wij, — dat onze geëerbiedigde Koning en Hoogstdeszelfs Raden deze zaak in ernstige overweging hebben genomen. Wij zullen ons dus tot eene schets van het werkje, met eenige daarin gevlochte aanmerkingen, bepalen.

In het begin legt de kundige Schrijver eenige gronden van Staatshuishoudkunde, door de beste Schrijvers aange-

komen: 1. dat de kapitalen niet enkel vermeerderen door aanvoer van buiten, door aankweeking van binnen, maar ook wel degelijk door veredeling der grondstoffen; 2. dat het *numerair* niet altijd vermeerdert naar gelange van de vergrooting der rijkdommen; 3. dat de binnenlandsche handel de rijkdommen vermeerdert, ook zonder toevoer van buiten, of verandering van de gedaante der waren; 4. dat belastingen, aan den lande betaald, een ontwijfelbaar verlies zijn van het kapitaal der bijzondere burgers, en dus ten slotte een algemeen verlies. (Wij hebben het betoog, dat aan de belastingen, door de wijze, waarop dezelve geld in omloop brengen, niet ook zou gewonnen worden, geenszins klemmend gevonden. Welk eene menigte ambtenaren bestaan er, welke zonder die belastingen volstrekt niet zouden kunnen leven! De *waarde*, die deze daarvoor teruggeven, is hun tijd, dien zij misschien anders niet zouden kunnen besteden, dan door andere bedrijven te benadeelen; en de *waarde*, die sommige leveranciers geven, is, naar mate van hetgeen zij daarvoor terugbekomen, al zeer gering.) Hij bestrijdt het zoo algemeen gevoelen, dat de Nationale rijkdom vermeerdert, naar mate van den meerderen *uitvoer* boven den invoer, die alsdan door *numerair* moet worden goedgemaakt. Daarop gaat hij nu over tot zijn groote doel. Eerst slaat hij het oog op den Zeehandel, en erkent volmondig, dat dezelve, ten algemeenen nutte, volkomen vrij behoort te zijn. Doch tevens verliest hij de nijverheid niet uit het gezigt. De Zeehandel zoekt goedkoope waren, om dezelve met het meeste voordeel af te zetten; hij bekommert zich weinig, of hij den besten koop binnenslands of elders bekomen kan; en dit kan, waar de zeevaart van alle kanten de goedkoopste produkten mag invoeren, die natuurlijk door de meesten gezocht worden, niet anders uitloopen dan tot volslagen bederf van binnenlandsche nijverheid en landbouw, die niet altijd tegen alle buitenlanders markten kunnen. Hij brengt dit nader op ons Vaderland te huis, en treedt in een uitvoerig betoog, dat niet alleen de Zeehandel, maar ook Tra-

fijken en Fabrijken, tot de oude grootheid en welvaart van hetzelve ruimschoots hebben bijgedragen. Dit erkennen wij van ganscher harte; doch het was niet noodig tot het ontwerp van den Heer VREEDE, die immers alles vereenigen wil, om zoo uitsluitend, als hier geschiedt, *Neêrlands* bloei in de schoone zeventiende Eeuw aan de Fabrijken boven den Zeehandel toe te kennen, en te zeggen, dat de handel eerst in de achttiende Eeuw in vollen bloei heeft gestaan, ten koste van en zelfs door de onderdrukking van het bloeijende Fabrijkwezen. Dat dit laatste in die Eeuw niet alleen verachterd, maar zelfs bijkans vernietigd is, kan niet geloochend worden; (wij meenen, dat in 1810 juist *een honderdste gedeelte* aan de *Leydsche* lakenhallen werd aangebragt van den in 1710 bewerkten voorraad;) doch zou dit alleen de schuld van den Zeehandel, en niet van andere omstandigheden zijn? Dat althans die handel in de zeventiende Eeuw niet *enkel in het opkomen* was, gelijk de Heer VREEDE denkt, maar *in den hoogsten bloei* stond, kan uit echte stukken worden bewezen. In ons *Mengelwerk* van No. XIV des vorigen jaars hebben wij het berigt van eenen *Engelschman*, van *Sir* WALTER RALEIGH, omtrent *Neêrlands* ongehoorden, zuiver *commerciëlen* voorspoed, reeds in 1603, medegedeeld. Ten tijde van den *Munsterschen* Vrede was die misschien op het toppunt; maar kreeg een duchtigen slag door CROMWELL's *Akte van Zeevaart*, die niet zoo zeer de fabrijken als de verbazende vrachtvaart trof. En dat in 1750 de handel reeds aanmerkelijk geleden had, zien wij uit de *propositie* van Prins WILLEM IV tot de instelling van een *Porto Franco*, waarin onder anderen het volgende voorkomt: „Men ziet het verval in de voornaamste koopsteden van „de Republick, door het ledig staan van een considerabel getal winkelhuizen. Die *Amsterdam* sedert 25 jaren hebben gekend, zijn gefrappeerd van deze waarheid. Ja, de vermindering en schaarschheid van het „zeevarend volk levert daarvan ook een onbetwistbaar „bewijs. Onze kooplieden klagen, dat, daar zij in vo-

„ri-

„ tige tijden de Noordsche en Oostersche Volken voorza„ gen met de producten van *Frankrijk*, *Spanje*, *Portu„ gal* en *Italië*; en deze laatsten wederom met de pro„ ducten van de eersten, men alsnu voorbij het land „ vaart, om de kosten van onze Convoyen, Licenten en „ andere lasten te menageren. Het is nog weinig jaren „ geleden, dat de stad *Amsterdam* het Magazijn was, on„ der anderen mede van de Indigo en andere verfstoffen, „ waarvan tegenwoordig bijna geene vestiges gevonden „ worden." En vervolgens betoogt men, dat de invoer van het *Koloniaal* uit *Frankrijk* naar *Hamburg* destijds ⅔ meer was dan naar *Holland*; dat hennep, vlas en andere Oostersche waren niet meer naar *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal* werden gescheept, zoo als vroeger; dat er geene *Hollandsche* Huizen meer in *Spanje*, dat er weinig handel naar de *Levant* was, enz. (*) Het is waar, ten tijde der *Amerikaansche* onlusten begon onze handel, onder de bescherming der onzijdigheid, wel tot een' ongewonen bloei op te klimmen; maar dit duurde niet lang, en sedert 1780 liep die handel allengs te niet. De Heer VREEDE haalt nog eene plaats uit den Bergraad VON JUSTI, te *Göttingen*, aan, behelzende, „ dat *alle* de steden der *Nederlanden* ten tijde van den grootsten bloei der manufacturen, in de dertiende, veertiende en vijftiende Eeuwen, ontstaan zijn, *wanneer de* Nederlanden *weinig of geene scheepvaart dreven*; terwijl de Zeehandel in de laatste Eeuwen tot de stichting van geene enkele stad aanleiding heeft gegeven." Hoe kan de kundige VREEDE zulk eene plaats van een' vreemdeling overnemen, die de diepste onwetendheid verraadt? Hoe! *Nederland* dreef

(*) Zie *Hollands Rijkdom*, door LUZAC, IIde D. bl. 291, 292. Hij heeft er zelf nog vele stalen bijgevoegd, bl. 295—298, en zegt ten slotte: „ Kortom, als men de takken van „ den algemeenen koophandel, welke den eersten grond van „ *Hollands Rijkdom* gelegd heeft, nagaat, is er geen, die „ niet of verminderd, of vervallen, of te niet geloopen „ is."

dreef in de 13—15de Eeuw *weinig of geene scheepvaart*, toen eerst *Brugge*, daarna *Antwerpen* de stapelplaatsen waren van het Noorden en Zuiden, en de grootste koopsteden van *Europa*, na *Venetië* misschien! toen er uit *Amsterdam* reeds geheele vloten naar de Oostzee gingen! — Door de fabrijken zijn de *Nederlandsche* steden gesticht! Bestonden *Dordrecht*, *Haarlem*, *Delft*, *Leyden*, *Utrecht*, *Gent*, *Brussel*, *Leuven*, *Antwerpen* en zoo vele andere steden dan niet reeds in de elfde en twaalfde Eeuwen? „ Maar zij zijn door fabrijken vergroot." Ongetwijfeld; maar is *Brugge*, is *Antwerpen*, is *Dordrecht* door den handel ook niet eigenlijk eerst geworden, hetgeen zij naderhand waren? Zijn *Amsterdam* en *Rotterdam* daardoor in de dertiende en veertiende Eeuwen niet *geschapen*? Men bouwde in de zeventiende Eeuw in *Holland* geene steden meer, omdat het land bijna tot het *maximum* der bevolking geklommen was, en er letterlijk geene ruimte meer voor steden overschoot; doch men zie, hoe spoedig *Amsterdam* zijne 200,000 inwoners verkreeg! De Heer VREEDE is hier dus eenzijdig, en hij vergunne ons op te merken, dat zijn stand in vroegere jaren, als fabrikeur te *Leyden*, hier op zijne redeneringen wel eenigen invloed kan hebben gehad, aan welken wij daarentegen ook weder eene uitvoerige en zeer belangrijke opgave van alle de bedrijven en takken van bestaan, aan de lakenfabrijk verknocht, zijn verschuldigd. Wie zou niet van harte wenschen, dat zulk eene aanzienlijke bron van welvaart ook onder ons, ook in de Noordelijke Provinciën, weder mogt worden verlevendigd? Wij willen hem zelfs toegeven, dat de fabrijknijverheid meerdere kapitalen aan den gang brengt, dan de Zeehandel; de laatste is en blijft toch eene zenuw van den Staat; en, daar onze Schrijver dit gereedelijk erkent, begrijpen wij niet, waarom hij zoo vele moeite doet, om den Zeehandel niet alleen beneden de nijverheid te stellen, maar ook als den vijand derzelve te doen beschouwen. Dit gaat zoo verre, dat hij zich *koopvaardijvloten* verbeeldt, waarvan de eigenaars patent zullen nemen, en in de havens van *Amsterdam*, *Rotterdam* en

Antwerpen markt houden, om terstond daarna weder weg te varen. Dit heeft vooreerst nog geen nood; maar het is toch zeker, dat eenige voorzieningen in het belang der nijverheid volstrekt noodzakelijk zijn. En deze geeft nu de Schrijver in het tweede stuk op.

Zoo wij ons met de *theoretische* beschouwingen van den Heer VREEDE niet geheel konden vereenigen, zijn *praktische* gedeelte heeft ons veel beter voldaan. In zoo verre wij hierover kunnen en mogen oordeelen, zoekt het stelsel des Schrijvers welmeenend alle belangen te vereenigen. De handel zal en moet vrij zijn; dit is zijne eerste hoofdstelling: de regten op den in- en uitvoer niet hooger te stellen dan *één ten honderd op zijn hoogst*. De grondstoffen, zoo als eikenschors, inlandsche wollen en vette kalfsvellen; wil hij openstellen voor den uitvoer, zonder hooge Regten; maar, tot bescherming der inlandsche nijverheid, een *Accijnsregt* leggen bij het inkomen op de goederen, die ook binnenslands voortgebragt worden, hetwelk de onevenredigheid tusschen de prijzen, waarvoor de fabrikeur die bereiden, en de koopman die aanbieden kan, zal wegnemen. De hoegrootheid van dit Regt zal dus naar dat verschil in prijzen worden geregeld; maar de last van *entrepôts*, *plombering*, en alle die hatelijke middelen uit den *Franschen* tijd, die in onze tegenwoordige *fiscale* Wetgeving uit denzelven zijn overgenomen, zal geheel geene plaats hebben: in stede daarvan, bekomt de koopman zijne goederen, na behoorlijke betaling, en *verificatie* van derzelver gewigt, of maat, of getal, in huis, ter vrije beschikking, en bekomt van het betaalde regt *aanschrijving* op de boeken der Administratie. Zoo dikwijls hij nu verder verkoopt, laat hij, geheel of gedeeltelijk, naar mate der hoegrootheid van het debiet, die goederen op den naam des koopers *afschrijven*; en dit moet, ook in den overgang tot de derde hand, tot in de kleinste winkels toe, voortgezet worden: bij het debiet aan Particulieren houdt zulks op; en de winkelier bekomt dan, voor 't geen hij aldus uit den handel in de *consumtie* overbrengt, eene korting van 10 percent op het Accijnsregt, gelijk het geheele Regt bij den wederuitvoer naar buitenslands, te-

gen eene nieuwe *verificatie* der goederen, wordt terugge-geven. Iedereen, tot den winkelier toe, heeft dus in ze-keren zin belang, dat de Regten behoorlijk voldaan wor-den, en is nooit zonder vrees voor ontdekking, daar het hier niet is gelijk in de tegenwoordige wetgeving, dat, zoodra de koopman zijne goederen in het pakhuis heeft, hij beveiligd is tegen alle aanhaling van fluikerij; maar de *contrôle* der aan- en affchrijving blijft altijd; de boeken zijn gedurig in te zien. De Heer VREEDE vleit zich, dat door dit middel de fmokkelarij zoodanig zal beteugeld worden, dat men zal kunnen zeggen: *Er bestaat geene Fraude.* De wetten, die hij daartoe voorflaat, zijn de-ze: „ 1. De uitvoer van alle accijns verfchuldigde goede-ren worde verboden, tenzij dezelve verzeld zijn van een bewijs, dat op de rekening van den uitvoerder eene *af-fchrijving* heeft plaats gehad van een gelijk getal ma-ten of ponden, als waarvoor de uitvoer verzocht wordt. 2. Van alle koopen en verkoopen in accijns verfchuldig-de goederen, die gedaan worden, — bepaalder, bij allen overgang van eigendom van zoodanige goederen van den eenen op den anderen, ten gevolge van koopen en ver-koopen, als anderzins, — moet eene *affchrijving* van den afleveraar bij de Administratie plaats hebben, en eene *aanfchrijving* op die, welke ontvangt, in gelijke gehalte van maten of ponden, als worden overgedaan." — Het is dus onverfchillig, of *dezelfde* goederen uitgaan, die inge-komen zijn, wanneer flechts eene gelijke *maat* of *hoe-veelheid* uitgaat; hierdoor wordt de belemmering van den koophandel afgenomen, en toch hetzelfde oogmerk be-reikt. Bij den *aanpeil* der reeds voorhandene en aan het Accijnsregt onderworpene goederen worden dezelfde be-ginfelen gevolgd. De buitenlandfche manufacturen wor-den dus aan de binnenlandfche fabrikaten in prijs gelijk gefteld, maar niet *boven* dezelve bevoordeeld. De koop-handel is aan *entrepôts* noch lastig toezigt onderworpen. De *transit*-handel gaat op dezelfde gronden zijnen gang, maar wordt niet boven den eigen' handel begunftigd. De fchatkist zelf zal er bij winnen, door den bloei des han-

dels en der nijverheid, de wering der *fraude*, de heffing bij het gewigt, niet bij de waarde, en — de mindere omflagtigheid der *recherche!* — Eenige bijlagen bevatten nadere toelichtingen op de uitvoering van het ftelfel der af- en aanfchrijvingen, bedenkingen over den inhoud des Koninklijken befluits van 1 Junij 1820 omtrent een Nationaal *Etiquette* voor wollen manufacturen, over de *fraude*, en toepasfing van het Accijnsregt op den buitenlandfchen Graanhandel.

Wanneer men nu dit alles nagaat, zoo beveelt het Ontwerp zich zekerlijk van meer dan ééne zijde aan. Eenvoudige aan- en affchrijving is ongetwijfeld gemakkelijker, dan al de fleep van formaliteiten, bij de *Franfche*, of in den *Franfchen* geest geftelde, wetten vereischt. In vele opzigten zijn wij het ééns met den Schrijver; maar wij kunnen niet nalaten, hem eenige bedenkingen onder het oog te brengen. *Vooreerst*. Het geheele ontwerp is enkel daarop berekend, (IIde St. bl. 19) dat onze nijverheid zich tevreden ftelle met de *vervulling der binnenlandfche behoeften*. Doch is dit oogpunt wel juist? Kunnen onze fabrijken bloeijen zonder buitenlandsch vertier? Wij gelooven waarlijk, dat, indien b. v. onze lakenfabrijken alleen van binnenlandsch debiet moesten beftaan, het bloeijende *Verviers* fpoedig verkwijnen zou. *De buitenlandfche handel is gewis niet de vijand, maar de opregte vriend en de fleun der fabrijken, wanneer zij goed en goedkoop werk leveren*. Waarom bloeijen de fabrijken der *Engelfchen* zoo zeer? Omdat hun wereldhandel de bezendingen begunftigt en overal heenbrengt. Zou het dus de regte weg zijn, den fabrikant te zeggen: „ Zóó hoog moogt en „ kunt gij markten; *daarvoor* zullen *wij* zorgen"? Zouden wij niet even zulk *goed en goedkoop* werk kunnen leveren als de fabrikaten van *Engeland*, waar alles zoo duur is, indien onze handel zóó bloeide, en overvloed van voortbrengfelen op onze markten de levensbehoeften, en dus ook de dagloonen, in prijs deed dalen? Wij vragen dit flechts, en beantwoorden de vraag geenszins toeftemmend; maar wij hadden wel gewenscht, dat de

Heer VREEDE dit punt, hetwelk door onzen voortreffelijken Staatsman VAN HOGENDORP meermalen zoo uitvoerig is uiteengezet, wat meer in het oog had gehouden. — *Ten andere* is het stelsel der aan- en afschrijvingen, hetwelk de Heer VREEDE als zoo eenvoudig beschrijft, toch, onzes inziens, nog al omslagtig. Welk eene menigte *bureaux* en *commisen* zijn er niet noodig, om van elk der tallooze bedrijven en handelingen van koop en verkoop (inzonderheid indien, gelijk de hoop en bedoeling is, de handel weder mogt aanwakkeren) aanteekening en boek te houden! Reeds in groote koopsteden moet dit veel omhaals veroorzaken; hoe veel te meer dan, wanneer het tot *alle* bedrijven in het geheele Rijk, tot alle winkels, zelfs in de dorpen, wordt uitgestrekt! Zal de koopman, die toch dikwerf dringende haast bij eene aan- en afschrijving kan hebben, niet menigmaal daarnaar moeten wachten, wanneer men slechts weinig commisen of klerken aanstelt, om kosten te mijden? en welk eene uitgave voor de schatkist, wanneer deze genoegzaam vermenigvuldigd worden, om op elke aanvrage terstond gereed te zijn! Hoe groot, hoe drukkend is nu reeds het getal der ambtenaren, boven dat in den tijd der Republiek en des vrijen handels! en zal daarin dan nooit vermindering komen?

Gaarne wenschen wij door den bekwamen en welmeenenden Schrijver over dit een en ander eenige inlichting te ontvangen. De Recensent is volstrekt onzijdig, daar hij noch tot den koophandel, noch tot het fabrijkwezen de minste betrekking heeft, en slechts wenscht, die beide steunsels van *Nederland* gelijkelijk te zien bloeijen. Wij verlangen niets liever, dan dat deze Proeve in dat groote doel moge slagen; en de Schrijver gelieve de hier gemaakte bedenkingen slechts aan zucht, om, zoo veel mogelijk, misbruiken en verkeerde toepassingen voor te komen, toe te kennen.

Geschiedkundig Verslag, daadzakelijke Bevindingen en algemeene Aanmerkingen, benevens eene Verzameling van Bewijsstukken betrekkelijk het Amsterdamsch geoctrooieerd Kunstcement. Door U. W. T. CAZIUS, *Eigenaar der geoctrooieerde Fabrijk, te Utrecht gevestigd. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1824. *In gr. 8vo.* 245 *Bl. f* 1-80.

Tot de onderwerpen der gesprekken van den dag behoort, sinds langen tijd, gelijk bekend is, het nieuwe of zoogenaamd *Kunstcement*, verkregen door branding van de opgebaggerde kleiaarde uit het *IJ*; en ieder weet, hoe verschillend, doch meestal ongunstig, de beoordeelingen en uitspraken zijn ten aanzien van deszelfs deugdelijkheid, in vergelijking met het gewone *Duitsche* of *Dordsche Tras.*

„ Vooroordeel en Eigenbelang, die geduchte geesels der „ Maatschappij, laten niet na, vele partijdige uitstrooisels te„ gen de nieuwe Cementstoffe te verspreiden." Dit waren de woorden, zegt de Heer CAZIUS, van welke de eerste klasse van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letteren en schoone Kunsten zich bediende, bij derzelver Verslag, in den jare 1809, aan Z. E. den Minister van Eerdienst en Binnenlandsche Zaken gedaan, omtrent de deugdelijkheid des Kunstcements, uit gezuiverde beklonken molenklei van het *IJ* vervaardigd; en hij betuigt, de waarheid dezer stelling gedurende al den tijd te hebben ondervonden, welken hij zich met het vervaardigen van het geoctrooieerd Kunstcement heeft onledig gehouden, daar hij steeds met de sterkste onaangenaamheden en tegenkantingen heeft moeten worstelen, meestal voortkomende van den kant van lieden, die, uitgaande van bijzondere belangen, zich tegen de algemeene invoering des Kunstcements meenen te moeten verzetten, of van zoodanigen, die, verwerpende alwat nieuw is, en met een blind vooroordeel aanklevende alwat het kenmerk der oudheid draagt, naar den aard en de strekking hunner grondbeginselen, zonder behoorlijk voorafgaand onderzoek, deze nieuwe stoffe zonder verschooning verwerpen; beide welke partijen het al verder niet moeijelijk viel, door schoonschijnende, doch inderdaad ongegronde redenen, andere lieden, niet berekend, of te onverschillig, om de waarheid der zake te onderzoeken, en blindelings geloovende al het-

geen hun door eerstgenoemde lieden werd verhaald, tot hun gevoelen over te halen; uit alle welke pogingen ontstaan is dat algemeen vooroordeel, hetwelk, van het begin der uitvindinge tot op den huidigen dag, tegen het Kunstcement bestaan heeft. — Dit is de aanhef der Inleiding tot het *Geschiedkundig Verslag* enz., hetwelk wij hier aankondigen.

De Schrijver, overtuigd, dat het Cement, door hem vervaardigd wordende, steeds die deugden bezit, waardoor hetzelve, zoo door geleerde mannen, als ook naderhand door het Instituut, geschikt is bevonden tot gebruik bij het aanleggen van groote en waterdigte werken, zou nimmer eenige pogingen of middelen hebben aangewend, om dien geest van vooroordeel en bijzonder belang tegen te gaan, maar zulks aan de zorg en den goeden wil van onbevooroordeelden en onpartijdigen, doch deskundigen, hebben overgelaten, in het vertrouwen, dat eindelijk de waarheid der zaak over eigenbelang en vooroordeel zoude zegepralen. Zoo lang de tegenkantingen tegen het Cement het kenmerk vertoonden van partijdigheid en ligtgeloovigheid, en niet in het openbaar, maar van ter zijde en zonder eenig publiek gezag, werden verspreid, zoo lang heeft hij alle deze onaangenaamheden verduurd, en zich alleen beijverd, om, door de deugdzaamheid der specie, aan het vertrouwen, hem door den Koning en de hooge Regering dezer landen geschonken, te beantwoorden, en zijn regt staande te houden, dáár, waar men hetzelve trachtte te verkorten en te benadeelen. Thans evenwel, nadat de *Utrechtsche* Burgemeester VAN DOELEN in het openbaar aan de bezwaren, tegen het Kunstcement ingebragt, zekere *authenticiteit* heeft bijgezet, welke bij de Natie niet dan de ongunstigste indrukken tegen deze specie kan verwekken, (zie *Utrechtsche Courant* van 21 Mei 1824) en daarbij des Schrijvers eer en belangen op eene grievende wijze heeft aangerand, terwijl ook andere, met hooge posten bekleede personen, hoezeer niet openlijk, evenwel niet minder duidelijk, aan de onbewezene *assertiën* van den Heer Burgemeester van *Utrecht* kracht hebben bijgezet; thans vond hij zich gedrongen, wilde hij zich niet blootstellen, dat een langer stilzwijgen aan zwakheid en gebrek van vertrouwen op de regtvaardigheid zijner zaak zoude worden toegeschreven, voor het oog der gansche Natie op te treden, aan dezelve de waarheid, en niets dan de waarheid, te doen kennen, ten

ein-

einde zij in dezen met kennis van zaken zoude kunne oordeelen.

Dan, offchoon hem geene andere keus overbleef, dan in het openbaar op de gedane aanrandingen te antwoorden, niet met eene reeks van onbewezene drogredenen of ijdele woorden, maar met daadzaken, zoo wil hij evenwel de beflisfing omtrent het voldoende of niet voldoende des Kunstcements niet vooruitloopen, welke Z. M. aan zich heeft voorbehouden, maar alleen eene gefchiedkundige befchouwing der geheele zaak, met de daaruit voortvloeijende aanmerkingen, zonder eenige achterhoudendheid of partijdigheid, voordragen. Hij laat zich dus ook niet in met eene wetenfchappelijke befchouwing omtrent de deugdzaamheid des Cements, als zijnde deze, zijns oordeels, genoegzaam door de proeven en waarnemingen van de Heeren VAN DER HART, KASTELEYN, AENEAE, alsmede door de verflagen van het Koninklijk Instituut, bewezen.

Deze zijn de redenen, welke den Schrijver tot de uitgave van het onderhavige werkje aanleiding hebben gegeven; en de Lezer ziet hieruit, welke de aard en ftrekking van hetzelve zij. Niemand kan het voorzeker onverfchillig zijn, eens grondig en van nabij bekend te worden gemaakt met de gewigtige zaak des Kunstcements, daar hetzelve, deels als voortbrengfel van inlandfche nijverheid, deels en vooral in zoo ver deze fpecie thans uitfluitend tot het metfelen van alle landsgebouwen, zoo waterwerken als andere, moet gebezigd worden, voor de algemeene belangen van de hoogfte aangelegenheid is, en aller belangftelling verdient. Wij zullen den hoofdinhoud van het werkje kortelijk opgeven.

Hetzelve bevat twee Hoofddeelen, waarvan het eerfte eene korte gefchiedenis van den oorfprong, den voortgang en de daarftelling des Kunstcements behelst; terwijl men in het tweede gedeelte eene beknopte opgave vindt voorgedragen van de voornaamfte met het Kunstcement vervaardigde kapitale en waterdigte werken, mitsgaders van de bevinding derzelven, in zoo ver zulks op dit oogenblik bekend is.

In het gefchiedkundig gedeelte wordt het eerst gefproken over het *Duitfche*, bij ons ook, naar de ftad, welke deszelfs voorname handel- en ftapelplaats is geweest, *Dordfche Tras* genaamd. Wij vinden hier de moeijelijkheden aangewezen, welke er doorgaans beftaan hebben, om deze ftoffe onvervalscht en van eene deugdzame hoedanigheid te verkrijgen,

gen, zoo noodzakelijk voor het belang onzes Vaderlands, met opzigt tot het bouwen en behoud der fluizen en andere waterdigte werken, en de maatregelen, daartoe door 's lands Regering genomen, door het bepalen eener keuring op het *Dordsche* Cement, en het bezwaren van den invoer van gemalen Cement van buitenslands, zoodra men zulks uit *Duitschland*, namelijk uit de Keurvorstendommen *Trier* en *de Paltz*, thans een gedeelte van het Koningrijk *Pruissen* uitmakende, (alwaar het Tras voornamelijk gevonden wordt) had begonnen te doen, waardoor niet alleen een aantal onzer trasmolens in verval geraakten, maar wij ook, door het invoeren van gemalen Cement van flechten duifsteen, of met andere zelfstandigheden vermengd, aan gedurig bedrog waren blootgesteld. De maatregel van het bezwaar op den invoer van gemalen duifsteen van onze zijde gaf aanleiding, dat de Keurvorsten van *Trier* en *de Paltz* niet in gebreke bleven, om den uitvoer van ongemalen duifsteen, bij wijze van *represaille*, evenzeer te bezwaren, en zelfs, om den reeds gekochten en betaalden, alsmede de daarmede beladene schepen, die gereed lagen om te vertrekken, in beslag en arrest te nemen. Hierdoor ontstonden dus de hevigste moeijelijkheden en tegenkantingen, en ons land werd in eene gestadige afhankelijkheid gehouden van de willekeur der gemelde Vorsten, die, des verkiezende, den uitvoer van duifsteen geheel konden verbieden en beletten, zoo als zulks ook door de stremming van de scheepvaart in de onrustige tijden van 1795 en 1796 werkelijk heeft plaats gehad, waardoor de prijs des *Duitschen* Cements van *f* 3 tot *f* 14 per ton rees.

Toen de gemelde Keurvorstendommen in het *Fransche* Rijk door overheering waren ingelijfd, werd, na eene weigering van onze zijde op een van wege *Frankrijk* gedaan voorstel, om de belasting, hier te lande op den invoer van gemalen Cement gesteld, op te heffen, door den *Franschen* Keizer, bij een Decreet in 1807, eene nieuwe, zeer aanmerkelijke belasting gesteld op den uitvoer van ongemalen duifsteen uit de steengroeven van *Andernach* uit het *Fransche* Rijk, waartegen zelfs de vertoogen van zijnen Broeder, den voormaligen Koning van *Holland*, strekkende, dat het bovengemeld Decreet in het belang van *Holland* zoude gewijzigd worden, niets vermogten, daar dezelve niet alleen zonder eenig gunstig gevolg bleven, maar door eene stellige vordering van den *Franschen* Ambassadeur

LA ROCHEFAUCAULT op last van den *Franschen* Keizer gedaan, achtervolgd werd, dat de impost op het ingevoerd wordend gemalen Cement zoude worden ingetrokken, onder bedreiging, dat, bij weigering van dit verzoek, de uitvoer des ongemalen duifsteens, uit *Frankrijk* nog zwaarder zoude worden belast. — Dit alles, gevoegd bij de verbazende sommen, welke jaarlijks voor den duifsteen uit het land worden gevoerd, kan doen zien, van hoeveel belang het zij, dat men er op uit is geweest, om in ons land eene specie te vinden, welke in plaats van duifsteen zoude kunnen worden gebruikt, waardoor ons Vaderland van de zware uitgaven voor denzelven en de belasting bevrijd, en bovendien van de vernederende afhankelijkheid, waarin het, in dit opzigt, tot naburige Staten verkeerde, zoude kunnen ontheven worden.

Ten aanzien van de beschouwing des Kunstcements, zoo als dezelve uit beklonken molenklei uit het *IJ* vervaardigd wordt, worden wij bekend gemaakt met deszelfs geschiedenis, van de oprigting der eerste fabrijk tot op heden, derzelver lotgevallen, veranderingen en tegenkantingen, benevens de omstandigheden, waaruit het oprigten der tegenwoordige fabrijk, alsmede het daaraan verbonden Octrooi, is voortgevloeid, van hetwelk de Schrijver thans alleen eigenaar is. Wij vinden alzoo de herkomst van dit privilegie onder den voormaligen Koning van *Holland*, en de bevestiging in het verkregen regt door den Souvereinen Vorst der vereenigde *Nederlanden*, hier medegedeeld, en, naar deszelfs inhoud, de zware verpligtingen, welke op den geoctrooieerden rusten, ontvouwd, en tevens de bezwaren, welke sommigen meermalen over te groote voorregten, aan dit Octrooi verknocht, hebben geopenbaard, voldoende opgelost en wederlegd.

Het verleende regt van Octrooi rust op de proefnemingen, reeds te voren door KASTELEYN, AENEAE en VAN DER HART, en naderhand door eene Commissie uit het Koninklijk Instituut, bestaande uit de Heeren VROLIK, PAETS VAN TROOSTWIJK en J. BLANKEN, JANSZ. gedaan, waarbij vervolgens nog is gevoegd de Heer VAN WESTENHOUT, oud-Kolonel der Genie. De proeven, door deze beroemde mannen op last des Gouvernements ondernomen en uitgevoerd, hebben steeds en bij herhaling de bestendige deugdzaamheid des Kunstcements, uit zuivere beklonken molen-

lenklei uit het *IJ* vervaardigd, zoo wel op zichzelve, als in vergelijking met het *Duitsche* Tras, bewezen en bevestigd, waarvan de in het werkje ter neêrgestelde uitspraken en advisen den onpartijdigen ten volle kunnen overtuigen.

De Metselwerken, welke in het tweede Hoofdstuk worden aangevoerd, om ook ondervindelijk en daadzakelijk de onveranderde deugd des Kunstcements onwedersprekelijk te bewijzen, worden tot onderscheidene rubrieken teruggebragt, als waartoe behooren zoodanige *kapitale en waterdigte werken, welke onder directie van 's Rijks Corps de Genie zijn vervaardigd; Maritime werken; werken, aangelegd onder directie van het Corps van den Waterstaat, Plaatselijke, Dijks-, Polder- en andere Authoriteiten, en voor particuliere rekening*, enz.. waarvan de hechtheid, waterdigtheid, en weêrstandbiedende sterkte aan de invloeden en geweldige krachten, die bij aanhoudendheid op vele derzelven verwoestend werken, door de authentiekste bewijzen, onder de bijlagen tot het werk achter hetzelve te vinden, worden aangetoond.

Wij vereenigen ons met hetgeen de Heer CAZIUS omtrent de echtheid der bijgebragte bewijsstukken aanvoert: „ Wil „ men niet vermetel vooronderstellen, dat alle Directiën, „ Officieren en Geëmploijeerden van den Waterstaat, Genie „ en Marine trouweloos gedurende eene reeks van jaren hunnen eed en pligt hebben verzaakt, en, tegen beter weten „ aan, als goed hebben opgegeven, hetgeen zoodanig niet „ was, dan moet men als geloofbaar en bewezen aannemen „ alwat door dezen wordt verklaard; trouwens de algemeene „ achting, welke niet alleen door de ingezetenen dezer lan„ den, maar ook door vreemden, bewezen wordt aan het „ Corps van den Waterstaat, der Genie en der Marine in ons „ Vaderland, waarin zoo vele mannen zijn opgetreden en nog „ dagelijks werkende zijn, wier kundigheden en ijver, tot „ bevordering van *Neêrlands* welvaren, ver boven allen lof „ verheven zijn, moet tot een borg strekken, dat aan de geloof„ baarheid van hunne getuigenissen niet zal worden getwijfeld."

Het werk wordt besloten met de oplossing en beantwoording van eenige algemeene aanmerkingen, welke den Schrijver van tijd tot tijd, zoo door vrienden als door vijanden van het Kunstcement, zijn tegengeworpen; hetwelk hij heeft gemeend te moeten doen, ten einde hij niet mogt schijnen dezelve stilzwijgend te zijn voorbijgegaan, omdat zij niet door hem konden worden opgelost, en opdat hij niet in het vervolg

volg verpligt zoude zijn, tot oplossing van dezelve, andermaal de pen op te vatten.

Wij hebben onzen Lezer, zoo veel het aaneengeschakeld verband des werks toeliet, bij wijze van een algemeen overzigt, met deszelfs hoofdzakelijken inhoud bekend gemaakt, en twijfelen geenszins, of, bij eene aandachtige en onpartijdige lezing en beoordeeling der in hetzelve bevatte zaken, zal menigeen een gunstiger gevoelen opvatten omtrent de zaak des Kunstcements en deszelfs waarde als metselspecie, en tot het besluit moeten komen, dat de ongunstige uitspraken, welke men nog zoo algemeen omtrent dezelve hoort uiten, veelal aan partijdigheid en gebrek aan kennis ten aanzien der zaak, over welke de een den ander maar al te veel napraat, moeten worden toegeschreven. Wij voor ons billijken den weg, dien de Heer CAZIUS heeft ingeslagen, om eens openlijk en duidelijk de geheele zaak bloot te leggen, waardoor hij ten minste aan de vijanden van zijn' persoon of fabricaat de gelegenheid heeft verschaft ter wederlegging van hetgeen hij heeft ter nedergesteld. Offchoon hij de zaak, in zijn belang, wel hier en daar in eenen warmen, ijverigen toon heeft voorgedragen, zoo kunnen wij hem nogtans niet te last leggen, dat hij, in zoo ver het daarbij op de verdediging zijner eer en belangen aankwam, de palen eener betamelijke bescheidenheid jegens de genen, die dezelve op eene minder kiesche wijze hebben aangerand, is te buiten gegaan.

Men veroorlove ons, ten slot, deze aanmerking, niet het stuk, maar de verleening van het Octrooi des Cements zelve betreffende. Daar, gelijk de Schrijver ontegenzeggelijk heeft aangetoond, het bestaan van de fabrijk des Kunstcements in het naauwste verband staat met het belang des Rijks, zoo ware het, de zaak van deze zijde beschouwd, onzes inziens, beter geweest, dat zulk een privilegie aan particulieren niet was verleend geworden, maar dat zoodanige onderneming voor 's Lands rekening was geschied, dewijl de fabrijk, in particuliere handen zijnde, het zij bij verandering van eigenaar, of door andere omstandigheden, kan komen te vervallen, en men daardoor wederom, gelijk bevorens, afhankelijk zoude worden. Ware zulks van het begin af geschied, zoo zouden er mogelijk zoo vele tegenkantingen niet hebben plaats gehad, die, ten opzigte van particulieren, uit onderscheidene oorzaken kunnen voortspruiten.

Brie-

Brieven over het Natuurregt aan den Heer PAULUS VAN HEMERT, *naar aanleiding van Mr.* W. BILDERDIJK's *korte ontwikkeling der gronden van het Natuurrecht en daarbij gevoegde zielkundige Verhandelingen; door Mr.* J. KINKER. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1823. *In gr. 8vo. XII en 323 Bl. f 2-80.*

Met eenige huivering zetten wij ons neder tot het schrijven van dit *verslag*; want *beoordeeling* durven wij het niet noemen. Een boek, als het onderhavige, voor de regtbank der *kritiek* te roepen, de beginselen, daarin voorgesteld en ontwikkeld, naauwkeurig te toetsen, is niet het werk van eenige uren, van eenige dagen, maar van weken en maanden, en het regt daartoe kan men zich alleen door eene gezette wijsgeerige studie verwerven. Hiertoe nu ontbreekt het Recensent aan tijd en gelegenheid. Doch, al kende hij zich ook te dezen opzigte eene grootere bevoegdheid toe, dan hij gelooft te bezitten, dan nog zou het ten uiterste twijfelachtig zijn, of zulks op de behandeling van dit onderwerp in een Tijdschrift, dat voor een gemengd publiek geschikt is, eenigen invloed behoorde te hebben. Immers de geheele redenering hangt zoodanig aaneen, en is dikwerf zoo diepzinnig, dat het onmogelijk zijn zou, den Lezer op het regte standpunt te plaatsen, vanwaar hij den staat des geschils duidelijk kon overzien, zoo men niet, in plaats van eene Recensie, eene uitgebreide verhandeling schrijven wilde. Naar ons gevoel, behoorde men zich bij zulke werken tot eene bloote aankondiging en aanbeveling te bepalen, en den Lezer toe te roepen: *Wij vinden het schoon, en bewonderen het; maar de zaak is diep en ingewikkeld, en misschien niet boven allen twijfel verheven. Neem het boek zelf, en lees en oordeel!* Het Publiek verwacht echter iets meer van ons; en wij zullen dus, zoo veel de zaak het toelaat, hetzelve eenigzins nader met den aard en den inhoud des boeks bekend maken.

De naaste aanleiding tot de uiteenzetting en openbaarmaking der regtskundige beginselen van den Heer KINKER is, gelijk de titel reeds leert, uit de *korte ontwikkeling der gronden van het Natuurrecht* van den Heer BILDERDIJK voortgevloeid. De zonderlinge en in de toepassing nadeelige en schadelijke beginselen, daarin voorgesteld, bewogen den

Wijs-

Wijsgeer, de pen ter wederlegging op te vatten. Dit bragt hem van zelf in de noodzakelijkheid, om ook zijne eigene begrippen over dit onderwerp aan het Publiek mede te deelen; waardoor dan ook zijn arbeid zich in twee deelen splitst, waarvan het eerste, uit vier brieven bestaande, de *theoriën* van BILDERDIJK omzenuwt, en het laatste, in twee brieven vervat, aan de voorstelling van KINKER's eigene begrippen, en derzelver toepassing op de Staatkunde, gewijd is.

Daar KINKER, in het eerste deel van zijn geschrift, verpligt is, de denkbeelden zijner tegenpartij voet voor voet te volgen, en dus niet langs dezelfde gedachtenlijn op zijnen eigen' weg voortwandelen kan, heerscht hier natuurlijk minder geregeldheid dan in het tweede gedeelte, en daarom is dan ook die wederlegging voor geene aaneengeschakelde *analysis* vatbaar. Wij bepalen ons bij eenige hoofdbijzonderheden.

BILDERDIJK had tot grondbeginsel van het Natuurregt de *behoefte* aangenomen, en zich daaromtrent in dezervoege uitgelaten: *Het beginsel van recht is de nooddruft, de behoefte, en deze is in den mensch uit zijn aart oneindig, en hierom is zijn staat een staat van oorlog.* Aan dit beginsel van nooddruft wil BILDERDIJK den wil onderwerpen, en het opvolgen dier nooddruft tot pligt maken; en het is vooral hiertegen, dat KINKER ijvert. Hij toont b. v. aan, dat, de behoefte *lijdelijk* zijnde, er niets dwazer zijn kan, dan den wil, het éénige *dadelijke* beginsel in den mensch, hieraan ondergeschikt te maken. Ook is er, dus gaat hij voort, in de *behoefte*, als zoodanig, geene verbindende kracht voor den wil. Er zijn zeker behoeften, die wij verpligt zijn te vervullen; maar alleen omdat het doel, dat wij er mede pogen te bereiken, pligt is. Zoo mogen wij, b. v., de behoefte, om te eten, niet zoo lang wederstaan, dat wij ons dood hongeren, tèn ware het vervullen van een' hoogeren pligt zulk eenen wederstand vorderde. De behoefte is dus niet het beginsel van, maar is ondergeschikt aan, den pligt; en van daar, dat het pligt is, een aantal *kwade* behoeften tegen te gaan, die, ware BILDERDIJK's stelling waar, natuurlijk even zeer als de *goede* in aanmerking zouden moeten komen. Om deze *conclusie* te ontduiken, neemt BILDERDIJK zijne toevlugt tot de oorspronkelijke harmonie, waarin alle deze gemoedsbewegingen tot elkander zouden gestaan hebben; dan hiertegen wordt met regt aangemerkt, dat deze toe-

ſtand vooronderſteld, maar niet bewezen wordt, en voor het minst, als aan ons onbekend, voor geen' regtsgrond kan gelden. Wat nu den ſtaat van oorlog betreft, waarin, volgens BILDERDIJK, de mensch, uit hoofde van den ſtrijd zijner behoeften met die van anderen, geplaatst is, BILDERDIJK verbeeldt zich, dat de behoeften van gezelligheid, welwillendheid en behulpzaamheid een genoegzaam beperkingsmiddel opleveren tegen dien ſtaat van oorlog; maar de ondervinding leert, dat zoo iets geen' genoegzamen waarborg geven kan. Maar, waar zouden wij eindigen, indien wij alle de dwaasheden en *contradictiën*, door BILDERDIJK voorgeſteld en door KINKER wederlegd, wilden doorloopen? Het komt ons voor, dat BILDERDIJK's gevoelens dikwerf zoo onbegrijpelijk *paradox* zijn, dat KINKER zich de moeite had kunnen beſparen van die te ontzenuwen. Hiertoe brengen wij, b. v., het navolgende, waar BILDERDIJK over den pligt, uit de behoefte ontſtaande, redeneert, en onder anderen zegt: *Wil ik de nuttigheid van het eten, de wijsheid van het eten betogen, ik mag; maar dat is het niet, wat het mij tot plicht maakt. Het is, dat ik dus gemaakt ben, dat ik het niet nalaten kan, of liever, dat ik niet nalaten kan het te willen, dan zelfs als ik mij geweld doe om het na te laten.* Het behoeft wel geen betoog, dat dit ſtelſel de deur opent voor de grofſte zedeloosheid, daar, volgens die leer, hij, die zijne grove zinnelijke neigingen bedwingt, tegen zijnen pligt handelt. De groote misſlag van BILDERDIJK is eigenlijk gelegen in de verwarring van twee hemelsbreed verſchillende beginſelen; de volſtrekte noodzakelijkheid, die de zinnelijke (*objective*) wereld regeert, en van welke onze behoeften ſlechts een onderdeel uitmaken, en de vrije uitſpraak van het zelfgevoel, die in de zedelijke (*ſubjective*) wereld alleen gelden kan tot regeling onzer daden. Het is juist dit ſtreng in het oog gehouden onderſcheid, dat één der duidelijkſte kenmerken uitmaakt van KINKER's ſystema, tot welks korte beſchouwing wij thans overgaan, zonder den Lezer langer in de duistere doolhoven van het *Bilderdijkianismus* rond te voeren.

De Heer KINKER ontwikkelt zijne regtsleer in den vijfden brief. Hij begint met het onderzoek der vraag, wat eigenlijk regt *in abſtracto* zij, en bepaalt hetzelve, als *het gebiedend beginſel voor de vrije daden.* Verder, zegt hij, kan men dit begrip niet uiteenzetten of vervolgen, want het is

is een zedelijk ſtambegrip, en de beste weg, om het nader te leeren kennen, is daarin gelegen, dat men zich *het regt* voorſtelle onder de drie *momenten* of opvattingen, waarvoor het vatbaar is; te weten, *geoorloofdheid*, *regt* (in den zin van *bevoegdheid*), en *pligt*. Dat deze opvattingen echter alleen voor ons, als eindige wezens, noodzakelijk zijn, en te zamen het *abſtract* denkbeeld van *het regt* uitmaken, blijkt hieruit, dat, in een alvermogend, alwetend en volkomen zuiver en vrijwillend Wezen, *geoorloofdheid*, *bevoegdheid* en *pligt* ineenſmelten. „Want wat hem zou *geoorloofd* wezen te doen „of na te laten volgens de wet, dat is overeenkomſtig zijn' „eigen zuiveren wil, en het doel, dat hij zich voorſtelt „te bereiken, en welk doel dus niets anders zou kunnen „zijn, dan het hoogſte goed; daartoe zou hij ook *geregtigd* „(bevoegd) zijn, omdat hij het door daartoe geſchikte mid„delen zou kunnen verwezenlijken; maar hij zou er ook „toe *verpligt* zijn, omdat het niet of verkeerd aanwenden „van die middelen tegen zijn' wil, welke hier de hoogſte „wet is, zou ſtrijden." Dit zijn des Schrijvers eigene woorden, waaruit vervolgens, in het voorbijgaan, op bl. 195, een heerlijk *argument* voor het beſtaan der Godheid wordt afgeleid, dat wij hier, om niet te ver uit te weiden, niet opgeven, maar ſlechts aanſtippen kunnen, en vooral aan de behartiging van den Lezer aanbevelen. Hoogst opmerkelijk is het, dat deze drie zedelijke ſtambegrippen in eene treffende *analogie* ſtaan tot de drie grondbeteekenisſen der zinnelijke natuur, *mogelijkheid*, *werkelijkheid* en *noodzakelijkheid*, waarvan de eerſte met *geoorloofdheid*, de tweede met *bevoegdheid*, en de derde met *pligt* overeenſtemt. Deze drie begrippen der *ſubjective* wereld hebben ook dit met de drie zedelijke beginſelen gemeen, dat zij zich almede bij een Wezen, dat alwetendheid met almagt vereenigt, in één harmonisch geheel oplosſen, en voor hetzelve ſlechts verſchillende opvattingen zijn van ééne en dezelfde voorſtelling. Desniettegenſtaande zijn de zedelijke en de ſtoffelijke grondbegrippen in een' onoplosbaren tweeſtrijd met elkander, daar de laatſte getuigen van eene allesbeheerſchende *noodzakelijkheid*, de eerſte daarentegen eene volſtrekte *vrijheid* vorderen. Immers, indien wij niet vrijmagtig tot eene *goede* of *kwade* daad beſluiten, en is zulks niets meer dan eene begoocheling van ons zelfgevoel, dan is ook alle redenering over oorſpronkelijk *regt* of *onregt* eene herſenſchim, en het éénige *regt* of *onregt*, dat er beſtaat, is hetgeen overeenkomt of ſtrijdt

met eene *stellige* wetgeving. Er zijn hier slechts drie mogelijkheden: *of* er zijn oorspronkelijke denkwetten; zuivere eerste begrippen te ontdekken, die op het denken, het willen enz., als onderwerp, kunnen toegepast worden; *of* deze denkwetten zijn zoodanig met het innerlijk zelfgevoel ineengesmolten, dat men ze niet kan opdelven, en in dat geval bestaat er geene oorspronkelijke regtskunde; *of* wij volgen, bij ons denken en handelen, de wetten der voorwerpelijke natuur, onderwerpen ons daardoor aan het *fatalismus*; en verliezen meteen *vrijheid*, *deugd* en *pligt*. Om deze te redden, moet men wel het eerste der drie mogelijkheden kiezen, en toegeven, dat de oorspronkelijke denkwetten te ontdekken zijn. Dit geeft den Schrijver aanleiding, om alle de voorwerpelijke stambegrippen met de daaraan beantwoordende zedelijke grondbeteekenissen te vergelijken, en hunne *antinomiën*, of tegenstrijdigheden, onder de *kategoriën* der *hoegrootheid*, *hoedanigheid*, *betrekking* en *wijziging*, na te gaan. Het is even onmogelijk als onnoodig, den Schrijver hier voet voor voet te volgen; en het is, voor het punt in geschil, genoeg, ons bij de *kategorie* der *wijziging* te bepalen, die de volgende *positive* en *negative momenten* bevat: *mogelijkheid* en *onmogelijkheid*, *werkelijkheid* en *niet-werkelijkheid*, *noodzakelijkheid* en *toevalligheid*; welke begrippen, in hunne verzedelijking of toepassing op vrije daden, even zoo vele opvattingen opleveren; te weten, *geoorloofdheid* (het zedelijk mogelijke), *ongeoorloofdheid* (het zedelijk onmogelijke), *regt* (het zedelijk werkelijke), *onregt* (het zedelijk ontkennende), *pligt* (het zedelijk noodzakelijke), *onverschilligheid* (het zedelijk toevallige.) Hoe *mogelijkheid*, *werkelijkheid* en *noodzakelijkheid* aan de eene, en *geoorloofdheid*, *regt* en *pligt* aan de andere zijde in het hoogste Wezen ineensmelten, zagen wij boven; hier wordt nu het verband tusschen de voor- en onderwerpelijke begrippen nader aangetoond door de vereeniging en vereenzelviging van *noodzakelijkheid* en *pligt* bij de hoogste magt en den zuiversten wil, of, anders uitgedrukt, bij eene volstrekte zelfstandigheid, welke volstrekt zelfdadig handelt. „Want dit aanwezen (zegt de Schrijver) *wil* in de opvolgende toestanden zijner ontwikkeling „het doel der zedelijke wet bereiken, en dit te willen, is „zijn *pligt*; maar deze *pligt* is in zulk een aanzijn *noodzakelijk*; een zuivere *wil* kan niet ondoelmatig handelen, en „dit zou hij echter, wanneer hij zich als tevens stoffelijke

„zelf-

„ zelfstandigheid, anders ontwikkelde, dan naar het voorge-
„ stelde doel van zijnen wil. De pligt houdt op, waar de
„ mogelijkheid om te handelen ophoudt; maar in een alver-
„ mogend wezen kan er geen grens bestaan voor het te be-
„ reiken doel; zijn pligt, derhalve, kan door geene *onmoge-*
„ *lijkheid* bepaald worden; maar zijn pligt zal *zichzelven* ook
„ niet anders bepalen: want hij kan niet anders willen, dan
„ hetgeen pligt, dat is voor hem noodzakelijk is." Hetzelf-
de wordt vervolgens bewezen uit de tegenovergestelde ge-
dachtenleiding, en aangetoond, dat omgekeerd *noodzakelijk-*
heid ook *pligt* is.

Uit dit *wederkeerig* bewijs volgt weder natuurlijk, dat de stambegrippen, zoo aan de *stoffelijke* als aan de *zedelijke* zijde van het *dualismus*, dezelfde tusschenverhouding uitdrukken, en wel in het *voorwerpelijke* de wijze, waarop het denken een *voorwerp* in het algemeen onder eene stoffelijke natuurwet opneemt, en in het *onderwerpelijke*, hoe het denken eene *daad* in het algemeen onder eene zedelijke natuurwet opneemt. Het loopt in het oog, dat de meergemelde en zoo even naauwkeurig opgenoemde begrippen dezer *katego-rie* bepaaldelijk de *magt*, de voorwaarde van het *dynamische* in beide de naturen uitdrukken, en dat de vervulling dier formelijke *magt* in de middelste opvatting, dat is, in *werkelijkheid* aan de eene, en *regt*, in den zin van *bevoegdheid*, aan de andere zijde, gelegen is. Want werkelijkheid is de vervulde *mogelijkheid* (dat is, vermogen om te *zijn*) in de *zaak*; regt, de gegevene *geoorloofdheid* (dat is, magt om te *handelen*) in den *persoon*. „ Het is namelijk niet genoeg,
„ dat hij daden, op zich zelf *geoorloofd*, verrigt; hij moet
„ er zich ook de bevoegdheid, b. v. de werkelijke bekwaam-
„ heid, van toekennen, dat is, den toereikenden grond. De-
„ zen laatsten moet hij natuurlijk niet in de wet, maar in
„ alles, wat hem als werkgter betreft, zoeken. Regt on-
„ derstelt dus, ja! de geoorloofdheid volgens de wet; maar
„ nog bovendien iets daarmede overeenkomstigs en instem-
„ mends in zijn' eigen toestand, waardoor zijne daden niet
„ alleen niet strijden met de wet, maar aan hem, die hande-
„ len zal, eene roeping, als ware het, geven, om ze te ver-
„ rigten. Daardoor wordt, hetgeen slechts geoorloofd was
„ *in* en *voor* een eindig wezen, tevens regtens. Maar heeft
„ dit wezen hierbij tevens de overtuiging, dat hij zich in
„ den toestand bevindt, die de daden in geschil aan hem, aan

„ zij-

„ zijne bevoegdheid bijzonder opdraagt, of beveelt de wet „ in het algemeen, dan is er niet slechts *geoorloofdheid* en „ *regt*, maar ook *pligt*."

Wij kunnen, op dezen grond, het Regt bepalen, als het *begrip*, dat *wij* hebben van de overeenkomst of strijd onzer daden *met* of *tegen* een door *onszelven* erkend gebiedend beginsel voor den *wil*. Onderzoekt men nu nader den aard van dit voorschrift der zuivere wilserkentenis, dan vraagt men met andere woorden: „ wat zouden wij tot het algemeenste „ en onveranderlijkste doel onzer daden, en dus ook als de „ algemeenste beweegreden voor onzen wil aannemen, wanneer wij daarbij geene oogmerken aannamen, welke slechts „ bijzondere eigene bedoelingen, het tegenovergestelde dus „ van algemeen zedelijk doel der menschheid, zouden zijn?" Het antwoord is: dit algemeenste en in zoo verre onveranderlijke doel onzer daden kan niet alleen bestaan in de volmaking van onszelven, ieder voor zich; want dit zou tegen de algemeenheid van het doel strijden, en dus *onregt* zijn. Maar die algemeenheid kan echter niet *volstrekt*, maar alleen *betrekkelijk* zijn, en kan zich niet verder uitstrekken, dan tot die wezens, omtrent welke wij wederkeerige regten en pligten hebben, dat is, tot onze medemenschen. De Rede eischt dus niet alleen eigene zelfvolmaking, maar volmaking van de geheele gemeenschap van *personen*, welke met elkander in deze persoonlijke betrekkingen staan. Om dit te verwezenlijken, is het *pligt*, in eene maatschappij te treden; en het blijkt dus, dat het Natuurregt in deszelfs beginsel niet voortvloeit uit het bestaan eener maatschappij, maar integendeel de gebiedende oorzaak is, die de maatschappij daarstelt.

Wij vleijen ons, dat de hier gegevene *analysis* der hoofddenkbeelden van den Heer KINKER den Lezer genoegzaam zal doen zien, langs welk eenen weg en op welke gronden hij de *basis* van zijn Natuurregt, en deszelfs onmiddellijken invloed op de vorming der maatschappij, ontdekt en gevestigd heeft. Tot dit hoofdpunt gekomen, zet de Schrijver zijne redenering nog gedurende eenigen tijd voort, en daalt af tot de verschillende regten en pligten, die hieruit, of middellijk of onmiddellijk, voortvloeijen. Wij oordeelen het onnoodig, de gevolgtrekkingen van den Regtsgeleerde hier omstandig en naauwkeurig na te gaan, en bepalen ons liever, ten slotte, nog een oogenblik bij de toepassing van het Natuur-

natuurregt op de Staatkunde, waarmede het boek besloten wordt.

Het is uit de bovenstaande redenering ten duidelijkste gebleken, dat er een oorspronkelijk regt bestaat, hetwelk van alle verdrag en alle bezitneming onafhankelijk is, dat vóór de maatschappij bestond, dat wederkeerig is, en dat er derhalve, bij de vestiging der maatschappij, een regt *van allen* ontstaat *tegen allen*, waaruit dan verder alle de door KINKER in hoofdklassen gerangschikte regten en pligten voortvloeijen. Het doet er niets toe, of zulk eene gemeenschap ooit al of niet bestaan hebbe. De zaak zelve is een zedelijk begrip, dat niet bewijst, wat werkelijk is of was, maar wat behoort te zijn, dat is, wat pligt is door vrije daden te weeg te brengen. Het regt nu, dat aan zulk eene oorspronkelijke gemeenschap toekomt, is het natuurlijke Staatsregt, dat altijd en onveranderlijk hetzelfde blijft, hoe dikwijls ook de stellige maatschappijen mogen veranderd en verbroken worden, en dat dienen moet, om, door de gemeenschappelijke zamenwerking van vrije en doelmatige handelingen, de invallende toestanden van onregt en geweld in die van regt en pligt te doen overgaan. Maar daaruit volgt dan ook van zelf, dat, zoo een Staat *geheel* of *gedeeltelijk* van het doel van zijn Bestaan afwijkt en in verwarring geraakt, de oorspronkelijke regtsbegrippen en daarmede verbondene regten en pligten desniettemin in alle hunne zuiverheid blijven bestaan, en dat men zich dus nooit zwaarder tegen het Natuurregt bezondigen kan, dan door het gewelddadig omverwerpen der bestaande inrigtingen, daar de verbetering alleen kan geschieden door de *verlichting*, *beschaving* en *verzedelijking* der aanhangers van het laakbare, en het in geen geval geoorloofd kan zijn, anderen te dwingen tot het verwerpen van hetgeen zij als nuttig, heilzaam, of voor het bestaan der maatschappij, waarvan zij lid zijn, onontbeerlijk beschouwen. „Het invoeren „dezer wenschelijke verbeteringen en het instandhouden der „goede inrigtingen behoort tot de *regten* en *pligten* der ge„meenschap, dat is van den Staat zelven als één ondeelig „zedelijk ligchaam, in welks bewerktuiging dus de geheele „volksmagt verwezenlijkt, en, naar gelange de bestaande „inrigtingen dit vorderen, in al hare hoofddeelen gewijzigd „en naar een doelmatig evenwigt afgedeeld en opgenomen „beschouwd wordt." Deze bewerktuiging vindt men verwezenlijkt in eenen goeden regeringsvorm. Vraagt men nu, wat

wat de beste regeringsvorm zij; zoo vindt men dien zeker noch in het *despotismus*, (dat misschien echter voor een aan de kindschheid des menschdoms grenzend volk het geschiktste zou zijn) noch in de *democratie*, noch in de *aristocratie*, maar in de gematigde *monarchij*, en wel in zoodanig een staatsligchaam, „ waarin de verschillende maatschappelijke inrigtingen, van de Koninklijke magt af tot den minsten bewindspost toe, zoo geleidelijk afdaalden en evenwigtig ineengrepen, dat zij elkander in elke huishoudelijke staatsverrigting ondersteunden, en te zamen slechts ééne bewerktuigde regering en bewindvoering uitmaakten." Zoo iets kan alleen onder de eenheid der *monarchale* regering worden daargesteld. Of het geheel bereikbaar is, weten wij niet; maar zoo veel is zeker, dat de grondwettige regeringsvormen zich tot dit doel van lieverlede vormen, en het reeds ten deele hebben verwezenlijkt.

Ziedaar, Lezer, eene, zoo veel mogelijk duidelijke, opgave van den hoofdinhoud van dit belangrijk boek! De stijl (want ook hiervan dienen wij een woord te zeggen) is, over het algemeen, eenvoudig, duidelijk, en goed; maar op de zuiverheid der taal zou hier en daar nog al wat aan te merken vallen. Uitdrukkingen, als *afpodig maken*, *menschengezigt* (voor *menschelijke beschouwing*), *volkerschappen*, *zamentreffen*, zijn zeker even min overeenkomstig met het taaleigen, als de phrasen, *in eene ruwe kinderlijke natuurstaat*, en *dezer gemeenzame eigendom*, bestaanbaar zijn met de *Grammatica*.

Toonen van verrukking en weemoed uit de jaren der jeugd van C. TEN HOET, JZ. *Te Nijmegen, bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. VIII en* 160 *Bl.* ƒ 3 - :

De groote gebeurtenissen der laatste veertig jaren, de gewigtige menschelijke en nationale belangen, welke in dezelve even hardnekkig werden aangevallen als verdedigd, en het ernstige, ja dikwijls verschrikkelijke der tooneelen, welke zij ons deden aanschouwen, konden niet zonder uitwerking blijven op de stemming onzer Poëzij. De Dichter, wiens ligt ontvankelijk hart zoo spoedig en zoo diep wordt getroffen door de indrukken der voorwerpen, welke hem omringen, en die daarom meestal de spiegel is, in welken zich het

karakter zijns leeftijds terugkaatst, was te zeer vervuld met hooge onderwerpen, met Vrijheid en Vaderland, met het lot van Staten en Volken, te zeer weggesleept door den stroom der geweldige hartstogten, die alle gemoederen deden gisten en koken, dan dat hij tijd en geneigdheid hebben konde, om zachtere gewaarwordingen te schilderen; en deze tafereelen, al werden zij ook door jongere Zangers, die nog vreemd gebleven waren aan het gewoel der gebeurtenissen, opgehangen, vonden weinig belangstelling bij de Natie, wier aandacht onverdeeld op hoogere onderwerpen en gewigtiger belangen gevestigd was. Kon het dan anders, dat BELLAMY den dienst van *Phillis* en *Amor* zoo dikwijls verliet, om, als ZELANDUS, zijn offer aan Vaderland en Vrijheid aan te bieden, en dat FEITH *Fanny* vergat, om DE RUITER te bezingen?

Slechts in eenen tijd van rust en vrede, als de onweders der staatsomwentelingen en oorlogen zijn afgedreven, en de eerste geestverrukking over herwonnen vrijheid en volksbestaan bedaard is, kan de Poëzij zich weder toewijden aan de Liefde en andere verteederende gewaarwordingen, of dan ten minste kan eene zoodanige poëzij eerst ingang vinden en welig tieren. TIBULLUS, OVIDIUS en PROPERTIUS zouden niet gehoord geworden zijn door hunne landgenooten, als zij gezongen hadden, toen HANNIBAL de poorten der eeuwige stad bedreigde; maar zij kweelden hunne kwijnende liederen, toen alomme vrede en welvaart heerschten, toen de tempel van *Janus* gesloten was.

Buiten aanmerking derhalve van deszelfs dichterlijke waarde, over welke wij straks nader zullen oordeelen, is de verschijning van een' dichtbundel, als de voor ons liggende, een heilspellend voorteeken. Hij bewijst ons, dat de tijd voorbij is, in welken een Dichter zoude vreezen zich belagchelijk te maken, door alleen voor liefde en weemoed de lier te snaren, en alleen de tooverachtige beelden eener ideale wereld, welke slechts aan een door rust en welvaart weelderig gemoed behagen kunnen, te schilderen. Deze geheele verzameling toch van den Heer TEN HOET bevat, om het met deszelfs eigene woorden, uit de Voorrede ontleend, uit te drukken, slechts „ Poëzij des inwendigen levens, des teeder „ gestemden gevoels, der ideale wereld, welke geenszins „ tot onderwerpen heeft wijsgeerige of zedekundige, ge„ schied- of staatkundige Bespiegelingen, Karakter- of Le„ vens-

„ verscheiden van vermaarde Mannen, of voorvallen uit het „ dagelijksch leven; maar Beelden of Tafereelen der Fanta„ zie, geboren uit de innigste aandoeningen van een gloei„ jend hart."

De gedichten, welke ons hier aangeboden worden, behooren alzoo alle tot de lyrische soort, en TEN HOET heet dezelve dus te regt *lierzangen*, in zoo verre zij namelijk het individueel gevoel des Dichters en zijnen bijzonderen gemoedstoestand schilderen; doch het zijn daarom in geenen deele eigenlijk gezegde *Oden*; het ontbreekt hun daartoe aan vlugt der verbeelding en kracht der uitdrukking; zij zijn alle in den Elegischen trant, soms de grenzen van het leerdicht, b. v. in de *Beelden des Levens*, en soms ook die van de verhalende dichtsoort, b. v. in *Willem en Emma*, roerende. Liefde en weemoed, deugd en Godsdienst, het ledige des tegenwoordigen levens, en het verlangen naar eene betere wereld, zijn derzelver onderwerpen; en eene misschien wat al te hooge *sentimentaliteit*, die ons in een vroeger tijdperk onzer Poëzij schijnt terug te voeren, is het onderscheidend kenmerk van derzelver behandelingswijze. Men kan er zich dus niet over verwonderen, dat TEN HOET in een gebrek vervallen is, dat bij de beoefening dezer dichtsoort zoo moeijelijk te vermijden is, namelijk eentoonigheid. Dezelfde gedachten, dezelfde schilderingen, dezelfde uitdrukkingen keeren dikwijls, eenigzins anders uitgedost, weder; en het tooverachtige maanlicht, dat alle de onderwerpen bij hem beschijnt, en dat ons in het eerst zelve medesleept en tot weemoedigheid stemt, wordt ons op het laatst wat flaauw en eenzelvig. Maar des Dichters rein, doch eenigzins week gemoed, dat, niet bestand voor de wederwaardigheden des levens, troost zoekt in de zelfgeschapene beelden eener ideale wereld, dat geheel wegsmelt in de heiligste aandoeningen der menschheid, in liefde en godsvrucht, dit spiegelt zich in elk zijner gezangen, en doet ons dikwerf het gemis van kracht en nieuwheid vergeten; terwijl de zuiverheid en sierlijkheid zijner dichterlijke uitdrukking, welke voor eenen eerst optredenden Dichter waarlijk voorbeeldig is, veel bijdraagt, om bevalligheid bij te zetten aan denkbeelden, die op zichzelve niet bijzonder, en reeds duizendmaal uitgesproken zijn.

Dit is, in het algemeen, ons oordeel over de Muze van TEN HOET, en hetzelve is derhalve verre van ongunstig. Gaarne wilden wij, door eene met aanmerkingen doorvloch-

tene monstering der verschillende stukken, welke zij ons aanbiedt, hiervan de gegrondheid aantoonen; doch dezelve zoude en voor onze Lezers minder aangenaam, en voor den jongen Dichter zelven minder nuttig zijn, dewijl de gelijkheid zijner onderwerpen en de gelijkvormigheid van derzelver behandeling ons insgelijks eentoonig zoude doen worden, en er, dit bekennen wij gaarne, op uitdrukking en stijl weinig aanmerkingen te maken zijn, van welke TEN HOET partij zoude kunnen trekken; dit gedeelte der Poëzij heeft hij genoegzaam in zijne magt. Zijne gebreken liggen dieper, en bestaan in gerektheid en niet genoegzame afwisseling van beelden, in eene te flaauwe vlugt der verbeelding en gemis aan kracht, om welke aan te toonen men ieder stuk tot in zijne kleinste gedeelten zoude moeten ontleden, hetgeen hier ter plaatse onmogelijk is.

Bij dit alles, echter, zijn wij overtuigd, dat deze bundel vele en gunstige lezers ontmoeten zal. De snaren, welke TEN HOET doet klinken, vinden eenen weêrgalm in alle teedere en weekgestemde harten, en moeten het vinden, dewijl zij klinken voor de zachtste en zaligste aandoeningen, welke der edele menschelijke natuur zijn ingeweven. De volgende stukken vooral zullen door velen gelezen en herlezen worden: *Blik in de Eeuwigheid; de Pelgrim op zijnen togt naar het Vaderland; Beelden des Levens; Opwekking bij het einde des Jaars; het Engelendal; aan den Weemoed; aan de Natuur; des Jongelings gewaarwordingen in de Lente; Welkom in het dorpje Beek; Willem en Emma; Smachtverlangen*, dat, hoe zonderling en ziekelijk deszelfs naam ook wezen moge, verre zijnen tegenhanger, *Vervulling, of de gevondene Geliefde*, overtreft; *ter Verjaring mijner Geliefde; aan mijne Vaderstad*, en *Afscheid van mijne Lentejaren*. De overige zullen misschien minder bevallen, offchoon zij daarom in geenen deele van waarde ontbloot zijn. *Het Onweder des Levens* is wat al te schrikkelijk; offchoon hetzelve nog geenszins bij *het Onweder bij nacht* halen kan, gedurende hetwelk de Dichter zich nu eens op zee, dan op de bergen, en dan weder in de dalen bevindt. *Mijne Wenschen*, daarentegen, en *na het lezen van* STILLING's *Geschiedenis*, zijn wat al te prozaïsch; het laatste is dan ook maar een *ex tempore*; en *de roode Roos*, naar het Hoogduitsch, is ons al te hoog en te onbegrijpelijk.

Lang hebben wij getwijfeld, wat wij tot een staaltje van 's Dich-

'sDichters trant wilden mededeelen; wij bepaalden ons eindelijk tot eenige coupletten uit het *Smachtverlangen*, die ons den man geheel doen kennen, en tot een stuk uit de *Beelden des Levens*, om tevens te doen zien, hoe hij de rijmelooze maat, welke hij nog al dikwijls bezigt, weet te behandelen. Het *Smachtverlangen* (door dit nieuwe woord wilde TEN HOET het Hoogduitsche *Sehnsucht* uitdrukken) vangt aldus aan:

Wat is die smart, waarmee (waardoor) 'k mijn hart voel prangen;
Dat kwijnend, hijgend, smachtend ziels verlangen;
Dat rusteloos, sameckitig hartejagen,
Met zware slagen?

Van wáár die weemoedsvolle traan; die zuchten,
Die onbemerkt aan 't vol gemoed ontvlugten;
Dat teemelooze zweeven der gedachten,
Die stille klagten?

Wat wil die trek naar 't eenzaam ommedolen,
Door wouden, wáár de dág zich houdt verscholen;
Door dalen, wáár de beekjes wellust ruischen,
Of stroomen bruischen?

Van wáár die onuitdrukbaar zoete droomen,
Die voor de komst des dágeraads doen schromen,
Wanneer de ziel in hunne tooverdreven
Nog wenscht te zweven?

Ach! 't is die ledigheid in 't jeugdig harte,
Naar wier vervulling 't smacht. — Van dáár die smarte;
Dat boezemprangen; dat gedachtenzweven;
Dat kwijnend leven!

Já, 't is om u, toekomstige beminde! enz.

—

Dát beeld zuist (suist) me in het uchtendkoeltje tegen,
In 't bloemenbed aan 't beekje neêrgezegen,
Zie 'k in der golfjes kabbeling het wiegelen,
En duister spiegelen.

Als de avondwolkjes aan de Westerkimmen,
Van rozengloed omzoomd, verteedrend glimmen,
Dan klopt mijn hart, alsof ik 't reeds omvadem,
Dan zwicht mijn adem!

Ach!

Ach! 'k waan u op de zilvren maanlichtstralen,
Vertroosting dauwend, te zien nederdalen,
En — in der nachtegalen zang verloren —
Uw stem te hooren. enz.

Waarlijk, dit is toch gevoelvolle poëzij, keurig in de beschrijving, rijk aan beelden, sierlijk in uitdrukking. Oneindig minder dichterlijke waarde hebben de *Beelden des Levens*, ofschoon TEN HOET zich daar van de banden des rijms ontsloeg, zonder zijne hexameters of pentameters geheel naar de eigenlijke lengte der lettergrepen, of zelfs naar den klemtoon in te rigten, en een van beiden dient toch te geschieden.

Jongeling! stijg niet zoo hoog met die adelaarsvlugt der verbeelding;
Wacht hier geen stoorloos genot, waar de onbestendigheid heerscht;
Jammer niet, zoo ge in dit leven geen zaligend Eden kunt vinden:
't Kan niet bestaan in een land, waar de onvolmaaktheid nog woont.
Maar, ofschoon uw verwachting u smartelijk hebbe bedrogen,
Wanhoop niet aan uw geluk; de aarde is toch geene woestijn:
Neen, daar bloeijen ook rozen van vreugde in het dal der beproeving;
Rozen welriekend en schoon tusschen de distlen der smart.
Houd uw geweten slechts rein, uw gemoed slechts voor levensvreugd vatbaar,
En geen rampzalig verblijf zal u de wereld ooit zijn.

Doch genoeg! Hartelijk wenschen wij dezen bundel eene gunstige opname toe bij alle gevoelige harten; en wij sporen den Heer TEN HOET aan, om zijne lier niet aan de wilgen te hangen, maar ook eens te beproeven, of hij, door de vermenging van eenige meerdere kracht met de grondbestanddeelen van zijn waarlijk dichterlijk talent, niet grootere verscheidenheid aan deszelfs voortbrengselen kan geven.

RE-

Rudimenta der Griekfche Taal, *door* J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, *Rector der Latijnfche Scholen in 's Gravenhage.* *In 's Gravenhage*, *bij* de Wed. J. Allart. 1822. *In* 8*vo*. *f* 1-50.

De Schrijver heeft eerst de proef genomen van deze Rudimenta, vóór hij ze uitgaf. De ondervinding heeft hem doen zien, dat ze nuttig waren bij het onderwijs der Griekfche taal. Hij heeft het oude, 't welk goed was, behouden, het nieuwe, 't welk beter was, overgenomen. Er is overvloed van voorbeelden, zoo in declinatiën als conjugatiën, aan het grondig leeren van welke hij met regt zeer veel gewigt toefchrijft. „ Niemand," zegt de Heer COPPELLO in de korte voorrede, „ verdenke mij, dat ik een voorftander ben van bekrompenheid in het onderwijs, daar ik zoo hoog, als iemand, denk over de vatbaarheid van jonge lieden, maar te gelijk overtuigd ben, dat het geven van een ruim onderwijs, wanneer het niet op vaste gronden gebouwd wordt, eene ware bekrompenheid van inzigten in de kunst van onderwijzen verraadt." Deze woorden zijn waardig, door allen behartigd te worden, die goede leerlingen willen vormen; en wij verheugen ons, dat, over het algemeen, deze voorvaderlijke degelijkheid in het vak van onderwijs op de beste fcholen heerscht. Daar is een tijd geweest, in welken het bijna te vreezen ftond, dat die degelijkheid plaats zou maken voor Franfchen fmaak. Doch die rondgaande mode is ook voor het onderwijs nuttig geweest: de wind heeft het kaf, dat nog in het goede koren verborgen lag, er uit doen ftuiven. Deze Rudimenta verdienen eene plaats onder de goede fchoolboeken.

Almanak tot Nut en Vergenoeging, enz. Door J. A. UILKENS. *Voor* 1825. *Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. *f* :-30.

Met het berigt, dat deze Almanak weder het licht ziet, en, in verfcheidenheid en populariteit, vooral niet wijkt voor de vorigen, vergenoege zich de Uitgever en ook onze Lezer; daar wij, ten aanzien van die voor de *Groninger Akademie* en van den Heer HAZELHOFF, zelfs niet meer kunnen doen, dan herinneren, dat ook deze Jaarboekjes van nieuws beftaan ontvingen.

's Men-

's Menschen Begin, Midden en Einde. Door PETRONELLA MOENS *en* W. H. WARNSINCK, BSZ. *Met 26 Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1824. *In 8vo. X, 68 Bl. f* 1-80.

Wie onzer volwassene, wie zelfs onzer jeugdige Lezers kent Vader LUIKEN's lees- en prentenboekjes niet? Naar leer en leest verouderd, kunnen zij echter niet meer voldoen in eenen tijd, van welken men zeggen mag (en, God dank! in vele belangrijke opzigten, in eenen goeden zin): *Het oude is voorbijgegaan; ziet! het is alles nieuw geworden.* De arbeidzame MOENS en de onvermoeide WARNSINCK vereenigden zich ter zamenstelling van een' plaatsvervanger van *'s Menschen Begin enz.*, die, met behoud, zoo veel dit zijn kon, van den vorm, nuttiger en bruikbaarder leering aanbiedt voor den kinderlijken geest. Het proza is van eerst-, de versjes zijn van laatstgenoemden. Lof hebbe beider verstand en hart! De plaatjes, geteekend door J. VAN MEURS, gegraveerd door J. A. R. BEST, zijn waarlijk allerliefst. „ Bij de vele Vertalingen," bevelen wij, met de achtingwaardige Schrijvers, dit werkje, „ als eene oorspronkelijke vrucht van eigen' vaderlandschen bodem," ten sterkste aan; en het smart ons slechts, dat wij, door een al te beperkt bestek gebonden, ons tot deze algemeene aankondiging moeten bepalen.

Aangename Tooneeltjes uit den kinderlijken leeftijd, tot nut en vermaak. II Stukjes. Met 12 gekleurde Plaatjes. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. *In klein formaat. f* :-80.

Lieve kleine boekjes, vrolijk gekleurde plaatjes, met leerzame en onderhoudende vertellingjes en zamenspraakjes er bij, meest voor kleine kinderen ingerigt en veelal ook berekend; meer hebben, en meer behoeven wij ook wel niet te zeggen van dit aardig St. Nikolaas- of Nieuwjaarsgeschenkje, daar plaatsgebrek ons dringt, om nu nog van een aantal andere boekjes te gewagen op navolgende wijze:

AANBEVELING VERDIENENDE WERKJES VOOR DE JEUGD (*).

Praktische Handleiding voor de eerste beginselen der Teekenkunde, ten dienste van lagere Scholen en Huisgezinnen, door R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Met 84 Voorbeelden. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In kl. 4to. f* :-80.

Pa-

(*) De overgroote vlugheid en vruchtbaarheid der *Nederlandsche* drukpers maakt

Fabelboek voor de Jeugd, naar het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Met zes Platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In kl. 8vo. f* 1 - 40.

De kleine Robinson, of de Lotgevallen van Robinson Crusoë. Naar het Fransch van H. LEMAIRE. *Met Platen. Tweede Druk. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1824. *In kl. 8vo. f* 1 - 40.

Lina's Leesboek, of leerzame Leeslesjes voor Meisjes van vijf tot twaalf jaren. Door J. GLATZ. *Naar het Hoogduitsch. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1824. *In kl. 8vo. f* : - 90.

Thomas en Maria, of de jonge Zwervers; een Geschenk voor de Jeugd. Met Platen. Te Amsterdam, bij Gebr. van Arum. 1824. *In kl. 8vo. f* 1 - 25.

Nuttige en aangename Verdichtselen voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Rotterdam, bij J. Hendriksen. 1823. *In 12mo. f* : - 80.

Letterschakering, voor de lieve Nederlandsche Jeugd. Met Plaatjes en een Muzijkstukje. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1824. *In kl. 8vo. f* 1 - 20.

Geschiedenis van Koenraad Waaghals. Ter aanbeveling van voorzigtigheid en bedachtzaamheid. Met zes Platen. Te Amsterdam, bij G. Portielje. *In 12mo. f* : - 90.

De vermakelijke Nikolaas, of het vijfde en laatste boekje voor de eerste klasse, met eene menigte Plaatjes. Door R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In klein formaat. f* : - 25.

Maakt het voor een Tijdschrift, slechts ten halve aan aankondiging en beoordeeling van nieuwuitkomende boekwerken gewijd, meer en meer bezwaarlijk, of liever onmogelijk, van alles naar eisch verslag te doen. Inzonderheid is dit het geval ten aanzien van het *legio* geschriftjes voor de Jeugd, van welke vele Uitgevers derzelven evenwel melding verlangen in ons zoo algemeen gelezen Maandwerk. Buiten staat zijnde, om, voor tegenwoordig, aan deze begeerte te voldoen, zijn wij te rade geworden, om de titels van eenige dier, ons ter beoordeeling toegeschikte, stukken, na behoorlijken toets, onder een algemeen opschrift zamen te vatten, bij voorkeur echter zulke, welke wij, het eene meer, het andere min, mogen aanbevelen, om alzoo hun, die aan dusdanige algemeene uitspraak eenige waarde gelieven te hechten, eenen wenk — en aan der Uitgeveren verlangen, althans eenigermate, voldoening te geven.

Naschrift. Dezelfde reden, welke ons tot dezen maatregel drong, is mede oorzaak, dat wij van eenige bij ons ontvangene, niet verwerpelijke Dichtstukken *over* en *voor Huisduinen* geene andere melding mogen maken, dan dat wij, hetgeen deswege is in het licht verschenen, der weldadigheid zoo wel, als der kunstmin onzer Lezeren aanbevelen.

De Redacteur.

BOEKBESCHOUWING.

Het Evangelie der Jezuiten, uit de theorie en practijk dezer Vaderen zamengesteld, en den Christenen, op nieuws, ter behartiging voorgedragen, door FRANS GERHARDT. *Uit het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr. 8vo.* 285 *Bl. f* 2-:

Wij bevelen dit werkje niet alleen den Protestantschen landgenoot, maar ook, met volle gerustheid, den Roomschgezinden aan. Het is volstrekt niet tegen de leerbegrippen der Roomsche kerk gerigt, maar eeniglijk tegen die Societeit, welke zoo veel kwaads heeft uitgeregt, en, toen dezelve zich de billijke verontwaardiging van iederen Vorst en braven onderdaan had op den hals gehaald, door den waardigen CLEMENS XIV (GANGANELLI) opgeheven is en vernietigd; welk Genootschap nu evenwel weder in den Paus en dezen en genen Vorst verdedigers en beschermers vindt, en, alsof al de vroegere gebeurtenissen vergeten waren, en het gedane nimmer geschied, de onbeschaamde stoutheid heeft, zich voor te doen, als ware hetzelve de steun van den Godsdienst, der troonen, en der maatschappij.

En echter de daadzaken zijn klaar en bewezen; deszelfs grondstellingen ondermijnen alle wettig gezag, verstoren overal orde en rust, schroeven de heiligste grondstellingen van den Godsdienst los, en verderven de zeden. Zeker spotter sprak de waarheid, toen hij de Jezuiten *beroemde menschen* noemde, *welke het geloof verlengd, maar de tien geboden verkort hebben.* Bij hen is het genoeg, *God niet te haten*, en Hem ten hoogste *eenmaal in het leven lief te hebben.* Men mag zich, *om zijn voordeel, over den dood van zijnen vader verheugen.* Men behoeft, zelfs van zijnen *overvloed*, niet mede te deelen, als men dien noodig

heeft, om *naar zijnen ſtand* te leven, of zich *in een hoogeren ſtand* te plaatſen. De kinderen mogen *hunne ouders beſtelen, zich over derzelver dood verheugen*, ja hen zelfs *vermoorden*. Ook de dienstboden mogen hunne Heeren *beſtelen*. *Onregtvaardig verkregen goed* kan men, met een goed geweten, *behouden*. Men mag zich in de zamenleving, ja bij den eed, door *geheime zinsbehouding* helpen. Men mag de *gelegenheid* tot zondigen *opzoeken*. Zijnen vijand mag men *lasteren*; eenen *ſlag op de wang* met eenen *doodſlag* voorkomen; eenen dief, als hij vlugt, *ombrengen*; de *Overheid* en den *burgerlijken Regter*, in ſommige gevallen, *dooden*. Ziet daar eenige proeven der zedeleer van de zoogenoemde Societeit van JEZUS! Wil men bewijs, men vindt dit overvloedig in dit boekje, met de eigene woorden van hunne voornaamſte voorſtanders en ſchrijvers, en alle deze onchristelijke ſtellingen met een aantal ſpitsvindige drogredenen bewezen.

Het moge intusſchen zoo zijn, dat niet ieder lid dezer gevaarlijke Orde zoodanige gruwelen bedrijven zou of goedkeuren; men moet evenwel, zijns ondanks, het menschlievend denkbeeld opgeven, alsof hier de gezegden en gevoelens van eenige ſlechthoofden en booswichten, die de Orde waren ingeſlopen, kwaadaardig waren bijeengezocht en opeengehoopt, om allen onder denzelfden geeſel te doen bloeden: want niet alleen vindt men deze fraaije ſtellingen in geſchriften, na examen en met goedkeuring „*gravium ejusdem Societatis Theologorum*" uitgegeven, maar, hetgeen nog meer afdoet, Pater BARRI berigt ons uitdrukkelijk: „Wij Jezuiten mogen, „zonder verlof en goedkeuring van onze Overſten, niets „laten drukken. Alles is bij ons op eenheid berekend; „en, daar wij allen ſlechts leden van één en hetzelfde „ligchaam zijn, waarvan de Generaal het hoofd is, zoo „mag ook ſlechts één geest in dit ligchaam ademen en „leven, en in alle de handelingen van deszelfs leden „blijkbaar zijn. Dit waarborgt elken Jezuitſchen Schrij„ver het voordeel, dat hem nu de ganſche Orde ook

„nim-

„ nimmer mag laten steken, maar, als de nood het ver„ eischt, zich met alle hare magt voor hem in de bres „ moet stellen." Het is inderdaad wel vreemd, dat ergens in eene beschaafde maatschappij zoodanig eene Orde en leeringen, nu nog in deze negentiende eeuw, geduld worden. Geen Heidensch volk duldde ooit iets, dat zoo gevaarlijk en afschuwelijk was, en zoo openlijk en onbeschaamd voor zijne verderfelijke gevoelens uitkwam. Hetgeen wij aanstipten, zijn slechts stalen; men zal in het werkje nog andere, en wel daadzaken, vinden, welke bewijzen, hoe deze leer ook beoefend werd. Maar dit alles was reeds van overlang bekend en bewezen: echter is het goed, dat in dezen tijd de onkundige en eenvoudige hier zoo alles bijeen vindt.

Wat de inkleeding van dit welgeschreven en goed vertaald boekje betreft, het bevat brieven van eenen Protestant aan zijnen vriend, die hem de inlichtingen mededeelt, welke hij van eenen Jezuit ontving, die hem gaarne tot proselyt wilde maken; maar de Protestant was hem te slim, hoorde hem in alles uit, en brak eindelijk alle verdere conversatie af, door hem eenen brief te schrijven, waarbij hij nu eene soort van vertoog voegde over alles, wat door de Jezuiten gedaan werd ter verbreiding van het Christendom, godsdienstigheid, deugd en zedelijkheid, voor de wetenschappen en het onderwijs der jeugd, en NB. voor de rust en veiligheid van Vorsten en Staten! — Mogt dit boekje — neen! mogt de Geschiedenis sommige Vorsten eindelijk weder het oor doen leenen, eer het voor hen te laat is, aan het: *equo ne credite, Teucri!* De papier- en zegellak-fabrijken hebben zekerlijk groot voordeel van het Genootschap der Jezuiten (de posterijen niet, want deze vertrouwen zij zeldzaam hun *cijferschrift*); maar deze zijn ook de éénige. Voor iedere andere bron van volkswelvaart is hetzelve eene gevaarlijke pest.

Het is waarlijk jammer, dat de hier voorkomende Jezuit zoo onbegrijpelijk dom is, van zoo alles bloot te leggen voor eenen knappen Protestant, dien hij verleiden wil. Dit maakt het verhaal onwaarschijnlijk; maar geeft

ons echter nu het voordeel, dat alles uit echte geschriften aangewezen en bevestigd is. Ten slotte ontvangt de lezer nog een kort, maar lezenswaardig *uittreksel uit de geschiedenis van het Genootschap.* Wij wenschen dit boekje vele lezers; het zal, vertrouwen wij, hen overal geweldig doen huiveren, waar hij verneemt, dat zich Jezuiten zoeken te nestelen.

Inlichtingen omtrent het Karakter van den Stadhouder, Prins MAURITS *van Nassau, door Mr.* I. DA COSTA. *Iste Stukjen. Te Rotterdam, bij* J. Pippijn. 1824. *In gr. 8vo. IV en 82 Bl. f* :-90.

Dit stukje van Mr. DA COSTA vangt aan met een' soortgelijken bespottelijken en ergerlijken wildzang, als men aan het hoofd van zijne zoogenoemde *Sadduceën* heeft kunnen lezen. Toen was die aan Dr. CAPADOSE, nu is hij aan Mr. BILDERDIJK gewijd, en van dezen inhoud: „ Schoon hel en wereld tegen het Ridderpaar „ woedt, het siddert niet. De aarde moge het vervloe„ ken, God heeft het tot zegepraal verkoren, en elk „ hunner is een held, die *Goliaths* vellen zal. BIL„ DERDIJK moet derhalve van de *rots*, die de Almagt „ voor hen bouwde, den donder Gods, die hem zijnen „ Geest vertrouwde, blijven *uitgalmen*, hetwelk *Beel„ zebul* doet sidderen. Die kreet heeft DA COSTA's „ bloed, dat bloed uit *Davids* aderen, ontstoken en hem „ tot JEZUS heir vergaderd, en hij hoort in de lucht „ *de hemeltrommen trommen.* De God der legerscharen „ heeft zich aan hun hoofd gesteld, om met hen te strij„ den. Nu is het oorlogslot beslist, en de ongewijden „ moeten nederstorten. De beide helden zijn door Gods „ adem herschapen, en DA COSTA roemt in de glorie „ en het heil, dat hij de kruisvaan dragen mag. Voor „ zijnen Heiland heeft hij alles veil, en durft hij den „ aanval wagen, moge ook, ter eere van zijnen God, „ het geweld zijn hoofd verpletten." — Welke verbijstering!

ring? welke Godslasteringen! Tot hiertoe, in den dollemansstrijd, jammerlijk te kort geschoten; overal geklopt, te schande gemaakt en uitgejouwd, en overtuigd van laster, van logen, en van de redeloosste en onregtvaardigste vijandschap tegen alwat braaf en uitmuntend is, zingen deze *Donquichots* echter triumf! Even als de *Naaktloopers* der zestiende eeuw, de lucht met hunne oproerkreten vervullende, *galmen* zij het echter uit, dat zij voor God strijden, en God met hen strijdt! en, terwijl zij, als zinneloozen, in een' tijd, waarin overal Goddelijk licht en vrede heerschen, alles trachten te beroeren, om een rijk van duisternis, geweld en onderdrukking te stichten, roemen en lasteren zij, door den Geest van den *Vader der lichten*, den *God des vredes*, bezield en geleid te worden, rekenen op Zijnen almagtigen bijstand, zeggen zich, *in het uur van Zijn erbarmen*, een heerlijk glorieloon toe, en willen nu, in dien waan, met het hoofd door een' muur loopen! — Wat kenmerkt bezetenen van den Booze, zoo het dit niet doet? Ja! het zal gewisselijk wel *een uur van Gods erbarmen* zijn, wanneer zulken razenden de schuld vergeven wordt.

Het voorname doel van het stukje zelf is, te toonen, dat Prins MAURITS zich, in geen opzigt, aan eenig onregt of geweld, ten aanzien van OLDENBARNEVELD, heeft schuldig gemaakt; en hiertoe bedient zich deszelfs schrijver, hoofdzakelijk, van *twee* argumenten. Het eene is dit: *twee* der zake kundige *vreemdelingen* hebben, wegens MAURITS, zoodanige onpartijdige getuigenissen afgelegd, als door geen bevoegd en eerlijk onderzoeker gewraakt kunnen worden; het andere: MAURITS heeft een zeer Christelijk doodbed gehad, en op hetzelve geenerlei wroegingen wegens OLDENBARNEVELD laten blijken; derhalve..... Doch laat ons hooren, wie DA COSTA's *twee vreemdelingen* zijn, en wat zij getuigen. De *eerste* is de *President* JEANNIN, Gezant van den Franschen Koning, HENDRIK IV, in Nederland, ten tijde van de Handelingen over het twaalfjarig Bestand, in 1608. Deze getuigde TOEN, dat MAURITS

RITS *gematigd, wijs, en vreemd van alle onedele list* was, dat hij *van zijne krachten oordeelde naar reden en zonder drift*, en dat hij *een eerlijk man* was, van wien men geen tegenstand door geweld (namelijk tegen het Bestand) te vreezen had. En zou nu die MAURITS zich, in 1618 en 1619, bitter en onregtvaardig tegen OLDENBARNEVELD gedragen hebben? — Wat dunkt u, Lezers! als wij dit eens aan denzelfden onpartijdigen JEANNIN vroegen? Daar kan immers DA COSTA, die zich op hem beroept, niets tegen hebben? Welnu, JEANNIN schreef aan GROTIUS, op den 13 April 1621, dat OLDENBARNEVELD, *met laster en verdichte misdaden bezwaard, door geweld en bitteren haat zijner vijanden was omgekomen*, en hij herhaalde hetzelfde mondeling aan UITENBOGAART, er bijvoegende, dat het de Prins van ORANJE was, die het alles deed (*). — Wie was en wat getuigde nu de *tweede vreemdeling*, door DA COSTA te berde gebragt? Hij was DUDLEI CARLETON, in 1616—1620 Afgezant bij de Staten Generaal, van wege den Koninklijken Schoolvos JACOBUS I van Engeland, die, in zijne hooge wijsheid, eerst oordeelde, dat ARMINIUS *een vijand Gods* was, en VORSTIUS *verbrand* moest worden; daarna, dat men, omtrent de kerkelijke verschillen in Nederland, verdraagzaamheid moest oefenen; vervolgens, dat men de Remonstranten moest veroordeelen; en eindelijk, dat, zoo de Duivel in de hel zijnen raad gespannen had, om te overleggen, wat men beleedigendst tegen de Godheid kon uitdenken, hij niet erger zou hebben kunnen vinden, dan het gevoelen der Contra-Remonstranten, wegens de hooge praedestinatie (†). Nu, van dezen Koning, was CARLETON Afgezant, juist in den tijd, toen die met MAURITS

(*) V. *Epp. Praest. Virorum* No. 389, en UITENB. *Lev. bed en verantw.* Hoofdst. XV.

(†) Men zie, onder anderen, BRANDT, *Hist. der Reform.* D. II, op de plaatsen, in het Register aangewezen, en TILENUS *in Canones Synodi Dordrac. in Praef.*

RITS in naauwe verbindtenis en vriendschap stond, en zich daarom verpligt achtte, om tegen de Arminianen met hem ééne lijn te trekken (*). En wat getuigt nu deze Gezant? Zijn getuigenis is tweeledig, 1. ten aanzien van MAURITS zeer gunstig, 2. ten aanzien van OLDENBARNEVELD hoogst ongunstig, beide vrij uitgebreid. Wij kunnen het daarom niet mededeelen. Doch dit is ook onnoodig. DA COSTA zegt, dat, schoon de Gezant, in naam van zijnen Koning, de belangen voorstond van de Contra-Remonstrantsche, dat is van MAURITS' zijde, hij daarom evenwel niet minder geloofwaardig is, en dat spreekt als een boek; want een Ambassadeur, al is hij voor deze of gene partij, welke zijn Meester voorstaat, is echter altijd onpartijdig, en schrijft nooit aan dien Meester, zelfs ten aanzien der partij, welke hij, op *zijnen* last, helpt bestrijden, iets, dan de waarheid! Daarenboven men moet de getuigenissen zelf hier lezen, en dan zal men bevinden, dat zij geheel in zulken toon geschreven zijn, dat elk aanstonds ontdekt, dat de onzijdigheid zelve ze heeft in de pen gegeven! En of men dan al aan BARNEVELD in de gevangenis schreef, CARLETON *is uw vriend niet* (†), of hij GROTIUS al zeer ongenegen was (‡), en of hij zich al, tegen de Remonstranten in het gemeen, als een bitter vijand gedragen moge hebben (§), dit alles kan echter zijn getuigenis, gelijk elk duidelijk verstaat, in geen opzigt verzwakken! Zoodat dan DA COSTA's *eerste* argument magtig veel afdoet, om te bewijzen, dat MAURITS, ten aanzien van BARNEVELD, vrij was van alle schuld.

Bezien wij nu nader zijn *tweede* argument: „MAU-

„RITS

(*) Zie P. HEYLIN, Hofkapellaan van Koning KAREL I, in zijne *Historie van de V Artikelen*, bij BRANDT, als boven, D. III. bl. 9, 10.

(†) Zie de *Hist. van zijn leven en sterven*, bl. 109.

(‡) GROTIUS' *Leven* door C. BRANDT, bl. 168.

(§) GROT. *Epist. ad* M. A. DE DOMINIS, *Ep.* III. *Epp. Praestantt. Virorum* No. 224.

„RITS heeft een zeer Christelijk doodbed gehad, en „op hetzelve geenerlei wroegingen, wegens OLDEN-„BARNEVELD, laten blijken." Om dit te toonen; laat hij nu wederom eenen getuige, maar geen *vreemdeling*, optreden, namelijk D. JOHANNES BOGERMAN, weleer vertaler van BEZA's onchristelijk boekje *over het ketterdooden*, en Voorzitter der Synode van Dordrecht, op welke hij zich zoo uitmuntend gekweten had, dat hij, van daar in Vriesland t'huis gekomen, op de Landschaps-synode, duchtige bestraffing moest ondergaan, over het te buiten treden van zijnen last, en door sommige leden waardig geoordeeld werd, om van zijn predikambt afgezet en gebannen te worden (*). Deze BOGERMAN, in wiens sterfhuis men meer dan tweehonderd brieven vond van Graaf WILLEM LODEWIJK en van Prins MAURITS, allen over den handel van 1618 en 1619, en een geschrift van zijne eigene hand, zijnde eene *Instructie voor de Fiscalen over* OLDENBARNEVELD, *dienende tot zijne nadere examinatie*, en houdende drieënvijftig meest criminele artikelen (†), — deze BOGERMAN dan, zeker de beste krankbezoeker, van wien zich de stervende Vorst bedienen kon, heeft hem, tot vijfmalen toe, op zijn ziekbed bezocht, en daarvan een verhaal (‡) uitgegeven, waaruit DA COSTA hier drieëntwintig bladzijden met uittreksels geeft. Wij twijfelen nu geen oogenblik, of dit verhaal is gesteld naar waarheid, en wij gelooven niet, dat iemand, die het leest, met DA COSTA of ons, zwarigheid zal maken, om te erkennen, dat de Prins waarlijk een zeer Christelijk en voor anderen stichtelijk sterfbed gehad heeft; maar, waar wij aan twijfelen, is dit, of het wel bewijst, waartoe DA COSTA het wil doen dienen, dat de laatste dagen van den Vorst door geen berouw over de regtspleging van OLDENBARNEVELD zijn

(*) BRANDT, *Hist. der Ref.* IV. 17—21.

(†) BRANDT, *Rechtspl. over* OLDENB. enz. bl. 191, 192.

(‡) Men kan het geheel vinden bij AITSEMA, D. I. bl. 376 env.

zijn gekweld geweest; waarvan men, zelfs met melding van bijzonderheden, het tegendeel beweerd heeft. Het is waar, wij vinden er in het verhaal niets van; en wij verwonderen ons geenszins, dat BOGERMAN zich gewacht heeft van de snaar van BARNEVELD bij den Prins te roeren. Maar wat vinden wij dan? Dat de Vorst erkende, dat hij *gezondigd*, *grof*f*elijk gezondigd* had; dat het hem *leed* deed, *God niet meer gediend te hebben*; dat hij *geen bezwaar* gehad had, *dan of zijn berouw over zijne zonden zoo groot was, als 't wel behoorde*, enz. En wie heeft nu den Heere DA COSTA gezegd, dat, onder *zondigen*, *groffelijk zondigen*, *bezwaar* en *berouw*, niet mede begrepen moet worden *zondigen tegen* BARNEVELD? Voorwaar, zoo het genoeg is, om iemand van eenige bijzondere misdaad volstrekt vrij te spreken, dat hij zich gewacht heeft, daarvan, op zijn doodbed, bijzonder te gewagen; dan zullen vele aanzienlijke booswichten voor Heiligen mogen doorgaan; en, als DA COSTA zelf zich dan, op zijn sterfbed, maar alzoo wacht, zal hij, na zijnen dood, vrijgaan van alle schuld van liefdeloosheid, van laster, van kwade trouw, enz.

Ondertusschen merkt hij nu op, dat God aanhoudend, uit het doorluchtig *Huis van* NASSAU, den lande Stadhouders verwekt heeft, die niet alleen *uitwendig* aan de zaak van het zuivere Christendom zijn verknocht geweest, maar ook *inwendig*, aan hun eigen hart, de bekeerende kracht der Goddelijke waarheid hebben ondervonden. Hij maakt vervolgens van alle die Stadhouders, ook de Vriesche niet uitgesloten, een loffelijk gewag; doch zegt van FREDERIK HENDRIK, (hetgeen hij nooit in staat zal zijn te bewijzen) dat hij, in zijne jeugd, door de kunstenarijen der Remonstrantsche factie, verleid werd, maar, in rijper jaren, tot de gezonde begrippen van onze, dat is van BILDERDIJK's en DA COSTA's, Gereformeerde kerk wederkeerde. Van den laatsten Stadhouder waarlijk vrij sober gewagende, zegt hij, dat deszelfs goddelooze uitzetting uit dit ondankbaar land het sein is geweest, onder anderen, „van die bloedige afscheuring

„ van onzen Staat uit den boezem van Gods Kerk," (derhalve de Staat bestond in de Kerk, niet de Kerk in den Staat) „ om welke Gods gramschap over het *afge-* „ *vallen* ISRAËL der Vereenigde Nederlanden nog heden „ is ontstoken." En nu besluit eene aanspraak aan Zijne Majesteit, onzen Koning, het fraaije boekje, en wordt Hoogstdezelve gewekt, om „ op te rijzen, om de droe- „ vige wond weder te heelen, aan Koning JEZUS de „ eere en de opperheerschappij te erkennen, de waarheid „ te handhaven, den Staat weder te brengen onder de on- „ middellijke bescherming van God, het land weder in „ aanraking met den hemel; wanneer het, in stroomen- „ der overvloed dan immer te voren, weêr zegen onder- „ vinden zal." — Welke onbeschaamdheid! welke krank- zinnigheid!

Achter het stukje zijn eenige *aanteekeningen* geplaatst. — De eerste betreft TRIGLAND en zijne *Kerkelijke Histo- rie.* DA COSTA jammert bitter over de minachting, waarin dat kostelijk werk gevallen is, en vraagt, of men ooit iets anders tegen den man heeft ingebragt, dan scheldwoorden, uitschreeuwingen, valsche vertellingen en geruchten? *Wij* bejammeren hier zijn ellendig geheugen, ze- ker eene slechte hoedanigheid voor iemand, die over de Geschiedenis wil schrijven. Hij kan het antwoord op zijne vraag vinden in de *recensie* van zijne *Sadduceën*, in de *Letteroefeningen* van Junij 1824, op bl. 287, en in den *toets* van die zelfde *Sadduceën*, door Mr. S. I. WISE- LIUS, op bl. 140—144. Wij zouden hem nog eene menigte andere aanwijzingen kunnen doen; maar zijn zwak hoofd zou ze toch niet kunnen onthouden. — Hij tracht, in deze zelfde aanteekening, ook te toonen, dat, in de *Letteroefeningen* van Maart 1824, een logenachtig verhaal is gegeven wegens TRIGLAND's bejegening in de Staats- vergadering van Holland van 8 Maart 1650. Wij twijfe- len niet, of de schrijver van dat verhaal zal zich deswege wel verantwoorden. — Voorts beroept DA COSTA zich nog, met eene weergalooze onbeschaamdheid, juist op TRIGLAND's leugen wegens het *Amsterdamsch Pro-*

tho-

thokol, welke hij, in zijne *Sadduceën*, had voor den dag gebragt, en waarover hij, door den boven gemelden *Recensent* en den Heer WISELIUS, bestraft is, en poogt verder de voortreffelijkheid van zijnen prulschrijver te bewijzen, door, onder anderen, wederom de waarheid te verloochenen, of zijne diepe onkunde te toonen, met te zeggen, dat van de Remonstrantsche zijde gezwegen is op TRIGLAND's zoogenoemde *tweede Vermaning*; daar aan elk kundigen bekend is UITENBOGAART's *goed en Christelijk bescheit* daarop gegeven, *gestelt* (zoo als op den titel staat) 1624, *en gedrukt* 1627, in 4°.

Eene *tweede* aanteekening betreft JACOBUS KOK, den schrijver van het *Vaderlandsch Woordenboek*, die zich, in het *art.* GOMARUS, zeer dom zal hebben uitgelaten.

In de *derde* aanteekening, eindelijk, wordt REGENBOOG (REGENBOGEN) doorgestreken, als die, zonder eenig *gezag*, *bewijs*, of *waarschijnlijkheid*, geschreven zou hebben, dat Prins MAURITS de geschillen tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten niet best kende. Het schijnt den Heere DA COSTA evenzeer aan de oogen, als aan het geheugen, te haperen. Hij leze, als het zonnetje eens helder schijnt, de breede *aanteekening* bij REGENBOGEN, in het Iste deel, op bl. 135 en 136, waar hij *bewijs* en *gezag* zal vinden. Wat de *waarschijnlijkheid* betreft: hij verklaart het voor *ongeloofelijk*, omdat de Vorst, tot in 1617, bij UITENBOGAART te kerk ging, (even alsof die, op den predikstoel, over de vijf artikelen gehaarkloofd had) omdat men dan MAURITS zelfs geen gezond verstand zou moeten toekennen, (alsof van eene zaak *geene kennis* te hebben hetzelfde is met over dezelve, als men ze kent, te *oordeelen*) omdat GROTIUS den Prins, in 1604 of 1605, in een Latijnsch vers, *den allerschranderstén der Veldheeren* genoemd heeft (even alsof de schranderste Veldheer ook de schranderste beoordeelaar van godgeleerde geschillen zijn moest). Doch DA COSTA wil niet slechts, dat MAURITS de geschillen goed verstond, maar zelfs het punt over de voorbeschikking Gods beter dan UITEN-

BO-

BOGAART'; en hij verwijst ons, ten bewijze daarvan, naar BRANDT'S IIde D. bl. 342, waar wij echter den Lezer verzekeren, dat hij het bewijs niet vinden zal, tenzij hij (gelijk DA COSTA schijnt te doen) stelle, dat *God oorzaak der zonde* is. Eindelijk weidt deze aanteekening uit over het (zoo als DA COSTA zegt) bij de Remonstranten geliefkoosd vertelsel, dat VONDEL verbreid, en GROTIUS stellig bevestigd heeft, doch waarover hij, door RIVET, gelogenstraft en beschaamd is geworden, dat, namelijk, MAURITS de teregtstelling van BARNEVELD aanschouwd heeft. Men kan zien, wat BRANDT hieromtrent geschreven heeft, in zijne *Hist. der Rechtspl.* bl. 179, 180 (*).

Hier willende eindigen, herinneren wij ons, dat wij, voorgehad hebbende van dit boeksken slechts een kort verslag te geven, veel curieus, dat melding verdiende, stilzwijgend zijn voorbijgegaan. Nu toch breeder hebbende uitgeweid, willen wij er nog het een en ander van melden.

In de Inleiding stelt DA COSTA deze gewigtige waarheid op den voorgrond, dat *waarlijk groote mannen veelal*, na hunnen dood, miskend worden, en 't hunnen vijanden *ligt* valt, hunne gedachtenis te schandvlekken. Hiervan zal de Lezer zich *ligt* overtuigen, als hij slechts gedenkt, met hoe *geringe moeite* BILDERDIJK en DA COSTA, in een jaar twee of drie, een aantal onzer *grootste mannen* van de zeventiende eeuw van de achting beroofd hebben, welke zij tot hiertoe genoten! — Prins MAURITS, zegt hij, is zoo ook, door de Remonstrantsche en Loevesteinsche factie, belasterd en zwartgemaakt, waardoor een *bijna onverdelgbaar* gevoelen (dat *hij* echter zeker ook al *ligtelijk* verdelgen zal) ontstaan is, dat MAURITS een heerschzuchtig dwingeland en wreedaard ge-

(*) Wij voegen hier het eenvoudig, maar wigtig getuigenis bij van den Dienaar van OLDENBARNEVELD; zie het *Mengelwerk* van ons vorig No. I, bl. 48.

Redacteur.

geweest is. Hoe dit gevoelen de overhand gekregen heeft, verklaart hij, wonder vernuftig en fchrander, aldus: de factiën lasterden den Vorst. De voorftanders van den Gereformeerden Godsdienst en ORANJE hadden fteeds zoo veel te doen met de behartiging hunner geestelijke belangen, dat zij zich aan den laster, die aanhoudend, door de gefchriften der factiën, meer verbreid werd, niet ftoorden, en dat zij niet alleen hetgeen, nu of dan, door de Gereformeerden, voor de goede zaak, gefchreven werd, (namelijk wel zes ftukken tegen één) niet lazen, en de eerfte de beste tegenfpraak hun genoeg was tot oplosfing van alle bezwaren tegen de lasteraars, maar dat ze ook bleven bij de GELIEFKOOSDE fchrijvers der factiën, (die ze dan, omdat ze hun zoo LIEF waren, in weerwil hunner geestelijke drukten, toch wèl lazen) en aan de hand van hunne partijdigheid en ontrouwheid liepen. Alzoo is dan het raadfel, hoe het vooroordeel tegen MAURITS voedfel kreeg, *zeer natuurlijk* opgelost! Maar geen *onpartijdig*, geen *eerlijk* man kan dit vooroordeel dulden, althans de *onpartijdige*, de *eerlijke* DA COSTA niet, en daarom is hij er tegen te veld getrokken, en verklaart het aanftonds voor *ongeloofelijk*, omdat men anders van velen, welke men toch erkennen zal tot de *edelfte* en *eerbiedwaardigfte* mannen te behooren, zeer flechte gedachten zou moeten hebben; en, dewijl de lasteraars die misdaad hebben, zal hij (in een volgend ftukje) den laster van BRANDT en anderen tegen de vierentwintig Regters van OLDENBARNEVELD, met onweêrfprekelijke bewijzen, weêrleggen. En daar hebben wij (zegt hij) overgroot belang bij, omdat MAURITS *een groot krijgsheld* was, en gansch Nederland aan hem hooge verpligting heeft. Hij ftaat toe, dat niemand dat ontkent; maar hij wil, dat men 't ook met dankbaarheid gedenken, en overal in acht houden zal, als hij gelasterd wordt, dat is, als men ongunftige uitfpraak doet over zijn gedrag omtrent OLDENBARNEVELD: want de *held* MAURITS kon even onmogelijk de onderdrukker des laatften, als de *held* DAVID een overfpeler en doodflager, en de *held* NA-

PO-

POLEON een tiran zijn! Dat is een argument, dat alle ongeloovigen verstommen moet. . . . .

Nu nog iets wegens eenige zeer keurige aanmerkingen, welke hij, op bl. 30—34 van zijn stukje, tusschen het getuigenis van CARLETON en dat van BOGERMAN heeft ingevlochten. De eerste is deze: BARNEVELD's dood heeft geene verandering gemaakt in onze staatsregeling. Waarom kwam MAURITS vervolgens niet tot meer gezag, zoo hij BARNEVELD daarom had laten ombrengen? — Niemand zoeke hier naar antwoord, noch denke, dat misschien de *edele* en *eerbiedwaardige* mannen, die MAURITS een handje tegen BARNEVELD geleend hadden, nu deze uit de voeten was, *basta* gezegd, en geen zin gehad hebben, om hem dat handje ook tegen henzelven te leenen: want DA COSTA geeft ons het antwoord zelf, in zijne *derde* aanteekening. „Toen „OLDENBARNEVELD (zegt hij) den dood onder„ging, spoedde het Bestand ten einde, en derhalve had „de Prins niet noodig eene vermeerdering van gezag door „geweldige middelen te zoeken, welke hem, in tijden „van oorlog, naar den aard der zake, van zelf te beurt „moest vallen." Ja, Lezer, wrijf vrij de oogen! Het staat er zoo letterlijk. Maar, gedurende het Bestand, had men den Prins *niets, dan den blooten titel van Stadhouder, gelaten*, zoo als CARLETON met waarheid zeide, (zie bl. 22, 23) en daarom (verstaat gij?) kon de Vorst, in 1618 en 1619, zoo weinig uitregten. . . .

De *tweede* aanmerking moet tot bewijs dienen, dat MAURITS *nooit* vermeerdering van gezag beoogd heeft: want hetgeen WAGENAAR daarvan verteld heeft, (D. X, bl. 248) is *blijkbaar geschied* (zegt DA COSTA, bl. 32) *buiten bewilliging van den Prins*, maar veeleer door de Prinsesse Weduwe van ORANJE, in hare heerschzuchtige ontwerpen voor haren eigen Zoon FREDERIK HENDRIK. Jammer maar, dat het verhaal van AUBERY (MAURIER), waarop dit *eeniglijk* steunt, uitdrukkelijk zegt, dat het *geschiedde op verzoek, of bede, van den Prinse*; zoodat de oogen van DA COSTA hier

weder wonderlijk gefchemerd hebben. Men zie *Mémoires d'* AUBERY, p. 203–210, 296, 369, of de *Nederd. Vert.* bl. 169—175, 248, 310, 311.

De *laatste* aanmerking is deze: eene week vóór 's Prinsen dood beklaagden zich de Wet van den Haag en het Hof van Holland, bij de Staten, over het intrekken van eene Hessische Compagnie in de Hofplaats, op last zijner Doorluchtigheid, zonder hunne voorkennis, hetwelk ongeoorloofd was. Het antwoord der Staten was: Men behoorde zich gerust te houden. *Zijne Excellentie had nu, bij de veertig jaren, wèl geregeerd*, (dus ook in 1618 en 1619) *en het was niet geraden, daartegen ongerust te wezen nu, op zijn doodbedde.* Dat bewijst nu klaar, dat, als de Prins iets deed, hetwelk hij niet mogt doen, hij zijn gezag niet te buiten trad; en de Heer DA COSTA verheft zich derhalve nu, te regt, op zijnen welvolbragten arbeid, om te toonen, dat de Remonstrantsche partij de geschiedenis van ons land vervalscht heeft, en dezelve eene geheele hervorming ondergaan moet, waartoe hij ons verzekert, dat *de tijd niet ver af is.* Wij verblijden ons daarin met alle komenijs-winkeliers, dewijl wij hoorden, dat zij gebrek aan papier voor zakjes en peperhuizen hebben. — Alles fluit, op bl. 35 tot 37, met eene pathetieke aanspraak aan de oud-Nederlandsche Christenen, welke elk liefhebber van pure declamatiën met stichting lezen mag!

Een woord voor onzen tijd. In twee Leerredenen, door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1823. *In gr. 8vo.* 98 *Bl. f* :-80.

Bij de jaarlijksche herinnering aan de Kerkhervorming werd dit woord door den Eerw. LE ROY gesproken, en de eerste der Leerredenen voor-, de tweede des namiddags gehouden. Het geldt de vrienden van het *nieuwe*, en die van het *oude*, in Godsdienst en Staatkunde, hoewel op de laatste maar gewenkt, of liever zeer kort daarvan

van gesproken wordt; geheel kon de Leeraar daar moeijelijk van zwijgen, daar wederzijds partijen te dezen even zeer uiteenloopen. Wij vinden eerst de verklaring van den tekst, 1 Tim. III: 14, dan de grondbeginselen, welke dezelve aan de hand geeft, in dezer voege: *Wij moeten blijven bij hetgeen wij geleerd hebben, en waarvan ons verzekering gedaan is, zoo wij grondig weten, van wien wij 't geleerd hebben, en dat het door 't gezag der H. Schrift is bevestigd;* maar *hiervan moeten wij ook volkomene zekerheid hebben, opdat wij door geene feilbare menschen misleid worden.* Hierop valt inderdaad niets te zeggen. De tweede Leerrede maakt de toepassing: *of de Roomsche kerk zich met regt dit kenmerk der oudheid, tot bewijs der waarheid harer leere, toeëigent,* — en *hoe wij te dien aanzien omtrent de Hervorming te denken hebben.* Grootendeels lazen wij ook deze Leerrede met overtuiging en genoegen. De hoofdzaak moet ieder Protestant toestemmen, en den Eerw. LE ROY voor zijne duidelijke ontwikkeling dankzeggen. De Evangelieleer is voor geene verbetering vatbaar; zij is onveranderlijk dezelfde; want haar grondslag is Goddelijke openbaring. Beter inzigt in dezelve moge het menschelijk verstand van tijd tot tijd mogelijk worden; maar het veroorlove zich nimmer, de Goddelijke openbaring te willen verbeteren en veranderen. Dit ware valsche verlichting. Wij hebben intusschen, met dezen Leeraar, voor onze oude Hervormers de meest verschuldigde en ongeveinsde achting; wij stemmen zeer veel toe van hetgeen hij van hen zegt; doch twijfelen echter zeer, of hij hier zijnen gelegden grondslag wel in alles getrouw is, en of hij, niettegenstaande het onderscheid, dat hij maakt tusschen volkomenheid en volledigheid, en alle zijne verdere bepalingen, deze waardige mannen echter niet een weinig te hoog zet; en wij voor ons althans zouden zijn: „*blijft te dezen bij hetgeen* „*u geleerd is,*" niet zoo gaaf durven overnemen. Maar wij voelen wel eenigermate den drang, waarin hij zich hier bevond, en geven hem voor het overige gaarne den lof van onpartijdigheid en verdraagzaamheid, deze Leerredenen iederen nadenkenden lezer van harte aanprijzende.

Over

Over de Liefde, *door* FREDERIK LEOPOLD, *Grave van Stolberg. Uit het Hoogduitsch*, *door* M. A. VAN STEENWIJK, *R. C. Pastoor van Zoetermeer en Zegwaart. Te Leyden*, *bij* J. W. van Leeuwen. *In gr.* 8*vo*. 287 *Bl. f* 2-20.

Het is bekend, hoe deze Graaf de Protestantsche Kerk met die der Roomschgezinden heeft verwisseld, en, naar derzelver leuze: *vrede*, *liefde en barmhartigheid*, kan ons een godsdienstig boek van hem *over de Liefde* dan ook niet bevreemden. Dat intusschen hier zeer veel, 't geen zuiver en goed is, over de liefde tot God en den naasten gezegd wordt, spreekt wel van zelve; en wij gelooven gaarne, dat de Schrijver opregt is, en voor zichzelven die liefde wenscht te beoefenen. Er is, dunkt ons, zeer veel nog overig van 't geen den man van zijne vroegere Protestantsche opvoeding en waardige Protestantsche vrienden wel onvergetelijk wezen moet. Daaraan schrijven wij het dan ook toe, dat slechts hier en daar de Roomschgezinde zich wat al te duidelijk laat zien. Voor het overige herkent men den in 't godsdienstige hoogdweependen Schrijver duidelijk, en is het boek in het geheel meer met gevoel dan met gezond verstand geschreven. Een goed Bijbeluitlegger is de Graaf in de Roomsche kerk wel niet geworden, en hier en daar zal de lezer zeker met ons over zijne Schriftverklaring verbaasd staan. Dat hij van de onfeilbaarheid der Kerke een voorstander is, spreekt van zelve; en ook schijnt hem de echt Jezuitsche stelling niet vreemd, *dat het doel de middelen heiligt*; immers hij zegt, bladz. 112 (misschien, echter, meende hij het zoo erg niet): „Alle menschen, alle met verstand en wil begaafde wezens, hebben bij hunne daden een oogmerk. Hetzelve beslist over de waarde der daad." En dit was, zijns achtens, de bedoeling van Jezus, als Hij zegt: *uw oog is het licht uws ligchaams*, enz. Het is niet duidelijk, of wij de volgende schrandere opmerking, in eene

noot: „*Abba*, eene Oostersche benaming van Vader, in den mond van liefkozende kinderen, zoo als bij ons het streelende woord *Papa*," aan den Schrijver, dan wel aan zijnen knappen Vertaler, verschuldigd zijn. Zoo is 't ook met de volgende: „*Verliefd zijn*, *verliefd worden*, is eene zeer krachtige uitdrukking onzer tale. Het voorzetsel *ver* voert hier, gelijk in menig ander woord, deszelfs vuurschaar met zich." Wij schenken den Eerw. Vertaler zijn geliefkoosd *veropenbaren*, zijnen *onverschoonbaren pligt*, zijn *voorverkieslijk* welbehagen en wat meer van dien aard is, en eindigen liefst onze aanmelding van dit boek *over de Liefde*, hetwelk (dit zeggen wij *a gouverno* voor jonge lieden, die den Dichter STOLBERG misschien gaarne anders over dit onderwerp zouden hooren) geheel van *godsdienstigen* inhoud is, met de verklaring, dat wij geenszins vreezen, dat het iemand voor het Roomsche Kerkgenootschap winnen zal.

Merkwaardig Ziek- en Sterfbed eener jonge Dochter; overleden te Warga, den 29 *Augustus* 1822. *beschreven door* H. ILPSEMA ANDREÆ, *Predikant aldaar. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1824. *In kl.* 8*vo. f*: - 20.

Wij houden TRIJNTJE BAUKES DIJKSTRA, welke dit verhaal geldt, voor een braaf, deugdzaam meisje, en erkennen hare deugden van lijdzaamheid, onderwerping en Christelijk vertrouwen, bij een' zoo vroegen dood, en op een zoo langdurig en smartelijk ziekbed. Wij zien, de Eerw. ANDREÆ heeft haar toen trouw bezocht, haar moed en troost ingesproken, en bij herhaling met haar gebeden. Maar waartoe dit boekje het licht ziet, en wel een' zoo geruimen tijd na haar afsterven, zien wij niet in. Wij vonden er niets bijzonders in, of het moest de opmerking van D^o. ANDREÆ zijn, dat zij niets wist van eenen bijzonderen bekeeringsweg, en dus noch tijd, noch

plaats,

plaats, noch bijzondere gelegenheid daarvan kon aanwijzen. Maar, zou zijn Eerw. dan denken, dat zulk een gelaten en Christelijk afsterven inderdaad zoo groot eene zeldzaamheid is, dat het berigt daarvan in druk behoort uit te gaan? Wij, voor ons, oordeelen anders; en onze ondervinding leerde ons dikwijls bij stervende Christenen, ouden en jongen, welk eene kracht het Evangelie der genade heeft. Maar nooit kwam het nog bij ons op, dat het voor 't geloof van den Christen hoodig was, daarvan openlijk berigt te doen. — Dit is, om redenen, alles, wat wij van dit boekje verkiezen te zeggen.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, bekroond door het Geneeskundig Gezelschap, onder de zinspreuk: uno animo, *te Amsterdam. Door* W. F. BUCHNER, *Med., Chirurg. en Stads Doctor te Gouda, enz. enz. IIde Deel, 1ste Afdeeling, 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1823. *In gr. 8vo. 738 Bl. f 7-20.*

Volstrekt tijdsgebrek heeft ons verhinderd, dit voor ons liggend werk eerder te recenseren. Inderdaad, niets valt gemakkelijker, maar ook niets is tevens moeijelijker, dan het schrijven eener recensie, naarmate van het verschillend oogpunt, waaruit men de zaak beschouwt en behandelt. Is het, namelijk, gelijk dit, helaas! vooral ten opzigte van inaugurele dissertaties te vaak het geval is, slechts te doen om den schrijver te prijzen, of eene zoogenoemde recensie uit vriendschap te leveren, wel dan is men spoedig vaardig, en, zonder zijne hersens bijzonder te vermoeijen, schrijft men eenige algemeene loftuitingen over het aangekondigd werk ter neder, noemt, ingeval eener inaugurele dissertatie, den schrijver een zeer veel belovend jong mensch, die, naar zijne eerste proeve te oordeelen, een zeer verdienstelijk kunstgenoot worden zal, en van wiens pen het publiek in het vervolg hoogst-

 waar-

waarschijnlijk heerlijke lettervruchten te wachten heeft. Is de schrijver, uit hoofde van vorige schriften, reeds eenigermate voordeelig bij het publiek bekend, dan noemt men zijn werk eene nieuwe en voortreffelijke bijdrage tot de wetenschap, waartoe het behoort, en welke in eens ieders handen behoort te zijn. Is het, daarentegen, te doen om den schrijver bij het publiek *atro carbone* te teekenen, hetgeen echter in onze dagen zeer zelden het geval is, zulk eene recensie is even min aan vele moeijelijkheden onderhevig; want, daar, gelijk dit reeds door den beroemden Latijnschen lierdichter te regt is aangemerkt, er in het ondermaansche *nihil ab omni parte beatum* bestaat, zoo valt ook niets gemakkelijker, dan eens anders werk te gispen en te bedillen, en daartoe zich het een of ander zwak punt van hetzelve uit te kiezen. Geen wonder, derhalve, dat zoodanige recensies bij het publiek juist niet zeer veel vertrouwen inboezemen, en dat een aantal dier schriften, te gelijk met hunne door den recensent zoo zeer geprezene makers, in den nacht der vergetelheid bedolven worden, ja dat niet zelden het geval plaats heeft, dat het oordeel, door den recensent van eenig tijdschrift gestreken, door dat van een ander periodiek werk vinnig gegispt en doorgestreken wordt, en het publiek naauwelijks weet, aan welke van beide recensies hij het zegel zijner goedkeuring te hechten hebbe. Zoodanige, het zij uit gunst of uit nijd voortgevloeide, recensies kunnen echter, onzes achtens, op de eervolle benaming van kritische beoordeelingen geene de minste aanspraak maken, hebben met eigenlijke recensies niets gemeens dan alleen de benaming, en worden altijd, vroeger of later, door de waarheid gelogenstraft. Doch geheel anders is het met de zaak gelegen, wanneer eene recensie inderdaad aan het daarmede beoogde doel beantwoordt; wanneer de recensent, namelijk, zonder gunst of ongunst in het hart te voeden, niet *ex tripode*, maar op goede, gemotiveerde gronden, eene kritische beoordeeling van het voor hem liggend werk aan het publiek levert, en, aan zijne moeijelijke taak van openbaren voorproever getrouw, het publiek van zij-

ne

ne bevinding en derzelver gronden een allezins onpartijdig verslag doet: zoodanig eene recensie is juist zoo heel gemakkelijk niet; want zij vereischt niet slechts eene grondige kennis van het te beoordeelen werk, maar daarenboven zeer veel omzigtigheid en juistheid van denkbeelden, om, den persoon des schrijvers zoo veel mogelijk onaangeroerd latende, slechts zijn werk, of liever de daarin vervatte gronden, met de striktste onpartijdigheid en de zuiverste waarheidsliefde te overwegen en te beoordeelen; zulk eene recensie is ook uit den aard der zaak, *obsequium amicos, veritas odium parit*, altijd eene zeer onaangename taak, en de recensent vindt slechts zijne belooning voor den haat, welken hij zich door zijne recensie vaak op den hals haalt, in de bewustheid van uit zuivere beginsels het zijne toegebragt te hebben, om het publiek het ware van het valsche te doen onderscheiden. — Volgens deze grondbeginsels, nu, hebben wij, in No. VIII, IX en X der *Letteroefeningen* van het jaar 1822, het eerste deel van dit *Geneeskundig Handboek* beoordeeld, en volgens dezelve zullen wij thans eene recensie van het eerste en tweede stuk, de eerste afdeeling van het tweede deel uitmakende, leveren.

Hebben wij reeds bij de beoordeeling van het eerste deel van dit werk (*Vaderl. Letteroef.* voor Julij 1822, No. IX.) onze verwondering betuigd, dat een werk, volgens den schrijver voornamelijk geschikt, om den heelmeesteren ten platten lande en ter zee eenige handleiding te verschaffen ter behandeling der inwendige ziekten, en hen bekend te maken met de verbeterde handelwijze der geoefendste geneesheeren, door hem op zulk een' wijdloopigen voet behandeld is; hebben wij ons daar, ter liefde der waarheid, genoopt gezien, om, des schrijvers verdiensten naar waarheid hulde doende, tevens voor het publiek, met daar ter plaatse bijgebragte beslissende bewijzen, te betoogen, dat 's mans breedsprakig handboek tot geene doelmatige handleiding voor de heelmeesters ten platten lande en ter zee verstrekken kan, — het doet ons van harte leed, dat wij te dezen opzigte althans geen gunstiger oordeel vellen kunnen

nen over de twee voor ons liggende eerste stukken of de eerste afdeeling van het tweede deel, de ontstekingen bevattende, en wel in 738 bladzijden; zoodat dit geneeskundig handboek voor beginnende kunstoefenaars, deze handleiding voor den heelmeester ten platten lande en ter zee, alle de in onze eeuw door de beroemdste geneeskundigen geschrevene praktische handboeken in uitgebreidheid verre overtreft; zijnde deze ontstekingen door QUARIN in 225, door den beroemden schrijver *de curandis hominum morbis*, P. FRANK, in 321, door S. G. VOGEL in 464, door den beroemden HUFELAND in 101, door CONSBRUCH in 52, en eindelijk door RICHTER, in zijn klassiek, allesomvattend werk, in 332 bladzijden behandeld. Het is zoo, de schrijver erkent zelf, in de voorrede van het eerste deel, dat zijn werk in breedvoerigheid de grenzen van een handboek verre overschrijdt; doch dat hij, de moeijelijkheid gevoelende, om de noodige duidelijkheid met de gewenschte kortheid te paren, ja daarvan de onmogelijkheid ontwarende, althans de eerste aan de laatste niet heeft willen opofferen, en zich durft vleijen, dat zijne wijdloopigheid meer zal worden toegeschreven aan veelheid van zaken, dan aan herhaling van overbodige woorden. Dat echter deze 's mans verontschuldiging op een' zandgrond gebouwd is, en bij nader onderzoek geen steek houden kan, hebben wij zoo even, door het aanhalen van de beroemdste praktische handboeken, zelfs van de meest uitgebreide, proefondervindelijk bewezen. Immers zal het wel aan niemand van gezonde hersenen in 't hoofd komen, om te beweren, dat mannen, als QUARIN, FRANK, VOGEL, HUFELAND, CONSBRUCH en RICHTER, de duidelijkheid aan de kortheid zouden hebben opgeofferd. Integendeel leveren inzonderheid de praktische handboeken van HUFELAND en CONSBRUCH beide een beslissend bewijs op, dat eene handleiding, niet slechts voor de heelmeesters ten platten lande en ter zee, maar ook voor jonge geneesheeren, kort en beknopt en tevens klaar en duidelijk zijn kan, en de aangeprezene geneeswijze *panca at selecta et usu comprobata remedia*

be-

bevatten; ja dat, welverre dat zich met deze gewenschte kortheid de noodige duidelijkheid niet zoude laten paren, de laatste integendeel door de eerste zeer aanmerkelijk bevorderd wordt, en niets meer geschikt is, om de jonge kunstbroeders van den regten weg af te brengen, en tot eene verkeerde, immers min doelmatige geneeswijze te vervoeren, dan eene, vooral in praktische handboeken, allezins laakbare wijdloopigheid, welke, door nuttelooze herhaling van dezelfde zaken, en door overbodige uitweiding over dezelfde zaak onder verschillende gezegden, vaak te gelijk met de gewenschte kortheid de vereischte duidelijkheid verliest, en, door de voor de jonge, nog onervarene practici niet bestemd genoeg onderscheidene aangeprezene geneeswijzen en geneesmiddelen, hun niet duidelijk genoeg het ware van het valsche leert onderscheiden, en daardoor in het onzekere laat omtrent de keuze der in het onderhavige geval ter genezing meest doelmatige middelen. Doch, daar *ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis*, zoo zullen wij ook hieromtrent niet verder uitweiden, maar den lezer naar de door ons ten bewijs bijgebragte praktische handboeken van HUFELAND en CONSBRUCH, in tegenstelling van het voor ons liggend werk van Dr. BUCHNER, verwijzen. Hij leze deze werken, vergelijke derzelver betrekkelijke beknoptheid en duidelijkheid onderling, en oordeele zelf, of en in hoe verre dit ons gevoelen in het algemeen overeenkomdig de waarheid zij; terwijl de nadere beschouwing dezer beide stukken ons in het bijzonder meer dan voldoende bewijzen zal opleveren ter verdere staving onzer gezegden.

De schrijver begint met de algemeene beschouwing der ontsteking, en bestempelt dezelve, als „eene eigenaardige „gesteldheid der bewerktuiging, met vermeerderde terug- „werking van het zamenstel der vaten in het algemeen, of „meer bepaald in dat van een afzonderlijk deel, waarbij het „bloed van zijne gezonde menging afwijkt, en eene groote „geneigdheid, om zich in zijne bestanddeelen te ontbinden, „te kennen geeft." Wijders geeft hij op, als het karakter

 van

van het ontſtoken deel uitmakende, de volgende toevallen: roodheid, hitte, aanhoudende vaste pijn, zwelling, hardheid en ſpanning, gepaard met geſtoorde verrigtingen van hetzelve; ofſchoon hij zelf erkent, dat, bij de ontſteking der inwendige deelen, en vooral bij die der buiksingewanden, het dikwerf zeer moeijelijk is, om over het al of niet beſtaan eener ontſteking te beſlisſen, wegens de bedriegelijkheid der toevallen en de onduidelijkheid der voorſtellingen, welke uit de duistere gewaarwordingen in de lijdende deelen voor den lijder voortvloeijen. Ongaarne misten wij hier de door den grooten HUFELAND te dezen opzigte zoo juist gemaakte aanmerking, dat de anomaliſche verſchijnſelen, of de zoodanige, die uit de geſtoorde werkingen van het ontſtoken deel voortvloeijen, en welke, naar de verſcheidenheid van het ontſtoken deel, ook natuurlijk zeer verſcheiden zijn, bij de inwendige ontſtekingen van het grootſte aanbelang zijn, en vaak de eenigſte, waardoor ons het beſtaan der ontſteking kenbaar wordt. (*System der praktiſchen Heilkunde*, II B. S. 74.) — De ſchrijver verdeelt voorts de ontſteking, 1mo in active ſteniſche en in pasſive astheniſche ontſteking; 2do in duidelijke en in verborgene ontſteking; 3tio in ſchielijk verloopende en in langzaam verloopende ontſteking; 4to in roosachtige, in oppervlakkige en in diepe ontſteking; 5to in oorſpronkelijke en in afgeleide toevallige ontſteking; 6to in rheumatiſche, in veneriſche, in jichtaardige en in kropklieraardige ontſteking; 7to in ontſtekingen, welke met koortſen van een bijzonder karakter gepaard gaan, en daarmede in een oorzakelijk verband ſtaan, zoodat dezelfde geſteldheid, welke de koorts voortgebragt heeft, insgelijks de oorzaak voor de plaatſelijke ontlasting oplevert, als plaatſelijke ontſteking met ontſtekingskoorts, met rotkoorts, met zenuwkoorts, met galkoorts, enz.; en eindelijk, 8vo, in ware en in valſche ontſteking; zijnde ware ontſteking, volgens den ſchrijver, de zoodanige, waarin de kenſchetſende toevallen niet alleen alle aanwezig zijn, maar ook alleen en zeer duidelijk ontwikkeld zijn; waarin de ſlagaderlijke vaten van het ontſtoken deel, zoo niet alleen, toch voorna-

namelijk en oorspronkelijk, lijden; waarin de wederwerking vermeerderd of verminderd is, en de koorts, die er mede gepaard gaat, het karakter der synochus of van den typhus heeft: terwijl in de valsche ontsteking de kenschetsende ontstekings-toevallen niet alle noch alleen aanwezig zijn, onduidelijk ontwikkeld en met andere ziekteverschijnselen vermengd zijn, de wederwerking niet slechts vermeerderd of verminderd is, maar ook tevens op eene eigendommelijke wijze veranderd, de bloedvaten van het ontstoken deel niet alleen lijden, maar ook de lymphatische vaten en de zenuwen in de eerste en oorspronkelijke aandoening deelen; waarom de valsche ontstekingen nog nader in de lymphatische en in de zenuwachtige onderscheiden worden, in de eerste van welke de zwelling groot is, en er eene aanzienlijke hoeveelheid wei door de ontstokene vaten wordt uitgestort, waardoor de bewerktuiging van het ontstoken deel veranderingen ondergaat, waaruit de meeste organische ziekten haren oorsprong ontleenen, terwijl de overige ontstekingstoevallen gering zijn, maar gewoonlijk zeer lang duren; waarentegen zeer hevige pijnen, met andere zenuwtoevallen gepaard, die niet aanhouden, maar nalaten en zelfs tusschenpoozingen maken, de zenuwachtige ontsteking kenmerken, in welke de roodheid en zwelling gering zijn, welke zeer lang duurt, en dikwijls in slepende ziekten, verlammingen en stuiptrekkingen overgaat. Eindsluitende onze schrijver met de aanmerking, dat deze onderscheiding volgens den zetel der ontsteking voor den praktischen geneesheer en de geneeskundige behandeling van zeer veel aanbelang is; doch dat het niet altijd mogelijk is, deze verscheidenheden aan het ziekbed uit de aanwezig zijnde toevallen te herkennen. Vergelijken wij nu deze zoo wijdloopige verdeeling der ontsteking van den schrijver met die door HUFELAND en CONSBRUCH gebezigd, en uit de slotsom dezer vergelijking zal wel geen de minste twijfel overblijven, of, welverre dat kortheid en duidelijkheid zich niet zouden laten vereenigen, en men de laatste aan de eerste zoude moeten opofferen, hier juist het tegendeel plaats heeft. Want bij beide deze schrijvers wordt de ontsteking slechts verdeeld, 1mo ten opzigte van derzelver dynamisch karakter, waarop het in de geneeskundige praktijk toch voornamelijk aankomt, en wel naar den quantitative in sthenische en in asthenische, of in active en in passive, en naar den qualitative in algemeene en in bijzondere ontsteking; bij wel-

 ke

ke laatste, behalve de algemeene oorzaken der ontsteking, nog eene bijzondere hoedanigheidsverandering der stof plaats heeft, op welke, behalve de algemeene ontstekingsmiddelen, bij de genezing moet gewerkt worden, en waarvan de arthritische, schrofuleuze, scorbutische, venerische en alle soortgelijke, aan eene specifieke scherpte derzelver oorsprong verschuldigd zijnde ontstekingen zoo vele verscheidenheden uitmaken; 2do ten opzigte van het beloop der ziekte, in acute en chronische, of in schielijk en langzaam afloopende ontsteking; en eindelijk, 3tio, ten opzigte van derzelver zitplaats, in phlegmoneuze of meer in de diepte der deelen dringende ontsteking, en in de erysipelateuze ontsteking, welke laatste doorgaans meer de oppervlakte en het celwijs weefsel dan wel het inwendig maaksel der deelen aantast. — Deze verdeeling der ontsteking is beknopt, klaar en duidelijk, en hierdoor *ad captum* van elk gezond menschenverstand; en de aanvanger der kunst, deze zoo eenvoudige aanwijzingen in acht nemende, loopt geen het minste gevaar, om van het regte spoor af te dwalen; de zaak is daartoe te klaar en te duidelijk voorgesteld. Doch het is er verre van daan, dat wij van deze zoo wijdloopige verdeeling der ontsteking, in een werk, ten doel hebbende, om den heelmeesteren ten platten lande en ter zee, welke dikwerf van behoorlijk onderrigt zijn verstoken geweest, ter geschikte handleiding te verstrekken, hetzelfde gunstig getuigenis zouden kunnen afleggen; integendeel troffen wij hier wijdloopigheid, met onduidelijkheid en onnaauwkeurigheid gepaard, aan, gelijk nader zal blijken.

(*Het vervolg hierna.*)

Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften. Door J. H. VAN DER PALM. *IIIde Deel.* Te *Amsterdam*, bij J. van der Hey en Zoon, 1824. *In gr. 8vo.* 347 *Bl. f* 3-30.

Buiten twijfel zullen zich velen met ons verblijden over het verschijnen van dezen bundel: want, schoon dezelve voor het grootste deel stukken behelst, die reeds elders, het zij afzonderlijk, het zij in vereenigde gedenkschriften, of ook beide, zijn gedrukt geworden, zoo groot is de begeerte naar de letteryruchten van VAN DER PALM, dat men, om het genot van ééne, gaarne verscheidene betaalt. Ziedaar dan ook

de verschooning voor eene handelwijze, die anders welligt geene blaam zou ontgaan, — verschooning ook voor den uitgever, die deze oude en nieuwe stukken zoo ruim heeft gedrukt: want, is alle waar maar' zijn geld, dan mag men ook voor een zeker getal letters of woorden, die uit de pen van onzen eersten redenaar en schrijver zijn voortgevloeid, wel wat meer betalen; en grijzen zoo wel, als jongelingen, met de hedendaagsche Egyptische plaag der zwakheid van gezigt, blijkens zoo vele brillen, te jammerlijk bezocht, kunnen dezelve lezen. Wij willen echter geene oorzaak zijn, dat deze mildheid, te algemeen en door onbevoegden nagevolgd, eindelijk tegenzin verwekke. En daarom wachte men hier alleen beoordeeling van datgene, wat in onze *Letteroefeningen* nog niet behandeld is. Deze zijn de *Verhandeling over den Koran*, nieuw; de *Redevoering over het versmaden of veronachtzamen van de Regelen der Kunst*, te vinden in de werken der tweede klasse van het Koninklijk Instituut; de *Verhandeling over het Gezond Verstand*, en de *Leerrede ter bevestiging van* J. E. KIST *te Zeyst*, beide nieuw; terwijl de andere stukken zijn: op BORGER, over het Middelmatige; BELLAMY, en de Uitvinding der Boekdrukkunst.

Zoo als het ons bij VAN DER PALM meestal gaat, zoo was het vooral hier het geval. Wij vonden veel te bewonderen, veel aan te prijzen, maar weinig, tot waarschuwing voor anderen, of teregtwijzing voor den schrijver zelven, te zeggen. Anderen mogen hier scherper zien, of welligt minder gevaar loopen door zoo veel helder en glansrijk licht verblind te worden, wij gunnen hun gaarne die meerderheid. Waar ons echter iets voorkomt, daar hebben wij het nimmer verzwegen, noch zullen het ook thans: bij kunststukken van zoo hooge waarde, ligt modellen voor elk, die met smaak in een soortgelijk vak werkzaam is, mag geene poging ter uiterste volmaking, al mislukt zij dan ook, worden gewraakt. Bij ons verslag van 's mans redevoering over het Middelmatige scheen ons eene zekere onachtzaamheid in den stijl door te stralen, schoon deze geene dadelijke gebreken met zich voerde. Welligt gaf de vergelijking met het zoo bewerkte stuk van den Heer MESSCHAERT daartoe aanleiding; misschien deed zich hier de hoogste kunst in deze schijnbare kunsteloosheid kennen. Althans hier vinden wij geene stof, om eene soortgelijke aanmerking te maken; en het tweede stuk, „over de verwaarloozing der regelen," zou ons zelfs

den

den moed niet overlaten; het uitmuntende van VAN DER PALM's voortbrengselen meer nog aan zijne vlugheid, dan aan zijne vlijt en oplettendheid, toe te schrijven.

Over den Koran opent het boekdeel. Het leert ons in dit boek den eigenlijken talisman kennen, door welken MAHOMET duizenden zijner landgenooten als betooverde, om den grondslag te leggen van eene monarchij en rijk der denkbeelden, uitgebreider, krachtiger en belangrijker, dan alle zoodanige vereenigingen op aarde. Daartoe verheft hij den inhoud, vooral den dichterlijken gloed en de onnavolgbare harmonie van dit werk, zeer hoog, en poogt ons dit door aangevoerde ſtalen te bewijzen. Velen zeker zullen verbaasd ſtaan over de wijsheid van den valſchen Profeet. Allen zullen VAN DER PALM's vertalingen met wellust lezen. Elke bevoegde zelfs zal ligtelijk toeſtemmen, dat eene taal, nog zoo veel voortreffelijker dan deze nagevolgde, als de groene en bloeijende plant de gedroogde in het kruidboek overtreft, (het is 's mans eigen gebruikte beeld) noodwendig onweêrſtaanbaar moest zijn. Wij willen dit dan ook gaarne gelooven, ſlechts den landaard en de omſtandigheden in het oog houdende; doch wij moeten tevens bekennen, dat ook het niet vertaalde in deze verhandeling ons bijna muzijk toeſcheen. Dank hebbe in allen geval de begaafde man, dat hij zijnen landgenooten zulk een belangrijk boek, de H. Schrift van zoo velen onzer medemenſchen, zoo uitnemend leert kennen en met billijkheid beoordeelen. Al het goede, over den aardbodem verſpreid, en met aardſche onreinheid hier meer, daar min vermengd, vloeide toch uit ééne Heilfontein voort, en zal zich gewis eenmaal, tot derzelver eer en heerlijkheid, zuiver vereenigen, om te drenken, die nabij en die verre zijn.

De volgende redevoering, *over de Regelen der Kunst*, is geen minder keurig ſtuk. Trouwens, wie zou dit van het onderwerp, en de plaats, waar zij uitgeſproken werd, anders verwachten? Men kan de bedoeling des ſprekers in een onderſcheiden licht beſchouwen, *of* als eene bloote poging om zeker verſchil tusſchen even geleerde en ſmaakvolle mannen weg te nemen, van welke de een en ander de natuur, of het voorbeeld, met verſmading der regelen, als éénige meesteres in het gebied van het ſchoone hadden aangeprezen, *of* als eene aanwijzing van hunne dwaasheid en verkeerdheid, die in den grond geenerlei meesteresſe, geenen band of aanwijzing dulden, maar hun wild en ruw *genie* (of niet-genie)

den onbepaalden teugel vieren. Inderdaad vereenigt hij beide, maar houdt zich met het belangrijkste verreweg meest bezig; terwijl hij het regte standpunt aanwijst, waaruit men kunstregelen moet beschouwen, als ook het misverstand en misbruik, dat dezelve soms door verstandigen deed afkeuren, tevens de schoonste lessen gevende, om elken beoefenaar tot zorgvuldige bedachtzaamheid, vlijt en echten smaak op te leiden of aan te sporen. Het ware, onzes oordeels, te wenschen, dat zulk een gulden boekskeu in de hand van alle jonge lieden was, die eenmaal als sprekers en schrijvers zullen optreden. Wij zouden dan misschien te eer van het overladene en overdrevene, van de misplaatste sieraadjen, die, even als zekere staatsiegordijnen van onzen tijd, het licht belemmeren en door hare bonte mengeling ontstellen, ontslagen raken. En al is het ook, dat de *onsterfelijkheid* wel door weinigen van de tegenwoordige schrijvers in alle talen zal bereikt worden, als opperste doel kunnen wij ze echter even gerust laten gelden, als KANT in het zedelijke zijn *onbereikbaar* ideaal, wèl overtuigd, dat de verstandigen van het tegenwoordige en ligt nog eenige geslachten den gelukkigen bestrever der volmaaktheid niet onbeloond zullen laten.

De verhandeling *over het Gezond Verstand* is — gezond verstand, van het begin tot het einde. Wij hebben al zelden iets gelezen, dat geleidelijker, klaarder en overtuigender geschreven was. Men heeft dezelve in verband gebragt met de letterkundige geschiedenis van den dag, en zij is daarop inderdaad hoogst toepasselijk, ja het is hier en daar niet voorbij te zien, dat den steller sommige dwaasheden, aan het oogenblik bijzonder eigen, voor den geest zweefden. Doch, had iemand van de bedoelde *ultra's* onder onze letterhelden niets geweten, dan zou hij, het stuk lezende of hoorende, geenszins vragen: waar ziet dat op? wien bedoelt hij hiermede? Het zijn alle algemeene waarheden, en hetgeen door dezelve bestreden wordt, is, helaas! niet nieuw onder de zon. — „Wat is waarheid, onder zoo veel verschillends, dat daarvoor wordt uitgegeven? Het verstand moet dit keuren; het verstand der schranderste en geoefendsten niet alleen, maar elks eigen mede. Ongelukkig heeft het verstand, zoo wel als het ligchaam, zijne menigvuldige krankheden, en wijst dan mis. Daarom dienen wij de gezondheid van het verstand te kunnen onderscheiden, en dit kunnen wij veelal ook, vooreerst aan het voortbrengsel, dat *eenvoudig*, *ongezocht*, *natuurlijk* moet

moet zijn, en ten andere aan de wijze en den toon, waarop het wordt voortgebragt, als gekenmerkt door *kalmte*, *bescheidenheid*, en *welwillendheid.*" — Ziedaar den korten inhoud, maar bij welks behandeling zoo veel welgeplaatst vernuft wordt te pas gebragt, dat het de deftigheid van een belangrijk onderzoek en onderwijs door de bevalligheid en het vermaak, als van een luimig dichtstuk, verhoogt. De Wijze brengt hier uit zijnen schat voort oude en nieuwe dingen, alsof de Natuur hem niets onbekend had gelaten, dat zijn pleit, haar pleit, kon ophelderen en doen zegevieren.

De bevestigingsleerrede, over Joh. III: 18: *Die in den Zoon gelooft, wordt niet veroordeeld. maar die niet gelooft, is alreede veroordeeld; dewijl hij niet heeft geloofd in den naam des eeniggeboren Zoons van God*, besluit den bundel. Als gelegenheidsrede, hoedanige er ook in de andere deelen van dit werk waren, verkoos VAN DER PALM die liever hier, dan bij zijne gewone Leerredenen, eene plaats te geven. Wij hebben niets tegen deze keus, daar inderdaad in zulk een stuk veel, en hier, om bijkomende redenen, ligt nog meer voorkomt, dat bij de kanselvoordragt anders niet behoort; bijzonderheden, vriendschapsbetuigingen, enz. Maar indien het: „Einde goed, alles goed," vooral ook bij eene beoordeeling belangrijk wordt geacht, dan moet het ons spijten, dit stuk hier te vinden. Want, in zoo verre het preek is, behaagt het ons minder, dan vele gewone van VAN DER PALM. Wij willen niet gissen; maar, volgens ons gevoel, zouden wij bijna denken, dat de man eene gemeente voor zich had gehad, die hij moest ontzien, en vooral niet doen denken, dat hij te weinig aan het *gelooven* hechtte, of *te ligt* over den weg ten hemel dacht. Althans wij missen hier dat natuurlijke ineensmelten van geloof en deugd, dat van zelf ingezien belang der aanneming van Christus, hetwelk wij bij hem gewoon zijn te vinden, en vinden daarentegen eene poging, om de verdienste des geloofs in sommige hooge leerstukken, op zichzelve, in het licht te stellen, welke wij elders gaarne missen. Dit mishaagt ons, omdat het ons niet overtuigt, noch tot ons hart spreekt. En desgelijks schijnt ons eene uitdrukking in den tekst opzettelijk verzwakt, en daardoor, vreemd genoeg, hard in plaats van zacht gemaakt te zijn. Wij bedoelen de woorden: *is reeds veroordeeld*, die ons toeschijnen te moeten bevestigen, dat Jezus niemand veroordeelde, maar dat zij, die niet geloof-

den,

den, het oordeel, *het zij der wet, het zij van hunne eigene conscientie*, reeds bij zich droegen, den Heiland, bij deze zijne eerste verschijning, niets overlatende, dan vrijspreken, verlossen en redden. Doch de Hoogleeraar houdt het enkel voor eene verzwarende spreekwijze, als van eene zaak, die zoo zeker gebeuren zal, alsof zij reeds dadelijk plaats had, en tooit, op dezen grond, het Evangelie van Christus in een ontzaggelijk zoo wel, als troostrijk licht. Wij ontkennen trouwens niet, dat de leer van geregtigheid en oordeel, voor den overtuigden van zonde, zelfs ontzettend is; maar zulks ligt noch in deze woorden opgesloten, noch behoefde hier op deze wijze aangebragt te worden. Het Evangelie is eene blijde boodschap, omdat het ons genade en zaligheid verkondigt; en welke verkondiging was gepaster voor hen, die wederom een' dienaar van dat Evangelie ontvingen, dan deze heugelijke? Aldus, ten minste, komt het ons voor, en schijnt ons daarom dit stuk minder gelukkig aangevat te zijn, — eene groote zaak voor den geheelen afloop. Maar wij kunnen dwalen, en ons misschien daarom minder bevredigd vinden, omdat er bij zulk eene gelegenheidsleerrede te veel tijd wordt weggenomen door bijzonderheden. In dat geval zien wij ons reeds weêr betaald; want dat bijzondere, de aanspraak vooral aan den jeugdigen leeraar en vriend, den zoon zijns ouden en geachten vriends, gelijk zijn eigen leerling, is hoogst aandoenlijk en treffend. Geen wonder, dat hij en zijn werk dan ook der gemeente met warmte en kracht worden aanbevolen, dat er niet weinig tot lof van het heilig ambt en deszelfs waardigen bedienaar wordt gezegd; gelijk trouwens de algemeene inhoud der leerrede, „het gewigt en de noodzakelijkheid der Evangeliebediening," hiertoe alle aanleiding gaf.

Wij eindigen ons verslag met de hartelijke bede, dat de goede Voorzienigheid den wijzen en hoogverlichten man nog eenen geruimen tijd bij leven en krachten spare, om ons de zoete en heilzame vruchten zijner onvermoeide werkzaamheid te blijven schenken, en zijne eeuw met kennis, goeden smaak en gezond oordeel, boven vele vroegere, te helpen verrijken! Nog lang roeme 's lands eerste Hoogeschool op zulken Leeraar, en vinde in hem en zijne waardige medewerkers, hunne gezondheid en volstandigheid, troost voor zoo veel en smartelijk geleden verlies!

Memoria J. M. KEMPERI, publica lectione celebrata a M. SIEGENBEEK. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1824. 8vo. form. maj. pp. 37. *f* : - 3c.

Zoo zal dan de tweehonderdvijftigste verjaring van het stichten der Leydsche Hoogeschool gevierd worden in den tempel, welke het sterfelijk overschot van KEMPER bevat; van hem, die, alleen door zijne tegenwoordigheid, dit feest eenen niet geringen luister zoude hebben bijgezet! Want welk een man hij was, hoe beminnelijk, opregt, schrander, geleerd, vaderlandlievend, groot, en hoe hij dat alles zelf het allerminste gevoelde, is niemand onbekend, die slechts in weinige betrekkingen met hem gestaan heeft. En zij, die zoo gelukkig niet geweest zijn, kunnen hem kennen uit zijne geschriften, waarin hij zelf het afbeeldsel zijner ziel naar waarheid heeft uitgedrukt. Helaas! wat heeft het Vaderland aan dien edelen Burger verloren! Wij zeggen, *het Vaderland*; want dit ééne woord bevat alles, wat wij uitdrukken kunnen en willen. Dat Vaderland zal dan ook met dankbaarheid aan KEMPER gedenken, en de pogingen toejuichen van allen, die hunne hulde aan zijne nagedachtenis toebrengen. Een man van zoo vele verdiensten en betrekkingen kan zeker van vele, alle zeer belangrijke, zijden beschouwd worden. Prof. SIEGENBEEK heeft hem beschouwd *als het beste voorbeeld ter navolging voor edele jongelingen*, en deze beschouwing niet zonder aandoening, zoo wel van den redenaar als de toehoorders, openlijk in de groote gehoorzaal der Akademie uitgesproken. Deze beschouwing doet het hart en den smaak van den Heer SIEGENBEEK groote eer aan. Wij bevelen het fraaije stukje zeer ter lezing aan, bijzonder aan de Akademische jongelingschap, en zeggen, met den schrijver, aan de vrienden en leerlingen van KEMPER: „*Nos vero gravissimi, quem ex immaturo illius obitu concepimus, doloris ab assidua exempli ab illo editi contemplatione solatium ac levamen petamus, hujusque exempli constanti imitatione dignos nos* KEMPERO *discipulos atque amicos praestemus! Hoc autem facientes, praeclari viri memoriam optime colemus, nostramque erga eum pietatem non verbis tantum, sed factis etiam declarabimus.*"

Over-

Overzigt der Geschiedenis van Spanje, met betrekking tot den tegenwoordigen aardrijks-, staatshuishoudkundigen en handelstoestand van dat Rijk. Naar het Hoogduitsch van G. L. F. WAGENER, *A. L. M. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1823. *In gr. 8vo. VIII en 114 Bl. f* 1 - 25.

Over den Oorlog tusschen Frankrijk en Spanje. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij C. Schalles. 1823. *IV en 64 Bl. f* 1 - 80.

Indien ooit de vooruitzigten in het staatkundige valsch en bedriegelijk bevonden zijn, indien ooit, hetgeen men onmogelijk waande, zich bewaarheid heeft, en toeval, niet beleid, den schepter scheen te zwaaijen, het was in den val der *Spaansche* vrijheid in 1823. Men had, toen de *Franschen* over de *Bidasoa* gingen, eerst weinige jaren te voren, zulk een treffend voorbeeld gezien, wat *Frankrijk*, onder den grootsten Veldheer der Eeuw, met een uitgelezen, aan zegepralen gewoon leger, reeds verraderlijk genesteld in de beste vestingen en in het harte des lands, tegen het Volk eener verouderde, verzwakte, aan den Oorlog ontwende Monarchij had vermogt! Dat Volk, hoewel geenszins door het vuur der Vrijheid ontvonkt, (want *Vrijheid* is onbestaanbaar met *Inquisitie*) trachtte zijne *onafhankelijkheid*, zijn volksbestaan, tegen eenen laaghartigen en verraderlijken aanvaller te handhaven; en het slaagde daarin boven verwachting. En nu, nadat ditzelfde Volk zich eene vrije staatsregeling gegeven had, die het met geestdrift scheen aan te kleven, — nu het, door de onbeschaamde eischen van Mogendheden, welke niet de minste reden tot klagten konden aanvoeren, slechts de keuze tusschen herstelling van het *Despotismus* en Oorlog had, — nu *Frankrijk*, niet om eigen voordeel of eer, maar op de bedreigingen van eenen Minister uit de nabijheid van den Noorder Poolkring, liever verkoos, *Spanje* zonder reden te beoorlogen, dan zelf aan den *Rijn* beoorloogd te worden, — nu derhalve die Oorlog zonder geestdrift of kracht scheen te zullen gevoerd worden, — nu bovendien de geheele *Fransche* Natie zich luid daartegen verklaarde, het leger niet te vertrouwen scheen, daar de *Veteranen*, die onder NAPOLEON gediend hadden, de BOURBONS niet zeer genegen konden zijn, en de nieuwelingen voor den moeije-

lijken strijd tegen de *Guerillas* en het klimaat niet bestand schenen, — daar een Veldheer aan het hoofd stond, die met den minsten van NAPOLEON's beproefde Legerhoofden niet te vergelijken was, en zich tot nu toe slechts door zijne gevangenneming in April 1815 had doen kennen, — nu geheel *Spanje* voor de Constitutionelen open was, die eerst onlangs aan de Rebellen het sterke *Urgel* ontnomen, en die voorvechters der Inquisitie naar *Franschen* bodem gedreven hadden, — nu, dacht men, zou de zegepraal der Vrijheid en van het Regt aan geene bedenking onderhevig zijn; men zou de *Franschen*, ja, in het land, en zelfs tot *Madrid* laten trekken, maar om hen daar, één voor één, te vernielen, en de tooneelen van *Moscow* in 1812, gedeeltelijk althans, te hernieuwen.

Zoo dacht de meerderheid der deskundigen in *Europa*. Recensent herinnert zich verscheidene *Nederlandsche* krijgslieden, die in *Spanje* gediend hadden, eenparig den terugtogt der *Spanjaarden* voor eene krijgslist te hebben hooren verklaren. In *Frankrijk* dacht men er niet anders over. Niet alleen de gewone hoofden der *Liberalen* in de Kamers, — mannen van doorzigt, die men echter door partijgeest van 't spoor geleid kon achten, — maar een TALLEYRAND, wiens valkenblik altijd de veiligste zijde ziet, en die ook de rampen des vorigen *Spaanschen* Krijgs zoo wèl had doorzien, voorspelde ook nu niets dan onheil. Het is ook in dezen geest, dat het boekje, No. 2, in het hoofd dezes aangekondigd, geschreven is. Het brengt de sterkste gronden van waarschijnlijkheid te berde, dat de Oorlog in *Spanje* van de *Fransche* zijde moet mislukken, en in allen gevalle van een' langen duur moet zijn, hetgeen ten slotte toch denzelfden uitslag moet hebben. En wat is er nu gebeurd? De *geheele* Oorlog, dien NAPOLEON in geene *zes jaren* kon ten einde brengen, maar die voor hem met eenen inval in *Frankrijk* eindigde, is door den Hertog VAN ANGOULÊME, met *Dî minorum gentium*, gelijk een MOLITOR *c. s.*, onder hem, in *zes maanden* volkomen beslist, zoodat zelfs *Cadix*, 't welk te voren *twee jaren* lang een beleg had doorgestaan, het nu niet eens zoo vele maanden hield! Wat kan hiervan de reden zijn? Toeval is een onding, hetwelk ons tot geene oplossing kan dienen. De wil der Voorzienigheid? Wij eerbiedigen deze in alles, — en ook nu, gelijk toen zij in 1795 den weg voor onze verdrukkers baande, heeft zij ongetwijfeld goede en hei-

heilige oogmerken, die het ons past te erkennen; doch eene *bijzondere tusschenkomst* van hare zijde zal de zegepraal van het schreeuwendste onregt toch wel niet zijn. Zien wij derhalve, of wij niet eenige natuurlijke redenen voor deze gebeurtenis kunnen opdelven, die in verband staan met de boven aangekondigde geschriften van den dag.

Spanje was, na den doodslaap van twee Eeuwen, sedert KAREL V, met het midden der achttiende Eeuw weder eenigzins onder FERDINAND VI, doch vooral onder KAREL III, tot de *Europesche* verlichting genaderd. De koophandel van het Moederland met *Amerika* werd van verscheidene drukkende bepalingen ontheven, en daardoor een welvarende en niet onverlichte koopmansstand gevormd; de Geestelijkheid werd in hare aanspraken besnoeid, de Inquisitie bijkans onschadelijk, (slechts eene enkele maal stak zij hare klaauwen uit tegen OLAVIDE) en de dageraad van een' schoonen morgen voorbereid, toen onder KAREL IV, die alles aan zijnen onwaardigen staatsdienaar GODOY overliet, de zaken weder verachterden, vooral toen vrees voor de *Fransche* Omwenteling weder toevlugt tot de Inquisitie deed nemen. Veelvuldige rampen van den Staat en een verbond met het gehate *Frankrijk* verbitterden het Volk; en nu de Koning zijn land met *Franschen* laat bezetten, hen zelfs in *Barcelona* en andere plaatsen toelaat, en schikkingen maakt, om naar *Amerika* te verhuizen, en dus het land ter prooije te laten, toen verheft zich het Volk. Het wordt gedreven door woede tegen eenen vreemden verdrukker, en deze woede wordt getrouwelijk aangestookt door een ligchaam, hetwelk daarbij niet weinig belang had, door de Geestelijkheid, wier schoone landerijen en kerkschatten — een dood kapitaal, doch 't welk NAPOLEON uitmuntend in het leven wist te herroepen — hier op het spel stonden. De Oorlog tegen *Frankrijk*, waartoe de verontwaardigde Natie buitendien reeds geneigd was, wordt nu een Godsdienstoorlog: met het vermoorden van *Franschen* kan men den Hemel verdienen. De biechtstoel, dat vreesselijke wapen, de Goddelijke magt der zondvergiffenis, in de handen van zondige stervelingen gegeven, doet het zijne daarbij. Wraak is de geliefkoosde hartstogt van den Zuidlander. *Engeland* ondersteunt *Spanjes* ongeregelde benden met geregelde troepen, en ('t geen een leger waard is) met WELLINGTON. Gedurige afwendingen en nieuwe oorlogen noodzaken NAPOLEON, zijne beste

 troe-

troepen en Veldheeren nu eens naar *Duitschland*, dan naar *Rusland* te herroepen. En zoo, terwijl vrijheidsvrienden en monniken, kooplieden en Grandes van *Spanje* opregtelijk de handen ineenslaan, en de Natie, in spijt der tegenspraak van BALLESTEROS, haar behoud in WELLINGTON's handen legt, wordt *Spanje* gered. — Hoe is daarentegen nu het geval? De pogingen van eenen KAREL III en zijne verlichte Ministers', en die van het kortstondige bewind der *Cortes*, mogten iets op den zeer dun gezaaiden middelstand hebben uitgewerkt; op de zeer groote meerderheid — het gemeen — waren zij zonder invloed gebleven. Deze was nog altijd een blind werktuig in de handen der Geestelijkheid. Toen deze laatste derhalve, door de onvoorzigtigheid der *Cortes* een weinig sterk besnoeid, even als een zwerm bijen, of liever hommels, die men den honig wil ontnemen, uitvloog en den aanvaller poogde te steken, toen wist zij die groote meerderheid in haar gevolg te bekomen. Zij werkte daartoe eerst in 't geheim door biechtstoel en *absolutie*, en verklaarde zich dan openlijk, overal waar het Geloofsleger, en naderhand waar de *Franschen* verschenen. Zulk eene geduchte *massa*, in de schaal der aanvallers geworpen, moest die onfeilbaar spoedig doen zinken. Daarbij kwam de groote onvoorzigtigheid der *Cortes*, van het beleid harer legers toe te vertrouwen aan den weerhaan en dubbelen verrader D'ABISBAL, en aan den afgrijselijken MORILLO, die in *Zuid-Amerika* de vrienden der vrijheid en onafhankelijkheid op de schrikkelijkste wijze vervolgd had; mannen, die niet aarzelden, zich en de hunnen aan den vijand te verkoopen. Eindelijk — en dit stelt een gedeelte der redenering van het boekje No. 2 te leur — juist op dat oogenblik speelde de *Portugesche* JEZABEL het eerste bedrijf harer gruwelrol, (het tweede is haar minder gelukt) waardoor dit land aan de verdediging der vrijheid ontrukt werd; en *Engeland* onttrekt zich geheel: het hoopt de beide partijen elkander te zien vernielen, en daarvan partij te trekken. De *Cortes*, dus door gedurige afvallen en oproeren ontmoedigd, bieden den Koning zijne vrijheid aan, mits hij een gedeelte van de wenschen der Natie vervulle. (Zie zijne Proclamatie uit *Cadix* in de laatste dagen van September.) Hij wordt ontslagen, en men weet, hoe hij zijn woord heeft gehouden!

In het boekje No. 1 hebben wij weinig gevonden, hetwelk ons omtrent deze gewigtige gebeurtenis kan inlichten.

Het

Het is hoogst oppervlakkig, en wij twijfelen zeer aan de echtheid van den brief van PALAFOX, (bl. 79) vol wind en nutteloze woordenpraal. De redeneringen van No. 2 schenen niet kwaad; maar zij zijn ongelukkiglijk door de uitkomst weêrlegd.

Iets over en voor den Koophandel van Amsterdam. Te Amsterdam, bij P. den Hengst en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. VI, 67 Bl. f* : - 75.

Met diepen weemoed bespeurden wij reeds sedert een' geruimen tijd, hoe de koophandel te *Amsterdam*, die genoegzaam éénige bron van welvaart aldaar, gedurig meer achteruitging, om, zoo als wij vreesden en nog vreezen, van lieverlede tot deszelfs niet terug te keeren. De oorzaken hiervan meenden wij te vinden: 1°. in de in onze Hoofdstad meer en meer toenemende zucht naar vermaak en verstrooijing, waardoor de zucht tot werkzaamheid verdoofd, de weelde en luiheid daarentegen bevorderd worden; 2°. in gebrek aan den geest van eenheid onder de handelaren zoo wel, als inzonderheid in oude vooroordeelen en misbruiken, wier nadeel en ongepastheid, tot schade en schande der Beurs van *Amsterdam*, door de ondervinding bewezen zijn, maar die desniettegenstaande te diep wortel schijnen geschoten te hebben, om vooralsnog te kunnen worden uitgeroeid; 3°. in het schadelijke Tarif van uit- en ingaande Regten, dat, gelijk de edele VAN HOGENDORP zoo uitnemend heeft aangetoond, in spijt van de liberale beginselen der wet van den 12 Julij 1821, in ons belastingstelsel is ingeschoven, en de heilzame werking, welke die wet zou kunnen hebben, verlamt; (de vorige wetten van 1816 en 1819 hadden den handel reeds een' geduchten knak gegeven;) en eindelijk, 4°, in den zoogenaamden Effectenhandel, waardoor vooral de eigenlijke handel zich in zulk eene kwijning bevindt: wij willen dit laatste punt hier niet verder ontleden, ook van het gevaarlijke en onzedelijke van denzelven, doorgaans op spel en onzekere kansen gegrond, niet gewagen; dat de ondervinding uitspraak doe! maar wij voor ons houden het er voor, dat men eens, tot zijn onberekenbaar nadeel, doch te laat, het schadelijke van dien handel in papieren zal leeren inzien: ach, mogten wij ons hierin bedriegen!

 Met

Met deze en dergelijke gevoelens bezield, namen wij het voor ons liggende werkje in handen, en doorlazen hetzelve met gretigheid: de kundige Schrijver verdient allen lof, en hetgeen hij ten aanzien van het verval van den *Amsterdamschen* handel en deszelfs oorzaken heeft ter neder gesteld, is, helaas! onbetwistbaar zeker. Worden wij dus, aan de eene zijde, door zijn tafereel van dat verval sterk getroffen, hij beurt ons, aan den anderen kant, wederom op, en bewijst onwederlegbaar, dat er nog vele hulpbronnen overig zijn gebleven, om, wanneer de handelaars zelve slechts willen, den handel hier weder op nieuw te doen herleven. Gij allen dan, die bewoners der Hoofdstad zijt, die het inderdaad wèl met haar meent, en de vele uitmuntende inrigtingen, daar nog bestaande, gaarne wenscht te behouden! Koopt dit boekje, en toetst hetzelve aan de waarheid, aan de ondervinding, en aan het gezond verstand. Gij allen, om het even of gij Zeehandelaars zijt, of Kooplieden van de dusgenaamde tweede hand, Commissionairs of Winkeliers, Makelaars of Fabrikanten, gij allen hebt er belang bij. Maakt van de u gegevene wenken gebruik; slaat de handen ineen; stelt alle schijnbaar particulier belang ter zijde; spiegelt u aan den geest van onderneming en werkzaamheid uwer Voorvaderen; laat anderen niet meer, tot uw nadeel, van uwe dwalingen partij trekken, en hecht niet langer aan oude vooroordeelen en misbruiken; gewis, gij zult er u door den tijd wèl bij bevinden, en hetgeen gij u voorsteldet eene opoffering te zijn, gebragt aan het algemeen belang, zal integendeel uw eigen voordeel bevorderen, hier op nieuw eene algemeene werkzaamheid en welvaart verspreiden, en (God geve het!) aan *Amsterdam* den staf van Mercurius weder in handen geven; die haar, in het tegenovergestelde geval, ongetwijfeld voor altijd zal worden ontwrongen.

Aardrijkskundig Leesboek, tot uitbreiding der kennis van verschillende Volken op den Aardbol. Met 29 *Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1829. *In gr.* 8*vo,* 333 *Bl. f* 7-50.

In vorige tijden, toen onze handelsbetrekkingen alle landen der wereld omvatteden, waren wij in het vak der Aardrijkskunde, gelijk in vele andere vakken van kennis, de voorlich-

lichters van anderen, en nog heden ten dage leeft de roem van onze VALENTIJNS en BLAEUS in derzelver uitmuntende werken en kaarten. Dit is, helaas! veranderd. Er zijn onder onze Geleerden slechts weinigen, die zich aan de wetenschappelijke beoefening der kennis van landen en volken bij uitsluiting toewijden; en, hoe loffelijk hunne pogingen ook zijn mogen, dezelve kunnen niet worden gelijk gesteld met den arbeid van Engelschen, Franschen en Duitschers. En dan onze vaderlandsche kaarten van den tegenwoordigen tijd!... Hetgeen intusschen de beoefening der Aardrijkskunde in ons land voordeelig onderscheidt, is buiten twijfel de nuttige strekking, welke men aan die wetenschap gegeven heeft, en het gebruik, dat men van dezelve maakt, ter verspreiding van kennis en verlichting onder het groot Publiek. Veelvuldige pogingen kunnen dit bewijzen, en het voor ons liggend *Aardrijkskundig Leesboek* staaft dit op eene voldoende wijze.

Wij kunnen het oogmerk van de uitgave dezes boeks niet beter opgeven, dan met de eigene woorden van den Schrijver, uit de voorrede ontleend, alwaar hij zegt: „Dit geschrift bevat geene eigenlijke aardrijkskundige beschrijving der landen, dan in zoo ver zij den toestand der volken, die in dezelve leven, meer of min opheldert, daar Aardrijks- en Volkenkunde twee zusterlijk vereenigde wetenschappen zijn, of, om naauwkeuriger te spreken, de laatste slechts een bijzonder gedeelte der eerstgenoemde, in hare uitgebreider beteekenis, uitmaakt. Kort en ineengedrongen is dus hier het voornaamste aangaande *de afkomst, den regeringsvorm, den Godsdienst, de taal, de middelen van bestaan en onderhoud, de beschaving, geaardheid en zeden van de bewoners der verschillende landen* bijeengevoegd, wel te oppervlakkig, om den Lezer eene *naauwkeurige, volledige en alle bijzonderheden omvattende* kennis aan te brengen, maar toch genoeg, om het algemeene denkbeeld mede te deelen, of hem het reeds bekende, in een kort bestek, te herinneren." En, wanneer men dit in het oog houdt, moet men bekennen, dat de Schrijver zijne taak op eene allezins loffelijke wijze volbragt heeft. Men vindt hier het wetenswaardigste omtrent de onderscheidene volken der wereld bijeenverzameld; de nieuwste ontdekkingen en berigten zijn geraadpleegd; geschiedenis en taalkunde zijn op eene gepaste wijze met Geographie verbonden; de geest, waarin het boek geschreven is, munt uit door echte liberaliteit; terwijl alles in eenen zuiveren en vloei-

jenden stijl voorgedragen wordt. Het spreekt van zelf, dat niet alles even juist is, en er hier en daar aanmerkingen kunnen gemaakt worden; doch het goede heeft zoodanig het overwigt, dat wij het boek met ruimte kunnen aanbevelen, als eene nuttige en onderhoudende lectuur voor geoefende jongelieden niet alleen, maar ook voor volwassenen.

De platen, welke de onderscheidene volken der aarde voorstellen, zijn uit een Fransch werk overgenomen, en strekken aan dit boek tot wezenlijk sieraad.

Oude Aardrijkskunde. Door H. J. NASSAU. *Tweede, veranderde Druk. Te Groningen, bij* J. Römelingh, 1824. *In gr. 8vo. XXVI, 417 Bl. f* 3-60.

Deze schets van den staat der bekende volken uit de oude geschiedenis is een nuttig boek, en zeer geschikt voor de Latijnsche scholen; want dáár bijzonder stellen wij het opzettelijk onderwijs in de Geographie verre boven het occasionéle, en wij merken het als eene verdienste van dit werk aan, dat het in 't Nederduitsch geschreven is, en zouden den schrijver niet raden, het in 't Latijn over te gieten, of het moest zeer kort en zeer klassiek zijn, twee niet gemakkelijke vereischten. De schrijver geeft in de voorrede de reden op, waarom hij zoodanig en geen ander plan gevolgd heeft; hij ontvouwt in eene inleiding de geschiedenis en bronnen der oude Aardrijkskunde, behandelt vervolgens de bekende landen van Europa, Azië en Afrika, geeft ten slotte eenige aanteekeningen en bijvoegsels, en besluit met eenige berigten over het *Troja* van HOMERUS en den alouden toestand van ons land. De bruikbaarheid van het geheel wordt vermeerderd door een' goeden bladwijzer. Het ware te wenschen, dat er ook een bladwijzer van de nieuwe namen van plaatsen, zeeën en rivieren was bijgevoegd. Die namen worden meestal in den tekst zelven vermeld, hetwelk ook in zoodanig werk noodzakelijk is; maar wij hadden daarbij gaarne gezien, dat met een' enkelen wenk hier en daar de vermoedelijke reden der verbastering ware opgegeven, bijzonder in de Grieksche namen. Als de leerling hoort, dat Konstantinopel door de Turken *Stambaul* genoemd wordt, mag hij er wel bij vernemen, dat dit zoo veel is als εἰς τὴν πόλιν, en zoo in andere voorbeelden. Doch dit kan ook verholpen worden door mondeling onderwijs. De manier, door den schrijver gevolgd, is deze: Eerst geeft hij een kort overzigt van de werelddeelen; vervol-

volgens behandelt hij de bijzondere landen, bepaalt de grenzen, zegt iets over de oudste geschiedenis, over de rivieren, bergen en steden, en stipt daarbij het merkwaardigste aan, waardoor het niet anders zijn kan, of dat alles moet zich vaster in het geheugen der leerlingen prenten. De Schrijver heeft een goed gebruik gemaakt van de hulpmiddelen, welke de arbeid van nieuwere geleerden in het aardrijkskundig en historisch vak hem aanbood, en wij hebben geene bijzondere aanmerkingen te maken. Mogt iemand zeggen, dat hier te weinig, daar te veel, hier wat min belangrijks, daar eens eene zonderlinge vergelijking van nieuw met oud gevonden wordt, (waarin vele Duitschers bijzonder ik weet niet welke deftigheid zoeken) dit beneemt niet veel aan de waarde van het boek, zoo het door goede onderwijzers verklaard wordt, waaraan het, bij den dagelijks toenemenden lust voor alwat geschiedenis is, niet ontbreekt. De Schrijver ontvange onzen dank, en de uitgever aanmoediging en onderscheiding boven die zijner medebroeders, welke hunne persen leenen aan het drukken van laffe Romans en hatelijke twistschriften. Dat hij zich wèl bevindt bij deze onderneming, getuigt deze tweede en verbeterde druk, welke den eersten, in 1819 verschenen, zoo spoedig gevolgd is.

PLUTARCHUS, *over het verwijl der Goddelijke Straffe. Uit het Grieksch vertaald, met Aanteekeningen, door* C. DEKKER, *Rector der Latijnsche Scholen te Enkhuizen. Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1823. *In gr. 8vo. VIII, 127 Bl. f* 1-40.

Die PLUTARCHUS kennen, kunnen hem niet genoeg bewonderen. Die hem niet kennen, berusten gaarne in de groote lofspraken, aan dat edel vernuft, door alle tijden heen, van de geleerdste en oordeelkundigste lieden gegeven. Met verbazing zagen wij daarom het gevoelen van eenen Recensent in de *Revue Encyclopédique* dezes jaars, die, eene Italiaansche vertaling van de zedekundige werken van PLUTARCHUS door den Ridder CIAMPI aankondigende, zegt, dat die vertaling niet veel schijnt te beduiden, waarvan het weinig belangrijke van het oorspronkelijke misschien de voornaamste reden zoude zijn. Hetgeen hij er nog verder bijvoegt, schamen wij ons over te schrijven. Wij wisten niet, dat er zulke domme menschen konden bestaan. En toch filo-

zoSen! PLUTARCHUS was een ander filozoof, gelijk onze landgenooten, die het Grieksch niet verstaan, uit dit boekje zullen merken. Het is een heerlijk onderwerp, en het heeft, voor ons gevoel iets innemends, ook daardoor, dat het de eerstelingen van den arbeid is, door WYTTENBACH aan PLUTARCHUS besteed. De Rector GROEN, reeds gunstig bekend door het vertalen van een ander stuk van PLUTARCHUS, heeft het lezend publiek een' grooten dienst bewezen, door hetzelve ook dit voortbrengsel van den uitmuntenden Griek te schenken. Hij heeft bij de overzetting alleen den Griekschen tekst gevolgd, en alle moeite aangewend, om den krachtigen zin van PLUTARCHUS, zonder te groote stijfheid, in onze moedertaal getrouw weder te geven. Door dat getrouwe missen wij hier en daar wel eens eene zekere vloeibaarheid en losheid, welke echter het doorgaande kenmerk van het oorspronkelijke ook niet is. Onder den tekst geeft de Heer GROEN, bij moeijelijke plaatsen, nu en dan, rekenschap van lezingen en gisfingen, welke hij gevolgd heeft. De manier, op welke hij bl. 42 is te werk gegaan, beviel ons zeer. De achter het werkje gevoegde aanteekeningen, strekkende tot opheldering van verscheidene aanhalingen van personen, gebeurtenissen en gewoonten der oudheid, komen ons zeer doelmatig voor, en getuigen van des schrijvers belezenheid en smaak, ook in moderne litteratuur.

Wij durven den Rector wel aanmoedigen, om zijne krachten verder aan een en ander stukje van PLUTARCHUS te beproeven. Als *wij* dit doen moesten, zouden wij ons een weinig minder binden aan de lange volzinnen van het oorspronkelijke, en waar dat *zeide ik* en *zeide hij* voorkomt veranderen, door de namen der sprekende personen er voor te zetten. Ook zouden wij korte, maar duidelijke aanmerkingen, noodzakelijk tot opheldering van den tekst, onder den tekst zelven plaatsen.

Beoordeelende Beschouwing van het hedendaagsche Stelsel van Vrouwelijke Opvoeding; inzonderheid met betrekking tot Vrouwen van rang en vermogen. Door HANNAH MORE. *Uit het Engelsch, naar de twaalfde Uitgaaf. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen XVI,* 538 *Bl. f* 5 - 20.

Veredel uw karakter zoo, dat gij medewerkt aan de verbe-

betering van het volgende geslacht, en de nakomelingschap, voor het nut, uit uw voorbeeld getrokken, aan u verpligt blijve." Dit gezegde van HALIFAX staat zoo min te vergeefs op het titelblad, als tegenover hetzelve, uit COWPER, tot motto, dit vers:

„ Huisselijk geluk, gij eenigst heil,
Dat in het paradijs den val hebt overleefd," enz.

De Schrijfster heeft zich, in haar geheele werk, aan den geest, die in zulke taal spreekt, getrouw en waardig betoond. Dat van hetzelve, in het oorspronkelijke, twaalf uitgaven verschenen, waarborge, dat men hier wat goeds zal vinden; maar wij hopen, dat de naam der beroemde Schrijfster van den „ *Godsdienst van het hart*" enz. genoeg zal bekend zijn, ter aanbeveling van dit werk, dat wij aan alle Nederlandsche Vrouwen, zoo vele zij hare waarde en bestemming gevoelen, en door de veredeling van haar karakter het liefste behagen willen, in handen wenschen, en voor welks overbrenging in onze taal wij den bekwamen Vertaler welmeenend dankzeggen. Naast EWALD's en EHRENBERG's geschriften, ten nutte der Vrouwen, plaatse het meisje, dat worden wil, wat het kan en moet, en de beschaafde moeder, die dit van God bidt, HANNAH MORE's *Beschouwing*; want derzelver gebruik kan niet anders dan het hoogste aardsche heil, de deugd en het genoegen des huisselijken levens, bevorderen.

In XXI Hoofdstukken deelt MORE hare belangrijke, menschkundige en echt-Christelijk godsdienstige onderrigtingen mede. Zij dragen de volgende opschriften: I. Aanspraak aan Vrouwen van stand en vermogen, over de uitwerkselen van haren invloed op de maatschappij. Wenken over de uitoefening van denzelven in onderscheidene gevallen. II. Over de opvoeding der Vrouwen. Het heerschende stelsel heeft de strekking, om de gebreken, welke het moest verbeteren, te bevestigen. Gevaren, uit eene te sterke beoefening der kunsten ontstaande. III. Over de uitwendige vorming. Kinderdanspartijen. Fransche Gouvernantes. IV. Vergelijking tusschen de vrouwelijke opvoeding in de naastvoorgaande eeuw met die der tegenwoordige. V. Over het godsdienstig gebruik van den tijd. Over de wijze, waarop de heilige dagen gesleten worden. Over de zelfzucht en onbedachtzaamheid. Ge-

va-

varen, van de zijde der wereld ontstaande. VI. Over de vroege vorming der hebbelijkheden. Over de noodzakelijkheid, om vroeg het verstand, tot bestuuring dezer hebbelijkheden, te vormen. VII. Kinderlijke gehoorzaamheid niet het karakter dezer eeuw. Eene vergelijking met de voorgaande eeuw in dit opzigt. Raad aan hen, die het gemoed beschaven, om op de geaardheid der kinderen te letten. Kinderen, die niet veel beloven, slagen vaak zeer goed. Over onderwijzers, die te zeer overhellen, om hunne moeite, meest uitsluitend, aan kinderen van grooten aanleg te besteden. VIII. Over vrouwelijke letteroefening en opleiding tot kundigheden. De dwaling van de aankweeking der verbeeldingskracht ten koste des oordeels. Boeken aangeprezen, bij welke gedacht moet worden. IX. Over het godsdienstig en zedelijk gebruik der geschiedenis en aardrijkskunde. X. Over het gebruik der bepalingen eener zaak, en het zedelijk nut, in de naauwkeurigheid van uitdrukking gelegen. XI. Over den Godsdienst. De noodzakelijkheid en pligtmatigheid van een vroeg onderwijs in denzelven, door vergelijking met menschelijke wetenschap betoogd. XII. Over de wijze, om jonge lieden in den Godsdienst te onderrigten. Algemeene aanmerkingen over den geest van het Christendom. XIII. Wenken, hoe jonge lieden eene schets van het gebed te geven. XIV. Het benefenend gebruik, dat van de kundigheden der Vrouwen kan gemaakt worden, benevens eene schets van het vrouwelijk karakter, en eene vergelijkende beschouwing der geslachten. XV. De omgang. Wenken hieromtrent. Over de gemoedsgesteldheden en inrigtingen, die bij den omgang behoorden plaats te grijpen. Dwalingen, die gemijd moeten worden. De ijdelheid, onder verschillende gedaanten, de oorzaak dezer dwalingen. XVI. Het gevaar eener kwalijkbestuurde gevoeligheid. XVII. Over de verstrooijing en de tegenwoordige leefwijs in den hoogeren kring. XVIII Over de openbare vermakelijkheden. XIX. Een geest der wereld is onbestaanbaar met den geest des Christendoms. XX. Over de grondleerstellingen des Christendoms. De verdorvenheid der menschelijke natuur. De leer der verlossing. De noodzakelijkheid der verandering van hart, en van den Goddelijken bijstand, om die voort te brengen. Eene schets van een Christelijk karakter. XXI. Over den pligt en de uitwerking des gebeds.

De moeite, om deze opschriften hier over te nemen, namen wij te liever, omdat wij geen anderen weg openzagen, om

om den belangrijken inhoud dezes werks te brengen ter kennisse, waar het behoort, en zoo wel de beminnelijke helft onzes geslachts, als derzelver waardige vereerders, te overtuigen, hoe weinig door andere geschriften, tot vrouwelijke lectuur bestemd, dit werk is overtollig gemaakt. Recensent wenscht daarom hartelijk, dat de naam, dien deze Schrijfster bij hare Nederlandsche zusters heeft, van *langdradig* te zijn, dit werk niet van de tafels onzer Dames were. Tot de uitdrukking van dezen wensch noopt hem het beroep op „*den Ongehuwden, die eene Gade zoekt*," van dezelfde Schrijfster, hetwelk hij ten antwoord kreeg op zijne aanbeveling dezes werks, en waarvan hij ongaarne zoude meenen, dat afkeerigheid van gezet nadenken oorzaak is. Waarlijk, hare uitvoerigheid behoeft niet te vervelen, te minder om de onderhoudende afwisseling, welke zij, die over wijdloopigheid klagen, daar tegenover kunnen stellen. Indien men eene andere bespiegelende denkwijze, of eene andere manier van voorstelling, bijzonder met opzigt tot de waarheden des Christelijken Godsdienst, begeerde, dan Miss MORE volgt, wij zeggen daar niets tegen; doch dit is van niet zoo veel belang, dat men, uit dien hoofde, niet, met dankbaarheid, van het zoo menigvuldig ware, schoone en goede, en altijd belangrijke, dat zij leert, gebruik zoude maken. Dat de beroemde Schrijfster het menschelijk hart, het vrouwelijk gemoed bestudeerd heeft; dat zij niet weinig van hetgeen doorgaans de opmerking ontgaat der behartiginge hoogst waardig maakt, en dat hare voordragt altijd aangenaam bezig houdt, is, slag op slag, in dit geschrift merkbaar. Met het een of ander uittreksel te geven, bewees de Recensent terstond de billijkheid zijner voldaanheid over dit werk; maar — wat zal hij uitkippen? Dus neme men zelve het boek in handen. Groot is de afwijking van het Modestelsel; maar de gronden daarvoor vindt men overtuigend aangewezen, en, ons dunkt, zoo wel het verstand als het gevoel der echt beschaafde Vrouw zal zich met dezelve voldaan vinden.

De Vertaler heeft ook zijn werk wèl verrigt. Het een en ander min gebruikelijke, zoo als *aanwenst*, voor aanwensel, of aanwenning, zij hem geschonken. Aan het *locale* had hij weinig te veranderen. Hij heeft echter nog al iets daarvan, met een' korten wenk, te regt gewezen, en voor menig eene noot mag men hem bedanken. Veel goeds kan en moge dit werk stichten!

Ge-

Gedichten van J. IMMERZEEL, JUNIOR. *II Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In 8vo. Te zamen XIV*, 384 *Bl.* f 3-:

Onze kunstkennende Boekhandelaar, ons persoonlijk geheel onbekend, wiens winkel zoo menige fraaije lettergift te voorschijn bragt, beschenkte thans het publiek met eene rijke verzameling van vruchten zijner eigene dichtgenie. Vele derzelven zijn elders tusschen de produkten van anderen geplaatst, waar zij altijd genoeg bevielen, om ons te verblijden, dat ieder die nu hier bijeen kan vinden.

Door deze verzameling *rijk* te noemen, bedoelden wij, de menigte der versen (grooter of kleiner, ten getal), maar ook de waarde van den inhoud dezes bundels aan te wijzen. De rangschikking hadden wij gaarne, niettegenstaande des Dichters redegeving in zijne luimige Voorrede, anders gezien, dewijl de overgang van luim tot ernst, en zoo omgekeerd ook, niet altijd even behagelijk is. Intusschen, zoo ergens, in dit dichtwerk is het vooral: *verscheidenheid vermaakt*; en van deze zijde onderscheidt zich de Muze, die wij hier hooren, vooral, dat zij, hoe ook berekend om ons tot hoogen ernst te verheffen, en, door hare teederhartigheid, ons gevoel sterk en diep te bewegen, door haren vrolijken trant zoo gemakkelijk den ernst ontplooit en den lach wekt. Die vrolijkheid is echter nooit wild, noch laf, noch onwelvoegelijk, en dien lach schaamt of beklaagt men zich nimmer. Zij vertoont de opgeruimdheid van een welgesteld gemoed, die, fijn vernuft en goede luim vereenigende, het verstand scherpt en het harte goed stemt, die altijd behaagt en nuttig is, die ook dan welkom is, als zij zich onverwacht openbaart, en die zusterlijk verkeert met den statigen ernst en de zachte gevoeligheid der wijsheid en deugd. Wij hebben deze gave in IMMERZEEL met blijdschap bewonderd; met blijdschap, dewijl zij, zoo aangewend, naar onze meening hoogstbelangrijk is voor den invloed, dien de ware Dichter op de volksbeschaving oefenen moet. Heil dien Dichter, die het gevoel dezer bestemming in zijn gemoed bewaart en werken laat!

Van den trant, welken wij bedoelden, kunnen verscheidene stukjes in dezen bundel ten bewijze strekken, zoo als, in het eerste deel, *Aan eenen jongen Dichter*; *Het Winteravonduur*, dat zoo plegtig en heilig eindigt; *De Dood van Au-*

Augias; *Het Boerenkrakeel*, waarbij men, de Fransche boekencensuur zich herinnerende, „*Oranje*" of „*Vrijheid boven!*" roepen mag; *Nieuwe Bezems vegen schoon*; in het tweede deel, vooral, *Steven van der Klok*, *De Torenwachter en Burgemeester*, en zoo menig een *Puntdicht*. Deze vrolijke trant zweeft verscheidene stukjes van een ander altoos door, in meerdere of mindere mate, altijd aangenaam.

Dit „*altijd aangenaam*" is het Epitheton voor alles, wat men hier leest. Het zij de Geschiedenis, ook onze Vaderlandsche, den Dichter zijne stoffen gaf, zoo als *Socrates in den Tempel van Aglaura* (het eenige, dat te voren afzonderlijk uitgegeven is), of *De Ontdekking van Amerika*, of *Atala's Dood*, of *De Wraak der Liefde op Angelika Kauffman*, of *Johan Fredrik, Keurvorst van Saksen, en de Kunstschilder Lucas Cranach*, of *De Hertogin de la Vallière, zich in het Karmeliter-klooster begevende*, of *Leyden ontzet*, *De Vlugt van Hugo de Groot*, *Jan Lukken*, *Jacob Simonszoon de Rijk*, *Trijn van Leemput*, of *Rembrandt's voorspoedige Reis*; het zij den Godsdienst, en der deugd, en den menschelijken lotgevallen zijne onderwerpen ontleend zijn, gelijk *Spoor tot Menschlievendheid*, *De Eerzucht*, *De Hoop*, *De Jeugd*, *Vrede best*, *Adam's Gewaarwordingen bij het eerste onder- en opgaan der Zon* (naar SOUTENIS), *De Tijd*, *Fortuin*, *Gelatenheid*, *Geluk*, *De arme Daglooner*; *Vrouw Rebecca met de Kinderen op eenen Meimorgen* (een rijmeloos vers, naar den *Wansbecker Bothen*), *De Moedeloosheid eens Ongelukkigen*; *Onwankelbare Deugd*, *Vergankelijkheid*, *De vergenoegde Landbouwer*, *Onbestendigheid*, *De laatste Rustplaats*, *Emmelina's Redding*, *De Voorzienigheid*, *Aan de Hoop* (zangstukje), *Herinnering*, *Oordeel niet ligtvaardig!*; *Bidden*, *Opschik*; *Lang en kort Leven*, *De Mensch*. Geeft de Natuur of de Liefde den Dichter de lier in handen, en deelt hij ons de *Eusterlijke Raadpleging*, of het *Winterlied van een' Landjongeling* (naar SCHUBART) mede, of aanschouwen wij *Het Onweder*, of leert hij ons *Amor* kennen, en *Paris als Regter*, of zingt hij van de *Lente* ezv. — wij weten niet, wanneer wij hem het liefste hooren. De *Wapenkreet eener Nederlandsche Vrouw*, uit 1814, beviel ons, misschien omdat zij zoo heel lang opwekt, minder; ook dat *Op den Dood van Prins Blucher*, ons te *eentoonig*, acht malen op *één* rijmende: maar, voert IMMERZEEL ons het huisselijk leven in, en schetst hij ons de vreugde en smart, aan aardsche betrekkingen bejegenende, dan zijn wij geheel gevoel; en wie viert niet van ganscher harte feest met *Lotje, op haars Vaders Verjaardag*; luistert niet, heilig aangedaan, naar de moederlijke toespraak *Aan eene jonge Bruid*; deelt niet in de blijdschap, die *De Morgen van Lotjes Trouwdag* aanbrengt, en staat niet met diepen eerbied voor de *Waardij der Moeder*, verheugd en dankend bij *Lotjes Kraambed*? (Beide stukjes passen regt goed naast elkander.) Het innigst smartgevoel des mededoogens doordringt ons, daarentegen, als hij ons geleidt *Ter Uit-*

Uitvaart van eene Weduwe, welker verdriet aan haren zoon de oorzaak van haren dood was (een dergelijk dichtstukje doet ons even treffend zoodanig *Moederlijk Verdriet* beseffen), of wanneer hij ons *Een bedrogen Meisje tot hare ongeboren Vrucht* doet hooren spreken, of de klagte van *Constantia*, mede eene weduwe, *aan de Lente* laat hooren, of ons zijnen *Rouwzang aan H. Tollens, Cz. en zijne Echtgenoote*, op den dood huns oudsten zoons in de *Indiën*, of wanneer de Dichter *Op den dood zijner oudste Dochter Louise Elisabeth, overleden 22 Mei 1821*, zijne jammertoonen aanheft. Ook aan de Vriendschap hebben wij niet weinig te danken, waarvan men wel niets in dezen bundel zou de willen missen; bij voorbeeld, het *Rouwbeklag aan eene Vriendin* (eene kinderlooze moeder), in *De Vriendenrol van Mr. R. Feith, van Mr. S. Ipz. Wiselius, Herinnering aan* (van) *Johannes Lublink, den jongen, Op de Afbeeldsels van Loots en Tollens, De Vriendschap, Toast.*

Wij herhalen het, dat nagenoeg alles, hoe ook verscheiden, aangenaam zijn zal. De overvloed — wij lieten nog veel ongenoemd — is te groot, om iets te kiezen, waarmede wij onze ingenomenheid met deze *Gedichten* wettigen mogten bij onze lezers; en wij zijn er gerust op, dat zelfs eene herhaalde lezing in vele stukjes te meerder schoonheid ontdekken zal. Door verhevenheid en waardigheid van *ideën*, door bevalligheid en nadruk van voorstelling, door stoutheid en zachtheid, door fraaiheid van schildering en juistheid der voltooide beelden, door kunstige maar ongekunstelde wendingen, door aan het onderwerp geëvenredigden toon en stijl, door onweêrstaanbare werking op de verbeelding en het gevoel, gelijk op het verstand en hart, en door eene kloeke en zuivere versificatie, prijzen zij zich buitengemeen aan: zelfs de partijdigste Criticus zal het moeten toestemmen, dat deze bundel — en dit is lofspraak genoeg — den bewerker van *La Pitié* en *L'Amour Maternel* ten volle waardig is. De uitvoering is evenzeer ter aanbeveling aan het publiek, om derzelver netheid, en vooral om de, daaraan echter geheel onschadelijke, beknoptheid, sedert lang, zoo het scheen, aan de dusgenoemde werken van smaak ontzegd, wier *dure* pracht hier gemist wordt; zoodat ook daardoor in veler handen, die niet diep in het geld tasten, deze poëzij kan en — wij vertrouwen het — zal komen.

Kost het ons moeite, van eenige mededeeling uit dezen voorraad ons te onthouden, gemakkelijk valt het ons, alle aanmerkingen terug te laten, die wij onder het lezen maakten, die eene enkele stroefheid, hier en daar de spelling, of eene uitdrukking, die ons scheen gelukkiger te kunnen gekozen geweest zijn, betrof, b. v. bl. 2:

„ Wien heeft de *tirannij*
Des wederspoeds niet eens — de tong *verzocht* tot klagen ?" enz.

Doch, dit mogt hier naar vitterij gelijken, en wij hebben niets dan opregten dank en ware blijdschap te betuigen.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedkundig Tafereel van den tegenwoordigen toestand des Christendoms over den geheelen Aardbodem, door H. ZSCHOKKE. *Uit het Hoogduitsch. Met Aanmerkingen vermeerderd*, door G. H. M. DELPRAT, *V. D. M. te Leeuwarden. Te Franeker*, bij G. Ijpma. 1823. *In gr. 8vo. XVI en 391 Bl. f* 3 - 60.

Niemand zal ontkennen, dat het hier opgegevene onderwerp tot een der belangrijkste behoort, waarop de pen des Geschiedschrijvers zich oefenen kan. Wij hebben, ja, *Kerkelijke Geschiedenissen* genoeg, en te veel, waarin alle de heele, halve en kwartketterijen haarfijn uitgeplozen worden, en waarin men ons niet de minste bijzonderheid kwijtscheldt van die treurige broedertwisten in de Kerk van CHRISTUS, waarover de opregte belijder zucht, terwijl de Ongeloovige die niet zonder juichtoon of welgevalligen glimlach vermeldt. Maar eene *pragmatische* Geschiedenis der *uitbreiding* van het Christendom in alle de verschillende vormen van Evangelieprediking, doop onder de bedreiging van het zwaard, kruistogt, en zendelinggschappen der *Jezuiten*, der *Franciscanen* en *Dominicanen*, der Evangelische Broeders en *Methodisten*, — de wederstand of gereede onderwerping der Volken, — dit zou een der belangrijkste Tafereelen worden, niet alleen voor de Geschiedenis van den Godsdienst, maar ook voor de menschenkennis. Men begrijpt echter gereedelijk, dat het voor ons liggende boekdeel slechts een gedeelte van dit groote Tafereel kan behelzen, namelijk den *tegenwoordigen* toestand des Christendoms op den Aardbodem, in verband gebragt, wel is waar, met de *geschiedenis* van deszelfs uitbreiding, doch zonder daaromtrent in bijzonderheden te treden.

De Heer ZSCHOKKE, van *Arau*, een man, die in zij-

zijne vroegere jaren door *dramatische*, en naderhand door geschiedkundige geschriften in *Duitschland* algemeen, en ook bij ons zeer bekend is, bekend als een warm voorstander van onbekrompene en milde beginselen in den burgerstaat, doet zich hier ook als een ijverig vriend en belijder des Christendoms kennen, welks voorspoed en uitbreiding hem ter harte gaan, *en* om de zaak zelve, *en* om het bijkomende onwaardeerbare voordeel, dat de bekendmaking der Volken met het Christendom (op de regte wijze) ook het onfeilbaarste middel is, om hen aan beschaving, landbouw en huisselijkheid te gewennen. Diep doordrongen met dit gevoel, en met de verdiensten der Zendelinggenootschappen in dit opzigt, betuigt de Schrijver, in de Voorrede, zijnen wensch, dat dit geschrift aan dat groote werk, hetzij door milde giften aan de reeds bestaande, of door oprigting van nieuwe Genootschappen, mag dienstbaar zijn. Behalve dit loffelijke oogmerk, verdient ook de uitvoering van het werk alle aandacht; het is goed en onderhoudend geschreven, en bevat eene menigte, gedeeltelijk min bekende, gedeeltelijk goed bijeengebragte bijzonderheden, wegens den tegenwoordigen staat des Christendoms onder de Heidenen. Gelukkig dus, dat dit werk niet in handen van een' onzer *gewone* Vertalers gevallen is, maar dat dezelve van eene, hoezeer onbekende, toch *bekwame hand afkomstig is*, gelijk de Eerw. DELPRAT zich te regt uitdrukt, die, als Uitgever van dezen *Nederduitschen* druk, denzelven met verscheidene belangrijke ophelderingen en aanteekeningen heeft verrijkt.

ZSCHOKKE volgt eene *Ethnographische* orde. Na eene korte Inleiding, de uitbreiding des Christendoms sinds de eerste Eeuw tot op onze tijden aanstippende, laat hij de geheel Christelijke landen daar, en vestigt vooreerst zijne aandacht op de overblijfselen des Heidendoms in *Europa*, — in *Lapland*, waar de *Zweden* sedert verscheidene Eeuwen met eenen twijfelachtigen uitslag aan de uitbreiding des Christendoms zijn bezig geweest. De Schrijver voegt doorgaans bij het verslag van

de

de pogingen tot bekeering der Volken ook berigten wegens hunne oorspronkelijke Godsdienstbegrippen en bijgeloovigheden. Omtrent *Lapland* verwijst ons de Eerw. DE LA PRAT, in eene Noot, naar zeker werk van MONE; doch de onlangs in onze taal overgebragte *Geschiedenis des Heidendoms* van dien Schrijver komt noch met die aanhaling, noch met den tekst van ZSCHOKKE overeen. Wij lezen daarin van drie Goden, TIERMES, STORJUNKARE, en de Godin BAIWE, of de *Zon*, als de voornaamsten, benevens verscheidene anderen, die hier geen van allen vermeld zijn. — *Europa* leverde dus weinig stof op voor het plan des Schrijvers, hetgeen derhalve op den titel verkeerdelijk *Geschiedkundig Tafereel van den tegenwoordigen toestand des Christendoms* genoemd is, daar alsdan onze *Europesche* Natiën daarin juist de voornaamste plaats hadden verdiend; beter ware het dus geweest: *Geschiedkundig Tafereel der tegenwoordige uitbreiding des Christendoms bij uitheemsche Volken.* *Azië* beslaat hiervan het grootste gedeelte. De toestand des Christendoms onder de *Turken* is allerbeklagelijkst, zoo naar den uiterlijken toestand als naar de zeden; schoon het ons hard voorkomt, onder anderen de *Armeniërs* voor de zedeloosste en arglistigste menschen te verklaren. De achting, welke deze Natie als kooplieden door geheel het Oosten geniet, en de gunstige getuigenissen van verscheidene Schrijvers, zijn hiermede kwalijk bestaanbaar. Ook de geachte Uitgever denkt gunstiger over dit Volk, (bl. 164.) In *Turksch Azië* vertoeven ook de hoofden der gezindten, die als twee uitersten tegen elkander over staan, de *Nestorianen* en *Jacobiten*, doch thans slechts treurige overblijfselen van eertijds bloeijende kerken. Is aldaar het Christendom onderdrukt, in *Aziatisch Rusland* is het heerschend, doch telt slechts weinig belijders; de meeste omzwervende Volken behooren tot den Godsdienst van MOHAMMED, dien der *Schamanen*, of toovenaars, en dien der *Lama's*, twee zeer uitgebreide gezindten des Heidendoms. Aan pogingen tot bekeering heeft het weleer niet ontbroken; maar zij werden zonder verstand aangelegd.

legd. *Moravische* Broeders en *Engelsche* Zendelingen wenden thans betere pogingen aan: de tijd is nog te kort, om over derzelver goed gevolg te oordeelen. Van *Siberië* worden wij naar *Tibet* gevoerd, alwaar de zonderlinge overeenkomst der kerkplegtigheden en instellingen met die der *Roomsche* kerk zeer opmerkelijk is. Men heeft dit vreemd verschijnsel op allerlei wijze trachten op te lossen. De Heer DELPRAT zegt, in eene Noot, dat de Godsdienst van FO in *Tibet* ingevoerd werd 65 jaren na C. G., wanneer Keizer MIM-TI (van *China*) bevel gaf aan eenige *Bonzen*, of Wijsgeeren, om het land te bezoeken, waar hij vernomen had, dat een nieuwe God, FO genaamd, was opgestaan. Onder dezen naam verstaan de *Chinezen*, ook thans nog, nu eens JEZUS CHRISTUS, dan den stichter van eene hunner sekten. Dit is een misverstand. DE GUIGNES, op wien zich de Uitgever beroept, zegt: *Cette religion* (*de* FO) *parait n'avoir été introduite dans la China* (dus niet in *Tibet*) *que sous le règne de* MIM-TI, *Empereur des Hans, l'an 65 de J. C. Ce Prince, informé que les peuples d'occident adoraient une divinité appellée* FO, *envoya dans l'Inde, qui était alors fréquentée par les peuples d'occident et par conséquent par les Chrétiens, des personnes chargées d'apporter les livres de cette religion.* Waarschijnlijk vergist zich hier DE GUIGNES. De *Volken van het Westen* zijn, ten aanzien van *China*, juist die landen, alwaar de Godsdienst van FO toen reeds bloeide; van de afgelegene deelen des *Romeinschen* Rijks kon hij nog niet wel berigt hebben wegens het pas ontluikende Christendom, en het is niet waarschijnlijk, dat, in den leeftijd van PETRUS en PAULUS, onder de weinige koopliedén, die jaarlijks *Indië* bezochten, reeds Christenen waren. Wij kunnen dus deze oplossing van het moeijelijke vraagstuk niet aannemen, te minder, daar het eigenlijk geene oplossing is, ten zij men de ongerijmde stelling wil volhouden, dat de monnikenorden, het vagevuur, de rozekrans, het wijwater, het laatste oliesel en de geheele *Hierarchie* reeds in den leeftijd der Apo-

te-

telen bestonden; en is dit zoo niet, dan moeten wij daarvoor wel een' lateren oorsprong zoeken. Ons is daaromtrent nog altijd het denkbeeld niet geheel onwaarschijnlijk, dat de navolgers van NESTORIUS, (onder wien de Kerk door het Heidendom reeds zeer verbasterd was) die in *Middel-Azië* en tot in *China* zoo ongemeen magtig en talrijk waren, wel vele hunner gebruiken aan de *Tibetanen* enz. kunnen hebben medegedeeld, waarvan ook de Eerw. DELPRAT (zie bl. 116) niet vreemd is. Doch keeren wij tot ZSCHOKKE terug.

Op *Tibet*, alwaar door de *Kapucijnen* eenige vruchtelooze pogingen gedaan zijn, laat hij *Japan* volgen, alwaar men weet, dat de Christelijke Godsdienst op straffe des doods verboden is. Na de onvoorzigtige verheffing der *Jezuiten*, die te vroeg waanden meester te zijn, werden alle Christenen te vuur en te zwaard vervolgd. Eenige *Roomsche* Geestelijken hebben sedert de oude verbindtenissen zoeken aan te knoopen, doch te vergeefs; een hunner moest het zelfs met zijn leven boeten. Ook in *China* is tegenwoordig het Christendom verboden, en dit land sedert eenigen tijd door verscheidene godsdienstpartijen verscheurd. De droevige verdeeldheid der Christenzendelingen (*Jezuiten* en andere monnikenorden) heeft de meeste ergernis aan de *Chinezen* gegeven, en hun verachting voor den geheelen Godsdienst ingeboezemd. De achterdochtige *Chinesche* Regering zal het Christendom aldaar zoo min wortel laten schieten, als in *Japan* het geval was. Onder den ijverigen MORRISON zijn echter thans ook de Protestanten hier werkzaam. Uit *Tunkin* werden de *Roomsche* Zendelingen in 1721, uit *Cochinchina* in 1751 gebannen: in het laatstgenoemde land was het Christendom reeds tot op eene aanmerkelijke hoogte gebragt; doch ook daar bragten de rampzalige twisten dier verkondigers (welken het meer om eigen roem en voordeel, dan om het Rijk Gods schijnt te doen geweest te zijn, zie bl. 109, 110) den Godsdienst des Verlossers in een kwaad geruchte. Thans echter, nu *Tunkin* en *Cochinchina* onder denzelfden Regent vereenigd

zijn,

zijn, die den Christenen niet ongenegen schijnt, zijn de uitzigten beter. De verdiensten der *Nederlanders* omtrent de Evangelieverkondiging bij de *Malleijers*, door den Schrijver zeer laag gesteld, worden door den Uitgever, in eene Noot, gehandhaafd. De *Birmanen* stelt ZSCHOKKE, in verstandelijke en zedelijke beschaving, zeer hoog; zelfs de dienst van BUDDA, of GAUDMA, zou (even als bij de *Tibetanen* en andere volken van dat geloof) niet die der hoogste Godheid, maar van eenen *Zoon*, een *woord*, eenen Afgezant Gods zijn; iets, hetwelk met de Christelijke leeringen zekerlijk veel overeenkomt, en ons te minder aan toevalligheid doet denken. Doch dit, in plaats van het Christendom gereeden ingang te verschaffen, doet het juist bij deze menschen als eene wijziging van hunnen eigen' Eerdienst beschouwen, en dus minder behoefte naar hetzelve gevoelen. — Bij gelegenheid van de in *Ava* gebruikelijke heilige taal, *pali* geheeten, verliest zich de Schrijver in allerlei taalkundige gissingen, die hem zelfs tot *Pale-stina* en *Rome* brengen. — *Hindostan*, of *Indostan*, schijnt een nog ruimer veld ter uitbreiding van het Christendom aan te bieden, zoo door de zachtaardigheid der Natie, als door de sterke bevolking en de heerschappij der *Europeanen* over verreweg het grootste gedeelte der *Indianen*. (De bevolking daarvan is ruim 80 Millioenen, niet 40, zoo als ZSCHOKKE die opgeeft.) En nogtans zijn de vorderingen, zoo door *Roomsche* als Protestantsche Zendelingen gemaakt, aldaar over 't algemeen zeer gering. De naijver der beide gezindten schijnt zelfs nog in onze dagen te werken, en allerschadelijkste gevolgen voort te brengen. Later, dan de uitgave van dit boek, is een geschrift van den bekenden Schrijver en langdurigen bewoner van *Indië*, den *Roomschen* Zendeling DUBOIS, verschenen, waarin hij *alle pogingen tot bekeering der Indianen, op grond van langdurige ondervinding, nutteloos keurt*, en de werkzaamheden der Bijbel- en Zendelinggenootschappen, als strijdig met de onuitroeibare vooroordeelen der *Hindoes*, laakt. Doch men ziet hier, onzes bedunkens, de jaloerschheid over de naar

even-

evenredigheid nog grootere vorderingen der Protestanten; waarbij de *Roomsche* bekeerlingen, volgens ZSCHOKKE, verre achterstaan, zoo niet in getal, dan toch zekerlijk in kundigheden en zedelijkheid der belijders. Natuurlijk maakt de getuigenis van eenen veeljarigen Zendeling indruk, wanneer hij het zendelingswerk in 't algemeen afkeurt; en het zou niet te verwonderen zijn, indien zijn geschrift in verband stond met den heilloozen geest dier *Engelsche* ambtenaren, welke de verspreiding van het Evangelie voor gevaarlijk houden tegen hunne belangen; en dus de onmenschelijkste gebruiken en plegtigheden hunner Onderdanen volkomen toelaten en meer of min begunstigen, gelijk zij de Protestantsche Zendelingen dan ook uit hunne bezittingen naar het *Deensche Serampoore* verbanden. Tegenwoordig heerscht in *Engeland* wel een betere geest; er is een Protestantsch Bisschop te *Calcutta* geplaatst (volgens Schrijver en Uitgever beiden een zeer achtingwaardig man), en het zendelingswerk onder *Anglicanen*, *Methodisten* en *Baptisten* gaat ijverig voort, en zal, vooral door het *onderwijs der Heidensche jeugd* op de scholen der Zendelingen, aanmerkelijk toenemen en vruchten dragen; doch men kan begrijpen, dat alle tegenstand nog op verre na niet heeft opgehouden; de naijver der *Roomschen* kan zich met de verkeerde staatkunde der vrienden van den *Hindoeschen* Afgodsdienst (*) en met den afkeer der Ongeloovigen tegen alle uitbreiding des Christendoms vereenigen, om het zendelingswerk als nutteloos te doen verachten. De Schrijvers van het *Quarterly Review*, in den ouden streng ministeriëlen geest schrijvende, en alles, wat door *Dissenters* geschiedt, afkeu-

(*) Ook in *Europa* verheffen de vrienden der *Indische* Taal en Letterkunde, uit zucht voor de *bevallige* Mythen en de zeden van hun geliefkoosd Volk, menigmaal de stem tegen de Zendelingschappen en de Zendelingen. Men kent HAAFNER's Verhandeling; en SCHLEGEL, te *Bonn*, tast den Zendeling WARD, wegens de onnaauwkeurigheid zijner oefeningen, aan.

keurende, hebben dus onlangs, bij de beoordeeling van een *Memoir on Central India*, met welgevallen het stuk van DUBOIS tegen alle verlichting der *Hindoes* te berde gebragt. Doch de publieke geest is in *Engeland* nu eenmaal zoo gesteld op alle nuttige, heilzame en Christelijke inrigtingen, dat Pater DUBOIS met alle de kunstgrepen van eenen *Jesuit* bezwaarlijk slagen zal, het Rijk des lichts in *Indië* te doen verdwijnen. — Deze vijandschap tegen andere pogingen, dan de hunne, is voor 't overige bij de *Jezuiten* niet nieuw; zij bewezen die ook aan den uitmuntenden Zendeling SCHWARTZ, den Apostel van *Tanjoer* en *Madura*. — Hoe grondig het onderwijs veler Roomschgezinde Leeraars is, beoordeele men uit de volgende Anecdote: „Een Heidensche en een Roomsche „*Hindoe* twistten over de oorzaak eener aardbeving: de „eerste schreef die aan eenen Olifant toe, die de Aarde „op zijn' rug draagt; de tweede aan het overgeven van „den Aardbol door de Maagd MARIA uit hare hand in „die van haren Zoon." (ZSCHOKKE, bl. 157.)

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Galerij van Roomsche Beelden, of Beeldendienst der XIXde Eeuw. Door J. G. SWAVING. *Met Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1824. *In gr. 8vo. XIV, 52 en 378 Bl. f* 3-60.

Om niet te spreken van het Dichtstuk, dat aan het hoofd dezes werks staat, en dat den Heere G. NANNING tot lof verstrekt, maken wij onze lezers op den inhoud van dit boek, dat der perse van BLUSSÉ *en* VAN BRAAM zoo wel, als der penne van SWAVING gelijke eere aandoet, opmerkzaam, als op een allerbelangrijkst verschijnsel voor hen, die oogen hebben, en zien willen.

Het is een sterk tegengift tegen de proselytenmakerij der Paapsche kerk. *Daadzaken* worden hier verhaald, en die

die ze kunnen tegenspreken, worden er toe uitgenoodigd. *Zegt het voort!* Het Kritisch Woordenboek van COLLIN DE PLANCY heeft (vooral de *inleiding*) tot dit werk gediend, dat voorts uit dit Woordenboek, uit onze eigene geschiedenis, en de ondervinding des Schrijvers, gedurende zijn verblijf in de zuidelijke provinciën des rijks opgedaan, is zamengesteld.

Eene *inleiding* gaat vooraf, gevende een historisch overzigt van den Beeldendienst, rijk in verscheidene bijzonderheden, die moeten doen zien, in hoe vele opzigten het Heidendom met het Christendom der Roomsch-katholijken gelijk staat. Hierop volgt een verslag aangaande de miraculeuze *Hostiën*, dan een dergelijk, maar zeer uitvoerig, aangaande de *Mariabeelden*, en eindelijk eene aangaande de *Crucifixen* en *Kruisen*.

Wij geven den ons onbekenden Schrijver, wiens naam ons wijlen den zoo voortreffelijken Predikant van *Naarden* in gedachtenis bragt, gaarne den lof van een goed werk verrigt te hebben. Vooral zij gezegd, dat het vervelende, hetwelk men, om den aard der zake, van een zoo groot aantal gelijksoortige verhalen oppervlakkig schijnt te moeten vreezen, door 's mans onderhoudenden, luchtigen schrijftrant, op de bestmogelijke wijze, is weggenomen. Dat luchtige, en dikwijls *piquante*, konde niet achterblijven, en kan geenen Godsdienstvriend hinderen, die de duisternis haat. Helaas! dat bij den lach, die hier telkens moet opgewekt worden, ook de droefenis en de ergernis der lezers niet kan achterblijven over zoo vele bewijzen van het domste en slechtste bijgeloof, dat nog, op den Nederlandschen bodem, onderhoud en eere vindt! Dat zich God ontferme! o, Wierd de leiband des menschelijken gezags, de blinddoek des vooroordeels door alle gedoopten tot den Christus eindelijk weggeworpen, en de Bijbel tot staf en fakkel gekozen, door zoo vele ellendig bedrogenen! De wensch, dat dit boek ook der Protestantsche jeugd ter kennisse kome, opdat het voorregt van niet Paapsch geboren te zijn, als nu nog, even als voorheen, en hier te lande zoo wel als elders, een

hoog voorregt, door haar beseft worde, deed Recensent zoo schrijven, dewijl zich met dien wensch zoo naauw vereenigt de gedachte aan zoo velen, die of dit boek niet mogen, of niet durven lezen, schoon zij het vooral moesten lezen, opdat hun de waarheid in de oogen strale. Doch, wat helpt ook alles, zoo lang men gelooven zoude, dat tweemaal twee vijf is, als de Kerk het maar eischte, en omdat die het eischte? Wie denkt hier niet aan Ezechiël XXXVII: 3?

Een staal van SWAVING's vrijmoedigheid: bl. 49 lezen wij met ontzetting: „ Wat is er nu van zulk een Veelgodendom te verwachten, waarvan de individuen aan alle menschelijke zwakheden en dwalingen onderworpen zijn? Getuigen hiervan DE VROUWEN, WELKE IN 1824 DOOR ROOMSCHE PRIESTERS TE 'S GRAVENHAGE EN ST. QUENTIN VERLEID EN VERMOORD ZIJN!" — Met opzet schreef Recensent dit zoo duidelijk af. Hij wist er gaarne wat meer van. Heel wat mooijer luidt het volgende ter eere van *Onze Lieve Vrouw van Kevelaar*. Apropos: onze lezers moeten nog weten, dat wij van deze Dame hier een afbeeldsel hebben, dat volmaakt gelijkt, en dat nog eene plaat dit boek versiert, ons afbeeldende de processie ter eere van eene andere *Lieve Vrouw te Scherpenheuvel*. Maar, wat zegt ge nu, lezers! van het volgende? „ In 1824 circuleerde eene soort van inschrijvingsblad, gerigt aan de leden, behoorende tot de westlandsche processie naar *Kevelaar*, waarbij, krachtens eene bul van Paus PIUS VII, volle aflaat verleend wordt, in de kerk van den H. HYPOLITUS te *Delft*, aan alle R. K. geloovigen, die ingeteekend hebben, om, tot hunnen dood toe, tegen eene jaarlijksche betaling van 8½ stuiver, de zielen hunner overledene bloedverwanten, zonder eenige verdere kosten, van de pijnen des vagevuurs verlost te zien. Deze kontribuabelen kunnen, alsdan jaarlijks op MARIA's geboortedag, na een zeker aantal *Vader Onzers*, *Ave Maria's*, *Engelsche* (!) groetenissen enz. achter elkander opgezegd te hebben, het miraculeuze Onze Lieve Vrouwenbeeld te *Kevelaar* bezoeken, volgens zoodanige marsch-

marschroute, als door de priesterlijke magt is ingesteld, t. w. 3 September 's morgens van *Leiden* naar *Utrecht* ezv., en 7 Sept. rustdag; wordende er vóór hun vertrek eene mis gedaan te *Wateringen* en nog 13 andere gemeenten, in welker kerken dan ook was- en smeerkaarsen geofferd, rozekransen gebeden, aflaten en quarantaine uitgedeeld, en zielen uit het vagevuur zullen verlost worden; terwijl er nog elders (SWAVING noemt de plaatsen op) missen geschieden, van welke 200 stuks vóór de dooden, en het overschot voor de levenden zijn. Alles schandekoop, voor acht en een halven stuiver maar!!!"
Verder: „De patiënten, die de Lieve Vrouw van *Kevelaar* gaan raadplegen, zijn geene domme boeren, — neen, het zijn de eersten van ons land, b. v. de Welgeb. H. Ed. Heer Graaf VAN WILS, Gouverneur van *Limburg*, die uit dankbaarheid eene groote zilveren lamp aan dit beeldje kwam offeren" — (de nominatie wordt besloten met de doorluchtige MARIA THERESIA, en dan zegt SWAVING) „en nog honderd andere groote personaadjen, die allen door Onze Lieve Vrouw van *Kevelaar* op de wonderdadigste wijze gered zijn, als van liesbreuken, leepoogen, koude pis, zwaarlijvigheid, aambijen, buikzwellingen, *galante* kwalen," ezv. ezv. ezv. Want wie nog meer van de kwalen van die groote lui weten wil, ga naar SWAVING zelven!

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Dat het wel de ergste kwaal is, Roomschkatholijk te willen worden, als men Protestantsch is, en dat wij met hart en ziel hopen, dat, zoo als SWAVING zegt, bl. 378, de tijd nabij zij, dat de rol der uitdompers van de ware verlichting zal zijn uitgespeeld. Wij wenschten van dezen of genen Heeroom ook wel eens te vernemen, of de leeken dit boek niet lezen moeten, om in hun *miraculeus* geloof nog al meer versterkt te worden, vooral ten voordeele van de Heiligen en de Dooden, en welke Lieve Vrouw hij wel, uit de groote menigte, door zijne gemeente het liefst begiftigd zag! Doch — de vloek over de ketters zal wel het veiligst antwoord wezen, en daar

zijn

zijn wij zoo bang voor, dat wij nu geen woord meer van den Beeldendienst in de XIXde Eeuw willen zeggen, dewijl wij tot geene *anathema's* meer hen verleiden willen, die eerst bewijzen moeten, dat die geene vrees voor de waarheid verraden.

Beschouwing van het beiderzijdsche ongelijk in het geschil over den Geest der Eeuw, door een Onzijdigen. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. 65 Bl. f* 1-90.

Een klein boekje, maar waardig niet onopgemerkt te blijven, en niet alleen door den *compressen* druk, maar door den zaakrijken inhoud zich voordeelig onderscheidende; voor alle lezers niet geschikt, maar voor hen, die kunnen denken, en lezen om zelve nog meer te denken; den ons niet bekenden Schrijver kenmerkende, als een man, genoeg toegerust, om een wijsgeerig en pragmatisch behandelaar der geschiedenis te zijn, en te verdienen gehoord te worden, als een waarlijk onzijdige; een boekje, eindelijk, regt geschikt ter staving der spreuk: „*als twee kijven, hebben beiden gemeenlijk schuld*," en geschreven in eenen echt-Christelijken geest. Tot het goede, door DA COSTA *en Comp.* gesticht, behoort vooral ook deze, anders achtergeblevene, beschouwing. Och! het is toch niet zoo zwaar, voor onze vijanden, de vijanden van het goede, te bidden: „*vergeef het hun!*" want zij weten zelve niet, wat zij doen. Meer verkiest de Recensent niet te zeggen van dit werkje; want, maakte hij den lezer meer bekend met deszelfs inhoud, dan moest hij zeer veel, en te veel voor het bestek van dit maandwerk, mededeelen. Alleen nog zegt hij, dat het hem spijt, dat de Schrijver, die zoo menig woord van waarheid en gezond verstand ter overweging gaf, zijne gevoelens meer op eene staatkundig-wijsgeerige redenering heeft doen uitkomen, dan de zaak van den Godsdienst, en bijzonder van de Christelijke Godsdienstleer, behandeld heeft; doch, het is ook

waar,

waar, dat hier elks *waren* Christens subjectief oordeel zelfs van verre niets konde toegeven aan den alarm-tamboer, die te dezen aanzien, zeker op kommando, al te eenzijdig voorttrommelde, ten dienste der partijschap tegen den geest der Eeuw, dan dat hij zoude hebben kunnen luisteren naar eenig iets, dat met het oogmerk streed, om *confusie* te verwekken in het, hem al te kalme, Koningrijk der Hemelen! Wij hopen nu maar het laatste stukje, betreffende het geschil met de Geleerden zonder wijsheid, (zie het Mengelwerk van No. I.) te hebben aangekondigd; en dan mogen wij, als SALOMO, zeggen: „*het einde eens dings is beter dan zijn begin*," en bedanken nog DA COSTA *cum suis.*

De weg door dit leven. Overdenkingen tot regte beoordeeling en Christelijk gebruik van het leven op aarde. Door BERNARDUS VERWEY. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1823. *In gr. 8vo. 268 Bl. f 2-60.*

Het leven is gelijk aan eene reize. De reis is van vele moeijelijkheden verzeld. De levensweg levert vele genoegens op. Op de levensreize zijn zorg en oplettendheid noodig. JEZUS, *leidsman op de levensreize. Terugzien op het afgelegde gedeelte der levensreize. Voortzetting der levensreize. Verlangen naar het vaderland. Voleindigde levensreize. Het hemelsche vaderland..* Ziet daar, den inhoud van dit boek. De vergelijking van ons leven bij eene reize is een goed en bekoorlijk denkbeeld; het is Bijbelsch; maar het is niet nieuw. Ieder Christen stelt zich zijn leven als zoodanig voor. Om in *tien* vertoogen den lezer met dit denkbeeld even aangenaam als nuttig te onderhouden, is echter niet gemakkelijk; dan, het is den Eerw. VERWEY, over het algemeen, gelukt, en wij durven ook dezen zijnen arbeid tot een stichtelijk huisboek aanprijzen. 's Mans toon en schrijfwijze is genoegzaam bekend. Eene ongesteldheid in de borst deed hem den Haagschen predikstoel verlaten, dien hij vroeger tot

sieraad was; echter bleef hij werkzaam in school- en kerkelijke zaken; maar zijn godsdienstig predikwerk ligt hem nog na aan het hart. Vanhier, dat hij zich van tijd tot tijd met het vervaardigen van stichtelijke boeken bezig houdt, welke wij vertrouwen, dat, vooral ook in de Haagsche gemeente, veel gelezen worden, en alzoo aan dezelve het gemis van 's mans openbaren predikdienst grootendeels vergoeden. Deze vertoogen zijn wel geene leerredenen, en hebben, gelooven wij, ook niet als zoodanig gediend; dan zij konden er zeer goed toe dienen; zij vorderden daartoe weinige of geene verandering; voor ieder derzelven ware gemakkelijk een tekst te vinden, en wij zouden dan geenszins twijfelen, dezelve onder de goede en stichtelijke te rangschikken. Dit boekje zal zeker zijne lezers vinden, en tot nut, tot stichting en wezenlijke opwekking bij velen zijn; en wij wenschen zeer, dat deze onze aanmelding het daartoe nog meer bekend maken en aanprijzen zal. God rekke het leven van den waardigen man nog lange, en doe hem ook door soortgelijke geschriften voor velen in geheel ons vaderland ten zegen zijn!

MARIA, *de Moeder van onzen Heere. Een Leesboek voor alle opregte Christenen, vooral voor Vrouwen. Door* G. BENTHEM REDDINGIUS. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1823. *In kl. 8vo.* 103 *Bl. f* 1-90.

Dit boekje moge ten bewijze strekken, dat ook het aandenken aan MARIA bij de Protestanten in eere is, al zijn zij dan ook afkeerig van hare godsdienstige vereering, de onzekere overleveringen, en bijgeloovige Feesten. REDDINGIUS heeft, hetgeen van haar in de Evangeliën berigt wordt, bijeengezocht; daartoe bepaalt hij zich voornamelijk, en voegt er slechts weinig uit de berigten der Kerkvaderen bij, hetwelk geen den minsten schijn van strijdigheid heeft met het N. V. Hij laat het ieder vrij, er nog narigten bij te voegen van lateren tijd,

mits dezelve maar met het Evangelie in geene tegenspraak zijn. Het boekje is wèl en onderhoudend geschreven. Wij stieten slechts op eene kleinigheid: de godsdienstige *gesprekken*, namelijk, die MARIA met ZACHARIAS zou gehouden hebben, terwijl hij *zwijgen* moest, en *niet kon spreken*, tot dat *zijn mond geopend* werd, en *zijne tong losgemaakt*; hetgeen wij ons moeijelijk konden voorstellen. — Veel is er wel uit het boekje niet te leeren; maar het is stichtelijk, en daarom dan ook mogt het wel gedrukt worden; en niet alleen de vrouw, maar ook de man, mag het lezen.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, enz. Door W. F. BUCHNER, *Med., Chir. en Stads Dr. te Gouda. IIde D. 1ste Afd. 1ste en 2de St.*

(Vervolg van bl. 74.)

Wij zeiden, dat wij, in de verdeeling der ontsteking, wijdloopigheid, met onduidelijkheid en onnaauwkeurigheid gepaard, aantreffen. Zoo is, b. v., op bl. 10, de eerste verdeeling des schrijvers, in ware en in valsche ontsteking, in dien zin namelijk, waarin dezelve door hem worden voorgesteld, niet overeenkomstig de waarheid; en wij willen onze verwondering niet ontveinzen, toen wij hier lazen, dat bij ware ontsteking, bij welke de kenschetsende toevallen dezer ziekte niet slechts alleen, maar ook alleen en zeer duidelijk aanwezig zijn, en de slagaderlijke vaten van het ontstoken deel, zoo niet alleen, toch voornamelijk en oorspronkelijk lijden, de wederwerking vermeerderd of verminderd zijn kan, en de koorts, die er mede gepaard gaat, het karakter der synochus of van den typhus kan hebben. Hoe toch, dachten wij, heeft zulk eene valsche stelling uit de anders zoo welversnedene pen des schrijvers kunnen voortvloeijen? RICHTER, van wien hij voor het overige deze onderscheiding der ontsteking schijnt ontleend te hebben, (*l. l. II Theil, S.* 367—369) zegt duidelijk het tegendeel: „*Man hat die-*

ses

ses die wahre artielle Entzündung genannt. Die entzündlichen Symptome treten natürlich bei ihr am deutlichsten hervor, so wie beim entzündlichen Fieber die des Fiebers." En de schrijver houde het ons ten goede, dat wij, indachtig aan de spreuk: *amicus Plato, sed magis amica veritas*, ons verpligt rekenen openlijk te verklaren, dat eene *inflammatio vera arteriosa* met verminderde wederwerking, of met het karakter van den typhus, een praktisch onding, en uit den aard der zaak onbestaanbaar is, als volkomen strijdig met het dynamisch karakter der ware ontsteking. Voorts is des schrijvers onderscheiding der valsche ontsteking, offchoon uit het werk van den grooten RICHTER overgenomen, onzes achtens, niet boven alle bedenking. Op het voetspoor van dien grooten man, verdeelt hij de valsche ontstekingen, in welke de bloedvaten van het lijdende deel niet alleen lijden, maar ook de lymphatische vaten en zenuwen in de eerste en oorspronkelijke aandoening deelen, in zenuwachtige en in lymphatische. Maar is het wel overeenkomstig de waarheid, dat alle lymphatische ontstekingen onder de valsche ontstekingen te huis behooren? Leert ons niet de ervaring, dat in de ontstekingen der ingewanden doorgaans de watervaten mede lijden? en bewijzen de menigvuldige aanhechtingen der borst- en buiksingewanden met de dezelve bekleedende vliezen zulks niet onwedersprekelijk? Behoort de *angina polyposa*, of de zoogenaamde *croup*, aan welke deze uitgang in het bijzonder eigen is, dan altijd onder de valsche ontstekingen? Leert ons de ervaring niet doorgaans juist het tegendeel? en heeft niet RICHTER zelf, door de kracht der waarheid gedrongen, moeten erkennen, dat de gewone arterieuse ontsteking, wanneer dezelve namelijk eenigen tijd voortduurt, in eene lymphatische ontsteking overgaat? (*l. l. S.* 368.) Bijgevolg is deze verdeeling der valsche ontsteking in nerveuse en in lymphatische (het zij met allen verschuldigden eerbied voor de schimmen van den grooten RICHTER gezegd) niet juist, of strookt volkomen met de waarheid. In plaats, derhalve, van deze verscheidenheden der

ont-

ontsteking, van welke RICHTER zelf gezegd heeft, dat het niet altijd mogelijk is, dezelve aan het ziekbed uit de aanwezig zijnde toevallen te herkennen, zouden wij voor ons liever, met den beroemden HUFELAND, de valsche ontstekingen verdeelen in nerveuse en in putride, of, met andere woorden, in asthenische ontstekingen *cum aucta irritabilitate*, en in dezulke *cum torpore*. In het eerste geval, hetgeen veel nader aan den stenischen staat grenst, en waarin de bloedvaten zich in eenen krampachtigen toestand bevinden, zijn relaxantia, antispasmodica, involventia en leniter roborantia aan de orde van den dag, doch alle sterk prikkelende middelen door overspanning nadeelig; terwijl daarentegen in het tweede een ruim gebruik beide van vaste en vlugge prikkels, ter opwekking der zoo zeer gezonkene levenskracht, en ter zoo mogelijke voorkoming van het koudvuur, behoort plaats te grijpen: vermits deze onderscheiding der valsche ontstekingen, welke, in de ondervinding gegrond, met de vereischte oplettendheid bij het ziekbed uit de aanwezige toevallen altijd te herkennen is, voor den praktischen geneesheer en voor de geneeskundige behandeling van het grootste aanbelang is, en het miskennen of verwaarloozen derzelve bij het ziekbed dikwerf de gevaarlijkste toevallen, ja niet zelden den dood des lijders, te weeg brengt.

Ten opzigte van de door den schrijver opgegevene kenschetsende verschijnselen en toevallen der ontsteking, zouden wij zijne verzekering, dat eene aanhoudende vastzittende pijn het meest standvastig kenmerk van alle ontstekingen is, en deswege wel bijzonder de oplettendheid van den geneesheer aan het ziekbed verdient, dewijl zij bij inwendige en verborgene ontstekingen dikwijls het eenigste toeval is, dat ons zeker geleiden kan, almede niet zoo onbepaald durven onderschrijven; maar zouden wij, op het voetspoor van den grooten HUFELAND, onze jonge kunstbroeders vooral in het bijzonder opmerkzaam maken op de anomalische toevallen, uit de gestoorde verrigtingen van het ontstoken deel voortvloeijende, en dezelve vaak als de éénige hen veilig geleidende gids be-

schouwen. Immers is het er verre van daan, dat b. v. in alle ontstekingen der ingewanden, welke, zoo als dit door den beroemden P. FRANK te regt is opgemerkt, doorgaans van eenen erysipelateusen aard, en zelden zuiver phlegmoneus zijn, deze aanhoudende vastzittende pijn, door den schrijver als een pathognomisch kenteeken beschouwd, altijd aanwezig zoude zijn; ja het tegendeel heeft menigmaal plaats, en STOL heeft reeds eene doodelijke ontsteking der ingewanden waargenomen *cum febre vix ulla et dolore exiguo*, (*Rat. Med. pl.* 1, *p.* 166) waarom wij aan het door den voor zijnen leeftijd waarlijk grooten SENNERTUS onder de *signa diagnostica* dezer ziekte opgegeven kenteeken, namelijk de *suppressio urinae*, (*lib. III Practicae Medicinae de morbis imi ventris*, *pars* II, *sect.* I, *cap.* II, *p.* 193, *edit. tert. Wittenberg*, 1662) in deze gevallen zeer veel waarde hechten. Ook in het door STOL beschreven geval was hetzelve aanwezig; en nimmer hebben wij, in onze zeer geextendeerde praktijk van ruim 25 jaren, ooit eene duistere of verborgene darmontsteking waargenomen, in welke niet de urin eene donkerroode kleur had, en slechts spaarzaam en met zeer veel aandrang ontlast werd.

Insgelijks komt ons het door den schrijver onder de rubriek koorts ter nedergestelde, vooral in een werk, dat verstrekken moet ter handleiding voor aanvangende kunstbroeders, en in het bijzonder voor dezulken, die te voren van een geregeld onderwijs zijn verstoken geweest, niet zeer duidelijk en behoorlijk ontwikkeld voor. „ De aanwezige koorts," zegt de schrijver, „ kan van een verschillend karakter zijn. In de zuivere active eigenlijdende ontstekingen heeft zij het karakter der synocha; in passive dat van den typhus; in valsche en toevallige gewoonlijk eene gastrische, galachtige, rheumatische of zinkingachtige geaardheid, naarmate dat de vreemde prikkels, die door medelijdendheid eene ontsteking te weeg brengen, verschillend zijn. Meerendeels zijn de karakters van de ontsteking en koorts aan elkander gelijk; zelden, en dan nog slechts voor eenen korten tijd, kunnen zij aan elkan-

der volstrekt tegengesteld zijn. In de zuivere ontstekings-koorts zal men geene plaatselijke passive ontstekingen met het typhus-karakter, in rot- en zenuwkoortsen geene active ontstekingen vinden. Met de gastrische en de overige complicatiën verhoudt het zich anders, en de ontsteking, die met eene galkoorts gepaard gaat, kan even zoo wel eene active als eene passive zijn; de galachtige prikkel wijzigt haar, zonder haar karakter te veranderen." Is dit, vragen wij, voor den jongen, onervaren' kunstgenoot, niet veel minder duidelijk ontwikkeld, dan hetgeen ons HUFELAND hierover zegt: „Voor het overige is het blijkbaar, dat er zeer vele graden, beide van stenische en asthenische ontstekingen, bestaan; dat van den hoogsten graad der stenische tot op den zwaksten, als ook van den hoogsten graad der asthenische tot op den geringsten, ontelbare middelgraden plaats hebben; ja dat de geringste graad der stenische en de minste of zwakste der asthenische zich reeds aan elkander sluiten;" even als de hoogste graad der stenische ontsteking den onmiddellijken overgang in den hoogsten graad eener asthenische ontsteking, het heetvuur, maken kan. In het bijzonder grenst de asthenische ontsteking met verhoogde prikkelbaarheid, *inflammatio asthenica nervosa*, veel nader aan de stenische, dan die met verminderde prikkelbaarheid, of de rotachtige. En dus volgt hieruit, dat het aan geen' den minsten twijfel onderworpen is, of een zekere graad van plaatselijke stenische active ontsteking kan ook met eenen matigen graad van algemeene asthenie verbonden zijn, gelijk ook wederkeerig eene plaatselijke asthenische ontsteking met eenen zekeren graad van algemeene stenie gepaard gaan kan; doch dat bij eenen zeer hoogen graad van algemeene stenie of asthenie deze disproportie onbestaanbaar is, maar de plaatselijke aandoening dadelijk het algemeen karakter der ziekte aanneemt, en dat voorts deze disproportie nooit lang kan voortduren, maar dat allengs of de plaatselijke aandoening haar karakter aan het geheele gestel, of omgekeerd de algemeene toestand deszelfs karakter aan de plaatselijke aandoening mededeelt, naarmate de intensiteit

 van

van den een of ander overwegend is. — Is nu niet dit alles in de natuur gegrond? Stemt deze theorie niet volkomen met de praktische ervaring in? en verschaft, eindelijk, dezelve niet eenen zeer duidelijken leiddraad, ook voor mingeoefenden, aan het ziekbed? Doch is dit nu wel hetzelfde bij onzen schrijver, wanneer hij zegt: „Met de gastrische en de overige complicatiën verhoudt het zich anders, en de ontsteking, die met eene galkoorts gepaard gaat, kan even zoo wel eene active als eene passive zijn; de galachtige prikkel wijzigt haar slechts, zonder haar karakter te veranderen." Wat toch wil dit anders zeggen, dan dat de jonge kunstoefenaar, welke hier zonder eenigen leiddraad gelaten wordt, *pro re nata* moet handelen? Daarenboven is het gezegde des schrijvers, dat de galachtige prikkel haar alleen wijzigt, zonder haar karakter te veranderen, niet juist. Het komt hier namelijk, blijkens de ervaring, voornamelijk op aan, om behoorlijk te onderscheiden, of deze galachtige prikkel het hoofdkarakter der ontsteking uitmaakt, dan wel, of het slechts een bijkomend iets is, of dat er eene complicatie van deze ziekte met een' galachtigen prikkel plaats heeft. In het eerste geval, b. v. in eene *pleuritis vere et stricto sensu biliosa*, zijn (STOL en RICHTER hebben dit onder anderen onwederlegbaar bewezen) aderlatingen en de *cura antiphlogistica* schadelijk, en een braakmiddel roeit dikwijls, als met een' tooverslag, dezen ziekelijken toestand met wortel en tak uit. (STOLL, *Rat. Med. pl.* I, *p.* 8, *et pl.* II, *p.* 78, en RICHTER, *Specielle Therapie*, *S.* 358 *und* 404.) In de beide laatste gevallen, daarentegen, is de plaatselijke ontsteking altijd de hoofdzaak, en moeten algemeene of ten minste plaatselijke bloedontlastingen het toedienen van een braakmiddel altijd voorafgaan.

Wijders kunnen wij onze toestemming niet geven aan het door den schrijver op bl. 24 ter nedergestelde ten opzigte der verborgene ontstekingen. „Deze verborgene ontstekingen hebben," zegt de schrijver, „gedurende een zeker tijdperk in de geneeskunde, tot zeer naauwkeurige nasporingen en spitsvondige onderscheidingen der ziektetoe-

vallen aanleiding gegeven. Door den waan, dat iedere ontsteking antiphlogistisch moest behandeld worden, was het van groot aanbelang, om te weten, of eene ontsteking in het verborgen schuilde. Op het standpunt, waaruit men tegenwoordig de ontstekingen, alsmede haar karakter, en den weg in de behandeling te volgen, aanschouwt en afperkt, schijnt dit onderzoek zijne waarde verloren te hebben. Het karakter der ziekte, die eene verborgene ontsteking te weeg brengt, en de koorts, die er mede gepaard gaat, leveren voor de behandeling een veel veiliger gids op, dan de zekerheid, dat er eene verborgene ontsteking bestaat." Uit hoofde dat, bij deze zoogenaamde verborgene ontstekingen, het karakter der ziekte, die deze *inflammationes occultae* veroorzaakt, dikwijls insgelijks in het duistere gehuld, of ten minste min duidelijk ontwikkeld is, en er met dezelve, vooral in derzelver aanvang, weinig of geen koorts gepaard gaat, en echter het in tijds herkennen dezer verborgene ontstekingen bij het ziekbed van het grootste belang is, en vaak onherroepelijk beslist over het leven of den dood des lijders, vindt Rec. zich verpligt, zijne jonge kunstbroeders te waarschuwen, dat in deze gevallen het karakter der ziekte en de daarmede gepaard gaande koorts zeer onvoldoende en gebrekkige gidsen zijn, omdat bij de *inflammationes occultae* in den aanvang der ziekte het eerste doorgaans niet genoegzaam ontwikkeld is, en de laatste soms of niet aanwezig of ten minste bijna niet merkbaar is. Ter staving van dit zijn gezegde, beroept hij zich op de verborgene ontstekingen der maag en darmen, waarvan het niet herkennen in den aanvang der ziekte door den geneesheer zoo vaak den lijder ten grave sleept, en op de reeds door BAGLIVIUS zoo fraai beschrevene *pleuritis* en *peripneumonia occulta*, op welker aanzijn en doelmatige behandeling RICHTER, hoezeer anders juist geen vriend van de verborgene ontstekingen, echter heeft geoordeeld in het bijzonder den geneesheer te moeten opmerkzaam maken, uit hoofde van de noodlottige gevolgen, welke derzelver verzuim voor den lijder naar zich

 sleept

fleept (*l. l.* S. 405, 407); en dat, zoo ergens, vooral in deze gevallen het naauwkeurig obſerveren der toevallen, uit de *functiones leſae* van het aangedane deel voortvloeijende, den veiligſten en vaak den eenigſten gids oplevert, om onzen voet voor het uitglijden van het regte ſpoor te behoeden; en dat het in 't bijzonder hier is, dat de zoogenaamde oude antiphlogiſtiſche geneeswijze boven de latere doorgaans verre den voorrang verdient, en dat niet alleen wanneer de ſteniſche ſtaat van het ligchaam min duidelijk ontwikkeld is, maar ook bij de *asthenia perverſa* het ontijdig verſterken der longen bij dergelijke zwakke en gevoelige lijders *ad ſtygias certo limite ducat aquas*, en dat integendeel het in tijds en herhaald aanwenden van kleine algemeene en topiſche bloedontlastingen, gepaard met een *regimen antiphlogisticum*, de meest doelmatige, ja de eenigſte middelen zijn, welke de kunst ons aan de hand geeft, om, zoo mogelijk, in deze gevallen de dreigende longtering voor te komen.

Hetgeen de ſchrijver op bladz. 32 onder de rubriek van de naaste oorzaak der ontſteking zegt, is eene nuttelooze herhaling van hetgeen hij op bladz. 10 reeds ten opzigte der ware en valſche ontſteking gezegd heeft; weshalve wij den lezer naar onze teregtwijzing daar ter plaatſe mogen verzenden.

(*Het vervolg hierna.*)

De Aarde, beſchouwd in haren natuurlijken toeſtand, enz. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. In II Deelen. Tweede, herziene en veel vermeerderde Druk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1823. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 784 *Bl. f* 8 - 20.

Recenſent heeft niets anders te doen, dan Referent te zijn, ten aanzien dezes werks. Het is bekend, en ſtaat op prijs. De Schrijver heeft zich nieuwe verdienſte verworven, door zijne erkentenis aan het publiek, met deze nieu-

nieuwe uitgave, te bewijzen. Zeer goed keuren wij de weglating van hetgeen de eigenlijke Natuurkunde betrof, in het eerste deel. Door het te kort, onbepaald en gebrekkig gestelde zoo aan te vullen, als nu geschied is, is veel, zeer veel verbeterd. Ook de Kaarten hebben veel in waarde gewonnen. De stijl is, door meerdere eenvoudigheid en bondigheid, te gewigtiger en aangenamer. Het doel des werks is bereikt, om, namelijk, de strekking des geheels ten nutte der levende wezens, waar het te ontdekken is, aan te wijzen. De achteraangeplaatste Tafels en het Register zorgen allezins voor het gemak des lezers. Mogt niemand dit werk ontberen, bij welks bezit men niet weinig missen kan, dewijl er uit de nieuwste berigten der reizigers al het hier behoorende is bijeengebragt, en grondige wetenschap en zuivere smaak om strijd zich hebben beijverd, om degelijk voedsel te geven aan hen, die zich niet gaarne opschikken met ijdelheid, maar willen verrijken met hetgeen even nuttig is, als het welstaat! En hiermede zij den Heere VAN KAMPEN met de volbrenging zijner vernieuwde taak geluk, en aan dit werk de beste opgang toegewenscht!

Geslachtlijst der Nederduitsche Naamwoorden op stellige taalgronden gevestigd, door Mr. W. BILDERDIJK. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1822. *In gr. 8vo. Te zamen* 884 *Bl. f* 7-80.

Het is niet noodig, den roem van BILDERDIJK, als in de wijsgeerige en historische kennis onzer taal een *Meester*, te verheffen: dezelve is bekend en verbreid genoeg, en zal zich gewis, bij de late nakomelingschap, handhaven. Het werk, dat wij hier aankondigen, bevestigt mede dien roem; en, zonder onze lezers te willen ergeren, met de, gedurig ook hier wederkeerende, uitlatingen zijner drift en zijns wrevels op te geven, maken wij, zoo veel dit met den aard dezes tijdschrifts overeenkomt, hen met dit belangrijk werk zelve bekend.

Tot het gebruik dezer *Geslachtlijst* (BILDERDIJK erkent de ongepastheid van dit woord, alleen door het misbruik gangbaar geworden) is volstrekt onmisbaar 's mans *Verhandeling over de Geslachten*, waarheen telkens gewezen wordt, als behelzende de gronden van het hier gestelde. Die deze *Verhandeling* bezitten, (en wie mist haar, die van de beoefening onzer taal werk maakt?) zullen, in het *korte Overzigt der Geslachtregeling*, dat deze lijst voorgaat, en dat eene soort van praktikaal behulp mag wezen voor hen, die de *Verhandeling* niet kunnen bestuderen, niet weinig aangename ophelderingen nog aantreffen.

In dit *Overzigt* wordt het onderscheid tusschen *eigen Geslachten* en *Geslachten door toepasfing* bepaald, en zeer onderhoudend de laatsten opgehelderd, ten bewijze waarvan wij aanstonds een staaltje willen bijbrengen. Het stuk der *eigen Geslachten*, d. i. die van den aard en de vorming der naamwoorden afhangen, wordt met geene mindere naauwkeurigheid uiteengezet; en alles, wat omtrent beide Geslachtensoorten is voorgedragen, wordt dan, ter betere bevatting, in den vorm eener *Tafel* voorgesteld, in welke met een' opslag van het oog de regel ontdekt wordt, die het geslacht eens naamwoords bepaalt.

De *alphabetische* naamlijst wordt gevolgd door *Bijvoegsels*, houdende zoo aanvullingen als verbetering van misstellingen; het mag spijten, dat deze bijvoegsels noodig waren achteraan geplaatst te worden. Waarom BILDERDIJK de *y* even als *ij* op de *i* heeft laten volgen, ten gemakke van hen, die het onderscheid geheel zijn afgewend, begrijpen wij niet. Van veel belang is het *Register*. Uit hetzelve blijkt, als men het met den door KLUIT verbeterden HOOGSTRATEN vergelijkt, het geringe verloop der Geslachtregeling. Dat geringe valt nu nog te meer in het oog, nu BILDERDIJK heeft aangewezen, waar KLUIT aan PIETERSON heeft plaats gegeven, wien hij den *nietigen* PIETERSON, den *verstandeloozen knaap zonder taalbeginsels*, den *onnoozelen worm* noemt.

Zie

Zie hier het beloofde uittreksel, ter vermaangenaming van ons verslag: „De toepassing heeft inzonderheid plaats in uitheemsche woorden. Men gebruikt die als Epithetisch, het Hollandsch woord daarbij denkende. Doet men dit niet, zoo neemt men ze over in het geslacht der taal, waar zij t' huis behooren, en spreekt, te dien opzigte, vreemde taal. Maar, gelijk dit de kennis der vreemde taal vereischt, moet de Nederlander, daar onbekend mee, met die woorden in zijne rede aan te wenden, zijne eigene manier van spreken opvolgen, en van waar zoude hij die nemen, dan uit zijne inlandsche taaleigenschap? Vandaar zegt hij: de eigenschap *des opiums*, *des mikroskoops*, 't gezag *des Bijbels*, de hoogte *der affuit*, ezv. omdat hij die woorden Epithetisch denkt, en in zijn besef met algemeener woorden te zamen voegt, en dus *den apium-gom*, *den mikroskoop-kijker*, *den Bibliaboek*, (*boek* was oudtijds M) en *de affuit-stelling* denkt. Men heeft dus ook zoo belagchelijk niet te vinden, wanneer een geboren Hollander, nog in 't geheel door geen vreemde taalkennis onthollandscht, een *porte-brisée-deur* zegt, of, hetgeen ik wel van geleerden gehoord heb, de *Goenong-Apiberg*, en, gelijk men dagelijks spreekt van *kandy-suiker* ezv." Wij mogen niet meer afschrijven, en willen alleen de opmerkzaamheid hebben opgewekt.

Om van de *Voorrede* nog een woord te zeggen, wij passen op dezelve eenigzins toe, wat BILDERDIJK van zichzelven daar zegt: „met een lekken emmer laat zich nog eene hoeveelheid water overbrengen;" — dan moet men zich haasten, en wij meenen van deze haast (want van het lekke willen wij niet spreken) hier meer dan één blijk te zien, als in de constructie b. v. bl. 7: „*En waarlijk — na te gaar.*" Bl. 23; „Ik heb *geenen* voorkeur; zoo ik *dien* had, *zij* ware in mij, en niet in de taal." Hoe de verzekering, dat, wanneer hij eenmaal, al ware het slechts eene *schets* van zijne oplossing der taal geven mogt, aan *ieder duidelijk* wezen zal, hetgeen hij bij herhaling beklaagt, dat bij de heerschende verbastering aan niemand aan 't verstand te brengen is, *consequent* geredeneerd zij, is ons niet duidelijk. Intusschen, die Voorrede is om meer dan ééne aanmerking lezenswaardig, en verdient nadenken, b. v. wat er gezegd wordt van den Oosterschen oorsprong der taal, bl. 9; over de verscheidenheid der woordenwortels, uit de verscheidenheid van uitspraak in onze taal te begrijpen, bl. 18; over

het al te vroeg oprigten van systema's in alle vakken van wetenschap, bl. 26, ezv.

Aristides en Themistocles. *Door Dr.* J. A. FESZLER. *Naar den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen voorzien, door* STEENBERGEN VAN GOOR. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer, 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 645 *Bl. f* 6-90.

FESZLER is bekend. Onze STUART heeft zijn' *Alexander den Veroveraar* ons geschonken. STEENBERGEN VAN GOOR kennen wij, al ware het maar door zijne *Atheensche Brieven.* Aanbeveling genoeg voor dit werk. Het heeft niets verloren, door de pers van den laatstgenoemden te missen. Aan hetgeen zich verwachten liet, is meer dan beantwoord. In smaakvolle tafereelen, keurig bearbeid en buitengemeen onderhoudend, leert men hier den Griekschen CATO kennen, ARISTIDES *den Regtvaardigen*, en even zoo naauwkeurig den tegen hem over staanden THEMISTOCLES; en geen beoefenaar der geschiedenis, geen kenner van fraaije letteren, geen vriend van hetgeen goed en schoon is, zal dit belangrijk werk onvoldaan uit de hand leggen. Waarlijk, wat men in *Romans* mag prijzen, is hier vereenigd, en hetgeen de Geschiedenis kenmerkt, verhoogt daarvan de waarde, of, zoo men wil, de ware Geschiedenis, zoo gekleurd, ontvangt den bevalligsten luister. Recensent mag geen uittreksel geven, om plaatsgebrek. Dus moge hij met het volgende volstaan.

De verbanning van ARISTIDES, die, tegen THEMISTOCLES, zoo als men weet, waarom men het belang des boeks terstond beseft, de regering der aanzienlijken, de Aristocratie, begunstigde, besluit het eerste deel dezes werks; het tweede eindigt met den dood van THEMISTOCLES. In zes boeken is het werk gedeeld. De opschriften van het eerste en laatste schrijven wij af: *Tijdvak. Van het 4de jaar der 61ste tot het 2de jaar der 66ste Olympiade. Vóór Christus geboorte van het 553ste tot het 515de jaar. Ouderdom van Aristides 1ste--19de, van Themistocles 1ste—17de jaar. - Tijdvak. Van het 3de jaar der 77ste tot het 4de jaar der 78ste Olympiade. Vóór Christus geboorte van het 470ste tot het*

465ste

65ste jaar. Ouderdom van Aristides 64—*, van Themistocles 62—* jaar.

Ook de aanteekeningen des Vertalers zijn nuttig en van pas. Eene en andere taalfeil merkten wij, met spijt, op, die ons elders niet zoo zoude gehinderd hebben. De beeldtenis van ARISTIDES staat voor het eerste, die van THEMISTOCLES voor het tweede deel.

Mogten jonge lieden, vooral studérende jongelingen, zoodanige werken, ook ter uitspanning, in handen nemen! Hoe zeer veredelt men geest en smaak door dezelve, terwijl men menschen- en karakterkennis verzamelt, en zich aan de wijsbegeerte des levens gewent! Een vertier, niet minder dan aan het oorspronkelijke te beurt viel, waarvan de derde druk het licht ziet, bewijze de billijkheid onzer onbepaalde aanprijzing dezes werks aan allen, die gaarne lezen, om wat goeds en schoons te genieten!

Dichtbundel van P. C. DE GREUVE, *R. K. Priester. IIde Deel. Te 's Hertogenbosch, bij* J. J. Arkesteyn. 1824. *In gr. 8vo. 202 Bl. f 2 - 50.*

Huisduinen's Slagtoffers der Menschenliefde; Dichtstuk van P. C. DE GREUVE, *R. C. Priester. (Ten voordeele der nagelatene Weduwen en Weezen.) Te 's Hertogenbosch, bij* J. J. Arkesteyn. 1824. *In gr. 8vo. 24 Bl. f : - 25.*

Offschoon de Heer DE GREUVE niet voldaan heeft aan den wensch, met welken wij de beoordeeling van het eerste deel zijns Dichtbundels besloten, dat hij namelijk liever eenigen tijd wachten mogt met de uitgave des tweeden deels, ten einde hij door eene vlijtiger beschaving zijner volgende gedichten onze toejuiching geheel onverdeeld mogt wegdragen, zoo zijn wij echter volstrekt niet gezind om hem daarover te berispen. En waarlijk, wij hebben daartoe ook geene reden! De voor ons liggende verzameling draagt blijken van aanmerkelijke vorderingen in de kunst. De stijfheid en gewrongenheid, welke wij vroeger in zijne op de voetmaat der Ouden geschoeide stukjes opmerkten, is, zoo niet geheel verdwenen, ten minste aanmerkelijk verzacht; en van de gezwollenheid en den bombast, welke wij vroeger met bescheidenheid aanwezen, vinden wij thans geene sporen. Dit verheugt

heugt ons te meer, dewijl onze beoordeeling van het eerste deel den Dichter, blijkens zijne voorrede voor dit tweede, niet was in handen gekomen, eer hij tot deszelfs uitgave besloot: hierdoor toont hij, ook zonder vreemde teregtwijzing, zijne gebreken te kennen, en dezelve te kunnen verbeteren; hierdoor bewijst hij, zichzelven te kunnen recenseren; iets, dat bij zoo weinigen plaats vindt, en toch zoo hoognoodzakelijk is. Wij verheugen ons dus hartelijk over de ſpoedige verſchijning zijns tweeden Dichtbundels, en niet minder over de hulde, welke hij aan de heldhaftige ſloeplieden van *Huisduinen*, ten offer op het altaar der menschlievendheid toebragt: (want, offschoon wij, om met den rusteloozen ijver onzer ſchrijvers en drukkers ten minſte eenigermate gelijken tred te kunnen houden, beſloten hadden, dergelijke vlugſchriftjes alleen bij uitzondering in dit Maandſchrift aan te kondigen, zoo zal men het ons, hopen wij, vergeven, dat wij hier reeds de eerſte uitzondering maken) beide zijn den tegenwoordigen toeſtand onzer Poëzij waardig, en dit is reeds eene hooge lofſpraak; beide toonen ons de reeds ver ontwikkelde kiemen van een dichterlijk talent, dat eenmaal heerlijke vruchten zal dragen, wanneer geene gure voorjaarsvorst of ſchroeijende zomerzon de rijke bloeſems zullen doen verdorren. Smartelijk griefden ons derhalve de raadſelachtige woorden, met welke DE GREUVE de toegevendheid zijner lezers in het beoordeelen van zijne hulde aan de helden van *Huisduinen* inroept. „Omſtandigheden, uit zijne geestelijke betrekking voortgeſproten," zegt hij, „ontzeggen hem ten eenemale ongeſtoorde letteroefening, en zijn van dien aard, dat zij redenen genoeg tot lusteloosheid geven." Wij willen niet onbeſcheiden uitvorſchen, wat tot deze klagt aanleiding moge gegeven hebben; maar moeten toch den veelbelovenden jongen man, uit naam van de kunst en van hare hoogſchatters, toeroepen: „Laat u niet ont„moedigen; maar zoek, zoo wel voor de ſlagen des lots, „als voor de vervolging der menſchen, eene veilige ſchuil„plaats in de armen der Poëzij! Zij alleen geeft eerst den „echten hemelſmaak aan de vreugde der aarde, en verzoet „het bittere van derzelver ſmarte. Denk aan PETRARCHA, „aan TASSO, aan MILTON, aan VONDEL, en verwerp „den éénigen, maar tevens onſchatbaren, troost niet, dien „eene dichterlijke ziel vinden kan bij het vlijmen des onge„luks, — de beoefening der kunst!"

Men

Men houde ons deze uitboezeming ten goede; zij vloeide voort uit het hart, en mén zal het toch, vertrouwen wij, eenen Recensent niet kwalijk nemen, dat hij de koele en dikwerf vittende taal der Kritiek voor een enkel oogenblik vergat, om te gevoelen, dat hij ook een hart bezit. Maar thans haast! den bril opgezet, den Dichter vergeten, en zijne werken beschouwd!

Ook hier zijn de verschillende gedichten, door twee opschriften, verdeeld in *Godgewijde Zangen* en *Mengeldichten*. Onder de eerste bevielen ons voornamelijk: *Gods Vaderzorg*, een der beste stukken des bundels, zoo wel wat gedachten als inkleeding betreft, en in hetwelk slechts eene meer geleidelijke opvolging der denkbeelden te wenschen was; *Kersnachtgalm*, in eene rijmelooze oude voetmaat; de lieve en godsdienstige *Avondstond*, en vooral de twee *Gebeden voor den Paus en den Koning*, die beide geheel in den geest zijn, welke eenen verlichten, edeldenkenden Roomschgezinde, en eenen dankbaren, vaderlandslievenden burger voegt. De *Danktoon der Taal*, daarentegen, welke de verzameling opent, in eene gerijmde metrische voetmaat, is stijf en gewrongen; de *Hulde aan God* heeft vele herhalingen en prozaïsche regels, onder anderen:

Helaas! zoo menig oogenblik
Is mij reeds onbesteed *ontloopen*;

en het *Kruis* geeft weinig stof tot loftuiting of aanmerkingen. Deze afdeeling wordt besloten door een uitgebreid dichtstuk: *de Scheppingsdagen*, in hetwelk de Schepping des Heelals bezongen wordt naar den leiddraad der Mozaïsche oorkonde. Na eenen Voorzang, aan Gods onbegrijpelijke grootheid gewijd, wordt achtervolgens de werkzaamheid des Almagtigen op elken Scheppingsdag verheerlijkt, en telkens de Alexandrijnsche voetmaat afgewisseld met eenen Lierzang, in welken de Engelen Jehovah prijzen over Zijne gewrochten. Men vindt hier verscheidene heerlijke partijen, en over het geheel is eene tint verspreid, die ons dikwijls de *Messiade* van KLOPSTOCK in het geheugen roept; doch men treft hier tevens eene zekere eentoonigheid aan, welke moeijelijk te vermijden was, daar het onderwerp tot dezelve aanleiding gaf. De telkens wederkeerende beschrijving van den eerbied en het dankgevoel der Hemelgeesten jegens den Almagtigen, hun knielen, zingen en verstommen, dat telkens wordt herhaald, kon

weinig vatbaar zijn voor verscheidenheid in de behandeling. Ook de zucht, om het onbegrijpelijk tafereel der Schepping zinnelijk, treffend en krachtig tevens te schilderen, veroorzaakte soms eenige penseelstreken, welke misschien den toets eener gezonde oordeelkunde niet kunnen doorstaan; b. v. dat de Engelen dezelfde maan hier half, daar vol, ginds met twee hoornen door de wolken zagen schijnen, bl. 75; en vroeger, bl. 73:

Tienduizend donders, door tienduizend voorgegaan,
Weêrgalmden door het ruim der schepping, af en aan.

Zoo gelooven wij ook, dat, in een ander opzigt, deze uitdrukking, bl. 53:

. . . de eindloosheid
Der Schepping, door Gods magt van sfeer tot sfeer verspreid,

oneigenaardig is: hoe kan men toch de eindeloosheid verspreiden, en dat tusschen verschillende vaste eindpunten?

Daarenboven steken bij den waarlijk verhevenen toon, die in dit stuk over het algemeen de heerschende is, verscheidene prozaïsche passages, b. v. de optelling der scheppingen op de verschillende dagen, bl. 49, en sommige geheel platte uitdrukkingen, des te sterker af. Tot een proefje:

Eens was er niet met al! Gij, Godheid! waart alleen. (Bl. 53.)

Bl. 83 zegt Rafaël: . . . . *Wat ik zelf er over denk*,
Vermeld ik u.

en Gabriël: . . . . Maar Gods hoogst wijs bedoelen
Met dit gelukkig oord *gaat boven mijn verstand.*
Wij kennen niet der vogelen gevoel,
Noch dat der visschen. (Bl. 87.)

Ook in de tusschengemengde lierzangen der Engelen ontbreekt, waarschijnlijk door de moeijelijkheid der gekozene versmaten, dikwijls die duidelijkheid en juistheid van uitdrukking, welke wij steeds als het eerste vereischte der Poëzij beschouwen. Doch bij dit alles is hier overal zoo veel schoons, dat wij het Vaderland met eenen Dichter als DE GREUVE geluk wenschen.

Onder de Mengeldichten zijn twee uitgebreidere stukken; de *Treurzang ter nagedachtenis van* PIUS VII, en: *de kracht der Moederbede*, een Verhaal. De eerste belooft in den aanhef

het meer dichterlijke verheffing, dan het midden en einde ons schenken; ja de hoofdtoon is bijna prozaïsch: dit is ook wel eenigzins het gebrek van *de kracht der Moederbede*, doch hier minder ongevallig, dewijl dit stukje met voordacht geheel in eenen eenvoudigen, beschrijvenden trant vervaardigd is. Sommige plaatsen en schilderingen zijn wel wat lang uitgerekt; de maat heeft soms iets gewrongens, vooral in dezen regel:

Zij schoon in het oog van al wie haar maar zag,

welke, alleen uit eenlettergrepige woordjes bestaande, eigenlijk in het geheel geene maat heeft, daar dezelve slechts door vermenging met meerlettergrepige in onze verzen eene *kwantiteit* erlangen; doch de geest, die dit stukje doorademt, en het godsdienstige waas, over hetzelve verspreid, zal alle vrouwen, vooral alle moeders, een innig, weemoedig genoegen doen smaken.

De overige kleinere stukjes verdienen alle hunne plaats; sommige zelfs hebben groote waarde; doch in allen zijn hier en daar kleine smetjes, welke gemakkelijk konden worden weggewischt. Zoo beviel ons *het Verlangen*, in eene gerijmde oude voetmaat, door losheid en vloeijing, boven alle soortgelijke; doch ons hinderde het onbestemde van het geheele versje, en de uitdrukkingen: *ik verlang zoo lang*, en *stillere boekenstoet*. Ook in het lieve stukje, *aan een angstvallig Meisje*, misten wij soms helderheid en klaarheid, en zagen wij met verwondering *dreven voor de voeten gespreid*, en *altoos koude Alpijnen*, welke wij gelooven voor Alpen te moeten houden, doch met welke wij echter de eer niet hebben van volkomen bekend te zijn. Op de *verhooring*, daarentegen, van BORGER's *klagte aan den Rijn* valt niets af te wijzen; hetzelve is eene waardige hulde, door eenen andersdenkenden Christen aan dezen grooten, vroeggestorvenen Geleerde toegebragt, en tevens een uitnemend geslaagde weêrklank op het alom bekende laatste dichtstuk van den Vereeuwigde. De *wensch naar den Dood* is niet minder treffend; maar, onder meer andere vlekjes, is *duldig* geen Nederlandsch, het schakeren van een schouwspel met de leus: *vergankelijkheid*, zonderling, en *doodbemaalde* lippen echt Hoogduitsch. Doch wij kunnen niet alles optellen, en moeten den lezer ook iets te recenseren overlaten. Wij vertrouwen, dat zijn oordeel gunstig zal uitvallen over de overige stukjes, vooral

het huisselijk Geluk, aan eene jarige Vriendin, (waar hij moet door de vingers zien:

> De onbestendigheid, *te weten*,
> Doet ons zweeten
> Aan den band,)

de Adelaar en de Mug, sommige Albumversjes, en bij uitnemendheid het lieve laatste stukje: *Afscheid en wederzien*.

Thans nog een enkel woord over de wijze, op welke DE GREUVE de edelmoedige zelfopoffering der heldhaftige Huisduinsche zeelieden bezongen heeft. Het gedicht draagt blijken van overhaasting; doch men vergeeft dezelve gaarne, dewijl men in dergelijke gevallen zoo veel spoed mogelijk met de uitgave behoort te maken, ten einde aan de nog onverdeelde belangstelling des publieks milde bijdragen tot onderstand en belooning te ontlokken. Misschien is al te groote getrouwheid aan de geschiedkundige toedragt der zaak, en de zucht, om de namen der edelen, en zelfs hunne woorden en uitdrukkingen, te vereeuwigen, wel eenigzins nadeelig geweest aan de dichterlijke houding des geheels; doch daarvoor bezit dit vers dan ook de verdienste van niet, gelijk zulks anders meestal het geval is, een algemeen tafereel te zijn, dat op iedere soortgelijke daad even goed kan worden toegepast, maar eene tot in de kleinste bijzonderheid getrouwe schildering, welke dit voorval, en geen ander, voor het nakroost zal bewaren. Het volgende couplet trof ons bijzonder, en wij schrijven het gaarne uit:

> Waar is de grond, die zoo veel roem mogt garen?
> „ Huisduinen, 't is Huisduinen!" roept de faam.
> Wat praalgesteente dekt hun' lijken? „ 't Zijn de baren!"
> En 't graf? „ De Noordzee is zijn naam!"

ô! Roeme ons Nederland nog lang en nog dikwijls op dergelijke schoone daden, en bezitte het altijd Dichters, om dezelve te vereeuwigen!

Ge-

Gedenkschriften betrekkelijk het bijzonder Leven van MARIA-ANTOINETTE, *Koningin van Frankrijk en Navarre; gevolgd door Herinneringen en historische Anekdoten omtrent de Regering van* LODEWIJK XIV, XV *en* XVI. *Door Mevrouw* CAMPAN, *Voorlezeres der Prinsessen en eerste Kamenier der Koningin. In III Deelen. Te Amsterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen* 1260 *Bl. f* 10-50.

Het leven eener Koningin, eener zoo merkwaardige en ongelukkige Koningin vooral, trekt natuurlijk de opmerkzaamheid; en men verlangt slechts, dat hetzelve door eene welonderrigte en onpartijdige pen geschreven zij. Mevrouw CAMPAN was buiten twijfel welonderrigt; zij heeft de helft van haar leven doorgebragt aan het Fransche Hof: zij was bij de Koningin, van het oogenblik, dat deze in Frankrijk kwam, en verliet haar eerst, en niet dan gedwongen nog, toen men de ongelukkige naar den Tempel gevoerd had. Zij is dus eene welonderrigte en bevoegde getuige. En wat nu hare onpartijdigheid betreft: het blijkt wel overal, dat zij zeer aan de Koningin verkleefd was, en deze zeer gaarne van alle gebreken verschoonen zou; dit doet zij echter niet, en het blijkt tevens genoegzaam, wat haar in MARIA-ANTOINETTE mishaagde; ook ontziet zij den Koning en andere Vorstelijke personen niet, maar zegt haar gevoelen onbewimpeld. Ook kan men niet zeggen, dat zij zeer door het Hof met weldaden overladen werd; en het was alleen het vertrouwen, dat men in haar stelde, hetwelk haar zoo innig aan de Vorstelijke personen, en aan de Koningin vooral, hechten kon. Zij deed van hare zijde het Hof zeer gewigtige diensten. Men moge dan hier of daar een weinig willen afdingen op den grooten lof, dien zij aan MARIA-ANTOINETTE geeft; maar men zal haar gaarne eene kleine vooringenomenheid ten goede houden, en, wat de daadzaken betreft, haar doorgaans onopgesmukt verhaal geen geloof durven weigeren. Met dit oog en dezen zin lazen wij deze Gedenkschriften, en vinden nu de ongelukkige Koningin eene waarlijk zeer beminnelijke vrouw, van goeden aanleg, maar in hare eerste jeugd een weinig verwaarloosd; die evenwel als een goed en onschuldig kind aan het Fransche Hof kwam, en in welke men toen en vervolgens wel vele jeugdige ligtzinnigheid en groote onvoor-

 zig-

zigtigheden kan opmerken, maar echter vrij van die grove ondeugden en verkeerde bedoelingen, welke men haar zoo kwaadaardig heeft te last gelegd. De schandelijke geschiedenis met den *collier* wordt door Mevrouw CAMPAN ook op zoodanig eene wijze verhaald en opgehelderd, dat daardoor de onschuld der Koningin als volkomen bewezen kan worden beschouwd. Te dezen aanzien blijft misschien bij sommige lezers, zoo wel als bij ons, nog eenige duisterheid; maar aan het lage en booze van deze intrigue en schandelijke dieverij gelooven wij gaarne dat zij onschuldig was, en hellen zeer over om te gelooven, dat de Kardinaal DE ROHAN wel niet naar verdienste gestraft en al te zeer door de partijdigheid verontschuldigd, maar de zoogenoemde Gravin DE LA MOTTHE allezins naar verdienste behandeld is. Zoo veel zien wij met volkomene overtuiging, dat de jonge Aartshertogin, van den beginne af aan, geheel niet op hare plaats was aan het Fransche Hof, waar de Oostenrijksche vrouw van vijanden was omgeven; terwijl de vijanden van den troon van den listig tegen haar opgewekten haat meesterlijk partij trokken, en eene vóór weinige jaren door de wufte Franschjes zoo zeer toegejuichte en bijna vergode vrouw haar jeugdig leven op een schavot deden eindigen. Aangenaam was haar lot in Frankrijk nimmer, die eerst, niettegenstaande alle hare bevalligheid en alle hare regten, schandelijk veronachtzaamd werd door haren echtgenoot, en, toen het haar eindelijk gelukt was, de liefde van dien echtgenoot te winnen, al spoedig, door een groot deel der bevolking, als de oorzaak van Frankrijks ongeluk, gehaat werd. Van den aanvang af was zij tot eene leefwijze gedwongen, geheel strijdig met hare verkiezing, en viel in geheel verkeerde handen, die geene de minste geschiktheid hadden, om het goede kind te raden of te leiden. Zij heeft den troon inderdaad duur gekocht en betaald! Ware zij in lageren stand geboren, en het deel geworden van eenen braven en verstandigen echtgenoot, zoo twijfelen wij geenszins, of zij ware haar leven lang eene voortreffelijke en waardige vrouw geweest, eene trouwe en beminnelijke moeder, en, bij haar verscheiden, door allen, die met haar hadden omgegaan, beweend.

Wat den Koning, haren gemaal, betreft, wij vinden hier wel niets, dat zijn karakter in een nadeelig licht stellen kan; maar, hij moge een bekwaam *slotemaker* geweest zijn, het roer der regering was hem minder toevertrouwd, en men

moet

moet over zijne zwakheid verbaasd staan. Doch van de onlusten en het ongeluk van Frankrijk was hij de oorzaak niet; deze hadden eenen vroegeren en diepen grond; en op dien voet, als hij de zaken vond, kon de Fransche troon niet staande blijven. Een meer moedig en tevens verstandig en deugdzaam Vorst, voor den troon geboren, had gewis den troon en het rijk behouden.

Maar wij willen niet uitweiden; en daar wij de ongelukkige slagtoffers der revolutie, die zoo vele duizenden met hen in het ongeluk sleepten, beklagen, en de ligtzinnigheid en kwaadaardige woede van het Fransche volk en deszelfs raddraaijers verfoeijen, zoo hopen wij tevens, dat nimmer die gruwelen zullen worden vergeten, maar tot eenen spiegel en schrik blijven voor Volken en Vorsten. *De kruik*, zegt het spreekwoord te regt, *gaat zoo lang te water, tot zij breekt*; en die alles hebben wil, moet zeker alles verliezen. Volk en Vorsten hebben hunne *regten*; en wee den heerschzuchtigen Vorst, die eindelijk het slagtoffer der lang getergde volkswoede wordt! Zedelijkheid en regt moeten de Koningen voorstaan en beoefenen; doen zij het niet, dan ondermijnen zij hunne troonen, al is het ook, dat die het hunnen tijd nog wel zullen uithouden.

Behalve de geschiedenis van den ongelukkigen LODEWIJK en MARIA-ANTOINETTE, leveren deze Gedenkschriften vele meer- en minbekende bijzonderheden op van de vroegere Koningen, op den titel vermeld, die men niet zonder belangstelling lezen zal. Het verhaal van Mevrouw CAMPAN is, behalve met hare eigene aanteekeningen, ook met die van de Fransche uitgevers voorzien. Ieder deel heeft daarenboven zijne bijlagen, mede ontleend uit andere schrijvers. Geheel het derde deel bevat anekdoten, aanteekeningen en brieven. — *Dolfijn* (Dauphin) bragt ons telkens een' visch voor den geest!

Wij houden deze Gedenkschriften voor de geschiedenis van het bewuste tijdvak inderdaad niet onbelangrijk.

WAVERLEY, *of zestig jaar geleden. Naar het Engelsch van* WALTER SCOTT. *In II Deelen. Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. 1824. *In gr. 8vo. X*, 758 *Bl. f* 7-20.

Bij onze aankondiging van de *Ivanhoe* spraken wij ook van den tegenwoordigen roman, als den eersten des beroemden

 schrij-

schrijvers; en wij verheugen ons, denzelven, in twee vrij zware boekdeelen, op eens te zien verschijnen. Tot verklaring van den titel dient, dat hij, in 1805 geschreven zijnde, het tooneel zijner gebeurtenissen juist *zestig jaar geleden* plaatst, zijnde 1745 het jaar, waarin de laatste poging tot herstel van het huis van STUART op den Britschen troon, door eene landing van Prins KAREL EDUARD in Schotland, en opstand, voornamelijk der Bergschotten, voorviel. Deze onderneming, na eenen eerst voorspoedigen opgang, door het innemen van Edenburg en een' gewonnen veldslag, te niet zijnde geloopen, had zoodanige gevolgen voor de Hooglanden in het bijzonder, dat de oude aartsvaderlijke inrigting van dat land, de zeden en zelfs de taal grootendeels verloren gingen; terwijl ook het lagere gedeelte vele verandering onderging, en men in het tegenwoordige, meer bloeijende, meer beschaafde, meer verengelschte Schotland, het oude naauwelijks herkent. De schrijver derhalve, een geboren Schot, veel in de Hooglanden verkeerd hebbende, en, gelijk overal, zoo hier inzonderheid, aan zijnen lust tot onderzoek naar oude zeden en gebruiken toegevende, heeft ons daarvan een sprekend tafereel willen geven. Zijn held is een Engelschman, en met hem leeren wij de leef- en denkwijze van den rijken adel, in sommige deelen des lands, kennen, zelve nog niet bevredigd met de regering van het huis van BRUNSWIJK. Vervolgens naar een Schotsch garnizoen verplaatst, en een uitstapje doende bij een' vriend zijns ooms en weldoeners, worden wij van zelve ingeleid tot het beschouwen van meer dan éene zijde dezes merkwaardigen lands en volks. Dan steekt hij zelfs den hoogen bergpas over, en bevindt zich in het vaderland van OSSIAN, vol ongehoorde wonderen en overblijffels dier zelfde wereld, welke ons deze beroemde zanger afmaalt. Eindelijk valt de groote gebeurtenis voor, straks door ons gemeld, en vertoont ons het eene en het andere nog meer in krachtvolle werking.

In den eersten opslag is deze inwikkeling der bijzondere geschiedenis van de hoofdpersonaadje in de staatkundige van zijnen tijd, voor den gewonen lezer van deze soort van geschriften, niet aangenaam. Zij geeft in den aanvang slechts eene zekere duisterheid en koude aan het tafereel, en hij komt met eenige moeite de eerste hoofdstukken door. Maar naderhand zal hij gewis den schrijver hiervoor te meer danken, daar zij eene ontwikkeling, een leven en belang ter

weeg

weeg brengt, die op eene andere wijze niet te bereiken waren geweest.

Uit ons vroeger verslag van de *Ivanhoe* kent men reeds eenigermate 's mans manier en voorname sterkte. Het is min menschkunde dan menschenkennis, min zedekunde dan karakterkunde, min die van afgetrokkene en bespiegelende begrippen dan van dadelijke gebeurtenissen, handelingen en gebruiken, welke wij bij hem zullen vinden. Het preken is juist zijne gewoonte niet; en zij, die een' roman te hooger stellen, hoe meer het er op toegelegd is, om de opgetredene personen, met woorden en daden, als lichten of bakens ter waarschuwing te doen verstrekken, zullen welligt, even als zekere meetkundige bij een schoon vers, vragen: waartoe dient, of wat bewijst zulk een boek? Doch, wie eene schilderij naar de natuur, naar eene nieuwe en treffende, rijke en afwisselende natuur, bemint, die zal naar zulk een bewijs niet vragen, en zelfs het zedelijk en algemeen nut in deze tafereelen niet te vergeefs zoeken. De teekening vooral der Hooglanden, met vele bijzonderheden; die van den krijgstogt en slag, van eene ontvoering des jongen krijgsmans, van de vergaderde Jacobiten in Edenburg, van een Schotsch heerenhuis en vriendenmaal, een' volksoploop; enz. enz. is meesterlijk. Men ziet en hoort het verhaalde; men is er bij, en deelt in de afwisselende kansen en bejegeningen, alsof het de onze waren. Niet min rijk is het tafereel in onderscheidene karakters: een Bergschot, een Laaglander, een Engelschman, twee, drie vrouwen, Prins KAREL EDUARD zelf, en eene groote menigte ondergeschikte personaadjen, meest Schotsch, staan, elk in zijn eigen, scherp licht, zoo klaar en zoo belangwekkend voor u, dat gij niet weet, wien, als schilderij, de voorkeur te geven.

Bij dit alles ontbreekt het even min aan allerzeldzaamste avonturen, als aan liefde. Ook is het tooneel somtijds zoo somber en roerend, als eene andere keer vrolijk en grappig. Het is eene geheel nieuwe wereld vol verscheidenheid, of liever eene krachtige en vergroote teekening van allerlei hier vereenigde beelden, die ons, afzonderlijk en met flaauwere trekken, uit de ondervinding, het verhaal van anderen, of de geschiedenis, nooit bekend worden, zonder onze bewondering of onzen lach op te wekken. Vooral ook het kerkelijke draagt hiertoe het zijne bij, en gelukkig meer om te doen lagchen, dan schreijen, over de menschelijke dwaasheid.

Eene groote zwarigheid, verbeelden wij ons, deed zich in de vertaling van dezen roman voor. De voortreffelijke dichter (want dit is SCOTT niet min, dan prozaschrijver) heeft er vele verzen tusschen gevlochten, nu schoon, dan ten minste wonderlijk en vernuftig, zijnen helden in den mond gelegd, en dikwijls onmisbaar voor het verband. Deze moesten mede overgebragt worden; en het is ons voorgekomen, dat dit althans vrij getrouw, dat is te zeggen zoodanig verrigt is, dat niet slechts de inhoud, maar ook de geest en vorm van het oorspronkelijke daaruit is te kennen, mogen dan ook het een of ander al niet zoo geheel los en natuurlijk klinken. Bovendien heeft de vertaler noodig geacht, een kort begrip van het deel der Engelsche geschiedenis vooraf te zenden, zonder hetwelk een en ander niet wel te verstaan is. Wij danken hem, uit naam onzer minbedrevene lezers, voor deze genomene moeite, en willen hem daarvoor sommige kleine afwijkingen en juist niet zinstorende drukfouten, op de eerste bladen, wel vergeven. Moge het werk, waarop men, meer dan ooit, FIELDING's gezegde, dat een roman slechts ten aanzien van tijd en plaats minder, maar anders vaak meer dan ware historie te vertrouwen is, kan worden toegepast, regt vele lezers vinden!

OURIKA, *door Mevr. de Hertogin* DE DURAS. *Vrij vertaald naar het Fransch, door* A. J. P. STORM DE GRAVE, *Kapitein. Te Breda, bij* F. B. Hollingerus Pijpers. 1824. *In kl. 8vo.* 107 *bladz. f* 1-80.

De Heer Kapitein STORM DE GRAVE is overtuigd, dat het *fijn gevoel* en de *zedelijke strekking* allerwegen in de schriften der *Vrouwen* doorstralen. Dit compliment maakt hij der schoone Sekse al aanstonds in het voorberigt: en geen wonder, dat hij dan dit verhaal eener Hertogin, vooral toen hij van hetzelve eene gunstige aankondiging vond in een Fransch dagblad, dadelijk ter vertaling bestemde, en deze vertaling, als een blijk van *onwrikbare broederliefde*, aan zijne éénige en dierbare zuster heeft opgedragen.

Het is ons twijfelachtig, of *Ourika* een op waarheid gegrond of slechts een verzierd verhaal is. De aanwijzing, dat de Ridder de B** DE BOUFFLERS en Mevrouw de B** de echtgenoote van den Maarschalk DE BEAUVEAU beteekent, schijnt voor het eerste te pleiten. Ourika, eene twee-

tweejarige vader- en moederlooze wees, werd, uit medelijden, door den Ridder de B. te Senegal gekocht, en aan zijne tante, Mevrouw de B., geschonken. Deze Dame hechtte zich met bijzondere teederheid aan het kindje, en gaf het eene opvoeding, als ware het hare eigene dochter. Het meisje groeide voorspoedig op, beantwoordde allezins aan die opvoeding, en was volkomen gelukkig. Maar eensklaps werd hare rust en geluk voor altijd vernield, toen eene vriendin dezer Dame eens, terwijl zij onopgemerkt in het vertrek was, over de onverstandige wijze van hare opvoeding sprak, en opmerkte, dat, zoo al iemand haar eenmaal zijne hand mogt geven, hij zulks alleen doen zou uit hoofde van het huwelijksgoed, dat Mevr. de B. voor haar mogt bestemmen, en dat deze dan zeker een man uit de mindere standen en van eene veel minder beschaafde opvoeding wezen zou, daar niemand anders zich zou willen verledigen tot het voortbrengen van Negerkinderen. Ourika gevoelde de waarheid en het gewigt dezer aanmerking, en was sinds dat oogenblik diep ongelukkig; zij voelde, zij was *alleen*, en zou *altijd alleen* moeten leven. Weg was nu hare opgeruimdheid, hare gezondheid, lust en moed. Toespraak noch geneesmiddelen hielpen, en zij vertrouwde niemand den grond harer kwaal. In de ongelukkige dagen der Fransche vrijheid en gelijkheid had zij wel eenige afleiding en hoop; maar al spoedig werd zij wederom dezelfde, en erger. Vooral werd zij ongeneeslijk, toen Karel, de kleinzoon van Mevrouw de B., haar speelgenoot en opregte vriend, een gelukkig man en vader werd, en zij alzoo meer van nabij getuige van een geluk, dat zij gevoelde voor altijd te moeten ontberen. De reeds gemelde vriendin van Mevr. de B. overtuigde zich alleen van den eigenlijken grond harer kwaal, en verweet haar daarenboven, op eene zeer onkiesche wijze, dat zij eigenlijk verliefd was op Karel, en op diens hand had gehoopt. Nu beschuldigde het ongelukskind dan ook zichzelve; en, toen Keizer NAPOLEON de herstelling van eenige kloosterlijke gestichten had veroorloofd, liet zij zich niet afraden, maar werd Non, bij de orde der Ursulinen. Spoedig had zij hier de hulp noodig van eenen Geneesheer; maar deze hulp kwam te laat; zij stierf weldra; echter had zij den Arts hare treurige geschiedenis verhaald, en dit verhaal, door de Hertogin DE DURAS gesteld, is dan dat meesterstuk van *fijn gevoel* en *zedelijke strekking*, hetwelk de Heer Kapitein en vertaler

het Nederlandsch publiek, voor zoo ver hetzelve geen Fransch verstaat, niet wilde onthouden. Wij beklagen de goede Ourika; en de traan, dien de vertaler voor haar van onze vaderlandsche Schoonen verlangt, zal wel, door deze of gene, geweend worden, en hem het bewijs zijn, dat zijne poging haar *ten minste niet geheelenal heeft mishaagd.*

Tafereelen der Broosheid van het Menschelijk Verstand, of Karaktertrekken, Anecdoten en Bijzonderheden der Krankzinnigen, die zich tegenwoordig bevinden in het Bethlehems Hospitaal te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1824. *In gr. 8vo.* 304 *Bl. f* 2-75.

Onder dezen titel ontvangen wij een, naar ons oordeel, geheel nutteloos boek, en daarvan willen wij onze lezers waarschuwen. Tot overtuiging, dat er vele en onderscheidene *gekken* in de *zothuizen* zich bevinden, dat deze meer of minder boosaardig en gevaarlijk, of ook wel meer goedaardig en onschadelijk zijn, allen echter lastig, zijn deze berigten niet noodig, die meer of min uitvoerig, maar zelden bijzonder opmerkingwaardig zijn, en zeer zeldzaam ook de eerste oorzaak der zinsverbijstering opgeven. De vele *psychologische* en *anthropologische* nasporingen, voor den *geneesheer* en *verkondiger van den Godsdienst* nuttig, waarvan het voorberigt gewaagt, hebben wij wel ernstig gezocht, maar — niet gevonden. De *topographie* en de *administrative inrigting* des voortreffelijken Hospitaals (van 't welk eene afbeelding den titel versiert) heeft de vertaler teruggehouden, als NB! voor den Nederlandschen lezer van geen belang. Wij verschillen zeer van hem, want juist dit zouden wij voor belangrijk gehouden hebben; maar de gesteldheid der zotten in Engeland is op zichzelve, meenen wij, alles behalve belangrijk, immers zoo als die ons hier gegeven wordt. Vermakelijk mogen wij dit boek ook niet heeten; want wie, bij het aanschouwen van Tafereelen van 's menschen broosheid, zich vermaken kan, dien beklagen wij bijkans evenzeer, als de ongelukkige voorwerpen van zijne ongepaste scherts. In een land, waarin in het geheel geene zotten te zien waren, zou hetzelve misschien eenige waarde hebben, als eene zeldzaamheid. *Helaas! wat is de mensch!* zegt de titel;

maar

maar dit denkbeeld roept ieder gekkenhuis overal en van zelve op, bij den gevoeligen aanschouwer; en ach! waren het deze gestichten maar alleen, die hetzelve bij ons verlevendigden!

Keert u tot Hem die slaat. Eene Christelijke Opwekking aan de Nederlanders; bij gelegenheid van de tegenwoordige Overstroomingen. Door A. S. THELWALL. *Predikant bij de Engelsche Episcopale Gemeente te Amsterdam.* (Als Motto's, NUM. XIV: 11 en JOëL III: 12—14.) *Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1825. *Gedrukt ten voordeele der Noodlijdenden. In gr. 8vo. 16 Bl. f :-15 C.*

Ik had wederom nieuwe berigten van overstrooming en ellende in verschillende deelen van ons vaderland gelezen, en daarna mijnen troost gezocht in het heilig Bijbelboek. Het boek Job had mij vele stoffe tot nadenken opgeleverd, en ik geraakte van lieverlede in eenen toestand, die tusschen waken en droomen zweeft. Het tooneel, in het eerste hoofdstuk van dat boek beschreven, stond mij voor de verbeelding; en het was, alsof ik God tot Satan hoorde zeggen: „Hebt gij ook acht geslagen op mijn volk van Nederland? Want niemand is op aarde als dit, opregt godvreezend, en wijkende van het kwaad." Ieder weet het antwoord: aan lage baatzucht werd deze deugd toegekend, die zekerlijk zou wijken, zoodra des Heeren hand zwaar op den gezegenden wierd. Nu, dacht mij, zag ik de rampen der omwenteling, de geslotene zee, het heer der vreemdelingen, en tevens den guren noordewind des ongeloofs, als zoo vele afzonderlijke plagen over hetzelve losgebroken; maar over het geheel strekte dezelve alleen, om meerdere eensgezindheid en zuiverheid van beginselen in kerk en staat achter te laten, en inzonderheid de menschenliefde, in kracht zoo wel, als verstandig bestuur, te doen toenemen. Wederom greep dan ook de zamenkomst plaats, ons in het tweede hoofdstuk bij Job beschreven; en Satan kreeg last, het land zelve aan te tasten, alleen deszelfs gansche bestaan niet doende ophouden. Nu braken de stormen en de vloeden los, vernieling op vernieling volgde, zoodat men bijna voor eene geheele verarming en reddeloosheid der bezochte deelen vreesde. Maar de liefde scheen te willen worstelen tegen het gebrek; bij den grootsten overvloed

overvloed en voorspoed had men zulke bewijzen van liefdadigheid niet gekend; de een streefde den ander vooruit, om te geven, te zamelen, te besteden, of te werken; terwijl eene redelijke godsvrucht overal troost en bemoediging in verbrijzelde harten stortte.

Dit alles belette nogtans niet, dat men op menige plaats treurend nederzat. En, terwijl mijn toestand al meer en meer in sluimering overging, scheen mij het lieve vaderland als eene bitter schreijende vrouw voor oogen te zijn, zittende op de puinhoopen van hare ingestorte woning. Haar omringden eenige vreemdelingen uit Oosten en Westen, die, ten deele in hooggestemde poëzij, ten deele in aaneengeschakelde en niet min dichterlijke uitdrukkingen van onze heilige boeken, geene troost- maar strafredenen tegen haar voerden, beweerende, op dezelfde wijze als de vrienden van Job, dat zij goddeloos moest zijn, omdat God anders onregtvaardig zou wezen, door haar dus te straffen. Doch zij waren minder bescheiden, dan gene oude Arabieren, die Job of zijne kinderen slechts openlijk verdachten en in het algemeen voor schuldig verklaarden. Zij tastten openlijk het bewind onzes lands, en bovenal deszelfs leeraren en voorgangers, aan. Die waren trouweloozen, onverschilligen, dwaalgeesten. Wat wonder, dat de gansche natie tot oneerlijkheid, ongeregeldheid en ongodisterij hoe langer zoo dieper wegzonk? ...

En hoe kwam ik aan deze ongelukkige wending van een droomgezigt, dat in den aanvang zulk een troostrijk, en met de dankbare vreugde over menschelijke weldadigheid en Goddelijke ontferming, sedert de ramp, zoo wel overeenstemmend licht verspreidde? Het boeksken, aan het hoofd dezes genoemd, was eenigen tijd te voren door mij gelezen, en had mijne geheele verontwaardiging over dezen *vreemdeling* en allen, die zijnen geest ademen, gaande gemaakt. Deze gedachten kwamen nu weêr boven, en ik beklaagde mij niet, door derzelver schokkenden inhoud al spoedig gestoord en gewekt te worden: want ik behoefde geene Godspraak; het licht des Evangelies was genoeg, om mij op al te benaauwende bedenkingen hetzelfde te doen hooren, dat op het slot van het boek Job verkondigd wordt: Wie is Gods raadsman geweest? Wie vermeet zich, Zijne daden te doorgronden? — Tuchtigt de Heer dan niet, die Hij liefheeft? En heeft Hij niet *het oordeel* den Zone overgegeven, om dat te voltrekken ten uitersten dage?

Maar,

Maar, wat is dat dan voor een boeksken? Het is eene ouderwetsche biddagspreek, eene zamenknooping van Bijbelteksten, zonder eenig oordeel of oplettendheid op wezenlijken zin en verband, eene dooreenmenging van Joodsche en Christelijke denkbeelden, een luid geschreeuw over onze oneerlijkheid in den handel, over ons verwaarloozen van den zondag, over het vloeken onzer kinderen, openlijk op de straat, zonder dat de policie dit belet; maar bovenal over onze verwaarloozing der voornaamste leerstukken van den Christelijken Godsdienst: alsof er geen H. Geest bestond, geene wedergeboorte noodig was, geen Christus aan Gods regterhand zat, en zoo al meer. En wie zegt dit? Een *Engelschman*, die waarschijnlijk onze taal niet verstaat; maar dien het niet aan den gewonen hoogmoed zijner natie, aan nijd of haat schijnt te mangelen tegen het waarachtige licht, dat op onzen Nederlandschen kandelaar brandt, noch aan eenen vertaler en ..... boekhandelaar, die geene zwarigheid maakten, om hunner natie dit geestelijk paskwil in handen te geven.

Zekerlijk is er stoffe tot verootmoediging, tot opwekking en bekeering te over; want *het vleesch is zwak*; en *wij struikelen allen in vele*. Maar, *non tali auxilio*; deze *Engelsche hulp* kunnen wij zeer goed missen.

De Moniteur der Vaderlandsche Letterkunde. Candide et modeste. *No.* I. *Jan.* 1825. *Te Amsterdam*, *bij* de Gebroeders Diederichs. *In gr.* 8*vo*. 32 *Bl.* *f* :-30.

Wij vinden ons verpligt, het Publiek te waarschuwen, zich door deze onderneming van den welbekenden P. G. WITSEN GEYSBEEK niet van de huig te laten ligten. Zij brengt al aanstonds eene slechte aanbeveling mede, in de dusgenaamde *Aan- en Inleiding*, liegende als ... een *Moniteur*, en zich eeniglijk pogende te vestigen op de jammerlijkste verguizing van *alle de thans bestaande Tijdschriften* (*). En wat de zoo vaak behandelde en tot een vrij oordeel onvermijdelijke

(*) De beschimping van den Redacteur der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, het blijkbaar uitvloeisel van persoonlijke veete tegen denzelven, als zoodanig, moge op hemzelven terugstuiten. Het doel is zoo tastbaar, dat de punt zijner ooren zich voor elk vertoont, en zijn schoppen niemand *kan* beleedigen.

ke (*) nameloosheid van derzelver Recensiën betreft: wat bij andere Tijdschriften plaats hebbe, is ons onbewust; maar geene enkele Recensie wordt in het onze geplaatst, welker inzender bij den Redacteur niet bekend is, en voor welke hij zich in allen gevalle niet evenzeer, als deze Trompetter van eigen lof, (*candide et modeste!* ...) verantwoordelijk stelt; en wij meenen, dat het met elk onzer vaderlandsche Tijdschriften even zoo gelegen is. Waartoe dus dat belagchelijk gezwets van voorgewende vervulling eener behoefte, die hij zelf wel weet, dat niet bestaat? De onedele drijfveer valt elk in het oog; en de man moet zich wel een zeer onnoozel Publiek hebben voorgesteld, hetwelk dit niet zou doorzien. — Maar, wat levert *hij* dan toch wel, die hier zoo laatdunkend voor Meester opslaat? Een half dozijn doodmagere aankondigingen, Lezers! vier van hemzelven en twee *nameloos* (!), (twee derzelven van boeken, bij de Heeren DIEDERICHS gedrukt) in twintig ruim gedrukte bladzijden, waarvan nog wel zeven gevuld zijn met afgeschrevene uittreksels; en, tot besluit, een paar extracten uit de *Staatscourant*, van aangekondigde Vertalingen en nieuw uitgekomen Boeken.

Éénen dienst heeft ons de Heer WITSEN GEYSBEEK, zijns ondanks, toch bewezen. Gelijk de schaduw het licht te sterker doet uitkomen, zoo kan het niet missen, of zijne onderneming, die onzen arbeid poogt te verdonkeren, moet denzelven in des te helderder daglicht plaatsen.

(*) Gij en uws gelijken, Mijnheer GEYSBEEK! zijn het, die dit onvermijdelijke door eigen voorbeeld staven. Alleen omdat een *u* onbekende Recensent, in ons Tijdschrift, niet enkel gezegd, maar met staalen bewezen heeft, dat gij eene gebrekkige Vertaling geleverd hebt, wilt gij dit op eenen Man verhalen, die u niet gerecenseerd, en die u nimmer beleedigd heeft: wat zou het dan zijn, wanneer gij uwen Recensent kendet! ...

No. II, *Boekbesch.* bl. 70, reg. 10, staat FRANK, lees FRANK.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, *door* A. YPEY, *Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Groningen*, *en* I. J. DERMOUT, *Secretaris van de algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk*, *en Predikant te 's Gravenhage. IIIde Deel. Te Breda*, *bij* F. B. Hollingerus Pijpers. 1824. *In gr.* 8vo. 685 *bladz. voor het Werk*, *en* 300 *bladz. voor de Aanteekeningen. f* 7-88.

Van het eerste en tweede deel dezer Geschiedenis hebben wij uitvoerig verslag gegeven, in onze *Boekbeschouwing* van 1820 en 1823. (Men zie dezelve, van het eerstgemeld jaar, op bladz. 317 tot 328, en van het laatste, op bladz. 45 tot 55.) Bij beide gelegenheden hebben wij gezegd, zoo wel wat ons in dit werk, over het geheel, uitmuntend behaagde, als wat er ons, in sommige opzigten, minder in geviel. Wij roemden ze om hare *onzijdigheid*, *volledigheid* en *naauwkeurigheid*, doch konden derzelver *orde*, *breedsprakigheid* en gedurige *herhalingen* minder goedkeuren. Wij geven aan dit derde deel genoegzaam denzelfden lof, schoon wij er niet alleen dezelfde, maar ook nog eenige andere aanmerkingen op hebben. De breede herhalingen en de groote uitvoerigheid hebben ons nu nog meer dan voorheen gehinderd, omdat de laatste ons minder noodzakelijk scheen, dewijl wij reeds in de ALGEMEENE *Geschiedenis der Christelijke Kerk in de achttiende Eeuw*, door den Heer YPEY, vóór slechts weinige jaren, in niet minder dan twaalf lijvige boekdeelen, uitgegeven, de BIJZONDERE Geschiedenis van de Hervormde Kerk onzes Vaderlands, in verbazende uitgebreidheid, bezitten. En was inderdaad (daar deze Geschiedenis hierin schier eeniglijk bestaat) de beschrijving der meestal jammerhartige en ergerlijke twisten, welke, in de gezegde Eeuw, de Nederlandsche Kerk ontrust hebben, wier verhaal men niet dan met weêrzin en droef-

heid kan lezen, en waardoor zoo veler dwaasheid en schande, welke zeker der Kerke zelve tot geene eer gedijen kan, wordt ten toon gesteld, — was zij (vragen wij) wel waardig, dat men er wederom eenige honderd bladzijden aan besteedde? Wij gelooven, dat het meerderdeel der Inschrijveren, hetwelk zich reeds over het, tegen verwachting kostbaar, uitdijen van dit werk beklaagt, gaarne de Heeren Schrijveren, voor de aanmerkelijke bekorting van hetgeen zij elders, van dezelfde hand, nog al breeder konden lezen, bedankt zouden hebben. — Doch geven wij, naar gewoonte, eenig meer bijzonder berigt wegens den inhoud.

Het geheel bevat thans slechts vier Afdeelingen, waarvan de *eerste* behelst *Historisch Berigt van den staat der Nederlandsche Hervormde Kerk, sedert den Munsterschen Vrede* (1648) *tot aan de achttiende Eeuw.* De *Geschiedenis* van die Kerk, gedurende hetzelfde tijdvak, was in het laatstvoorgaand deel gegeven. Hier wordt nu eerst de *inwendige*, daarna de *uitwendige* staat beschreven, en gehandeld, 1. van de geschillen, tusschen de *Voetianen* en *Coccejanen*, over het vrij en kritisch onderzoek der H. Schrift, en het opdelven van derzelver waren zin uit de oorspronkelijke talen, en van beider verschillende Schriftuitlegging, — van hunne *stellige Godgeleerdheid*, en beider, doch vooral der *Voetianen*, verkeerd-, ongerijmd- en aanstootelijkheden, waarover men vooral de aanteekeningen 22, 23 en 24 moet lezen, — van de *zede-* en *beoefeningsleer*, den slechten zedelijken toestand van Leeraars en leeken, de afzonderingen en godsdienstige gezelschappen, den twist over en de schending van den Sabbat, de burgerlijke verdeeldheden vóór en in 1672, toen zich de *Voetianen*, als *Prinsgezinden*, van de *Coccejanen*, als *Staatsgezinden*, onderscheidden, — van het gevaar der Kerk, hetwelk door dat des Lands, 't geen de harten gelukkig vereenigde en zedelijke verbetering bevorderde, verdreven werd, — van de meerdere behartiging der *beoefeningsleer*, ook onder de *Coccejanen*, en van de *Mystikerij*, — van de *asketische* schriften van KOELMAN, LO-

DE-

DESTEIN, WITTIUS, VAN GIFFEN, D'OUTREIN, — van de inwendige rust in het Remonstrantsch Kerkgenootschap en de redenen daarvan, en van hunne voorname Schrijvers, Leeraars en Hoogleeraars in dit tijdvak. 2. Van den *Uitwendigen* staat der Kerke, en wel eerst van de *voordeelige* zijde, — van hare uitbreiding, zoo wel binnenslands, als in de koloniën, de verspreiding des Bijbels in de laatsten, en deszelfs vertaling in het *Maleisch*; de aanwinst der Waalsch - hervormde Kerk, door de overkomst harer vervolgde geloofsgenooten in Frankrijk, welke hier alomme liefderijk opgenomen en begunstigd werden; bijzonder berigt wegens hen, en de overeenstemming hunner gevoelens met die der Hervormde Kerk; uitwendig voordeelige staat van het Remonstrantsch Kerkgenootschap. *Uitwendige* staat der Nederlandsche Hervormde Kerk van den *nadeeligen* kant. Mysticisme; P. POIRET, ANTOINETTE BOURIGNON, J. DE LA BADIE, ANNA MARIA VAN SCHURMAN, JACOB VERSCHOOR, MARGARETHA VAN DIJCK, PONTIAAN VAN HATTEM, enz.

Tweede Afdeeling. *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, sedert het begin der achttiende Eeuw tot den Akenschen Vrede.* (1748.) Staatkundige geschiedenis van het, in dit tijdvak, voorgevallene in het westelijk *Europa*, in het bijzonder in de Nederlanden; staat van kunsten en wetenschappen, vooral die der Godgeleerde aldaar; onverdraagzaamheid, slaafsche gehechtheid aan het oude; staat der Kerke; wijze maatregelen der Staten tot hare bescherming tegen den indrang der Roomschgezinden, vooral Jezuiten; gedurige kerkelijke twisten; verijdelde pogingen der *Voetianen* tot uitdrijving der *Coccejanen*; der laatsten vervolgens allengs vermeerderd getal en invloed, vruchteloos door de eersten bestreden; ijveren van P. DE JONCOURT, te keer gegaan door VAN TIL, D'OUTREIN en BRAUNIUS; onverstand en kwaadaardigheid van FRUITIER, VAN BATENBURG, enz.; opgevolgde rust en eindelijke bevrediging der partijen, vooral door tusschenkomst van J. M. MOMMERS;

 nieu-

nieuwe pennestrijd tegen LAMPE, P. MATY, ENS, VAN THUYNEN, VENEMA, SCHULTENS; invloed der *Leibnitz-Wolfiaansche* wijsbegeerte; twist met LEENHOF, WITTICHIUS, DRIESSEN, SAURIN; verschillen, over het lezen van het *Doopformulier*, over MELCHIZEDEK enz., over de algemeene en bijzondere genade, tusschen VAN DEN HONERT, DRIEBERGE en WESTERBAAN; opgevolgde twist met eenige Lutherschen; aanmerkingen over die twisten.

Derde Afdeeling. *Staat der Nederlandsche Hervormde Kerk, sedert het begin der achttiende Eeuw tot den Akenschen Vrede*, onderscheiden in *inwendige* en *uitwendige*. 1. Na de eerste helft van dit tijdvak bleven wel de twisten tusschen de *Voetianen* en *Coccejanen* slapen, doch de aanhangers der beide partijen, in het uitwendige, onderscheiden. Invloed der Fransche uitgewekenen op de leef- en godsdienstige denkwijs der Nederlandsche Hervormden; onderscheidene predikwijs; oude en nieuwe *Voetianen*, *Brakelsche Voetianen*, *Leidsche en Utrechtsche Coccejanen.*, *Ernstigen*, *Lampianen*, enz.; beoefeningsleer, Mystiken, *Hattemisten*; JACOB BRIL, MARINUS BOOMS, G. VAN BUITENDIJK, enz.; Hebreeuwen; invloed van het Labadisme, enz. enz. Droevige *inwendige* staat der Kerke; vermeerdering van ongeloof; onderscheid tusschen *Atheïsten* en *Pantheïsten*; geen der eersten, maar velen der laatsten in Nederland; *Deïsten*; BAYLE geen *sceptisch Atheïst*, maar nu een *ongeloovig Deïst*, en dan een *geloovig Christen*, (dus wezenlijk noch het een noch het ander, een man zonder eenige vaste overtuiging, beurtelings het een en het ander aannemende en verwerpende, veel meer Deïst, dan Christen;) TISSOT DE PATOT; invloed van beider laatsten schriften, en van die der Engelsche en Fransche Deïsten; Dogmatische Godgeleerdheid; BRAKEL, LEIDEKKER, LAMPE, VAN TIL, VENEMA, enz.; beoefenings- en zedeleer; uitlegging der H. Schrift; predikwijze, ook der Waalsche Leeraren, SAURIN en anderen; lessen over de predikkunst; katechetiek; verbeterd Theologisch onderwijs; kri-

kritiek des Bijbels; invoering eener nieuwe Psalmberijming bij het Waalsch Genootschap; inwendige toestand van dat der Remonstranten; VAN CATTENBURGH, LE CLERC, MOLINAEUS, DRIEBERGE, WETSTEIN. — 2. *Uitwendige* staat der Nederlandsche Hervormde Kerk. Overgang tot dezelve van vele leden der Fransch-Waalsche en Doopsgezinde Kerkgemeenschap en van eenige Roomschgezinden; gestadige aanwas der Roomsche Kerk; Jezuitschgezinden en *Jansenisten*; uitbreiding van het Luthersch Kerkgenootschap; bijzonder berigt wegens de Luthersche gemeente te Groningen, en de onlusten in dezelve verwekt door haren Leeraar DREAS, die eindelijk, met eenigen zijner leden, tot de Hervormden overgaat; verkondiging van het Evangelie aan de Heidenen in de Oostindiën, en wie zich daarin vooral verdienstelijk gemaakt hebben; *Singalesche* kweekschool; gebrek aan Leeraars; mislukte pogingen, om daarin genoegzaam te voorzien, en oorzaken daarvan; Bijbelverspreiding; nieuwe *Maleische* overzetting; kleine verschillen over de bediening van Doop en Avondmaal aan de nieuw bekeerde Heidenen, en over de stichting eener Luthersche kerk te *Batavia*; verijdelde hoop op uitbreiding van het Christendom in de Binnenlanden van *Afrika*, door den afval van den Neger J. E. J. KAPITEIN, die, na behoorlijk voltrokken studiën, tot Proponent bevorderd, en, als Predikant, naar *St. George Delmina* gezonden, tot het Heidendom terugkeerde.

Vierde Afdeeling. *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, sedert den Akenschen Vrede, tot de Staatsomwenteling in* 1795. Staatkundige geschiedenis; lof van den Stadhouder WILLEM IV, als bevorderaar van wetenschappen en voorstander van gematigdheid en verdraagzaamheid, inzonderheid gebleken in den kerkelijken ijver tegen den Doopsgezinden Leeraar J. STINSTRA, door den Hoogleeraar VENEMA verdedigd; groote, maar vruchtelooze ophef tegen den laatsten; beter geslaagde woelingen tegen den *Zwolschen* Leeraar VAN DER OS, die, van zijnen dienst ontzet, tot de Doopsgezinden overgaat;

ontwerp van NICOLAAS HOLTIUS en A. COMRIE, om allen, die zij voor onregtzinnig hielden, uit de Hervormde Kerk te drijven, aan den dag gelegd in hun *examen van het ontwerp van tolerantie*, door den Hoogleeraar SCHULTENS naar verdiensten ten toon gesteld en bestraft; hun verder geschrijf, waaraan eindelijk, van wege 's Lands Staten, wordt perk gesteld; andere twist, over de regtvaardigmaking, tusschen de Leeraars van 's Hertogenbosch, KLEMENS en VAN ALPHEN, door tusschenkomst van Gecommitteerden van den Raad van Staten, minnelijk geëindigd, maar, door invloed van HOLTIUS, heviger en algemeener in *Walcheren* vernieuwd, doch mede, door hoog gezag, der Staten namelijk van Zeeland, gestuit; verdere bijzonderheden van dien twist, en aanmerkingen daarover; groote kreet tegen den Leeraar DE COCK, in Vriesland, over de verdraagzaamheid, enz.; tusschenkomst van Gedeputeerde Staten; vruchtelooze woelingen van 't Leeuwaarder klassis, hetwelk eindelijk, op de verklaring des Stadhouders, dat de zaak als afgedaan beschouwd moest worden, zijne rust neemt; aanmerkingen en gevolgen; beweging en geschrijf over de redevoeringen der Hoogleeraren BONNET en VAN DER KEMP; Socratische oorlog tusschen HOFSTEDE en NOZEMAN; vervolging en ontzetting van Professor VAN DER MARCK te Groningen; mislukte aanslag, eerst tegen den Voorburgschen Leeraar KLEMAN, en daarna tegen den Hoogleeraar LE SAGE TEN BROEK, beide door de Staten van Holland verijdeld; terugtred tot het Rotterdamsch en Leeuwaardensch Beroepingswerk, waarin zich sommigen schandelijk onderscheiden; twisten van minder belang, met J. VERHAAG, den ellendigen MOLENTHIEL, J. VAN EERBEEK, H. SWAVINCK, PETSCH en VAN HAMELSVELD, over de bevoegdheid tot deelneming aan het H. Avondmaal; nadere beschouwing der worsteling tusschen de voorstanders van verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid, in dit tijdvak; breed berigt wegens P. HOFSTEDE, die, sedert den twist met C. NOZEMAN, van verdraagzaam

on-

onverdraagzaam werd; *Nederlandsche Bibliotheek;* aanval op Professor BARKHEY, over het *Hooglied*, op Professor VAN GOENS, over zijne voorrede voor de vertaling der verhandeling van MOZES MENDELSSOHN *over het verheyene en naïve*, en op P. BURMAN, over zijne *Poëmata;* uitweiding over het verschil van politieke denkwijs en daaruit gesprotene oneenigheid, in die dagen; *de Post van den Nederrhijn;* verdenking van de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen;* hoogstgestegene verdeeldheid tusschen *Patriotten* en *Prinsgezinden;* Staatsomwenteling van 1787; de vrijheid van denken toegenomen; de Luthersche Predikant RUTZ besprongen door HOFSTEDE; vroeger gevaar van dezen te Utrecht, en zijne bespotting door H. BRINXMA; zijn verlies van bewind over de *Nederlandsche Bibliotheek*, hetwelk overgaat op J. KANTELAAR; verdiensten van dezen, vooral als Schriftverklaarder en verdraagzaam man; groote beweging tegen den Hoogleeraar BROES; besluit. De twist tusschen HOFSTEDE en NOZEMAN zette het plan van eene, zoo het scheen, nabijzijnde vereeniging tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten achteruit; doch men bereikte niet alleen weder dezelfde hoogte, waarop men in 1769 stond, maar *men staat er* ook *nu reeds ruim dertig jaren, zonder dat de kerkvrede of aan deze of aan die zijde gestoord is*, — ja men staat *veel verder*, en mag er alles goeds van hopen.

Wat de *Aanteekeningen* op dit Deel belangt, zij zijn van denzelfden aard als die op de vorige Deelen. Zij wijzen de geschriften aan, waaruit het verhaal is getrokken en men zich nader onderrigten kan, en strekken tot staving, uitbreiding of opheldering van gemelde bijzonderheden, of voegen er andere bij. Sommige zijn wederom zeer uitvoerig; doch niet alle, naar het ons voorkomt, van hetzelfde belang. Of ze ook alle, hoe belangrijk zij anders mogen zijn, in dit werk wel even zeer voegen, (zoo als, bij voorbeeld, No. 505 en 513) willen wij niet beslissen.

Wij hebben te kennen gegeven, dat wij ook eenige

meer bijzondere aanmerkingen hadden. De Heeren Schrijvers houden ons daarvan de volgenden ten goede. — Op bladz. 75 wordt van den *uitwendigen, voordeeligen staat der Remonstrantsch-Hervormde Kerkgemeenschap* gesproken, en gemeld, dat dezelve, gedurende het tijdvak van 1648—1700, *in onderscheidene steden, ook dorpen, gemeenten gesticht* heeft. Ons is hiervan niets bekend. — Hier en daar, waar de onverdraagzaamheid het niet vroeger gedoogd had, is, in dit tijdvak, een Remonstrantsch *kerkgebouw* gesticht; maar alle hare *gemeenten* had de Societeit, schier van het begin van haar bestaan af. Zij werden, op de meeste plaatsen, tot in 1631, nu door dezen, dan door genen Leeraar bediend; maar, in het gezegde jaar, bekwam elke gemeente haren eigen' Leeraar, of Leeraars, en het Genootschap heeft zich sedert, zoo veel wij weten, nergens uitgebreid. — Te dezer gelegenheid willen wij een' misslag, begaan in het vorig Deel, op bladz. 440, opmerken. Aldaar wordt verhaald, dat de Remonstrantsche gemeente te *Dokkum*, tot in 1662, *altijd* bediend werd door eenen *Proponent*, uit Holland gezonden, die, na er een half, of op het langst een geheel, jaar het predikwerk verrigt te hebben, weder plaats moest maken voor eenen anderen; en er wordt bijgevoegd, dat zij, gedurende al den tijd van haar bestaan, tot aan het begin der negentiende Eeuw, geenen *vasten Predikant* gehad heeft. Waar is ondertusschen, dat GUBERNERUS VORSTIUS, schoon tot tweemalen toe te Dokkum gevangen en gebannen, de gemeente aldaar van 1632 tot 1635 bediend heeft. Na hem kwam BENJAMIN SAPMA, die in 1640 mede gevangen en gebannen werd, en echter te Dokkum dienst deed tot in 1643. Na dezen is die dienst meest door *Proponenten*, wel op commissiën van een half of geheel jaar, maar welke dikwijls verlengd werden, waargenomen, tot in 1669, toen daar vast Predikant werd SIMON WELSING, die in 1673 tot opvolger had REGNERUS DE WIT, en, na zijnen dood in 1678, vervangen werd door JACOBUS TAURINUS, overleden in 1692. Nu volgde weder eene be-

bediening door *Proponenten*, tot op EGBERTUS BISCHOP, in 1716; doch deze in 1720 gestorven zijnde, moest men tot de vorige bediening wederkeeren, tot in 1737, toen beroepen werd LIVIUS STIJL, die den dienst waarnam tot in 1781. Na hem kwam, in 1787, MARTINUS STUART, in 1793 opgevolgd door FREDRIK VAN TEUTEM, vervangen in 1799, toen de gemeente met die der Doopsgezinden vereenigd werd, door CAREL AYELTS, thans nog in bediening. — Op bladz. 382 wordt van *uitgegevene* Leerredenen van den Remonstrantschen Hoogleeraar DRIEBERGE gesproken, en in de *Aanteekening* daarop (No. 575) gezegd, dat men van hem geene *oorspronkelijke* Leerredenen heeft. Zeker is het echter, dat van hem drie Deelen, in groot octavo, met *oorspronkelijke*, dat is door hemzelven gestelde en uitgesprokene, Leerredenen zijn uitgegeven, laatst te Amsterdam, bij JAN DÓLL, in 1772. Zoo gaf ook de Boekverkooper N. SMITHOF, te Rotterdam, in 1752, een Deel met Leerredenen uit van den Remonstrantschen Leeraar in gemelde stad, WILHEM SUDERMAN, welke gewis voor de beste opstellen van dien tijd niet behoeven onder te doen. — In het voorst der vierde Afdeeling wordt, van bladz. 409 tot 433, een breedvoerig verslag gedaan van de *Staatkundige gebeurtenissen*, sedert het begin van den Noord-Amerikaanschen Oorlog, tot op de Staatsomwenteling van 1787. Wij vreezen, dat er zijn zullen, die dit verslag, in weerwil zijner uitvoerigheid, niet *volledig* genoeg achten, en meenen zullen, dat, als men zoo breed wilde gaan, sommige gewigtige bijzonderheden, aan ééne der zijden, niet onvermeld moesten gelaten zijn. Ook schijnen hier, gelijk ook dikwijls elders het geval is, de uitdrukkingen niet altijd genoeg gewogen te zijn, zoo als, bij voorbeeld, die op bladz. 411, dat Amsterdam, ten jare 1778, in het geheim, *een verdrag* SLOOT *met Amerika*. — Zoo wordt ook, in de *Aanteekening* No. 669, aan de *Nederlandsche Doopsgezinden*, in het gemeen, iets toegeschreven, waaraan wij vermoeden, dat slechts de eene of andere gemeente, of Societeit, derzelven deel gehad zal hebben,

 en

en waarmede zij zich niet allen vereerd zullen rekenen. — Doch, wat wij vooral wilden aanmerken, betreft hetgeen wij, op bladz. 627—629 en 680—683, in het verhaal van den twist tusſchen HOFSTEDE en NOZEMAN, en het beredeneren van deszelfs gevolgen, ontmoeten. Dit komt, met vele bekorting, hoofdzakelijk hierop uit: „ Vóór den twist (in 1769) waren HOFSTEDE en NOZEMAN *vrienden*, en er was meer dan gewone vriendſchappelijke gemeenzaamheid en drukte van wederzijdſchen kerkgang tusſchen de Remonſtranten en Contra-Remonſtranten te *Rotterdam*, ja er ſcheen zelfs aldaar, *als het ware, reeds een plan beraamd van zulk eene vereeniging, dat een ieder, ongeſtoord, bij zijne eigene ſtellingen zoude mogen blijven;* (voorwaar wel eene zonderlinge en ſobere vereeniging!) maar, toen de twist een' aanvang had genomen, was het, bij de voortvarendſte Contra-Remonſtranten: *Nu! nooit in eeuwigheid vrede of kerkgemeenſchap met de Remonſtranten*, en de inſtandbrenging van het gemelde plan was er vele jaren door achteruit gezet. Eindelijk bereikte men weder het ſtandpunt van het jaar 1769, en daar hebben wij nu reeds ruim dertig jaren geſtaan, — neen, wij ſtaan er niet meer, wij zijn veel verder gevorderd." — Wij verzoeken verlof van hierop het volgende te mogen zeggen. HOFSTEDE en NOZEMAN waren te voren *vrienden*. Wat zegt dit, zoo het niet beteekent, dat er bijzondere omgang, gemeenzaamheid, vriendſchappelijke betrekking tusſchen hen beſtond? Maar hoe rijmt dat met HOFSTEDE's verklaring, (op bladz. 31 zijner *beoordeeling van den Beliſarius verdedigd*) waar hij van NOZEMAN zegt: „ Ik heb „ hem nooit geſproken, en hij heeft het nooit gezocht"? Hoe met zijn beklag aldaar, dat NOZEMAN zich, te zijnen aanzien, eens, op de openbare ſtraat, aan eene groote onbeleefdheid had ſchuldig gemaakt, en een bezoek, hetwelk hij hem eens te vergeefs (dewijl hij hem niet t' huis vond) getracht had te geven, nooit met een tegenbezoek beantwoord had? Hoe eindelijk met zijn zeggen, (in het *Aanhangſel* op ZIMMERMAN's *Voortref-*

treffelijkheid des Christelijken Godsdienst, enz. op bladz. 5) dat hij, zijne *beoordeeling van den Belisarius* schrijvende, *om* (aan) NOZEMAN *misschien in geen jaar en dag gedacht had?* Voorzeker ook, had de minste gemeenzaamheid tusschen de beide Geleerden bestaan, NOZEMAN ware nooit te verantwoorden geweest, dat hij zijnen VRIEND met *zulk een* geschrift, als zijn SOCRATES' *eere gehandhaafd*, onverwacht, was op het lijf gekomen. Ondertusschen zou er toch, te dien tijde, wel *meer dan gewone* nadering tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten te Rotterdam geweest kunnen zijn. Doch mijn nog levendig geheugen en mijne gemeenzaamheid met alle vier de toenmalige Rotterdamsche Remonstrantsche Predikanten zeggen mij het tegendeel, en herinneren mij nog daarmede strijdige staaltjes van de gezindheid der Hervormde Rotterdamsche Leeraars van dien tijd, VRIESWIJK en LEMAN, jegens de Remonstranten. HOFSTEDE was destijds misschien de éénige, die in staat geweest zou zijn, om de gemeenzaamheid tusschen de leden der beide gezindten te bevorderen. Maar dat dezelve, vóór zijnen twist met NOZEMAN, in buitengewone mate bestaan zou hebben, gaf hij, in de hitte van dien twist, met weinig oprechtheid, voor, om zijnen tegenschrijver, zoo mogelijk, bij zijne eigene geloofsgenooten zoo wel, als bij de Contra-Remonstranten, gehaat te maken, en als verderver van veel goeds ten toon te stellen. Wij zeggen dit niet uit vooringenomenheid met NOZEMAN, met wiens bijzondere vriendschap wij ons, tot aan zijnen dood toe, zeer vereerd geacht hebben: want wij kunnen niet *onbepaald* beämen, hetgeen de Heeren YPEY en DERMOUT (op bladz. 628) zeggen, dat NOZEMAN HOFSTEDE *met zeer vele bescheidenheid bejegende*. Wij ontkennen niet, dat de woorden, naar welke hunne E. E. ons, ter staving, in de *Aanteekening*, verwijzen, *hoffelijk* zijn; maar de betuiging zelve van spijt, waarin die woorden voorkomen, is stekelig, en (in het geheel) reeds het eerste stuk van NOZEMAN was meesterachtig, uit de hoogte, blijkbaar

in

in het gevoelen, dat HOFSTEDE niet veel tot zijne verdediging zou kunnen inbrengen, en niet in dien toon geschreven, welke men mogt gerekend worden aan een man van zijnen rang in het gemeenebest der letteren schuldig te zijn; en het was gewis hierdoor, dat HOFSTEDE sterkst getroffen, en vervoerd werd, om den twist zoo bitter en honend op te vatten en voort te zetten, als hij gedaan heeft. Ons besluit is: dat de staat van zaken, tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, in 1769, noch zoo gunstig was, noch door den twist tusschen HOFSTEDE en NOZEMAN zoo veel is benadeeld geworden, als de Heeren YPEY en DERMOUT uit HOFSTEDE'S geschrijf enz., hebben opgemaakt, en dat het, in het gemelde jaar, tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, geenszins stond, zoo als het nu weder, sedert ruim dertig jaren, gestaan heeft. Deze dertig jaren schijnen ons ook wat al te ruim genomen te zijn, als wij ons herinneren, hoe het stond na 1796, toen de Remonstranten de Protestanten tot vereeniging hadden uitgenoodigd, en in 1806 enz., nadat de Haagsche Remonstrantsche Leeraar P. VAN DER BREGGEN PAAUW zijne Leerrede, *over de godsdienstige denkwijze der Remonstrantsche Broederschap*, had uitgegeven. Neen, niet vóór onze afschudding van het Fransche juk, niet dan sedert wij onzen geëerbiedigden, verlichten en gematigden Koning aan ons hoofd hebben, niet vóór dat, door de wijze maatregelen van de *algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk*, aan twiststokers de magt benomen is, om hunnen broederen zoo ligt, wegens zoogenoemde onregtzinnigheid en Arminiaanschgezindheid, moeite te maken en hen te vervolgen, zijn wij begonnen op te stijgen tot de hoogte, welke wij thans bereikt hebben. Alleen van dat tijdpunt af hebben de liberale Geestelijken, in Nederlands Hervormde Kerk, onbeschroomd kunnen uitkomen voor die verdraagzame gevoelens, welke in de meesten hunner gekweekt zijn door de uitmuntende Hoogleeraren, welke, sedert de laatste dertig jaren, de leerstoelen, vooral der Godgeleerdheid, Uitlegkunde

der

der Heilige Schrift en Kerkelijke Geschiedenis, aan onze Hoogescholen met den meesten luister bekleed hebben, en onder welken wij ook den Hoogleeraar YPEY, naar billijkheid, vereeren; en alleen van dat tijdpunt af heeft het *Regis exemplum*, waarnaar zich altijd zoo velen rigten, zijnen magtigen invloed geoefend, om ons te brengen, waar wij thans zijn.

Onder *Errata* zal, in de *Aanteekeningen*, mogen verbeterd worden, op bl. 187, reg. 3, de aanhaling van JES. XL: 3, of MATTH. XXIII: 37; op bl. 223, r. 22, het woord *onregtzinnigheid*, en op bl. 249, r. 12, het woord *onafhankelijkheid*. Onder *Addenda* (tenzij het een en ander voor de volgende Afdeeling bewaard is) verwachten wij iets wegens de *Kwakers* en *Hernhutters*, — eene voortzetting van de geschiedenis (of ten minste eenige *merkwaardige* bijzonderheden uit dezelve) der *Lutherschen*, *Doopsgezinden* en *Collegianten*, — iets tot voltooijing van het verhaal wegens STINSTRA, en de vrijheid, hem gegeven, om zijnen dienst te hervatten, — iets wegens het vernieuwen van den twist over SAURIN's gevoelen, omtrent de *gedienstige leugen*, door F. DE BRUIS, of DE BRUYS, die daarom *ten eeuwigen dage gebannen* wordt, en de Publicatie van het Hof van Holland te dier gelegenheid, — iets over den pennestrijd tusschen den Harderwijkschen Secretaris SCHRASSERT en den Hoogleeraar LULOFS, over het houden van zoogenoemde Oefeningen, — iets over de bewegingen, verwekt door de uitgaaf van het vers: *de Vrijheid op den troon gezet*, enz.

Leerrede over het onderscheid tusschen den Protestantschen en Roomschkatholijken Godsdienst. Door V. D. M. Christianus. Te Amsterdam, *bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. *In gr.* 8vo. 25 *Bl. f* :-40.

Deze Leerrede, die te lang bij ons liggen bleef, is goed gesteld, en geeft het onderscheid in vele bijzonderheden, door-

doorgaans in duidelijke woorden der H. Schrift, op. Aan Roomschgezinden zal dezelve weinig nut doen, al lazen zij dezelve; want de waarheid is hier zeer naakt en tastbaar, en het is de aard der menschen, dat zij boos worden, wanneer zij zouden moeten toegeven, dat zij op de allerdomste wijze dwalen. Maar voor eenvoudige Protestanten kan dezelve nuttig zijn; het kan niet anders, of deze worden in hun geloof bevestigd. De tekst is I KON. XVIII: 21[a].

Kinderlijke Gebeden, Lofzangen, en Dichtstukjes. Naar het Engelsch. Jezus zeide laat (,") de Kinderkens tot mij komen (!") Te Rotterdam, bij A. May van Vollenhoven. *In 12mo. IV en 59 Bl. f* :-60.

Sommige der hier voorkomende 34 stukjes zijn oorspronkelijk van die zich teekent M. V.; de overige 266 bewerkt, dat de Dichter de namen van ANN en JANE TAYLOR, uit welker *Hymns for infant minds* hij ze overnam, niet onder dezelve meende te mogen plaatsen.

Onmisbaar is dit boekje niet, dat spreekt van zelve; doch daarom behoeft het niet nutteloos te zijn. Er zijn regt lieve versjes in. Of echter dit boekje voor kinderen van *verschillenden* leeftijd, waarvan echter zeer *jonge* kinderen uitgesloten worden, juist passe, betwijfelen wij. Voor kinderen, die reeds eenig onderwijs in den Godsdienst ontvangen, schreef M. V., zegt het voorberigt. Maar, wie zijn, onder *dezen*, kinderen van verschillenden leeftijd? Voor hen, die reeds godsdienstig onderwijs krijgen, vonden wij veel te kinderachtigs, en die *handjes*, *armpjes*, *knietjes* behagen ons bij hen niet, zoo min als *zij* zich gaarne *kindertjes* hooren noemen, die reeds van *Samuël's* roeping weten, ezv. Van dat kinderachtige verschilt al te zeer hier en daar de, naar ons oordeel, te hooge toon, en de stijl, zoo wel als de denkbeelden, den kinderen toegekend. De *smalle weg* en de *naauwe poort* (bl. 42) bedoelt bij *Jezus* heel wat anders, dan hier

hier het kind moet gisfen. Verstaan kinderen ook, wat het zegt: *tot God te gaan*, of: *te bidden in den naam van Jezus?* Helaas! hoe vele volwassenen weten dit niet, omdat men het hen leerde nazeggen, toen men het hun nog niet konde verklaren! Het titelplaatje heeft niet veel te beduiden. De taal is naauwkeurig genoeg. Het *gaauw*, dat we een- en andermaal aantroffen, klonk ons daar al te plat.

Ga echter M. V. rustig voort op het hem welgevallige pad! Hij kan, opmerkzaam gemaakt op het gebrek, en zal, bescheiden genoeg zijnde om aanmerkingen te verdragen, zeker een heel goed en lief boekje voor het jeugdige geslacht leveren, waartoe het voorberigt eenige hoop geeft, die wij gaarne vervuld zien.

Wenken, Raadgevingen en Herinneringen, over den omgang met het Vrouwelijk Geslacht, de keus eener Echtgenoote, Verloving, het Huwelijk en den ongehuwden stand; voor Landpredikanten, en die zich tot dezen stand vormen of gevormd hebben. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1823. *In gr. 8vo. 96 Bl. f* :-90.

Dit boekje is naar het Hoogduitsch van eenen ongenoemden door eene bekwame hand gevolgd, veranderd, hier en daar uitgebreid, en over het geheel meer geschikt gemaakt voor ons Nederland. Wij durven het gerust aan alle de zoodanigen aanprijzen, voor welke het, naar den titel, bijzonder is ingerigt. Het is in een' goeden stijl, zeer aangenaam geschreven. Van den ongehuwden staat is de Schrijver vooral geen vriend; het derde hoofdstuk: *over den ongehuwden Landpredikant*, is daarvan bewijs, en moet overtuigen. Den studerenden prijst hij den omgang met beschaafde vrouwen en meisjes ten sterkste aan, en te regt; maar hij ijvert, misschien wat al te sterk, tegen ernstige verbindtenis en verloving gedurende den Akademietijd, en zegt hier wel veel, dat volkomen waarachtig is, maar wij zouden hier vrij wat uitzonderen. Wij we-

weten, dat eene vroege, ernstige verbindtenis van zeer veel zedeloosheid en verleiding terughoudt; en, aan het „*fronte capillata post est occasio calva*” denkende, zouden wij een braaf Student liever raden, zich eene goede gelegenheid niet te laten ontslippen. Ook zagen wij in vele voorbeelden, dat zoodanige verbindtenis der studiën niet zoo nadeelig is, als de Schrijver meent; maar dat, integendeel, het zeker uitzigt op een huwelijk naar wensch tot gezette studie ten sterkste aanprikkelt. De aanwijzing: *waarop een Landpredikant bij de keuze eener Echtgenoote letten moet*, is voortreffelijk. Wij wenschen het boekje vele lezers en getrouwe behartiging.

Dissertatio &c., d. i. *Regts- en staatkundige Verhandeling over het Regt der Koloniën; ter bekoming van het Doktoraat in het Regt openlijk verdedigd, door* C. J. BRAND. *Leiden. In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 170 *bl.*

Dat een *Kapenaar* over de Koloniën schrijft, is zeer eigenaardig. Jammer is het, dat de Heer BRAND, door zijn spoedig opgekomen vertrek, niet alleen zijn eerst opgevatte plan heeft moeten laten varen; maar ook het aangekondigde stuk met de meestmogelijke haast heeft moeten afwerken. Het eerste plan was, om de Verhandeling in twee stukken te verdeelen. In het eerste zouden de Koloniën der Carthagers, Grieken en Romeinen behandeld worden; in het tweede die van Portugal, Spanje, Holland en Engeland. Wat wij nu in deze Verhandeling vinden, zullen wij kortelijk opgeven. In de Inleiding (1—37) spreekt de Schrijver over den oorsprong der Staten en Volkplantingen; wat eene volkplanting zij; welke de verschillende redenen, om volkplantelingen af te zenden, over derzelver verschillende regten, en betrekkingen met het Moederland. Hierop volgt de eigenlijke Verhandeling, gaande over de Koloniën der Pheniciërs, der Carthageniënsers en der Grieken (37—167), welke be-

besloten wordt door eene korte Epilogus. Waarlijk eene rijke stof, en, dit moeten wij opregtelijk betuigen, door den Heer BRAND op eene niet armoedige wijze uiteengezet. Het geheel laat zich met genoegen lezen; en dat genoegen zoude voorwaar niet weinig vergroot worden, indien er meer kieschheid in stijl en taal gebezigd ware geweest. De Heer BRAND betuigt overal, waar het slechts pas geeft, eene vurige liefde voor zijn Vaderland. Dat is loffelijk. Maar die liefde kan ons ook tot droomen vervoeren. Wij wenschen den Hoogleeraar HERREN een lang leven toe; maar twijfelen, of hij het wel beleven zal, dat de profetie van Jesaias over Jeruzalem, door hem op de Kaap toegepast, zal vervuld worden: „*In Hispania commercium egisti, magna fuisti urbs, et vestrae naves in summo honore habitae sunt.*" Voor 't overige onthouden wij ons van aanmerkingen, welke hier minder passen, daar zulks, naar ons verzekerd is, elders op eene meer geschikte plaats zal geschieden.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, enz. Door W. F. BUCHNER, *Med., Chir. en Stads Dr. te Gouda. IIde D. 1ste Afd. 1ste en 2de St.*

(*Vervolg van bl.* 118.)

Insgelijks zouden wij des schrijvers stelling, dat vooral een gelijktijdig gebruik der kwikbereidingen met opium te pas komt in alle soorten van passive ontstekingen, waar de vlug prikkelende geneesmiddelen, als de *arnica*, *serpentaria*, *senega*, *campher* en *moschus*, in het bijzonder zijn aangewezen, niet gaarne onbepaald voor de onze aannemen; even min als het gevoelen dier geneeskundigen, welke derzelver gebruik in alle soorten van passive ontstekingen, waar geene bijzondere tegenwijzingen gevonden worden, hebben aangeraden. Onder de menigvuldige schrijvers, welke over deze *Hamiltonsche* methode en derzelver aanwending bij innerlijke ontstekingen geschreven hebben,

ben; bekleedt, onzes oordeels, de eerste plaats de uitmuntende verhandeling van Dr. HÄGEWISCH, *über die Anwendung des Quecksilbers in entzündlichen Krankheiten*, in HUFELAND's *Journal*, 1809, 3 *Stück*, *Art.* II, *S.* 49; eene verhandeling, waarin onder anderen ook de kern der door onzen verdienstelijken landgenoot VAN DER SONDEN aan het publiek medegedeelde waarnemingen, over het uitstekend nut der kwikbereidingen in de *febris puerperalis*, vervat is; met één woord, in deze voortreffelijke verhandeling, welke in de handen van alle geneeskundigen behoorde te zijn, heeft die beroemde geneesheer *ad liquidum* betoogd, dat de kwikzilverbereidingen, hetzij dan met, hetzij zonder opium, onder de geneesmiddelen een der hoofdmiddelen uitmaken in alle de door dezen arts opgegevene redintegrerende ontstekingen, bij welke namelijk eene neiging tot adhesie en exsudatie plaats heeft; zoodat men thans veilig als een axioma in de geneeskunst kan aannemen, dat de kwikbereidingen het hoofdmiddel uitmaken in alle exsudative ontstekingen, doch dat dezelve in de door dien geneesheer almede aangewezene destruërende ontstekingen, door hem verder in suppurative en gangrenescerende onderscheiden, doorgaans niet te pas komen; of, met andere woorden, deze schrijver heeft proefondervindelijk betoogd, dat de kwikzilverbereidingen aangewezen zijn, beide in stenische ontstekingen, doch na voorafgegane algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, en in alle zoogenaamde nerveuse asthenische ontstekingen, waarin te groote prikkelbaarheid met gebrek aan de noodige veerkracht gepaard gaat; doch dat dezelve in rotachtige asthenische ontstekingen, waarin zwakte met verminderde prikkelbaarheid plaats grijpt, zeer zelden, zoo ooit, aangewezen zijn, en derzelver aanwending in deze gevallen vaak de rampzaligste gevolgen zouden kunnen te weeg brengen.

Voorts komt ons, onder verbetering, des schrijvers beslissende uitspraak, volgens welke de stelling, dat bij alle asthenische ontstekingen bloedontlastingen nadeelig zijn zouden, zekerlijk niet minder kwaad aan het mensch-

dom

dom berokkend heeft, dan die der vroegere geneesheeren, dat iedere ontsteking, zonder onderscheid, antiphlogistisch moest behandeld worden, een weinig overdreven voor, en vooral niet doelmatig in een werk, hetgeen ter handleiding voor mingeoefenden moet verstrekken; te meer, daar onze schrijver, zonder hun daaromtrent de minste verdere aanwijzing te verschaffen, met de algemeene aanmerking eindigt, dat beide uitersten te vermijden, en veilig tusschen dezelve heen te sturen, het meest van het verstand, de kunde en het oordeel van den geneesheer afhangt. Wij vinden ons verpligt, ten nutte onzer jonge, nog onervarene kunstbroeders, hier op te merken, dat de boven door ons uit de algemeene therapie van den grooten HUFELAND opgegevene regelen, nopens de meest doelmatige praktische behandeling van de somtijds bij het ziekbed plaats grijpende algemeene asthenie met plaatselijke stenie en vice versa, ook hier den besten gids opleveren.

Deze nu zijn de voornaamste bedenkingen, welke ons bij het lezen van 's mans algemeene beschouwing der ontstekingen zijn voorgekomen. Het bestek eener recensie gedoogt niet, den schrijver bij de verdere ontwikkeling dezer algemeene gronden in den loop dezer beide boekdeelen voet voor voet te volgen; wij zullen ons dus bepalen tot slechts eenige weinige aanmerkingen, welke zich in den loop van dit werk als 't ware aan onzen geest hebben opgedaan. Zoo is ons, b. v., bij de aanwijzing van de behandeling der herstellenden, na eene hersenontsteking, de gifte des te regt tegen de al te groote aandoenlijkheid en gevoeligheid van het zenuwgestel aangeprezene *moschus*, van II tot X greinen alle twee uren, wat te sterk voorgekomen; en wij voor ons zouden nog al beducht zijn, dat zulk eene groote gifte juist het tegengestelde onzer bedoeling zoude te weeg brengen, uit hoofde dat de ervaring ons leert, dat, ter vermijding van overprikkeling, de gifte der geneesmiddelen nimmer zeer groot moet zijn in alle gevallen, waarin vermindering van wer-

 kings-

kingsvermogen met ziekelijk vermeerderde prikkelbaarheid gepaard gaat.

Insgelijks zijn ons, in de door den fchrijver, onder de rubriek van hardnekkige fcrofuleufe oogontftekingen, bij voorkeur aangeprezene geneesmiddelen, de voorgefchrevene giften van de *muriat. hydrarg. oxydulat.* en het *extr. aconiti* wat te onbepaald en te hoog, ten minfte voor zulke heroïfche middelen, in de handen van proevelingen voorgekomen. De vergiften zijn, wel is waar, blijkens de ervaring, in de hand van den kundigen arts, foms de voortreffelijkfte geneesmiddelen, doch blijven echter altijd behooren onder de rubriek van heroïfche middelen, waarvan de onfterfelijke BOERHAVE te regt zeide: *abftine fi methodum nescis.* Op het voetfpoor, derhalve, van dien grooten geneeskundige, zouden wij voor ons, indachtig aan de fpreuk: *caute est mercandum cum cute humana*, er nog al zwarigheid in vinden, om zulke middelen bij voorkeur aan te prijzen aan menfchen, welke het doorgaans aan behoorlijke leiding ontbroken heeft, vooral bij hardnekkige fcrofuleufe oogontftekingen, in welke gevallen er immers geen *periculum in mora* plaats heeft, en men doorgaans genoegzamen tijd heeft, om de hulp en bijftand van meer ervarene artfen te kunnen inroepen.

Wijders kunnen wij uit menigvuldige ervaring verzekeren, dat des fchrijvers gevoelen, dat, zoo niet alle, toch op verre na de meeste ophthalmiën *neonatorum profapiae venereae* zouden zijn, niet proefondervindelijk fteek houdt; dat wij in onze praktijk zeer vele gevallen dier ophthalmie hebben aangetroffen, waarin geen de minfte grond voor zoodanig een vermoeden voorhanden was, en wederkeerig vaak door het venusgif befmette pasgeborene kinderen zonder deze ophthalmie hebben waargenomen; en dat de door den fchrijver aangeprezene roode mercuriaalzalf, offchoon in een meer gevorderd tijdperk dezer ziekte zeer doelmatig en heilzaam, echter in het begin dezer ziekte niet algemeen bij alle kinderen zonder onderfcheid is aan te raden; want dat dezelve, bij voor het overige ge-

zon-

zonde, volſappige en vrij ſterke kinderen in het eerſte tijdperk der ziekte of te vroeg aangewend, verre van de genezing der ziekte te bevorderen, integendeel de verſlimmering derzelve, ja ſoms het verlies van het gezigt, door overprikkeling, zoude te weeg brengen. Wij ſpreken hier uit ervaring, daar wij in onze praktijk meermalen ooggetuigen geweest zijn van de rampzalige gevolgen van zoodanig eene geneeswijze; en offchoon wij ons geen geval herinneren kunnen, in welk wij verpligt waren de geneeskundige behandeling met het plaatſen van een of twee bloedzuigers aan de oogleden te beginnen, zoo beginnen wij echter, uit vrees van overprikkeling, in deze gevallen doorgaans onze geneeswijze met een watertje uit *aq. roſar.*, *aq. ſamb.* en eenige greinen *vitriol. album*, naar bevinding van zaken al of niet met eenige druppels *tinctura opii* bedeeld, en beſluiten naderhand onze geneeswijze met een ſoortgelijk zalfje, als door den ſchrijver wordt opgegeven. En daar wij nog altijd bij alle kinderen, bij welke in tijds onze geneeskundige hulp werd ingeroepen, in ſtaat geweest zijn, om op deze wijze de ziekte gelukkig te genezen en des lijders gezigt ongeſchonden te bewaren, zoo durven wij ook met vertrouwen deze methode onzen jongen kunstbroederen aanprijzen.

De inwendige keelontſteking wordt door den ſchrijver verdeeld, 1mo, in de ontſteking der werktuigen voor het ſlikken, wederom door hem onderdeeld, 1mo, in ontſteking der keel, 2do in ontſteking van het hoofd des ſlokdarms, en 3tio in ontſteking van den ſlokdarm; en 2do in ontſteking der luchtpijp, weder door hem onderdeeld, 1mo, in ontſteking van het ſtrottenhoofd, 2do in ontſteking van het ligchaam der luchtpijp, en 3tio in ontſteking van de takken der luchtpijp. Hij behandelt wijders ieder derzelve in het bijzonder, en verdeelt ze wederom in ſteniſche active en in astheniſche pasſive keelontſteking. Welk eene nuttelooze wijdloopigheid! Immers ware het buiten kijf veel doelmatiger geweest, om eerst de keelontſteking in het algemeen, ten opzigte van haar hoofdkarakter als ſte-

ſtenisch of asthenisch, te beſchouwen, en dan deze algemeene beſchouwing op de verſchillende door de ontſteking aangedane deelen toe te pasſen. Op zulk eene wijze zoude de ſchrijver de duidelijkheid met de kortheid gepaard, zichzelven vele nuttelooze moeite beſpaard, en alle overbodige herhaling van eene en dezelfde geneeswijze vermijd hebben. Voorts wordt in de *angina maligna gangraenosa*, in navolging der Noordamerikaanſche geneesheeren, het gebruik der kwikmiddelen, onzes inziens, te ruimſchoots aangeprezen, en gezegd, dat de hoeveelheid kwikmiddelen, die men toedient, zoo groot mogelijk zijn moet. Is, onder anderen, het door den ſchrijver te dezer gelegenheid opgegeven voorſchrift van

„R, *Merc. dulc. gr. X—XL.*
Op. depur. gr. X.
Sacchar. alb. dr. IJ.
M. f. pulv., div. in X part. acq.
D.
S. om de drie of vier uren een poeder,"

wel doelmatig in eene handleiding, hoedanig dit werk heet te zijn, voor mingeoefenden? en zijn zoodanige heroïſche middelen wel veilig toevertrouwd aan den heelmeester ten platten lande en ter zee; dat is, aan menſchen, welke het, over het algemeen, aan behoorlijke leiding te hunner kunstvorming ontbroken heeft? Wij ontkennen geenszins, dat dusdanige middelen in enkele gevallen nuttig, ja zelfs noodzakelijk zijn kunnen; doch voor het algemeen gebruik komen dezelve niet te pas, en kunnen als zoodanig niet aangewend worden, zonder het leven zijner medemenſchen roekeloos in gevaar te ſtellen.

Eveneens zouden wij zeer veel behoedzaamheid aanraden bij het aanwenden van het door den ſchrijver boven alle andere middelen de voorkeur toegekende voorſchrift:

„R, *Rad. Arnic. unc. J.*
infunde c. ſ. q. Aq. ferv.
colat. unc. XIJ; adde

Acid.

Acid. Muriatic. oxygen. unc. β—℥.
Tinct. Myrrh. dr. Iℨ.
Mel. Rosar. unc. Iℨ.
D.

S. om te gorgelen en in te spuiten,"
en onze jonge kunstbroeders raden van liefst met een ℨβ tot ℨI *acid. muriat. oxygenat.* op dezelfde hoeveelheid van het decoctum te beginnen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Merkwaardige Lotgevallen van twee Misdadigers, Vader en Zoon. Eene Bijdrage tot de kennis van de gevorderde beschaving in het Stellige Regt, en van het nog gebrekkige in de tegenwoordige lijfstraffelijke wetten. Door Mr. C. J. VAN HEUSDEN, JZ., *Regter ter Instructie bij de Regtbank van Eersten Aanleg te Breda. II Deelen. Te Breda, bij* F. B. Hollingérus Pijpers. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen 704 Bl. f* 6-:

De Heer VAN HEUSDEN is reeds gunstig bekend door zijne, vóór twee jaren uitgegevene, *Merkwaardige Voorbeelden uit de hedendaagsche lijfstraffelijke Regtspleging.* Hij had toen ten oogmerk, aan te toonen, dat beide stelsels van Regtspleging — op *regterlijk bewijs*, zoo als dit voormaals bij ons plaats had, en op *gemoedelijke overtuiging*, zoo als het Fransche Wetboek voorschrijft, — hunne groote gebreken hebben, en dat men uit dien hoofde het voor eene aanmerkelijke verbetering zou kunnen houden, indien men beide stelsels meer vereenigde, en het laatste door het eerste verstandig werd beperkt en gewijzigd. De voorbeelden, die hij ons hier levert, kunnen zeer gevoegelijk als een vervolg op zijn evengenoemd werk beschouwd worden. Hij heeft met derzelver uitgave hetzelfde hoofddoel. Hij wil, namelijk, betoogen, dat onze hedendaagsche strafwetten, hoe vele voortreffelijkheid zij ook boven de oude Regtspleging heb-

ben, nog voor groote verbeteringen vatbaar zijn, ten einde ook (gelijk hij in het Voorberigt verklaart) „ eenigzins mede te werken, dat onze nieuwe wetten meer „ algemeen wèl beoordeeld, en alzoo met overtuiging „ van derzelver meerdere volmaaktheid ontvangen worden."

Dat een man, als de Heer VAN HEUSDEN, bevoegd is, in dezen zijne stem te laten hooren, zal wel niemand betwijfelen; en dat hij volkomen heeft bewezen, wat hij aantoonen wilde, moet elk erkennen, die dit werk onpartijdig in handen neemt en onbevooroordeeld leest. Dat *hij*, die uitsluitend voor het Fransche Wetboek zich verklaart, en in hetzelve niets dan volmaaktheden vindt, en omgekeerd *hij*, die meent, dat onze voormalige vaderlandsche wetten reeds in alle opzigten de volkomenheid bereikten, hier dikwijls van VAN HEUSDEN zullen verschillen, kan men van voren reeds opmaken; maar toch ieder, al verschilt hij van den Schrijver, zoo wel in het beginsel, waarvan hij uitgaat, als in de gronden, waarop hij argumenteert en concludeert, zal moeten erkennen, dat de Heer VAN HEUSDEN met de meeste onpartijdigheid oordeelt, ook de zwarigheden niet verzwijgt, die voor hetgeen hij aanprijst altijd overblijven, het zelden waagt eene beslissende uitspraak te doen, en vooral niemand *zijne* denkwijs opdringt. Hij wijst, met de grootste eerlijkheid, zoo wel de voortreffelijkheden als de gebreken der vroegere en tegenwoordige wetten aan; dit doet hij op eene wijs, bevattelijk ook voor dengenen, die geheel een vreemdeling in de Regtsgeleerdheid is, in eenen stijl, die den leeslust wekt en ten einde toe gaande houdt, en op eenen toon, die zijn verstand en hart beide tot eer verstrekt; en niemand zal den Heere VAN HEUSDEN den lof betwisten, dat hij zich ook hier weder doet kennen, niet slechts als een kundig Regtsgeleerde, ten volle berekend voor het gewigtig en moeijelijk ambt, dat hij bekleedt, maar ook als een edel Mensch, die met veelvuldige kennis en niet alledaagsche schranderheid de beminnelijkste gevoelens en echt Christelijke gezindheden paart.

Wij

Wij willen niet alleen dit werk aanprijzen, maar tevens onzen Lezeren mededeelen, wat zij hier ontvangen. Het zijn, blijkens den titel, de voornaamste Lotgevallen van twee beruchte Misdadigers, Vader en Zoon: de eerste leefde en stond te regt onder onze oude strafwetten, en de laatste, nadat het hedendaagsch lijfstraffelijk Wetboek was ingevoerd. Zeer doelmatig zijn dus deze voorbeelden gekozen: het eene gaf aanleiding, om opmerkzaam te maken op de groote vorderingen, die onze leeftijd in de Criminéle Regtspleging heeft gemaakt; het andere wijst ons aan, wat, bij alle die vorderingen, thans evenwel nog te verbeteren overblijft. — Wij gaan de hoofdzaken der hier geleverde verhalen, gedeeltelijk op daadzaken gegrond, opgeven.

Paleus Thesmus, in de helft der vorige eeuw uit een tweede huwelijk geboren, werd door het voormalig *Devolutieregt* (*), bij het overlijden zijns vaders, van zijn natuurlijk aandeel aan diens rijke nalatenschap verstoken, en al spoedig, terwijl zijne halve zusters in 't bezit der geheele erfenis kwamen, een voorwerp van kommer en gebrek.

Na eenige jaren als soldaat te hebben gediend, wordt hem een matig maandgeld door zijne zusters toegelegd; doch alras verveelt het hem, uit de handen van deze te moeten leven; hij wil zichzelven onafhankelijk maken, en huwt eene rijke en bejaarde vrijster. Zijne vrouw was intusschen zoo onbehagelijk naar ziel als naar ligchaam; zij griefde haren man dagelijks door de bitterste verwijtingen, en onthield hem bijna het noodige; natuurlijk bragt dit gedurig twisten en oneenigheden voort, die ten laatste op wederzijdschen haat en afkeer uitliepen. Moede om langer zoo dagelijks te worden vernederd en gesard, neemt hij het besluit, zich op éèns voor altijd daarvan te verlossen; hij volvoert zijn voornemen, en — brengt zijne vrouw moorddadig om het leven. Naauwelijks is de misdaad gepleegd, of *Paleus* wordt in hechtenis genomen, en de bewijzen tegen hem waren zoo volledig, zoo voldoende, dat, om gevonnisd te kunnen worden, nog maar alleen de confessie van den Beklaagde ontbrak; doch deze bleef ontkennen, en zonder bekentenis kon geen

(*) Dit Regt bepaalde, dat *alle* de vaste goederen van beide ouders, bij den dood van één hunner, overgingen op, en verbonden bleven ten voordeele van de kinderen van het eerste bedde.

geen Regter, hoe zeer de schuld ook bleek, eenen Beklaagde veroordeelen. Alle middelen, om den gevangene tot confessie te bewegen, waren te vergeefs; nog één middel bleef over, dat was — de Pijnbank; dit middel werd mede beproefd, doch even vruchteloos; ook op de pijnbank hield de booswicht zijne onschuld staande, en werd alzoo, overeenkomstig de wet, door zijne Regters vrijgesproken, schoon allen hem voor schuldig hielden.

Na zijn ontslag begeeft *Paleus* zich naar elders, en leeft in de schandelijkste ontucht met een liederlijk vrouwspersoon, dat reeds een kind in onecht had ter wereld gebragt. Door armoede gedrongen, neemt hij nogmaals tot zijne zusters de toevlugt, doch wordt afgewezen; en nu besluit hij, zichzelven, zoo als hij het noemde, regt te doen. Door eenen derden (*Joseph Harse*) laat hij bij zijnen zwager inbreken en diefstal plegen; doch wordt spoedig, zoo wel als zijne bijzit en de dader, in hechtenis genomen en tot confessie gebragt. *Joseph*, die eigenlijk de misdaad had *uitgevoerd*, werd, naar de wet, veroordeeld tot den strop; *Paleus* en zijne bijzit, daar zij slechts wacht gehouden en het gestolene hadden aangenomen, werden —, ook volgens de *letter*, maar zeer zeker tegen den *geest* der wet — verwezen tot geeseling, brandmerk en bannissement (*).

Paleus en *Margo* (dus was de bijzit geheeten) begeven zich naar Frankrijk tot de moeder der laatste, en leven daar, na te zamen een wettig huwelijk te hebben aangegaan, tamelijk onergerlijk, tot dat eene bijzonderheid voorviel, die voor *Paleus* het schrikkelijkst einde had. Opgeroepen zijnde, om over een legaat te beschikken, door eene zijner zusters hem gemaakt, reist hij zelf met zijne vrouw naar Holland, en ontvangt het legaat, 't welk men al weder, zonder aan de terugreis naar Frankrijk te denken, in losbandigheid verkwist. Reeds sedert lang had *Margo* veel van *Paleus* moeten lijden. Eens wederom deerlijk door hem mishandeld zijnde, loopt zij in woede heen, klaagt haren man als den moordenaar zijner eerste huisvrouw aan, en brengt bijzonderheden bij,

(*) Een aangenaam geschenk, dat wij in vroegere jaren aan onze Naburen deden! — Maar, zoo nu eens deze eenparig van zulk een honorabel geschenk hadden gerenuntieerd, hoe zou men het dan toch met de uitvoering van zulk een vonnis hebben gemaakt?

bij, die volkomen de waarheid harer aanklagt bewijzen. *Paleus*, andermaal wegens dezelfde misdaad in hechtenis genomen, belijdt *nu* zijne schuld; hij zag toch, dat thans niet, gelijk te voren, de confessie van den Beklaagde volstrekt gevorderd werd. Zijn proces liep dan ook spoedig ten einde; hij werd ter dood verwezen; terwijl de afloop zijner geschiedenis elk moet overtuigen van de ongepastheid eener wet, die den Regter noodzaakt, om „altijd eene *onherroe-*
„ *pelijke* en *onvoorwaardelijke* uitspraak te doen, door welke
„ de misdadiger, die alleen uit gebrek aan bewijs *niet schul-*
„ *dig* moest verklaard worden, *voor altijd*, ook al bleek zij-
„ ne misdaad daarna zonneklaar, tegen alle verder regterlijk
„ vervolg in veiligheid gesteld wordt."

Wij gaan over tot het tweede voorbeeld, dat niet minder merkwaardig en doelmatig is.

Kenus Thesmus, zoon van *Paleus* en *Margo*, (die na de teregtstelling van *Paleus* het geluk had om met eenen braven man te huwen) was nog grooter booswicht, dan immer zijn vader was geweest. Na reeds vóór zijn zestiende jaar het schavot dubbel te hebben verdiend, maakt hij zich aan huisbraak en diefstal bij zijnen stiefvader schuldig. Zijne vrouw, (dadelijk na het plegen der misdaad was hij gehuwd) die slechts het gestolen goed had geborgen, en zelfs, toen zij het schandelijk voornemen vermoedde, hetzelve ten ernstigste had ontraden, wordt tot vijf jaren dwangarbeid verwezen; terwijl de wet, die *ontvreemding op ouders door kinderen, zelfs aangehuwde*, niet als diefstal beschouwt, geene de minste straf voor *Kenus* bepaalde. Zijne vrouw veroordeeld zijnde, geeft *Kenus* zich over aan bedelarij, en wordt, om het stelen NB. van één brood, verwezen tot tentoonstelling en confinement vóór vijf jaren, omdat de diefstal onder verzwarende omstandigheden was gepleegd (*). Weder ontslagen zijnde, begeeft hij zich naar zijne grootmoeder, die met zijne halve zuster reeds voorlang uit Frankrijk was overgekomen, maakt zich aan de dubbele misdaad van *overspel* (zijne vrouw was nog in leven) en *bloedschande* schuldig, verleidt en bezwangert

(*) Welk eene onevenredigheid tusschen de straf en de misdaad! In dezelfde zitting van het Hof van Assises, waarin *Kenus* teregtstond, werden twee kerkdieven, die zich aan zwaren kerkroof hadden schuldig gemaakt, slechts tot *correctionele* straf verwezen!

gen zijne zuster; die rampzalige doodt, om de schande te ontwijken, in wanhoop haar kind, wordt door de wet ter dood veroordeeld, en — voor den booswicht had dezelfde wet geene straf!

Even straffeloos stonden nog andere misdaden door *Kenus* gepleegd te worden. Bemerkende, dat zijne grootmoeder hem onterven wilde, besluit hij, haar door vergif om 't leven te brengen; doch zijn boosaardig opzet wordt verijdeld, en hij ontkwam nogmaals de welverdiende straf; zijn *toeleg* miste één der vereischten, die gevorderd werden, om eene *poging tot misdaad* strafbaar te maken. Na alles te hebben doorgebragt, neemt hij de schandelijke kunst te baat, die hij vroeger in het tuchthuis had geleerd, en schrijft bij herhaling, telkens al stouter en stouter, brandbrieven: hij wordt wel spoedig gegrepen en overtuigd; doch de wet sprak hem al weder vrij, want hij had zich van *algemeene* (*en dus niet strafbare!*) bewoordingen bediend. Ten laatste sticht hij wezenlijk brand, wordt overtuigd en ter dood veroordeeld; maar, om eene nietigheid in den vorm van het procesverbaal der teregtzitting, (alleen de Voorzitter had hetzelve onderteekend, daar de wet vorderde, dat dit ook door den Griffier moest geschieden) wordt het uitgesproken vonnis door het Hof van Cassatie vernietigd, het proces, dat nu op nieuw moest worden begonnen, naar een ander Hof van Assises verwezen, en door hetzelve de Beklaagde vrijgesproken. — *Kenus*, al weder de straf ontsnapt, maakt zich hoe langer hoe meer aan de misdaad schuldig; ja, zoo ver ging zelfs de onbeschaamdheid van den booswicht, dat hij (wel wetende, dat men nooit meer om dezelfde misdaad kon vervolgd worden, waarvan men ééns geregtelijk was vrijgesproken) er openlijk voor uitkwam, wel degelijk de misdaad te hebben gepleegd, waarover hij eenmaal had te regt gestaan, en dit publiek in een der nieuwspapieren verklaarde en bewees; en — de wet verbood, ook *zulk* eene schaamteloosheid te straffen (*)! — De maat zijner euveldaden was evenwel eindelijk vol. Nogmaals

(*) Hier wordt zeer zeker geene *daadzaak*, maar een *casus dabilis* voorgesteld; intusschen de verdichting strijdt hier geenszins tegen de mogelijkheid; en de *mogelijkheid* is genoeg, om ook in dit opzigt eene verandering in de thans bestaande wetten ernstig te wenschen.

maals een' brandbrief geschreven hebbende, zonder daarop iets te ontvangen, wilde hij wederom zijne bedreiging nakomen; hij vergiftigt zes melkbeesten, doch wordt spoedig ontdekt, en, daar hij den Gendarme, die hem in naam der Justitie kwam arresteren, zulk eene wonde had toegebragt, dat deze, op den 40sten dag, aan de gevolgen daarvan overleed, wordt hij dan ook veroordeeld, en op hem de hoogste straf, die de wet bepaalde, toegepast; hij werd verwezen tot brandmerk én twintig jaren dwangarbeid. — Na drie jaren in dwangarbeid te hebben doorgebragt, werd hij in het tuchthuis geplaatst, en door de edele pogingen van het *Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen* werd ook deze misdadiger eindelijk nog te regt gebragt. — Dit laatste is nu zeer zeker enkel fictie; maar eene fictie, die het hart van den Heer VAN HEUSDEN eer aandoet. Met hem juichen wij het edel Driemanschap toe, dat het eerst het Genootschap vestigde, hetwelk zich zulk een waardig doel — de zedelijke behoudenis der misdadigers — heeft voorgesteld; en met hem beklagen, ja verachten wij een' ieder, die, of door vooroordeel, of door onverschilligheid, zulke waardige bemoeijingen zou durven miskennen, en zulke edele pogingen zou kunnen tegenwerken en bespotten.

Éénе aanmerking kunnen wij evenwel hier niet terughouden. De verdichting, hoe loffelijk haar doel ook zij, hoe vernuftig en gepast zij moge wezen, mag nimmer tegen de *waarschijnlijkheid*, en nog veel minder tegen de *mogelijkheid* strijden, of zij wordt dadelijk eene ongerijmdheid. Zoo als VAN HEUSDEN ons verhaalt, was *Kenus* negenendertig jaren oud, toen hij in het tuchthuis kwam, en verliet het op zijn vijfenvijftigste jaar; terwijl hij, NB, zoo als vroeger was vermeld, *onder de Fransche wetten* zijn' levensloop begon! *Jaren lang* had *Kenus* de zorg van het bovengenoemd Genootschap genoten; terwijl intusschen dit Genootschap nog niet eens het derde jaar van deszelfs bestaan is ingetreden, en nog naauwelijks zijne werkzaamheden heeft aangevangen! Deze aanmerking mag op zichzelve van weinig beteekenis schijnen; zij is echter gegrond, en van belang genoeg, om op dergelijke onnaauwkeurigheden, op zulke onvergeeflijke zonden tegen de Chronologie, eenen Schrijver, als VAN HEUSDEN, opmerkzaam te maken.

Wij eindigen ons verslag met den Heer VAN HEUSDEN te bedanken voor het nuttig werk, dat het Publiek hier weder,

der, en dat zoo ter regter tijd, van hem ontvangt, en wenschen hem, bij den noodigen lust, voldoende aanmoediging toe, om ons van tijd tot tijd soortgelijke vruchten van zijnen arbeid te leveren.

Gaarne verschoonen wij, op verzoek van den Schrijver, het legio van ingeslopene taal- of letterfouten, schoon eene naauwkeurigere correctie ons in 't vervolg niet onaangenaam zal wezen.

Naschrift. — Nadat dit verslag door ons was gesteld, kwam ons in handen de Recensie van het onderhavige werk, geplaatst in den *Recensent, ook der Recensenten*, voor dit jaar, No. I. *Zonderlinger Recensie* (dus roepen wij op onze beurt uit) *hebben wij in lang niet gezien!* Eene Recensie, die een werk van meer dan 700 bladzijden in anderhalve bladzijde *beoordeelt*, kan wel niet anders dan zeer oppervlakkig wezen. Een Recensent, die het werk, door hem te beoordeelen, begint te lezen, zonder eerst de Voorrede in te zien, en alzoo zich met des Schrijvers doel eigen te maken, wekt billijk het vermoeden, niet wonder best voor zijne taak berekend te zijn. Eene Recensie, die alles afkeurt, zonder eenige andere aanmerking voor den dag te brengen, dan die de *form*, niet de *materie* betreft, zal wel weinig beteekenen. Een Recensent, eindelijk, die zoo duidelijk het doel verraadt, om alles in een ongunstig of bespottelijk daglicht te plaatsen, en die de gaaf niet heeft, om, als hij berispt, dit *bescheiden* en *beleefd* te doen, — deze voorzeker is de eer niet waardig, dat het Publiek hem leest of gelooft. Te vrijmoediger veroorloofden wij ons deze aanmerking, van wege de, somtijds al vrij kwaadaardige, wijze, waarop gezegde Tijdschrift onzen en ook anderer arbeid gispt.

Elogium TIB. HEMSTERHUSII, auctore DAV. RUHNKENIO; accedunt duae RICH. BENTLEJI Epistolae ad HEMSTERHUSIUM. Vita DAV. RUHNKENII, auctore DAN. WYTTENBACHIO. Cum Praefatione et Annotatione edidit JO. THEOD. BERGMAN. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*; Amstelod. apud *P. den Hengst et Fil.* pagg. XLIV et 532. *f* 4-40.

Alweer eene nieuwe uitgave van het *Elogium Hemsterhusii* met het *Vita Ruhnkenii!* — en dat wel, nadat, nog zoo kort geleden, het eerste in de *Opuscula Ruhnkenii*, in het vorige jaar, 1823 uitgegeven, en het laatste, drie jaren vroeger, 1820,

1820, in de *Opuscula Wyttenbachii* is herdrukt geworden, en beide te zamen in een boekdeeltje vereenigd, onder den titel van *Vitae Duumvirorum T. Hemsterhusii et D. Ruhnkenii*, in Duitschland reeds andermaal, door de zorg van den Heer F. LINDEMANN, te Leipzig, 1822, in het licht zijn verschenen! — Waartoe dat *noodelooze* en *nuttelooze* herdrukken van dezelfde, en dan nog wel van zulke algemeen bekende en verspreide werkjes? Waartoe anders, dan om de bezitters van vroegere uitgaven op onvoorziene kosten te jagen; dat is, uit winzucht en zoogenaamde *Boekverkoopers speculatie*? — Zoo dachten, zoo spraken wij bij ons zelven, toen wij van het bovengemelde werk voor het eerst hoorden spreken, en vóór dat wij het zelve in handen hadden gekregen. Dan, bij nader onderzoek, bleek het ons weldra, hoezeer wij ons aan overijling hadden schuldig gemaakt, en hoe voorbarig, ongegrond en onbillijk zulk eene oordeelvelling geweest was: ja, wij zagen ons genoodzaakt, niet alleen onze vorige uitspraak in te trekken, maar zelfs daarentegen de bedoeling, inrigting en uitvoering dezer nieuwe uitgave allezins te billijken en goed te keuren, zoo wel als haar, in plaats van ze voor *noodeloos* en *nutteloos* te verklaren, en ze als zoodanig te veroordeelen, veeleer als *noodzakelijk* en *hoogstnuttig* te beschouwen, en allen, die belang stellen in ware geleerdheid en grondige letterkennis, als daartoe bij uitstek dienstig, ten sterkste aan te prijzen. Vandaar het volgende beknopt en zakelijk verslag, waarmede wij ons genoopt gevoelden, ja, wat meer is, verpligt rekenden, dit ons Maandwerk te versieren, en onzen letteroefenenden Landgenoot tevens te verlustigen en te onderrigten.

Deze uitgave dan, in navolging van den Duitschen nadruk onder den naam van *Vitae Duumvirorum, cet.* bevat, in één beknopt en handelbaar boekdeel, de beide meesterstukken van de met regt beroemde RUHNKENIUS en WYTTENBACH, het zoo keurige *Elogium Hemsterhusii*, en het in zijne soort niet minder uitmuntende *Vita Ruhnkenii*. De zorg daarvoor is door de Uitgevers LUCHTMANS en DEN HENGST toevertrouwd geweest aan den Heer BERGMAN, reeds genoeg bekend uit zijne medewerking aan de nog onlangs uitgegevene *Opuscula Ruhnkenii*, en die nu ook deze uitgave der beide voornoemde werkjes met eene *Voorrede* en met *Aanteekeningen* verrijkt heeft, en het geheel laten voorafgaan van eene *Opdragt aan Curatoren van 's Lands Hoogeschool te Leyden.*

den. Wij willen ons thans bij elk dezer verschillende stukken afzonderlijk wat nader bepalen.

De *Opdragt aan Curatoren* is bij uitstek kort en zakelijk, en allezins gepast. Een boekgeschenk, als dit, moest niemand anders aangeboden worden, dan aan de Verzorgers van die zelfde Hoogeschool, waaraan HEMSTERHUIS, RUHNKENIUS en WYTTENBACH hadden onderwezen, waarvan de Uitgever zelf, BERGMAN, kweekeling was, en aan het hoofd van welke thans zoodanige Mannen staan, die of zelve Leerlingen van RUHNKENIUS en WYTTENBACH zijn, of den welgevestigden roem dezer Letterhelden naar waarde kunnen schatten en handhaven. Langer hierbij stil te staan, is ons niet vergund, uit vreeze van zelve ons aan langwijligheid schuldig te maken.

Hierop volgt de *Voorrede*, ter lengte van XLIV bladz., dus van eene aanmerkelijk grootere uitgebreidheid. Dan, er viel ook hier vrij wat meer te zeggen. Al wat scheen vereischt te worden ter voorkoming en wederlegging van soortgelijke bedenkingen, als wij bij den aanvang maakten, en die den Uitgeveren van velen stonden te wachten, maakt den algemeenen inhoud dezer Voorrede uit, en is in het bijzondere ontwikkeld in de opgave der verschillende redenen, welke deze uitgave hebben te weeg gebragt. Deze redenen zijn hoofdzakelijk drie in getal. *Vooreerst:* Niettegenstaande de uitgave der *Opuscula Ruhnkenii* en *Wyttenbachii*, waarin beide, het *Elogium Hemsterhusii* zoo wel, als het *Vita Ruhnkenii*, te zamen met de overige kleinere schriften van RUHNKENIUS en WYTTENBACH, zijn herdrukt geworden, waren zij echter beide, en vooral het *Vita Ruhnkenii*, niet dan met groote moeite en tegen een' hoogen prijs afzonderlijk te bekomen, als geheel uitverkocht zijnde, en dus zeldzaam geworden; terwijl de volledige uitgaaf der twee paar deelen *Opuscula*, in hun geheel, niet voor alle studerende jongelingen noodig, en voor velen, ja voor verre het grootste gedeelte hunner te kostbaar was. (Zie pag. II.) *Ten tweede:* Wat de laatste Duitsche uitgave betreft, door LINDEMANN bezorgd, deze is, wel is waar, voor het oog net en zindelijk uitgevoerd en goedkoop in prijs, maar voor het inwendige zoo nalatig en slordig daargesteld, dat ze, bij ons Nederlanders althans, in geene aanmerking kan komen, en men dus met regt eene mogelijk wel duurdere, maar dan ook betere uitgave van eene onzer inlandsche drukpersen mogt verlangen. (Pag. III—IX.) *Ten*

der-

derde, moest daartoe aanmoedigen het voortreffelijke en nuttige van het *Elogium Hemsterhusii* en het *Vita Ruhnkenii*, met elkander vergeleken, en als het uitgedrukte beeld, het eerste van den *volmaakten Criticus* in het bijzonder, en het andere als dat van den *volmaakten Litterator* in het algemeen beschouwd; welke beschouwing, van pag. XV tot aan het eind toe doorloopende, verreweg het grootste gedeelte dezer Voorrede uitmaakt. — Dit alles te zamen genomen moest aan de Uitgevers, er steeds op bedacht, om ook van hunne zijde den ouden vaderlandschen roem en de bevordering der Letteren te handhaven, als van zelf ten spoorslag verstrekken tot het vervaardigen dezer nieuwe uitgave, min kostbaar dan de vier deelen *Opuscula Ruhnkenii* en *Wyttenbachii* bij elkander, uit haren aard en oogmerk bestemd om het meest nuttige en wetenswaardige van deze, ten dienste van Akademiën en Latijnsche Scholen en van geheel de studerende Jongelingschap, zoo veel mogelijk in een kort bestek te vereenigen, en eindelijk geschikt om den Vreemdeling en Buitenlander aan te toonen, dat men ook in Nederland weet, hoe vruchten, op vaderlandschen grond geteeld, moeten aangekweekt en voortgeplant worden; dat is, met andere woorden, op hoedanige wijze eene uitgave van het *Elogium Hemsterhusii* met het *Vita Ruhnkenii* moest ingerigt worden, om de namen hunner Schrijveren geene oneer aan te doen, en om voor alle Letterminnaren en Letteroefenaren regt nuttig en bruikbaar te zijn. Ziedaar nagenoeg het beloop der Voorrede, ten opzigte van welke wij ons nog de beide volgende aanmerkingen veroorloven, deels tot aanvulling, deels tot opheldering strekkende.

De eerste is deze. Van de Duitsche uitgave, door LINDEMANN bezorgd, verklaart BERGMAN, pag. 4, *veel* te kunnen zeggen, maar met *weinig* tevreden te zullen zijn. Men houde dit niet voor ijdele grootspraak, noch voor eene redekunstige verbloeming en bedekking van gebrek aan genoegzame zeggensstof. Integendeel, het ontbrak BERGMAN geenszins aan voorraad, om vrij wat meer te zeggen, en eene volledige censuur te leveren van LINDEMANN's uitgave. Dan, dit was hier zijn doel niet, en kon het ook in deze Voorrede nimmer zijn. Hij moest hier slechts het noodige zeggen, om aan te toonen, hoezeer men in dien Duitschen druk den eigenhandigen tekst van RUHNKENIUS en WYTTENBACH niet alleen niet in zijne oorspronkelijke zuiverheid,

heid, maar veeleer geheel bedorven en verminkt wedervindt. En het weinige, dat hij daarvan zegt, bedraagt eene zoo talrijke opsomming van *willekeurige veranderingen in de spelling* (*en zinscheiding*, had hij er nog wel mogen bijvoegen); van *zinstorende drukfeilen*, als *scientiae* voor *sententiae*, *bonorum* voor *honorem*; van onverantwoordelijke *uitlatingen van woorden*, *gezegden*, ja *van geheele regels*, en van schandelijk *verzuim der verbeteringen van* WYTTENBACH *zelv'*, in de *Biblioth. Crit.* en elders opgegeven; en is derhalve van zoodanigen aard, dat wij ons ter wereld niet kunnen begrijpen, hoe iemand vóor zulk eene slordige uitgave zijnen naam heeft durven plaatsen. Van de *censuren* van LINDEMANN, betreffende het *Latijn* van RUHNKENIUS en WYTTENBACH, was het niet noodig, hier in de Voorrede aan te voeren, hetgeen in de Aanteekeningen, waarvan straks nader, beter plaats kon vinden. Eindelijk, indien BERGMAN nu ook op zijne beurt de Latiniteit van LINDEMANN eens onder de fijne schaaf had willen zetten, zoo zoude hem dit eenen vruchtbaren oogst van gegronde berispingen hebben opgeleverd. Wij willen ons hier even min, als hij, eene opzettelijke censuur van LINDEMANN's uitgave veroorloven; maar kunnen ons echter niet onthouden, het een en ander, dat ons bij herhaald gebruik van dat boeksken is in 't oog gevallen, bij deze gelegenheid ter loops aan te stippen. Zie, daar vinden wij al aanstonds op den titel: *In Libraria Heinrichsiana*, en in het begin van 's Uitgevers Voorberigt: *honestissimae librariae*. Het eerste is misschien te verdedigen, mits men er *taberna* onder versta, zoo als bij GELLIUS, *Noct. Att.* V, 4. en XIII, 29. Maar even daardoor wordt het laatste dubbelzinnig en duister. Hier toch kunnen wij aan geene *taberna* denken, en moeten dus *libraria* voor den vrouwelijken uitgang houden van het mannelijke *librarius*. Dan, dat de beteekenis van het Latijnsche *librarius* zich oneindig verder uitstrekt, dan tot die van *boekverkooper*, gelijk wij het noemen, weet elk, die in de Romeinsche geschriften en oudheden niet geheel vreemdeling is. Wij, voor ons, zouden liever voor het eene in de plaats gesteld zien: *In Typographeo*, of: *In Bibliopolio*, en voor het andere: *honestissimae bibliopolae*; welk woord, van het Grieksch afkomstig, het Hoogduitsche *Buchhandler* zoo wel, als het Nederduitsche *boekhandelaar*, of *boekverkooper*, volkomen uitdrukt, op het gezag van PLINIUS *den jongeren*, *Epist.* IX, 11, rust,

fust, en, naar ons inzien, zeer wel *in communi genere*, dat is, mannelijk zoo wel als vrouwelijk, kan gebruikt worden. In hetzelfde Voorberigt van LINDEMANN, waarlijk geen meesterstuk van Latiniteit, lezen wij *distractus* voor *divenditus*, *uitverkocht*, reeds door SCIOPPIUS, *Inf. Fam.* pag. 151, en *notae* voor *annotationes*, door HEUSINGER, *Obss. Antib.* pag. 419, afgekeurd; hoewel wij dit laatste, om het thans bijna algemeen gebruik, gaarne willen toegeven: maar mogelijk heeft LINDEMANN zijne bijvoegselen wel met opzet *notae* genoemd, en niet *annotationes*, wijl ze niet zoo zeer leerrijke aanmerkingen zijn., als onbetamelijke vitterijen op RUHNKENIUS' en WYTTENBACH'S Latijn. Hoe sierlijk zijn voorts, aan het eind eener volgende periode, de woorden: *spes, quam erat quod opinarer certissimam!* Waarom niet: *spes, quam opinabar certissimam?* Of ware dit misschien al te eenvoudig? Hetzelfde geldt van *adjicere destinabam, idque feci*, voor het eenvoudige *adjeci* of *adjiciendum putavi*. Volgt: *Tametsi enim Crasiana commentatio duarum priorum praestantiam neque generis similitudine neque sententiarum gravitate neque scriptionis elegantiâ aequat.* Reeds een vorig Recensent (*) heeft ter loops opgemerkt, dat CICERO en anderen het verbum *aequare* niet anders dan *active* gebruiken, b. v. *aequare solo urbem*, *se alii* of *cum alio*, en wil dus ook hier liever: *Crasianâ commentatione d. p. praestantia — aequatur*; of: *Crasianam commentationem neque generis similitudo n. s. gravitas n. s. elegantia d. p. praestantiae aequat.* Een van beiden is zeker beter; maar nog beter zouden wij keuren: *ad d. p. praestantiam — accedit. Accedere ad laudem, ad praestantiam alicujus*, is toch eene goed Latijnsche, ja Ciceroniaansche spreekwijze. Verder: *instigare*, in een' goeden zin, voor *incitare*, gaan wij met stilzwijgen voorbij, en spoeden ons naar de Noten van LINDEMANN. Hier vinden wij verkeerdelijk gebezigd, pag. 9, *imputare*, voor *adscribere* of *tribuere*; verg. SCIOPP. *Inf. Fam.* p. 42 en *de stilo Hist.* p. 132. Pag. 14. *destitui*, voor *carere*: het eerste, even als *privari*, om juist te onderscheiden, is *ontbloot* of *beroofd worden* van iets, dat men te voren bezeten heeft; het laatste is *ontbreken* ook van datgene, hetwelk men nooit gehad heeft. Pag. 17. *innui*, voor *significari*; zie de *Opusc. Ruhnken.*, T. II. p. 734. Pag. 53. *hacte-*

(*) Van het *Vita Wyttenb.* in *Letterk. Magazijn*, 1823. No. XIV. bl. 621 *sqq.*

tenus, voor *adhuc*; door LINDEMANN zelv' aangewezen, p. 120. Pag. 77. *utrobique*, voor *utroque loco*, daar het integendeel *utrimque* of *ab utraque parte* beteekent. Pag. 91. *nosſent*, voor *noverant*. Pag. 94. *Europa litteraria*, voor *litterata*: het eerſte is *letterkundig*, *tot de letteren of letterkunde behoorende*; het laatſte is *geletterd*. Ook wij onderſcheiden eene *Letterkundige Geſchiedenis* (*Historia Litteraria*) van het *geletterd Europa* (*Europae litteratae*.) Pag. 138 en 171. *ſeriores*, voor *recentiores*. Pag. 174. *eorum qui inter nostrates Latinas litteras discunt*, voor *eorum nostratium qui*, *cet.*, of *civium nostrorum eorum qui*, *cet.* Want *inter nostrates*, *onder onze* (LINDEMANN's) *landgenooten*, kunnen zich ook vreemdelingen bevinden, die eveneens Latijn leeren; en deze toch bedoelt hij niet, maar wel zijne *nostrates* of eigene landgenooten. Vergel. over dit onderſcheid van *in* en *inter* de *Epist. Sodal. Philom.* pag. 135. Van eenigzins anderen aard is pag. 181, ter gelegenheid van WYTTENBACH's *Logica*, de vermelding der latere uitgave van MAASS, *Halae* 1821, met verzwijging der vroegere van EBERHARD, *ibid.* 1794. Of beide, of geen van beiden, moesten, om naauwkeurig te zijn, vermeld worden. Dan, genoeg reeds, om aan te toonen, dat LINDEMANN beter zoude doen, zijne eigene Latiniteit nog eens duchtig te kuiſchen, dan die van een' man als RUHNKENIUS of WYTTENBACH zoo ſchaamteloos door te halen, als hij het zich meer dan eens veroorloofd heeft. Verlustigen wij ons nog een oogenblik met zeker lijstje, vooraan in zijne uitgave geplaatst, en behelzende: *Nomina quaedam Batava*, *Latine*, *Batavice*, *Germanice expresſa ad juvandam veram pronunciationem*; of liever *falſam*: want nimmer beteekent BOSCHIUS enkel BOSCH, maar DE BOSCH; BROUKHUSIUS niet BROUKHUIS, maar BROEKHUIZEN; RÖVERUS, zoo als WYTTENBACH, niet ROEVERUS, zoo als LINDEMANN ſchrijft, RÖVER, en niet ROEVER; TYDEMANNUS, niet TYDEMANN met twee *nn* (die laten we voor de Duitſchers over), maar TYDEMAN; VOORSTIUS, niet VOORST, maar VAN VOORST (dit weten de Duitſche Geleerden toch wel beter, maar misſchien LINDEMANN niet, die ook trouwens geen Theologant is). VAN HEUSDE noemt zich in het Latijn niet VANHEUSDIUS (dit ware een wangedrogt, uit Hollandsch en Latijn te zamen geflanst), maar enkel HEUSDIUS, zoo als

WYTTENBACH overal schrijft. De Hoogduitsche uitgangen laten wij voor LINDEMANN zelv' en voor zijne landgenooten over. Zij moeten zelve weten, hoe zij de namen van onze Hollandsche Geleerden gelieven te schrijven en uit te spreken. Doch wij twijfelen zeer, of zij wel in alles LINDEMANN's spelling als eene onfeilbare vraagbaak zullen volgen, en b. v. met hem schrijven:

BOERHAVE	BURHAFF.
BROUKHUIS (BROEKHUIZEN)	BRAUKHEUS.
NIEUWLAND	NIHWLAND.
OOSTERDIJK	OHSTERDEIK.
OUDENDORP	AUDENDORP.
REUVENS	RÖHFENS.
ROEVER (RÖVER)	RUHFER.
SCHULTENS	SKHÜLTENS.
VALCKENAER	FALKENÄR.
VAN HEUSDE	FÄN HÖHSDE.
VOORDA	FOHRDA.
VÖORST (VAN VOORST)	FOHRST.
WYTTENBACH.	WEITTENBACH.

Althans wij herinneren ons niet, in Duitsche schriften, behalve in LINDEMANN's broddelwerk, ooit dergelijke geweldige naamsverwisselingen te hebben aangetroffen; en zoo ze het op hunne *addressen* niet beter maken, is het te vreezen, dat nimmer een brief uit Duitschland aan eenig Nederlandsch Geleerde goed te regt kome, of de postknecht zal eerst LINDEMANN's lijstje moeten nazien, en dan somtijds nog gevaar loopen van dwalen. Maar genoeg hiervan. *Desinamus ludere.*

(*Het vervolg hierna.*)

Feestzang bij de tweehonderdvijftigste Verjaring van de Stichting der Leydsche Hoogeschool, door Mr. M. C. VAN HALL, *Ridder enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. 16 Bl. f* :-27½ *Ct.*

Leidens Academievreugd. Negental vrolijke Liedjes, vervaardigd ter gelegenheid van de viering van het 250 *jarig bestaan van Leidens Hoogeschool, den* 8 *Februarij* 1825, *door een Leidsch Student, uit de dagen van* OLIM. *Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. *In gr. 8vo. 16 Bl. f* :-27½ *Ct.*

Gratulatio ad cives Academiae Lugduno-Batavae, Solennia ſecularia celebrantes diebus VIII et IX Febr. CIƆIƆCCCXXV. Lugduni Batavorum, apud *L. Herdingh et Fil.* 1825. Forma octava maj. 17 Pag. *f* :-27½ *Ct.*

Niet alleen ieder kweekeling der Leydſche Wijsheidsgodinne, maar ook ieder geletterde, elke ware vaderlander, had zich reeds maanden lang verheugd in het vooruitzigt van al het genot, dat hij op het tweehonderdvijfstigjarig Jubelfeest van hare plegtſtatige intrede in de ſtad des heldenmoeds en der trouwe hoopte te ſmaken, toen eindelijk de gewenschte dag aanbrak. Doch deze dag, die enkel vrolijke aangezigten en dankbare harten moest aanſchouwen, zag tevens zulk eenen geweldigen ſtortvloed van rampen over zoo vele voormaals rijke en gezegende gedeelten van ons Vaderland uitgegoten, zag zoo vele ſchatten verzwolgen, zoo vele ellende over duizenden verſpreid, zoo vele levens vergaan, dat hij, in plaats van een' dag van vreugde, een dag werd van weedom en rouw. Wel is waar, Leyden zelf en deszelfs omſtreken bleven bevrijd, en de reeds vroeger zaamgevloeide menigte der feestvierenden vernam, onder de zich verdringende verſtrooijingen, welke geest en ligchaam bijna geen oogenblik tot verademing lieten, ſlechts de flaauwe marg der ontzettende verwoesting; maar deze vergalde toch reeds de vreugde bij velen, en gaf aan allen eene ernſtiger ſtemming. Zoo ging het dan gelijk meestal op deze aarde; het genot in het vooruitzigt was grooter, dan de werkelijkheid ons hetzelve aanbood; maar met dit alles bleven het toch heerlijke, hartverheffende dagen; de herinnering aan het verledene, met deszelfs wonderen van heldenmoed en geleerdheid, verſmolt zich zoo natuurlijk met de dankbaarheid voor het tegenwoordige en deszelfs zegeningen; de gedachte aan de grondvesting van onze ſtaatkundige vrijheid en van onzen wetenſchappelijken roem, door WILLEM I, verbond zich zoo innig met het dankbaar gevoel van de herſtelling onzer onafhankelijkheid en van de wederoprigting van onzen Wijsheidstempel door eenen anderen WILLEM I, dat men waarlijk geen druppel Nederlandsch bloed moest overig gehad hebben, indien men alleen bij de rampen, welke thans een gedeelte van ons Vaderland troffen, bleef ſtilſtaan, en zich niet boven dezelve verhief tot juichtoon en dankbaarheid.

De-

Deze ontboezeming, bij de aankondiging van eenige stukjes, te dezer gelegenheid in het licht gegeven, is misschien niet ongepast, ten einde de gematigde vreugde, welke op het Leydsche Jubelfeest bleef heerschen, in het ware licht te stellen, en de minder voegzame aanmerkingen van diegenen te ontzenuwen, die wilden, dat het gevoel der rampen, welke hen getroffen hadden, even sterk geweest ware bij anderen, die niet in dezelve deelden, maar die echter door daden getoond hebben, dat zij alles, wat in hun vermogen was, wilden toebrengen, om dezelve te lenigen. Recensent, die te Leyden ook mede feest gevierd heeft, en blijde geweest is met de blijden, wilde zich eerst zuiveren van gene blaam, die men zoo velen heeft trachten aan te wrijven, en zal thans zijnen misstap pogen te vergoeden, door zich der kortheid te bevlijtigen.

De Feestzang van den Heer VAN HALL is eene Dithyrambe vol gloed en verheffing, en den beroemden naam van deszelfs vervaardiger ten volle waardig. Op een paar min of meer duistere of minder gepaste uitdrukkingen en zinsneden zouden misschien eenige aanmerkingen kunnen gemaakt worden; maar, indien wij deze zorgvuldig uit den overvloed van schoonheden wilden opzoeken, kregen wij zeker den schijn van vitlust, of den naam van knoopen te zoeken in de biezen. Gaarne schrijven wij, tot eene proeve, de volgende schoone bede over, want zij is als uit ons hart gevloeid:

Gedoog, o eeuwge Bron van licht!
 Dat wij Uw' zetel nadren;
Uwe almagt waak' bij 't heilgestichť,
't Gedenkstuk van volbragten pligt,
 Bij 't praalgraf onzer Vadren!
Schenk ons, hun kroost, hun fieren moed,
Hun deugd en onverbasterd bloed;
 Hun blanke trouw en eere!
Bescherm ORANJES stam en kroon;
Minerv' sta wakend bij zijn' troon
 Met stalen schild en spere!
Omslinger, met den hechtsten band,
En Opperheer (?) en Vaderland!
 De hand der Zanggodinnen
Strooij' rozen op het pad der deugd!
Door haar leere ouderdom en jeugd
 Het schoone en goede minnen!

Beveel! de Vrijheid, 's Lands Godin,
Zij 's Konings trots, der volken *zin*,
Tot in de verſte dagen;
En Leyden, Hollands heldenſtad,
De hoekſteen, die haar beeld helpt ſchragen,
Zoo lang de zilvren Rijn haar' grijzen muur omſpat!

De negen Liedjes van den Student uit de dagen van *olim* zijn natuurlijk in eenen geheel anderen toon, luchtig en vlugtig ter neder geſchreven, maar daarom niet geheel zonder verdienſte. Het vreugdelied: *Op! op! gij Muzenzonen!* en: *Waarheid boven al*, bevielen ons beter dan de overige. De vervaardiger verzoekt ons, Recenſenten, om niet te naauwte kijken, of, zoo wij al kijken willen, het dan zingende te doen. Daar tot dit laatſte te dezer plaatſe volſtrekt geene gelegenheid is, zoo ſchrijven wij *fiat* onder het eerſte gedeelte van het rekwest, en voegen er onzen wensch bij, dat deze beſcheidene Liedjes nog, bij voortduring, iets mogen bijdragen tot vermeerdering der Akademievreugde.

Het derde ſtukje, in de taal der geleerden geſchreven, behelst eene ſoort van verſlag van de toedragt en afloop der verſchillende plegtigheden, en is niet ongeſchikt, om aan buitenlanders een denkbeeld te geven, op welk eene wijze dit Jubelfeest is gevierd geworden. De verſlaggever zwijgt echter geheel van al den luister, dien zoo wel de Leydſche Regering als Leydens ingezetenen aan het Feest hebben bijgezet, en deze verdiende toch waarlijk dankbare vermelding. Voor het overige beklaagt hij zich, dat men geene genoegzame hulde aan de nagedachtenis en de verdienſten van RUHNKENIUS en VALCKENAER heeft toegebragt; en waarlijk, de Heer SANDIFORT had in zijne urenlange Redevoering, welke hier, te regt, in zekeren zin ten minſte, *copioſa* genoemd wordt, daarvoor wel eenige zinſneden mogen afzonderen. Indien de Schrijver hier had bijgevoegd, dat men, over het algemeen, geweldig veel van het geduld der toehoorders gevergd heeft, en dat het genot, hetwelk velen geſmaakt hebben, meer ontſproten is uit de overwegingen, welke in hun eigen binnenſte opwelden, dan wel uit de denkbeelden, welke hun van buiten, van predikſtoel en catheder, werden aangebragt, wij zouden ook dit ten volle beämen. De ſtijl van deze *Gratulatio* is levendig, en verraadt eene grondige bekendheid vooral met de Dichters der

Oudheid, offchoon er op de Latiniteit nog al eenige aanmerkingen zouden te maken zijn. Met levendige belangftelling verwachten wij de uitvoerige befchrijving van dit Feest, hetwelk voor elk, die de zegeningen der befchaving en verlichting eenigzins op prijs weet te ftellen, zoo treffend zijn moest.

De Overftrooming, Lierzang, door L. G. VISSCHER. *Ten behoeve der Noodlijdenden. Te Brusfel, bij* Brest van Kempen. 1825. *In* 8*vo.* 14 *Bl. f* :-30.

De verfchrikkelijke ramp, die de rijkfte en voor veiligst gehoudene ftreken der Noordelijke gewesten van ons Vaderland geteisterd heeft, zal gewis door velen bezongen, en door dichterlijke tafereelen van verfchillende waarde en groepéring aan de nakomelingfchap worden overgeleverd. Een der eerften, die zijn talent aan de leniging der daardoor veroorzaakte onbefchrijfelijke ellende dienstbaar maakte, is een ingezeten der Zuidelijke provinciën, de door zijne *Bloemlezing* bekende en ijverige L. G. VISSCHER. Hij verdient daarvoor onzen dank, gelijk ook voor de hartelijke aanfporing tot mededeelzaamheid, welke hij rigt aan onze Zuidelijke broeders. Wij verfchoonen ons voor ditmaal van de taak, om dezen Lierzang, blijkbaar met overhaasting in het licht gezonden, de vuurproef der kritiek te doen ondergaan, daar ons die haast in dezen meer verfchoonbaar dunkt, en alzoo alle aanmerkingen, hoe gegrond ook, ongepast doet fchijnen bij ftukjes, met een dergelijk edelmoedig oogmerk uitgegeven, zoo lang dezelve ten minfte, gelijk het onderhavige, niet van verdienfte ontbloot zijn. Men koope derhalve en leze; en men zal zich, door vele waarlijk goede verzen, en door uitmuntenden druk en papier, dubbel voor zijne kleine bijdrage beloond vinden.

De Beftemming des Huisfelijken Levens. Ter bevordering van huisfelijke Deugd en huisfelijk Geluk. Door J. L. EWALD. *Naar het Hoogduitsch. Door* P. BOELES, *Predikant te Pingjum enz. Tweede vermeerderde en verbeterde Druk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1823. *In gr.* 8*vo.* 230 *Bl. f* 1-80.

Het is geenszins vreemd, dat dit werk onder ons zijne

twee-

tweede uitgave beleeft. Ieder wordt hier regt Christelijk en hartelijk toegesproken; en, gelijk EWALD voor *zijne* landgenooten schreef, heeft de Eerw. BOELES voor de *onze* vertaald. Het is dus geene enkele vertaling; maar het boek is *voor ons* bewerkt. Bij deze tweede uitgave is alles nog eens naauwkeurig herzien, hier en daar eene uitdrukking verbeterd, en *dat gedeelte, hetwelk over de opvoeding der kinderen handelt*, uit een, in onze taal nog niet bekend, geschrift van EWALD aanmerkelijk vermeerderd. Betuigden wij dan (in onze *Letteroef.* 1822. No. I) ons hoogst genoegen over dit boek, en prezen wij het onzen landgenooten op het ernstigst aan, wij kunnen niet anders dan dit alsnu welmeenend herhalen; hartelijk wenschende, dat hetzelve in ieder beschaafd huisgezin een huis- en handboek, reeds werkelijk zijn, of nu althans worden zal, waarvan wij ons het uitnemendst nut beloven.

Herinneringen uit het Leven der Predikantsvrouw van Meinau. Uit het Hoogduitsch van F. JAKOBS, *Hoogleeraar te Cotha. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1823. *In gr. 8vo.* 313 *Bl. f* 2-80.

Wij kennen, uit vroegere geschriften van den Heer JAKOBS, de Pastorij te Meinau en derzelver lieve bewoners; en wie zal niet gaarne de oude, waardige vrouw Pastores nu nog eens in haren ouden dag hooren keuvelen over hetgeen haar zoo dierbaar was? en haar gekeuvel is inderdaad hoogstbelangrijk. De oude vrouw komt hier voor aan het eind van haar leven, terwijl hare kinderen nu volwassen zijn, hare taak afgedaan, en de waardige man reeds overleden. Zij begint met het ouderlijk huis en hare jeugd; zij spreekt van de vroegere geschiedenis van haren braven vader; verder van haren Sebastiaan, hoe hij over hare deur woonde, zijn eerste bezoek, en hoe eenvoudig en van zelve bij haar hart en hand won; voorts van haar huwelijk, en welke zalige dagen zij beleefde. In den lof van dien waardigen echtgenoot is zij vooral onuitputtelijk, en hij was ook waarlijk het model van eenen braven echtgenoot en waardigen leeraar van het volk. Met deelneming en met nut zal ieder jeugdig en voor zijn ambt gaarne levend Geestelijke deze herinneringen lezen. Maar de brave vrouw zelve is in ons oog niet minder bekoorlijk, en van goeder harte mogen wij haar aan

het

het vrouwelijk hart ten voorbeeld aanprijzen. Der goede vrouw overkwam zoet en zuur, lief en leed; maar altijd is zij kalm, bedaard, geheelenal vrouw, vatbaar voor ieder huisselijk genot, en echt godvruchtig. Die het om avontuurlijke en ongewone gebeurtenisfen te doen is, legge dit boek vrij uit de hand; het zal hem weinig vermaak geven. Maar die zich gaarne bevindt in den kring van waardige menfchen, en vatbaar is voor huisfelijk geluk, op achting en liefde gegrond; die gaarne, al lezende, menige les van levenswijsheid en godsvrucht opvangt, en gaarne aangefpoord wordt en opgewekt, om te worden, die hij wezen moet, en het zielvol oog alzoo kalm verheffen wil tot eene hoogere en betere wereld, die zal in dit gefchrift het aangenaamst onderhoud en overvloedige voldoening vinden. Maar, wij zeiden het reeds, de voortreffelijke bewoners van de Pastorij te Meinau zijn ons lezend publiek reeds van overlang bekend, en ieder weet het vooraf reeds, dat hij van dit aangenaam plekje gronds, door den Heer JAKOBS, niets, dan hetgeen voortreffelijk is, verwachten kan. In deze verwachting heeft dit boek, waarvan de vertaling in zeer goede handen viel, ons ook niet teleurgefteld.

KAREL VAN TELLHEIM *en* MINA VAN BARNHELM. *Een Krijgsmanstafereel uit de tijden van* FREDERIK DEN GROOTEN. *Door* C. HILDEBRANDT. *In III Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen* 502 *Bl. f* 3-75.

Dit Tafereel is zeker wèl gefchreven, en zoodanige lezers, die van oorlogsbedrijven en krijgsmansdapperheid gaarne veel vernemen, vinden voldoening bij dit boek, dat inderdaad ten dezen genoeg vooruit heeft boven menige rooversgefchiedenis, of zoodanigen anderen roman, waarin vrijen en trouwen de hoofdzaak is. Hiervan intusfchen komt hier ook het noodige voor, en fluit het boek voor het minst met twee gewenschte huwelijken. KAREL VAN TELLHEIM was de zoon van EDUARD VAN TELLHEIM, en diens oudfte zoon. Het huwelijk van dezen Heer EDUARD, en zijn krijgsmansbedrijf, wordt in het eerfte deel befchreven; aan het flot van hetzelve fneuvelt deze held. Nu treedt KAREL op, en de twee volgende deelen bevatten zijn moeije-

jelijk en roemrijk leven. Hij begon met de Kadettenschool, en eindigde als Majoor, of liever hij eindigde nog niet, maar was Majoor en bleef in dienst na den getroffen vrede. MINA VAN BARNHELM werd zijne vrouw; maar eerst was op dit huwelijk weinig uitzigt, daar de oom der Freule vooral geen vriend der *Pruisen* was, en bijna was de zaak nog afgeraakt door KAREL's punt van eer, toen het eindelijk tot beslissing komen zou. Het huwelijk van FRANCISKA, hare kamenier, met zijnen wachtmeester WERNER vond minder bezwaar.

Die in oorlogsrumoer en krijgsmansdeugden behagen schept, zal, wij herhalen het, dit boek met genoegen lezen, en men kan zich daarbij menig vreesselijk tooneel van den zevenjarigen oorlog en al vroeger, en menigen dapperen held onder FREDERIK DEN GROOTEN, herinneren. Maar die meer van stille, huisselijke voorvallen houdt, legt, zoo als wij althans, het werk, na voleindigde lezing, met den wensch: *da pacem, Domine, in diebus nostris!* ter zijde.

Philopaedion. Tijdschrift voor de Jeugd. Jaargang 1823. *Te Amsterdam, bij* A. Vink. 1823. *In kl.* 8*vo.* 436 *Bl. f* 3 - 60.

Dezelfde goedkeuring als den vorigen komt dezen jaargang toe. Wij vonden toch dezelfde afwisseling, dezelfde belangrijkheid, en denzelfden goeden toon voor de jeugd. De voortzetting van dezen arbeid kan daarom niet dan aangenaam zijn. Aan de opgave der onderscheidene stukjes had de lezer weinig, en bij het aanstippen van de in ons oog meest belangrijke zouden wij verlegen zijn, wat te kiezen. Wat het leerzame betreft, trok bijzonder onze aandacht dat over de *Geschiedkunde*, als *eene der voornaamste, hoogst nuttige wetenschappen voor de jeugd*, en, over het geheel, alwat hier uit de werkelijke Geschiedenis voorkomt, hetwelk niet anders dan den lust tot onderzoek in dit belangrijk vak der wetenschappen opwekken kan. Hetzelfde geldt ook de *Natuur-, Aardrijks-* en *Volkenkunde*, het *Iets over de Meerminnen* echter uitgezonderd, hetwelk, nu het bedrog ontdekt is, in den volgenden jaargang wel zal worden ingetrokken, en aanleiding geven kan tot eenig nuttig betoog ter waarschuwing tegen ligtgeloovigheid. De *Mengelingen* zijn alle in eenen goeden geest, en ook de *Dichtstukjes* verdienen lof. De *Vragen* en *rekenkundige Voorstellen* dienen zeer ter opscherping; de doorgaans goede beantwoording derzelven toonen, dat zij voor eene eenigzins geoefende jeugd niet te moeijelijk zijn. Wij twijfelen geenszins, of dit nuttig en aangenaam werkje zal op den duur bijval vinden.

Boekbesch. N°. IV. bl. 137, reg. 12 v. o., staat *strekte*, lees *strekten*.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedkundig Tafereel van den tegenwoordigen toestand des Christendoms over den geheelen Aardbodem, door H. ZSCHOKKE. *Uit het Hoogduitsch. Met Aanmerkingen vermeerderd*, door G. H. M. DELPRAT, *V. D. M. te Leeuwarden. Te Franeker*, bij G. Ypma.

(Vervolg en slot van bl. 104.)

Zoo uitvoerig de berigten over *Indië* zijn, (bl. 125—162), zoo kort zijn die over *Perzië* (bl. 162—168). De Schrijver merkt zeer juist aan, dat de meerdere onverschilligheid der *Perzianen* voor den *Koran* hen niet zoo veel te vatbaarder maakt voor het Evangelie. VOLTAIRE, (om het sterkste voorbeeld te nemen) hoezeer lang in de nabijheid van Protestanten wonende, bleef *Deïst* en spotter met den Bijbel. — Wat nu de Eilanden betreft, het verval des Christendoms op *Ceylon* onder de *Engelsche* Regering is aanmerkelijk. Sedert den val der *Nederlandsche* Regering (die niet weinig voor de verlichting der inlanders door Bijbel en onderwijsboeken deed) is het getal Afgodstempels van 3 of 400 tot 1200 vermeerderd, en dat der Christenen (in *Jaffna* alleen) van 65,000 tot 5000 verminderd. Inderdaad was onder ons bestuur het getal Protestanten tot 150,000 geklommen, waarvan verre de meesten ongetwijfeld bekeerde inlanders waren. Thans wakkert de geest van Evangelieverkondiging ook daar weder aan. — In *Amboina* vindt men 18,000 Protestanten. Het getal der zoogenoemde *Christenen* in de aan *Spanje* behoorende *Philippijnsche* eilanden is 1,800,000 zielen; maar die zielen worden ook door de Priesters met slagen naar de kerk gedreven!

Na nog eenige goede aanmerkingen over den staat des Christendoms in *Azië* in het algemeen, waarbij aan voortreffelijke Zendelingen, zoo Protestanten als Roomsch-

gezindten, regt gedaan wordt, gaat de Schrijver tot *Afrika* over. De geheele Noordkust, door ſtroeve *Mohammedanen* bewoond, is voor bekeeringen geſloten, daar zulks den bekeerder onfeilbaar den hals zou kosten. Zelfs in *Egypte*, waar MOHAMMED ALI-*Pacha*, hoezeer verraderlijk moordenaar en aartswoekeraar, toch belangshalve eenige meerdere vrijheid aan de *Europeanen* geeft, zou hij zich wel wachten, hunne pogingen bij *Muzelmannen* toe te laten. *Roomſche* Zendelingen beijveren zich ſlechts, hunne andersdenkende Medechristenen omtrent eenige duistere, door de H. S. onbeſlist gelatene punten wegens de natuur van CHRISTUS tot andere gedachten te brengen, hetwelk voor de zaak des Christendoms zelve vrij onverſchillig is. In *Egypte*, namelijk, zijn de inlandſche Christenen of *Kopten* van de gezindte van EUTYCHES, die ſlechts ééne natuur in CHRISTUS erkende. Deze zelfde gezindte heerscht in *Abysſinië*, alwaar de *Portugezen* en *Jezuiten* dezelfde rol meenden te ſpelen als in *Japan*, doch met een' even ongunſtigen uitſlag. Meer zuidwaarts bezitten de *Portugezen* eenige Volkplantingen, het treurig overſchot hunner oude magt op die kusten; doch van hieruit is de Godsdienst van JEZUS niet uitgebreid. Op *Madagaskar* doen zich (blijkens eene aanteekening van den Eerw. DELPRAT) blijdere uitzigten op. De Zendelingen aan den zuidhoek van *Afrika*, de *Kaap de Goede Hoop*, zijn reeds tot meer dan 600 mijlen van de *Kaap*, over de *Oranjerivier*, in *Lattakoe* der *Beetjuanas* doorgedrongen. „De vrome „heilgezanten doorreizen dit gedeelte van *Afrika*, voor„zien met den Bijbel en den ploeg." — Het onmiddellijk daarop volgende, waarin men de *Kaffers* met de *Boschjesmannen* verwart, en in den oorlog tusſchen de *Kaapſche* boeren en den laatstgemelden volksſtam dezen alleen gelijk geeft, is echter blijkbaar onjuist. — De West-*Afrikaanſche* bezittingen van *Portugal* (*Congo*, *Angola* en *Benguela*) bevatten vele Christenen, doch zeer ſlecht onderwezen, en waarbij nog veel Heidensch bijgeloof heerscht. Eene grootere zegepraal heeft het Christendom door de

volk-

volkplanting van *Sierra Leona* in *Guinea* (geschikt voor vrije *Negers*) behaald, welke ook aan de *Engelsche* menschlievendheid tot eer verstrekt. Sedert 1787 bestaat dezelve door den edelen GRANVILLE SHARP. In 1819 telde men in de kolonie reeds 10,000 vrije *Negers*, waarvan er 2000 de scholen bezochten. Van hier verspreidt de beschaving hare stralen tot in het hart van *Afrika*.

De Christelijke volkplantingen in *Amerika* hebben de schoonste gelegenheid tot verkondiging van het Evangelie aan Heidensche stammen. Doch, helaas! men heeft zich meer met *uitmoorden* dan met *verlichten* der volken van *Middel-Amerika* bezig gehouden. De *Westindische* eilanden werden in wildernissen veranderd, en het overschot der bevolking daar, in *Mexico* en *Peru*, in de goudmijnen bedolven. Doch deze monsters, welke die euveldaden pleegden, waren slechts gelukzoekers, geene Christenen, dan in naam; deze naam komt slechts den edelen LAS CASAS, Bisschop van *Chiapa*, toe, die een geheel langdurig leven aan de verdediging der ongelukkige *Amerikanen* toewijdde. — Later heeft *Europa*, door Zendelingen van eenen beteren stempel, voor deze misdaden aan *Amerika* eenige vergoeding gegeven. EGEDE en de Zendelingen der Broedergemeente in *Groenland* en bij de *Esquimaux*, de Kwakers, *Methodisten* en andere Protestantsche Kerkgenootschappen in de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, houden zich met de verlichting en beschaving der inboorlingen bezig. Het is reeds zoo ver gekomen, dat de *Huronen* en *Irokezen*, namen, die te voren bijna gelijkluidend met Wilden golden, of zelfs de hoogste mate van wildheid te kennen gaven, thans landbouwers en korenkoopers zijn, in huizen wonen, en scholen bezitten. De *wilde* jagervolken worden door de landbouwende bevolking al meer en meer naar het Westen gedrongen, en zullen voor deze eindelijk geheel het veld moeten ruimen, of met dezelve ineensmelten. Het schijnt echter, of de landbouw bij de *Indianen* nog meer vorderingen maakt, dan het Christendom. Zeer vele vol-

ken blijven nog gehecht aan het geloof der *geesten*, waarvan de *groote Geest* de verhevenste is.

Van de grenzen van *Nieuw-Mexico* af, tot digt bij den uitloop der *Plata*-Rivier, heerschte in alle pasbeschaafde landen der oude *Spaansche* en *Portugesche* bezittingen het stelsel der *Missiën* of *Roomsche* Zendingen, door de *Jezuïten* tot volkomenheid gebragt. Dit stelsel is eensdeels op den geest der *Roomsche* kerk, die alleen door gezag, niet door overtuiging, wil heerschen, anderdeels op het gevoelen van de verstandelijke minderheid der *Amerikaansche* volken beneden de *Europeanen* gegrond. Het is zekerlijk een stelsel, 't welk LAS CASAS, in zijnen tijd en naar zijn licht, zou goedgekeurd hebben, en het onderscheidt zich bij uitstek voordeelig van de wreede *repartinuentos* (verdeeling tot den mijnarbeid), door de *Spanjaarden* omtrent de *Indianen* ingevoerd. De nieuwbekeerden, namelijk, staan niet alleen onder het geestelijk, maar ook onder het tijdelijk opzigt der Zendelingen, zijnde Ordesgeestelijken der *Roomsche* kerk, die deze Volken als onmondige kinderen behandelen, welke levenslang onder een vaderlijk opzigt en beheer moeten staan. Men onttrekt hen aan het woeste en rondzwervende jagersleven, leert hun den akkerbouw, en zorgt voor hun onderhoud; doch daarvoor bekleeden de Geestelijken ook alle hooge posten bij de nieuwbekeerden, onderwijzen hen vooral niet te sterk, opdat zij niet, uit hunne *gelukkige onwetendheid* gerukt, aanspraken op menschelijke, op gelijke waarde met hunne geestelijke Vaders zouden kunnen maken. In de landen, door *Spaansche* veroveraars in de zestiende Eeuw bemagtigd, (*Peru* en *Mexico*) geldt dit stelsel wel niet ten volle, dan in zoo verre men ook dáár de *Indianen* door bijgeloof en onwetendheid in gehoorzaamheid heeft trachten te houden, (waarin men dan ook zoo voortreffelijk geslaagd is, dat de *Indianen* van *Mexico* thans nog bijgelooviger zijn dan de *Spanjaarden*); maar hier nam de wereldlijke magt het *Vaderschap* op zich, en deze *Curatéle* was nog wel zoo hard als die der Eerwaardige Vaders. Inderdaad, wanneer

men

men de Republiek der *Jezuiten* in *Paraguay* nagaat, zoo kan men het stelsel der *Missiën*, 't welk zich hier in zijne volkomenheid voordoet, zijnen lof niet ontzeggen. Hier was een gelukkig Volk van broederen, hetwelk de *Jezuiten* als hunne Vaderen gehoorzaamde, hetwelk geen eigendom, maar ook geene behoefte kende, en, bij matigen arbeid, ook rust, uitspanningen en de genoegens van statige godsdienstige optogten en feesten genoot. Zij werden door de *Jezuiten* bijna, gelijk weleer de *Peruanen* door de *Inca's*, als goede kinderen behandeld; maar de oorbiecht en *absolutie* gaf aan de eersten veel meer gezag, en maakte alle Regters en Regtbanken noodeloos. Schandelijke hebzucht en wantrouwen der *Spaansche* en *Portugesche* Regeringen heeft deze schoone schepping der *Jezuiten* — hun beste werk — vernietigd, en de *Indianen* weder in de bosschen laten verwilderen. Andere geestelijke Orden hebben dezelfde bekwaamheid niet, om de Wilden aan hunne ruwheid te onttrekken, en ook in *Braziliё* mist men met smart de *Jezuiten*; in plaats van deze beschavers der Wilden, zendt men thans tegen dezen gewapende krijgslieden uit. Schoon waarlijk geene vrienden der *Jezuiten* zijnde, beschouwen wij, op het voetspoor van RAYNAL (die alles behalve partijdig is voor de Geestelijken), den weleer door hen geschapenen Staat gunstiger dan de Heer ZSCHOKKE, die den *Indiaan* der *Missiën* een *gecivilifeerd dier* noemt. Wanneer deze Staat eenmaal vastheid had mogen bekomen, zou het Christendom, uit den aard der zake, zijne werking van geestbeschaving aan denzelven (althans in zekere mate) gewis hebben medegedeeld. De Heer ZSCHOKKE schijnt dit zelf te gevoelen, (zie bl. 361.) — Omtrent de verlichting van *Guyana* hebben noch wij, noch de *Franschen* (bezitters der kusten) ons zeer te beroemen. De Zwarten op *Haïti* (dezen naam droeg het eiland ook bij de uitgemoorde roode bevolking) hebben het voordeel van *zich zelve* beschaafd te hebben, zoo verre de mensch daartoe in staat is, namelijk op het spoor der kundigheden, die zij van hunne oude *Fransche* meesters konden opdoen. —

 Om-

Omtrent de overige *Westindische* eilanden hebben de *Moravische Broeders*, of *Hernhutters*, veel voor de *Negers* gedaan, in spijt van derzelver onchristelijke tirannen, de blanke planters. De beschouwing van *Amerika* eindigt met zeer gunstige vooruitzigten voor den Godsdienst en de beschaving.

Het laatste gedeelte des werks is een overzigt van *Australië* of *Zuid-Indië*. *Nieuw-Holland* en *Nieuw-Zeeland* bieden daaromtrent nog weinig troostrijks aan; de inwoners schijnen te woest, in weerwil der verzachtende beschrijving van den menschlievenden MARSDEN, die moeds genoeg in zich voelde, de Apostel dezer menscheneters te worden. Nergens is daarenboven het zendelingswerk met een' schitterender uitslag bekroond geworden dan op de *Gezellige Eilanden*, met name op *O-Tahiti*, alwaar de Koning met het geheele Volk den Christelijken Godsdienst aangenomen, de menschenoffers en den kindermoord afgeschaft hebben, en alwaar onlangs een *Fransch* Zeekapitein, tot zijne groote verwondering, des Zondags niemand aan boord zag, daar alle menschen in de kerk waren, terwijl ook de matrozen te vergeefs naar de meisjes van *O-Tahiti* uitzagen. De *Vrienden*-eilanden verwachten Zendelingen. De beschaving der *Sandwichers* is van geenen godsdienstigen aard.

En zoo zijn wij dan met den Schrijver de wereld rond gereisd. Vertoefden wij, weggesleept door het belangrijk onderwerp, wel eens wat te lang op eene of andere plaats, wij hopen niet, dat onze lezers er zich verveeld zullen hebben. Op de Vertaling hebben wij geene aanmerkingen. De verdiensten van den Eerw. DELPRAT omtrent dit werk hebben wij in ons verslag op meer dan ééne plaats doen kennen.

Ont-

Ontwerpen van Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus. Door G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. Dr. en Predikant te Assen. II Deelen. Derde, geheel omgewerkte Druk. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen 749 Bl. f* 5-50.

Dit werk van REDDINGIUS is veel gebruikt (*gemisbruikt* hopen wij niet), en heeft dan ook, wij gelooven het gaarne, veel goeds gesticht. Het beleeft eene *derde* uitgave. Nu heeft de schrijver het veel verbeterd; trouwens hier en daar verkreeg hij, in dit tijdsverloop, in het een of ander, helderder inzigten. Het vroeger gegevene heeft hij hier nu bekort; echter bleven ook nu die ontwerpen nog vrij meer dan schetsen. Daarenboven geeft hij nu bij iedere zondagsafdeeling een *dubbel ontwerp*, omdat men op onderscheidene wijze over dezelfde zaken nuttig prediken kan; en de jonge of oudere predikanten, die uit den Heer REDDINGIUS prediken, kunnen dan nu ook die predikatiën afwisselen. Ons bestek gedoogt niet, breeder uit te weiden bij de herhaalde uitgave van een reeds, ook door ons, vroeger aangekondigd werk. Wij hebben intusschen eene en andere dezer nu verdubbelde leerredenen of ontwerpen nagegaan, en vonden niets wezenlijks te berispen; veel integendeel, dat lof verdient; weshalve wij dan ook, in goeden gemoede, op dezen vermeerderden en verbeterden arbeid des eerwaardigen en geleerden schrijvers den besten zegen wenschen.

Leerrede tot godsdienstige voorbereiding der viering van het Akademisch Jubelfeest, enz. Door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. 39 Bl. f* :-40.

Leerrede, na de viering van het 250jarig bestaan, en bij de opening van het zesde halve Eeuwperk, der Hoo-

geschool te Leyden, naar Nehem. II: 20[b]. *Door* J. CLARISSE, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Akademieprediker, enz. Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar, 1825, *In gr. 8vo. 43 Bl. f* 1-45.

Bij de belangstelling van velen in het feest, onlangs te Leyden gevierd, schoon, helaas! bijna verdrongen door de droevige gebeurtenissen, die hetzelve even voorafgingen, mogen wij, na het bedaren der eerste ontsteltenis over deze ramp, niet nalaten eenig verslag te geven van het gebeurde te dier feestelijke gelegenheid; voor zoo ver dit namelijk tot onze taak behoort, dat is, het eenigzins uitvoerig en, kan het zijn, loffelijk vermelden der voorgedragene en vervolgens uitgegevene stukken. De aan het hoofd dezes genoemde zijn zoodanige, blijkens derzelver opschriften.

De Hoogleeraar VAN DER PALM vond het gepast, zijne even voorafgaande predikbeurt aan de godsdienstige voorbereiding tot het feest te besteden, en volvoerde dit werk alzoo, dat, gelijk wij van elders weten, geleerd en ongeleerd bij hem om de onverwijlde uitgave aanhield, waartoe hij, tot onze blijdschap, ook besloot. De voorafspraak doet ons in elk jaar- of jubelfeest eene dankbare erkentenis van genoten zegen opmerken, zal het anders op eene waardige wijze gevierd heeten. Het gebed strekt inzonderheid, om zulk eene geestgesteltenis, bij het verwachte, van God af te bidden. De tekst, 2 Chron. VI: 20: *Laat uwe oogen open zijn, dag en nacht, over dit huis!* door SALOMO, in zijn gebed bij de inwijding des tempels, gebezigd, wordt vervolgens aangewend om tot dit einde mede te werken, door het betoog vooral dezer drie stellingen: I. Dat wij, na tweehonderd-en-vijftig jaren, ons nog in het bestaan en den bloei dezer voorvaderlijke stichting verheugen mogen, is een bewijs, dat Gods oogen over haar geopend zijn geweest. II. Aan die waakzame zorg der Goddelijke Voorzienigheid alleen zullen wij het te danken hebben, zoo haar bestaan en bloei

bloei ook voortaan bestendig wezen zal. III. Het is onze dure verpligting, daarvoor, en nu, en te allen tijde, opregte en vurige gebeden tot God op te zenden. In welker eerste dus eenig overzigt van de lotgevallen, nooden en uitkomsten der Hoogeschool, — in de tweede eene gepaste aansporing tot zulk een gedrag, als waarop Gods zegen te wachten is, uitnemend worden te pas gebragt; terwijl het derde vak door het uitvoerige en schoone gebed zelve wordt vervuld.

„ Zagen wij het niet," dus lezen wij, onder anderen, in de eerste afdeeling, „ bij sommige onzer naburen, hoe „ ijdelheid en dartele nieuwigheidzucht aan alles baldadi„ ge handen floeg, alle gronden van kennis, van zeker„ heid en zedelijkheid ondermijnde, het gezag van Gods „ heilig Woord weêrsprak, deszelfs uitlegging op losse „ schroeven stelde, en van geopenbaarde Godsdienstleer „ met een' medelijdenden glimlach sprak? Hoe zij ook „ geene menschelijke wetenschap onaangeroerd liet; waar „ zij niet hare ligtzinnige onderstellingen, hare onrijpe „ hersenvruchten poogde in te dringen, wind en waan „ van kennis voor echte geleerdheid wilde doen door„ gaan, en zich daarbij aanstelde, alsof zij den steen der „ wijzen had uitgevonden, en alles buiten haar nacht en „ donkerheid was! Waaraan hebben wij het te danken, „ dat die besmetting ook niet tot onze School is door„ gedrongen? dat daar het gewijde Bijbelwoord als Open„ baring van God wordt geëerbiedigd, de zuivere Evan„ gelieleer uit hare echte bronnen wordt afgeleid? dat „ mannelijke geleerdheid en bondige wetenschap nog het „ kenmerk zijn van ons Akademisch onderrigt; en dat „ wij, het voortgaand licht der tijden niet versmadende, „ noch eigenzinnig gehecht aan het oude, noch ligtvaar„ dig ingenomen met het nieuwe, door den flikkerglans „ der onbedachte praalzucht ons niet bekoren of mislei„ den lieten? —"

In de Leerrede van 's mans Ambtgenoot CLARISSE — niet om eigen hoogen dunk, maar op drang van velen uitgegeven — behaagde ons bijzonder de vooraf-

 spraak,

ſpraak, aan een vergenoegd en dankbaar terugzien op de volbragte viering bijna geheel toegewijd. De tekst: *God van den hemel, die zal 't ons doen gelukken: en wij, zijne knechten, zullen ons opmaken en bouwen*, door Nehemia bij den *herbouw* van ſtad en tempel gebezigd, zijn zeker wel gepast, maar leveren geen zoo aangenaam en met het verrigte naauw verbonden tafereel op, als die van VAN DER PALM. Voor het overige leveren zij ons eene ſtichtelijke opwekking tot *moed en vertrouwen* zoo wel, als *ijverige en ſtandvastige werkzaamheid*; eerst in het algemeen, en daarna met bijzondere toepasſing op de Akademie, om dien bloei en zegen voor dezelve te behouden, welke tot hiertoe genoten was, en bijzonder ook in het gedrag en verrigte bij de feestviering had uitgeblonken.

Tot een ſlot kiezen wij de volgende ſpraakwending tot den overleden M. TYDEMAN: „ Dit was nog onlangs uw „ zalig voorregt, (troost en vrede in den dood, namelijk) „ voortreffelijke Grijsaard, — thans reeds verheerlijkte „ Onſterfelijke, die aan onze feestvreugd, waaraan gij an„ders nog met een jeugdig hart zoudt hebben deel ge„nomen, ontrukt werd om in te gaan in de oneindig „ heerlijker vreugde uwes Heeren! Ja, Gij hadt het reeds „ vroeg geleerd, — Gij hadt het in ſtille nederigheid, zonder „ ophef of praalvertooning, uw leven lang betoond, wat „ het zij, zich op te maken en te bouwen in het geloof, „ dat de Heer zelf het zal doen gelukken. Uw wandel „ predikte op het welſprekendſte, dat niemand van ons „ zichzelven leven, niemand zichzelven ſterven mag. Uw „ leven was Christus: zou uw ſterven u geen gewin ge„weest zijn? Ja, duizendvoudig gewin; op den verſten „ afſtand uwe hoop en verwachting overtreffende. Gij, „ goede en getrouwe dienstknecht! weet nu reeds bij be„vinding, wat ons nog raadſelachtig en duister, maar „ toch het voorwerp onzes geloofs is. Toen het aardſche „ huis uwes tabernakels verbroken werd, vondt gij het „ gebouw bij God, niet met handen gemaakt, maar eeu„wig in den hemel. Wij, nu nog achtergebleven, ſta-

„ ren

„ ren op uw voorbeeld, o Gij, die als mensch en Chris-
„ ten, als vader en leeraar, als ambtenaar en huisgenoot,
„ als letteroefenaar en lid der gezellige zamenleving, altijd
„ even achtenswaardig als beminnelijk waart! wij staren
„ op uw voorbeeld met weemoedigen wellust: och! dat
„ wij het konden navolgen! Zoo zou ook ons einde zijn,
„ gelijk het uwe! . . ."

Ernstige Toespraak van een Lidmaat der Hervormde Gemeente te Amsterdam, aan A. S. THELWALL, *over het ongepaste, ontijdige, onregtzinnige, onware en onchristelijke van zijne zoogenaamde Christelijke Opwekking, enz. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1825. *In gr. 8vo. 16 Bl. f* : - 20.

In zoo verre men op het ongepaste, ongematigde en lasterlijke van THELWALL's geschrijf let, is het zeer vergeeflijk, dat men zich daarover boos make. Maar, wanneer men het onnoozele, plompe en overdrevene van zijne zamenflansing in aanmerking neemt, waarbij geene oordeelkunde hoegenaamd, noch kennis van het Christendom, noch van menschen en zaken doorstraalt; dan moest men eer de schouders ophalen, en zeggen in alle bedaardheid aan die brave onkundigen, welke door zijn geroep en zijn geschcherm met schriftuurteksten in angst mogten gebragt zijn, wat er van de zaak is. Dit nu is in het voor ons liggend geschrift niet zoo ten volle in acht genomen, als wij wel zouden gewenscht hebben. Bij dezulken, als eenige weêrlegging het meest behoefden, zal deszelfs vrij hevige toon welligt geene goede werking doen. Wij schrijven dit inzonderheid toe aan den eersten ijver, waarin reeds dit opstel is vervaardigd. Inderdaad, wanneer men den ophef op den titel ziet, onder anderen van THELWALL's onregtzinnigheid, dan verwacht men iets meerders en beters, dan er gevonden wordt. En vond iemand goed, de verdediging van het anders onverdedigbare op zich te nemen, er ware, vreezen wij, door onvoor-

voorzigtigheid, hier en daar vrij wat vat gegeven. Ondertusschen willen wij geenszins geacht worden, over het geheel, ongunstig van het stukje te denken. Des schrijvers bekendheid met den Bijbel, bedrevenheid in godgeleerde zaken en gevoelens, gezonde en liefderijke denkwijze, enz. enz. stralen allezins door. Ook behoeft zijn werk onze aanprijzing niet, daar er reeds een tweede druk van bestaat. Moge het slechts verder strekken, om alle verkeerde indrukken tegen te gaan, en alle pogingen van de kinderen der duisternis te doen mislukken!

De wijze behartiging van de lessen der Overstrooming, voorgesteld in eene Leerrede over Hoséa XIV: 10ᵃ. *enz. Door* P. C. MOLHUYSEN, *Predikant te Deventer. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1825. *In gr.* 8vo. 28 *Bl. f* :-50.

Redevoering en Gebed, enz: en Proeve van Godsvereering, behelzende eene uitbreiding van het Lied: Vertrouwen op de Voorzienigheid. Door MATTHIJS SIEGENBEEK. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1825. *In gr.* 8vo. 62 *Bl. f* 1-:

Zoo wel de zucht om te helpen, als om te stichten en te troosten, noopt ons tot een spoedig, schoon kort verslag van deze twee, ons nu reeds ter hand gekomene, stukjes; hoewel wij voorshands reeds de onmogelijkheid inzien, om van *alle* gelegenheidspreken en gedichten, die wij te wachten hebben, melding te doen. Beide hebben wij met genoegen en stichting gelezen; in beide leeft en zweeft een geest van Christelijke zachtmoedigheid en ootmoedigheid, bij die des vroegeren, vreemden bedillers uitnemend afstekende. Trouwens, de deelneming van mannen, die vader en vriend zijn, zou hier over stelselzucht zegepralen, al heerschte zij er even zeer, als in het donkere brein des Britschen kluizenaars en boetelings.

Dᵒ. MOLHUYSEN, wien de tijdsorde vooraan plaatst, had,

had, naar ons oordeel, die verontschuldiging zijner nederigheid niet van doen, met welke hij, in een voorberigt, aanvangt. Er heerscht in zijn gansche ontwerp eene ongezochte eenvoudigheid, van welke reeds de tekst getuigt. Geene brommende of duistere woorden; geene verwijzing op bijzonderheden, die niet dan bij gevolgtrekking op de tegenwoordige omstandigheden kunnen worden toegepast. En nu het thema: welke wijsheid moet deze gebeurtenis ons leeren? *Zij leere ons de wisselvalligheid van allen.aardschen voorspoed; zij leide ons tot eerbiedige onderwerping aan het Godsbestuur; zij make ons dankbaar voor onze genadige verschooning; zij bewege ons tot werkzame deelneming in het lot der ongelukkigen.* Deze onderscheidene stukken worden door den Prediker geregeld en, met inachtneming der plaatselijke omstandigheden van Deventer, in een' goeden, zuiveren stijl uit elkander gezet. En het verwondert ons geenszins, dat de leerrede met aandoening gehoord, en dadelijk met graagte in de stad ontvangen en verspreid is. Zij was trouwens geen zaad in eenen onvruchtbaren akker gevallen, daar de nieuwspapieren ons hebben doen zien, hoe 's mans woonstad met de edelste harer zusteren gewedijverd heeft in het rijkelijk geven.

De Hoogleeraar schenkt ons wel eene kerkelijke redevoering, maar geene eigenlijke predikatie, de tekst zijnde weggelaten. Wij, voor ons, geven te dezen de voorkeur aan eene eenvoudige bijbelspreuk, al ware zij dan ook niet veel meer dan motto; doch het verschil is klein. Wat de denkbeelden aangaat, die zijn al bijna dezelfde, als boven aangestipt, — aansporing tot dankbaarheid, tot ootmoed en liefde. Het is geene bedilzucht, die ons tot eene aanmerking en vraag noopt, bij een deel van het eerstgenoemde in ons opgekomen: of men namelijk, in zekeren zin, niet te ver kan gaan in de verheffing van Gods liefde en barmhartigheid, bij eene bijzondere gelegenheid betoond, omdat *wij* zijn gespaard gebleven, of onze en onzer medeburgeren ondergang niet *totaal* (men vergeve het vreemde woord) is geweest? of dan althans

het

het gevaar voor *ons* aandeel enz. niet blijkbaar moet zijn, en of dit met Leyden wel het geval was? of het anders niet iets heeft van vleijerij, gelijk men aan Vorsten, waar het maar eenigzins geschieden kan, zoo gaarne toebrengt? Het is niet de Heer SIEGENBEEK in het bijzonder, het zijn vele anderen, die deze gedachte somtijds bij ons deden oprijzen. Wij hebben voor het overige geene stof, dan om zijn Hooggel. te danken voor de redevoering niet alleen, maar ook voor de proeve van Godsvereering, in soortgelijken smaak, als vroeger door den Eerw. F. VAN TEUTEM te Utrecht zijn uitgegeven, bestaande namelijk in eene uitbreiding van eenig kerklied, dat daartusschen bij deelen opgezongen, en doorgaans meer toonkunstig, dan wel anders, uitgevoerd wordt. Ook de Heer SIEGENBEEK heeft deze proeve reeds in het jaar 1800 genomen; maar, zeer toepasselijk zijnde op onzen tegenwoordigen tijd, geeft hij het stuk thans met de redevoering tessens uit. Voorts vinden wij bij beide opstellen alle gebeden en gezangen, ter zelfde gelegenheid gebezigd. En men kan niet ontkennen, dat het een zeer stichtelijk en veelzins schoon geheel oplevert.

Tot een proefje van 's mans welsprekendheid sta hier het volgende uit de redevoering: „Ik wil uwe oogen niet „met siddering doen staren op die vreesselijke waterbergen, boomen, muren, huizen, torens in hunne vaart „medeslepende, den fel gebeukten rug der dijken, ter „breedte en diepte van veertig, vijftig, ja meerdere roeden, doende instorten, en het heviglijk geperste water, met breidellooze golven, wijd en zijd ten lande „inspatten; ik wil uwe ooren niet met ijzing doen weêrgalmen door het ontzettend gehuil der stormwinden, „afgebroken en ondereengemengd met het doffe gebrom „der noodklokken, het gebalder der noodseinen, het „angstig geloei van het vee, door het aandringend water „overstelpt, het naar gekerm, het wanhopig gegil van „mannen, vrouwen en kinderen, deels in den staâg aanwassenden vloed jammerlijk versmoord, deels ter naauwernood op de daken der huizen, of in de toppen der

„boo-

„ boomen eene bange verblijfplaats vindende, waar zij,
„ door koude verkleumd, en van rondsomme door de
„ golven aangegrimd, ieder oogenblik een' akeligen dood
„ te gemoet zien; ik wil uwe gevoelige harten niet ver-
„ scheuren door uw gezigt te doen weiden over die onaf-
„ zienbare vlakten, kortelings met vruchtbare akkers,
„ vee, voorraadschuren, woningen en dorpen prijkende,
„ en thans, helaas! in een' louteren waterplas verkeerd,
„ waaruit slechts hier en daar enkele boomtoppen en to-
„ renspitsen zich verheffen, terwijl de met lijfsgevaar ge-
„ redde bewoners, in de naast gelegene steden, het deer-
„ lijkst schouwspel van menschelijke ellende aanbieden."

Wij prijzen elk van goeder harte den koop van beide de stukken aan, die tevens bijdrage is tot leniging der ramp.

Leerrede over de zaligheid van het geven, of hoe het zaliger is te geven dan te ontvangen, door F. HOEKSTRA, *Leeraar te Harlingen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1825. *In gr.* 8vo. 21 *Bl. f* :-25.

Opwekking tot eene godvruchtige beschouwing van den vreesselijken Watersnood, enz. Door S. E. WIELING, *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Zaandam (Oostzijde.) Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. 1825. *In gr.* 8vo. 28 *Bl. f* :-30.

Deze leerrede van den eerwaardigen en waarlijk bekwamen HOEKSTRA was ons eenigzins eene bijzonderheid, wegens het afwijkende van den meest gewonen trant onzer dagen. De naïve wijze, op welke de reeds bejaarde redenaar voor zijne gemeente eene pligtpleging maakt, over het moeijelijke, om een buitengewoon onthaal en keurstoffe voor de pas ingestelde maandelijksche avondbeurten te leveren of te vinden, — de niet minder vreemde verkiezing, om zijne predikatie met de vraag te beginnen, of er zoo iets, als belangelooze deugd, in den vol-

volſten zin, beſtaat, en door het beſtrijden van dit denkbeeld op zijnen tekst te geraken, — en eindelijk de aardige, uitpluizende en wijsgeerige manier, op welke hij dit ten einde brengt, maakten, wij bekennen het, eenen zonderlingen en in het eerst niet gunſtigen indruk op ons. Onze tevredenheid nam echter hoe langs zoo meer toe; en, schoon wij over ſommige puntjes in 's mans redenering van hem verſchillen, hij heeft, onzes achtens, de zaligheid van het weldoen voldongen, en, gepast voor den tijd, in helderen dag geſteld. Lieden van zekere jaren en daarbij liberale denkwijze zullen hem vooral met groot genoegen lezen. En wij wenſchen op het weldadig doel der uitgave Gods besten zegen.

Bij die van HOEKSTRA's kerk- en ambtgenoot, den Heer WIELING, te Zaandam, deed ons het korte historiſche voorberigt vooral niet het minſte genoegen. De leerrede zelve, hoezeer wèl geſteld en ſtichtelijk, ſcheen ons echter toe, misſchien eenigzins van het verſtrooijende des tijds harer vervaardiging te getuigen. De opeenſtapeling van tallooze, hoewel ſchoone en goed gekozene ſchriftuurtekſten hier en daar; de losſe behandeling van den tekst, als behoorende tot een merkwaardig en met een bepaald oogmerk geſchreven boek; eene zekere onbepaaldheid in de behandeling van het onderwerp, waarbij uitſtappen op den Griekſchen bodem, ſchenen ons althans aan minder gezet en bedaard nadenken te moeten worden toegeſchreven. Velen, nogtans, zullen het ſtuk juist hierom ligt te liever lezen, daar het inderdaad ſtichtelijk, met gevoel en in een' zeer goeden ſtijl geſchreven is. De hoofdſom der leering is op den titel zeer goed opgegeven; en wij hopen, ook om der noodlijdenden wille, dat het rijkelijk verkocht zal worden.

Dat beide Predikers een oord bewonen, waar men het gevaar in al zijne vreesſelijkheid gezien, maar ſlechts in mindere mate bezuurd en ondervonden had, maakte de gelegenheid, om tot het hart te ſpreken, natuurlijk te ſchooner.

Geneeskundig Handboek voor beginnende Kunstoefenaren, enz. Door W. F. BUCHNER, *Med., Chir. en Stads Dr. te Gouda. IIde D. 1ste Afd. 1ste en 2de St.*

(Vervolg en slot van bl. 163.)

Wijders wordt door den schrijver op bl. 289 van de *angina polyposa* gezegd, dat de algemeene verdeeling der ontsteking in active en in passive ook voor dezelve past, hetgeen, onder verbetering, met de ervaring niet overeenstemt: want nog nimmer heeft het ons mogen gebeuren, eene *angina polyposa* aan te treffen, welke niet in het begin der ziekte meer of min van een' stenischen aard was; en daar wij altijd bij het ziekbed bewaarheid gevonden hebben de uitspraak van den beroemden S. G. VOGEL: „*Die Cur der häutigen Bräune, welche von der reinen* „*entzündlichen Luftröhrenbräune meistens darinnen un*„*terschieden ist, das sie doch gewöhnlich mehr catarrha*„*lisch, nicht so hitzig ist, nicht den scharfen Schmerz* „*hat, mit dem ihr besonders eigenen Tone verbunden ist,* „*verlangt beinahe dasselbe Verfahren,*" (*IV Theil, VI Kapitel*, § 27) zoo vermeenen wij met regt te mogen beweren, dat eene oorspronkelijke asthenische *angina polyposa* een *ens imaginationis* is, en nimmer dan in de verhitte verbeelding der Brownianen bestaan heeft.

Insgelijks kunnen wij met den schrijver geenszins instemmen, bl. 345, dat de valsche of bastaard - longontsteking altijd van een' passiven aard zoude zijn, daar menigvuldige ervaring aan het ziekbed ons ten volle overtuigd heeft, dat in deze gevallen dikwijls een meer of min plaatselijke stenische toestand met eene algemeene asthenische gesteldheid plaats grijpt; wordende voorts deze theorie door 's mans eigene praktijk wederlegd, daar de schrijver op bl. 348 zelf erkent, dat in deze ziekte soms algemeene en plaatselijke bloedontlastingen noodzakelijk zijn. Of wijders in deze ziekte het gebruik der zoete kwik, dagelijks twee of drie malen, in giften van een

tot drie greinen, aangewezen zij, zouden wij niet gaarne bevestigend beantwoorden, daar wij uit den aard der zaak vermeenen, dat, in de *asthenia a torpore*, de *ipecacuanha*, de *sal ammoniacum*, de *caphura*, de *sulphuretum oxydio stibio hydrogenatum*, de *hydrosulphuretum stibii*, de *squilla*, de *gummi ammoniacum*, de *radix polygala amara*, de *senega*, de *dulcamara*, de *lichen Islandicus*, en het *semen phellandrii aquatici*, over het algemeen, boven de kwikbereidingen verre de voorkeur verdienen.

Offchoon wij niet tot die geneeskundigen behooren, die, uit hoofde van deszelfs prikkelende terugwerking op het gestel, het gebruik van het salpeter in het zydewee en in de longontsteking verwerpen, en integendeel het met den schrijver als een zeer vermogend geneesmiddel in deze ziekte beschouwen, zoo zouden wij echter niet gaarne zijn voorschrift:

„ R, *Decoct. hordei. unc. XVI.*
Nit. potasſae. dr. III.
Oxym. simpl. unc. II.
M. D.
S. Om het uur een kopje vol, laauw,"

voor algemeen gebruik aanraden, uit hoofde dat de voorgeschevene gifte van de *nitras potasſae* ons een weinig te sterk en niet genoegzaam ingewikkeld toeschijnt; waarom ons het voorschrift van S. G. VOGEL, uit

Aq. Hord. ℥VIII.
Nitr. Potasſ. ʒIβ.
Sal Ammon. dep. ʒβ.
Syr. Alth. ℥IJ.
M.
alle uren een lepel,

bestaande, in die gevallen, waarin het gebruik van het salpeter aangewezen is, veel doelmatiger voorkomt.

Uit hetgeen de schrijver, op bl. 469, van de werking van het blaauwzuur, van het laurierkerswater, van den *tartarus emeticus* en de *digitalis purpurea* zegt, is het ons voorgekomen, dat hij de werking dier geneesmidde-

delen bij het ziekbed niet proefondervindelijk schijnt te kennen, immers met dezelve, uit vrees voor de gevolgen, geene genoegzame praktische waarnemingen gedaan heeft: want het blaauwzuur, onder anderen, volgens de methode van SCHEELE of VAUQUELIN aangewend, (wij durven dit gerustelijk uit menigvuldige ervaring verzekeren) is buiten kijf een der vermogendste hulpmiddelen in deze ziekte, en hetwelk in de hand van een' bekwamen arts veilig en zonder eenig gevaar kan aangewend worden; offchoon wij het in zoo verre met den schrijver eens zijn, dat, uit liefde voor het lijdend menschdom, het niet te wenschen is, dat deszelfs aanwending, even min als dat van eenig ander heroïsch geneesmiddel, algemeene navolging vinden zal, daar dergelijke middelen doorgaans kwalijk toevertrouwd zijn aan den in het algemeen mingeoefenden heelmeester ten platten lande en ter zee.

Alhoewel wij volkomen instemmen met de aanmerking des schrijvers op bl. 476, dat de beroemde P. FRANK, *lib. II*, *ord. III*, *gen.* 1, § 198, te regt het nimmer gewaagd heeft, om in eene ware longontsteking een braakmiddel voor te schrijven, uit vrees dat de lijders somwijlen onder het braken den geest geven zouden, en dus met hem dit middel, als hoogstgewaagd in soortgelijke omstandigheden, verwerpen, zoo kunnen wij echter, uit ervaring, onzen jongen kunstbroederen gerustelijk aanprijzen, als zeer doelmatig ter bevordering der onderdrukte fluimlozing, een mixtuur, bestaande uit

Aq. Hord. ℔β.
Syr. Alth. ℥II.
Sal Ammon. dep. ʒI.
Tart. emet. gr. I.
M.

alle uren een eetlepel,

en hun proefondervindelijk verzekeren, dat door het gebruik van dit middel sommige lijders door ons als 't ware uit de kaken des doods gered, en voor verstikking behoed zijn.

De schrijver verdeelt, bl. 563, de *enteritis* in active of

ware en in passive of roosachtige ontsteking. De aanvanger der kunst moet dus hieruit natuurlijk wanen, dat alle *enteritis erysipelatosa*, welke, zoo als de groote P. FRANK dit zeer juist heeft opgemerkt, ongelijk veelvuldiger voorkomt dan de *enteritis phlegmonosa*, *l. l.* § 238, *S.* 250, altijd bij uitsluiting van een' passiven aard is, en als zoodanig moet behandeld worden. Zoodanig eene praktijk zoude intusschen niet zelden voor den lijder allernoodlottigst zijn. Ook schijnt de schrijver op bl. 590, waar hij zegt, dat de valsche roosaardige darmontsteking doorgaans, dus niet altijd, het passive karakter heeft, zijne eigene stelling te wederspreken. Inderdaad, beide, de phlegmoneuse en de erysipelateuse darmontsteking, zijn, vooral in het begin der ziekte, meestal van een' stenischen activen aard, met dit onderscheid evenwel, dat bij de *phlegmoneuse enteritis* de *cura antiphlogistica* in derzelver geheelen omvang, in zoo verre zij namelijk hier aanwendbaar is, uit- en inwendig met den meesten spoed moet worden in het werk gesteld, en men zich noch door den kleinen ingetrokken' pols, noch door schijnbaar groote zwakte hiervan moet laten afschrikken; terwijl in de *erysipelateuse enteritis*, na voorafgegane bloedontlastingen, uiterlijk een *vesicatorium ad abdomen*, alsmede inwrijvingen met *ung. neapolitanum e caphura*, en inwendig eene *emulsio camphorato opiata*, en de kwikbereidingen, inzonderheid onder de meest hulpbelovende middelen behooren.

Ten opzigte van des schrijvers voorschriften met loodsuiker en opium, op bl. 593, moeten wij opmerken, dat de gifte van het opium hier relatif tot dat van de loodsuiker wat te groot is, (men geeft gewoonlijk in den beginne $\frac{1}{4}$ opium en $\frac{3}{4}$ loodsuiker) en dat, offschoon men zekerlijk het voorzigtigst handelt, met, volgens onzen schrijver, met eene kleine gifte loodsuiker, b. v. van $\frac{1}{2}$ grein, te beginnen, men echter, wil men er in 't algemeen nut van trekken, verpligt is, deze gifte, in plaats van 's avonds en 's morgens, wel viermalen daags den lijder toe te dienen, en voorts gradueel met de gifte moet opklimmen.

men. Daarenboven zij de heelmeester ten platten lande en ter zee gewaarschuwd, dat men nimmer, zoo als wij hiervan vaak ooggetuigen geweest zijn, de loodsuiker op het andere uur alternatif met adstringerende en versterkende middelen, waardoor dit middel chemisch gedecomponeerd wordt, moet toedienen, maar of de *saccharum saturni* alleen geven, of, in gevalle des lijders zwakke toestand het gebruik van versterkende adstringerende middelen gebiedend vordert, dezelve des voormiddags, en in den namiddag de poeders uit loodsuiker en opium geven.

Eindelijk zegt de schrijver op bl. 622, dat de passive leverontsteking met trage zwakte de kwikbereidingen, in groote giften in- en uitwendig toegediend, vereischt. Deze uitspraak is intusschen niet algemeen waar, en wordt niet alleen door de algemeene ervaring, maar ook door die van den schrijver zelven wederlegd. Immers, (het zijn 's mans eigene woorden) „wanneer de vergezellende „koorts het karakter van *typhus* heeft, moet zij vol„gens de zenuwachtige of rotachtige geaardheid behan„deld worden. Tegen de eerste zijn kamfer, kwik en „goudzwavel, — tegen de laatste de minerale zuren onze „beste geneesmiddelen. Dat, bij de rotachtige geaardheid, „de kwikmiddelen hoogst nadeelig zijn, en derhalve nim„mer mogen gegeven worden, behoeft naauwelijks her„innering." Dus is het door 's mans eigene ervaring, welke zijne theorie geheel wederspreekt, uitgemaakt, dat het gebruik der kwikmiddelen zeer te pas komt in de asthenie *cum aucta irritabilitate*, maar dat derzelver gebruik in de asthenie *cum torpore* niet aangewezen en doorgaans hoogst nadeelig is.

En hiermede eindigt Recensent de beoordeeling van de eerste afdeeling van het tweede deel van dit *Geneeskundig Handboek*; en offchoon de verdere ontwikkeling van hetzelve hem in zijn oordeel ten volle bevestigd heeft, dat namelijk dit werk niet als eene geschikte handleiding voor den heelmeester ten platten lande en ter zee kan beschouwd worden, en dat de schrijver, door zijne allezins wijdloopige behandeling van zaken, het doel, om hun, welken

het aan geregeld onderwijs ontbroken heeft, tot eene verbeterde geneeskundige behandeling op te leiden, volkomen gemist heeft, zoo blijft echter Recensent dit werk, hetwelk doorgaans doorslaande blijken oplevert van des schrijvers uitgebreide kennis, groote belezenheid en geoefende praktikale talenten, beschouwen als eene zeer nuttige bijdrage ter algemeene uitbreiding der geneeskunst in ons vaderland, en vermeent uit dien hoofde hetzelve bij voortduring te moeten aanprijzen aan alle jonge geneeskundigen in het algemeen, en in het bijzonder aan de zoodanigen, die niet in de gelegenheid zijn, om zich de voornaamste nieuwe buitenlandsche geneeskundige werken te kunnen aanschaffen; en daar er in het Nederduitsch geen geneeskundig werk, in aanleg met dat van den schrijver overeenkomende, bestaat, zoo ziet hij de voortzetting van dit voor jonge kunstbroeders inderdaad zeer belangrijk werk met verlangen te gemoet.

Elogium TIB. HEMSTERHUSII, auctore DAV. RUHNKENIO; accedunt duae RICH. BENTLEJI Epistolae ad HEMSTERHUSIUM. Vita DAV. RUHNKENII, auctore DAN. WYTTENBACHIO. Cum Praefatione et Annotatione edidit JO. THEOD. BERGMAN.

(*Vervolg van bl.* 177.)

Onze tweede aanmerking bepaalt zich tot pag. XXXVII sqq. der Voorrede, waar BERGMAN, over den *vorm* van het *Elogium* zoo wel als van het *Vita* sprekende, het ongunstig oordeel van zekeren ongenoemden Duitschen Recensent van niet veel beter kaliber wederlegt. Ook wij zijn even min als BERGMAN in staat 's mans naam op te geven, wijl deze, zoo als doorgaans met die Heeren Recensenten het geval is, met of zonder opzet in het duister schuilt. Dan, wij willen, tot beter verstand van BERGMAN's Voorrede, en ten dienste onzer Nederduitsche lezers, uit voornoemde Recensie, handelende over LINDEMANN's uitgave, en te vinden in de *Jenaïsche Allg. Lit. Zeit.* 1822, No. 169, het volgende hier

hier bijna woordelijk overnemen, en er BERGMAN's of onze eigene wederlegging op zijne plaats tusschen inlasschen. Dus laat zich Rec. aldaar uit, over de beide stukken van RUHNKENIUS en WYTTENBACH: RUHNKENIUS' *Gedenkschrift*, zegt hij, *was, zoo als hij zelf in het Voorberigt getuigt, oorspronkelijk eene Akademische Redevoering, doch waarvan hij den vorm, om ook buiten de gehoorzaal eene grootere publiciteit aan te winnen, tot een formeel Elogium heeft uitgebreid. Dat hem dit bij uitstek wèl gelukt is, lijdt in 't minst geen twijfel; alhoewel deze goede uitslag ten deele misschien even zoo wel van de eerste bewerking, als van de tweede omwerking is af te leiden: zoodat, hetgeen in de Redevoering* als zoodanig *ontbrak, niet eerst aan het Elogium moest onttrokken worden, ten einde dit laatste zijn bepaald karakter konde bekomen.* Wat met deze laatste woorden Recensents ware meening geweest zij, laten wij voor zijne rekening. Wij voor ons verstaan die wartaal niet; ten zij hij misschien dit heeft willen zeggen, dat er in RUHNKENIUS' *Oratie*, als zoodanig, wel niet zoo veel oratorische verheffing zal geweest zijn, dat deze bij de omwerking eerst moest weggenomen worden, om er de eigenschap en den vorm van een *Elogium* aan te geven. Dit althans, of iets dergelijks, schijnt met het volgende overeen te komen: *want*, gaat hij voort, *dat de geest van* RUHNKENIUS *meer tot een rustig voortgaand onderzoek en tot didaktische voordragt geschikt was, dan tot de kracht en kunstgrepen der welsprekendheid, ontdekt men zeer spoedig uit zijne onlangs in de* Opuscula (Rec. bedoelt hier niet de laatste, maar de vroegere uitgave der *Opuscula Ruhnkenii, Lugd. Bat. ap. Luchtmans*, 1807) *verzamelde Redevoeringen: en het is niet te ontkennen, dat* ERNESTI, *die bijna gelijktijdig Akademische Redevoeringen hield, in de oratorische houding en volheid der gedachte zoo wel, als der uitdrukking, hem verre overtroffen heeft. Overal heerscht in* RUHNKENIUS' *Redevoeringen eene zekere schraalheid en dorheid* (Nüchternheit und Exilität), *ook zelfs in dezulke, waar het onderwerp een' anderen Redenaar aanvuurt, of het sterkere gevoel de uitdrukking zoude verlevendigd en verheven hebben.* Hiertegen merkt BERGMAN te regt aan: dat, wat deze stelselmatige behandeling en voordragt betreft, CICERO, de groote Romeinsche Redenaar, gelijk hij zelf getuigt, zich in de wandeldreven der Akademie, veel meer dan in de leerscholen der Redekunstenaars, tot een' Rede-

 naar

naar gevormd had; dat ERNESTI zelf zijnen zoo sierlijken schrijfstijl grootendeels heeft te danken gehad aan het lezen van wijsgeerige geschriften, vooral der Ouden; dat, volgens het getuigenis van WYTTENBACH, *Vit. Ruhnk.* p. 16, ook RUHNKENIUS aan zijne jeugdige, hoewel slechts oppervlakkige, beoefening der wijsbegeerte bijna alle zijne juistheid van denken en schrijven verschuldigd was; eindelijk, dat, zoo als Rec. zelf te regt opmerkt, *deze dogmatische eenvoudigheid, deze als 't ware afgepaste juistheid van voorstelling, deze vooraf berekende ontwikkeling der gedachten, die den logischen of historischen draad bijkans met angstvalligheid vervolgt, in vereeniging met de zuiverheid en sierlijkheid van stijl, juist datgeen is, hetwelk dit* Elogium, *ook met ter zijde stelling van zijnen gewigtigen en leerzamen inhoud, tot een proefstuk maakt, waarmede slechts zeer weinige kunnen gelijk gesteld worden.* — Min gunstig luidt het onmiddellijk daarop volgende oordeel over het geschrift van WYTTENBACH, waarvan wij het navolgende vinden opgeteekend: WYTTENBACH's Vita Ruhnkenii *staat, onzes achtens, in vele opzigten verre achter het* Elogium. *De voortreffelijke Schrijver, gelijk hij ons eveneens in de Voorrede berigt, had ook een deel van dit* Vita, *namelijk zijns Leermeesters jongelingsjaren, te voren tot eene Akademische Redevoering gebezigd. Het komt ons echter voor, dat bij de latere omwerking de sporen dezer oratorische behandeling niet genoeg zijn uitgewischt. Wij gelooven allezins de voornaamste plaatsen in het* Vita *te kunnen aanwijzen, die te voren in de Redevoering hare eigene plaats bekleed hebben; en wij moeten er bijvoegen, eene veel beter geschikte plaats. Want, om hier slechts één voorbeeld aan te halen, de geheele redekunstig genoeg uitgevoerde en met vele gelijkenissen opgesmukte tirade;* fcilicet eadem est ratio, cet. *pag.* 8, *de volgende vergelijkingen met* THUCYDIDES, DEMOSTHENES, *enz. schijnen ons toe aan het karakter en het gansche koloriet dezer biographische voordragt tamelijk vreemd te zijn.* Hier brengt BERGMAN, op gezag en voorbeeld van PLUTARCHUS, te regt tegen in, dat het geheel iets anders is, een *Vita* of *Leven*, en eene *Historie* te schrijven, dat is, een achtervolgend verhaal van zaken; dat de *Levensbeschrijver* met den *Redenaar*, en wel bijzonder met den *Losredenaar*, veel meer gemeens heeft dan de *Geschiedschrijver*, en dus de eerste zich boven den laatsten eene meerdere vrijheid mag ver-

veroorloven in het gebruik van gelijkenissen, tegenstellingen en andere redekunstige sieraden (gelijk dit trouwens ook blijkbaar is uit de Levens van PLUTARCHUS, die, hoewel verre beneden het natuurlijk eenvoudige van NEPOS, niemand echter, die eenigen waren smaak en gevoel voor het schoone bezit, ligtvaardiglijk zal willen berispen of veroordeelen). *Over het algemeen*, dus vervolgt onze Duitsche Leermeester, *ontbreekt aan het* Vita *datgene, hetwelk* RUHNKENIUS' *geschrift zoo zeer kenteekent. Het schijnt niet als uit één' vorm gegoten* (aus einem Gusf hervorgegangen) *te zijn; de gedaante en indrukselen zijn veel te verschillend van aard. Nu eens meent men den in geestdrift vervoerden Redenaar te hooren; dan weder, en zulks veel meer, den Uitlegger en Grammaticus; nu eens den al te droogen Annalist, die zelfs de moeite geschuwd heeft, de bijeengezamelde bouwstoffen naar behooren te bearbeiden, de chronologie vaster aan te knoopen, en herhalingen te vermijden.* Van dit alles kunnen wij ons niet herinneren, ooit eenige sporen van belang te hebben opgemerkt. Nooit is ons in het *Vita Ruhnkenii* eene enkele periode al te droog voorgekomen; nooit verveelde ons de lectuur van dat meesterstuk van geleerdheid en goeden smaak: integendeel, telkens ontdekten wij er nieuwe, weleer voorbijgeziene schoonheden en nuttige wenken in. Herhalingen troffen wij, wel is waar, nu en dan aan; maar nergens, of zij zijn er noodig tot bevordering der duidelijkheid, of om den draad der geschiedenis, door eene of andere aangename en leerzame uitweiding afgebroken, daarna weder op te vatten. Vorm en stempel zijn daardoor wel eenigermate verschillend; maar ook hier is het wederom geheel iets anders eene *Lofrede* en een *Leven* te schrijven. Een *Elogium* als dat van HEMSTERHUIS, slechts ter lengte van 30 bladzijden, en aanvankelijk voor het gehoor van *één uur* bestemd, kon door een' man als RUHNKENIUS, die vooraf zijne zaak wèl overdacht had, in weinige dagen, ja mogelijk wel in *één' dag*, in zijn geheel op schrift gesteld worden, en naderhand nog maar een weinig beschaafd. Een *Vita* zoo als dat van RUHNKENIUS, tot bijna 300 bladzijden uitgeloopen, en alleen tot lectuur geschikt, kon zelfs door een' man als WYTTENBACH, na voorafgaande overdenking en bijeenzameling der noodige bouwstoffen, ook bij de hoogstmogelijke vlugheid, niet in *één*, *twee* of *drie dagen* worden afgewerkt, en dus ook niet achtereen en onaf-

gebroken in zijn geheel te boek gesteld. Er moest natuurlijk in het eerste, veel meer dan in het laatste, eene zekere *eenheid* heerschen, die, gelijk BERGMAN elders aanmerkt, *Praef.* pag. XL, de *Lofrede* van de *Levensbeschrijving* onderscheidt. Dan, gesteld, er ware eens eene al te zeer in 't oog loopende verscheidenheid van gevoel, behandeling en uitdrukking in het *Vita* aanwezig, zoo *komt hiervan*, gelijk Rec. zelf bekent, *een groot gedeelte ongetwijfeld op rekening der onrustvolle tijden, waarin* WYTTENBACH *zijn geschrift vervaardigde, zoo als hij zelf in zijn Voorberigt te kennen geeft.* „Tot het vertragen," zegt hij, „en later uitgeven van dit werkje hebben ook andere op zichzelf zeer gewigtige redenen het hare bijgedragen: de eene, dat het te Amsterdam gedrukt werd, terwijl ik te Leyden woonde, en er dus met het over en weêr zenden der drukproeven geen geringe tijd verloren ging; de andere gelegen in de ongunstige tijdsomstandigheden, die de zetters bij afwisseling van de drukkerij naar het exercitieveld riepen. Zoo is door dat gedurig rekken en op verschillende tijdstippen hervatten van dit geschrift tevens te weeg gebragt, dat in het begin en in het voorste gedeelte een scherper gevoel mijner toen nog versche droefheid is ingedrukt, en datzelfde gevoel vervolgens verzacht en gematigd schijnt te worden, als tijd en rede langzamerhand de plaats der droefheid beginnen te vervangen." *Het is echter*, dus gaat Rec. voort, *niet alleen de verschillende graad van droefheid, die de eenheid van dit geschrift verstoort, maar de oorzaak ligt dieper; even gelijk die eigenschappen, welke in alle de schriften van dezen Geleerde, en in de latere wel het meest in het oog vallen, eene zekere breedvoerigheid van voordragt, en eene in zichzelven behagen scheppende, veelal aan gebrek aan goeden smaak grenzende snapachtigheid, ook in dit* Vita *overal te voorschijn treden. De stijl zelf, zoo als men weet, is niet zoo zuiver en gekuischt als die van zijnen Leermeester* RUHNKENIUS, *en draagt blijken van zekere eentoonigheid, die wij ook in de schriften van* WYTTENBACH's *leerlingen wedervinden.* Dit laatste is voorzeker beneden alle kritiek; lijnregt strijdig met het oordeel van RUHNKENIUS zelven, die, gelijk wij uit het *Vita Wytt.* pag 87 weten, op zekeren tijd aan WYTTENBACH schreef: *'Hoe vele vorderingen gij maakt in de Latijnsche Letterkunde, toonen zelfs uwe brieven aan, welke, dit verklaar ik ronduit, in keurigheid*

en

en goede Latiniteit door niets kunnen overtroffen worden; en eindelijk duidt het den gemelijken Recensent aan, die anderen benijdt, hetgeen hij zelf niet bezit, en die zelf niet in staat zoude zijn, slechts *ééne Latijnsche periode* zoo als WYTTENBACH te schrijven. Volgaarne, derhalve, stemmen wij met BERGMAN in, dat alle deze en dergelijke vitterijen tot niets anders dienen, dan om *vlekken op een schoon ligchaam* te zoeken; en brengen wij, ten bewijze daarvan, de volgende merkwaardige, en voor WYTTENBACH allezins vereerende, woorden uit zijne Voorrede aan: *Indien het waar is,* zegt hij pag. XLI, *hetgeen ik mij herinner van een geloofwaardig getuige gehoord te hebben, die zeide, dat dit* Vita Ruhnkenii *door zijnen schrijver als het ware in ééne houding en met ééne pennestreek achtereen afgeschreven, geheel zoo als het uit de pen gevloeid was, zonder zelfs een woord te veranderen, naar de pers is gezonden en afgedrukt; wie zou dan een geschrift als dit niet aller bewondering waardig keuren, en veeleer te prijzen dan te laken; daar het dadelijk bij de eerste te boek stelling eene zoo groote mate van volmaaktheid verkregen heeft, als vele andere schriften ter naauwernood ooit zouden kunnen bereiken, offschoon, volgens des Dichters* (HORATIUS) *voorschrift,* vel nonum in annum presfae, *dat is, die negen jaren lang onder handen geweest zijn?*

Zoo zeggen wij dan dien duisterling van een Recensent vaarwel, hem veel geluk wenschende met zijnen kieschen smaak en zijn fijn oordeel (*chacun son goût*, zou de Franschman zeggen), en gaan over tot den eigenlijken inhoud van het voor ons liggende werk. Deze is drieledig. Vooreerst het *Elogium Hemsterhusii*, naar de tweede verbeterde echte uitgave van RUHNKENIUS zelv', met de daarbij gevoegde *duae R. Bentleji Epistolae ad T. Hemsterhusium, Lugd. Bat. ap. S. et J. Luchtmans*, 1789; over welke uitgave het wel der moeite waard is, de toen ter tijd van WYTTENBACH geschrevene recensie te lezen, *Bibl. Crit.* P. X. p. 117 sqq. Ten tweede het *Vita Ruhnkenii*, insgelijks naar de eerste en oorspronkelijke uitgave van WYTTENBACH zelv', *Amstelod. ap. P. den Hengst et fil.* 1799. Ten derde de *Annotatio Editoris*, dat is, van BERGMAN. Wat het *Elogium* en *Vita* betreft, iets tot lof, aanprijzing of beoordeeling dezer beide meesterstukken van bondige geleerdheid en sierlijke Latiniteit te zeggen, valt niet in ons bestek, en zou ook, na al-

wat

wat daarover reeds door anderen, en ook nu door ons even te voren, is in het midden gebragt zoo wel, als door de ondervinding van vele jaren gestaafd, ten eenemale overtollig zijn. Dit alleen merken wij in 't voorbijgaan op, dat de studerende jeugd aan de Uitgevers, LUCHTMANS en DEN HENGST, grooten dank verschuldigd is voor de juistheid, netheid en getrouwheid, waarmede beide, in hunne oorspronkelijke zuiverheid en onvervalschtheid, in dit eene boekdeel vereenigd zijn; niets dan ontwijfelbare drukfeilen, en eenige misstellingen, door WYTTENBACH zelv' in de *Biblioth. Crit.* en elders aangewezen, in den tekst veranderd; de Aanteekeningen van WYTTENBACH overal op hare plaats aan den voet der bladzijden gesteld; eindelijk, om het verschil van bladzijden voor te komen, die der oude uitgave, zoo wel bij het eene als het andere werkje, aan den kant dezer nieuwe aangeteekend; iets, dat voor de bezitters van slechts eene van beide uitgaven een groot gemak is, wijl zij daardoor als in het bezit van beide gesteld zijn, en als zoodanig te regt erkend door BERGMAN, die deze aan den rand aangewezene bladzijden der vorige drukken overal in zijne aanhalingen stipt gevolgd heeft. Vandaar ook, dat het *Elogium* met de *Epist. Bentleji*, te voren 112, en het *Vita* 295, en dus in het geheel ruim 400 bladzijden lang, wijder uiteen gedrukt, thans in deze uitgave beide te zamen slechts 300 bladzijden beslaan, en echter met zulk eene duidelijke letter en met zoo veel ruimte ook in de Aanteekeningen zijn overgedrukt, dat niemand ligt behoeft te vreezen bij het gebruik zijne oogen te zullen bederven, en zelfs menschen van jaren zich niet behoeven te ontzien deze uitgave in handen te nemen. Van de beide *Brieven van Bentlei aan Hemsterhuis* over zijne uitgave van *Pollux*, te vinden van pag. 34—61, merken wij alleen dit nog aan, dat zij, bij het *Elogium*, beschouwd als *Lofrede*, ja zelfs eenigermate als *Levensbeschrijving van Hemsterhuis*, behoorende, en als zoodanig, uit hoofde van hunnen belangrijken inhoud, door RUHNKENIUS daarbij gevoegd, ook van deze uitgave niet konden afgescheiden worden, maar integendeel, offschoon in zuiverheid, sierlijkheid en aangenaamheid van stijl voor de beide proefstukken van RUHNKENIUS en WYTTENBACH moetende onderdoen, echter allezins waardig zijn, met deze te zamen vereeuwigd, en door allen, die op grondige kennis der oude Grieksche versmaat prijs stellen, met vrucht gele-

zen

zen te worden. In de *Opuscula Ruhnkenii* daarentegen, in het vorige jaar uitgegeven, zijn zij vermoedelijk met opzet weggelaten, wijl het *Elogium* aldaar voorkomt, niet zoo zeer als *Lofrede op Hemsterhuis*, maar veeleer als *een der schriften van Ruhnkenius*, waarbij zij uit hunnen aard en oogmerk niet behooren, en waarop zij geenerlei betrekking hebben. De verwondering, door sommigen betuigd, dat ook die beide Brieven aldaar in de *Opuscula* niet zijn opgenomen, heeft ons deze ongezochte aanmerking als 't ware afgeperst.

(*Het vervolg hierna.*)

SULZER's *Gesprekken over de Schoonheden der Natuur. Derde Druk. Te 's Gravenhage*, *bij* A. Kloots en Comp. 1824. *In gr. 8vo. XVIII*, 134 *bl. f* 1 - 60.

Dit werkje, dat te voren reeds tweemalen is uitverkocht, heeft thans weder een' vertaler gevonden, waardoor hetzelve in taal en stijl, bij de vorige uitgaaf vergeleken, zeer veel heeft gewonnen. De beroemde SULZER heeft ook door dit voortbrengsel getoond, dat hij zich alleen waagt aan zulk een onderwerp, dat hij volkomen magtig is: keuze der voorwerpen, wijze van behandeling en voordragt verraden den meester. In vijf gesprekken tusschen een paar vrienden, van welke de een meer het stads-, de andere meer het buitenleven bemint, worden hier eerst die schoonheden der Natuur aangewezen en opgezocht, welke onmiddellijk de zinnen aandoen; dan wordt overgegaan tot dezulke, welke meer het verstand bezig houden (de *intellectuële*); eindelijk worden de zuiver *morele* behandeld; en dat alles in zulk eene natuurlijk eenvoudige en geleidelijke opklimming, en te gelijk met zoo veel juistheid en warmte, dat de lezer als van zelf op het standpunt komt, waarop SULZER hem tracht te plaatsen, ten einde heiligen eerbied, warmen dank en vurige liefde op te wekken voor den wijzen en goeden Formeerder van al het geschapene. In de voorrede van den vertaler, der lezinge overwaardig, vindt men een en ander meer ontwikkeld.

In onze oogen heeft deze dus een' wezenlijken dienst aan zijne landgenooten bewezen met de nieuwe overbrenging van dit nuttig geschrift. Wij wenschen het in handen van elken beminnaar van Gods vrije en schoone Natuur, en gelooven, dat

dat niemand derzulken het zonder voldoening zal ter zijde leggen.

Eenige ingeslopene drukfouten, en eene enkele vergrijping tegen de *Siegenbeeksche* spelling, hopen wij, dat weldra, bij de noodzakelijkheid van eenen herdruk, zullen verholpen worden. Zie hier een staaltje uit het vijfde gesprek, hetwelk den stijl moge doen kennen: „ De beschouwing der Natuur en „ der zigtbare schepping verheft onzen geest voorzeker bo- „ ven de bekrompene grenzen van deszelfs natuur, en maakt „ denzelven waarlijk groot. Immers is het onmogelijk, zich „ met zoo vele volmaakte voorwerpen bekend te maken, „ zonder den geest en den smaak voor het schoone te ver- „ hoogen? Men vormt zich ongemerkt naar het voorbeeld, „ dat men voor zich heeft. Al meent men ook in de Na- „ tuur alleen aardsche en ligchamelijke schoonheden te vin- „ den, zij voeren evenwel langzamerhand tot hoogeren trap „ op. Langs de keten der aardsche schepselen klimt de „ geest steeds op tot den *Oneindigen*. Dikwijls begint de „ mensch zijne beschouwingen bij eenen geringen worm, en „ bevindt zich reeds te midden der verhevenste waarheden, „ wanneer hij nog met geringe voorwerpen meent bezig te „ zijn. Reeds staat het allerhoogste voorwerp der volmakt- „ heid voor zijnen geest, wanneer hij zich nog met zinne- „ lijke schoonheden waant omgeven."

Vruchten en Resultaten van een zestigjarig Leven. Te Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon. 1823. *In gr. 8vo.* 310 *Bladz.* *f* 3 - 60.

Met groote verwachting namen wij dit werk ter hand, daar wij den maker gemakkelijk konden gissen, en van dezen niet dan iets voortreffelijks konden verwachten, en met het uitstekendst genoegen hebben wij hetzelve gelezen. De schrijver verkoos, om goede redenen, het *incognito*; hij schrijft, daar hij over zichzelven spreekt, kennelijk onpartijdig, met gevoel van eigene waarde, maar ook met ootmoedig gevoel van gebrek, echt Christelijk, ernstig, en met het leerzaamst doel. Voor zijne kinderen is dit boek, hetwelk hij aan hen opdroeg, een treffend aandenken, en voor het ernstig, verstandig, godsdienstig publiek een allernuttigst, hoogst aangenaam geschenk, waarvoor het hartelijke dank verschuldigd is. Het zal

zal wel menigen bejaarden lezer gaan als ons; het was ons gedurig, alsof wij eigene ervaring en eigene opmerking lazen. Hoe belangrijk is althans voor ieder, jong of oud, het resultaat der ervaring van een' waardigen, verstandigen en naauwlettenden Oude, die *sine ira et studio* zijne ondervinding mededeelt aangaande hemzelven, de menschen en de wereld, en die ons door zijne ondervinding wijsheid wil leeren! Het boek, hoe aangenaam en onderhoudend het zich ook lezen laat, is in eenen toon van hoogen ernst geschreven; trouwens, in zestigjarigen ouderdom, en als men zich aan den rand van het graf gevoelt, beuzelt of kortswijlt men niet. In ieder opzigt mogen wij hier met hoogen lof aanprijzen. Gaarne gaven wij onzen lezer een doorloopend uittreksel; dan, dit is moeijelijk, en bleef nog altijd onvolledig. Hoezeer wij een zamenhangend geheel hebben, bestaat het werk toch uit fragmenten. Wij willen de hoofdtitels opgeven, en daarbij ons vergenoegen met eenigermate op den inhoud te wenken.

ZESTIG JAREN. Wie dan nog niet wijs is, wordt het zelden. Een lange tijd, en echter maar een oogenblik. Men is verbaasd, reeds zoo oud te zijn. Men sta dan nog eens stil, en denke na. Men sla dit boek op, jong of oud. Eens stond de schrijver, waar wij nu staan; eens staan wij daar, waar hij nu is. MIJN IK. Het karakterbeeld van den schrijver, immers eene proeve daartoe, en eene proeve, die moeijelijk is. Geboorte en opvoeding. Zijn *organismus*. Iets van zijne levensgeschiedenis. *Temperament*; het belemmerende van hetzelve. Eenige heerschende karaktertrekken in hem: 1) geestdrift tot het maken van plannen, en ambitie; 2) weelderigheid van verbeeldingskracht; 3) beoefening der wiskunde, en wat daaruit voortvloeide; 4) zucht tot eenen goeden stijl; 5) opzamelen van grondige kundigheden. Tot dusverre geldt het des schrijvers *verstandelijk*, maar nu zijn *zedelijk ik*. VEROOTMOEDIGING. De mensch is een zamenweefsel van grootheid en kleinheid, van goed en kwaad. Nuttigheid van verootmoediging, vooral bij een oog op God zoo betamelijk. ERFZONDEN EN ERFKWALEN. Physiek en zedelijk verband, waarin wij tot onze ouders staan. Dit veroorzaakt goed, maar ook kwaad. In het zedelijke noemt de schrijver het *erfzonden*, in het natuurlijke *erfkwalen*. Betoog, dat deze bestaan. Zedelijke aanwending ten dezen. DE KINDERJAREN. Onderscheidene trappen. Voorbereiding tot het eigen-

genlijk leven. Dit fragment is vooral rijk in opvoedingslessen, en bevat tevens waarnemingen omtrent het kind in het algemeen, of omtrent een en ander bijzonder karakter. Herinneringen uit des schrijvers kindschheid. JONGELINGSCHAP. Gewigt hiervan. Hoe moeijelijk deszelfs juiste grenzen te bepalen zijn. Verandering onzer nationale gewoonte ten dezen; gevaren, nadeelen en oorzaken hiervan. Teruggang der zedelijkheid in dit tijdperk hoogst beklagelijk. Voor het overige, beminnelijkheid van dit tijdperk. Regelen van gedrag voor allen, die op jonge lieden invloeijen. Ernstig, gewigtig en hartelijk woord aan jonge lieden. 's Mans jongelingsjaren. MANBAARHEID. Doorgaans het langdurigste, altijd het werkzaamste gedeelte van ons leven, waarin alles beslist wordt. Het zonderlinge en groote van den overgang tot dezen staat. Achtbaarheid en eerwaardij. Roekelooze handelwijs ten dezen. Hoofdtrekken van het karakter van dezen stand. Iets van des schrijvers geschiedenis en karakter als man. Middelen ter bewaring van zijn zedelijk karakter. OUDERDOM. De man treedt dien doorgaans met zijn zestigste, de vrouw met haar vijftigste jaar in. Een staat van afneming. Verlangen naar rust. Zucht nog en regt tot levensgenot. Belangrijkheid voor anderen van den Oude. Zwakheden en gebreken. Helling tot het ernstige. Ingenomenheid met het nakroost. De band van eendragt voor de familie. Des schrijvers ouderdom. BEN IK REEDS ZOO OUD? De ouderdom overvalt ons ongedacht. Redenen van dit verschijnsel. Gevolgen van dit zelfbedrog, en nuttige lessen. VERMENGING DER LEEFTIJDSKARAKTERS. Deze is natuurlijk. Geluk van hem, die uit iederen leeftijd het beste en onschuldige redde. Mengeling der onderscheidene leeftijdskarakters in de meeste harmonie. Iets over de middelen hiertoe. OUDERLIEFDE. Bij het kind sterk en krachtig; zij wordt allengskens gewijzigd en verredelijkt. De banden van kind aan ouders worden meer gerekt, maar houden nimmer op. Waarschuwing, zeer nadrukkelijke, tegen gebrek aan ouderliefde. BROEDERS EN ZUSTERS. Band der natuur ten dezen. Uiteenloopende karakters. Scheuring en twist tusschen broederen, enz. MAAGSCHAP. Familiebetrekkingen. Verwaarloozing van dezelve, bijzonder in ons vaderland. Huwelijken in de familie, enz. enz. HUISGENOOTEN. Bedienden in en buitenshuis. Doorgaans gevaarlijk voor de kinderen. Oorzaken van het zedebederf enz. bij den dienstbaren stand. Raadgevingen ten dezen. Huisonderwij-

wijzers, gouvernantes, muzijk- en andere meesters. Moeijelijkheid in het afkeeren van alle gevaar. Herinnering aan een paar oude getrouwe dienstboden van den schrijver.

Ziedaar, lezer! wat gij al in dit boek, grootendeels ook wel tegen uwe verwachting, zult aantreffen; doorgaans keurig bearbeid en overtuigend. En hetgeen wij aanstipten, is nog zeer onvolledig. Gaarne gaven wij van den fraaijen schrijftrant eene proeve; doch wij deden moeijelijk eene keuze; ook duldt het ons bestek niet. Genoeg zij het u dan, dat wij nogmaals herhalen, dat gij hier het werk ontvangt van eenen achtingwaardigen, kundigen en bevalligen schrijver. Moge zijn ouderdom nog lange gezegend en aangenaam zijn, en hij kracht en lust hebben, om ons nog een volgend deel te leveren! waarop hij hope geeft; schoewel ook alsnu het werk compleet kan gerekend worden. Aan het vertier van het werk, en alzoo aan den goedkeurenden wenk van het publiek, waarvan de schrijver de voortzetting bij zijne belofte afhankelijk maakt, kan het bij onze natie zulk eenen voortreffelijken schrijver niet ontbreken.

Verhalen, Schetsen, en Gesprekken. Door N. SWART. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1824. *In gr.* 8*vo.* 285 *Bl. f* 2-90.

De Eerw. SWART zou ongaarne medewerken, om der jeugd te hooge denkbeelden van de wereld en de menschen te geven, met dwaasheden, veel min onreinheden gemeenzaam te maken, en in het denkbeeld te brengen, alsof de mensch, en in het bijzonder de jeugdige maagd, slechts geschikt ware om te behagen, en voor de duurzaamheid des geslachts te zorgen; maar hij bedoelt eeniglijk met deze verhalen eene aangename verpoozing van gewigtiger bezigheid, en daartusschen eenige nuttige gedachten en wijze lessen te geven. Slechts deze bedenking bleef er bij hem over; of namelijk dusdanige lectuur den tijd en zelfs ook wel den smaak voor ernstiger onderwijs niet tegenwerken kon. Hij merkt echter aan, dat thans zelfs de allergewigtigste zaken met gemakkelijkheid en smaak veelal worden onderwezen, en dat het lezen van verdichtselen wel nooit geheel buiten gebruik zal raken. Zijne opstellen zijn eenvoudig en vaderlandsch, en in zoodanigen goeden smaak geschreven, dat wij hem

wel durven aanzetten, te zijner eigene verpoozing ook van gewigtiger bezigheid, voort te gaan met ons publiek op meer soortgelijke vruchten van zijnen geest te onthalen; terwijl wij geenszins twijfelen, of ook deze zijne verhalen zullen denzelfden opgang maken onder ons, (die hoe langer hoe meer van uitheemsche produkten afkeerig worden) welke zijner vroegere smaakvolle proeven in dit vak te beurt vie.

De stukjes in deze verzameling zijn *zes* in getal, waarvan slechts twee, *Oude liefde roest niet* en *de Vreemdeling*, reeds vroeger in eenig Mengelwerk het licht zagen. Wij vonden die echter met genoegen hier weder; want zij waren ons reeds ontgaan. Het eerste geeft eene werkelijke waarheid, en tusschenbeiden ook zeer heilzame wenken. Het andere doet dit vooral ook, en bevestigt de spreuk: *Er is toch maar één Amsterdam in de wereld*, met welke het sluit; offchoon daar toch niet altijd iedere vreemdeling zoo ligt zijne fortuin maakt, of het verlorene zoo spoedig weder herstelt. *Frederik* (waarmede het werk begint) is een lief en onderhoudend verhaal, van eenvoudige oudjes, die, ten tijde der uitlandigheid van het Huis van Oranje, zich lieten misleiden, en in een vreemd jong mensch eenen Zoon van den uitgewekenen Stadhouder meenden te vinden, zich zijns in liefde en vol verwachting aantrokken, voor zijne geleerde opvoeding zorgden, en daardoor, hoezeer dan ook teleurgesteld, voor hunne éénige lieve dochter eenen braven en verstandigen echtgenoot opvoedden. Dit verhaal is aardig en onderhoudend. *Grootmoeder Anna's leer der huishoudelijkheid* is aller behartiging waardig; het opschrift kenmerkt den inhoud; het geeft lessen in voorbeelden. *Tijdverdrijf op zee* geeft zes onderscheidene verhalen of vertoogjes, (want grootendeels hebben zij wel het meest van het laatste) en is almede leerzaam en onderhoudend. Eenige fatsoenlijke lieden korten zich met deze verhalen uit hunne ondervinding, op een zeereisje, den tijd. *De Doode* is het laatste verhaal. Zeer aardig en nuttig; ten slotte ook tegen het geloof aan spokerijen gerigt. Leerzaam vooral door de aanwijzing, hoe een anders goed mensch door een onberaden huwelijk tot misdaad en de galg kwam. Hij was echter slechts schijndood; en door de menschlievende hulp van eenen geneesheer, die het lijk ontleden zou, geraakte hij weg. Zijn hart drong hem onwederstandelijk naar het huis en het graf zijner vrouw. Vanhier de spookverhalen, die zich hervatten en

versterkt werden, toen hij na verloop van tijd uit de Indiën terugkwam, en bij nacht daar weder gezien werd. Maar zijne goede beginselen hadden zich al spoedig, bij zijn vernieuwd leven, hersteld; hij was een weldoener der menschen, en kwam, schoon onder vreemden naam, en alzoo onbekend, met vrouw en kinderen, als een edel mensch terug.

Dit weinige zeggen wij van deze verzameling, en vertrouwen, dat het voldoende zal zijn, om menigeen tot den aankoop van dit werkje van eene vaderlandsche pen en een vaderlandsch hart uit te lokken.

Jaarboekje door Natuur en Kunst aan Genoegen gewijd. Te Sneek, bij F. Holtkamp. 1824. *In 12mo.* 210 *Bl. f* 1-50.

Een zeer aardig boekje, van hetwelk ons publiek een goed deel van den inhoud, en misschien wel geheel den aanleg, aan Mejufvrouw FENNA MASTENBROEK te danken heeft. Het bestaat uit proza en poëzij, en is met smaak bearbeid; overal geeft de lezing aangenaamheid en genoegen; alles is godsdienstig, zedelijk voor het minst, en niets, hetwelk den goeden smaak eenigzins hinderen kan.

Twee in getal zijn de eenigzins uitvoerige prozaïsche verhalen. *De Familie van Dalen, of de middelweg is kostelijk*, brengt een lief en welopgevoed meisje in een huisgezin, waar vader en een der zonen het geld tot de hoofdzaak stelt; de andere zoon, van goeden aanleg, met zichzelven bijzonder ingenomen is, en de dochter van den huize, moeders bedorvene lievelinge, allen aanleg heeft tot trotschheid, zelfkwelling, en aan den rand der verleiding. Zij beschrijft dit zeer naïf, en wordt hier, met haren waardigen minnaar, de engel des geluks; alhoewel de uiterst gierige jongen blijft, die hij is. — *Anthonij en Elsje, of wat vermag broeder- en zusterliefde?* is eene aandoenlijke geschiedenis, op waarheid gegrond. Anthonij en Elsje verliezen al vroeg eenen braven vader; zij zijn de vreugde en het geluk der waardige moeder, en voor die moeder en elkander alles. De moeder bezwijkt onder den last van een tweede huwelijk, alleen aangegaan om het belang harer kinderen. Deze zijn, na den dood der brave vrouw, ongelukkige verschovelingen, en

hebben het hard; maar hunne liefde blijft onveranderlijk en sterk. Te zamen geraken zij eindelijk bij eenen braven landman, voor wiens zoon de dankbare Anthonij zich eindelijk opoffert, en remplaçant wordt. Elsje wordt daarna van dien zoon de gelukkige vrouw, en Anthonij komt ook tot een gelukkig huwelijk. Dit is de ruwe schets van een verhaal, dat men lezen moet, om de braafheid en liefde dezer kinderen te gevoelen en te bewonderen.

Nu volgen twaalf dichtstukjes, van verschillenden, maar aangenamen, inhoud en uitgebreidheid, onder welke wij, behalve van FENNA MASTENBROEK zelve, de namen lezen van FRANCIJNTJE DE BOER, van P. A. BORGER, J. VAN LEEUWEN, H. MEIJER, JUN., W. H. WARNSINCK, BZ. en eenige ongenoemden. Onder deze gedichtjes heeft ons het meer uitvoerige, *de Koffij*, door VAN LEEUWEN, en de *Welkomstgroet aan mijn Neefje*, door Mejufvr. MASTENBROEK, bijzonder behaagd.

Alles wordt besloten met dertien aardige Anekdoten, van welke wij de laatste ter proeve geven: „Zeker Heer, die zijne „vrouw heimelijk het leven verbitterde, sprak eens tegen den „beroemden tooneelspeler GARRICK met grooten ophef „over de heilige verpligting van het tegendeel, en zeide „eindelijk: *Ik voor mij houd staande, dat ieder man, die „eene brave vrouw heeft, en haar niet wel behandelt, niets „minder verdient, dan dat zijn huis boven hem in den brand „vliege.* — *Ik hoop toch, Mijnheer!* antwoordde GARRICK, „*dat uw huis geassureerd is?*"

Het Jaarboekje is voorzeker welkom, en doet de voortzetting met verlangen te gemoet zien.

Het Bijgeloof ontmaskerd, of de Onderwerpen daarvan natuurlijk verklaard, met invlechting van een aantal ware Geschiedenissen. Naar het Hoogduitsch van H. L. FISCHER, *vrij gevolgd door* W. GOEDE. *Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1824. *In gr. 8vo. VIII en 439 Bl. f* 2-50.

Met dit boek, Lezers! is Recensent erg verlegen. Ware het van eene *Emerita-Baker* of iets dergelijks afkomstig, hij zoude het prijzen, maar toch vragen: „waartoe dient het?" doch het is van een voormalig Godsdienstleeraar, van den

den Schrijver van *de Onzigtbare*, en het *Magazijn van en voor Lijdenden*, bewerkt! Hoe is het mogelijk, dat iemand tot eene zoodanige liefhebberij vervalt, zonder te ......! En *cui bono?* Intusschen, die men verwachtte, jaren lang, van de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* de overbrenging dezes werks in onze taal! Hij heeft er met verlichte mannen over gecorrespondeerd; daar kwam zoo weinig van, als er ook van eene mondelijke zamenspraak met, ook verlichte, Godsdienstleeraars b. v., zoo hij die in zijne woonplaats had kunnen vinden, zoude gekomen zijn, aan welke hij evenwel misschien niet eens gevraagd heeft: „ wat dunkt u, Broeders?" Men mag echter niet gelooven, dat de correspondentie zoo drok als zulk verkeer kan geweest, of zijne brieven onbeantwoord gelaten zijn; want GOEDE zegt ons, dat andere redenen, die wij echter niet willen opnoemen, oorzaken waren van de weinige vrucht zijner raadpleging. Tot die oorzaken behoort niet het gemis van bijgeloof in ons land; want, zegt GOEDE, het heerscht — zelfs bij *Remonstranten*, hoewel daar het *allerminst*. Een raar kompliment zeker, maar toch een bewijs, dat dit Kerkgenootschap den dienst niet bijzonder behoefde, dien GOEDE bewijzen wil. Recensent gelooft echter niet, dat die kleine gezindte hoogmoedig op deze lofspraak worden zal, en even weinig, dat er bij de Protestanten van allerlei naam, waaronder dan toch ook de groote noch smalle gemeente der Doopsgezinden behoort, veel zal gerekend worden, voor de voorziening in hunne behoefte, op GOEDE's verlichting. Evenwel, het *boekje* (NB. van maar 439 bladzijden) is hoogstnuttig, zegt de Schrijver zelf, 1°. tot uitbreiding van menschen- en Godsdienstkennis; 2°. tot verheuging over de zegepraal, op het bijgeloof behaald; 3°. om volks- en schoolleeraars opmerkzaam te maken; 4. om aan ouders voorzigtigheid te leeren ten opzigte hunner kinderen, wanneer gene de bals, visites, cassino's, societeiten, kolfbanen ezv. bezoeken. Het is waarlijk onbegrijpelijk, dat eene Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* een boek, dat tot zulke oogmerken konde bewerkt worden, zoo onopgemerkt liet; maar misschien meende dezelve, reeds aan alle die oogmerken te hebben voldaan? Elk toch meent zijn uil een valk te zijn, blijkens dit boek.

Aan de behandeling van 80 onderwerpen, van welke No. 1 *de Duivel* is, besteedde de werkzame GOEDE zijne rust. Recensent heeft te veel te doen, om zelfs alle die onder-

werpen af te schrijven. Dat is hij der waarheid schuldig te belijden, dat men uit dit boek, dewijl het krielt van anekdoten, tot het bijgeloof behoorende, zeer veel leeren kan, wat men niet wist, en wat dus ook niet deerde. Sommige stellingen des bijgeloofs worden ook goed opgehelderd; van andere doet de opheldering wenschen, dat maar van het geval niets gerept ware. Over het geheel past Recensent op dit boek toe, wat van het *bijgeloof uit het gemeene leven* verhaald wordt en opgehelderd, bl 266: „*Het is niet goed, wanneer men over vuilnis gaat. — Zeker is dat niet goed, want men draagt het vuilnis weêr daarheen, waar men het te voren heeft weggeveegd. — Neen, zegt men, wie over vuilnis gaat, die heeft geen geluk. — Hoe menigeen, die over vuilnis ging, vond een' ring enz. Was dit geen geluk?*" Zijt gij daarvan overtuigd, Lezer! wel nu, wroet dan in dezen mesthoop! GOEDE zal toch den zamengekruiden berg van bijgeloovigheden dezen naam niet weigeren. En, het is waar, er is wel niet zoo heel veel kostelijks te rapen; er zijn ook ringen en enzoovoortsen van allerlei allooi; men kan ook elders, voor zijn geld, met minder moeite beter te regt; met dat al is hier (en welk boek verdient bijna deze lofspraak niet?) nog wel iets goeds en nuttigs te leeren. Hiertoe tellen wij niet dingen, gelijk, om uit duizend één ding op te rapen, bl. 273: „*L... en V... moet men niet op de tafel knippen; men krijgt ze anders alle weder,*" hetwelk, wat de stelling aangaat, toegestemd, maar waarvan de gegevene reden betoogd wordt onwettig te zijn; hiertoe tellen wij ook niet de beoordeeling van SWEDENBORG, die, zeker niet met goedvinden van alle verlichte mannen, hier als een dwaas, en ook als een leugenaar en bedrieger voorkomt; (wij zouden hem liever een' *Theosofischen Mystiek* noemen, tot de hoogste dweeperij gestegen, en hem gelijk stellen met die erbarmenswaardige menschen, die, hoe geleerd en verstandig ook en braaf, nogtans, dewijl hunne inbeeldingskracht zich tot één punt zamensluit, volslagen krankzinnig op dat ééne punt worden;) hiertoe brengen wij, ook niet de hier voorkomende Bijbelophelderingen, van welke deze ééne onze opmerking trok: „Job II: 7 moet zoo gelezen worden, dat *Hij*, in het tweede lid, niet *Satan* is, die *Job* met booze zweren sloeg, maar dat dit door *God* gedaan werd;" (waarom, en waartoe? dat kunnen we niet gissen;) maar hiertoe brengen

wij

wij vooral deze en gene opheldering uit de geschiedenis, b. v. die *over het niezen*, bl. 265, en andere, en, wil men, ook verscheidene aanwijzingen, dikwijls met een enkel woord, dat sommige gezegden regelen des bijgeloofs werden, die eerder als regelen van *wijsheid* (*scilicet*) hadden mogen onthouden worden, b. v.: „ *Men mag geen vreemdeling uit eene kamer laten vertrekken, zonder dat hij heeft nedergezeten. Als de vrouwen willen wasschen, moet alles in het huis vriendelijk opstaan. Men moet de kleine kinderen niet met de bloote voeten op de tafel laten loopen.*" Doch, is het niet al mooi genoeg? Dewijl echter van zoodanige belangrijke voorschriften reden en verklaring gegeven wordt, en zoo vele stellingen en spreuken des bijgeloofs de eer van een van beide genieten, zoude men bijna in verzoeking kunnen vallen, dat, waar dit *niet* geschiedt, GOEDE de waarheid toestemt, en dus zeker op den eersten Kersdag boerenkool eet; want, bl. 433, die dat niet doet, wordt een *ezel!* En wij moeten nog eene levensgeschiedenis van hem ontvangen, die ook, uit zijne eigene ondervinding, voorbeelden van bijgeloof, ook bij Protestanten, Remonstranten zelfs? zal doen kennen. 't Is liefhebberij! Wie benijdt iemand zoodanige werkzame rust?...

Grammatica Latina in Scholarum usum, cura G. DORNSEIFFEN. II Partes. Zutphaniae apud *H. C. A. Thieme*. 1822. 8*vo*. *f* 3 - 90.

De Latijnsche Grammatica van LITHOCOMUS, door den wijdberoemden VOSSIUS met aanteekeningen en eene Prosodie verrijkt, is langen tijd met veel vrucht op onze scholen gebruikt geweest, en de zucht tot het nieuwe, welke uit Duitschland ook in dit vak van onderwijs tot ons is overgekomen, heeft dat leerboek niet kunnen verdringen. Offchoon wij dankbaar erkennen, dat wij veel goeds van de Duitschers ontvangen hebben, zien wij toch met groot genoegen, dat ook het goede, hetwelk wij bezaten, behouden is gebleven, en van tijd tot tijd op eigen bodem meer beschaafd en verbeterd wordt. De verdienstelijke en werkzame uitgever dezer Grammatica heeft alle hulpmiddelen gebezigd, welke immer onder zijn bereik vielen. Het boek is geschreven in het Latijn; de Hollandsche vertaling staat tegen het Latijn over,

over, zoo naauwkeurig, zuiver en duidelijk, als de aard van dergelijk leerboek zulks vordert. Hij heeft buitenlandsche Grammatica's geraadpleegd, of ze ook iets, dienstig voor zijn oogmerk, bevatten mogten. Wij vernemen, bij deze gelegenheid, dat de Engelschen en Amerikanen hier zeer ten achtere zijn. Ook heeft de schrijver niet verzuimd gebruik te maken van de aanteekeningen van geleerde lieden bij de uitgaven hunner klassieke schrijvers, en eindelijk zijne veeljarige ondervinding, in het onderwijzen der jeugd opgedaan, geraadpleegd; welk laatste bijzonder van onberekenbare waardij is in het zamenstellen van dergelijke leerboeken. In de Etymologie vindt men een genoegzaam aantal voorbeelden van Declinatiën en Conjugatiën, zoodat de leerling de zoogenaamde Rudimenta missen kan. De beschrijving der regelen in de Syntaxis is kort en duidelijk; hetwelk ons oneindig beter bevalt, dan die zoogenaamde filozofische manier der Duitschers. De voorbeelden zijn van een' nuttigen en zedekundigen inhoud, en van eene goede klassieke Latiniteit. Minder gebruikelijke, dichterlijke of Grieksche spreekmanieren zijn achteraan gevoegd. Drie aanhangsels besluiten het stuk, namelijk over de Figuren, zoo wel in de Etymologie als Syntaxis, over de Orthographie, en de plaatsing der woorden. De nuttigheid dezer Grammatica wordt niet weinig vermeerderd door een Index, een onmisbaar iets in dergelijk boek, hetwelk wij bij het gebruiken van VOSSIUS dikwijls ondervonden hebben. Wij eindigen dit kort verslag met dankbetuiging aan den Heer DORN SEIFFEN voor het zoo gelukkig volbrengen van dezen arbeid, en bevelen het werk gerust aan alle onderwijzers, welke er belang in stellen, dat hunne leerlingen op de oude solide manier tot de kennis der Latijnsche taal worden opgeleid. Van des schrijvers uitmuntende Prosodie hebben wij reeds loffelijke melding gemaakt.

Vaderlandsche Spreekwoorden, ten dienste van de hoogste klasse der Nederlandsche Scholen, opgehelderd door A. VAN ZUTPHEN. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. *In kl. 8vo.* 93 *Bl. f* 1-30.

Wanneer dit boekje, dat ons uit het oog was geraakt, den schoolhouderen bevalt, zal hun ambtgenoot, de schrijver, het nog in eenige soortgelijke stukjes voortzetten; wij mogen het lijden; — hier en daar is hij in uitbreiding en toepassing niet ongelukkig geslaagd, en over het algemeen zal het boekje ook wel voor de scholen bruikbaar zijn. Een onderwijzer zie het alzoo eens in; aan een enkel stukje is hij toch zeker niet bekocht. In vier rubrieken worden hier de Spreekwoorden gerangschikt, zoo als zij namelijk ontleend zijn, 1. uit de H. Schrift, 2. uit het Heidendom, 3. uit vorige gebruiken onder de Christenen, en 4. uit oude meeningen en gewoonten. Enkele zijn er onder, die in ons oog weinig om het lijf hebben, of omtrent welker opheldering iets zou vallen uit te zonderen; dan, dit doet weinig ter zaak, en wij dachten daarbij dan: *transeat cum ceteris!*

BOEKBESCHOUWING.

Tweede tiental Leerredenen. Door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1824. *In gr.* 8vo. 354 *Bl.* f 2-10.

Hoe schoon en afwisselend van inhoud en vorm de Leerredenen van den Heer VAN DER PALM ook zijn, er zou met den tijd iets eentoonigs en vervelends in derzelver herhaalde vermelding en overzage kunnen komen. Deze bundel nogtans kan wederom tot een bewijs verstrekken, dat de Hoogleeraar ook zulke kapitale wendingen aan zijnen arbeid weet te geven, als denzelven geheel nieuw doen voorkomen. De laatste zes stukken, namelijk, behandelen hoofddeelen van Paulus' geschiedenis; die wij kunnen beschouwen als reeds vroeger, in het achtste zestal, met twee over 's mans bekeering begonnen; en welke nu, zoo het schijnt, onmiddellijk en zonder tusschenpoozen zal worden voortgezet.

Ook de overige vier kunnen historisch genoemd worden. Derzelver opschriften zijn: *Het blijvend aandenken aan den dood van Jezus*, volgens 1 *Kor.* XI: 26. *Jezus lijden in Gethsémané*, *Matth. XXVI:* 36—44. *De dood van Stéfanus*, *Hand. VII:* 59, 60. *Herodes en Johannes de Dooper*, *Mark. VI:* 20.

De eerste is niet eene avondmaalspreek, maar eene min bepaalde lijdenspredikatie, die gepastelijk tot eene inleiding der gewone passiebeurten zou kunnen dienen. Jezus is gestorven; Hij is voor ons gestorven, en zal in heerlijkheid wederkomen: deze zijn de punten, op welke VAN DER PALM ons verwijst, en die hij, volgens zijne gewoonte, treffend in het licht stelt; naar onzen smaak, het eerste nog best. Heeft er eene uitlating plaats, of niet, waar wij, bl. 26, van groote mannen en helden lezen: *wat deden zij dan toch, dan voor die kleine plek gronds, die wij betreden, en straks weder verlaten moeten?*

De tweede, over het lijden van Jezus in Gethſemane, eene zoo treffende plaats in de Geſchiedenis en niet min beroemde in de Godgeleerdheid, zal natuurlijk verdubbelde aandacht wekken. Het is ons gebleken, dat VAN DER PALM niet van het gevoelen dergenen is, die door den drinkbeker, die Jezus bad, dat Hem mogt voorbijgaan, ſlechts de benaauwdheid van den oogenblik, geenszins het lijden en den dood zelven verſtaan. En gelijk wij zijn gevoelen, als het eenvoudigſte en natuurlijkſte, te dezen, gaarne beſtemmen; zoo wordt dan ook, volgens ons oordeel, uit het afwijzen van die bede, met regt de volſtrekte noodzakelijkheid van Jezus' dood, tot verloſſing des menschdoms, afgeleid. Men weet van elders, dat VAN DER PALM een warm voorſtander is van de leer der verzoening, gelijk wij die, kortheidshalve, maar eenvoudig zullen noemen; maar dat hij zich tevens, zoo hier als elders, volſtrekt afkeerig verklaart van ſchoolsch uitpluizende en naauwbepalende verklaringen van dit leerſtuk. De Bijbel verwijst ons op het kruis, als het éénige plegtanker onzer behoudenis; ziedaar genoeg voor ons, die hier toch door geloof, niet door aanſchouwing hebben te wandelen. Ook dit komt met onze gedachten volkomen overeen. Maar in den grond twijfelen wij ſomtijds, of VAN DER PALM aan dit laatſte denkbeeld wel altijd getrouw blijft; of de kleur van het leerſtelſel, dat hem van der jeugd af ingeprent is, en, als dat van zijne kerk, altijd eenigermate voor den geest blijft zweven, ten minſte niet dikwijls doorſchijnt. Niet, dat wij zouden willen, dat hij ongetrouw aan hetzelve wierd, of het openlijk tegenſprake; maar, in zoo verre hij, eenvoudige bijbelleer predikende, met al die fijnere onderſcheidingen niets te doen heeft, kon het, onzes inziens, nog liberaler en . . . . . . beter zijn. Het is waar, als een afzonderlijk gebuktgaan onder de zonden der wereld beſchouwt VAN DER PALM het lijden in Gethſemane niet; het ſtaat met den haast volgenden kruisdood en al deszelfs ijsſelijkheden in een onafſcheidbaar verband. Ondertusſchen ſpreekt hij van hetzelve op eene wijze, die wij

niet weten, of ze bijbelsch gewettigd zij. Men hoore! —
„ Maar nu vraagt gij wederom: van waar die doodelijke
„ zielsbenaauwdheid en beklemdheid? Kan zij enkel ont-
„ ſtaan zijn uit het vooruitzigt, of al noemt men het ook
„ voorgevoel van het ligchamelijk lijden, dat hem wacht-
„ te, van den ſpot en laster, dien hij te verduren zou
„ hebben? Dat lijden was wel zwaar en ijsſelijk, maar
„ niet gansch ongehoord, en binnen weinige uren zou
„ het ten einde loopen. Die ſchimp, en hoon, en ver-
„ guizing waren wel grievend voor een hart, van het
„ fijnst en edelst gevoel zoo geheel doortrokken; maar
„ was niet ook bewustheid van onſchuld en eigen waarde
„ een ondoordringbaar ſchild, waarop alle de pijlen des
„ lasters moesten afſtuiten? Hoe was het mogelijk, dat
„ Jezus verbeelding hem dit met zulke akelige verwen af-
„ maalde, dat hij, zoo God hem niet wonderdadig had
„ bijgeſtaan, onder het voorgevoel daarvan zou bezwe-
„ ken zijn? Wie ook meene dit te kunnen verklaren,
„ zonder Jezus grootheid en eer te kort te doen, mij
„ komt het onmogelijk voor, ten zij men aanneme, dat
„ dit laatſte lijden, 't welk Jezus vooruitzag, meer was
„ dan ligchamelijk lijden; en dat de zielewonden, hem door
„ zijne vijanden toegebragt, dieper gingen, dan er ooit eenen
„ menſchelijken boezem doorboorden. Ik zou u hier kunnen
„ wijzen, M. H. op de verhevenheid van den perſoon des
„ lijders; en hoe oneindig veel het verſchilt, als huurling en
„ dienstknecht, of als zoon des Landeigenaars, buiten den
„ wijngaard geworpen en moorddadig omgebragt te worden;
„ Ik zou mij kunnen beroepen op den indruk, dien het
„ op Gods heilig kind Jezus maken moest, al wat de hel
„ boosaardigs en afſchuwelijks had, te zien losbarſten,
„ en dat om hem, die zijn volk had zoeken te behou-
„ den, als een uitvaagſel van den aardbodem weg te doen.
„ Maar dit alles is niet genoeg, om ons te redden uit
„ onze twijfeling; bekennen wij het liever: ja, wij kun-
„ nen ons misſchien eenig begrip vormen, van 't geen het
„ is, beſpot, geſlagen, gegeeſeld, gekruist te worden;
„ maar wat het was, voor de zonden des menschdoms
„ te lijden en te bloeden; wie, wie is in ſtaat, om ons

„ daarvan eenig het minste denkbeeld te geven? Wie zal „ het ons zeggen, wat er toe vereischt wierd; ach! wij „ weten, dat wij stamelen als kinderen, wanneer wij er „ over spreken, maar wij kunnen het niet anders uitdruk- „ ken; wat er toe vereischt werd, om den last van dui- „ zend duizenden schulden te torschen, en door ééne offer- „ ande eene eeuwige verzoening aan te brengen."

Wat toch de beangstheid zelve van Jezus aangaat, reeds de gewone mensch is voor den mensch eene onpeilbare diepte, een doolhof en raadsel, wiens zwakheid hij vaak even min volkomen kan verklaren, als zijne sterkte; zoo niet anders eene zwakheid is, in weerwil van het diepst-gevoelde lijden, dat lijden gewillig te torschen. En Jezus is geen gewoon mensch. Wij kennen Hem in Zijne kinderlijke aandoenlijkheid, bij Goddelijke grootheid, nog veel minder: en hoe zouden wij dan bepalen, wat Zijne wetenschap en Zijne gansche hartsgestelenis bij de voorstelling van het lijden, in één stil en als mismoedig oogenblik, moesten ondervinden? En wat de zaak betreft, zoo Jezus als Hoogepriester en Voorspraak bij den Vader niet anders dan zinnebeeldig wordt voorgesteld, (gelijk wij nog onlangs bij een voortreffelijk hervormd prediker lazen) waarom niet hetzelfde van Hem als Offer gezegd, en het plaatsvervangende in letterlijken zin er buiten gelaten; schoon het waar zij, dat *wij* zouden zijn verloren gegaan, zoo *Hij* zich niet in den dood had overgegeven?

Ondertusschen willen wij dit met geene onbescheidenheid hebben aangedrongen; maar verheugen ons veeleer dankbaar in het volgende: „Denkt echter niet, M. H.! „ dat ik mij vermeten zal, om den aard dezer noodzake- „ lijkheid (des verzoenenden doods) te bepalen; of de- „ zelve aan de zijde des Wetgevers en Regters? of aan „ de zijde des schuldigen overtreders? of om beider wille „ zoo onvermijdelijk was? Dat ik, alsof ik in den ver- „ borgen raad des Allerhoogsten was ingedrongen, zal „ pogen te beslissen, wat God kon of niet kon doen, „ om zonden te vergeven, om zondaren te heiligen en te „ zaligen. Wanneer wij ons dit onder menschelijke vor-

„ men,

„ men, met bewoordingen, van menschelijke denk- en
„ handelwijze ontleend, voorstellen; dan bekennen wij,
„ dat het enkel hulpmiddelen onzer zwakheid zijn, maar
„ die ons geene geheimen doen bevatten, in welke de
„ Engelen begeerig zijn in te zien. Voor altijd mogen
„ van ons geweken zijn en blijven, die schoolsche twis-
„ ten, die buiten het licht der Openbaring, door men-
„ schelijk gezag gevoerd, Christelijk gezinde harten van
„ elkander verwijderden; terwijl de waarheid, die naar
„ de godzaligheid is, aan allen even lief was; en alleen
„ den stouten beslisser de uitspraak des Almagtigen be-
„ trof: *wie is hij, die den raad verduistert met woorden
„ zonder wetenschap?*"

De twee volgende leerredenen zijn mede zoo schoon als belangrijk; inzonderheid de laatste diep in het menschelijk hart grijpend, roerend en ernstig. Om niet al te breedvoerig te worden, kunnen wij bij ieder stuk niet afzonderlijk stilstaan. Doch, in het bijzonder, achten wij ons onder dubbele verpligting gebragt door deze behandeling van gewigtige geschiedenissen uit de historie des Nieuwen Verbonds.

Nu komen wij aan *De eerste lotgevallen van Paulus na zijne bekeering*, *Hand.* IX: 23—30. *Paulus te Tarsen en Syrisch Antiochië*, *Hand.* XI: 25, 26. *Paulus bij den Landvoogd Sergius Paulus*, *Hand.* XIII: 6—12. *Paulus te Antiochië in Pisidië*, *Hand.* XIII: 44—52. *Paulus te Lystre vergood en gesteenigd*, *Hand.* XIV: 8—20. *Paulus op de Kerkvergadering te Jeruzalem*, *Galat.* II: 9.

Het kan niet missen, dat er wel eens eenig verschil gevonden worde tusschen deze vervolgstoffen en andere gewone. De tekst, de geschiedenis is hier nog meer hoofdzaak, niet bloot gekozen, om er eene gewigtige waarheid uit af te leiden, of in voor te stellen, maar teffens uit hoofde van den zamenhang en het belang, dat het gansche levensberigt daarbij heeft. Hetgeen men echter dan al aan de eene zijde zoude kunnen verliezen, dat gewint men zeker aan de andere rijkelijk weêr. Wie is niet verlangend, om de geschiedenis van eenen Paulus te over-

 zien,

zien, om de hoofdmomenten derzelve door eenen VAN DER PALM te hooren in het licht stellen, om den eersten grooten prediker des Evangelies van Christus, door den laatsten uitmuntenden man van onzen tijd, op de voornaamste tooneelen zijner edele en verhevene werkzaamheid te zien opleiden, en zijne bewondering aan die van den redenaar te paren? Uitstekend belang boezemen reeds de twee eerste in, voor het grootste gedeelte Paulus' nadere voorbereiding tot het Apostelambt behelzende: want drie jaren verliepen er tusschen zijn eerste en volgende verblijf te Damaskus, door hem in Arabië doorgebragt, en misschien even zoo lang vertoefde hij daarna te Tarsen, zijne geboorteplaats, zonder dat er eenig blijk zijner Evangelieprediking aldaar te dien tijde bestaat. Uitnemend heeft de begaafde spreker zich van deze omstandigheden bediend, om, vooral in zijne betrekking als Akademieprediker, menige les te geven tot eene vlijtige en gepaste voorbereiding, een geduldig wachten en vast overtuigd houden, dat elke gelegenheid tot uitstekend nut is aan te wenden; den jeugdigen Christenleeraar vooral zoo zeer te pas komende. Inderdaad wijkt de Hoogleeraar hierin van andere Schriftverklaarders af, dat, volgens hem, de verschijning in den tempel, bij welke Paulus door den Heer, als Apostel der Heidenen, wordt afgezonden, later, op eene reis van Antiochië, zoude hebben plaats gehad, waardoor het genoemde onderwerpelijke, stil berustende van Paulus' gedrag nog te meer in het oog valt. Ja waarlijk, dat, waarvan wij zoo weinig weten, 's mans vertoeven in Arabië en te Tarsen, wordt door onzen prediker opgevuld en aangewend op eene wijze, die, gelijk wij reeds zeiden, een allerbijzonderst belang aan deze twee leerredenen doet hechten. Daarin, dunkt ons, kent men den meester, den man van scheppend vernuft, niet als uit de lucht rapende, maar met allen grond van waarheid.

Een deel echter van de laatste is aan des Apostels dienstwerk in de Antiochische gemeente reeds gewijd. En hier komt wederom het voorbeeld van Barnabas, die hem immer

met hoogſchatte, ten regten tijde opzocht en tot zijnen medewerker maakte, zonder ergens eenigen naijver te doen kennen, treffend uit.

Niemand twijfelt er aan, of ook de zest dezer leerredenen zijn oordeelkundig, welſprekend, leerzaam en ſtichtelijk opgeſteld. En wij behoeven dus al de welgekozene thema's en verdeelingen niet op te geven. Eigenlijk nieuws moge ook de geſchiedkenner des Nieuwen Verbonds in 's mans behandeling van den tekst wel niet vinden; maar de ſchranderheid en de ſchilderachtige pen van VAN DER PALM, bij zoodanige meer vrije uitvoerigheid, als eene leerrede dikwijls vergunt, levert ons van eene en andere gebeurtenisſen, zoo als b. v. de kerkvergadering te Jeruzalem, teekeningen, welke men met die levendigheid en eigenaardigheid ligt nog niet voor den geest heeft gehad.

Liever, derhalve, dan den gewonen weg te betreden, of ons in kibbelarijtjes over wat meer of min waarſchijnlijks in eene hiſtoriſche opvatting te begeven, willen wij eenige plaatſen aanſtippen, die ons onder het lezen, om de eene of andere reden, in het oog vielen, er nu en dan ook wel een aanmerkingje bijvoegende.

De uitdrukking: „bij moeite en verdriete zichzelven en „anderen," bl. 186, komt ons wat vreemd voor.

Bl. 237. „Godsdienſtige geheimenisſen." Men ſpreekt van deze mysteriën der Ouden doorgaans veel ſtelliger, alsof daar een geheel andere, reiner Godsdienst, dan die van het volk, onderwezen werd. Zou dit echter wel zoo bekend en bewezen zijn? De geleerde WYTTENBACH plagt, zegt men, met MEINERS en anderen te ſpotten, die ſpraken alsof zij zelve ingewijden waren geweest.

Bl. 244. „Liet hij zich niet meer Saulus, maar Paulus noemen. Zou het ook kunnen geweest zijn ter gedachtenis aan de bekeering van Sergius Paulus?"

Bl. 279. „Ook bleef Paulus bijna geen andere weg „over, dan om bij de heidenen te beproeven, of hij „daar in den wijngaard van Jezus met vrucht kon arbei„den." Hetgeen hier volgt, en inzonderheid voorafgaat, ſcheen ons dubbel lezenswaardig.

Bl. 265. „ *En daar geloofden zoo velen, als er geordineerd waren ten eeuwigen leven.* Eene jammerlijke „ stelselzucht heeft ook deze woorden misbruikt, om gemoederen te ontrusten, die God vertroosten en verblijden wil. *Gode zijn alle zijne werken van eeuwigheid bekend*; maar wij laten *de verborgen dingen voor God*."

Bl. 284. „ Gij vraagt immers niet: wie *zijn ten eeuwigen leven verordend?* Wij weten het allen: *die tot mij komt, zal ik geenszins uitwerpen.* Aan hem (elk) zelven staat het, zich er van te verzekeren."

Bl. 310. „ Er doen zich somtijds als Leeraars op, die, niet tevreden met den gezonden zin van het Godd„ delijk Evangeliewoord, overdreven menschelijke leerstellingen en voorschriften, van geloof of beoefening, daarnevens voegen; en wat zij aldus hebben uitgedacht, of van anderen overgenomen, voor de eenige onbedriegelijke kenmerken van Evangelische waarheid en Goddelijke genade willen doen doorgaan."

Bl. 315. „ Stelt men prijs op uwen arbeid (als Leeraar), na dien gekend en beproefd te hebben, met verstand en bescheiden gematigdheid, zonder dwazen ophef en uitsluitende ingenomenheid; het zij u eene aanmoediging, de stof uwer nederige dankzegging. Maar wordt gij spoedig en als op eenmaal door eene opgetogene schare, die zich verdringt om u te hooren, verhoogd en verhemeld; o! dat die wijrook u niet bedwelme!"

Bl. 316. „ Er is niets dwazer, en in eenen Leeraar des Evangeliums strafbaarder, dan de gunst der opgetogen menigte door onbetamelijke middelen te willen behouden."

Bl. 317. „ Bij de verkondiging van het woord der waarheid, die naar de godzaligheid is, is het niet altijd het nuttigste, waarmeê men het meest is ingenomen; maar het is 't geen men liefst hoort, wat meest met onze aangenomen denkwijs overeenstemt, waardoor de eigenliefde het zachtste wordt gestreeld, en het geweten niet ontijdig wakker gemaakt."

Bij

Bij twee, drie leerredenen vinden wij hier insgelijks de voorgebeden, die het werk gewis niet ontsieren, en door jonge leeraars vooral wel mogen gelezen worden.

Mijne openlijke dankbetuiging aan den Eerwaarden Heer A. S. THELWALL, *voor zijne welgemeende en hartelijke Opwekking, enz. Te Amsterdam, bij* R. Kroeze. 1825. *In gr. 8vo.* 15 *Bl. f* :-20.

Wawelen en anders niet. Waarschijnlijk het werk van een' Catechiseermeester uit den ouden tijd, of eene hoogbejaarde vrome Juffer. Het komt ons inderdaad voor, dat het mensch het niet kwalijk meent, en zich ter goeder trouwe inbeeldt, een helderder inzigt in de waarheid te hebben, dan allerlei andere menschen; maar de bewijzen dezer hooge verlichting zien er jammerlijk uit. Zie hier een staaltje van de bondige redenering: „Zijn er „voorbeelden in de oorkonden aan te wijzen, dat God, „om der zonden wil, landen en volken zigtbaar heeft „gestraft? Zijn Nederlands inwoners in dat opzigt schul„dig? Zoo ja! dan is de Heer THELWALL geregt„vaardigd." Zie hier een ander van geschiedkunde der wijsgeerte onzer dagen: „De onderaardsche onweders „(zeggen de wijsgeeren) worden, of kunnen veroor„zaakt worden door eenen steen, die van het onderaard„sche gewelf naar beneden stort, eene vonk uitschiet, „de aanwezige brandstof doet ontvlammen, en ziedaar „de natuurlijke oorzaak, waardoor! *Pompeji, Hercula„num, Messina, Lissabon*, zijn bedolven, of omge„keerd en verwoest." Niet onaardig echter is de aanmerking in eene noot tegen de bekende *Toespraak aan* THELWALL: „het een zegen te noemen, wanneer „menschen en vee in den vloed omkomen en have en „goed verliezen;" (NB. het wee!) „omdat slechts de „landmuizen mede zouden vernield worden. Welk eene „ellendige ongerijmdheid is er in deze vergelijking!" — Meer van deze aartshartige opstellerjes, die slechts van de on-

onkunde en volslagene onbevoegdheid der schrijvers getuigen, in het licht verschijnende, gelieve men zich niet te verwonderen, zoo wij de aankondiging van dezelve aan den *Nieuwspost* overlaten.

Handboek voor de praktische en theoretische Ontleedkunde, door J. P. MAYGRIER, *Hoogleeraar der Ontleedkunde aan de Hoogeschool te Parijs. II Deelen. Naar de vierde, vermeerderde en verbeterde Uitgave uit het Fransch vertaald door* G. J. VAN EPEN. *Met eene Voorrede van* A. G. VAN ONSENOORT. *Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In gr. 8vo. XXXII, 380 Bl. f* 5-50.

De klagt over den vloed van vertalingen, waarmede ons land als overstroomd wordt, is verre van ongegrond te zijn; zij heeft echter hare grenzen: de vertaling toch van nuttige werken, die wij oorspronkelijk nog zoo niet bezitten, ja waaraan wij nog behoefte hebben, maakt van zelve hier eene uitzondering; en zoodanig een is het hier boven aangekondigd werk.

Wat is de Arts zonder Ontleedkunde; maar vooral, wat is de Heelmeester zonder dezelve? Is zij niet de spil, waarop het gansche gebouw der Genees- en Heelkunde, om zoo te spreken, ronddraait? Is zij niet de eenige zekere gids, op welken men zich gerust kan verlaten? Ja, wat roer en kompas den stuurman zijn op den onzekeren Oceaan, dat is de Ontleedkunde den Genees-, maar bijzonder den Heelkundigen, in de dikwijls moeijelijke en onzekere gevallen.

Te bejammeren is het derhalve zeker, dat leerlingen in de Genees-, maar vooral in de Heelkunde niet genoeg werk van deze studie maken; maar al te veel wordt zij verwaarloosd, of minder noodzakelijk geacht; en wenschelijk ware het, dat wij zeggen mogten, dat wij met andere landen, bijzonder Frankrijk, in dezen gelijk stonden; doch, dat is tot nog toe, helaas! het geval niet: het getal toch van hen, die zich onder ons op de Ont-

Ontleedkunst *ex professo* toeleggen, is klein. De lessen in de Ontleedkunde worden, ja, bijgewoond; maar hoe gering is het getal der zulken, die er eene hoofdstudie van maken; die met de theorie de in dezen zoo noodige praktische kennis ernstig zoeken te paren! hoe vele leerlingen, die zich vergenoegen met bloote aanschouwers te blijven, en zich alleen toeleggen op datgene, wat bij de theoretische examina volstrekt onmisbaar is! – Mogt men toch, bij het afnemen dier examina, ook beproeven, of de Candidaat zich werkelijk ijverig op het kadaver oefende, en eene eigene praktische kennis zocht te bekomen?

Men is tot het bekomen van kadavers, wel is waar, overal niet in de gelegenheid, en veel blijft er in dat opzigt te wenschen over; evenwel op die plaatsen, waar de Genees- en Heelkunde opzettelijk geleerd worden, ontbreekt het daaraan niet: wenschelijk echter ware het, dat de gelegenheid daartoe overal meerder ware; hoe nuttig ware dat voor Genees- en Heelkundigen ook in andere plaatsen; hoe zou het heil der maatschappij daardoor bevorderd worden; welk een vasteren gang zou daardoor inzonderheid de operative Heelkunst overal verkrijgen! Doch, zonder alvorens grondige kennis van het menschelijk ligchaam verkregen te hebben, door eene *gegronde Ontleedkunde*, zou de vervulling van dien wensch weinig baten. Men moge handig en spoedig eene operatie op het kadaver verrigten; men zal evenwel geene reden kunnen geven, waarom men zoo en niet anders werkte, en men verkrijgt alzoo geene wetenschappelijke, maar empirische Operateurs.

Met reden verheugden wij ons dan, dat wij de vertaling van dit allezins belangrijk werk zagen aangekondigd; en wij koesterden te gelijk de hoop, dat hierdoor de lust mogt aangewakkerd worden, om deze schoone Kunst meer te beoefenen. Werken over de Ontleedkunde bezaten wij in onze taal, en voornamelijk munttte onder dezelve uit HEMPEL'S *Grondbeginselen der Ontleedkunde*, uit het Duitsch vertaald, waarvan eene tweede uitgave aangevangen, doch helaas! door het overlijden van den te vroeg

aan

aan de kunst onttrokken Hoogleeraar VOSMAER, vertaagd is; geen derzelven evenwel bevatte eene aanwijzing voor den leerling in de Ontleedkunst. Dit werk nu bevat die aanwijzing, en daarenboven is het voorzien met eene naauwkeurige en juiste beschrijving der deelen van het menschelijk ligchaam zelve; zoodat de leerling zich hier en theoretisch en praktisch oefenen kan. De Heer VAN ONSENOORT heeft ons dus een' grooten dienst gedaan, door den Uitgever op dit werk opmerkzaam te maken; daar de Schrijver getracht heeft, de leerlingen, zoo veel mogelijk, partij te doen trekken van één kadaver, dewijl dezelve, vooral bij ons, zoo niet in overvloed te bekomen zijn. De Vertaler heeft de hem opgelegde taak vrij wel uitgevoerd, en hierdoor, zoo als de Heer VAN ONSENOORT te regt zegt, „een' wezenlijken dienst aan zijne kunstgenooten in het algemeen en aan leerlingen in het bijzonder bewezen."

Wij prijzen dus van ganscher harte dit werk allen aan, die zich op de beoefening dezer kunst willen toeleggen, en wenschen den Uitgever voor nette en kompresse uitvoering een goed debiet.

Verhandeling over de Ziekte onder de Varkens, welke, sedert eenige jaren, op onderscheidene plaatsen in ons Vaderland, geheerscht heeft; door J. VITRINGA COULON, *Med. Dr. en vaste President der Provinciale Geneeskundige Commissie in Vriesland; uitgegeven en met de Gouden Medaille bekroond door de Maatschappij: ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1824. *In gr. 8vo.* 147 *Bl. f* 1-30.

De loffelijke Maatschappij: *ter bevordering van den Landbouw*, te *Amsterdam*, sedert jaren met ijver aan deze hare bestemming werkzaam, is, ten opzigte van derzelver bemoeijingen, naar ons oordeel, geenszins het ongelukkigst geslaagd in het inoogsten en gemeenmaken van antwoorden op prijsstoffen, door haar uitgeschreven, welke tot het vak

der

der Veeärtsenijkunde behooren. De uitstekende Verhandelingen van eenen VEIRAC, *over het Ongans der Schapen*, van H. BRASSART en C. TERNE, *over het Rotkreupel*, van J. G. EBERHARD en A. KRISSMAN, *over het Verlossen der Koeijen*, en van den eersten *over het Vuur of Bloed der Schapen*, benevens onderscheidene andere stukken van meerdere of mindere waarde, kunnen hiervan ten bewijze verstrekken, en de Verhandeling, welke wij hier aankondigen, van den Heer Med. Dr. en vasten President der Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in Vriesland, J. VITRINGA COULON, bevestigt allezins het nut der werkzaamheden, waarmede gemelde Maatschappij zich, ter verspreiding van veeärtsenijkundige kennis, voor het belang van den Landbouw, onledig houdt. Dezelve bevat een antwoord op de, door haar, in het jaar 1822, voorgestelde prijsvraag, omtrent de sinds eenige jaren geheerscht hebbende Varkensziekte, waardoor eene buitengewone verwoesting, in onderscheidene streken onzes vaderlands, onder deze dieren is te weeg gebragt. De Heer COULON, in de gelegenheid zijnde geweest, de Varkensziekte in Vriesland, alwaar dezelve in 1821, 1822 en 1823 heeft geheerscht, en eene groote slagting onder dit vee heeft te weeg gebragt, van nabij waar te nemen, heeft wel de moeite willen nemen, zijne bevindingen dienaangaande te verzamelen, en dezelve in verband te brengen met hetgeen hij omtrent die ziekte, door berigten uit andere deelen des Rijks, heeft verkregen; waaruit eene Verhandeling is geboren, welke, met het volste regt, de goedkeuring en de bekrooning der Maatschappij met hare gouden medaille is waardig gekeurd. Hij heeft daarenboven de billijke aanspraak verworven op den dank van allen, die de landhuishoudelijke aangelegenheden, van welken aard die ook zijn mogen, onder de voornaamsten der volkswelvaart oordeelen te moeten rangschikken. Niet alleen heeft hij zich bepaald bij de beschouwing der ziekte, zoo als zij in Vriesland en andere deelen onzes lands plaats heeft gehad, en welligt nog bestaat, maar dezelve ook

ver-

vergeleken met de waarnemingen van Duitsche en Fransche Veeärtsenijkundigen, omtrent dezelfde of soortgelijke ziekte geboekt.

Volledig, naauwkeurig en oordeelkundig is de Verhandeling des Heeren COULON in alles, wat de verschijnselen, het beloop, den aard en de geneeswijze der ziekte betreft, zoo wel als ten aanzien der voorbehoedmiddelen, en de maatregelen van policie, welke ter voorkoming der ziekte en van hare verspreiding dienen kunnen; terwijl insgelijks wordt medegedeeld hetgeen de ondervinding geleerd heeft, opzigtelijk het al of niet schadelijke voor den mensch van het eten van het spek der gedoode Varkens, door de ziekte aangedaan; waaruit blijkt, dat het spek der Varkens, tijdig gedood, behoorlijk ingezouten, en door den Mensch, zelfs in ruime hoeveelheid, genuttigd zijnde, geene nadeelige gevolgen voor de gezondheid gehad heeft.

Wij kunnen den Schrijver, wegens het bepaald bestek eener beoordeeling, moeijelijk, omtrent al de bevatte onderwerpen, in bijzonderheden volgen; hetgeen ook te minder noodig zal zijn; daar wij vertrouwen mogen, dat elk, die er belang bij heeft, de Verhandeling zelve zal raadplegen. Alleen vermelden wij, dat de ziekte door den Schrijver gehouden wordt voor eene eigene uitslagziekte met koorts, en wel bepaaldelijk voor het *Roodvonk*, welke in het eerst van eenen ontstekingachtigen aard is, maar vervolgens eene rotachtige of *asthenische* hoedanigheid aanneemt, waarop dan ook de doelmatige geneeswijze, door hem voorgesteld, gegrond is. De redenen, ter staving van dit gevoelen aangevoerd, afgeleid uit de verschijnselen der ziekte, inzonderheid uit de roode en purpere, over het ligchaam, vooral aan den hals en buik, verspreide vlekken, met opvolgende vervelling of afschilfering der opperhuid, bij een' gelukkigen afloop der ziekte, en uit de vergelijking van deze en andere verschijnselen met die, welke aan het Roodvonk, zoo als hetzelve bij den Mensch voorkomt, eigen zijn, mogen niet van grond ontbloot worden geacht, en dragen de blijken eener bondige kennis,

nis, ten aanzien dezer ziekte. Maar het zij ons geoorloofd, in overweging te geven, of de stelling, dat deze ziekte bij de Varkens *in wezen* niet van het Roodvonk bij den Mensch zou verschillen, volkomen juist is, daar toch, hoe zeer de ziekte, bij de eersten, eene gelijksoortige uitwendige form heeft, als bij den laatsten, *de aard* der smetstoffe zeker verschilt, dewijl anders dezelve voor den Mensch aanstekende zoude zijn, waarvan wij evenwel niet weten, dat voorbeelden bestaan. — Het besmettelijke der ziekte voor de Varkens, waaromtrent door sommigen nog getwijfeld wordt, vinden wij, door voorbeelden, in het werkje opgegeven, duidelijk bewezen. De Schrijver schijnt nogtans in denkwijze, omtrent het ontstaan van sommige besmettelijke ziekten bij ons, van het algemeene gevoelen der ziektekundigen af te wijken, wanneer hij stelt, dat, behalve de Pest en Gele Koorts, in onze landen, geene ziekten bij den Mensch door eene *permanente* smetstoffe zouden geboren worden, maar dat alle overige besmettelijke ziekten, zonder voorafgaande besmetting, dat is dus uit algemeene oorzaken, eerst zouden ontstaan, en vervolgens besmettelijk worden; gelijk hij ook wil, dat met het Roodvonk der Varkens het geval is. Zonder vooralsnog te kunnen beslissen, of zulks met de onderhavige Varkensziekte het geval is, meenen wij evenwel, dat, behalve de bovengemelde ziekten, er nog andere bestaan, welke, ten aanzien van ons land, als *oorspronkelijk besmettelijke* ziekten moeten worden beschouwd, b. v. de *Pokken*, *Mazelen*, *Syphilis*, enz. bij den Mensch, en de *Runderpest*, de *Schaapspokken* en andere bij de Dieren. Deze ontstaan wel in de landen, waar zij te huis hooren, uit plaatselijke invloeden, gelegen in het klimaat, den bodem, de leefwijze enz., nemen ook een besmettelijken aard aan, en zijn dan daar als *secundair* of *gevolgelijk besmettelijke ziekten* te beschouwen; maar in andere landen, en ook bij ons, alwaar zoodanige omstandigheden, welke tot derzelver eerste ontwikkeling vereischt worden, ontbreken, worden deze niet anders, dan als *zuiver oorspronkelijk besmettelijke ziekten*, gekend, die alleen

door

door eene onophoudelijke mededeeling der smetstoffe van het eene ligchaam aan het andere voorduren en onderhouden worden. Vele dezer ziekten hebben reeds bij ons eene vaste inwoning verkregen, zoodat zij inheemsch zijn geworden; en als gewettigde, hoe zeer onaangename, vreemdelingen moeten worden geduld. De Pest, de Gale Koorts, de Runderpest kunnen nog, indien de bestaande maatregelen tot afwering van dezelve wel gehandhaafd worden, buitengesloten blijven; en hieruit blijkt genoegzaam, dat de laatste veeziekte even min, als de eerstgenoemde menschelijke ziekten, op onzen bodem te huis hoort of ontstaat. Het zij ons nog vergund aan te merken, dat wij liever, ten opzigte van algemeen heerschende ziekten onder de dieren, het woord *epizoötie*, in plaats van *epidemie*, zouden gebezigd zien, uit hoofde van het bepaalde begrip, door deze woorden uitgedrukt.

De moeite, door de inwinning der berigten van vele oorden aan het onderwerp besteed, is geenszins gering; maar ook hierdoor heeft de Verhandeling in waarde veel gewonnen, inzonderheid daar van alles een gepast gebruik is gemaakt voor de opheldering van onderscheidene zaken, tot de ziekte behoorende. Behalve dat de opgegevene vraagpunten, in eene geregelde orde, duidelijk en voldoende zijn beantwoord, bevat het geschrift menige nuttige wenken en raadgevingen, welke voor het vak der Veeartsenijkunde van eene algemeene toepassing kunnen zijn. In één woord, wij mogen de Verhandeling van den Heer COULON als een fraai bewerkt stuk beschouwen, en wenschen de Amsterdamsche Maatschappij: *ter bevordering van den Landbouw*, geluk, dat zij ook wederom in deze hare poging zoo wel heeft mogen slagen, niet twijfelende, of van dit werk zal, indien onverhoopt de gemelde ziekte zich op nieuw onder het *Rundvee* mogt komen te openbaren, zoo wel ter voorbehoeding en afwering, als genezing derzelve, een nuttig gebruik kunnen worden gemaakt.

Wij wenschen den Heere COULON lust en krachten, om, door zijne onvermoeide arbeidzaamheid, te blijven me-

medewerken ter uitbreiding der Veeärtsenijkunde, — eene wetenschap, tot dus ver, door de beoefenaars der Geneeskunde in het algemeen, in ons land, te veel verwaarloosd, doch voor welker bevordering hij ook reeds, door andere blijken, zijne belangstelling heeft aan den dag gelegd. Mogt deze Geneesheer, die het geluk gehad heeft een waardig Leerling te zijn van OOSTERDIJK, PARADIJS, BRUGMANS en YPEY, in navolging van zijnen beroemden tijdgenoot, den Heer STIPRIAAN LUISCIUS en anderen, het ook eens kunnen goedvinden, om, uit de uitgebreide praktijk, welke hij, sedert eene lange reeks van jaren, over geheel Vriesland heeft uitgeoefend, belangrijke resultaten mede te deelen, hij zou, daar staan wij borg voor, zijnen Landgenooten daardoor eenen aangenamen dienst bewijzen, en tevens voor de jongere beoefenaars der Geneeskunde eenen nuttigen arbeid verrigten. Indien wij wèl onderrigt zijn, heeft de Heer COULON wel het plan gehad, om, met overleg van eenigen zijner vrienden en oude Ambtsbroeders, eene handleiding voor jonge *practici* te vervaardigen; doch van de uitvoering van dit voornemen is hij mogelijk tot nog toe teruggehouden, door het besteden zijner ledige uren aan het maken van plannen voor de verbetering en bezuiniging in de uitgaven der Gevangenhuizen des Rijks (welke wij meenen, dat ook grootendeels nu gevolgd zijn), zoodat het schijnt, dat hij meer belang heeft gesteld, om voor het land, jaarlijks, eene aanzienlijke som uit te winnen, dan aan zijne oorspronkelijke bestemming als Geneeskundige geheel te beantwoorden. Hoe loffelijk zijne pogingen ook te dien einde kunnen beschouwd worden, zouden hiertoe ook andere mannen van bekwaamheid hebben kunnen dienen, waardoor hij zelf zich meer onledig zou hebben kunnen houden, om, benevens zijne tijdgenooten, te arbeiden aan de bevordering van den bloei der vaderlandsche Geneeskunde.

A. N.

ONTIJDS *Ja en Neen*, *door* ABRAHAM CAPADOSE, *Med. Doct. Te Amsterdam*, *bij* J. H. den Oudden. 1825. *In gr. 8vo. Behalve de Voorrede*, 87 *Bl. f* 1-10.

Er is eene zekere soort van menschen, die eene zucht hebben tot tegenspraak, zoo groot, dat het hun genoeg is, een gevoelen als algemeen aangenomen te kennen, om het te wederspreken. Zij vragen niet, wat waarheid, maar wat met de publieke opinie in strijd is; en zoo iemand het waagt zich tegen hen over te stellen, dan zijn hun geene listen en kunstgrepen en sophisterijen te gering of te onedel, om hen van de overwinning te verzekeren. De Franschen, bij wien die ziekte van den geest of van het hart niet ongewoon is, noemen haar *Esprit de Contradiction*, en wij kennen geen geschikter woord om haar aan te duiden. Een prikkelbaar gestel en eene groote mate van eigenliefde zijn, zoo men zegt, voorbereidende oorzaken dezer kwaal; eene kwaal, die voor hen, welke met zulke lijders moeten verkeeren en omgaan, allerlastigst, ja bijna onverdragelijk is. Naar den loop van het geschil tusschen den bestrijder en den verdediger der Vaccine te oordeelen, zouden wij meenen te moeten vooronderstellen, dat de eerste tot het getal dier lijders behoort, van welke wij spraken. Immers reeds de titel wijst het aan, dat de Heer CAPADOSE zich niet bij de zaak, maar bij den persoon, die haar verdedigt, bepaalt; eene kunstgreep, niet ongewoon en dikwijls met vrucht gebruikt, omdat aldus de eigenliefde van den geschilvoerder van de zaak afgeleid en bij zelfverdediging bepaald wordt.

Quisque optimus suorum verborum interpres. Wat de Heer ONTIJD gezegd of geschreven heeft, is hij zelf meest bevoegd te verklaren en in overeenstemming te brengen, en zal dit zeker beter, dan een ander, doen kunnen; terwijl het hem niet moeijelijk zou vallen, om ook over CAPADOSE's Ja en Neen eene brochure te

schrijven; een man, die, toen hij zijne *Dissertatio de foetu intra foetum* uitgaf, vrij wat met de Duitsche Neologie ophad. Doch met zulke onedele schermutselingen wordt de zaak in geschil niet beslist. Het is niet de vraag, *wie* iets zegt, maar *wat* en *op welken grond* iets gezegd wordt. Het zal wel niemand invallen, den Heer ONTIJD of welk Arts ook, al had hij eene vijftigjarige ondervinding en daarbij een' helderen kop en goede zinnen, zonder welke dat woord geene beteekenis hoegenaamd heeft, voor onfeilbaar te houden. Maar wanneer eene daadzaak op de ondervinding niet van éénen, maar van velen berust, wanneer derzelver aanneming en verspreiding met het eigen belang van hen, die haar aannemen en verspreiden, in strijd is, dan voorzeker kunnen geene spitsvindige redeneringen *a priori* haar omverrewerpen. Daadzaken moeten met daadzaken bestreden worden. Is de zaak der Vaccine van zoo veel gewigt in het oog van Doctor CAPADOSE (en voor wien is zij dit niet?), dan moet hij haar met opregtheid en waarheidliefde onderzoeken, beoordeelen, en over hare waarde of onwaarde beslissen; dan moet hij niet over de Eeuw, waarin zij is uitgevonden, niet over de personen, die haar voorstonden, niet over de argumenten, waarmede zij verdedigd is, maar over de zaak zelve, over haren invloed, hare uitwerkselen, naar de uitspraken der ondervinding, oordeelen. Zoo hij op zulk eene wijze het geding voert, zal hij bij braven en regtschapenen zich als vriend der waarheid doen eerbiedigen; hij zal zich als echt aanhanger eener leer, die uit de waarheid is, doen kennen; en, zoo hij haar op zulk eene wijze en met het getuigenis der ondervinding, op goede gronden eener gezonde empirie, aan den strengsten toets onderwerpt, zal elk weldenkend Geneesheer zich aan zijne zijde scharen, en Recensent zal onder de eersten zijn. Wij herhalen het, offchoon wij dusdanig onderzoek voor haar niet schromen, wij willen ons gaarne laten overtuigen; maar wij vorderen eene nieuwe, eene betere bestrijding der Vaccine.

Aanteekeningen, gehouden op eene Reis naar Egypte, Nubië, den Oasis, den berg Sinaï en Jeruzalem; door Sir F. HENNIKER, *Bart. Uit het Engelsch vertaald. Met Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1825. *In gr.* 8vo. *VIII en* 332 *Bl. f* 3-60.

Alweder eene reis naar Egypte en eenige naburige plaatsen! Nu, die streken zijn overwaardig om dikwijls bezocht te worden. Dan, of de beschrijvingen dier reizen alle even waardig zijn om uitgegeven en, in eene andere taal voor het publiek gemeen gemaakt, in de onze vertolkt te worden, dit zal, voorzeker, niemand bevestigend durven beantwoorden. Wat de onderhavige reisbeschrijving betreft, dezelve had zeer wel onuitgegeven en althans onvertaald kunnen blijven. De Engelsche Baronet HENNIKER, die om geene andere reden deze reis schijnt ondernomen te hebben, dan alleen om vreemde landen te zien, had, luidens de voorrede, het een en ander van zijne reis voor een' vriend beschreven; en, daar men hem had weten te overreden om een boek te schrijven, had hij van zijne berigten aan dien vriend gebruik gemaakt. Voorts verklaart hij, meer vermaak gehad te hebben, in de voorwerpen der natuur, dan in die der kunst na te vorschen, en, van het volk sprekende, misschien in sommige opzigten misgetast te hebben, het zij uit dwaling, of door aan zijne luchtige wijze van beschouwing toe te geven. Het luchtige van 's mans karakter straalt inderdaad genoegzaam overal in zijne reisbeschrijving door, waarvan wij, na het geheele boek met de noodige aandacht doorlezen te hebben, zeer vele blijken zouden kunnen opgeven. Wij bepalen ons bij eenige weinige, die nog al iets afdoen. Het gansche werk is in hoofdstukken verdeeld, en het eerste alleen heeft iets van een' brief aan een' vriend W.; maar het jaar van de reis wordt niet aangeduid, schoon in het eerste hoofdstuk niet alleen de dag, maar ook het uur wordt opge-

ge-

geven. De Schrijver gebruikt tusschenbeiden en meermalen Latijnsche, Fransche, Italiaansche, ja zelfs somtijds Grieksche woorden en uitdrukkingen, zonder derzelver zin op te geven, en zinspeelt ontelbare reizen op oude of nieuwe bijzonderheden, die aan den gemengden hoop van lezers niet bekend zijn. Voorts behandelt hij sommige gedenkstukken der oudheid op zoodanige wijze, dat de geleerde nasporingen derzelven uit een ongunstig en somtijds belagchelijk oogpunt worden voorgedragen. Eindelijk heeft de Schrijver, meer dan eens, eene soort van spotzucht doen blijken, zelfs omtrent eenige geschiedenissen en voorstellingen der H. S. Wij zullen hiervan dit ééne staaltje geven. Bl. 166 zegt hij: „De onsterfelijkheid der ziel, die stoutste gedachte, welke ooit door het menschelijk verstand is gevormd geworden, was den Egyptenaren bekend. De zorg, welke zij besteedden om hunne ligchamen te bewaren, geeft den wensch ten minste te kennen om in hunne eigene gedaante te verrijzen zonder door wormen gegeten te zijn, en misschien verkeerde beenen of armen te krijgen: bij analogie voordeelende, dat zij bij het ontwaken honger zouden hebben, werd er brood in het graf gelegd om hen te verkwikken wanneer de laatste bazuin schallen zoude om hen tot het ontbijt te roepen. Hoe velen hunner zullen eene rilling door de leden krijgen, zich in Londen of Petersburg te zien, als het bij toeval omstreeks kermis zijn mogt." — Met al deze en andere blijken van eene te verregaande luchtigheid, zijn er verscheidene bijzonderheden, die, bijaldien zij den hoofdinhoud van dit boek uitmaakten, hetzelve tot eene niet onaangename, somtijds nuttige, lectuur zouden verheffen. Jammer is het, dat de Vertaler niet sommige dingen verholpen heeft, die hij gemakkelijk had kunnen verhelpen. Zoo is het ons, behalve eene menigte druk- of schrijffouten, en eene dikwerf zeer slechte verdeeling der perioden, zeer hinderlijk voorgekomen, dat, door het geheele boek, schoon minder in het laatste gedeelte, de voornaamwoorden van den eersten persoon veelal worden weggelaten, bijzonder bij het begin van nieuwe zinsneden; b. v. bl. 45: „Di-

 neer-

neerde bij Signor *** rijk, vet en vrolijk, rijk te zijn is vet te zijn — vet te zijn is eene minder grievende kwaal dan muizennesten te hebben." En, om nog maar één voorbeeld op te geven, bl. 103 staat letterlijk zoo; „ Vorderden heden slechts weinig — de wind niet in ons voordeel, en de manschappen van weinig of geen nut meer — vermaakte mij met schieten — ganzen, pluvieren, ijsvogels, en een pellikaan maakten mijne jagt uit." — Zulke boeken moesten niet vertaald, of, althans, zóó moest er niet vertaald worden.

Lettre à M. C. COQUEREL, sur le systême hiéroglyphique de M. CHAMPOLLION, considéré dans ses rapports avec l'Ecriture sainte, par A. L. C. COQUEREL, Pasteur Extraordinaire de l'Église Wallonne d'Amsterdam, Amsterdam, chez *les Héritiers H. Gartman.* 1825. 8vo. 48 pag. *f* :-60.

Eene der schoonste, en voor de wetenschap, vooral de Oudheidkunde, belangrijkste ontdekkingen is zonder twijfel die van den sleutel der aloude *Egyptische Hieroglyphen* door den verdienstelijken CHAMPOLLION. Zij stonden daar sedert duizende jaren op de meesterstukken der bouwkunst van dat zonderlinge Volk te prijken; maar het was een gesloten boek: te vergeefs spitsten de geleerdste en vernuftigste mannen hun brein, om de beteekenis van dat aloude beeldschrift te vinden, hetwelk sommigen toeschreven aan de armoede en kindschheid der vroegere wereld, anderen aan eene afspraak der Priesters, om hunne kundigheden geheim te houden. Bij gebrek van eenigen leiddraad in dezen doolhof, behielp men zich, ter bepaling van *Egyptes* oudheid en tijdrekening, met het onzekerste aller middelen, — starrekundige gissingen, op den stand der teekens in den Dierenriem te *Dendera* en andere dergelijke waarnemingen rustende, die sommigen zelfs tot 15,000 jaren boven onze gewone tijdrekening deden opklimmen. Als een gevolg der moeijelijkste nasp-

sporingen en van het taaiste geduld, heeft eindelijk de Heer CHAMPOLLION, een *Fransch* Geleerde, (welke Natie in 't algemeen tegenwoordig de grootste verdiensten bezit omtrent de *Egyptische* oudheden) gevonden, dat de *Hieroglyphen*, voor het meerendeel, geene beelden zijn, die *zaken* uitdrukken, (gelijk men tot hiertoe altijd geloofd had) maar *letters*, en dat dus een zeker getal dier omslagtige letters een woord uitdrukt, even gelijk ons Alphabet. De bekende steen van *Rosetto*, vergeleken met eenen Obelisk van *Philo*, beiden naar *Engeland* overgebragt, gaven aan dezen onderzoeker het eerste denkbeeld, om de gemelde letters in de *eigennamen* van PTOLEMAEUS en KLEOPATRA te vinden, en hij breidde dit vervolgens ook tot andere naamwoorden (*nomina appellativa*) uit, blijkens het uitvoerige verslag zijner ontdekking, onlangs uitgekomen, en waarmede de Hooggel. VAN LENNEP ons door eene uitmuntende Voorlezing in de Maatschappij *Felix Meritis* heeft bekend gemaakt.

Het is deze verdienstelijke Geleerde, door wiens inlichtingen de Heer COQUEREL, te *Amsterdam*, in staat gesteld is, het boekje, op den titel dezes uitgedrukt, te vervaardigen. Het is eigenlijk een opstel, bestemd voor een nieuw tijdschrift, te *Parijs* door den Heer CHARLES COQUEREL, Broeder van den Predikant, onder den naam van *Revue Protestante* opgerigt, doch wegens deszelfs uitvoerigheid afzonderlijk uitgegeven. Eerst geeft de Heer COQUEREL een kort, algemeen verstaanbaar en zelfs hier en daar bevallig geschreven uittreksel uit het werk van CHAMPOLLION, genoegzaam om deszelfs gewigt te doen bevroeden. Daarop gaat hij over tot het hoofddoel van zijn geschrift, — het belang dier ontdekking voor de Bijbelsche Uitlegkunde en de staving der gewijde Geschiedenis. 1) De voornaamste Geleerden helden reeds over, om aan den *Zodiak* van *Dendera* eene verbazende oudheid toe te schrijven, toen CHAMPOLLION is komen betoogen, dat dezelve *later dan onze tijdrekening*, en uit de tijden der vroegere *Romeinsche* Keizers

is. a) Men heeft reeds eenige treffende sporen ontdekt eener gemeenschap van het Alphabet der *Hieroglyphen* met het *Hebreeuwsche.* Te regt zegt de Heer COQUEREL, dat *Egypte* het land is geweest, waarmede de *Hebreërs* van allen de meeste gemeenschap hebben gehad, van ABRAHAM tot JEREMIA toe, men kan zelfs zeggen tot onder de *Macedonische* Koningen, onder welken de *Joodsche* geleerdheid te *Alexandrië* eene geheel bijzondere rigting ontving, en alwaar de Boeken des Ouden Verbonds in het *Grieksch* vertaald werden. 3) De tijdrekening van SESOSTRIS schijnt, ten gevolge van verscheidene overeenstemmende gedenkstukken, tot 1473 vóór CHRISTUS' geboorte op te klimmen. De fraaije kunsten moeten toen in *Egypte* het toppunt hebben bereikt. SESOSTRIS nu was (volgens COQUEREL) een tijdgenoot van MOZES; en dus hebben de kunstwerken in de woestijn, waarover zoo veel geschreven en getwist is, (zie onder anderen VOLTAIRE, *sur le Tolérance*, uitmuntend wederlegd in de *Joodsche Brieven* van den Abt GUENÉE) niets ongeloofelijks meer, daar MOZES in alle kundigheden der *Egyptenaren* onderwezen was, en onder zijne landgenooten zekerlijk ook verscheidenen daarin niet onbedreven zullen geweest zijn, door hunnen dagelijkschen omgang met de *Egyptenaren.* 4) Men heeft *papyrus*-rollen, die tot de tijden van SESOSTRIS opklimmen, te *Turin* gevonden, in de heerlijke verzameling van DROVETTI (door den Koning van *Sardinië* aangekocht.) Thans nog *leest* men schrift van vóór 3300 jaren! Het is dus in het minst niet ongeloofelijk, of zelfs vreemd, dat de Hoogepriester HILKIA, ten tijde van JOSIA, na duizend jaren, het eigene handschrift van MOZES in de Arke des Verbonds heeft kunnen vinden; en daarmede vervalt dan ook VOLTAIRE's tegenwerping, (zie de aangehaalde *Joodsche Brieven*) dat de menschen toen nog alleen op baksteenen schreven, en MOZES dus de wet niet in de woestijn had kunnen te boek stellen: *papyrus* was een zeer vervoerbaar artikel. 5) Hoe brengt men de veroveringen van SESOSTRIS (die ook in de pas ontdek-

te

te *Hiëroglyphen* eene nieuwe bevestiging erlangen) met de *Israëlitische* Geschiedenis, die daarvan niets meldt, overeen; terwijl nogtans SESOSTRIS *Palestina* en *Syrië* moest aandoen? COQUEREL heeft het antwoord gereed: het was, volgens hem, in de veertig jaren, dat de *Israëliten* in de woestijn omzwierven, waar de *Egyptische* Veroveraar hen niet zou opzoeken. Hieromtrent treedt de Eerw. Schrijver in verscheidene ontwikkelingen en bijzonderheden, die, naar ons oordeel, alle geen steek houden, allerminst die wegens de vijandschap der *Edomiten* tegen *Israël* uit vrees voor *Egypte*, en de vermelding van SESOSTRIS door BILEAM onder den naam van AGAG. Beide onderstellingen zijn vergezocht, en blijkbaar alleen ten behoeve van een stelsel. — Het verwondert ons daarentegen, in de onderstelling des Schrijvers, die op zichzelve vernuftig is, en tegen welke wij niets inbrengen willen, dat hij geene blijkbare zorg der Voorzienigheid voor het uitverkoren Volk heeft opgemerkt. Indien toch *Israël* dadelijk na de wetgeving op *Sinaï Kanaän* had bezet, zou het, reeds in den beginne zijner vestiging in dat land, de geduchte wapenen van SESOSTRIS hebben moeten weêrstaan. Hoe zou dat moedelooze geslacht, hetwelk telkens naar *Egypte* hunkerde, dien Veroveraar het hoofd hebben kunnen bieden? Onderwerping aan *Egypte*, invoering van *Egyptische* zeden en den *Apis*-dienst zouden het gevolg geweest zijn, op zijn allerminst ontmoediging en wantrouwen aan GOD, den éénigen Opperheer en Beschermer des lands, en verzwakking van den indruk der wonderen, waarvan *Egypte* te hunnen behoeve het tooneel was geweest. Dit werd door de schijnbaar zoo harde straf van het veertigjarige verblijf in de woestijn voorgekomen. *Israël* was nog te slaafsch, nog geen *Volk* genoeg, om het zoo vroeg aan den inval van den magtigsten Veroveraar en deszelfs talrijke legers te wagen. Ten behoeve der nakomelingschap, moest dit verbasterde geslacht, voor de wapenen des Overwinnaars in de woestijne verscholen, aldaar zijn graf vinden. Wij hebben deze aanmerking slechts in de onderstelling des Schrijvers gemaakt: de grond, waarop zij zou moeten rusten, de gelijktijdigheid van SESOSTRIS en MOZES, is ons nog zoo klaar niet.

Over 't geheel hebben wij dit stukje met genoegen gelezen. De jeugdige, bij ons zoo voordeelig bekende Schrijver vereenigt daarin belangstelling in den Godsdienst en de Open-

baring met eene *liberale*, onbekrompene denkwijze, die het licht der ontdekkingen niet schuwt, en hetzelve gaarne aan de beste zaak dienstbaar maakt.

Wijsgeerige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Isten Deels 2de Stuk. Verhandeling ter beantwoording der vrage: Kan de Armoede in Europa inderdaad met grond worden toegeschreven aan eene te groote bevolking, in evenredigheid der middelen van bestaan? Zoo ja, welke zijn dan de meest doelmatige middelen, om den voortgang der bevolking te beperken, wanneer de middelen van bestaan voor alle Ingezetenen ontoereikend zijn? Door B. SCHERENBERG, *te Utrecht, en* Mr. H. W. TYDEMAN, *Hoogleeraar te Leiden. (Aan welken, op den* 20 *Mei* 1820, *de gouden Eereprijs is toegewezen.) Verhandelingen over hetzelfde onderwerp van* K. H. RAU, *Professor te Erlangen, en* FREDERIK, *Graaf van Skarbek, Doctor in de Wijsbegeerte en Professor te Warschau. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.* 299 *Bl.*

De vraag, wier beantwoording het onderwerp van dit boekdeel uitmaakt, werd door de *Hollandsche* Maatschappij in het drukkende jaar 1817 uitgeschreven, naar aanleiding van het veel geruchts makende werk van MALTHUS over de bevolking: *Essay on the Principles of Population*, hetwelk, de onevenredigheid tusschen de vermenigvuldiging des menschdoms en van de levensmiddelen vaststellende, de eerste zóó wil beperken, dat niemand zijns gelijken mag voortbrengen, dan die berekenen kan, hem in goede omstandigheden te zullen achterlaten. Dit heet zekerlijk de zaak in het hart aantasten en de *bron* der armoede stoppen! Doch deze vrees voor overbevolking is niet nieuw. De bewoners van het eiland *Ceos* in den *Archipel*, landgenooten van den dichterlijken Wijsgeer SIMONIDES, koesterden dezelfde vrees als de Heer MALTHUS; doch zij verschilden in de middelen tot voorkoming van het gevreesde kwaad. In plaats van de menschelijke voortteling bij den *oorsprong* te bezwaren, verkozen zij liever het *fabrikaat* te belasten, en deden alle oude lieden boven de zestig jaren dolle kervel drinken, *opdat de*

de anderen genoegzaam levensmiddelen mogten hebben. De gronden van deze wet strookten dus volmaakt met den geest van MALTHUS. Het was: *Die niet goed kan leven, leve niet in ellende!* (*) De Heer MALTHUS is zoo verlegen voor hongersnood, dat pest, oorlog en dergelijke rampen hem welkom zijn, en hij met eene filosofische hardvochtigheid aanraadt, om de kinderen der armen aan hun lot over te laten, dat is, van honger te laten sterven!! En dit onchristelijke, barbaarsche stelsel heeft in de negentiende Eeuw toejuiching en lofredenaars gevonden! Met regt derhalve riep de *Hollandsche* Maatschappij van hetzelve een opzettelijk onderzoek in.

Wij verheugen ons hartelijk, dat, van de drie ingekomene antwoorden, het eerste, met goud bekroonde, het werk van twee onzer Landgenooten is, en boven de twee andere, *en* in grondigheid, *en* in duidelijkdeid, *en* in geleidelijkheid van ontwikkeling, op eenen afstand geplaatst is, die naauwelijks vergelijking toelaat. Dit antwoord bevat niet alleen in 't algemeen eene wederlegging van het gedrogtelijke stelsel van MALTHUS, maar het treedt ook in kleine bijzonderheden, om aan te toonen, dat in *geen* land van *Europa* (*Zwitserland* en *Noorwegen* misschien uitgezonderd) vrees is voor overbevolking, of eene nadeelige balans tusschen den voorraad der levensmiddelen en de menigte der verteerders; en die beide landen kunnen immers gemakkelijk door de overigen worden gevoed? Inderdaad bestaat de groote misslag van MALTHUS c. s., dat zij ieder land als een *gesloten geheel* beschouwden; hetwelk geene gemeenschap heeft met andere gewesten des Aardbols. Doch ondersteld zelfs, dat geheel *Europa*, en ieder gedeelte van hetzelve, overbevolkt ware, welke verbazende landstreken bevat dan nog *Azië*, *Afrika*, *Australië* en vooral *Amerika* niet, die eene bevolking gelijk de *Europesche* zouden kunnen bergen! Alle vier de Schrijvers verkiezen dus ook boven den wreeden raad van MALTHUS het gewone hulpmiddel der Ouden, in gevallen van wezenlijke schaarschheid: *Kolonisatie*. Doch beschouwen wij de drie Verhandelingen wat van naderbij.

De Heeren SCHEEENBERG en TYDEMAN, beiden als Staatshuishoudkundigen met roem bekend, welke wetenschap laatstgemelde op de *Leidsche* Hoogeschool onderwijst, hebben

(*) STRABO, L. X. C. 5. § 6.

ben het eerste en verreweg uitgebreidste antwoord op de voorgestelde vraag gegeven. Na eene korte opgave der gronden van MALTHUS, en aanwijzing (bij voorraad) van derzelver eenzijdigheid, wordt de vraag opzettelijk behandeld: „ Bestaat er gebrek aan levensmiddelen, en moet men aan de „ schaarschheid derzelven, en aan de onmogelijkheid om die „ te vermeerderen, de armoede toeschrijven, waaronder eeni„ ge landen gebukt gaan, en waardoor in andere de uitbrei„ ding der bevolking wordt tegengehouden?" Eene Verhandeling in het tijdschrift *de Star* had, namelijk, gesteld, dat de hoeveelheid van levensmiddelen, thans in *Europa* voorhanden, de vertering niet te boven ging, en door gewone middelen niet noemenswaardig kon worden vermeerderd. De wederlegging van dit gestelde en de voor hetzelve aangevoerde gronden door de Verhandelaars is zeer juist en naauwkeurig; doch de ondervinding heeft hetzelve nog beter weêrlegd. Niet alleen gaat, ten gevolge van verscheidene vruchtbare jaren, de hoeveelheid van levensmiddelen thans verreweg de *consumtie* te boven, maar men klaagt van alle zijden, gelijk in 1816 en 1817 over schaarschheid, dus nu over te grooten overvloed, die den landman in den grond helpt; en dus wordt het stelsel van MALTHUS, dat er in den gewonen loop der Natuur altijd hongersnood voor de deur staat, door de Voorzienigheid op de blijkbaarste wijze gelogenstraft.

Hierop volgt eene opgave der voornaamste stelsels van landbouw bij de onderscheidene Volken, zoo als: *aartsvaderlijke*, waarin de eigenaar zelf met de zijnen den grond bouwt; *landbouw door slaven*, gelijk te *Rome* in deszelfs verval, (waartegen de edele GRACCHUSSEN het land vergeefs zochten te beschermen, doch als slagtoffers der groote bruikers vielen;) *landbouw om het halve gewas*, waarin de bruiker de vruchten met den eigenaar deelt, voordeelig of schadelijk, naar mate der voorwaarden, (deze wijze van bouwing heeft meest in *Italië* plaats;) *landbouw door heerendienst*, en *door lijfeigenen, aan hoofdgeld onderworpen*, beide in het Oosten van *Europa*, waar nog de slavernij bestaat, in gebruik, allerverderfelijkst voor het welzijn van den Landbouw en van den Staat; *landbouw door verpachting*, zeer verschillend, naar mate de verpachting in het *klein* en tot *eigen gebruik*, of in het *groot*, enkel *om voordeels wil*, wordt gedreven; (de eerste, namelijk, verschilt niet veel van den aartsvaderlijken land-

landbouw; de tweede, die meest door dagloonners gedreven wordt, verwijdert de kleine pachters van den grond, doet den ploeg over hunne huizen gaan, en plaatst daarvoor *dagloonners*, welke veel schadelijker zijn voor den Staat, daar zij geen eigendom hebben en al ligt tot ellende vervallen, zoo als blijkt aan den omtrek van *Rome*, die daardoor tot eene woestijn is geworden;) en eindelijk *landbouw door erfpacht*, zeer geschikt voor onbebouwde gronden. — Deze voorafgaande beschouwing wordt opgevolgd door die der onderscheidene landen van ons Werelddeel, met betrekking tot de meerdere of mindere hoeveelheid van levensmiddelen, door dezelve voortgebragt. Eene zeer gemakkelijke tabel geeft hierbij een overzigt van de grootte, bevolking, en de onderlinge verhouding van beide, alsmede van den uit- of invoer der granen. Niet alleen ons geheele Koningrijk zamengenomen kan vreemden invoer missen; ook de Noordelijke gewesten alleen zijn in dit geval; bij de aanzienlijke bevolking van ons land wordt zelfs nog uitgevoerd, en men zoekt tegenwoordig den invoer van buiten te stremmen. Dat *Engeland* mede geen gebrek heeft, blijkt uit deszelfs Korenwet, die tegen vreemden invoer gerigt is; doch de landbouw zou nog veel voordeeliger kunnen zijn, wanneer het land niet het eigendom ware van weinigen, zoodat genoegzaam alle de boeren slechts pachters (*farmers*), en wel *pachters in het groot* zijn; hetwelk niet alleen in *Engeland* zelve het aantal armen (welke de gemeente onderhouden moet) tot eene verbazende hoogte heeft doen rijzen; maar de bevolking van *Ierland*, die ter prooije is aan onderpachters uit de tweede of derde hand, is daardoor, in een vruchtbaar land, hetwelk zelfs uitvoeren kan, tot de diepste laagte gezonken. De heillooze wet van het *majoraat*, die alle de landerijen aan den oudsten zoon verzekert, heeft tot deze opeenstapeling van groote landgoederen de meeste aanleiding gegeven; en het ontbreekt in *Engeland* niet aan verdedigers derzelve, welke, in den geest van MALTHUS, bij eene voortgaande smaldeeling van land onder alle de zonen des huisgezins, eindelijk den tijd zien geboren worden, waarin elk slechts eenige voeten gronds zal bezitten. Zij willen dus liever den *luister der geslachten* ophouden, en berispen de *Franschen* geweldig, bij welke die gelijke verdeeling sedert de Omwenteling door de wet is vastgesteld. Doch de verbazende aanwas van den landbouw in *Frankrijk* sedert de Omwenteling, die de Regten van Eerst-

ge-

geboorte vernietigde, moest hen van het tegendeel overtuigd hebben. Het waren deze *majoraten*, die ook in *Spanje* den akkerbouw zoo ongemeen deden verkwijnen; de *Cortes* ruimden dezen hinderpaal weg; doch dezelve is thans in volle kracht hersteld.

Wij zullen de geleerde Schrijvers niet verder op hunne landbouwkundige reis door *Europa* volgen, noch naar *Portugal*, waar alle granen bijkans uit *Engeland* ingevoerd worden, noch naar *Italië*, waar de landbouw om het halve gewas, wegens drukkende bepalingen, in *Napels* en *Sicilië* armoede, in *Opper-Italië* welvaart doet ontstaan, noch naar het in zoo vele kleine Staten versnipperde *Duitschland*, noch naar *Hongarije*, waar de slechte maatschappelijke inrigtingen zelfs den heerlijksten grond gedeeltelijk tot woestheid veroordeelen, noch naar *Deenemarken* of *Zweden*, alwaar de landbouw in de jongste tijden zeer is toegenomen, noch naar het uitgestrekte *Rusland*, alwaar dezelve veel bloeijender kon zijn zonder de lijfeigenschap, of zelfs naar *Turkije*, waar de slechtstmogelijke Regering dien in den ellendigsten toestand doet verkwijnen. In alle deze landen worden, bij meerdere of mindere bevolking, toch altijd genoegzame levensmiddelen voor die bevolking gevonden, het zij dezelve, onder het genot van burgerlijke vrijheid en eigendom zeer vermenigvuldigd, ook des te meer vlijt aan den grond besteedt, het zij onderdrukking de ontwikkeling zoo van den landbouw als van de bevolking belet, maar dan tevens door vrucht-arbeid nog altijd het noodige biedt aan de dungezaaide volksmenigte. *Europa is dus niet overbevolkt*, en de behoedmiddelen van MALTHUS komen niet te pas.

Maar nu doet zich eene tweede, hoogstbelangrijke vraag op: *Zijn die levensmiddelen genoegzaam gelijk verdeeld, dat elk zijn bestaan kan vinden?* Deze beantwoorden de geleerde Schrijvers, natuurlijk, ontkennend, en vinden dan de gronden der armoede hoofdzakelijk in de groote liggende gronden, welke bij een gedeelte des volks de schatten opeenhoopen, en het andere in behoefte laten verkwijnen (gelijk in *Polen*). Groote bevolking, met welvaart gepaard, kan alleen door de smaldeeling der grondeigendommen in kleine gedeelten plaats hebben. De ophooping der kapitalen bij enkele schatrijken, en de invoering der werktuigen in de fabrijken, die aan zoo vele handen het brood ontnemen, terwijl zij de markt overvoeren, en dus ten slotte aan het fabrijkwezen den

dood-

doodsteek zullen geven, zijn mede oorzaken der armoede. De laatste bijzonderheid wordt ook door de beide andere Schrijvers aangedrongen; en inderdaad, de gevolgen der *machinerie*, ook voor ons Vaderland, zijn niet te miskennen. Men zie slechts rond in onze fabrijksteden.

Eindelijk geven de Schrijvers nog eenige middelen op ter verdere stuiting der armoede. Niet het onzedelijke, onregtvaardige verbod des huwelijks voor mingegoeden, hetwelk hier in al zijne naaktheid wordt ten toon gesteld, maar vermindering der staande legermagten, — meerdere vrijheid van handelgemeenschap der volken, — belastingen op de *machines* in de fabrijken, — het nemen van wetgevende bepalingen, om de ophooping der kapitalen bij particulieren te beletten, — spaarbanken, — middelen tot wering der dronkenschap bij het volk, en tot verzachting der reeds bestaande behoefte, — een goed armenbestuur, — armenfabrijken, (een betwist en teeder punt, waaromtrent ons de Schrijvers nog niet overtuigd hebben, dat men niet, zoo doende, bestaande instellingen zal benadeelen, of, wanneer men tegen de *machinerie* moet kampen, dat men niet spoedig bezwijken zal) — het verschaffen van gezonde en goedkoope spijs aan de armen, — en eindelijk, in geval van nood, het afzenden van volkplantingen naar andere werelddeelen.

In het verslag dezer meesterlijke Verhandeling, die ons ten minste door de klem en bondigheid harer redenen ongemeen behaagd en volkomen overtuigd heeft, zijn wij, uit hoofde van het gewigt der zaak, eenigzins uitvoerig geweest. De tweede, door den Hoogleeraar RAU, te *Erlangen*, steekt daarbij zeer af. Wij missen daarin helderheid van denkbeelden, rijkdom van zaken, eenvoudige en gemakkelijke schikking. Hij helt over tot de zijde van MALTHUS, schoon deszelfs overdrijving afkeurende. Zijne redeneringen zijn te ingewikkeld, dan dat wij daarvan hier eene schets zouden kunnen geven, en menigmaal is de stijl hard en moeijelijk. Men oordeele uit het volgende staaltje: „ Maar zoo „ het moeijelijk is, in betrekking met andere landen, de onderscheidene takken van nijverheid bij derzelver, tot dus „ verre plaats hebbende, levendigheid te bewaren, of nieuwe takken voort te brengen; de opwekking van alle de, „ in het land zelf, aanwezige, maar slapende krachten, „ biedt, en des te zekerder, een onuitputbaar hulpmiddel „ aan, om de handen, die alleen uit gebrek van gelegenheid

„ tot

„ tot den arbeid, al bedelend werkeloos blijven hangen, „ werk te verschaffen."' Het is thans bij de *Duitschers* wel Mode, slecht te schrijven; maar de Vertaler behoeft dat toch niet na te volgen. Nogtans heeft ook deze Verhandeling haar goeds, onder anderen de raad tot voorzigtige herstelling der *gilden*: de drijfveer echter bevalt ons minder; het is de zucht om de huwelijken bij den gemeenen man te beletten. Ook de Heer RAU verkiest de landverhuizing, als een middel (volgens hem) om de overtollige bevolking een' uitweg te verschaffen; iets, 't welk in allen gevalle veel zedelijker is, dan het middel van MALTHUS.

De laatste Verhandeling, van eenen *Pool*, den Graaf VAN SKARBEK, te *Warschau*, even als de tweede met den zilveren eereprijs bekroond, is zeer kort, doch komt ons beter voor, dan die van Prof. RAU. Het is een wel vlugtig, maar helder overzigt van het onderwerp. De Schrijver is het volmaakt met onze beide Landgenooten eens, wat het stelsel van MALTHUS betreft, en doet de ongegrondheid van hetzelve voornamelijk uitkomen ten aanzien van de onmetelijke onbebouwde gronden, die nog tot voedsel van den Mensch zouden kunnen worden aangewend, eer de grond onzer Planeet hem onderstand weigerde. „ Die ontzaggelijke bevolking," zegt SKARBEK te regt, „ welke men meent, „ dat in verscheidene landen van *Europa* niet in evenredigheid staat met de middelen van bestaan, zou niet eens voldoende zijn, om de helft der jaarlijksche voortbrengselen „ te verteren, welke de braakliggende landen, in dat zelfde „ *Europa*, konden opleveren. Die gronden blijven ongebouwd, „ omdat er in vreemde landen geene navraag is naar hunne „ voortbrengselen, en omdat de vertering binnenslands veel „ te gering is, om tot derzelver aankweeking aan te moedigen, en de kosten der ontginning te kunnen dekken." Hij doet zien, (gelijk ons ook de eerste Verhandeling reeds getoond had) dat de armoede even zeer bestaat in een naar evenredigheid weinig, als in een sterk bevolkt land. (Men denke aan *Spanje* en *Holland*, of *Westvlaanderen*.) Wegruiming der beletselen van den handel, beperking of stuiting van de nadeelige werking der *machines*, en het aanleggen, wanneer de nood zulks vereischte, van nieuwe koloniën, zijn middelen, welke deze Verhandeling, even als de eerste, aanprijst.

Geene der drie Verhandelingen is met eenen *inhoud* voorzien, hetwelk dezelve in 't gebruik lastig maakt.

Proe-

Proeve eener Geschiedenis der Kruistogten naar het Oosten, tot op de herovering van Ptolemaïs in het jaar 1291. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Iste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1824. *In gr. 8vo. XXXVI,* 439 *Bl. f* 3-90.

De Heer VAN KAMPEN, die binnen korte jaren verscheidene geschiedkundige werken, van meerderen of minderen omvang, met uitnemenden lof heeft ten einde gebragt, — onvermoeid in het nasporen, onbeschroomd in het voorstellen der waarheid, met eigenaardige kracht en glans, — heeft zich ditmaal tot de geschiedenis der Kruistogten bepaald, een gedeelte der algemeene geschiedenis, (want niet slechts heel Europa, maar ook Azië en Afrika bemoeiden er zich mede) buiten tegenspraak zoo belangrijk, zoo uitlokkend, maar ook zoo moeijelijk om volledig en onpartijdig behandeld en in het licht gesteld te worden, als naauwelijks eenig ander. Geen wonder derhalve, dat onze onderzoeklievende eeuw vele geleerde mannen en maatschappijen heeft aangespoord, het zij om zulk eene geschiedenis te schrijven, het zij om de gevolgen van eene gebeurtenis, in vroegeren tijd zoo zeer bewonderd, in latere dagen zoo ongunstig en zelfs bespottelijk voorgesteld, naar echte waarde te doen kennen. In het laatste hebben wij mede ons deel, zoo door de voortreffelijke Latijnsche verhandeling van wijlen den Hoogleeraar REGENBOGEN, als door eene andere van den Heer WAKKER VAN ZON, bij VAN KAMPEN, in zijne voorrede, tot onze verwondering, niet vermeld, te meer daar dezelve zeer sterk staat in het oudere gevoelen omtrent de schadelijkheid der Kruistogten, gelijk REGENBOGEN in het tegenovergestelde, tusschen welke HEEREN, volgens deszelfs geleerden vertaler, met wien wij te dezen instemmen, het midden houdt. Doch eene eigene geschiedenis, zo als de Duitschers, Franschen en Engelschen, bezaten wij tot hiertoe niet. Er is wel een der vroegste en beknoptste, gelijk de Heer VAN KAMPEN zegt, gebrekkig in onze taal overgebragt; ook zijn wij onlangs begonnen verslag te doen van eene vertolking van zekere *Tafereelen*; doch in deze zoo wel, als de overige bestaande werken, den Heere VAN KAMPEN alle, blijkens de voorrede, zeer wel bekend, vermeent de geleerde man, in eene of andere opzigten, gebreken en zwakke zijden te ontdekken, die hem eerst aan de zamenstelling van een stuk uit het beste van elk dezer stukken deden den-

ken, maar hem daarna nog liever tot het besluit deden komen, om eene eigene historie, uit de bestaande oudste bronnen zelve geput, te schrijven. Hij maakt ons met deze bronnen, voor zoo ver hij ze naderen kon, of zich, bij gebrek aan Oostersche taalkennis, met de afgeleide beekjes bij anderen moest tevreden houden, bekend; teffens niet verzwijgende, wat dienst hij hier ook wel eens van zijnen, in de Arabische en aangrenzende lettertakken zoo bedrevenen, vriend HAMAKER mogt genieten. En hierbij spreekt het van zelve, dat van het werk der genoemde voorgangers een pligtmatig gebruik wordt gemaakt.

Wij aarzelen dus niet, onze lezers geluk te wenschen met deze onderneming van onzen volijverigen landgenoot. Dezelve kan bezwaarlijk anders dan gelukkig uitvallen en tot wezenlijke verrijking van onze letterkunde strekken. Des mans uitgebreide kennis, onvermoeide vlijt, onbevangen oordeel en levendige stijl stellen dit bij velen gewis reeds zeker. En wij althans zijn, na het lezen van dit eerste deel, in die verwachting niet te leur gesteld. De schrijver stelt zich voor, het gansche zoo daadrijke tijdvak van omstreeks 200 jaren, kan het zijn, af te handelen in drie deelen, van welke het tegenwoordige eindigt met de *herneming* (en verwoesting) *van Edessa* in 1143, bestaande dus nog geene halve eeuw. Wij wenschen hartelijk, dat dit voornemen zal blijken uitvoerbaar te zijn, omdat menigeen opziet tegen een werk van vele boekdeelen; doch het is teffens zeker, dat geschiedenis, om haar belang te houden, niet al te zeer moet bekort worden, en dus hopen wij tevens, dat het debiet den schrijver zal bemoedigen, om het werk, in allen gevalle, naar den eisch af te werken.

Recensent ontkent niet, met reeds genoemde *Tafereelen* vrij hoog te loopen. Ondertusschen ligt het zelfs in den vorm, dat men daar de volkomenste onpartijdigheid niet kan verwachten; en op die punten, waar VAN KAMPEN met dezelve verschilt, gelooven wij reeds daarom niet moeijelijk, hoezeer wel ongaarne, het regte aan zijne zijde te vinden, omdat b. v. het karakter van TANCREDO anders in een al te vlekkeloos licht voorkomt.

In één woord, VAN KAMPEN schijnt ons voor dit werk regt berekend, en ook de taak zijns ten volle waardig.

De

De Nagedachtenis van JOHAN MELCHIOR KEMPER, *plegtig gevierd op den 17 December 1824, in de Maatschappij Felix Meritis, door* H. H. KLIJN, J. H. VAN DER PALM *en* B. KLIJN, BZ. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. XII en 106 bl. f* 1-10.

KEMPER'S onverwachte en plotselinge dood was een onherstelbaar verlies voor geheel Nederland; en daarom voegde het aan de hoofdstad des Rijks, aan *Amsterdam*, om het eerst eene plegtige hulde aan zijne nagedachtenis toe te brengen, en zelfs de stad zijner woning, *Leiden*, aan welke hij door zoo vele banden verbonden was, daarin voor te gaan. Hierdoor bleek het, dat wij in hem niet slechts den edelen Mensch, den beroemden Geleerde, den onvergelijkelijken Hoogleeraar betreurden, maar tevens en voornamelijk den alles opofferenden Burger, den moedigen en nooit volprezen Hersteller en Bevestiger van ons Volksbestaan, van onze Onafhankelijkheid. Ware zijn lijkfeest alleen te *Leiden* gevierd, dan zoude hetzelve, hoe hartelijk en plegtig ook, schijnbaar alleen eenen Geleerde gegolden hebben; doch den Redder des Vaderlands moest de hoofdstad het eerst de hulde des algemeenen rouws toebrengen. Eere zij der Maatschappij *Felix Meritis*, voor de gepaste, de plegtige, ja de voortreffelijke wijze, waarop zij dezen pligt vervulde! Drie der vertrouwdste Vrienden van den Onvergetelijken werden door haar uitgenoodigd tot de treurige, maar eervolle taak, om den omvang van zijne waarde te schilderen, en de grootheid van ons verlies te bezingen. Drie Vrienden van KEMPER — en kon KEMPER andere Vrienden hebben, dan mannen, edel van hart en uitmuntende door talenten? — traden er op: Nederlands eerste Redenaar, en de twee Broeders, reeds zoo lang onder onze krachtigste, onze wijsgeerigste Dichters geteld. H. H. KLIJN opende de treurige plegtigheid: in eenen aandoenlijken rouwzang schilderde hij de grootheid van het verlies, door Vaderland en Menschheid, door Hoogeschool, door Huisgezin en Vrienden, in KEMPER geleden. Toen schetste VAN DER PALM den Vereeuwigden in al deszelfs voortreffelijkheid, en toonde ons, met de edele eenvoudigheid van zijne welsprekendheid, in hem het beeld van den waarlijk grooten man, wiens kenschetsende trek daarin bestond,

stond, dat zijn heldere blik steeds zag, wat het oogenblik vereischte, en dat de rijkdom van zijne kennis en de vastberadenheid van zijnen moed terstond gereed waren om die behoefte te vervullen. Met eenige roerende coupletten van N. KLIJN, door een talrijk koor van vereerders des Gestorvenen opgezongen, eindigde het plegtige lijkfeest, dat eenen diepen indruk maakte op de deelgenooten, en gewis ook thans, bij het doorlezen dezes boeks, in den geest zal medegevierd worden door zoo velen, die KEMPER kenden, en, ook na jarenlange scheiding, met innige liefde aan den zoo hartelijk beminden Leeraar verbonden blijven. Onder dezen behoort ook de steller dezer aankondiging, en men zal dus van hem wel geene ziftende beoordeeling, geene ijskoude aanmerkingen op deze of gene uitdrukking verwachten; ook hij vierde, in de weemoedige oogenblikken, welke hij aan de lezing dezer schoone stukken besteedde, de nagedachtenis van KEMPER, en riep, na het eindigen derzelve, uit: *Heil den braven, den grooten Man, die zulk eenen Lofredenaar, die zulke Lofzangers baart en verdiende!*

Het vijfde Halve-eeuw-feest over het Ontzet der Stad Leiden, in den jare 1574, *plegtig gevierd den 3den en 4den October* 1824, *beschreven door* J. ROEMER. *Met onuitgegeven Stukken, betrekkelijk het Beleg. Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1824. *In gr.* 8*vo.* 32 *en* 244 *Bl.* *f* 3-60.

Non cuivis homini contingit adire Corinthum. Door welk eene talrijke schaar van onze landgenooten het bovengemeld halve-Eeuwfeest moge zijn bijgewoond, zij is niet te vergelijken bij de tallooze menigte, waaraan, schoon zij in de feestviering geen minder belang moge gesteld, en even vurig gewenscht hebben, tot hare bijwoning gelegenheid te vinden, dit evenwel niet heeft mogen gebeuren. Deze kan zich, door de hier aangekondigde beschrijving te lezen, het genoegen verschaffen, van zich, als 't ware, dezelve, in alle hare bijzonderheden, voor te stellen. De Eerw. ROEMER verhaalt ze, in eene geleidelijke orde, en in eenen levendigen en vloeijenden stijl, juist voor dezelve geschikt, op zulk eene wijze, dat hij alles, wat der meldinge eenigzins waardig was, en der nieuwsgierigheid eenigzins voldoen kan, opneemt;

neent; terwijl de goedkeuring, welke Burgemeester en Wethouders van Leiden, volgens het Voorberigt, na zijn verhaal te hebben hooren lezen, aan hetzelve gegeven hebben, en de mededeeling van alwat hij verlangde, welke hij, van wegehanne Ed. Achtb. ontvangen heeft, ons borg staan voor zijne naauwkeurigheid en volledigheid.

Na het gemeld Voorberigt en eene naamlijst der Inteekenaren op het werk, wordt eerst, bij wijze van inleiding, aangemerkt, dat men, van de vroegste tijden af, belang in het vereeuwigen van gewigtige gebeurtenissen, door gedenkteekenen, feestvieringen enz. gesteld heeft, en dat dit ook in Nederland, en vooral ten aanzien van Leidens ontzet van het Spaansch beleg, heeft plaats gehad. Hierop volgt eene korte geschiedenis van dat beleg en ontzet, zoo wel om den lezer, die daarmede minder bekend is, dan de meeste inwoners van Leiden, dezelve, in de voornaamste trekken, te doen kennen, als tot opheldering van de volgende feestbeschrijving, en tot toelichting der Bijdragen (Bijlagen), welke daar achter gevoegd zijn. In deze Inleiding worden, als oorspronkelijke en nog niet uitgegevene stukken, medegedeeld: 1. Een Brief van den Zeeuwschen Admiraal LOUIS BOISOT, die over de vloot tot ontzet der stad het bevel voerde, aan Jonkheer JAN VAN DER DOES (JANUS DOUSA), bevelhebber der Leidsche schutterij, geschreven den 26sten September 1574. Van dit stuk is een fraai *Fac Simile* in het werk gevoegd, eene Nederduitsche vertaling, deels in den tekst, deels in eene aanteekening, gegeven, en het Fransch afschrift geheel in eene aanteekening geplaatst; doch het laatste hoogst gebrekkig, als door iemand vervaardigd, die noch het oorspronkelijke goed heeft kunnen lezen, noch der Fransche tale genoegzaam magtig geweest is. 2. Een tweede oorspronkelijk stuk, in eene aanteekening medegedeeld, is de stedelijke Publicatie van den dag zelv' van 't ontzet, 3 October 1574, waarbij de burgerij wordt opgeroepen, om God terstond voor het ontzet te loven en te danken. 3. Het derde, op dezelfde wijs hier ingevlochten, stuk is de Publicatie van den 1sten October (aan het hoofd staat verkeerd de 7de) van het jaar na het ontzet, waarbij de gemeente, tot hetzelfde einde, opgeroepen werd tegen den 3den, den verjaardag der gebeurtenis. — Nu komt eerst het verhaal der voorbereidselen tot het nu gevierde feest, en dan dat der godsdienstige feestviering, op Zondag den 3den zoo wel, als dat der aan

de vreugde gewijde; op Maandag den 4den October, zelve. Wij deelen hiervan niets mede, omdat het geheel te keurig en te waardig is, om gelezen te worden; en wij deszelfs debiet niet willen benadeelen. — Op het slot van dit verhaal is het werk versierd met eene fraaije afbeelding van eenen Gedenkpenning, ter eere van den Burgemeester PIETER ADRIAANSZOON VAN DER WERF, te dezer gelegenheid vervaardigd, en achteraan zijn gevoegd twee verzen, tot dit Halve-Eeuwfeest betrekkelijk.

De *Bijlagen* zijn de volgende:

A. 1. Middelen tot ontzet der stad (beraamd) bij den Prins van Oranje en de Heeren Staten van Holland, in de staatswijze vergadering, binnen Rotterdam geconvoceerd, op den 24 Julij 1574, met daarbij behoorende stukken. 2. Middelen tot het ontzet der stad, te water ondernomen en uitgevoerd; met de resolutie tot het stoppen van de gaten in de zeedijken, (den IJsseldijk en Maasdijk) tot ontzet der stad doorgestoken.

B. Bijzondere getuigenis en overleveringen, wegens eenige voorvallen ten tijde van 't beleg.

C. Bijzonderheden wegens WILLEM CORNELISZOON, die, in plaats van zijne *duiven*, in den uitersten hongersnood, in den laatsten tijd van het beleg, te dooden en te eten, dezelven afstond, om ze tot het overbrengen van brieven te gebruiken; met den oorspronkelijken brief, waarbij hem daarna vergund werd den naam van DUIVENBODE achter den zijnen te gebruiken.

D. Oorspronkelijk Octrooi, op den naam van Koning PHILIPS aan die van Leiden gegeven, tot het oprigten der Hoogeschole, van 6 Januarij 1574, volgens den ouden, 1575, volgens den nieuwen stijl.

E. Programma tot de tegenwoordige feestviering van 9 September 1824.

F. Programma der Heeren Studenten.

G. Catalogus van de Oudheden enz., betreffende het beleg en ontzet, welke, bij de feestviering, ten toon gesteld geweest zijn.

Mensch-

Menschlievendheid. *Dichtstuk door* CORNELIS LOOTS, *Ridder enz. uitgesproken in de Maatschappij, Felix Meritis, den 9 Maart* 1825. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1825. *In gr. 8vo.* 15 *Bl. f* :-25.

Wilden wij het gemakkelijk voorbeeld van een' onzer ambtgenooten navolgen, en maar vlugtig nederschrijven: *dit dichtstuk is van onzen* LOOTS; *dat is genoeg gezegd*, dan hadden wij nu reeds afgedaan. Wij gelooven echter niet, dat het publiek met eene dergelijke voorproef gediend is, welke alleen op den naam van den fabrikant, en niet op de waarde van het fabrikaat zelve ziet, en zullen er dus in weinige woorden onze beoordeeling bijvoegen. Dit dichtstuk, ter gelegenheid van den jongsten verschrikkelijken Watervloed vervaardigd, strekt voornamelijk tot openlijke eerbewijzing aan twee, in Amsterdam gevestigde, weldadige en zegenrijke inrigtingen; het loffelijk Collegie *Zeemanshoop*, dat zich in den laatsten nood zoo zeer onderscheiden heeft, en de *Reddingsmaatschappij*, van welke men zich zoo veel goeds beloven mag. De dichttrant is krachtig, maar ruw, door de menigvuldige inversies en de gewrongene zamenstelling van sommige volzinnen; b. v.

Zoo vindt de dichter schoon bij schoon
In keur, om nieuwe tooi te geven,
Aan 't beeld, waarin, hoe hoog verheven,
De Schepper stelt zich zelv' ten toon.

Doch over het algemeen zijn de coupletten voortreffelijk, en zouden, bij eenige meerdere beschaving, meesterlijk genoemd mogen worden; maar LOOTS schijnt, bij zijnen rijkdom aan gaven der natuur, de hulp der kunst te verachten, en dit is dubbel jammer; want hetgeen thans reeds zoo schoon is, zoude dan nog schooner wezen. Hoort slechts:

Neen, geen begin is aan uw dagen!
Er is geen tijd dat gij niet waart,
Geen leering bragt u over de aard,
Geen mond hadt gij ter hulp te vragen,
Geen' zang van priesterlijken Bard;
Want gij, gij waart alreê geboren
En deedt uw eigen eerdienst hooren
Bij 't eerste slaan van 't menschlijk hart.

Menschlievendheid! geen tempelwanden
Omvangen de outers u gewijd;
Uw dienst kent wisseling van tijd
Noch luchtstreek, noch verschil van landen:
Uw volgrei is heel 't aardsch geslacht,

Gij leert in Moskees en in kerken;
Doch niet van leering, maar van werken
Ontvangt uw tempeldienst zijn kracht.

De Nederlandsche Watersnood, in 1825, Dichtstuk, door een Gevangene. Uitgegeven en met een Voorberigt voorzien door W. H. WARNSINCK BZ. *Gedrukt ten voordeele van de noodlijdenden. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1825. *In gr. 8vo.* 20 *Bl. f* :-25.

Gevangenen zijn niet altijd woeste en onbeschaafde menschen; zij hebben ten minste een hart, zoo goed als anderen, en wij zien dus niet in, waarom de giften, door de zoodanigen, bij gelegenheid van den jongsten nood, te zaam gebragt, niet uit de regte bron zouden kunnen zijn voortgevloeid. Dat in het bijzonder iemand, die geen zilver of goud heeft, schenkt, wat hij bezit, de vruchten zijner dichtgave namelijk, is te begrijpelijker, daar de gebeurtenis op zichzelve reeds zoo geschikt is om eene maar eenigzins rijke ader te doen vloeijen, en er dus niet meer dan de uitgave noodig is, om derzelver stroom, onder begunstiging van een welwillend publiek, in een' zilveren stroom vol lafenis en verkwikking te herscheppen. Aldus redenerende, kunnen wij niet anders, dan het verrigte door den Heer WARNSINCK, als vriend en beschermer der ongelukkige opgeslotenen, toejuichen. Zijn naam trouwens is ons reeds borg, dat het uitgegeven stukje, noch als vers, noch als opstel in het algemeen, slecht zal zijn. En dit is Recensent, bij eigene inzage, nader gebleken. Hoewel wij niet ontkennen willen, somtijds met eene soort van watervrees bevangen te worden, wanneer wij, na de doorgestane ramp, zoo vele berijmde jammerkreten hooren of liever zien aanheffen, wij hebben verscheidene coupletten van dit stukje met wezenlijk genoegen gelezen. Bij voorbeeld deze, welke ons eerst in het oog vallen:

Hoe durven menschen veilig bouwen
Op eigen zwakke toeverlaat;
En zorg'loos d' Oceaan vertrouwen,
Die hooger dan hun velden staat?
Wat zegt het, dat in tal van jaren
Geen woedend opgeruimde (opgeruide) baren,
Bestelpten uwe vaste kust,
Of uw verschansingen verbraken?
Elk oogenblik kan 't onheil naken
En storen vreess'lijk uwe rust.

Zoo zorg'loos slaat in Napels streken,
Vesuvius, langs uwen top,
Om daar den vruchtbrén grond te kweeken,
De inboorling zijne woning op.
Wel kent hij uw verschrikk'lijk blaken,
Verwoesting-, vlam- en lava-braken,
Wanneer uw vuurkolk woedt en brandt,
Maar jaren vloden stoorloos heenen,
Nu waant hij schier 't gevaar verdwenen,
En slaapt gerust aan uwen rand.

Wij zeggen niet, dat dit de beste zijn, noch ook, dat er niets op valt aan te merken. Maar is de gedachte niet treffend en waar, de versificatie niet vloeijend?

Ééne aanmerking houde ons de geachte uitgever ten goede. Men kan ook al te bescheiden, althans te schroomvallig zijn. Hij heeft niets aan het handschrift willen veranderen, zelfs taalfouten niet. o, Wierd elk schrijver zoo hard behandeld, hoe velen zagen er erger uit! Wie zou daarentegen twijfelen, dat het vers eigen werk is, wanneer een man als WARNSINCK dat openlijk verzekert?

Ten slotte, het stukje is zijn geld waard, en wat men, het koopende, daarbenevens voor ongelukkigen doet, is eene niet versmadelijke winst.

Ellen Percy, of de Opvoeding door Noodlottigheden. Door THERESE HUBER. *Naar het oorspronkelijk Engelsch bewerkt. In II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Diederichs. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen 507 Bl. f* 4-80.

Wij zouden den titel liever anders, „ *Opvoeding door de Voor-*

Voorzienigheid in de school des onspoeds," zeker, deze is toch de geest van dit boek; en van *noodlottigheden* houden wij niet. Voor het overige is dit werk boven onzen lof. Het is uit het Hoogduitsch vertaald; terwijl de schrijfster de stof ontleende uit een uitvoeriger Engelschen Roman, dien zij uitmuntend heeft verkort en bewerkt voor den Duitschen lezer. En, enkele taal- en drukfouten, van geen zeer groot belang noch zinstorende, uitgezonderd, verdient ook de Nederduitsche vertaling allen lof. Overal is intusschen het tooneel en de inkleeding Engelsch en Schotsch gebleven. Rijkdom, bevalligheid en schoonheid vielen *Ellen Percy*, zoo als weinige andere meisjes, ten deel. Zij leefde in de groote wereld, zoo als men daar leeft; en bij al haren geest, goed hart en uitmuntenden aanleg, en elk harer overige voorregten, was zij op den oever van het verderf, en nagenoeg voor God en het zedelijk goede verloren. Dan, nog jong en onervaren, trof haar het ongeluk; zij geraakte in de diepste armoede, was een oogenblik van allen en van alles verlaten, en nogmaals, toen haar ook hare éénige ware vriendin, die zij voorheen veronachtzaamd had, ontviel. Zoo zwierf zij om; maar nu veranderde ook trapswijze hare ijdelheid en overdreven wereldzin; zij leerde ieder harer gebreken en ondeugden kennen en verfoeijen, en oefende zich in en tot iedere deugd. En hare deugd was van den echten stempel; zij was, zonder eenige dweeperij, regt godvruchtig. Eindelijk veranderde nu ook weder haar lot; zij werd de in alles beminnelijke en achtingwaardige vrouw van eenen edelen man, wiens eerste liefde zij was, en die haar nimmer vergeten had, offschoon zij hem, alhoewel zij toen reeds hem opmerkte en hare hoogachting en voorkeur niet ontzeggen kon, in vroegeren leeftijd door hare zeer in het oog loopende gebreken had teruggestooten en van haar afgeschrikt. Dit verhaal is alzoo hoogst zedelijk en leerzaam; het werk is onderhoudend geschreven; en wij zullen ons hartelijk verblijden, zoo het door jonge lezeressen, uit den aanzienlijken stand vooral, drok gelezen en behartigd wordt.

Ge-

Geschenk eener Vrouw aan eene jonge Dienstmaagd, bestaande in vriendschappelijke Raadgevingen en ware Geschiedenissen. Uit het Engelsch van Mrs. TAYLOR *in het Nederduitsch overgebragt. Met een aanprijzend Voorberigt van* W. GOEDE. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1824. *In kl. 8vo. 159 Bl. f* :-90.

Deze raadgevingen hebben eene ernstige, hoogstnuttige en ook godsdienstige strekking, en zijn met geschiedenissen van dienstmaagden van allerlei stempel doorweven. Zij zijn, gelijk, behalve de titel, ook geheel de inhoud zegt, van de hand eener vrouwe, en dalen zoo zeer tot kleinigheden van het vrouwelijk dienstbodenwerk af, dat wij met eenige bevreemding zagen, dat zulk een geleerd man, als de Heer W. GOEDE, zich verledigd had, dezelve, wel niet te vertalen, maar geheel te doorlezen; immers hij schreef voor dezelve een aanprijzend voorberigt. Trouwens, hetgeen wij van den inhoud zeiden, is meer, dan men van vele geleerde werken zeggen kan; en de klasse van dienstmeisjes is zoo uitgebreid, en voor de maatschappij noodzakelijk, dat zeer veel zou gewonnen zijn, kon men de dienstmeisjes volmaken. En daartoe is kans, indien dezelve zich naar dit boekje willen gedragen. Mrs. TAYLOR is zoo volkomen met der dienstboden aard en der dienstboden werk bekend, dat, wanneer alle hare zusters zoo naauwziende waren als zij, die klasse van menschen zich wel spoedig zou moeten verbeteren, of — verhuizen. Het hout en de turf aan den keukenhaard, de theebladen en het zaagsel bij het vegen der kamers, het overblijvende brood en bier, de eindjes kaars, die in den kandelaar blijven zitten, en duizende andere dingen van dezen aard, ontgaan hare aandacht niet. Wij wenschen zeer, dat onze tegenwoordige vrouwen even naauwkeurig en naauwlettend mogen zijn als deze Dame. Die taak zal voor velen wel wat zwaar zijn; maar Mijnheer de echtgenoot zal er in zijne beurs wel bij varen, en mag dan ook zijne vrouw te dezen wel bijstaan, waardoor hij immers nog even weinig den naam van een JAN HEN verdienen zal, als de Heer GOEDE door de verzorging, en uitgave, en *verandering, opdat het in allen opzigte ook voor Nederlandsche dienstmaagden nuttiger wierde*, van dit boekje?

Dan, dit zij zoo het wil, dit boekje, dat 17 hoofdstukken of afdeelingen bevat, is vrij onderhoudend geschreven, en bevat zeer nuttige, en daaronder ook maar al te zeer noodzakelijke, aanwijzingen en lessen. Wij vragen maar: wie zal het koopen? Wel enkele dienstboden; doch dit publiek zal niet groot zijn. Maar, de vrouwen geven het harer dienstmaagden ten geschenke? Doch die met de zijne tevreden is, zal dit juist niet noodig houden, en geeft liever zelve goed

voor-

voorbeeld en les, en daarbij nu en dan een doekje of een kantje tot belooning en aanmoediging. Een groot aantal onzer vrouwen, die over hare dienstmeisjes nooit tevreden zijn, hopen wij niet, dat den tijd zullen hebben, dit boekje te lezen; want dan waren zij nog minder te voldoen, en zouden hare mannen nog meer vervelen door gedurige verandering van dienstboden en dagelijksche klagten. Iedere jonge vrouw, intusschen, mag het wel eens inzien, om oplettendheid te leeren, en ook om haar te leeren, brave dienstboden, al hebben zij dan ook al eenige onvolkomenheden, te achten. Ook zal het in iedere keuken geen ondienst doen, zoo de meisjes het dan tusschenbeiden eens inzien. Ja, men moest er over *catechiseren* in de keuken en de kinderkamer. Misschien kan de Heer GORDE wel eenige kweekelingen aanbrengen, die dit werk voor een prijsje verrigten. — Wij gunnen aan dit boekje goeden aftrek.

Aan den Redacteur der *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

Mijnheer en zeer geëerde Vriend!

Onlangs het XVIIIde Deel, No. 2, van den *Recensent, ook der Recensenten*, doorbladerende, vond ik eene recensie van J. L. HUËT's *Specimen Academicum*. Deze recensie allergunstigst zijnde, vraagt vervolgens derzelver steller: „Waarom is dan evenwel dit *Specimen* in de *Letteroef.* van Dec. 1824, No. XV, tamelijk ongunstig aangekondigd geworden?" Hierop wordt stellig verzekerd, ten antwoord: „De reden is eenvoudig deze: omdat hij, van wien deze aankondiging afkomstig is, hetzelve niet gelezen heeft."

Als bij het publiek onbekende steller dier recensie, stoor ik mij geenszins aan die kwaadaardige aanmerking van iemand, mij geheel onbekend en onverschillig. Ook behoef ik u, die mij kent, niet te zeggen, dat ik allerafkeerigst ben, om mijn gevoelen te uiten over een stuk, dat ik niet gelezen heb. Maar, daar uw Maandwerk deszelfs welverworven krediet steeds blijft behouden, rekende ik mij verpligt, ter handhaving van deszelfs eer, in gemoede aan het publiek te verklaren, dat ik mijn oordeel over het *Specimen* van den Heer HUËT niet heb voorgedragen, dan na hetzelve met de behoorlijke aandacht gelezen te hebben, en dat ik, het oordeel van andere bevoegde regters volkomen aan het mijne gelijkvormig bevindende, hiervan ook met een enkel woord heb willen gewagen. Meer wil ik er niet bijvoegen; en ik zou het beneden mij rekenen, dan zelfs meer te zeggen, al wierd er mij, op wat wijze ook, door den *Recensent, ook der Recensenten*, of door een' van deszelfs handlangers, aanleiding toe gegeven.

Ik ben steeds

Uw dv. Vriend,

April, 1825.

Q. N.

BOEKBESCHOUWING.

De nieuwe of tegenwoordige Wereld, een tegenhanger tot de Voorwereld, door J. G. J. BALLENSTEDT, *Evangelisch Predikant te Papstorf, enz. Uit het Hoogduitsch, met een' Geleibrief van Dr.* A. MOLL. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. *In gr.* 8vo. *XII en* 371 *Bl. f* 2-90.

De Voorwereld en de Oudheid, door de Natuurkunde opgehelderd, door H. F. LINK, *Hoogleeraar te Berlijn. Naar het Hoogduitsch, door Dr.* A. MOLL. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. *In gr. 8vo.* 318 *Bl. f* 3-:

De Vormkracht der Aarde, of wording van het menschelijke geslacht door Natuurkrachten, door C. F. WERNER, *vertaald door Dr.* A. MOLL. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr. 8vo.* 486 *Bl. f* 3-60.

Gelijk het onloochenbaar is, dat het Menschdom in verscheidene wetenschappen in de jongste dagen zeer aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, zoo schijnt het toch in andere slechts eenen kring te beschrijven; en weder tot de eerste beginselen der wetenschap terug te keeren. Wij prezen, in eenen tijd, die nog niet ver achter ons ligt, het Menschdom gelukkig, dat thans een ongeletterde, een kind meer van de Godheid, den oorsprong der wereld, onze bestemming wist, dan de grootste Wijsgeer der Oudheid daarvan had geweten. IJdele roem! verkeerde waan! Dat alles is slechts *wondergeloof*, een luchtkasteel, door vooroordeel gesticht, door ligtgeloovigheid gezien, en 't welk voor het licht van de nieuwere ontdekkingen der hedendaagsche Wijsbegeerte verdwijnen moet. Om de zuivere bron der waarheid te vinden, moeten wij tot het *Pantheismus* van XENOPHA-

NES, van ZENO van *Elea*, of der oude *Indische* Wijsgeeren, terugkeeren. De oude *Egyptenaren* verdienen geloof, wier stelsel ons in het eerste boek van DIODORUS ontvouwd is, dat alle planten, dieren en menschen van zelve uit modder, slijk en zonnewarmte zijn te voorschijn gekomen. En dat dit niet nog dagelijks gebeurt, dat wij niet voor onze oogen, op eenen warmen zomerdag, uit een overstroomd land, allerlei nieuwe diersoorten en ook kinderen zien te voorschijn komen, moeten wij aan de uitputting der Natuur toeschrijven, die, gelijk alle oude vrouwen, ophoudt zelve kinderen te baren, en zich nog, als eene goede Grootmoeder, slechts tevreden stelt, met het nakroost van hare eigene kinderen te koesteren en op te kweeken. — En waar, zal men vragen, blijft dan de werking der Godheid? — Men spreekt daarvan nog met eerbied; men noemt en roemt de Voorzienigheid en Gods wijsheid; doch blijkbaar om niet al te zeer in 't oog te loopen, en zich de klad van *Atheïsmus* aangewreven te zien (*invidiæ detestandæ gratiâ*, gelijk COTTA bij CICERO van de *Epicuriërs* zegt.) *In naam behoudt men God; met de daad neemt men Hem weg.* — Het denkbeeld van *Autochthonen* (uit den grond voortgekomene menschen) liet men voorheen, met een' glimlach, aan den volkstrots der *Atheners* en *Arkadiërs* over; thans hooren wij weder, dat iedere aardstreek door Natuurkrachten hare eigene inwoners heeft verkregen.

Deze bedenkingen kwamen ons onwillekeurig voor den geest bij het doorlezen der drie werken, aan het hoofd van dit artikel genoemd. Echter niet, alsof wij onbillijk genoeg waren, de drie Schrijvers gelijk te stellen. Er is hier, gelijk zij allen van de Schepping beweren, eene opklimming van het ruwe en gebrekkige tot het meer volmaakte. Bij WERNER vinden wij geheel het beeld van den ouden *Chaos*; ruw daarheen geworpene, kwalijk zamenhangende, zonderling gevormde en uitgedrukte denkbeelden. Bij BALLENSTEDT een weinig meer orde, maar toch nog veel gebrek aan zamenhang; brokken uit andere Schrijvers; wederlegging van sommigen; kort-

om,

om, nog vele blijken van wanorde; even als in de *voorwereld*, volgens die Heeren, de dieren meer kolosfaal dan schoon en geregeld waren zamengesteld. Bij LINK, daarentegen, zien wij regelmaat, orde, en een vast *systema*, behoorlijke ontwikkeling uit gestelde *præmissen*, doch tevens raadpleging der Natuur zelve, afkeer van den bajert der *hypothesen*, en meerdere toenadering tot de verhalen der oudste oorkonden, die BALLENSTEDT, omdat zij tegen zijn stelsel strijden, uit alle zijne kracht met eene soort van grimmigheid bestrijdt, en daarbij de verachtelijkste uitdrukkingen niet spaart. — Daar de Lezer de beide laatstgenoemde werken reeds uit eene beoordeeling van derzelver eerste Deelen eenigzins kan op prijs stellen, en WERNER volstrekt voor geene geregelde ontleding vatbaar is, zullen wij in ons beoordeelend verslag kort kunnen zijn. Wij zullen van het min volmaakte tot het volmaaktere opklimmen.

Vooreerst merken wij op WERNER aan, dat het woord *Productionskraft* verkeerdelijk door *vormkracht* vertaald is: het eerste is *kracht van voortbrenging*; *voortbrengen* nu en *vormen* is toch niet hetzelfde. Het is eigenlijk niets dan eene reeks van stellingen of spreuken (*Aphorismen*), meestal zonder bewijs ter neêr gesteld, en waarvan de zamenhang niet gemakkelijk is na te gaan. Allerlei onderwerpen, de levenskrachten, de wording en wasdom van planten en dieren, de voortgang van het menschelijk geslacht, de beste wereld, het al of niet geoorloofde van den zelfmoord, ROUSSEAU en VOLTAIRE, de onsterfelijkheid der ziel, de *Geogenie* van MOZES, de nieuwere starrekunde, als bewijs tegen de betrekking tusschen God en de menschen enz., liggen er in eenen bajert door elkander. Wij herhalen het dus: een bepaald denkbeeld van dit boek te geven, is ondoenlijk. Wij moeten echter den Schrijver het regt doen van te zeggen, dat hij, volgens zijne beginselen, den zelfmoord afkeurt; de onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der ziel aanneemt; VOLTAIRE eenen *ellendigen spotter* noemt; erkent, dat de menschen in de Eeuwigheid opgevoed zullen worden; dat

hij uit zijne drie krachten, zwaartekracht, uitzettings- en levenskracht, of *algemeene wereldziel*, het bestaan der Godheid zelfs meent te kunnen bewijzen, (doch zich daarin, volgens zijnen Vertaler, zelf tegenspreekt.) Kunnen wij dus geen doorloopend verslag van het geheel geven, zoo zullen wij ons tevreden stellen met eene plaats mede te deelen, waar de Schrijver (gelijk meermalen) op zijne manier luimig heeft willen zijn. Na verhaald te hebben van een' armen *Emigrant*, die door hem acht weken lang met aardappelen *gemest* was, en toen ondankbaar wegliep, (hoe het te pas komt, is een raadsel) laat WERNER nu onmiddellijk volgen: „ Ach! daar komen een „ paar lieden aan, die weenen en de handen wringen. — „ Wat deert u dan, goede zielen? — Ach! wij zijn ongelukkig geworden: wij bezaten een schoon boerengoed, en zijn er zoo even, zoo als wij gaan en staan, „ afgejaagd geworden. Maar het is onze schuld niet: „ het oorlog heeft ons bedorven. — Ha! ha! gijlieden „ komt uit de beste wereld, waar het — mensch! naar „ beneden gaat! Nu, wanhoopt maar zoo dadelijk niet, „ arme luidjes! Gij zijt nog gezond en sterk, en kunt „ nog arbeiden. — Wij wanhopen ook nog niet; wij „ vertrouwen nog op den goeden God! Maar zulk een „ heerlijk boerengoed krijgen wij toch ons gansche leven „ niet weder. Dat vervloekte oorlog! — Nu, daar gijlieden zoo zeer op God vertrouwt, en op eene *redelijke* (hier zal wel *redlich*, dat is *eerlijk*, gestaan hebben) wijze zoo goed mogelijk zoekt voort te komen, „ zoo kan men toch nooit weten. Ik zou u voorbeelden „ kunnen aanhalen, b. v. JOB; dien plunderden de soldaten, onder bevel van den Duivel, en op deszelfs „ eigenhandige, in zijn hoofdkwartier afgegevene order, „ tot op het hemd toe uit, zoo als soldaten des Duivels „ alleen in staat zijn te doen. (!!!) JOB kreeg naderhand „ alles dubbel weder; twee schoone boerenhoven, in „ plaats van éénе, dien hij verloren had!... Maar nu „ moet ik mijne aardappelen uitdoen; gij ziet, het wordt „ hoog tijd. Hebt gij honger of koude, dan gaat in-

„ mij-

„ mijne kluis; er staat een groote pot met aardappelen te „ vuur, en — bezoekt mij morgen weder. En dan" — (na de ongepaste aanhaling der bijbelplaats: *de vossen hebben holen*, enz.) „ Nog eens dan, menschenkinderen, „ kiest, kiest! Eene slechte wereld, welke nogtans beter kan en moet worden. Eene wereld vol hoopvolle „ uitzigten en — daarin bestaat de gansche gelukzaligheid, zoo als niet te ontkennen is. Of kiest de beste „ wereld, waarin gij nogtans allen, de een met den an„ der, onder den voet moet geraken!" — Nu bedenke de Lezer, dat dit boek *vierhonderd zesentachtig bladzijden* dik is, en de lust, om het te lezen, zal hem wel vergaan.

Wij gaan over tot BALLENSTEDT. Hierop is dan wel bijzonder toepasselijk, hetgeen wij boven van de ongodsdienstige strekking der Natuuronderzoeking bij sommige nieuwere *Duitschers* gezegd hebben. Hij regtvaardigt zich in de Voorrede met het voorbeeld van den grooten ZWINGLIUS, die de waarheid ook bij vrome Heidenen erkende, en dezen eenmaal bij God hoopte aan te treffen; maar hoe dit gezegde van den Hervormer te pas komt bij een boek, vooral tegen de *Mozaïsche* oorkonde gerigt, die ZWINGLIUS toch waarachtig geloofde, begrijpen wij niet. — Het tweede Deel van BALLENSTEDT's *Nieuwe Wereld* behandelt verscheidene vragen, tot dat onderwerp betrekkelijk; zoo als, over de vorming van de tegenwoordige gesteldheid der Aarde door den val van een hemelligchaam *op* dezelve, door Prof. GELPKE te *Brunswijk* beweerd, welke dit met de overleveringen der oude *Perzen* betrekkelijk eenen *draak*, of eene *staartster*, die de zee tot zich getrokken zou hebben, en daardoor eene groote overstrooming bewerkt, zocht te staven. Met reden verwerpt BALLENSTEDT dit gevoelen. Trouwens, GELPKE wint met de aanhaling der *Zend*-boeken niets, die veel meer overeenkomst hebben met den *Mozaïschen* Zondvloed. Doch hierover nader. BALLENSTEDT wil de *Perzische* overlevering in overeenstemming brengen met het verhaal in *Genesis*

wegens den *Cherub met het vlammende zwaard*, en laat beide op eenen vuurberg ſlaan. Dit is geenszins de onwaarſchijnlijkſte van zijne gisſingen. Een tweede onderwerp, hier behandeld, is de vraag wegens het ontſtaan en den wasdom der ligchamen. Hij gelooft, dat er thans nog nieuwe ſchepſelen, alleen door Natuurkrachten, zonder voortteling, in wezen komen, ook behalve de kleinere diertjes, wier voortbrenging men onder den naam *generatio aequivoce* kent. Hij haalt tot dat einde de bastaardſoorten onder de planten en dieren, en zelfs den muilezel, aan, die alle toch waarlijk door voortplanting ontſtaan, en niet tot de onmiddellijke gewrochten der Natuur kunnen worden gebragt. Hij haalt hier eene lange plaats uit WERNER van 15 bladzijden aan: trouwens, nieuwere Schrijvers van dien ſtempel, of het *Morgenblatt*, de *Abendzeitung*, en dergelijke gewigtige bronnen, zijn de groote *autoriteiten* van onzen Schrijver.) Deze gaat nu voort, om tegen GELPKE te velde te trekken over deszelfs ſtelling, dat alle menſchen uit één paar zijn afgeſtamd. Het is, gelijk wij reeds uit het eerſte Deel gezien hebben, een lievelingsdenkbeeld van onzen Schrijver, dat in alle landſtreken menſchen gevormd zijn. Hij ſchijnt echter geërgerd te zijn, dat men hem heeft tegengeworpen, als liet hij de menſchen als kool uit den grond groeijen; hij laat ze thans liever uit de lucht komen, of uit *gaz*-ſoorten ontſtaan. (Dit herinnert ons een *Recept*, weleer in den *Schouwburg* medegedeeld, *om menſchen te maken*, en waarin *eiwit* en *zuurſtof* voorkwamen; het derde *ingrediënt* zijn wij vergeten.) BALLENSTEDT wil vooral niet, dat men aan een Paradijs zal gelooven, ten minſte niet aan één Paradijs: elk oorſpronkelijk Volk heeft er, volgens hem, een gehad. De mensch was misſchien eerst een *viervoetig dier*, daarna een *aap*, bl. 127. De *Hebreërs* waren, volgens sommigen, één met de oude *Gebers*, of *Buddhoïsten*, en deze weder de ſtamvaders der latere *Hindous* en *Parſen*. De boeken van het O. V. zijn dus uit de oude ſchriften der *Gebers* ontleend. Dit zijn echter de *voorouders*, maar

niet

niet de *nakomelingen* van ABRAHAM geweest, *een verbasterd Volk, op welk men niet kan toepassen, wat van de zeer eerwaardige* (en hooggeleerde) *Gebers verhaald wordt, zoo min alsof men onder de oude Grieken en Romeinen de tegenwoordige nieuwe Grieken en Paapsche Romeinen verstaan wilde.* (Het is jammer, dat de *Duitschers* hunne *Gedenkschriften* van die weleerwaarde en zeer geleerde Heeren *Gebers* of *Hebers* vóór ZOROASTER niet uitgeven: want zulk eene daadzaak zouden zij toch op zulk een' stouten toon wel niet beweren, indien zij daarvan niet hier of daar stellige *historische* daadzaken hadden gevonden?) Maar in de *Babylonische* gevangenschap naderden de *Joden*, na lange afzwerving, te *Babylon* en NB. te *Persopolis* (waar zij nooit gewoond hebben) weder de oude bron, en namen van hunne oudere broeders, de *Perzen*, veel over. — *Zoo* alleen weet BALLENSTEDT de treffende overeenkomsten tusschen de berigten onzer gewijde Schrijvers en die der *Zend*-boeken te verklaren, zoo als van de Schepping, het Paradijs, den val, zelfs de komst van den *Messias*, (waaromtrent hij eene allermerkwaardigste plaats van ABULFARADJ uit HYDE mededeelt, die ons in de drie *Wijzen van het Oosten*-dienaren en leerlingen van ZOROASTER doet kennen, bl. 191.) Het verhaal van den Zondvloed heeft in de schriften der *Chaldeërs* en *Hindous*, en in dat van LUCIANUS over de *Syrische* Goden, eene treffende overeenkomst met dat van MOZES. Maar MOZES mag volstrekt de bron niet zijn.

Eene andere stof tot onderzoek vindt onze Schrijver in de *Egyptische* gedenkstukken, vooral in den bekenden Dierenriem van *Dendera*, wiens oudheid hij beweert, doch wel iets van de 15,000 jaren van zeker *ontegenzeggelijk bewijs*, of de 25,000 van zekeren Dr. SICKLER, laat afdingen, en er slechts 5000 jaren voor stelt. Jammer, dat alle deze schoone berekeningen door de ontdekking van CHAMPOLLION vervallen zijn, die op de *Hiëroglyphe* van *Dendera* zelf *gelezen* heeft, dat de tempel slechts tot de PTOLEMEËN opklimt! — Van *Egypte* maakt onze geleerde Geschied- en Natuuronderzoeker eenen *salto mor-*

tale naar *Amerika*; hij lascht weder eene plaats van ZIMMERMANN in, ten bewijze, dat *Amerika* niet geheel uit de oude wereld kan bevolkt zijn, omdat de inwoners geene huisdieren kenden, schoon hij den intogt van vele volkplanters uit *Azië* en elders niet kan ontkennen. Eene laatste Verhandeling loopt over de *luchtsteenen*, die BALLENSTEDT niet uit de maan met LA PLACE, noch uit de groote wereldruimte met CHLADNI, maar uit den dampkring wil doen vallen. Bijna honderd bladzijden vult dit langwijlige onderzoek.

Men heeft meermalen gezegd, dat Bijgeloof en Ongeloof elkander de hand geven; dat Godloochenaars aan het kaartleggen gelooven, en oude Schrijvers, die de onsterfelijkheid der ziel ontkenden, de ongerijmdste grollen aannamen. Wij hebben hiervan in BALLENSTEDT een nieuw bewijs. De man, die de *schepping der wereld* door God ontkent, omdat het een *wonder* zou zijn, en men geene wonderen mag aannemen; die op de *Joodsche* schriften, als zoo vele fabelen, met een' medelijdenden glimlach nederziet, — die zelfde man gelooft, op het gezag der *Abendzeitung*, aan *menschen met staarten en hondenkoppen, die zoo snel loopen als paarden*, (bl. 130.) *Sapienti sat*.

Reeds terstond de *inhoud* van LINK's tweede Deel (*de Voorwereld en de Oudheid*) toont ons meerdere orde en betere schikking aan. I. *Nopens de Geschiedenis der Aarde*. II. *Der bewerktuigde schepping*. III. *Des menschelijken geslachts*. IV. *Veranderingen der Aarde, sinds den aanvang der Geschiedenis*. V. *Veranderingen der bewerktuigde schepping, sinds den aanvang der Geschiedenis*. VI. *Bijdrage tot de Geschiedenis der Menschheid, sinds den aanvang der Geschiedenis in het algemeen*. In het eerste Hoofdstuk loopt de Schrijver vlugtig de voornaamste *geologische* stelsels door, die hij in drieën verdeelt: vorming der bergen op de oppervlakte, instorting van den effen' grond, of opheffing deszelven boven de vlakte. Tot de eerste behooren de gevoelens van LINNÆUS, BUFFON en WERNER; tot de tweede, BURNET en

DE LUC (eerstgemelde oudere Theorie wordt door LINK zeer geprezen); volgens de derde, die onder de *Geologen* weinig voorstanders pleeg te vinden, doch tot welke onze Schrijver blijkbaar overhelt, is de aardvorming gedeeltelijk aan volkanen toe te schrijven. — LINK verbindt die nogtans met de eerste vorming, en rekent *vijf* opheffingen; de *eerste* van het overgangsgebergte, de *tweede* van het vaste land der voorwereld, de *derde* van het jongere vlotgebergte, de *vierde* der hoogste granietbergen, (die volgens WERNER's stelsel de eerste is, en wier ouderdom LINK ook niet betwist, maar hen eerst later boven de zee doet te voorschijn komen) de *vijfde* (de éénige, die niet onder de zee ontstaan is) van het bazaltgebergte. — In het tweede Hoofdstuk beweert de Schrijver, dat de thans uitgestorvene diersoorten door geene groote Omwentelingen, maar allengs verdwenen zijn; gelijk hij over 't algemeen een vijand is van de *hypothese* der veranderingen door hevige natuurschokken. De vogelen houdt hij voor misschien overblijfsels der voorwereld. Tot den mensch overgaande, herkennen wij in LINK den bedaarden, bescheidenen natuuronderzoeker. Hij ontkent de *mogelijkheid* niet, dat het menschdom uit meer dan één paar ontstaan zij, maar voegt er bij: „Komt „het op de *meening* aan, dan zal ons steeds de meening „der Volken of liever der Wijzen vereerenswaardig blij„ven, die alreeds in de vroegste Oudheid geloofden, dat „zich, onder de bescherming eens hoogeren Wezens, de „eerste menschenstam formeerde. *Nog nimmer heeft eenig „uitlegger het ontwaken der Rede verklaard*; dat beeld „eener bovenzinnelijke wereld in ons binnenste, waar„voor het dier geheel onvatbaar is; dat beeld, hetwelk „alleen van een bovenzinnelijk Wezen afkomstig zijn „kan, en, even als het menschelijk geslacht, eene eerste „opvoeding behoefde. Doch wij willen het gebied der „op ervaring gebouwde Natuurkunde niet verlaten." — Daarop wederlegt hij de voornaamste gronden voor de veelsoortigheid des menschelijken geslachts; doch, om zijn geliefkoosd stelsel, de opklimming van het minder tot het

 meer

meer volmaakte, vol te houden, houdt hij de *Negers* voor het oorspronkelijke menschenras, die zich in twee (of drie) takken, ten Oosten de *Mongolen*, (ten Zuidoosten de *Maleijers*) ten Noorden de *Kaukasiërs*, over den Aardbodem uitbreidden. LINK is niet afkeerig van het denkbeeld, dat deze *zwarte* stam eigenlijk niet in *Afrika*, maar op den *Indischen Archipel* te huis was, waar men nog kleine roetkleurige en bijna dierlijke *Negers* aantreft, en zich van daar Zuidwaarts naar *Afrika* verspreidde; zoodat *Azië* onder den evenaar eigenlijk als het Vaderland der Menschheid zou moeten beschouwd worden. Hij onderscheidt vooral de *Mongoolsch-Chinesche* van de *Kaukasisch-Europesche* beschaving, onder anderen door de verschillende *huisdieren* en *graansoorten*. Het punt, waaruit *onze* beschaving is uitgegaan, valt dan in de landen omstreeks de *Kaspische* Zee, *Armenië* en *Medië*: want aan de hooge oudheid van *Indië* gelooft de Schrijver niet. — Onder de veranderingen der Aarde, na den ondergang der voorwereld, trekt vooral de *Zondvloed* de aandacht van LINK. Het is ons onbegrijpelijk, hoe deze doorkundige Schrijver een verhaal, hetwelk men bij genoegzaam alle Volken wedervindt, doch vooral bij de *Indianen*, *Chaldeërs*, *Perzen*, *Hebreërs* en *Grieken*, bijna met gelijke omstandigheden, voor eene *Mythe* kan houden, en wel volgens eene korte magtspreuk zonder bewijzen, (bl. 95.) Hoe is het mogelijk, in het eenvoudige, zelfs tijdrekenkundige verhaal in *Genesis* iets kunstigs, iets *mythisch* te vinden? Veel meer blijken eener kunstig verdichte fabel heeft PLATO's verhaal wegens het eiland *Atlantis* en de *Atlanten*, die eenen oorlog tegen vroegere *Atheners* gevoerd, en door dezelve overwonnen zouden zijn. Hoe vele Schrijvers hebben zich het hoofd gebroken, om de plaats dier *Atlantis* te vinden! En toch behoeft men den *Kritias* van PLATO slechts te lezen, om de verdichting als met handen te grijpen; en *hier* heeft LINK ongetwijfeld gelijk, wanneer hij eene *Mythe* vindt, even als bij den *Titanen*-strijd. Ook den *Cimbrischen*, den *Samothracischen* en andere watervloeden houdt LINK voor min-

der

der belangrijk, dan sommige Schrijvers. Meer aandacht verdient, hetgeen nopens de opheffing van sommige landen boven de zee wordt gezegd; doch, in den tijd der eigenlijke Geschiedenis, is dit slechts omtrent eenige kleine eilanden in de *Egesche* Zee, bij de *Azoren*, en in den Noordelijken Stillen Oceaan, het geval geweest. Door verzanding worden vele havens gedempt, zoo als *Tyrus* en *Karthago* (doch eerst in vele Eeuwen), en landen aangeslibd, zoo als de *Egyptische Delta*; doch ook dit vereischt langen tijd. Door den plantengroei is de Aarde in 't algemeen drooger geworden; doch *in den tijd der Geschiedenis* heeft dezelve geene zeer belangrijke veranderingen ondergaan. Ook het klimaat is niet van belang veranderd: *Europa* was noch in de oude tijden zoo veel kouder, noch in de Middeleeuwen zoo veel warmer dan tegenwoordig, gelijk sommigen stellen. Wij moeten bekennen, dat de Schrijver ons, wat de eerste dier stellingen betreft, niet voldoet. OVIDIUS b. v. spreekt te sterk van den omtrek der Zwarte Zee, om hem geloof te weigeren, al is hij een Dichter; en *Duitschland* was toen ongetwijfeld zoo koud als thans *Zweden*. — De vijfde Afdeeling houdt zich bezig met de dieren, bij de Ouden bekend, en hunne fabelachtige dieren; den eenhoorn (zeer uitvoerig behandeld, en aan welks voormalig bestaan LINK gelooft), de *Martichora*, of menscheneter, op de gedenkstukken van *Persepolis* afgebeeld (*mythisch*, of een dier met stekels), de grijpvogel (waarschijnlijk eene verwarring met een ander dier), de *Sirenen* (bij HOMERUS slechts schoone meisjes, naderhand opgeschikt), de mereminnen (oudtijds *Nereïden*), de draken, bazilisken (oorspronkelijk enkel slangen), het rivierpaard (bij HERODOTUS en ARISTOTELES waarschijnlijk een ander, thans uitgestorven dier). Het verwondert ons, geen enkel woord van den oorsprong der *mythe* van den *Phœnix* te vinden. Onder de planten spreken de Ouden van de *persea*, *amomon*, enz. — In het begin der zesde Afdeeling, die over de oude geschiedenis der verspreiding des menschdoms handelt, is de Schrijver met zichzelven in tegenspraak.

Eerst

Eerst stelt hij de scheepvaart der Ouden als weinigbeteekenend voor (bl. 223), en zegt naderhand, bl. 227, en bewijst door voorbeelden, dat de voordeelen der nieuwere scheepvaart boven die der Ouden veel te hoog worden aangeslagen; waaruit dus volgen zou, dat onze scheepvaart weinigbeteekenend was. Hij beschrijft vervolgens meer uitvoerig de reeds boven vermelde verspreiding des menschdoms over *Azië*, *Afrika*, en daarna over de andere werelddeelen, volgens hem meest ter zee. Over *Indië* sprekende, weêrlegt hij het vrij algemeene gevoelen over de oudheid van dat land, en maakt uit HERODOTUS op, dat het zelfs toen nog door halve Wilden bewoond was. Dit komt ons onwaarschijnlijk voor. HERODOTUS was misschien te ver van de bron, om goede berigten te hebben. — LINK schrijft de groote *Indische* gedenkstukken aan vreemde aankomelingen toe. (Het komt ons voor, dat ten tijde van SESOSTRIS wel eene *Egyptische* volkplanting zich op de kust van het westelijke Schiereiland kan hebben gevestigd, en de wondergestichten van *Elephante*, *Salset* en *Elloer* opgerigt.) Berigten omtrent *Indische* voortbrengselen, bij de Ouden bekend, namelijk rijst, kaneel, kassie, wierook, mirre, ebbenhout, — van *Chineesch-Mongoolsche* produkten, of door de *Mongolen* tot ons overgekomen, als de bloementeelt, de rogge en de buffel, en de kennis der Ouden aan het Noorden en deszelfs voortbrengselen, sluiten het werk, althans dit Deel.

De vertaling van LINK is vloeijend, en veel beter dan die van BALLENSTEDT.

Tweetal Bijbeloefeningen in Leerredenen, door J. VAN SCHAÏCK, *Predikant te Korendijk. Uitgegeven, ten voordeele der ongelukkig gewordenen, in den jongsten Watervloed. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1825. *In gr. 8vo. 48 Bl. f* :-50.

Leer-

Leerrede over II Corinthen V: 1, *uitgesproken na het afsterven van wijlen den Hoogleeraar* HERMANNUS ROYAARDS, *door deszelfs Zoon* HERM. JOH. ROYAARDS, *Dr. en Prof. in de Godgeleerdheid te Utrecht. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1825. *In gr. 8vo.* 48 *Bl. f* :-40.

1. Wij willen niet ontkennen, dat wij, op het eerste gezigt van een fraai geplaatdrukt omslag, met het opschrift, in groote letteren: *Ten voordeele van de ongelukkigen der* (?) *Watersnood, enz.* eenigzins meesmuilden. Het komt ons namelijk wel eens twijfelachtig voor, of de voorzeide ongelukkigen bij alle deze uitgaven wel zoo heel veel winnen. Doch, al is het dan ook maar een sluijer voor de schaamachtige beschroomdheid van een jeugdig schrijver, zoo is het immers reeds niet te misprijzen, wanneer het slechts goed zaad is, wat hij strooit, en de boekverkooper hem zijnen ploeg en eg, op hope van schadeloosheid, wel wil leenen. Wij betuigen daarom gaarne, deze Bijbeloefeningen met genoegen te hebben gelezen; het is eene schoone en gewigtige plaats, over welke zij loopen; en indien dit in het eerste deel ook minder blijkt, zoo is dit wederom regt geschikt, en inderdaad door den prediker uitnemend gebezigd, om de liefdadigheid en hulpvaardigheid door het voorbeeld van Jezus aan te prijzen, en de stukken ook van dezen kant in verband met den watersnood te brengen. Wij hebben geene bijzondere aanmerkingen van groot belang op deze opstellen te maken. De uitleggingen zijn over het geheel natuurlijk en aannemelijk, de denkbeelden wèl ontwikkeld, in een' goeden stijl en niet onaangenamen toon. Alleen komt het ons voor, dat de steller, volgens deze schriftplaats, niet op de volstrekte *gelijkheid* van Vader en Zoon had moeten drukken: want die geeft, is meerder, dan die ontvangt. Wij zien niet gaarne eener uitsprake te kort gedaan; maar even zoo min, dat men er meer uit hale, dan er in ligt, al gelooven wij zelfs ook

gaar-

gaarne dat meerdere. In verdere ontwikkelingen van dit of eenig ander opgemerkte te komen, laat de plaats thans niet toe.

2. Een aangenaam woord van eenvoudige ſtichting, door den zoon, leerling, ambtgenoot en opvolger, op het overlijden van zijnen waardigen Vader enz., in zijne eerſte predikbeurt daarna, toegepast. Ten aanzien der uitlegging van den tekst meent de Hoogg. ſteller, dat men het *gebouw* en *huis*, hier vermeld, *bepaaldelijk* moet verſtaan van het ligchaam, dat wij in de toekomst zullen bezitten. Ondertusſchen ſtaat hij niet toe, dat de Apostel, uitſluitenderwijze, van den ſtaat na de opſtanding ſpreekt; en alzoo rijzen hier nog al zwarigheden. Hij beweert wel zeer te regt, dat de H. Schrijvers die verſchillende tijdperken niet zoo naauw onderſcheidden, maar alles meer met éénen blik omvatteden, en dat wij dus hunne woorden te dezen aanzien ook niet op de goudſchaal van latere ſtelſels moeten wegen; maar, wat men ook zegge, en hoe zeer wij ook de zwarigheden hiertegen geenszins ontveinzen, zoo lang men de hope der onſterfelijkheid niet tot de opſtanding ten laatſten dage bepaalt, zal men bij dit punt altijd onontwijkbare ſtruikelblokken aantreffen.

Doch dit in het voorbijgaan. De toekomst zelve zal alles best ophelderen. Wij lazen verklaring en aanwending met uitnemend genoegen. Heldere denkbeelden, kunſtelooze en echter kieſche en ſchoone inkleeding, warmte en hartelijkheid, bij de geregeldſte orde. In het bijzonder behaagde ons ook de wijze, op welke hij het tot zijn laatſte deel uitſtelt, om van den overledenen te ſpreken, en dit dan ook zoo rond, zoo eenvoudig, zoo vereerend voor denzelven doet, als hemzelven inderdaad tot geene mindere eere verſtrekt. Wij begrijpen dan ook ligt, dat dit ſtuk eenen allergunſtigſten indruk maakte, en eerst het aanzoek, daarna den onweêrſtaanbaren drang van velen bij den jongen Hoogleeraar te weeg bragt, om hetzelve uit te geven. Wij verheugen er ons in, en dachten, bij het lezen: Zou de oude SOLON ligt ook dien man niet

on-

onder de gelukkigsten gerekend hebben, die, geleefd hebbende en gestorven zijnde, zoo als de grijze ROYAARDS hier beschreven wordt, zulken zoon tot trooster, opvolger en lijkredenaar had?

Opwekking tot nederige erkentenis van Gods hoogheid; en aanwijzing van het Gode mishagende, in het besluiten uit ramp en onheil tot schuld en straf. In twee Leerredenen, ter gelegenheid van den Watersnood. Een woord inzonderheid tot bestuur en troost van hen, dien het ongeluk trof. Door D. BROEDELET, *Evangeliedienaar bij de Hervormde Gemeente te Purmerende. Te Purmerende, bij* J. P. Bronstring. 1825. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f* : - 60.

Leerrede over Psalm L: 23, *gehouden den* 13 *Maart* 1825, *de eerste na de doorbraak bij Durgerdam. Met bijvoeging van eenige Berigten, enz. Door* A. HOUTKAMP, *Predikant te Durgerdam. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1825. *In gr.* 8*vo.* 56 *Bl. f* : - 45.

Leerrede, gehouden op den 20 *Februarij* 1825, *de eerste na de Overstrooming te Zwartsluis, door* J. H. DE ROODE, *Predikant aldaar. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1825. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl. f* : - 30.

(*Alle uitgegeven ten voordeele der Noodlijdenden.*)

Deze drie stukjes zijn vruchten van den tijd, d. i. van de bijzondere omstandigheden, in welke velen onzer landgenooten zich pas bevonden hebben. Het zijn woorden des gevoels over de gebeurtenissen, welke eenen ieder versch in het geheugen lagen, die henzelven of hunne buren. vrienden en betrekkingen hadden getroffen, en waarin dus ieder met het geheele hart deelde. Dat zij verder in het licht gegeven werden, geschiedde *of* op uitdrukke-

kelijk verzoek van velen, *of* ten minste op de blijkbaarheid, dat de regte snaar getroffen, en dus het verlangen, om gelijke stichting en troost, als den onmiddellijken toehoorders, aan meerderen mede te deelen, welgegrond kon geacht worden. Mogt dan de verkoop bovendien strekken, om ook nog iets bij te dragen tot dadelijke leniging der geledene ongelukken, zoo was dit een loon te meer voor den man, wiens hart hem geleerd had naar het hart zijner broederen te spreken. Maar dit vordert ook van ons eene spoedige aankondiging en, kan het zijn, aanprijzing, niet zoo zeer eene gestrenge, veel min vergelijkende beoordeeling.

In het algemeen mogen wij zeggen, ook deze leerredenen wederom met verblijding gelezen te hebben, omdat ze ons welbewerkte stukken, blijken van goed oordeel en smaak, van eene, zoo wij meenen, regt Christelijke, dat is zoo wel menschelijke als bijbelsche denkwijze, in handen geven. Nergens klinkt die vloektrompet van den onwijsgeerigen en onkundigen in de uitlegging der H. Schrift, met welke ons een vreemde betweter in den beginne verschrikte; schoon het daarom hier aan geene prediking van ootmoed en bekeering, van vreeze Gods en eerbiedig geloof ontbreekt.

De Eerw. BROEDELET, die in zijne eerste leerrede, door verscheidene aanmerkingen, had pogen te leeren: *hoe algemeene rampen kunnen en moeten dienstbaar zijn, om Gods hoogheid te erkennen*, (volgens Jesaia II: 11) bezigde in de tweede, Job XLII: 8: *Gijlieden hebt niet regt van mij gesproken, gelijk mijn knecht Job*, naar ons oordeel zeer gepast, om *het Gode mishagende in het besluiten uit ramp en onheil tot schuld en straf* in het licht te stellen. Inderdaad, de vrienden van Job komen ons bij elken roekeloozen en ongevoeligen veroordeeler der bezochten zoo natuurlijk voor den geest, dat wij ze zelve als tot zinnebeelden van de THELWALL's en anderen in onze beoordeeling maakten. Het spijt ons, in geene bijzonderheden te kunnen treden, om de wijze, op welke de leeraar zijne taak volbrengt, te doen kennen, of

hem

hem de aanmerkingen, welke wij mogten hebben, mede te deelen. Belangrijker is het ligt voor den lezer, te weten, dat een welgesteld voorberigt ons met het gebeurde in de wijde Wormer, op eene aandoenlijke wijze, nader bekend maakt; terwijl eene korte narede te kennen geeft, dat de prediker, bij het stellen zijner tweede leerrede, THELWALL's geschrijf nog niet gelezen had.

De Eerw. HOUTKAMP, na verloop van zes weken voor het eerst in de deerlijk geteisterde kerk zijner gemeente, voor haar en een aantal lieden uit de naburige, nog erger bezochte dorpen, het woord voerende, leert, volgens den aangegeven tekst, *dat God over alle handelingen van Zijn bestuur door ons geëerd en verheerlijkt moet worden*, en maakt dit bijzonder toepasselijk op hetgeen de Voorzienigheid pas over hen had beschikt, tot opwekking van gehoorzaamheid, enz. Men ziet zich hierbij midden in hun ongeval, in hun eigen gevoel en aandoening bij het gebeurde, met levendigheid verplaatst; en, daar de leeraar tevens troost en opbeuring uit die omstandigheden zelve ontleent, geeft zulks noodzakelijke aanleiding tot verscheidene geschiedkundige ophelderingen of berigten, achter de leerrede geplaatst. Wij danken zijn Eerw. voor het eene en andere, en bidden, dat hij zijnen arbeid met gewenschten zegen moge achtervolgd zien.

De Eerw. DE ROODE, eindelijk, hangt ons, reeds in het voorberigt, een schrikbarend tafereel op van de jammeren, in zijne nabuurschap te aanschouwen geweest. Menschen en vee, huizen en goederen werden daar gesloopt en weggerukt; en geen wonder, dat 's mans tekstkeuze viel op Amos IX: 5, 6: *De Heere der heirscharen is het, die het land beroert, dat het versmelte, en allen, die daarin wonen, treuren, enz.* Inderdaad eene schoone en stoute teekening, door den leeraar wèl gevoeld en in het licht gesteld. Wij erkennen in het algemeen gaarne den bekwamen zoo wel als ernstigen man in hem, met wien wij over een woord hier of daar geenszins in ge-

ſchil willen treden, en die vooral op het einde vele behartigenswaardige vermaningen tot zijne toehoorders rigt.

Wij durven dus dit drietal gerust aanprijzen. Het is eene vereenigde ſtem des geroeps, uit de diepte der ellende, tot allen, die zich in dezelve, of voor dezelve bewaard, maar zwevende op derzelver rand, bevonden. En zulk eene ſtem is wel altijd belangrijk. Wij leeren uit deze boekjes den nood beter kennen, der menſchen gevoel daaronder juister ſchatten, en hijzelf, die ſpreekt, was een ooggetuige en een deelgenoot. Meer behoeft er gewis niet, om ook nog de kleine bijdrage, welke zij kosten, tot het weldadigſte van alle einden te brengen.

Algemeene Ontleedkunde, op de Natuurkunde van den Mensch en de Geneeskunde toegepast. Door X. BICHAT, *met de Bijvoegſels van* P. A. BÉCLARD, *enz. Naar het Fransch door* H. J. SCHOUTEN, *Med. Dr. te Amſterdam. Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Amſterdam*, *bij* G. Portielje. 1825. *In gr.* 8*vo*. *XL en* 263 *Bl. Bij Inteekening f* 2-60.

De algemeene Ontleedkunde van BICHAT, die vóór ruim 20 jaren het licht zag, is een werk, waarover de geleerde wereld reeds lang uitſpraak gedaan heeft. Hetzelve heeft eenen grooten bijval gevonden, en bijkans een tijdvak in de geſchiedenis der Phyſiologie gevormd, zoo wel door de ontdekkingen, die het bevatte, als (en misſchien vooral) door het nieuwe oogpunt, waaruit de Schrijver vele zaken, beter dan een zijner voorgangeren, beſchouwd en beoordeeld heeft. BICHAT moet werkelijk als de ſchepper van een nieuw vak der Ontleedkunde worden aangemerkt. De kennis der weefſels, welke hij algemeene Ontleedkunde noemde (latere Schrijvers heeten dezelve *Histologie*), was vóór hem niet tot één geheel gebragt, en het waren ſlechts verſpreide aanmerkingen, die men daarover bij vroegere Schrijvers vond. Hij grondvest zij-

zijne werken daarenboven vooral op veelvuldig onderzoek; en van hoeveel belang is dit niet in eene wetenschap, in welke, om ons van zijne eigene woorden te bedienen, de verbeelding niets, de waarneming alles is!

Het behoeft dan ook wel niet herinnerd te worden, dat wij ons van een verslag van het oorspronkelijke werk ontslagen rekenen. Wij zullen ons enkel bij de vertaling bepalen. Het bevreemdde ons inderdaad eenigzins, toen wij dezelve zagen aangekondigd. Was deze noodzakelijk? Verstaat niet, vroegen wij, elk, die bij de lezing van dit werk belang heeft, de taal, waarin het oorspronkelijk werd geschreven? — Doch wij zien de vertaling werkelijk volvoeren, en moeten dus gelooven, dat dezelve voor sommigen nuttig is.

Het was zekerlijk geene ligte taak, dit werk te vertalen. BICHAT heeft zijnen eigenen stijl, die in vele opzigten schoon mag heeten, en zeker heeft bijgedragen tot den opgang, dien zijne werken gemaakt hebben. Het is niet te vergen, dat deze schoonheid bij de overzetting volkomen bewaard blijve. Wij eischen in de vertaling van een wetenschappelijk werk voornamelijk duidelijkheid en juistheid van overbrenging. Wij moeten echter getuigen, dat ook deze vereischten hier gemist worden. *Vooreerst* is de vertaling opgevuld met *Gallicismen*, en het blijkt op vele plaatsen, dat de Vertaler niet genoegzaam met het Fransche taaleigen bekend is. Zoo vinden wij b. v. bl. 32 en op andere plaatsen: „ voor het weinige dat men gadeslaat," (*pour peu qu'on réfléchisse.*) *Tout est à connaître*, wordt bl. 75 vertaald door „ alles is bijna te kennen." *J'en dirai autant* (*hetzelfde is het geval met* ...) wordt vertaald door: „ ook zal ik spreken." Bl. 78. *Je n'entends parler que de celles* (*ik bedoel geene anderen*) heet: „ik hoor van geene andere spreken." *La station* (*het regt overeind staan*) wordt bl. 239 uitgedrukt door *den stilstand*, waardoor de zin onverstaanbaar is. De duisterheid, die uit deze bron voortvloeit, wordt nog vergroot, doordien *ten andere* (en dit is veelligt nog erger) de Vertaler de zaak, die behandeld werd, zelf

 niet

niet schijnt begrepen te hebben. Hoe was het anders mogelijk, op bl. 16 de uitdrukking: *en matière médicale*, te vertalen door de woorden: „in het stuk der Geneeskunde," daar het moest zijn *in de Artsenijkunde* (*in materie medicâ*), gelijk uit den zamenhang zonneklaar blijkt? Hoe kon anders op bl. 31 *putréfaction* door *versteening* vertaald zijn; want weet niet elk, die met de hier behandelde zaak bekend is, dat de dierlijke ligchamen na hunnen dood wel in verrotting overgaan, maar niet versteenen? Hoe was het mogelijk, *pulpe cérébrale* door *hersenmerg* uit te drukken (bl. 65), even alsof de *tunica arachnoïdea* de mergzelfstandigheid der hersenen bekleedde? Nog eene proeve. Na de eigenschappen der bewerktuigde en onbewerktuigde wezens te hebben opgenoemd, zegt BICHAT: *Ces propriétés sont tellement inhérentes aux uns et aux autres qu'on ne peut concevoir ses corps sans elles. Elles en constituent l'essence et l'attribut. Exister et en jouir sont deux choses inséparables pour eux.* Dit laatste wordt hier vertaald: „Te bestaan en *te genieten* zijn voor hen twee onafscheidbare zaken."

Het smart ons inderdaad, zulk een ongunstig oordeel over deze vertaling te moeten vellen. Doch de waarheid gaat ons na aan het hart. En waartoe dienen dan toch boekbeoordeelingen, zoo zij niet waarschuwen, waar men door uiterlijken schijn kan worden medegesleept? Want inderdaad de druk van het boek is zeer goed, en op de overige uitvoering valt niets te zeggen.

Het zou ons werkelijk niet moeijelijk vallen, de aangehaalde voorbeelden met andere te vermeerderen. Doch schijnt ons het laatste gedeelte van dit boekdeel beter vertaald dan het begin. De ingebragte aanmerkingen treffen echter den Heer SCHOUTEN niet. Zijn Ed. heeft de vertaling grootendeels aan eenen ander toebetrouwd, gelijk wij op bl. XX van het Voorberigt lezen. Waarom hij er zijnen naam aan leent, begrijpen wij niet. Zijn Ed. berigt ons, dat hij geene moeite gespaard heeft, ten einde deze overzetting vooral in het wetenschappelijke BICHAT niet geheel onwaardig zijn mogt. Daar het geheele werk

we-

wetenschappelijk is, weten wij niet regt, wat hier de bedoeling is. In allen gevalle hadden wij, zoo nu het werk van BICHAT in het Hollandsch vertaald moest worden, daarvan eene goede vertaling gewenscht, en hopen, dat het vervolg dezer overzetting beter zal worden nagezien.

Twee Rekwesten aan Z. E. den Heer Staatsraad Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, enz. Met Brieven aan den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Voorburg, en verdere Bijlagen. Uitgegeven door Mr. J. C. W. LE JEUNE. Felicitatis specimen — omnes scire cupere qualis fuerit aliquis. PLINIUS. *Te 's Gravenhage, bij* A. J. van Weelden. 1825. *In gr.* 8*vo.* 26 *Bl. f* :-20.

De dienstmaagd van Mr. LE JEUNE gaf, volgens zijn Ed., voor, dat zij bij hem kramen moest, en werd daarom — uit haren dienst weggezonden. Zij verloste van eene dochter, welke bij den Burgerlijken Stand onder de namen JACOBA LE JEUNE werd ingeschreven; waarop dan ook, zeer natuurlijk, dat kind onder deze namen te *Voorburg* gedoopt werd. LE JEUNE vervolgt daarop het arme dienstmeisje in regten, waarvan de uitslag was, gelijk men verwachten moest, dat, bij vonnis van de Regtbank van Eersten Aanleg, en daarna ook van het Hooge Geregtshof, de woorden LE JEUNE in het Register van den Burgerlijken Stand moesten *geroyeerd* worden; zoodat dan nu het kind alleen JACOBA heette. Op zijn verzoek werd de naam in het Doopboek te *Voorburg* mede in dier voege veranderd. Hiermede, zou men denken, was deze zaak nu afgedaan. Maar neen! LE JEUNE had daarbij nog aan den Kerkeraad verzocht, *dat de naamgeving, even openlijk* (als dezelve bij den Doop geschied was), *ten aanhooren* NB. *van de doopeling, en van hare moeder, die haar heeft ten doop gehouden, zoodat de geheele Gemeente daarvan kennis drage,*

zou worden veranderd; en *van die verandering, ook in het Doopboek*, verwachtte hij een *schriftelijk* bewijs. Waarom men aan het laatste gedeelte van zijn verzoek, door afgifte van een *Extract uit het Doopboek*, niet aanstonds voldeed, begrijpen wij niet, of het moet geweest zijn, omdat zijne aanvrage wel wat vriendelijker hadde kunnen geschieden. Dat echter de Kerkeraad geene magt had, om de ongelukkige moeder en kind, die NB. thans elders woonden, op 's mans eisch, ook aldaar te vervolgen, door haar tot het nogmaals verschijnen in de kerk te verpligten, en dat de afkondiging, die hij vorderde, tot de stichting der Gemeente niet bijdragen kon, zal een ieder, behalve misschien Mr. LE JEUNE, begrijpen. Ook had zich de Kerkeraad bij die naamgeving niet misgrepen: dezelve had de aanteekening bij den Burgerlijken Stand, welke altijd voorafgaat, eenvoudig gevolgd; gelijk hij die ook bij het *royeren* van den naam volgde. Nu beklaagt zich LE JEUNE, bij den Directeur-Generaal, over den *Predikant en Kerkeraad van Voorburg*, met dat gevolg, dat hij nu wel een *Extract uit het Doopboek* bekwam, maar dat zijne Excell. verklaarde, dat *de Kerkeraad door hem Directeur-Generaal niet kon verpligt worden tot zoodanige afkondiging, als door den Heer* LE JEUNE *is gevorderd geworden.* Dan, LE JEUNE vervoegt zich andermaal bij zijne Excell. met een vrij uitvoerig Rekwest, waarbij hij ten slotte, omdat hij niet anders kon, wel afziet van de ongehoorde en onmeêdoogende vordering, dat de Kerkeraad moeder en kind ter kerke zou oproepen, maar op eene openlijke kennisgave van de naamsverandering aan de Hervormde Gemeente blijft aandringen; waarop zijne Excell. (na gevorderde en ingekomene consideratiën en advis van het Provinciaal Kerkbestuur van *Zuid-Holland*) heeft goedgevonden en verstaan, *aan den Heer Mr.* JACOB CAREL WILLEM LE JEUNE *te kennen te geven, dat de Staatsraad Directeur-Generaal zich niet bevoegd acht aan zijn verzoek te voldoen.* — Hiermede schijnt de zaak dan nu ook afgedaan.

Wij bevatten niet, waarom de Heer LE JEUNE deze

voor

voor het Publiek zoo weinig belangrijke ſtukken in druk gaf. Hij zegt wel, dat dit *den Predikant de moeite eener aflezing beſpaart;* maar wij zien wel, wat de Predikant *niet*, maar geenszins, wat hij dan nu *al* zou willen aflezen. Hij beſchuldigt den Predikant van *dubbelzinnigheid en onbeſtemdheid;* maar het Publiek zal met ons in al dit geſchrijf wel niets anders zien dan omzigtigheid, om zich niet verder, dan volſtrekt onvermijdelijk was, met LE JEUNE en diens zaak in te laten; en deze vinden wij, na de lezing dezer ſtukken, prijsſelijk. Hij noemt de handelwijze van den Kerkeraad *ſchandelijk*, en zegt, dat deze *de hand geleend heeft tot eenen roof:* dit zien wij zoo niet in; maar *ſtelen en rooven* wordt toch in ons land door de Overheid geſtraft; de Heer LE JEUNE kan dien *roof* daar dan aangeven, en zien, of hij die roovers, bij uitſpraak van den Burgerlijken Regter, misſchien op het ſchavot kan krijgen!

Van den aanval, dien wij hier vonden, op het perſoneel karakter van den Predikant te *Voorburg* (die algemeen van eene goede zijde bekend is) zwijgen wij liefst; en ziet de Heer Staatsraad Directeur-Generaal niet anders dan wij, dan kan hij dien niet anders houden, dan voor het gevolg van drift en ongegronde achterdocht.

Eccleſia ſequitur curiam; aan dezen regel heeft zich de Kerkeraad van *Voorburg* gehouden. Misſchien lijdt deze regel thans in ſommige gevallen zelfs wel eene uitzondering, en zijn er voor de Kerkelijke Regtbanken ſomtijds misdaden, over welke de Burgerlijke Regtbank geene uitſpraak doet. De Heer LE JEUNE en zijne gewezene dienstmaagd zijn ons geheel onbekend. Maar er kunnen gevallen zijn, waarin een Predikant en Kerkeraad dikwijls, ten aanzien eener beſchuldigde en burgerlijk veroordeelde, huiverig wezen moeten verder te gaan, dan hunne letterlijke en ſtellige verpligting; daar men toch bij de Gemeente diepen indruk bewaren moet voor eenen *Hoogeren* Regter, die alleen *alwetend*, en wiens Wetboek *onfeilbaar* is.

Het is jammer, dat aan deze uitgegevene ſtukken het

Advis van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland ontbreekt.

De uitgave door Mr. LE JEUNE, *ten behoeve* NB. *van de* WEEZEN *der omgekomenen bij den Watersnood in Febr.* 1825, maakte, in dit bijzonder geval, op ons gevoel eenen bijzonderen indruk.

Elogium TIB. HEMSTERHUSII, auctore DAV. RUHNKENIO; accedunt duae RICH. BENTLEJI Epistolae ad HEMSTERHUSIUM. Vita DAV. RUHNKENII, auctore DAN. WYTTENBACHIO. Cum Praefatione et Annotatione edidit JO. THEOD. BERGMAN.

(*Vervolg van bl.* 213.)

Wij spoeden ons tot de *Annotatio Editoris*, vooreerst *ad Elogium Hemsterhusii*, pag. 303, daarna *ad Bentleji Epistolas*, pag. 336, vervolgens *ad Vitam Ruhnkenii*, pag. 352, waarop eindelijk nog volgen *Addenda Annotationis*, zoo wel *ad Elogium*, pag. 495, als *ad Vitam*, pag. 507, alles naar de bladzijden, niet dezer nieuwe, maar der oude en oorspronkelijke uitgave van RUHNKENIUS en WYTTENBACH. Waarom deze *Annotatio* geheel aan het eind des werks is toegevoegd, daarvan geeft BERGMAN in de Voorrede pag. XV de drie volgende redenen op: *vooreerst*, om, terwijl het werk zelf werd afgedrukt, genoegzaam tijd te hebben tot het gereedmaken dezer *Annotatio*; *ten andere*, om den tekst van RUHNKENIUS en WYTTENBACH niet als in eene zee van aanteekeningen te laten zwemmen en verdrinken; *ten derde*, om beide de schriften van RUHNKENIUS en WYTTENBACH afzonderlijk, en zonder iets bij te voegen of af te nemen, daar te stellen. Wat den inhoud betreft, al wie zich verbeelden mogt, dat deze zoo aanmerkelijke voorraad van aanteekeningen niet veel nieuws meer kan opleveren, na al wat reeds te voren in de *Opuscula Ruhnkenii* bij het *Elogium*, en in de *Praefatio Opusculorum* met betrekking tot het *Vita* is opgeteekend, zulk een zoude zich in zijn vermoeden geweldig bedrogen vinden. Er is hier, wel is waar, deze en gene volstrekt onmisbare bijdrage of aanmerking uit de *Opuscula* en hunne *Praefatio* overgenomen; maar dat alles over het geheel zeer spaarzaam, en telkens met verwijzing

naar

naar die plaatsen, waar men het voldoende na kan lezen, ter aanvulling van hetgeen hier slechts ter loops en met een woord is aangestipt. Er is daarentegen aan het oude en bekende hier zeer veel nieuws en onbekends toegevoegd, waaruit wederkeerig de *Opuscula* en *Praefatio* kunnen aangevuld en vermeerderd worden. Om dit door een voorbeeld op te helderen: in de *Opuscula Ruhnkenii* als zoodanig, dat is als *schriften van Ruhnkenius* beschouwd, moest het *Elogium* óf tweemaal geplaatst worden, eens naar de uitgave van 1768, en eens naar die van 1789, óf het verschil van de eene uitgave moest bij de andere worden opgegeven, hetzij dat der tweede bij de eerste, hetzij dat der eerste bij de tweede. Dit laatste was allezins het verkieslijkste, en is daarvoor door de Uitgevers erkend en uitgevoerd; en zonder dat kon nimmer eene volledige verzameling van *Opuscula Ruhnkeniana* plaats grijpen, wijl het er hier op aankwam, naauwkeurig te weten, wat RUHNKENIUS, na dertig jaren tusschentijd, in de latere uitgave had laten veranderen. Hier integendeel, in dezen herdruk van het *Elogium* met het *Vita* te zamen, waar het eerste veel meer als HEMSTERHUIS, dan als RUHNKENIUS betreffende is overgenomen, kon die opgave van dat verschil der beide uitgaven geheel wegvallen; deels omdat die de meerdere beschaving der zuivere Latiniteit van RUHNKENIUS aangaat, en niet het leven en de verdiensten van HEMSTERHUIS; deels omdat ze, voor alle de genen, die er belang in stellen, geheelenal in de *Opuscula* te vinden is; deels omdat door deze uitlating hier, in deze laatste uitgave, veel plaats gewonnen werd voor andere, HEMSTERHUIS betreffende, berigten en aanmerkingen. Hoezeer derhalve dit verschil moge bijdragen tot de studie der Latiniteit, zoo keuren wij het echter zeer goed, dat het hier geheel is weggelaten, maar toch evenwel in het voorbijgaan aangeroerd, *Annot.* pag. 309, 317 en 325, als het ware *ad salivam lectoribus movendam*, om den lezer te doen watertanden, en jonge Latinisten het verlangen in te boezemen, om daarover de *Opuscula Ruhnkenii* opzettelijk te raadplegen. Daarentegen ontmoeten wij hier eene groote menigte opmerkingen en narigten, die alleen en in het bijzonder tot HEMSTERHUIS, tot zijne uitstekende verdiensten, en tot zijne zoo uitgegevene als onuitgegevene schriften (waarover straks nader) behooren, en hier, als zoo vele bijdragen tot 's mans levensbeschrijving, juist op hunne reg-

te plaats zijn opgezameld en bij elkander gesteld; maar die in de *Opuscula* van RUHNKENIUS, waar het voornamelijk om dezen laatsten te doen is, zeer wel kunnen gemist worden. Eveneens, gelijk wij in het vervolg zullen aantoonen, is het met de *Aanteekeningen op het Vità Ruhnkenii* gesteld. Ook deze verspreiden meer dan eens een geheel nieuw licht over BERGMAN's *Voorrede tot de Opuscula Ruhnkenii*; terwijl omgekeerd deze laatste ter aanvulling en verdere opheldering dienen kan van hetgeen in gene niet letterlijk overgenomen, maar slechts met een woord behoefde aangestipt te worden; zoo als b. v. de toelichting nopens den *Doctor umbraticus*, *Annot.* pag. 430, vergeleken met de *Praefat. Opusc.* pag. XVIII sq., of die van RUHNKENIUS' verijdeld voornemen, om den geheelen PLATO uit te geven, *Annot.* pag. 467, verg. met de *Praef.* pag. XLI sqq. Meer andere voorbeelden gaan wij met stilzwijgen voorbij. Genoegzaam blijkt uit al het gezegde, dat noch het eene, noch het andere werk hetzij overtollig, hetzij onvolkomen is; dat noch deze *Annotatio ad Elogium et Vitam* aan het opgeteekende voor en bij de *Opuscula* eenige de minste afbreuk doet, noch ook van dit laatste iets is weggelaten, dat bij de eerste volstrekt onontbeerlijk was; zoodat beide hunne eigene waarde behouden, en beide in hunne soort en met opzigt tot hun bijzonder oogmerk allezins volledig moeten geacht worden. Iets, waardoor de bezitter van het eene het andere, des verkiezende, kan missen; en, omgekeerd, hij, die zich beide wil aanschaffen, niet heeft te vreezen, in het laatste slechts bloote herhaling en herdruk van het eerste te zullen aantreffen. Dan, genoeg reeds over deze *Annotatio* in het algemeen. Laat ons haren inhoud wat meer in het bijzonder nagaan en openleggen. Hoedanig des Schrijvers bedoeling geweest zij, leert ons de Voorrede van het onderhavige werk, pag. X sq. „In deze *Annotatio*," zoo zegt BERGMAN aldaar, „stelde ik, even als LINDEMANN, mij een drieledig doelwit voor, deels in de *Latiniteit* gelegen, deels in de opsporing der *navolgingen* van andere Schrijvers, deels in het vermeerderen der berigten aangaande de *Historia Literaria*." Wij willen deze drie verschillende stukken hier wat breeder uiteenzetten.

I. Wat het eerste betreft, men moet dan weten, dat er in deze laatste tijden, vooral in Duitschland, eenige vermetelen zijn opgestaan, die, zelve ter naauwernood in staat, ééne echt Latijnsche periode op het papier te zetten, zich echter niet ont-

omzien, het Latijn van eenen RUHNKENIUS en WYTTENBACH te willen verbeteren. Aan het hoofd dezer ingebeelde Halfgeleerden had zich nu laatstelijk en opzettelijk de Heer LINDEMANN gesteld, en in zijne uitgave van het *Elogium* en *Vita* hier en daar aan den voet der bladzijde zijne eigene bedenkingen of die van anderen geplaatst, en dat wel met zulk eene malschheid en zedigheid, of laat ons liever zeggen met zulk eene bitsheid en onbeschaamdheid, dat men haast in twijfel zou trekken, of RUHNKENIUS en WYTTENBACH wel ooit geweten hebben, wat goed of slecht Latijn is, en men er bijkans toe over zoude hellen, om beide die mannen nog eens een poosje naar school te zenden bij die hedendaagsche Latinisten. Het heet daar meer dan eens: *Zoo hebben de Romeinen nooit gesproken; in dien zin hebben zij dit of dat woord nooit gebruikt; deze of gene woordschikking strijdt met de gewone schrijfwijze der Ouden*, en soortgelijke uitdrukkingen meer, ja zelfs somtijds nog vrij wat scherper, zoo als in den *Index*. BENTLEI *kent de wetten der Griekfche prosodie niet*; alle uitspraken, doorgaans van gezag ontbloot, of althans van slecht en niets afdoend gezag voorzien. Geen wonder dus, dat iemand als BERGMAN, zelf bewonderaar van RUHNKENIUS en WYTTENBACH en leerling van laatstgenoemden, geoordeeld heeft, aan deze onbeschaamde vitters het hoofd te moeten bieden; niet dat zij, RUHNKENIUS en WYTTENBACH, zelf door hunne eigene waarde boven het geschreeuw der onwetendheid genoegzaam verheven, zijne (BERGMAN's) verdediging van noode hadden; maar zoo wel om beider eer en gezag te handhaven en te staven, als om jonge Latinisten opmerkzaam te maken, hoe weinig staat men kan maken op de magtspreuken van die hedendaagsche wijsneuzen, hoe veel er toe vereischt wordt, om waarlijk goed Latijn te schrijven, en hoe verre hij nog van het toppunt verwijderd staat, die reeds zeer verre gevorderd schijnt. Wij kunnen niet afzijn van aan deze, waarlijk edele en nuttige, bedoeling onze goedkeuring te hechten: en moge het dezen of genen voorkomen, alsof BERGMAN zich wat al te scherp tegen LINDEMANN en anderen hebbe uitgelaten, men bedenke daarbij vooreerst, dat het hier de eer gold van twee onzer vaderlandsche Geleerden, mannen, waarop de Leidsche Hoogeschool te regt roem mag dragen; ten andere, dat BERGMAN in LINDEMANN's aanmerkingen zoo wel het goede

op

op zijne plaats erkent, als het verkeerde wederlegt; vervolgens, dat deze wederlegging met geenerlei personele hatelijkheden hoegenaamd gepaard gaat; en ten vierde, dat dezelve doorgaans rust op aanvoering van behoorlijk gezag, hetzij uit de oude Schrijvers zelve ontleend, hetzij uit diegenen der latere Geleerden, die zich op de kennis der Latiniteit meer bijzonder toegelegd, en ze met opzet behandeld hebben, zoo als SCIOPPIUS, VORSTIUS, HEUSINGER en anderen, alsmede RUHNKENIUS en WYTTENBACH zelven, en onder de leerlingen van laatstgemelden vooral de tegenwoordige Gentsche Hoogleeraar MAHNE, zoo in zijne *Epicrisis Biblioth. Crit.*, als veel meer nog in de door hem uitgegevene *Epistolae Sodal. Philomathiae*, beide werkjes, die, hoezeer thans van hunne aanvankelijke en bijzondere bedoeling ontbloot, echter allen zijn aan te prijzen, die in de kennis en de beoefening van zuivere Latiniteit eenige vordering begeeren te maken. Eindelijk, om van geene anderen te gewagen, beroept BERGMAN zich menigmalen op zijnen voormaligen Leermeester en thans hooggeschatten Vriend, den Heer F. A. BOSSE, Rector der Latijnsche School te Leiden, een man, niet zoo zeer door de menigte van uitgegevene schriften, als veeleer, hetgeen bij elk goed Schoolleeraar op de eerste plaats moet staan, uit grondig en naauwkeurig onderwijs der Latijnsche schooljeugd reeds jaren lang bekend, en zoo wel in andere opzigten, als voornamelijk in keurige en uitgezochte Latiniteit, een waardig leerling en ijverig navolger van zijnen eigenen gids en voorganger, onzen grooten WYTTENBACH. Aan dezen man toch (wij bedoelen den Heer BOSSE) hebben wij een groot gedeelte te danken van het goede, door BERGMAN in het midden gebragt; daar hij laatstgemelden door zijne aansporing, raadgeving en medewerking onophoudelijk heeft bijgestaan, gelijk deze zelf met dankerkentenis betuigt, zoo wel bij den aanvang zijner Aanteekeningen pag. 303, als op vele andere plaatsen.

Maar laat ons nu eindelijk toch eens zien, wat al die nieuwerwetsche vitterijen willen zeggen. BERGMAN zegt in zijne Voorrede, pag. XI, dat ze bij naauwkeurige toetsing bijkans alle *als kaf in den wind verdwijnen*, nu eens omdat derzelver makers *den aard en het gebruik der Latijnsche taal niet wel begrepen*, dan eens omdat zij die op deze of gene uitdrukking van RUHNKENIUS of WYTTENBACH *verkeerdelijk toegepast*, dan weder omdat zij *onze hedendaagsche*

zeden en gewoonten van de schrijfwijze der Ouden niet wel onderscheiden hadden. Welaan, laat ons, tot staving van het gezegde, van elke dezer drie hoofdbronnen van dwaling eenige staaltjes aanvoeren.

1°. De eerste vereischte van al wie eens anders Latiniteit wil taxeren, en dat wel schriftelijk en publiek, is, dat hij zelf den aard en het gebruik van de taal der oude Romeinen volkomen moet magtig zijn. Zonder dit toch loopt men telkens gevaar van mis te tasten, en woorden of spreekwijzen te veroordeelen, die wezenlijk goed zijn en bij goede Schrijvers gevonden worden. Zoo wilde LINDEMANN op eene merkwaardige plaats van het *Elogium Hemsterh.* pag. 20, in navolging van een ander Duitsch Geleerde, voor *haud scio an* in de plaats stellen *haud scio an non;* ja ging zelfs zoo verre, dat hij, het eerste voor eene drukfeil houdende, aan des Schrijvers oplettendheid ontsnapt, het laatste in den tekst heeft durven opnemen. BERGMAN daarentegen toont aan, dat *haud scio an non* strijdt met het gebruik der Ouden; maar dat op de bedoelde plaats *haud scio an*, gelijk nu en dan bij de oude Latijnsche Schrijvers zelven, moet verklaard worden door *dubito an*, als wanneer de woorden: *Atque haud scio, an multum fallamur*, aldus gesteld voor: *Atque dubito, an multum fallamur*, in het Nederduitsch nagenoeg hierop neêrkomen: *En ik weet niet, of ik mij wel sterk bedrieg;* anders: *Ik twijfel, of ik mij wel sterk bedrieg;* dat is, bij omschrijving: *Ik geloof niet, dat ik mij sterk bedrieg;* of, met ter zijde stelling van alle bescheidenheid in uitdrukking: *Ik weet zeker, dat ik mij volstrekt niet bedrieg.* En deze, of dergelijke opvatting strookt volmaakt met de bedoeling van RUHNKENIUS en met den geheelen zamenhang van zijne redenen. Zie *Annot.* pag. 312 sqq. *Addenda Annot.* pag. 501. — Insgelijks bij het *Vita Ruhnken.* pag. 86, voor *si quae — nata esset disjunctio*, keurt LINDEMANN beter *si qua;* terwijl BERGMAN, in zijne Aanteek. pag. 429, het eerste zeer wel verdedigt uit eene gelijkluidende plaats van CICERO, *de Orat.* II, 72: *Si quae premat res vehementius.* — Bij pag. 111, *Cartesiana Philosophia — Literarum scholas viduabat*, zegt LINDEMANN, dat *viduare* niet voorkomt dan bij COLUMELLA en Dichters van lateren tijd; en echter haalt BERGMAN de plaats aan van VIRGILIUS, *Aen.* VIII, 570, waar men duidelijk leest: *tam multis viduasset civibus urbem.* — Bij pag. 156, *Valckenarium inter et Ernestum*, geeft LINDE-

DEMANN voor, dat *inter*, tusschen twee substantiva geplaatst, nergens anders gevonden wordt dan bij TACITUS en sommige Dichters; maar BERGMAN brengt toch uit LIVIUS bij, XXII, 3: *Faesulas inter Arretiumque.* — Zie daar, hoe weinig men zich kan verlaten op de magtspreuken van vitters, die beter zouden doen, de schriften van mannen als RUHNKENIUS en WYTTENBACH onaangeroerd te laten, of althans alleen te lezen met oogmerk om hunne schrale kunde te dekken, liever dan om in kwalijk geplaatste gissingen hunne eigene naaktheid aan den dag te leggen. Meer voorbeelden van dien aard, die hier in menigte voorhanden zijn, laten wij met opzet daar.

2°. Om eens anders schrijfstijl te kunnen beoordeelen, is het niet genoeg, eene toereikende kennis der Latijnsche taal in het algemeen te bezitten; men moet haar in het bijzonder overal *juist* weten *toe te passen*, en geene aanmerkingen maken, waar ze niet te pas komen, of vergelijkingen daarstellen, die hemelsbreed verschillen. Zoo ging het zekeren Taalzifter, die bij de woorden van MURETUS, *quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt*, te berde bragt, dat *occurrit*, voor *invenitur*, *legitur*, bij goede Latijnsche Schrijvers niet gevonden wordt. BERGMAN, in zijne Aanteek. pag. 350 sq., laat dit onbeslist; maar merkt te regt op, dat, al ware dat voorgeven juist, het echter niets afdoet op de aangehaalde plaats van MURETUS, waar zeer goed *occurrere*, voor *obviam venire*, met een *dativus* gesteld is. — Zoo zegt LINDEMANN bij het *Vita Ruhnk.* pag. 8, dat *prout* nooit hetzelfde beteekent als enkel *ut* of *sicut*, maar *pro eo gradu quo*; doch BERGMAN toont aan, dat op de bedoelde plaats *prout — sic* wel degelijk iets meer beteekent dan eenvoudiglijk *ut — sic*, namelijk *ad eamdem rationem qua — non aliâ* of *eâdem*, en haalt ten overvloede nog uit PLINIUS den Ouden aan *prout — ita.* Zie *Annot.* pag. 357. — Niet minder tastte eerstgenoemde mis bij pag. 117, waar hij de spreekwijze: *quosque scriptores deinceps ex ordine legere*, zoo verklaart, alsof *deinceps* de orde des tijds, en *ex ordine* die der lectuur moest aanduiden; terwijl BERGMAN, in eene uitvoerige aanteekening over het woordje *deinceps*, uit vergelijking van pag. 32, juist het tegengestelde aantoont, dat namelijk *scriptores deinceps ex ordine legere* wil zeggen, de Schrijvers *achter elkander* of *den een na den ander*, en *langs de rij af* of *naar volgorde*, *naar tijdsorde* lezen; en tevens eens

eene andere plaats verdedigt van het *Elog. Hemsterh.* pag. 23, alwaar insgelijks *deinceps*, van de twee Schrijvers PROPERTIUS en ARISTOPHANES gebezigd, den overgang van den eenen tot den anderen beteekent, en alleen te kennen geeft, dat HEMSTERHUIS niet aan beiden te gelijk, maar eerst den eenen en daarna den anderen licht heeft aangebragt, zonder evenwel te bepalen, of hij het eerst aan PROPERTIUS en daarna aan ARISTOPHANES, of wel omgekeerd gedaan heeft. Verg. *Annot.* pag. 438 sqq. — Nog erger maakte het een ongenoemde (niemand anders dan de zoo beroemde F. A. WOLF), die in WYTTENBACH's woorden pag. 127, *incidere in aliam orationem, similem eam Longini multo sibi usu cognitam*, voor *cognitam* als verbetering in de plaats stelde *cognitae*; waartegen BERGMAN, pag. 447, juist aanmerkt, dat *aliam — similem — cognitam* bij elkander hooren, en al wie *Longini — cognitae* schrijft eene even zoo onvergeeflijke domheid aan den dag legt, alsof hij *vir bona* of *mulier bonus* zeide. Zoo gaat het met die wijsneuzen, die alles beter willen weten dan anderen, en zich den tijd niet gunnen tot behoorlijk onderzoek!

3°. Er is nog eene derde en laatste klip, waarop die al te keurige hedendaagsche Latinisten doorgaans ellendig schipbreuk lijden; dit namelijk, dat zij *de behoefte van onzen tijd* van *het gebruik der Ouden* of niet weten te *onderscheiden*, of liever al te naauwgezet en te onpas willen onderscheiden. Wij keuren het allezins goed, jonge lieden vroeg oplettend te maken op het verkeerd gebruik van woorden en spreekwijzen, bij de Ouden of in het geheel niet, of althans in een' anderen zin voorkomende. Doch ook hier kan men te ver gaan, en geldt wederom het zoo heilzame *ne quid nimis, niets te veel.* Als RUHNKENIUS zijne Lofrede op HEMSTERHUIS een *Elogium* noemde, wist hij zeer wel, dat *Elogium* in dien zin geen goed Latijn is, en hij, om zuiver te spreken, eigenlijk *Laudatio* had moeten schrijven; echter koos hij het eerste, meenende *iets aan de gewoonte van onze tijden te moeten toegeven*, (dus luiden 's mans eigene woorden: *sed temporum nostrorum consuetudini aliquid dandum fuit*) en denkelijk wel uit vrees van bij het publiek, reeds sedert lang aan het Fransche *Eloge* gewoon, voor zonderling te zullen doorgaan, door voor het gebruikelijke *Elogium* het min bekende en even daarom misschien min verstaanbare *Laudatio* in de plaats te stellen. Ja, wie weet, of

niet

niet sommige Halfgeleerden den goeden man zouden hebben uitgelagchen, zeggende: „*Laudatio* deugt niet; het moet *Elogium* zijn." — Als WYTTENBACH, in het *Vita Ruhnk.*, pag. 65 en pag. 229, de oude Schrijvers *veteres auctores* noemde, wist hij zeer wel, ja vrij wat beter dan LINDEMANN, dat *auctor*, op zich zelf staande, en zonder het bijdenkbeeld van *eersten zegsman*, *getuige* of *opsteller*, niet voor *scriptor*, of *schrijver*, in het algemeen kan gezegd worden; maar hij volgde hierin de sinds jaren herwaarts door algemeen gebruik gewettigde benoeming van *Auctores Classici*, wier oorsprong en bedoeling hij zelf zoo uitmuntend wist te verklaren, als dit in het *Vit. Ruhnk.* pag. 145 sqq. gedaan is. Het was dus volstrekt onnoodig, dat, op beide voornoemde plaatsen LINDEMANN tegen WYTTENBACH het gezag van CELLARIUS, of wien anders ook, aanvoerde. Integendeel merkt BERGMAN, *Annot.* pag. 1[illegible], juist van pas aan, dat in het *Elog. Hemst.* pag. 63 zeer goed gezegd is: *locos aliorum auctorum, quos scriptor — vel imitando expressisset, vel in transitu respexisset*; wijl daar wel degelijk *auctor*, als eerste zegsman, van *scriptor*, naschrijver of *navolger*, onderscheiden wordt. Eveneens is het met meer andere uitdrukkingen gelegen, die, uit de heden ten dage algemeen aangenomene schrijfwijze, tegen de bedenkingen van LINDEMANN en anderen, door BERGMAN te regt verschoond worden. Hiertoe behoort, *Annot.* pag. 335, *Lectiones* voor *Scholae*, *Collegiën*, vergeleken met het verschillend gebruik van *praelegere* en *recitare*, pag 434 aangewezen, en met het gezag van WYTTENBACH zelv', die zijne onlangs uitgegevene *Lectiones quinque*, over de leer der Onsterfelijkheid bij de Ouden, niet *Scholas*, *Recitationes*, of *Disputationes* genoemd heeft, maar *Lectiones*, hetgeen zoo veel zegt als *Lezingen*, wijl hij ze niet voor de vuist en uit het hoofd had voorgedragen, maar van het schrift *voorgelezen*, gelijk de Uitgever MAHNE aan het eind van zijn Voorberigt getuigt. Voorts brenge men hiertoe *Annot.* pag. 362, *Add. Ann.* pag. 507, *puritas* voor *castitas*, zuiverheid van taal of stijl; pag. 423, *Dictata* voor *Scholia*; pag. 478, *dedicare librum*, het Fransche *dédier*, voor *dicare* of *inscribere*; pag. 483, *Civitas Literata* of *Erudita*, en *Respublica Literaria*, voor de geleerde wereld, de Geleerden in het algemeen; eindelijk *Add.* pag. 507, *Antiquitates*, voor het enkelvoudige *Antiquitas* of *Antiquitatis Doctrina*, om van geene andere spreekwijzen te ge-

gewagen; op welke alleen men zeer wel doet de aandacht van jonge Latinisten te vestigen, doch waarbij men aan den anderen kant ook niet zoo naauwgezet behoeft te zijn, om ze overal zonder genade te veroordeelen. Bij *oude zaken* moet men zich natuurlijk aan *oude woorden* houden; doch waar de *zaken nieuw* zijn en den Ouden onbekend, waarom zou men daar geene nieuwe woorden mogen bezigen, mits zoodanige, die niet strijdig zijn met den aard en de analogie der taal, en waarvan men, in navolging van HORATIUS, kan zeggen: *Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si Latino* (nu niet *Graeco*) *fonte cadant, parce detorta*; Inderdaad, goede Latiniteit bestaat niet in enkele woorden en spreekwijzen, maar in geheel den zamenhang der rede, die zoodanig moet ingerigt zijn, dat men er den echten beoefenaar der Ouden en den vlijtigen lezer en navolger van CICERO uit kan proeven en herkennen. „Het zou kinderachtig zijn, (dus „luidt de allezins juiste uitspraak van den kundigen MAH- „NE, *Epicr. Bibl. Crit.* pag. 15) zich bij elk woord zoo „slaafs aan CICERO te houden, dat men een walg toone „van alle woorden der eerstvolgende eeuwen, of zelfs de „woorden der Dichters van den besten leeftijd, in hun ei- „genlijk gebruik, uit den prozastijl wilde verbannen. Men „zorge veeleer, zijnen Latijnschen stijl niet naar den aard „eener vreemde taal te verdraaijen, of in zijne spraakwen- „dingen van het wettig gebruik der Oudheid af te wijken. „Men kan zeer wel door geheel zijne rede heen de echte „en, als ware 't, gezonde kleur der Latiniteit bewaren, „niettegenstaande men nu en dan een woord van lateren tijd „gebruike." *Zindelijkheid* is goed; maar men kan ook de zindelijkheid al te ver drijven.

Tot dusverre dan over de Latiniteit, ter verdediging van RUHNKENIUS en WYTTENBACH. Bij geringe misslagen, of liever schrijffouten, van laatstgemelden, ter loops en zonder den minsten schijn van berisping door BERGMAN aangewezen en hersteld, willen wij ons niet lang ophouden. Eenige weinige staaltjes hiervan zijn te vinden *Annot.* pag. 402 *ad Vit. Ruhnk.* p. 44. *traditisque — commentando*, voor *traditasque*, scil. *scholas*; of *traditisque — commentandis*. Pag. 477. *ad Vit.* p. 208. *natus — ei*, bij vergissing voor *nato — ei*. Pag. 481 *ad* p. 219, *dubia movere*, beter *dubia* of *dubitationem afferre* of *injicere*. Zoo ook pag. 413, *ad* p. 51. *seorsim*, minder goed, voor *seorsum*; pag. 414

ad p. 55. *prosaici*, voor *prosae*, of *prosae orationis scriptores*; en eindelijk pag. 320. *ad Elog.* p. 36. *philosophicus*, niet zoo goed als *philosophus*, *a*, *um*; bij welke drie laatste plaatsen BERGMAN zich beroept op het gezag van WYTTENBACH zelv', en aantoont, hoe die groote man zijne eigene fouten plag te verbeteren, en hoezeer dit zijn loffelijk voorbeeld aan jonge Latinisten tot leering moet strekken. Dan, wij zouden vreezen, door langer over de *Latiniteit* uit te weiden, het geduld van vele *onlatijnsche* Lezers te zullen misbruiken, en stappen dus van dit onderwerp af.

(*Het vervolg hierna.*)

Nouveau Dictionnaire Français-Hollandais et Hollandais-Français, etc. par S. J. M. VAN MOOCK, Instituteur et Traducteur juré à Delft. I^e. Partie; Français-Hollandais. Zutphen, chez *H. C. A. Thieme*, 1824. gr. 8vo. 1382 pag. Bij Inteek. *f* 10-90.

Ongetwijfeld is de Lexicographie der nieuwere talen een der minst bewerkte vakken van onze Letterkunde. Ten aanzien der Noordsche en Zuidelijke talen moeten wij onze toevlugt nemen tot den arbeid van Franschen, of liever van Duitschers; en wat er onder ons, met betrekking tot de talen dezer beide natiën, alsmede van de Engelsche, gedaan is, kan met soortgelijke voortbrengselen der Duitsche Litteratuur niet vergeleken worden. Zonder iets te willen afdingen op de wezenlijke verdiensten der Woordenboeken, welke bij ons voor de genoemde talen voorhanden zijn, meenen wij gerustelijk te mogen beweren, dat dezelve aan den hoogen trap van voortreffelijkheid niet beantwoorden, welke de Letterkunde dier volken in onzen leeftijd bereikt heeft. Zij, die zich met dezen arbeid hebben bezig gehouden, schijnen meer de behoefte van het gezellige leven en van den koophandel, dan die van den letterminnaar in 't algemeen op het oog gehad te hebben; en vanhier die onvolledigheid en dat oppervlakkig indringen in den geest der talen, welke de vorige Woordenboeken doorgaans min of meer ontsieren.

De Boekhandelaar H. C. A. THIEME, wiens vroeger uitgegeven Hoogduitsch Woordenboek in ons oog eene gunstige onderscheiding verdient, heeft ons Publiek op nieuw aan zich verpligt door het bovenstaande werk.

Wij hebben altijd veel op gehad met het *Dictionnaire portatif Français publié par* ABRAHAM BLUSSÉ, *le jeune*, *Dordrecht*, 1815, omdat dit boek zich, naar ons oordeel, door eene groote juistheid in de overbrenging van de eigenlijke beteekenis der woorden kenmerkt; maar vermits het niet meer geeft, dan wat de titel belooft, zoo is het voor het algemeen gebruik, bij het lezen der Fransche Schrijvers, onvoldoende. Er bestaat bij ons geene reden hoegenaamd, waarom wij den Heer BLUSSÉ niet even zeer berekend zouden achten voor het zamenstellen van een Fransch Woordenboek, als den Heer VAN MOOCK, en wij schatten het werk van den eersten in zijne soort even hoog, als dat van den laatsten; maar het *Dictionnaire*, 't welk wij nu aankondigen, is naar een zoo veel ruimer en meer omvattend plan bewerkt, dat het, in ons oog, eene wezenlijke behoefte in onze Letterkunde vervult.

Volledigheid toch schijnt het groote doel van den Heer VAN MOOCK en zijne medearbeiders geweest te zijn; eene volledigheid, die zich, naar luid van den geheelen titel en der voorrede, zelfs tot alle vakken van kunsten en wetenschappen uitstrekt, en die de beteekenis der woorden door veelvuldige spreekwijzen opheldert, ter bereiking waarvan men den arbeid der grootste Taalkundigen in de laatste jaren zich ijverig ten nutte gemaakt heeft.

Ter staving van het gezegde, zullen wij eene enkele proeve hier laten volgen, die ons bij het opslaan van het boek in het oog valt:

BLUSSÉ.

Dehors (adv.) *Buiten*; par dehors, au dehors, *van buiten*; mettre quelqu'un dehors, *iemand buiten de deur zetten*.

Dehors (m.) *Het uitwendige* (n.) *de uiterlijke schijn* (m.) les dehors, *de buitenwerken*, (*In den Vestingb.*) cela vient du dehors, *dat komt van buiten*; juger par le dehors, *naar het uiterlijke oordeelen*; sauver le dehors (ou les apparences) *den uiterlij-*

VAN MOOCK.

Dehors (adv.) *buiten*. De — *van buiten naar binnen*. En — *buitenwaarts*, *uitwendig*, *van buiten*. Par — prép. *van buiten*. Au — *uitwendig*, *uiterlijk*, *van buiten*. Il est allé au — *hij is buiten gegdan*. Il vient de — pour se chauffer, *hij komt van buiten*, *om zich te warmen*. Cela avance trop en — *dat steekt te veel buitenwaarts*, *vooruit*. Mettre un domestique en — *eenen knecht wegjagen*. Mettre un vale-

ken schijn bewaren, of in acht nemen.

Deïcide (m.) *Godsmoord, moord des Zaligmakers, door de Joden gepleegd; pleger van dien moord.*

feau — een geheel opgetakeld schip uit de haven brengen. Mettre toutes les voiles de — *alle zeilen bijzetten.* Cette maison est belle par — *dit huis is schoon van buiten.* Il n'en parait rien au — *men kan er van buiten niets aan zien;* f. m. *het uitwendige, de buitenzijde, kant.* Cette eglise est belle par le — *de buitenzijde van die kerk is schoon.* Le mal n'est qu'au — *het kwaad is slechts uitwendig, aan de uitwendige gedeelten;* fig. pl. *uiterlijke schijn,* m. *uiterlijkheid,* vr. (apparences.) Il ne faut pas juger par les — *men moet niet naar den uiterlijken schijn, naar het uiterlijke oordeelen;* f. pl. *buitenwerken eener plaats, vesting.* Cette place a de beaux — *deze plaats, vesting, heeft schoone buitenwerken.*

Dehousser v. a. *de laarzen uittrekken; sterven; eenen muilezel, paard, het dekkleed afnemen.*

Deïcide, m. *Godsmoord, alleen aan den Heere Jezus gepleegd.*

Men zou intusschen kunnen vragen, of een Woordenboekschrijver van eene hedendaagsche taal de grenzen der volledigheid niet te ver uitzet, zoo hij volstrekt alle woorden wil opnemen, die niet alleen door het verloop der tijden ontstaan, maar die ook uit andere en met name oude talen in de onderscheidene vakken van kunst en wetenschap overgenomen zijn, en *daarin* het zoogenoemde burgerregt verkregen hebben. Hij toch moet niet slechts de juiste beteekenis der woorden bij omschrijving opgeven, maar hij moet ook andere in derzelver plaats stellen, die den zin zoo na mogelijk uitdrukken, wil hij zijne taak naar eisch volbrengen, en deze onderneming schijnt ons ten aanzien der kunsttermen ten uiterste bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk. Vele van deze termen, vooral die uit het Grieksch worden afgeleid, zijn even min het uitsluitend eigendom van deze, als van gene moderne taal, maar hooren thuis in de algemeene kunstspraak van het

een

een of ander bepaald vak, b. v. van Ontleed-, Genees-, Oudheid-, Dichtkunde, enz. en zij kunnen, bij gebrek van een goed modern woord, met moeite, ja dikwijls geheel niet duidelijk gemaakt worden voor hem, die in dat bepaalde vak een vreemdeling is. Het moge bezwaarlijk zijn, hier de grenzen naauwkeurig aan te wijzen; maar het komt ons voor, dat de Heer VAN MOOCK, uit zucht om aan zijn werk den lof van meestmogelijke volledigheid bij te zetten, in dezen wat al te ver gegaan is. De Zuidelijke natiën, en zelfs de Engelschen en Duitschers, kunnen zich b. v. het woord *artériologie* (de leer van de slagaders), hetwelk men bij VAN MOOCK vindt, op even goede gronden toeëigenen, als de Franschen; maar zij zouden daarom nog geen regt hebben, hetzelve, als dadelijk tot hunne taal behoorende, in hunne gewone Woordenboeken op te nemen. Zulke woorden moesten hunne plaats vinden in werken, die bepaaldelijk aan een zeker vak zijn toegewijd. Waarom heeft de Heer VAN MOOCK, als hij de volledigheid zoo ver wil uitstrekken, dan ook niet op het woord *arthrocace* het woord *arthrokakologie* laten volgen, (de leer van de verwrikking der leden), dat zoo veel door de Duitsche, en ook buiten twijfel door de Fransche Heelkundigen gebruikt wordt? Waarom vinden wij de *écriture phonétique*, *hiératique*, *démotique*, *enchoriale* enz. enz. niet ook vermeld en opgehelderd? Bestaat er eene in de wetenschappelijke wereld aangenomene vertaling van kunstwoorden en schoolsche termen, zoo moet dezelve noodwendig opgegeven worden; en daarom verwondert het ons, dat de Heer VAN MOOCK b. v. bij de woorden *supra-* en *infralapsaire* (waarvan hij de beteekenis niet zoo duidelijk omschrijft, dat het eigenlijk verschil tusschen beide gevoelens uitkomt) niet de overzetting van *boven-* en *onder-valdrijver* gevoegd heeft. Dit woord behoort in de Hollandsche godgeleerde wereld even zeer thuis, als het woord *supra-* en *infralapsaire* in die der Franschen. Doch wij herhalen het, de grenzen zijn hier moeijelijk te bepalen, en wij erkennen gaarne, dat de Heer VAN MOOCK en zijne medeärbeiders een allezins verdienstelijk en veelzins voortreffelijk werk geleverd hebben.

Wij prijzen dit *Dictionnaire* dus met ruimte aan, te meer, daar de Uitgever het aan een' netten, duidelijken en correcten druk niet heeft laten ontbreken.

De Terugkomst van Ulysses, Treurspel, door J. JABOT. *Te Amsterdam, bij* A. Mars. 1823. *In kl.* 8*vo.* 78 *Bl. f* :-50.

Marco Bozzaris, of de Grieken. Historiesch Tooneelspel, door M. WESTERMAN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman *en* C. van Hulst. 1824. *In kl.* 8*vo.* 47 *Bl. f* : - 40.

Er zijn in de laatste jaren, van verschillende zijden, loffelijke pogingen aangewend, om ons nationaal Tooneel uit deszelfs diep verval op te heffen, en de vertalingen en navolgingen, welke bijna uitsluitend onze Schouwburgen hadden ingenomen, ten minste gedeeltelijk, voor oorspronkelijke stukken te doen wijken. Deze bemoeijingen waren ook niet geheel zonder vrucht. Sedert ons Koninklijk Instituut, meer bepaaldelijk voor het hoogere Treurspel, eenen wedstrijd opende, welks uitslag tweemalen den tekst gegeven heeft tot zoo vele gegronde en ongegronde uitleggingen en aanmerkingen, schijnt nieuwe levenskracht ook dit gedeelte onzer dichterlijke letterkunde te bezielen; en de Amsterdamsche Schouwburg, welke in ons land bijna de éénige is, die door zijne hulpbronnen en inrigting den eernaam van *nationaal Tooneel* kan handhaven, schoon dan (al ware het alleen blijkens het ongelukkige *Tempelfeest*) ook geenszins bestuurd, als men zulks tot eer der Natie en uit liefde tot de kunst zoude wenschen, toont insgelijks, sedert eenigen tijd, de loffelijke strekking, om deze nieuwe levenskracht zoo veel mogelijk aan te wakkeren en te verhoogen, door het opvoeren van nieuwe, oorspronkelijke stukken, en door de aanmoediging, welke zij aan derzelver Schrijvers toekent. Wij verblijden ons hartelijk over deze aanvankelijke verbetering, welke ons ten minste eenige hoop doet voeden, dat het Tooneel bij ons eenmaal datgene worden zal, wat het worden kan en wezen moet, het hoofdkoor of het schoonste gedeelte van den tempel der dichtkunst, en eene kweekschool voor de edelste gevoelens der menschheid, voor deugd, zedelijkheid en vaderlandsliefde. Gaarne willen wij ook het onze bijdragen, om dit heerlijk doel te bevorderen, en onze belangstelling bewijzen, door de nieuwe, oorspronkelijke stukken, welke ten tooneele worden gevoerd, aan eene kritiek te onderwerpen, die door hare bescheidenheid den moed niet uitdooft, maar tevens door hare naauwgezetheid al datge-

gene aantoont, wat de schoonste der kunsten mogt ontsieren, en waarschuwt voor hetgene derzelver verderen opbloei mogt nadeelig zijn.

De Heer JABOT, wiens naam wij ons niet herinneren immer in een onzer Tijdschriften of Jaarboekjes ontmoet te hebben, treedt op eenmaal te voorschijn met een Treurspel, dat wij voor geheel oorspronkelijk houden, en als zoodanig zullen beoordeelen, dewijl ons anders zeker eene kleine Voorrede van het tegendeel zoude hebben onderrigt. Waarlijk eene groote onderneming, die, bij eene niet geheele mislukking, aanspraak heeft op aanmoedigende toegevendheid. Hij koos zijne stof uit dat aloude, nog half met fabelen doorwevene, gedeelte der Grieksche geschiedenis, hetwelk zoo vele en zoo dikwijls behandelde onderwerpen aan de Treurspeldichters heeft opgeleverd, uit den Heldentijd door HOMERUS bezongen. Deze keuze heeft hare voor- en nadeelen. Van de eerste willen wij alleen aanhalen de partij, welke hier van de Homerische gedichten getrokken kan worden; en van de laatste, de moeijelijkheid, om het eenvoudige dier tijden en het ruwe en onbeschaafde dier helden zoodanig te veredelen en op te sieren, dat het geheel behagen moge aan den verweekten en overkieschen smaak onzer dagen, zonder echter deszelfs oorspronkelijke en natuurlijke kleur geheel te verliezen; welk laatste zoo jammerlijk het geval is in de beste Fransche Treurspelen, waar Achilles dikwijls verliefd is als een Romanheld van LAFONTAINE, en waar de linnenwasschende Nausicaä, en Andromache, die hare slavinnen de wol toewoog om te spinnen, optreden als Prinsessen en Vorstinnen in onze tegenwoordige Europesche hoven. Doch deze onnatuurlijkste der ongerijmdheden is door de Fransche Wetgevers van den goeden smaak reeds zoo lang gewettigd geworden, dat wij het den Heere JABOT ook volstrekt niet kwalijk kunnen nemen, als wij hem hooren gewagen van de pracht der hofhouding op het armelijke Ithaka, en Penelope, welke door haren zoon in de *Odyssee* naar hare kamer gezonden wordt, gelijk eene tweede Catharina hooren zeggen:

. . . . Ik leef voor huwlijksmin
En huisbelang niet slechts; neen, ik ben Koningin.
. . . .
Mijn pligten staan gegrift op Vorst Ulysses kroon.

Waarlijk schoone verzen, op welke BOILEAU zelfs niets te zeggen zoude hebben, maar die voor degenen, welke HOMERUS lazen, altijd zonderling moeten klinken. Ondertusschen erkennen wij gaarne, dat dit gebrek, als in den aard des onderwerps liggende, onmogelijk geheel vermeden konde worden, en dat de Heer JABOT zoo gelukkig geweest is in hetzelve minder tastbaar te maken, dat wij hierin zijnen smaak volmondig moeten prijzen. Maar ook het voordeel, dat deze stof hem aanbood, de onbelemmerde vrijheid om te putten uit den rijkdom der Homerische gezangen, heeft hij met niet minder smaak te baat genomen. Het verhaal van de avontuurlijke omzwervingen van Ulysses, dat de vermomde held zelf in het derde bedrijf aan zijne echtgenoote doet, bewijst zulks, gelijk ook de schoone beschrijving van den kamp, in welken Ulysses de feestvierende minnaars zijner gade vernietigt, in het vijfde bedrijf:

Een schrikbaar(lijk) wrekend God *schijnt* thans in hem gevaren.
Hij werpt, zoo *scheen* het, van zijn kruin een last van jaren.
Met zijn armoedig kleed, en onder 't feestrumoer
Stort hij de pijlen uit den koker op den vloer
Voor zijne voeten uit. Men ziet den boog hem spannen, enz.

Uit eene vergelijking met den aanhef van het 22ste boek der *Odyssee* ziet men, hoe de Dichter de schoonheden van het oorspronkelijke heeft weten te waarderen en over te brengen.

Het plan van het stuk is geheel in den Franschen smaak, en volkomen ingerigt naar deszelfs ijzeren grondwet, de eenheid van handeling, tijd en plaats. Wij wenschen den Dichter hiermede geluk, maar hadden de twee laatstgenoemde eenheden liever minder gestreng in acht genomen gezien, indien hij daardoor hulpmiddelen had kunnen vinden, om de belangstelling der aanschouwers meer levendig te houden, door dezelve bij elk tooneel, bij ieder bedrijf hooger te doen stijgen, en eindelijk door eene verrassende ontknooping geheel te bevredigen. Onzes inziens zoude men dit groote doel van elk tragisch gedicht beter hebben kunnen bereiken, door Ulysses eerst op het midden des stuks te doen optreden, en de twee eerste bedrijven gevuld te hebben met eene schildering van den ongelukkigen toestand van Penelope, van de verwarring, die op Ithaka heerschte, en van de door elkander woelende *intrigues* der heerschzuchtige minnaars. Als

dan,

den, op het beslissend oogenblik van de boogproef, welker uitslag het lot van Penelope en Ithaka moest bepalen, Ulysses geheel onbekend ware opgetreden, was er gelegenheid geweest, om den tragischen knoop vast genoeg zamen te vlechten, en hem vervolgens spoediger en verrassender te ontwikkelen. Thans, echter, opent Ulysses reeds het eerste bedrijf; en dit is het hoofdgebrek des stuks, de doodzonde tegen de regelen des Treurspels: want de tragische knoop, welke eerst op de *expositie* volgen moest en door dezelve worden voorbereid, is thans reeds gelegd, vóór dat de aanschouwer met den stand der zaken bekend is. Daarentegen is de eenheid van handeling goed gehandhaafd, en men vindt hier geene episodes of tusschenhandelingen, welke het belang verzwakken, door hetzelve te verdeelen, en welke meestal de onbekwaamheid des Dichters, om met één onderwerp de lange ruimte van vijf bedrijven te vullen, aantoonen. Eene andere hoofdzaak des Treurspels, de karaktertekening, is minder gelukkig uitgevallen. Ulysses, de eigenlijke held des stuks, komt op verre na niet genoeg uit; hij laat zich geheel door zijnen vertrouwde Medon besturen, en wordt in de schaduw gesteld door Antinous, den voornaamsten onder de minnaars van Penelope, een waarlijk tragisch karakter, eerzuchtig, stoutmoedig en oploopend. Telemachus is insgelijks oneindig belangwekkender geteekend dan zijn vader, en deze is toch het middelpunt des stuks, de hoofdpersoon, die alles moest overschaduwen, maar die thans door zijne middelmatigheid zondigt tegen eenen tweeden hoofdregel der tragische kunst.

Deze weinige aanmerkingen (wij hebben ons slechts tot die van het grootste gewigt bepaald) bewijzen, dat de aanleg en het plan van dit nieuwe Treurspel in geenen deele onberispelijk, maar ook in geenen deele onverdienstelijk zijn. Thans nog een enkel woord over de dichterlijke uitdrukking. Dezelve verraadt, over het algemeen, een nog weinig geoefend talent, dat echter door vlijtige beschaving en studie eenmaal heerlijke vruchten kan dragen. De hoogere toon, welke het Treurspel voegt, is niet overal zoo goed gevat, als b. v. op bl. 32:

Vraag naar geen dorrend blad, dat wegstuift voor de winden!
Er zijn rampzaligen, tot enkel leed gebaard,
Vervolgd door 't Godendom; verworpen door heel de aard', enz.

Niet zelden ontbreekt gespierdheid en kracht. Dichterlijke beelden, vergelijkingen en wendingen vindt men schaars; en de stijl is te dikwijls prozaïsch. Zulke misslagen, als op bl. 3:

Dat zij, Eumeüs, wie der Goden schild bedekken,

voor *bedekt*, hebben wij, wel is waar, nergens meer ontmoet, doch daarentegen ginds en elders verkeerde uitdrukkingen, b. v. bl. 12:

Verijdeld werd alzoo der boozen kloek *verstand.*

Men verijdelt geen verstand, maar wel een' toeleg, aanslag, enz.

Verhaal toch, hoe 't *verging*, (bl. 71,)

(voor *afliep*, *gebeurde*) dat geheel onhollandsch is. Daarenboven heeft de Heer JABOT zich drie gebreken aangewend, welke in onzen dichtstijl volstrekt niet kunnen worden geduld, doch welke het hem gemakkelijk zijn zal te vermijden: 1°. Hij geeft zich toe in stijve *inversies* of omzettingen:

(Bl. 3.) Dat steeds blijf onbezwalkt de eer van uw' grooten naam.
(Bl. 24.) Het staatsbelang zal van 's volks opstand zijn de leus.

2°. Hij laat telkens het vereischte onbepaalde lidwoord weg:

Aan Proteus', wigchelaar, ontglipte. (Bl. 13.)
Calypso, Zeegodin,
Weêrhield Ulysses. (Bl. 13.)
Geen schamel kleed kon hem ooit eerlijk hart verbergen. (Bl. 31.)
Om hem, als windstreek dient, enz. (Bl. 33.)

3°. Hij gebruikt geheel gelijkluidende rijmen (*rimes riches*), welke wij gaarne aan de Franschen overlaten:

beleid. } Bl. 20. besluitloosheid. } Bl. 23.
leidt. } waardigheid. }

Wij zijn bij de beoordeeling van dit Treurspel wat uitvoeriger dan naar gewoonte geweest, dewijl ons de bloei der hoogere Tooneelpoëzij bijzonder aan het hart ligt, en wij in den ons geheel onbekenden vervaardiger den gelukkigsten aanleg meenden te bespeuren, om denzelven te bevorderen; waarom wij volgaarne het onze wilden toebrengen,

ten

ten einde hem te vaster te doen voortwandelen op het regte spoor, dat hij is ingetreden. Met den Heer WESTERMAN, die, schoon algemeen als Dichter bekend, een bijpad is ingeslagen, dat velen, en ook wij, voor eenen dwaalweg houden, zullen wij de zaak spoediger afhandelen.

De heldhaftige overwinning, door BOZZARIS op de Turken bevochten, en met zijnen dood gekocht, is geen onderwerp, geschikt voor het eigenlijk Treurspel; zij is niets dan een eenvoudig oorlogsfeit, zeker dubbel waardig om bezongen en vereeuwigd te worden, en hetwelk men, des noods, tot de ontknooping eener tragische handeling konde bezigen, b. v. de bevrijding van Griekenland; doch mist vele vereischten, welke tot de goed geordende fabel eens Treurspels noodig zijn. De Heer WESTERMAN schijnt dit te hebben ingezien, en noemt derhalve zijn stuk een Historisch Tooneelspel; wij zouden hetzelve liever met den naam van een Melodrame in drie bedrijven bestempelen. En zeker, beschouwd als zoodanig, als een dramatisch tafereel eener pas voorgevallene gebeurtenis, heeft hetzelve vele verdiensten. Alleen is de voorstelling in het tweede bedrijf wat onnatuurlijk; het overvallen en vermoorden der Turksche grooten in de tent des Pachas is niet op de waarschijnlijkste wijze geschilderd; die lange redeneringen, tot welke aan den Pacha bij de algemeene verwarring zoo veel tijd en rust gegeven worden, zijn vrij ongepast, wanneer men bedenkt, dat in dergelijke omstandigheden het middelpunt des legers, waar zich gewoonlijk het verblijf des Opperbevelhebbers bevindt, de algemeene verzamelplaats zijn moet, en dat dáár de strijd zeker het hardnekkigst moet woeden. Hier, intusschen, vloekt en scheldt de Turk, bij zijne eigene tent, zoo op zijn gemak, alsof de diepste vrede rondom hem heerschte. Maar de karakters zijn goed, zelfs dichterlijk geteekend. In BOZZARIS en zijne echtgenoote zien wij de beeldtenis van een heldhaftig, op God vertrouwend huwelijkspaar; de man heeft zijn bloed en de vrouw het leven haars echtgenoots veil voor de goede zaak; hij blaast den adem uit met de heilbede voor Griekenland op de lippen, en haar kan alleen de gelofte, om haren zoon tot eenen verdediger van zijn land en tot eenen wreker van zijnen vader op te voeden, beletten, den dierbaren echtgenoot in het graf te volgen. Mitellius is de vrome, maar tevens dappere priester, voorgaande in het gebed zoo wel, als in den strijd; terwijl de laatdunken-

kende en bloeddorstige Pacha, tegen deze personen overgesteld, des te treffender en schrikkelijker uitkomt. De dichterlijke uitdrukking is, over het algemeen, gespierd, na aftrek van sommige prozaïsche plaatsen, van welke er eene den Pacha in den mond gelegd wordt:

Wat wil 't verstrooid geslacht (de Grieken), dat leeft in *ergernis*,
Daar zelfs hun leven slechts een gunst des Sultans is,
Voor schattingen gekocht? En waar zijn ooit gebleken
Die deugden, waar hun mond niet aflaat van te spreken,
Door Iza hun geleerd! Wat zien wij anders toch
In hen, dan loosheid en 't arglistigste bedrog? enz.

Dit is geene poëzij, welke wij van eenen WESTERMAN verwachten. Hij schijnt in dit stuk eenen bijzonderen smaak te vinden in het woord *ergernis*, dat wij meermalen aantreffen; onder anderen nog eens: ... „ een volk, gehoond met ergernis;" hetgeen wel evenzeer ter liefde van het rijm zijne plaats zal gekregen hebben, als *versmoren* in dezen regel: „ Dat nooit zijn hart de deugd versmoor." Nog stuiten wij op een paar plaatsen, welke, waarschijnlijk door drukfouten, waarvan dit stuk vooral in eene ruime en ergerlijke mate voorzien is, onverstaanbaar zijn, of die anders ten minste eene allerellendigste constructie hebben:

. . . . Het hooggewijd verlangen
Is, dat ik hem weêr trouw het waagstuk zal bestaan,
Opdat hun moed niet dole in 't duister voor zal gaan. (Bl. 13.)

. . . . Ziedaar den waren herder!
Eerwaarde u gelei strekt zich mijn uitzigt verder. (???)

Gaarne wilden wij, tot vergoelijking onzer aanmerkingen, ook de eene of andere dichterlijke passage, en wij vonden er vele, uitschrijven, doch de plaats ontbreekt ons; anders hadden wij daartoe gekozen de treffende en woest verhevene uitboezemingen van den overwonnen' Pacha in het zevende tooneel des tweeden bedrijfs. Dergelijke schoonheden hebben zeker veel bijgedragen tot het gunstig onthaal, hetwelk dit stuk bij de vertooning mogt genieten; en wij hopen, dat die gunstige opname den verdienstelijken WESTERMAN zal aansporen, om zijne belofte gestand te doen, en zijn talent, steeds met beteren uitslag, aan de Tooneelpoëzij te besteden.

Be-

Belangrijke Tafereelen, tot opwekking van godsdienstig en zedelijk gevoel, voor de schoone Kunne. Naar het Hoogduitsch van E. P. WILMSEN, *door* G. RAMAKERS, J[R]. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1824. *In gr.* 8*vo.* 452 *Bl. f* 4 - 20.

Wij zijn te menigmalen door een schoon uithangbord, dat ik weet niet wat al beloofde, bedrogen, dan dat wij dit boek niet met aandacht zouden hebben gelezen, ten einde te weten, of wij der schoone Kunne in Nederland hetzelve van goeder harte konden aanprijzen. Dit onderzoek viel echter voor dit werk niet onvoordeelig uit. Het is reeds veel, wanneer, hetgeen godsdienstige en zedelijke opwekking belooft, niets bevat, hetwelk valsche godsdienstigheid aankweekt en der echte zedelijkheid hinderlijk is. Maar hier is de verdienste grooter; de moeder kan de lezing niet alleen toestaan, maar met ruimte aanprijzen, en het meisje zal, offchoon dan juist niet alles, wat het voorberigt zegt, in den hoogsten trap, echter veel daarvan, en in eenen aangenamen, onderhoudenden trant, in deze Tafereelen aantreffen. Dezelve zijn *zes* in getal. 1) *De School des Rampspoeds.* Claudine was de éénige dochter van gegoede ouders; maar aan hare opvoeding ontbrak waarlijk veel. In eene kostschool ware zij inderdaad te regt gebragt en verbeterd, (en het meisje erkende dit naderhand zelve) hadden de ouders niet al te ras gehoor gegeven aan de klagten van het dochtertje, en haar daarom al spoedig te huis geroepen. Nu gaf men haar eene Gouvernante, maar voor welke zij geene achting had. Gelukkig intusschen veranderden de uitwendige omstandigheden der ouders op het ongunstigste; en, terwijl de vader elders het herstel van zijne fortuin moest zoeken, nam het meisje met hare moeder de toevlugt tot eenen braven oom, die op het land leefde, en in wiens minder beschaafd, maar lief huisgezin alles eerlijkheid, werkzaamheid en orde was. Claudine kon zich eerst hier moeijelijk schikken; maar nood brak wet. En toen de goede indruk weêr nagenoeg geheel vernietigd was, door haar verkeer met oude bekenden uit hoogere kringen, die zich daar in den omtrek hadden nedergezet, werd een hoogst ijdel meisje van het gezigt en daardoor van alle genoegens beroofd. Dit had op dat meisje intusschen de gezegendste uitwerking, en hoogst nuttig werkte

zulks

zulks ook op Claudine, die nu in het huis van haren oom tot eene uitmuntende vrouw gevormd, en eene waardige echtgenoote en moeder werd; terwijl zich inmiddels de zaken van haren vader ook wederom hadden verbeterd. — 2) *Trouw, Edelmoedigheid en Liefde.* Een lief meisje van omtrent twaalf jaren trok, op zekeren marktdag, de aandacht van zeker Heer; zij verkocht eenig breiwerk, en, gelijk hem bleek, ten behoeve eener zieke moeder en eener gebrekkige zuster. Hij zorgde voor dit arm huisgezin naar zijn vermogen; maar zijne middelen waren niet ruim, en, toen hij daarna die stad verliet, kon hij niets meer doen, dan hetzelve aan eenen vriend, die echter ook weldra naar elders verhuisde, aanbevelen. Intusschen zorgde de Voorzienigheid voor het brave meisje, hoewel zij eerlang hare moeder verloor. Het weesje van eenen rijken, aan hetwelk zij eens het leven gered had, werd haar toevertrouwd. Toevallig ontmoet haar de eerste vriend in eene badplaats. Haar omgang met eenen braven Predikant en diens echtgenoote had zeer voordeelig op haar verstand en godsdienstig gevoel gewerkt. Kortom, het werd hier liefde; en, na nog zoo het een en ander, dat dan toch altijd in eenen roman behoort, sinds nu tien jaren is zij zijne waardige en gelukkige echtgenoote. — 3) *Wereldsgezindheid en IJdelheid* is het opschrift van het derde verhaal. Het is de leerzame geschiedenis van een meisje, dat in de jeugd (want zij was te lang het éénige kind) verwend en bedorven was. De jongere broeder en zuster, intusschen, vereenigen in zich alles, wat edel en goed is. Maar hare ijdelheid en zucht naar verstrooijende vermaken ging alles te boven. De broeder heeft haar meer dan eens van den afgrond gered. Nu en dan was het, alsof het goede in haar wezenlijk was opgewekt en kracht bekwam. Maar noch het sterfbed van de moeder, noch dat van den vader konden haar genezen. Het laatste integendeel, daar het haar rijk en onafhankelijk maakte, deed haar zich op nieuw storten in den maalstroom. Zij werd de vrouw van een ondeugend mensch. De edelmoedige broeder redde haar eindelijk, en nam haar bij zich in huis, waar zij dan, naar het schijnt, maar laat genoeg, zich ernstig heeft verbeterd. — 4) *Het vermogen en de regten van het Gemoed.* Het ging in het huisgezin der moeder van Ottilia, gelijk het, helaas! in vele huisgezinnen gaat; er was weinig gevoel van godsvrucht. Ottilia had eenen anderen zin en aanleg, en nu was de vrede

en liefde in dat gezin gestoord. Het werd vooral hart tegen hart, toen Ottilia bij eene zeer dweepzuchtige vriendin voedsel voor hare angstvallige tobberijen en godsdienstige malingen vond. De brave en verstandige Leeraar, die haar onderwezen en in hare achting had gedeeld, was bij haar meer dan verdacht, en een pedante en flechte schoolmeester oefende voor haar met de meeste stichting. Het gelukte intusschen eenen verstandigen, wezenlijk godsdienstigen neef, Ottilia langzamerhand te regt te brengen; — hij bragt in het huisgezin eenen goeden toon, die haar verkwikken moest; de stijfhoofdige en verkeerde vroomheid der bewuste vriendin maakte, dat die vriendschapsband geheel werd losgemaakt; en Ottilia's godsvrucht kreeg het regte voedsel, toen zij de getrouwe verzorgster werd van een ongelukkig weeskind. Nu kende zij echte, werkzame godsvrucht; ook de Leeraar herwon haar vertrouwen en achting, en zij werd eindelijk de gelukkige echtgenoote van den braven neef, aan wien zij de rust van haar hart, den vrede in haar gezin, en de ware vrolijkheid van geheel haar leven verschuldigd was. Zoo werd Ottilia's hart in het godsdienstige van den verkeerden weg te regt gebragt, en bij deszelfs dierbaarste regten gehandhaafd. — 5) *De Jeugd van Elize.* Lieve, verstandige en godsdienstige herinneringen uit de jeugd van Elize; en op den rijken zegen harer jeugd mogt zij lang daarna nog met de dankbaarste vreugde staren. Wij hopen, dat, bij alwat hier Duitsche gewoonte en wel een weinig overdreven is, dit stukje onze beschaafde jonge Jufvrouwen vooral zal behagen, en wezenlijk nut zal doen. — 6) *Ligtzinnigheid en Luchthartigheid* is het laatste verhaal. Zoo zeer de laatste eene beminnelijke deugd is, zoo is de eerste, waartoe de vrolijkheid zoo ligt vervallen doet, levenslang de bron van ellende. Emmelina is het bewijs: haar ligtzinnig vergeten berokkende het ongeluk van hare brave minne, die zij had voorgenomen en beloofd te redden. Hoe diep haar dit griefde, was het gebeurde even spoedig als ligtzinnig wederom uit het geheugen. Daarna bekwam zij nog grievender les: hare ligtzinnigheid gaf aanleiding, dat haar vader genoegzaam geheel zijne bezitting verloor; maar ook deze les had geenen invloed. Hare ligtzinnigheid berokkende eindelijk den beminden vader een tweegevecht, hetwelk hem bijna het leven kostte. Zoo veel was er noodig, om der ligtzinnige voorzigtigheid te leeren. Hare zuster, de vrolijke Fanny, was en bleef steeds en onder alles het voorbeeld van welberadenheid en beminnelijkheid. — Zoo hebben wij deze verhalen, nogmaals voor onze lezers doorloopen, en kunnen dezelve nu met des te meerdere gerustheid aanprijzen. Eene aanwijzing van drukfeilen, welke twee geheele bladzijden beslaat, ontsiert vooral een werk, hetwelk *voor de schoone Kunne* bestemd is; dit neme de drukker en corrector *à gouverno.*

NABERIGT.

In het laatste No. van den *Recensent*, *ook der Recensenten*, vindt men, onder de rubriek *Antikritiek*, weder een vijftal Kritieken, Antikritieken, en Antikritieken van Antikritieken!... In ééne derzelven (zijnde eene Antikritiek van den Recensent der Recensenten (!) op eene Antikritiek tegen denzelven) wordt ons Tijdschrift, omdat het hem in zijne kraam te pas kwam, met lof aangehaald. Twee andere, echter, zijn tegen ons gerigt; en, terwijl straksgemelde Anticriticus onze Latijnsche taalkennis tot steun der zijne inroept, vergunt hij eenen anderen Anticriticus, bij eene Latijnsche citatie, ons toe te voegen: „ Indien de Recensent dit niet verstaat, zal hij wel iemand „ vinden, die het voor hem vertalen wil"!... Het lust ons niet, in al dit slijk van Antikritiek te wroeten. Wij zouden anders, ten aanzien der eene, kunnen aanmerken, dat men onze teregtwijzing van de verkeerde punctuatie der woorden: *Jezus zeide*, *laat de kinderkens tot mij komen*, jammerlijk heeft verdraaid, en dat ons de vraag: „ Jezus zelf zeide: „ laat de kinder*kens* tot mij komen; hadden die kinder*kens* nu „ armen en knieën of *armpjes* en *knietjes*?" al heel onnoozel dunkt. Even als, ten opzigte der andere, de vraag: „ Moet eene Recensie *groot* zijn, om gepast te wezen?" enz. enz. Maar wij zijn van meening, den tijd zoo wel als de beurs onzer Lezeren meer te respecteren, door al die haspelarij der gekwetste eigenliefde met geene opzettelijke wederspraak te verwaardigen; steeds voortgaande met, zoo veel in ons is, zonder omzien, wèl en regt te doen.

Meng. No. IV. bl. 169. reg. 30. staat *intestins*, lees *insectes*.

Meng. No. V. bl. 223. reg. 15. γὰς voor γὰρ.

Meng. No. VI. bl. 293. reg. 21. staat: „ 't Snel" — voor: „ 'k Snel Boschwijk te gemoet."

Eene zinstorende fout, al verder, in het dichtstukje: *Mijne voormalige Equipage*, (No. VI. bl. 299. coupl. 6.) gelieve de Lezer aldus te verbeteren:

In dien *trein* een' hoop spionnen, enz.

Eindelijk vraagt de *Corrector* nog verschooning voor eenen misslag, die hem alleen te wijten is. Van meening zijnde, dat de Geschiedschrijver JACOBUS REGENBOOG (gelijk het zijn moet) tot dezelfde Familie behoorde als de Hoogleeraar J. H. REGENBOGEN, volgde hij des laatsten spelling in eerstgemelden naam, ja deed die van REGENBOOG als eene schrijffout voorkomen, onder anderen bij eene Recensie in No. II dezer *Letteroef.*, bl. 59.

Ook leze men, *Boekbesch.* No. VI. bl. 268. reg. 29, voor *aanmerking*, *magtspreuk*.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbeloefening over het Evangelie van Lukas; door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. II Deelen. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 708 *Bl. f* 6-60.

Met geene mindere zorge, en op gelijke wijze als vroeger het Evangelie van Mattheus, heeft de Eerw. VAN HEYNINGEN dat van Lukas voor zijne gemeente, en nu ook voor het godsdienstig publiek, bearbeid. Deze arbeid van den verdienstelijken man verdient dus allen lof; en het geeft ons inderdaad een zeer gunstig denkbeeld van den goeden godsdienstigen smaak en echt Evangelische steeds voortgaande verlichting onzer natie, dat zoodanige geschriften ruimen aftrek vinden, en in de huisgezinnen der Christenen gretig worden gelezen, waar het niet missen kan, of zij zullen veel nuts stichten. Veel gebruik van den Bijbel en echt eenvoudige uitlegging is toch het éénige punt, van hetwelk ware verlichting en verbetering kan uitgaan. Het is het vast doelmatige middel tegen 'zoogenoemde Neologie en wijsgeerige aanmatiging, en tevens het krachtigst wapen tegen het bijgeloof en de dweepzucht; en het zal dan ook, vroeger of later, zeker tot de zoo wenschelijke en algemeene broederlijke vereeniging van alle Protestantsche Christenen leiden, welke in deze dagen, naar het ons voorkomt, veel meer, zoo niet eeniglijk, door de onkunde in den Bijbel en de vooroordeelen der menigte, dan wel door wezenlijk en belangrijk verschil bij gemoedelijke en kundige Leeraren, wordt teruggehouden. Alles neigt zich intusschen reeds tot meer dan verdraagzaamheid; tot wederzijdsche achting, hulpvaardigheid en liefde. En alle schijnbare of wezenlijke matiging, die het bestuur van den vorigen Paus van Rome en het Ministerie van den Kardinaal GONSALVI kenmerkte, moge dan *thans* verdwenen zijn; het be-

 sluit,

fluit, waarmede het zoogenaamde *Jubilé* werd aangekondigd, en de uitgevaardigde bulle tegen de verdraagzaamheid en de verspreiding van het Bijbelwoord, mogen getuigen van de vreesselijkste verbittering tegen alles, wat Onroomsch is; de Jezuiten mogen het hoofd weder opsteken, en het beschaafd Europa nog eenmaal voor ketterjagt doen vreezen, — zoo lang de Protestanten op deze wijze voortgaan, staan zij op vasten grond, en, daar *eendragt magt maakt*, loopen zij, in ons gezegend vaderland voor het minst, en onder de regering van onzen geëerbiedigden Koning, weinig gevaar; en, bovenal, zich houdende aan het Bijbelwoord, en de bijbelsche waarheid beoefenende in de liefde, mogen zij zich volkomen veilig rekenen onder de hoede van Hem, wiens rijk *de poorten der hel nimmer zullen overweldigen.*

De Voorrede van den Eerw. VAN HEYNINGEN hebben wij met het uiterst genoegen gelezen; dezelve wijst overtuigend aan, hoe men, bij broederlijke toenadering, zich thans van den Pauselijken zuurdeesem hoe langer hoe meer ontdoet, en hoe het de erkentenis en belijdenis der hoofdwaarheden en geenszins onverschilligheid is, welke de harten vereenigt; terwijl de belangstelling in die waarheden het best door Bijbel en bijbelsche uitlegging wordt levendig gehouden; en alzoo kan dan nimmer aan onverschilligheid, welke tot verloochening van het Christendom leiden zou, die overeenstemming worden toegeschreven, welke tot vereeniging leidt.

Wat nu het werk zelve betreft: VAN HEYNINGEN geeft ons hier wederom een leerzaam en stichtelijk huisboek, hetwelk alom overvloedige bewijzen draagt van zijne bekendheid ook met de nieuwste en beste uitleggers, van zijn oordeel en goeden smaak, en zijne geschiktheid om zich duidelijk en gemakkelijk uit te drukken; terwijl hij, die tevens vooral tot stichting en opwekking het Evangelie lezen wil, ook allezins reden vinden zal, om met de uitbreiding en uitlegging van dat van Lukas tevreden te zijn. Natuurlijk vinden wij nu en dan verwijzing op het reeds behandelde bij het Evangelie van

Mat-

Matthens, hetgeen ons zeer beviel, daar het de kortheid bevordert, en de lezer, die smaak in het eene vindt, ook zeker het andere werk van den schrijver bij de hand heeft.

Dat niet ieder bij iedere uitlegging dezelfde overtuiging vinden zal, spreekt zoo zeer van zelve, dat wij het vitterije zouden achten, wanneer wij hier aanwezen, waar en waarom wij hier en daar eene andere opvatting aannemelijker achten. Tot het mededeelen eener proeve (waartoe wij anders Luk. II: 14, den moeijelijken Engelenzang, reeds hadden aangestipt) ontbreekt ons de ruimte; en wij leggen daarom de pen neder, met dankzegging aan den waardigen schrijver, wien wij wenschen, dat het aan aanmoediging, lust en krachten, om nog lang, door goede, eenvoudige Bijbeluitlegging, der gemeente des Heeren, en ook het grooter lezend publiek, van nut te zijn, niet zal ontbreken. Zijne achting is te dezen in de Protestantsche Kerk zoo wèl gevestigd, dat zijn naam voor deze soort van geschriften reeds genoegzame aanbeveling is.

Het Stelsel der Terugwerking voorgesteld en onderzocht, door Dr. H. G. TZSCHIRNER, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Superintendent te Leipzig. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1824. *In gr. 8vo. 232 Bl. f* 1-90.

Zietdaar een geschrift, der overbrenginge in onze taal en aller behartiginge overwaardig! De verstandige, verlichte en geleerde schrijver is ook reeds onder ons bekend, en 's mans naam is aanbeveling genoeg voor zijne geschriften. Het onderwerp wordt door den titel genoegzaam gekend. Er is in de wereld geenerlei stilstand; maar ook altijd had iedere bewegende eene tegen haar over gestelde, stuitende en tot rust aandrijvende kracht. Gelijk de natuur, zoo bestaat ook de menschenwereld door de tegenwerking van beide die krachten. Men moet hier partij kiezen. De eene partij wenscht, dat de bewegendenkbeelden geldende waarde verkrijgen, en dat de ker-

kelijke en burgerlijke betrekkingen zich naar dezelve zullen vormen; de andere wenscht alles te houden zoo als het is, en stuit en dringt terug, zoo veel zij maar kan. De middelen van deze partij zijn verscheidene, en altijd dezelfde. De invoering van het Christendom, de Hervorming, en de Wijsgeerte in den tegenwoordigen tijd, zijn drie hoofdgebeurtenissen, die den worstelstrijd opriepen. De gronden voor het stelsel der terugwerking liggen in der menschen wijze van zien, of in hun waar of vermeend belang. Het stelsel der terugwerking heeft zich in onzen tijd, met daad en woord, luid en verneembaar genoeg aangekondigd. Dit stelsel gaat de schrijver, in het tweede deel van dit werk, daarom, *uit het standpunt des regts en der staatkunde*, beproeven.

Op zichzelve is dit stelsel in geenen deele verwerpelijk, want rust moet zoo wel als beweging in de wereld zijn; er is alzoo zoo wel eene onschadelijke terugwerking als eene onschadelijke hervorming. Maar beide kunnen dwalen; wordt de laatste nieuwigheidszucht en onstuimigheid, en wil de eerste alles terugdringen en houden in den vroegeren vorm, dan is dit bij beide het geval. — Elke poging, ten einde regtschennis en omwenteling te verhoeden, en om het geschiede onregt door eene omwenteling weder goed te maken, is der regeringe steeds geoorloofd. Elke stoornis der regten van bijzondere personen moet worden geweerd. Zoo moet ook de tot rust brengende kracht dàn heerschen, wanneer reeds schokken en veranderingen hebben plaats gehad. Maar zoodanige herstelling moet zonder nieuwe regtskrenking geschieden. Dikwijls zijn ook zulke inrigtingen omvergeworpen, welke op de blijvende behoefte der maatschappij gegrond waren. De onontbeerlijke inrigtingen moeten hersteld, maar ook de door den tijd aangebragte hervormingen behouden worden. En duurt de *revolutionaire* geest nog voort, na het herstellen der rust, dan is het wijs, dien tegen te werken, maar door wetten en straffen eerst dàn, wanneer hij *daad* geworden is; doch het zekerste middel ligt in den tijd, die hetgeen hij brengt ook weder terugneemt,

en onstuimigheid in bezonnenheid verandert. „ De terug„ werking, die de omwenteling zoekt te verhinderen, „ en, wanneer zij nogtans plaats gehad heeft, ten einde „ tracht te brengen, is noodwendig, en daarom ook wijs „ en regtvaardig; en zij moet in de wereld zijn, indien „ over het algemeen staten bestaan zullen. Maar juist „ daarom, omdat zij noodwendig is, kan zij ook niet „ gesteld zijn tegenover de beweging, welke, even zoo „ noodwendig als de rust, in de wereldwet gegrond is, „ maar moet veeleer met de wijze van zien en handelen, „ welke het stelsel der hervorming genoemd is, vereenig„ baar zijn." Men voelt nu des schrijvers meening, en wat hij der anti-revolutionaire partij gaarne toegeeft. Maar wil men niet slechts de geweldddadige omverwerping der staatsinrigting en de stoornis van geldende regten terughouden, maar ook het voortkomen der denkbeelden in het worden van nieuwe inrigtingen voorkomen, en den staat terugvoeren tot het standpunt, waarop hij vóór de beweging stond, dan vindt men in den schrijver een' tegenstander, die, met klem van redenen, het onregtvaardige en onstaatkundige hiervan aandringt en bestrijdt. Dit stelsel, zegt hij, brengt tot krenking van regt, daar het datgeen weigeren wil, welks weigering het doel van den staat niet vordert; daar het voorts den volke zoekt op te dringen, hetgeen voor hetzelve opgehouden heeft behoefte te zijn, en juist daarom door de algemeene stem verworpen is; daar het dikwijls iets, hetwelk reeds bestaat, ontbindt en verstoort, en daarbij welverworvene regten vernietigt; en, eindelijk, zich in de noodzakelijkheid plaatst, om handelingen te straffen, welke het zelf door wederregtelijke handelingen te voorschijn riep. — Men moet de klemmende ontwikkeling, door geschiedkundige voorbeelden aangedrongen, bij den schrijver zelven zien. En even zoo grondig is zijn volgend betoog, dat zoodanige terugwerking, ook staatkundig beschouwd, te verwerpen is, daar zij niet kan ondernomen worden met de gegronde verwachting van eenen goeden uitslag, noch ook, zoo

zij gelukt, de bereiking van haar doel tot heil van den ſtaat dient.

Het derde en laatſte gedeelte van dit boek geeft *Reſultaten der voorſtelling en toetſing van het ſtelſel der terugwerking, in betrekking tot de pogingen en verwachtingen der tijdgenooten.* Hier ontvangen de voorſtanders van het ſtelſel der hervorming de nuttigſte vermaningen, raadgevingen en lesſen, ten aanzien van hetgeen zij behooren toe te geven, te bedenken en te beoefenen, opdat alles regtvaardig zij, en hun ſtelſel zich ook aanprijze bij den ſtaatkundigen. In den geest en volgens de ſtrekking van dit ſtelſel behoort dan ook te worden gehandeld. De ſchrijver ſlaat het oog op de tegenwoordige bedoeling en poging der tegenovergeſtelde partij, om welke te gemoet te gaan hij aanwijst, waarvoor men moet uitkomen, van welke dwalingen men zich afkeerig betoonen moet, en hoe de voorſtanders der hervorming moeten en kunnen regtvaardigen hetgeen zij bedoelen en voorſtaan. Vooral trok onze aandacht hetgeen de ſchrijver opgeeft tegen het beginſel van *ſtabiliteit* of *onveranderlijkheid*, en een *theologisch* of *theocratisch* beginſel, op hetwelk de ſtaat zou moeten gegrond zijn. Maar nog eens, men behoort den ſchrijver zelven met aandacht te lezen. Hij zal overtuigen, wie voor overtuiging vatbaar is; en, met hem aan het ſlot zijner overdenkingen gekomen, zullen wij met regte gronden gewapend en met nieuwen moed bezield zijn tegen de tegenwoordige *Ridders van den Domper*, wier pogingen het licht toch wel niet zullen vernietigen, noch de overwinning behalen op waarheid en gezond verſtand. Bij alle deze beſchouwingen voelden wij gedurig ons gedrongen tot dankbaren roem van de plek gronds, welke wij bewonen, — het Monarchaal, maar vrij en gezegend Nederland, beſtuurd door eenen beminden Koning, die de duisternis en het ongeluk zijner volken ſchuwt, en van alle zijne onderdanen Weldoener en Vader wezen wil.

Is

Is dan de Christelijke Opwekking aan de Nederlanders van den weleerw. Heer A. S. THELWALL *in het geheel niet waardig te behartigen; en, zoo ja, hoe zal dat best geschieden? beantwoord in eene ernstige overweging van de Ernstige Toespraak, enz. door* J. J. LE ROY, *Predikant te Oude-Tonge. Ten voordeele van de noodlijdenden, enz. Te Sommelsdijk, bij* G. Jongejan. 1825. *In kl. 8vo.* 78 *Bl. f* :- 60.

Dit kleine boeksken, dat ook in uitwendige gedaante de oudvaderlijke eenvoudigheid schijnt te willen navolgen, wekte, bij deszelfs eerste aankondiging, onze nieuwsgierigheid op. Wij kenden toch den man voor een bekwaam Hervormd Leeraar, en verwonderden ons, dat die de ongepaste, ontijdige, ongematigde boetprediking (gelijk ze ons mede voorkwam) van eenen onbekenden Vreemde zou in bescherming nemen. Het is waar, zijne verdediging was uitsluitenderwijze tegen eenen schrijver gerigt, wiens werk ook door ons niet allezins gunstig beoordeeld was. *Hier* schijnt het kwaad (want zoo beschouwen wij dit voortzetten of liever overnemen van den ontstoken twist) dan ook wel voornamelijk te schuilen. Wanneer men zoo hard op eene zaak valt, van welke zich velen *of* zelve, *of* hunne geachte voorgangers en leeraars der jeugd, niet vrijkennen, dan loopt men gevaar van tegenspraak niet alleen, maar ook van verachtering, in plaats van bevordering des belangs, dat men voorstaat. Er is toch schaars eene stelling of eene leer en gedrag, die men niet verbloemen, in een verschoonlijk licht plaatsen, en alzoo eenigermate verdedigen kan. Dit doet LE ROY, en meer niet; hij beroept zich op vroegere biddagsleerredenen, bij welke wijzelve reeds THELWALL's opstel vergeleken hadden, en met name ook op de uitgegevene van wijlen den zeer geachten HINLOPEN, te *Utrecht*; schoon dit zekerlijk niets meer bewijst, dan dat die brave man, *op eene verstandige wijze*, voor zijne gemeente gebruik maak-

 te

te van eene preek- en handelwijze, welke in zijnen tijd algemeen en, tot zekere mate toe, ook niet af te keuren was. Wat Ds. LE ROY hierover wijders redeneert, van vermenging der beschouwing met beoefening, van nutteloosmaking van het grootste deel des Bijbels, enz. enz. doet toch waarlijk niets af. Wie de uitspraken tegen bijzondere personen, tijden, volken, of wat het zij, op andere personen enz. onvoorwaardelijk en zonder eenig bewijs toegepast, die matigt zich meer aan, dan een gewoon leeraar past, en verdient strenge berisping. Is dit niet waar, weg dan gezond verstand! weg uitlegkunde! weg algeheele voorbereiding tot het predikambt! *Een zwerver*, slechts in staat den Bijbel te lezen, met een goed geheugen en een greintje vernuft, zal u uit dien voorraadschuur preken te zamen stellen, die doen lillen en beven. Onbescheidener evenwel dan THELWALL kan hij het bezwaarlijk doen. En het is inderdaad belagchelijk, wanneer LE ROY dit, vooral met betrekking tot de predikanten, als niet zoo kwaad gemeend, ja, op de regte wijze beoordeeld, welgegrond wil doen voorkomen. Alsof die te *Amsterdam* althans ligt niet zouden bedoeld zijn; en welke anderen kent THELWALL dan? Alsof hij misschien niet eens Hervormden bedoelde; en waar doen zich dan die vreesselijke ketterijen van de weinige andere Protestantsche schrijvers of predikers zien? Alsof, eindelijk, onze tijdgenooten slechts al te beleefd waren, en den menschen, onder vier oogen, zoo niet regt ouderwets de waarheid zeiden; dit is in allen gevalle eene stelling, die op velerlei wijze bestreden zou kunnen worden. Neen, LE ROY! het zijn wel degelijk die *leerstukken*, welker misbruik gijzelf bestrijdt, die THELWALL, met al dat vooronderstelde misbruik, op den voorgrond geplaatst en aangedrongen wil hebben; en omdat dit min dan wel voorheen geschiedt, zijn de predikanten........ ja, wat niet al!

In het kort, Ds. LE ROY blijft in ons oog een liberaal, verstandig theologant, maar in zeker opzigt wat al te ijverig. Hij schijnt het trouwens wel als een wenk der

Voor-

Voorzienigheid aangemerkt te willen hebben, dat de beide boekjes hem vroeger, dan hij had durven hopen, in handen kwamen! ... Wij *weten*, ja, dat de Voorzienigheid alles bestuurt; maar Hare oogmerken met elke bijzondere besturing weten wij *niet*, noch mogen zonder veel ootmoeds en bescheidenheids daarnaar vragen. Doch eigenlijk werd ligt wel het geheele boekje voornamelijk om de laatste bladzijden geschreven, in welke LE ROY, met warmte, voor een oud, maar ook menigmaal bestreden gevoelen uitkomt; dat, namelijk, de Kerk niet onafhankelijk genoeg van den Staat, de Geestelijkheid niet vrij en magtig genoeg is, in welk opzigt hij zelfs de Katholijken gelukkig zou prijzen, indien men zich daar niet wederom aan andere banden had gelegd. Wij willen ons over dit stuk niet in het breede uitlaten; maar merken alleen aan, dat de Heer LE ROY ons toeschijnt, de Geschiedenis niet zoo vlijtig of zoo gelukkig, als wel andere, meer beschouwelijke vakken, beoefend te hebben. Hij zou dan de gevaren der Hierarchij niet zoo ligt geacht, de verkeerdheden der geestelijken, bij honderd gelegenheden, niet voorbijgezien, anderen daarentegen billijker beoordeeld, en vooral dit opgemerkt hebben, dat meest alle zaken hare heldere en donkere zijde hebben, ook onze inrigtingen, onze tegenwoordige tijden en zeden, welke laatste in het bijzonder meer in soort, dan wel in aantal en zwaarte van gebreken, plegen af te wisselen. Recensent, die nogtans vrij wat meer, dan Ds. LE ROY, in de gelegenheid is, de gewraakte ondeugden van wereldsgezindheid enz. van nabij waar te nemen, durft onze Eeuw niet veroordeelen, als schuldiger dan vroegere. En dit is waarlijk ook niet noodig, om ons te verootmoedigen. Een ieder beproeve slechts zichzelven.

Naschrift. — De schrijver schijnt het niet kiesch te vinden, dat men de opbrengst van Komedien en Concerten heeft aangenomen. Elk zijn oordeel! maar wij houden de daad van eenen SCHUITZ, vreemden Tooneelspeler, die de vrucht van zijn benefiet, ten beloope van meer dan ƒ800, wegschenkt, voor grooter, dan die van menigen Prediker, die de onzekere op-

brengst zijner leerrede tot hetzelfde oogmerk ten beste gaf. Het laatste kon wel eens een: *ga heen en word warm!* worden, hoe wèl ook gemeend.

D. BALFOORT, de Apollonii Rhodii laudibus Poëticis.

H. N. VAN TEUTEM, de origine et progresſione apud Antiquos Allegoricæ fabularum interpretationis.

S. J. M. VAN GEUNS, de Infamia legibus Romanorum conſtituta.

J. A. C. ROVERS, Commentatio de Herodoti, in rebus gentium tradendis, dotibus atque virtutibus præcipuis.

Wij voegen deze ſtukken, alle geſchreven door kweekelingen van Utrechts Hoogeſchool, en aldaar uitgegeven, te zamen, en zullen van elk een zeer kort berigt geven. Gaarne zouden wij dit ook doen van dergelijke geſchriften, vervaardigd door kweekelingen van de Leidſche, Groninger en andere Hoogeſcholen, zoo het eensdeels ons niet te dikwerf aan ruimte ontbrak, en men anderdeels ons de verhandelingen van daar insgelijks deed toekomen.

No. 1 beſchouwt de dichterlijke waardij van Apollonius Rhodius. Na eene korte inleiding ſpreekt de Schrijver, Cap. I, over het leven van Apollonius, Cap. II. over de door hem nagevolgde dichters, Cap. III. over de orde en het beloop van de Argonautica, Cap. IV. over het dichterlijk ſchoone, en Cap. V. over eenige plaatſen, welke door Virgilius en Valerius Flaccus zijn nagevolgd. Wij zouden zeggen, dat dit ſtukje minder beantwoordde aan de verwachting, welke een vierjarige arbeid ons gaf, ware het niet, dat men van die vier jaren, volgens des ſchrijvers zeggen, zeer veel moest afrekenen. Het onderwerp verdient wel verder te worden bearbeid, waartoe wij den ſchrijver aanmoedigen.

No. 2

No. 2 behandelt den oorfprong en voortgang van de allegorifche verklaring der fabelen bij de Ouden, befchouwd bij het licht der gefchiedenis en uit den aard der menfchelijke natuur, op eenen wijsgeerigen en fmaakvollen trant. Het doet het hart van den fchrijver eer aan, dat hij de veelvuldige dienften, hem bij het zamenftellen van dit belangrijk ftukje door zijne leermeesters bewezen, niet verzwijgt.

No. 3 is van eenen regtsgeleerden aard, en behandelt de infamerende ftraf bij de Romeinen. Men leest hier over het karakter, de eerzucht en het denkbeeld der Romeinen over eer en fchande, over de burgerlijke en militaire fchandftraffen, en over verfchillende wetten te dien aanzien, naar volgorde van tijd. De fchrijver befchouwt een en ander uit een gefchiedkundig oogpunt, en verbindt de fraaije Letteren met de Regtsgeleerdheid, hetwelk, zoo wij hopen, fpoedig algemeen zal worden. Wij verlangen zeer, dat hij het plan, om op dergelijke wijze de wetten van andere natiën te behandelen, niet zal laten varen.

No. 4 heeft Herodotus ten onderwerp. De drie vorige zijn gefchreven ter bekoming van het Doktoraat. Deze is eene bekroonde verhandeling, welke dus ook in de Jaarboeken zal verfchijnen. In welken vorm Herodotus zijne gefchiedenis heeft gegoten, uit welke bronnen geput, welke voordeelen de vorm van het heldendicht geeft, welke de verdienften van Herodotus ten aanzien der aardrijkskunde, in het nafporen van de zeden, wetten, inftellingen en ftaatkunde der volken zijn, en of hij waarachtig is, — ziedaar de voorname punten, over welke deze welgefchrevene verhandeling loopt.

B. C. BRODIE, *over de Ziekten der Gewrichten. Naar het Engelsch, met Aanteekeningen en Bijvoegfels, door* H. S. HIJMANS. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1823. *In gr. 8vo.* 317 *Bl. f* 2-80.

Het voor ons liggende werk levert eene belangrijke bijdra-

drage tot de Heelkunde en ziektekundige Ontleedkunde. Men vergunne ons dus, er een meer uitvoerig verslag van te geven.

Het bestaat uit acht Hoofdstukken. Het eerste handelt over de ontsteking der gewrichtsvliezen. Het vocht dezer vliezen kan zich wel zonder pijn of ontsteking tegennatuurlijk ophoopen, en dus eene *hydrops articuli* vormen; doch gewoonlijk is dergelijk eene ophooping het gevolg van eene ontsteking, die het gewrichtsvlies aantast. Ontleedkundige waarnemingen hebben den Schrijver geleerd, dat de gevolgen van eene dergelijke ontsteking, behalve in deze, te zeer vermeerderde, afscheiding van het gewrichtsvocht, in eene uitstorting van strembare wei in de gewrichtsholten bestaan, waarbij zich somtijds eene verdikking van het vlies zelve, eene ontaarding van deszelfs weefsel en eene uitstorting van *lympha plastica* en van *serum* in het omringend cellenweefsel voegen. — Zoodanig eene ontsteking kan ontstaan uit eene algemeene ligchamelijke ongesteldheid, *rheumatismus*, kwikziekte enz., welke oorzaak door mindere hevigheid der verschijnsels, door gelijktijdige aandoening van meer dan één gewricht, en somtijds door verplaatsing der ziekte van het eene gewricht naar het andere, kenbaar wordt. Ontstaat dezelve daarentegen uit eene plaatselijke aandoening, dan is verstuiking, doch meestal verkoudheid, derzelver aanleidende oorzaak, en daarom wordt bovenal het kniegewricht door deze ziekte aangetast, daar het minder bedekt en aan den invloed der buitenlucht meest blootgesteld is. Het is eene op zichzelve ernstige ziekte, die echter met nog ernstiger ziekten, onder den naam van *witte zwelling*, wordt verward. De ontsteking neemt meestal eenen *chronischen* vorm aan, en kan, met afwisselende beterschap en wederinstorting, den lijder zelfs jaren kwellen. In het begin ontwaart de lijder pijn in het gewricht, die gedurende de eerste acht of tien dagen de meeste hevigheid schijnt te bereiken. De vochtgolving, bij vlakker liggende gewrichten in de eerste dagen bemerkbaar, kan men in het vervolg minder of geheel niet waarnemen. De

vorm

vorm der zwelling rigt zich naar den meerderen of minderen tegenstand, dien het vocht bij het aangedane gewricht door de ligging van banden en pezen ondervindt; hij verschilt dus bij de onderscheidene gewrichten. Wanneer na het ophouden der ontsteking het vocht wordt opgeslorpt, dan herkrijgt dikwerf het gewricht deszelfs natuurlijke gedaante en bewegelijkheid; maar meestal blijven stijfheid en zwelling over. Ook staat de lijder aan menigvuldige wederinstortingen bij de geringste oorzaken bloot; en dikwijls voegt zich bij de slepende ontsteking eene ziekelijke aandoening der omringende deelen, verzwering der kraakbeenderen, verettering en geheele vernieling der gewrichtsvlakten, waartegen niets meer baat, dan alleen de afzetting van het lijdend deel. Somtijds neemt de ontsteking een' *acuten* vorm aan, het gezwel vormt zich schielijk, de huid wordt rood, de pijn is zeer hevig en verhindert de bewegingen van het deel; eene symptomatische koorts vergezelt de ziekte. — Over de inwendige geneeswijs dezer ziekte wordt weinig bepaalds gezegd; de plaatselijke behandeling bestaat in den beginne, vooral bij den *acuten* vorm, uit antiphlogistische middelen, bloedzuigers enz., waarbij men koude omslagen, of, als de zwelling en pijn hevig zijn, warme pappen voegt. In den *chronischen* vorm worden, behalve plaatselijke bloedontlastingen in den beginne, spaansche-vliegpleisters op, of in de nabijheid van, het zieke deel, prikkelende inwrijvingen, en, bij overblijvende verstijving, het gebruik der ledematen, inwrijvingen van kwikzalf met kamfer en warme druipbaden aanbevolen. Hierop volgen eenige ziekteverhalen. Dat het plotseling verdwijnen van het gezwel ernstige gevolgen, ja zelfs den dood na zich kan slepen, leeren wij uit de zesde waarneming. De negende en eenige daarbij gevoegde waarnemingen betreffen gevallen, waar de ontsteking der gewrichtsvliezen met eene *blennorrhagie* en oogontsteking verbonden was, en daarop volgde. Recensent herinnert hier aan de gissing van SWEDIAUR, dat dergelijke *blennorrhagiën* veelligt eer *arthritisch* dan *syphilitisch* zijn, waaraan een hier verhaald-

haald geval gewigt bijzet, waarin de lijder met zekerheid beweerde, zich aan geene besmetting te hebben blootgesteld. Want dat niet alle *blennorrhagiën* uit eene *syphilitische* scherpte ontstaan, behoeft geen betoog.

Het tweede Hoofdstuk handelt over de verzwering der gewrichtsvliezen, die ontstaat, wanneer zich een ettergezwel in een gewricht gevormd heeft. De Schrijver zegt hierover niet veel, en verhaalt slechts tweé waarnemingen, waarin de ziekte, het gevolg eener uitwendige beleediging, met den dood eindigde.

In het derde Hoofdstuk worden zulke gevallen behandeld, waarin het gewrichtsvlies eene ziekelijke verandering van maaksel ondergaan heeft. Hetzelve verliest dan deszelfs natuurlijke bewerktuiging, wordt in eene dikke, breiachtige zelfstandigheid veranderd, die ligtbruin of roodachtig bruin gekleurd, en met witte, huidachtige strepen doorsneden is. De ziekte tast in het vervolg de omliggende deelen aan, de kraakbeenderen verzweren, er ontstaat *caries*, de banden worden weldra mede aangerand, en op verschillende plaatsen vormen zich ettergezwellen. De voortgang dezer ziekte is langzaam, en dezelve blijft somtijds lang zonder pijn. Zij komt zelden op eene andere plaats dan in het kniegewricht voor. Men kan deze ziekte ligtelijk met eene *chronische* ontsteking van het gewrichtsvlies verwisselen. Zij wijkt echter niet voor eene, bij deze ontsteking aan te wendene, geneeswijze; hierdoor, en door den loop der ziekte na te gaan, kan men in derzelver *diagnose* geholpen worden. Eenige waarnemingen helderen deze ziekte op, waartegen niets schijnt te baten dan de afzetting. Het is de *fungus articulorum*, onder welken naam echter, gelijk de Schrijver aanmerkt, ook wel eens gevallen begrepen zijn, waarin eene ontsteking der gewrichtsvliezen aanwezig was. Gaarne zag men hier vermeld, wat andere Schrijvers over deze ziekte opteekenden; doch het is niet vreemd in een Engelsch geneeskundig werk, de Litteratuur geheel te missen.

Het vierde Hoofdstuk beschrijft de verzwering der kraakbeenderen van de gewrichten. Dezelve kan het gevolg

zijn

zijn van eene ziekelijke aandoening der omgevende deelen; maar niet zelden is dezelve eene *primaire* ziekte. Zij tast als bij voorkeur het heupgewricht aan; en het is deze ziekte, volgens den Schrijver, welke bij de Auteurs onder den naam van *morbus coxarius* (*disease of the hip*) voorkomt. Het kraakbeen wordt door verzwering geheel verdorven, en de *carieuse* oppervlakten der beenderen liggen bloot; of hetzelve neemt eene vezelachtige, losse gedaante aan. In welk tijdperk der ziekte hier het onderzoek bewerkstelligd wordt, steeds vinden wij de kraakbeenderen in eenen toestand van verzwering; maar de toestand der weeke deelen en beenderen is zeer verschillend, en wijkt alleen in het laatste tijdperk der ziekte van den gezonden toestand aanmerkelijk af; de weeke deelen veranderen in eene verwarde *massa;* het hoofd des dijebeens wordt somtijds geheel vernield, enz. Volgens RUST, wordt het *periosteum internum* van het bovenste eind des dijebeens eerst aangedaan, en de ziekte der kraakbeenderen is eerst een gevolg. Deze ziekte komt in ieder tijdperk des levens, maar bovenal bij jeugdige voorwerpen voor. Wanneer het heupgewricht is aangedaan, dan zijn pijn en een ligte graad van verlamming van het been de éénige verschijnsels, die gedurende eenigen tijd worden waargenomen. De pijn, die allengs heviger en aanhoudender wordt, heeft dikwerf geene vaste plaats; zij kwelt den lijder vooral des nachts. Naderhand bepaalt zich dezelve meer tot het heupgewricht, en door medelijdenheid (*per consensum*) tot de knie, waar dezelve, hetgeen zonderling is, het hevigste en somtijds alleen wordt waargenomen. Duurt de ziekte eenigen tijd, dan verandert de vorm der *nates*, die platter worden; de *glutaei* schijnen door werkeloosheid dunner en slapper te worden. Ook gebeurt het in den aanvang der ziekte dikwerf, dat de lijder klaagt, dat een der onderste ledematen langer is dan het andere. Wanneer de lijder horizontaal op den rug ligt, dan komt inderdaad de voet van het lijdende deel 2 of 3 duim lager dan de andere. Doch deze verlenging is slechts schijnbaar, en ontstaat daardoor, dat de

rig-

rigting van het bekken veranderd is, doordien de kam van het darmbeen op de lijdende zijde zigtbaar onder de hoogte van de andere zijde is afgezakt. Deze afzakking ontstaat, doordien de overeindstaande lijder de zwaarte zijns ligchaams op het gezonde deel laat rusten, en het andere deel naar voren rigt, om het evenwigt te houden. Na verloop van eenige weken verdwijnen die verschijnsels, wanneer de lijder horizontaal in bed blijft liggen, uitgenomen bij jonge, nog groeijende, voorwerpen. Wanneer in een gevorderd tijdperk der ziekte het hoofd des dijebeens vernield is, wordt het dijebeen opgetrokken, en de verkorting is dan niet schijnbaar, maar wezenlijk. In andere gevallen ontstaat er eene ontwrichting van het heupgewricht. Het *ligamentum teres* is dan vernield, en een ettergezwel dringt het hoofd des dijebeens naar boven en naar buiten. Alleen wanneer het hoofd des dijebeens naar binnen en beneden tegen het eironde gat getrokken wordt, hetgeen hoogst zeldzaam is, ontstaat in dit tijdperk eene nog grootere verlenging van het lijdende deel; maar in de meeste gevallen wordt het aanmerkelijk verkort. Het ettergezwel breekt op verschillende plaatsen open, en eene *hectische* koorts vergezelt de ettering. Volwassenen genezen in dit tijdperk bijna nimmer meer; kinderen somtijds nog, hoewel nooit zonder *anchylosis*. — Hierop volgen eenige aanmerkingen over de verzwering der kraakbeenderen in de knie en andere gewrichten. Ter genezing dezer ziekte prijst de Schrijver vooral de hoogste rust van het aangedane deel aan; en hij schijnt voorts bovenal nut gehad te hebben van digt in de nabijheid van het zieke deel door middel van een bijtmiddel gemaakte fontenellen, die hij aanraadt dikwerf met bijtmiddelen aan te raken, welke wijze van ze open te houden hij verre boven alle andere de voorkeur geeft. Bij kinderen prijst hij de aanwending van spaansche-vliegpleisters rondom den grooten draaijer aan. Over de behandeling der ettergezwellen, welke hij niet raadzaam keurt al te vroeg door te steken, geeft de Schrijver belangrijke praktische wenken. Zoo lang zich nog geen etter-

tergezwel gevormd heeft, is, bij eene welbestuurde heelkundige hulp, eene goede uitkomst te gemoet te zien. De ziekte is echter zeer tot wederinstorting geneigd, en daarom moet de behandeling nog eenigen tijd worden voortgezet, nadat de lijder, oppervlakkig beschouwd, reeds genezen is. Dit staaft de Schrijver met eene zeer opmerkelijke waarneming, bl. 163. Somtijds is de verzwering van de kraakbeenderen het gevolg, somtijds de oorzaak van eene ontsteking der gewrichtsvliezen; in een gevorderd tijdperk zijn beide deze aandoeningen noodzakelijk verbonden. Dit geheele Hoofdstuk is door eene reeks van waarnemingen opgehelderd.

Het vijfde Hoofdstuk handelt over eene *scrophuleuse* ziekte der gewrichten, welke haren oorsprong in het celwijze maaksel der beenderen neemt. Hoewel een aanleg tot klierziekte dikwijls tot andere gewrichtsziekten geneigd maakt, is het echter bijzonder deze in dit Hoofdstuk beschrevene ziekte, welke men *scrophuleus* kan noemen. Zij bestaat in hetgeen men gewoonlijk *spina ventosa* heet; en vele gevallen, die RUST als *caries centralis profunda* heeft aangemerkt, behooren even zoo zeer tot deze ziekte, als andere tot die van het vorige Hoofdstuk. Bij deze ziekte, die vooral bij kinderen voorkomt, en de sponsachtige uiteinden der cilindrische beenderen en de beenderen van den *carpus* en *tarsus*, die mede zeer celachtig zijn, aantast, wordt het aardachtig beginsel der beenderen verteerd, de beenderen worden week, zetten uit, vertoonen zich zeer vaatrijk, en worden met een doorschijnend vocht, dat vervolgens in eene gele zelfstandigheid overgaat, opgevuld. De pijn is hier niet zeer hevig en veelal gering, tot dat er zich een ettergezwel vormt. Dergelijke ettergezwellen laten veelal *fistuleuse* gangen overig, nadat zij zijn doorgebroken, en op den bodem ontdekt men met de sonde het *carieuse* been. Dikwijls komt hier eene uitterende koorts bij, die den lijder wegsleept; of de genezing geschiedt langzaam, met of zonder nablijvende *anchylosis*. Het deel moet in rust gehouden worden, en de behandeling voorts bovenal inwendig zijn. De Schrijver prijst *martialia* aan; waarbij de Hoogduitsche Vertaler te regt

eene aanteekening plaatst, waarin hij derzelver aanwending naauwkeuriger bepaalt, en vooral de *antiscrophulosa*, zoo als *mercurialia*, *cicuta*, *sulph. aurat. antim.*, aanbeveelt. Bij de *amputatie*, die in sommige gevallen dringend geëischt wordt, heeft men echter dikwijls te vreezen, dat zich op eene andere plaats eene klierziekte zal openbaren; dikwijls was longtering of *phtisis mesenterica* daarvan het gevolg. Veel mag men van de verandering verwachten, die een meergevorderde ouderdom in het ligchaamsgestel van jonge menschen te weeg brengt.

Het zesde Hoofdstuk handelt over *caries* aan de ruggegraat. Dit beenbederf kan somtijds van eene verzwering der tusschen de wervelen zich bevindende kraakbeenderen, en somwijlen van eenen ziekelijken toestand van het celwijze maaksel der wervelbeenderen deszelfs oorsprong nemen. Van beide geeft ons de Schrijver waarnemingen. Hij gelooft, dat de, uit het celwijze maaksel der beenderen voortkomende, ziekte veel sneller van ettering gevolgd wordt, dan die, welke in den vorm van eene verzwering der tusschenkraakbeenderen der wervelen voorkomt. Voor het overige zijn beide deze ziektevormen moeijelijk van elkander te onderscheiden. *Caries* van de ruggegraat brengt tweederlei verschijnsels voort; vooreerst diegene, welke onmiddellijk uit den zieken toestand der wervelen en tusschenkraakbeenderen volgen, en ten andere die, welke door drukking, prikkeling enz. op en van het, in de wervelkolom beslotene, ruggemerg ontstaan. Is de *caries* aanmerkelijk toegenomen, dan ontstaat eene kromming van de ruggegraat, en dit kan dus de *diagnosis* eerst dàn ophelderen, wanneer de ziekte reeds ver gevorderd is. Eene langdurige *horizontale* ligging, en fontenellen, met een bijtmiddel, in de nabijheid der zieke wervelen gelegd, worden door den Schrijver, met verwerping van alle werktuigelijke toestellen om de kranke ruggegraat uit te rekken, aangeprezen.

Het zevende Hoofdstuk telt eenige andere ziekten der gewrichten op. Hier vindt men korte opmerkingen en waarnemingen, over ontsteking in de gewrichtseinden der been-

beenderen, met *ossificatie* van het beenvlies en opzetting van het been verbonden; over afschilfering en beenversterving zonder bekende oorzaak; over de losse kraakbeenige zelfstandigheden in de gewrichten, die ook zonder ontstekingsverschijnselen gevormd worden, en die de Schrijver aanraadt, door eene insnijding in het gewricht, weg te nemen; over eene groote opzwelling van de knie, die tot de *fungus haematodes* scheen te behooren; over een *osteosarcoma* aan het dijebeen, en over de gevolgen der jicht op de gewrichten. Door de jicht worden de kraakbeenderen opgeslorpt, en de ontbloote beenvlakten worden met eene witte, aardachtige korst bedekt, die de Schrijver gelooft uit *uras sodae* te bestaan.

Het achtste Hoofdstuk beschrijft de ontsteking der slijmbeurzen. Deze worden, ten gevolge van de ontsteking, door een vermeerderd gewrichtsvocht, of door een troebel *serum*, uitgezet, waarin soms kleine, harde ligchaampjes ronddrijven. In den beginne worden bloedzuigers en koude omslagen, daarna *vesicatoria* aangeprezen. Wanneer, bij een langdurig verloop der ziekte, de te groote afscheiding van vocht blijft aanhouden, in weerwil dat de ontsteking reeds is weggenomen, dan ontlaste men het vocht door een' steek, en prikkele de inwendige vlakte der beurs, opdat dezelve vergroeije. In sommige gevallen kan men de beurs uitsnijden; hetgeen met goed gevolg bij die beurs geschied is, die tusschen de knieschijf en de huid ligt.

Dit is de inhoud van dit gewigtige werk. Hetzelve is ook in het Hoogduitsch vertaald door Dr. HOLSCHER, wiens bijvoegselen hier volgen. Zij handelen over de waterzucht der gewrichten, over de ettergezwellen in de gewrichten, over losse zelfstandigheden in de gewrichtsholte, en over *anchylosis*. Een bijvoegsel van Dr. HIJMANS geeft de kenmerken van de *coxarthrocace* volgens RUST op.

Aan de Vertaling kunnen wij geenen bijzonderen lof geven; dezelve is ongelijk, en hier en daar zeer slordig. Drukfeilen slaan wij over, zoo als *spoasspier* enz. Eene

vrouw wordt (bl. 165) een lijder genoemd; *linker ellebooggewricht*, bl. 171, moet *linker enkelgewricht* zijn. De uitdrukkingen *schier* en *wel is waar* zijn in eenen geheel vreemden zin door den Vertaler gebezigd. Wij gelooven, dat hij deze woorden heeft geplaatst voor de Duitsche *kaum* en *zwar*; want dat de Vertaling uit het Duitsch en niet uit het Engelsch is, blijkt uit de vele *Germantsmen*, zoo als *syphilitische bezwaren*, *een rustig verhouden*, *bemerkingen* enz., woorden, die een Hollander niet eens verstaat, zoo hij de Duitsche taal niet geleerd heeft. Ook wordt bl. 137 van een *zeevarken* gesproken; hier stond zekerlijk in het Duitsch *Meerschwein*. Dit dier, dat de Franschen *Cochon d'Inde* noemen, is, meenen wij, bij ons onder den naam van het *Guineesch biggetje* bekend.

Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen, voor den beschaafden stand, en ten behoeve des gezelligen levens, onder medewerking van een aantal Vaderlandsche Geleerden bijeenverzameld, door G. NIEUWENHUIS. *IIIde en IVde D. F—I en K—M. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen XXII en 1378 Bl. Bij Inteekening f* 13-30.

Deze derde en vierde Deelen der *Nederduitsche* bewerkte uitgave van het *Conversations-Lexicon* gaan volgens hetzelfde plan voort, hetwelk wij in de beide eerste Deelen hebben doen kennen. De Heer NIEUWENHUIS kwijt zich loffelijk van deze niet gemakkelijke taak, en voldoet zeer wel aan zijne belofte, van ook beroemde *Nederlanders*, door den *Hoogduitschen* Uitgever (volgens de gewoonte der buitenlanders) uit onkunde of minachting overgeslagen, in zijn werk op te nemen. Wij zullen niet, gelijk bij de vorige Deelen, alle de bewijzen, die ons hiervan ook in deze twee zijn onder het oog gekomen, mededeelen; het zij genoeg, te zeggen, dat wij *geenen* beroemden overledenen Landgenoot, die onder deze letters be-

hoort,

hoort, hier gemist hebben. Wij wenschten slechts wat meerdere evenredigheid. Het is waar, op den titel moet men vooral de, hoewel kleiner gedrukte, bijvoeging: *voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezelligen levens*, niet uit het oog verliezen, als welke aanduiden, dat men zich vooral tot onderwerpen van dagelijksch gesprek, vooral in beschaafde kringen, bepaald heeft; zoodat nieuwe uitvindingen en personen uit de nieuwere Geschiedenis daarin de eerste en grootste plaatsen moeten beslaan. Doch dit gaat wel eens te verre. Zouden, b. v., de beroemde Keizers HENDRIK IV, FREDERIK I en II, en KAREL IV, geen plaatsje daarin verdiend hebben, of zou de brave LODEWIJK XII van *Frankrijk*, *Vader des Volks*, bij de groote schaarschheid aan goede Koningen (vooral in onze dagen buitenslands), dan niet een klein plaatsje, niet eene geringe melding verdienen? Wij hebben zelfs, tot onze verwondering, FRANS I van *Frankrijk*, *den Vader der Letteren*, daarin niet gevonden, maar wel den nietigen FRANS I van *Lotharingen* of *Oostenrijk*, *wiens Gemalin hem niet vergunde, zich met de belangen van den Staat te bemoeijen;* zoodat hij de eer, hier te *paradéren*, waarschijnlijk daaraan te danken heeft, dat hij de Grootvader is van zijnen thans regerenden naamgenoot, Z. M. den Keizer van *Oostenrijk*, FRANS II. Daarentegen beslaan de twee Doopsgezinde Predikanten, AREND HENDRIK VAN GELDER en ADRIAAN LOOSJES, de oude, (Grootvader van den beroemden Dichter en Prozaschrijver van dien naam) de eerste twee, de ander zelfs vier der digt gedrukte bladzijden. Wij gelooven gaarne, dat dit zeer brave en kundige mannen geweest zijn; maar wij hadden toch liever hunne artikels iets korter gewenscht, en daarvoor een enkel woord van GONZALVO VAN CORDOVA, van de beide GUICCIARDINI's (Oom en Neef, de laatste een der gewigtigste Schrijvers voor de Oud-*Nederlandsche* Statistiek) en van MAIMONIDES gelezen, welke geheel ontbreken, en het Artikel *Griekenland*, hetwelk nog geene bladzijde bedraagt, wat uitgebreider gezien. Wij bekennen echter, dat

het moeijelijk is, in zulk een Woordenboek, waar het doel geheel niet toelaat, *alle* beroemde binnen- en buitenlanders te plaatſen, de palen van afſcheiding te ſtellen. Vele Artikelen zijn met eene bondige en zaakrijke beknoptheid geſteld; andere, waar het gewigt des onderwerps over de palen, door de uitgebreidheid der ſtof voor ieder Artikel voorgeſchreven, gezegevierd heeft, zetten de behandelde zaak voortreffelijk en naauwkeurig uiteen. Als zoodanig komt ons het Artikel *Griekſche Letterkunde* voor. Het Artikel HELMERS getuigt van gemeenzame kennis aan dezen grooten Dichter. Vreemd is daarin echter de uitdrukking, dat hij de *zonderlinge eer* genoot, van door niet ééne Vaderlandſche Maatſchappij, behalve *Felix*, tot Eerelid geroepen te zijn. Die uitdrukking laat zich evenwel, des noods, verdedigen. — Ook aan den miskenden, gelasterden menſchenvriend, het ſlagtoffer der duisterlingen, JOZEF II, is de verdiende hulde toegebragt, en aan den eenen kant zijne ontwerpen en bedoelingen in het licht geſteld, terwijl men tevens zijn karakter menschkundig uiteengezet, en de zoo hoog uitgebazuinde voorbarigheid zijner maatregelen daaruit verklaard heeft. — Eene *enkele* maal zien wij den *Duitſchen* oorſprong des werks, b. v. in het woord *Hindus*, voor *Hindoes* of *Hindous*, (volgens de *Hoogduitſche* uitſpraak.) Bij HOOFT is ons eene zonderlinge vergisſing voorgekomen; de verzen van BRANDT aan den Vader des Drosſaards, CORNELIS PIETERSZ. HOOFT, (*o Christen*-CATO! enz.) meent de ſteller, dat op den Zoon toepasſelijk zijn, hoewel de inhoud reeds het tegendeel leert, daar toch P. C. HOOFT nooit op LEICESTER's moordrol kon ſtaan. CHRISTIAAN HUIGENS ſtaat vóór zijnen Vader: dit kan zijn om de voorletters van beider naam; maar er wordt niet gemeld, dat KONSTANTIJN de Vader van den grooten Wiskunſtenaar was, en de onkundige kan dit *nu* niet eens gisſen. JAN DE KRUYFF, de oude, overleed althans niet in 1755: hoe zou hij dan het loſvers op het *Verheerlijkt Leyden* van LE FRANCQ VAN BERKHEY, in 1774 uit-

uitgesproken, hebben kunnen vervaardigen? De beide Artikelen MOURADJA D'OHSSON en MOURADGEA D'OHSSON loopen blijkbaar over denzelfden persoon; waarschijnlijk zijn dezelve door twee onderscheidene Geleerden ingezonden, verschillend gespeld, en bij vergissing dubbel geplaatst.

Eene andere aanmerking van meer belang geldt niet de strekking des boeks, maar eenige onvoorzigtig gekozene uitdrukkingen. Uit de redactie van het Artikel *Fabel* zou men kunnen opmaken, dat de *geheele* Godsdienst een kind der fabelleer was. Duidelijk staat er, *dat de fabelleer als de oudste Geschiedenis van den Godsdienst moet beschouwd worden.* Men prijst het algemeene *Mythologische* Woordenboek van MAIER aan, waarin de *fabelleer* der *Hebreërs* tusschen die der *Perzianen* en (NB.) der *Noormannen* eene plaats beslaat. Het is zeer mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat de *Redacteur* of Vertaler daarbij niets ten nadeele van den geopenbaarden Godsdienst gedacht heeft; maar men zal toch niet ontkennen, dat dergelijke uitdrukkingen bij den *beschaafden*, maar *ongeleerden* Lezer, voor welken toch eigenlijk het boek bestemd is, denkbeelden kunnen opwekken, die alle Openbaring ondermijnen, en dit zou zeer te beklagen zijn, daar, zoo als reeds gezegd is, anders de strekking van het boek onberispelijk is. Indien de *Hoogduitsche* tekst deze wijze van uitdrukking gebezigd heeft, zoo had de Vertaler dit met eene kleine wending of bijvoeging behooren te verbeteren: want men is, den Hemel zij dank! bij ons nog zoo ver niet gekomen, van MOZES tot Heldendichter en de Wonderen voor sprookjes te verklaren. Een ander gezegde op het Artikel FREDERIK II, dat deze groote Monarch *in het godsdienstige met vele andere groote verstanden zijne Eeuw ver vooruit zou geweest zijn*, is zeer onnaauwkeurig. FREDERIK was juist het kind en de kweekeling der school van VOLTAIRE, die nog in zijnen leeftijd een zoo groot en in vele opzigten nadeelig gezag over de Eeuw verkreeg; en moet het in allen gevalle *zijne Eeuw vooruitloopen* heeten, wanneer men de Voorzienigheid ontkent

en de vernietiging predikt? Deze taal is den duisterlingen juist welgevallig, die zeggen, dat alle verlichting der Eeuw op vernietiging van den Godsdienst moet uitloopen; en waarlijk! indien vooruitgang ons regelregt tot ongeloof voerde, hadden zij gelijk. *Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ!*

Wij betuigen den vlijtigen *Redacteur* onzen dank voor de moeite, door hem tot het bekomen van doorgaans welgeslaagde Levensschetsen onzer beroemde Landgenooten, zoo Kunstenaars als Geleerden, besteed. Het verheugt ons, dat deze kostbare onderneming door een zoo groot getal Inteekenaren ondersteund wordt, (de namen, *na* de uitgave des tweeden en derden Deels ingekomen, beslaan tweeëntwintig bladzijden, kleine letter) en wij vertrouwen, dat de Uitgever van zijnen kant alles zal bijdragen, om dezelve, ook boven het *Hoogduitsch* Origineel, meer en meer tot de volmaaktheid te doen naderen, waartoe wij (en met geen ander oogmerk) hem eenige aanmerkingen in dit verslag hebben medegedeeld.

De Beschrijving van Zeeland, zijnde het IXde en Xde Deel van den Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden, ten deele vervolgd door Mr. ZACHARIAS PASPOORT. *Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1820. *In gr. 8vo. IV,* 286 *Bl. f* 2 - :

Bij wijze van *Bijvoegsels en Aanmerkingen* op de vóór 69 en 71 jaren reeds uitgegevene deelen van den *Tegenwoordigen Staat, enz.* zet de daartoe zekerlijk bevoegde en bekwame Schrijver, wiens arbeid te lang bij ons onvermeld bleef, de Historie van *Zeeland* voort tot op onzen tijd. De aanwijzingen naar de genoemde deelen geven zeker aan dit boek geen zeer behagelijk aanzien; maar des te gewigtiger is deszelfs inhoud, behelzende niet weinig minbekende bijzonderheden en belangrijke staatsstukken, hier en daar wel wat meerdere onpartijdigheid te wenschen overlatende, maar — hoe zulks bijna geheel te vermijden, bij het te boek slaan van zaken, op welke zoo vele partijschap invloed had!

Het eerste Hoofdstuk behelst *Zeelands grootte, dijken, histo-*

Sorie, van de eersten maar een enkel woord, van de laatste een zeer omstandig verhaal, bijzonder van het voorgevallene sedert 1795, waarbij we ons niet onthouden kunnen, gestadig dankbaar het voorregt onzer verlossing van zoo velen jammer, en — dat misschien nog erger was — schande en smaad, ons aangedaan, op nieuw te beseffen. Waarlijk, het moet niet vergeten worden! — Het tweede Hoofdstuk beschrijft de *Vergadering der Staten van Zeeland*, *en van de ambten van Raadpensionaris en Secretaris*. Merkwaardig is het hier ingelaschte protest van den Heer VAN LIJNDEN tegen de resolutie ter vernietiging van den staat van Eersten Edele, en dus ook van de door hem bekleede kwaliteit, als deszelfs vertegenwoordiger. — Het derde Hoofdstuk bevat eene beschrijving van het *Kollegie der Gecommitteerde Raden*, *van den Ontvanger-generaal*, *de Rekenkamer*, *Regaliën en Domeinen*, *Rentmeesters-generaal der Domeinen*, *Rentenieren*, *Baljuw van de Wateren en Privilegiën van Zeeland*. Wij hebben telkens de naauwkeurigheid des Schrijvers te prijzen gevonden, en het noodzakelijke besef van goede, echte hulpbronnen, waartoe hij, uit hoofde van stand en betrekking, den toegang had. — Het vierde Hoofdstuk zeer kort behandelende *den Godsdienst en bijzonder Kerkbestuur der Gereformeerden in Zeeland*, wordt het vijfde tot eene vervolgde beschrijving der *stad Middelburg* besteed. Deze is, gelijk te wachten was, het uitvoerigste uitgevallen, hoezeer dezelve al niet beknopter zijn' konde. De Schrijver zegt er van in zijn Voorberigt, dat hem zijn Register op de Notulen dier Stad van 1532 tot 1795 hier behulpzaam is geweest, en hij het na dien tijd voorgevallene uit zijne bijzondere aanteekeningen heeft getrokken. — Het laatste Hoofdstuk beschrijft het *Eiland Walcheren*. Eene lijst van, helaas! 74 buitenplaatsen besluit dit werk, dat den beoefenaren der Vaderlandsche Geschiedenis, bijzonder der *Zeeuwsche*, welkom zijn moet.

De Provincie Zeeland, *door* J. DE KANTER, PHILZ., *en* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS. *Te Middelburg*, *bij* de Gebroeders Abrahams, 1824. *In gr. 8vo. XVIII en* 321, *Bijlagen* 98, *Reiswijzer* 103, *Nalezing* 12, *en Register* 11 *Bl. Bij Inteekening f* 6-5.

Deze plaatselijke beschrijving (want *Historie* is zij niet) is

zeker een allernuttigst werk, en, uit hoofde van deszelfs naauwkeurige bearbeiding, hebben de Schrijvers de billijkste aanspraak op de dankbaarheid hunner *landgenooten*, — dit woord eens in ruimere en bepaaldere beteekenis genomen. Zoo veel ons bestek toelaat, maken wij gaarne onze lezers met den inhoud dezes werks bekend.

De Geografische beschrijving van *Zeeland* staat natuurlijk vooraan, en slaat waarlijk niets over. Op het artikel *Luchtsgesteldheid* zijn de Schrijvers het uitvoerigste; en elk, die de denkbeelden *Zeeland* en *Zeeuwsche koorts* gewoon was bij elkander te voegen, en onze VAN KAMPEN vooral, krijgt een ernstig onderrigt van deze meesters; maar meesterlijk is het, dat moeten wij zeggen; wij voor ons durven er geen woord tegen inbrengen. *Middelburg* beslaat in de plaatsbeschrijving van *Walcheren* de groote ruimte. Deszelfs *Haven*, *Stadhuis*, *Abdij* en *Abdijtoren*, *Kerken*, *openbare plaatsen*, (onder welke rubriek niet alleen de *Latijnsche* en de *Rijschool*, maar ook het *Huis van Arrest en Policie* en dat *van Detensie en Justitie* voorkomen) de *instellingen van openbaar nut*, (waartoe de *Wisselbank* en *Bank van Leening* gebragt worden) terwijl, na de vermelding der *Godshuizen*, als *inrigtingen van weldadigheid* onderscheiden worden eene *Spinschool*, een *Bedelaars-werkhuis* ezv., en de *Fabrijken*, krijgen elk hun deel aan die beschrijving. Dat er op de schikking wel wat aan te merken valt, hebben onze lezers reeds gevoeld. Van sommige zaken wordt ook maar ter loops gewaagd, van den *Schouwburg* in drie regels. Wij hoopten hem in de *uitvoeriger beschrijving van eenige der opgenoemde dingen* nog aan te treffen; maar, dewijl wij daar het *Athenaeum*, de *Latijnsche School*, en vooral het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, de *Teeken-akademie*, ezv. maar niets meer van den Schouwburg aantroffen, moet men daar al niets van te zeggen hebben gehad. Voor het *fac simile* van de naamteekeningen der eerste leden van het Leesgezelschap, opgerigt te *Vlissingen* 31 Julij 1765, door welke vervolgens het gemelde *Zeeuwsche* Genootschap is tot stand gebragt, zouden wij zeer dankbaar zijn, zoo wij konden onderstellen, zulks *gratis* te ontvangen. Het Planetarium van VAN DE PERRE wordt uitvoerig, naar evenredigheid van zoo veel, beoordeeld, misschien al te wijdloopig beschreven. Na van *Vlissingen* en *Vere* het voornaamste gezegd te hebben, (en hier is nog al wat lezenswaardigs, en dat belangstelling uitlokt, van ge-

zegd)

zegd), wordt het platte land beschreven, en van de onderscheidene dorpen ezv. het belangrijkste opgegeven, dat wel eens heel weinig zijn moest. Zelfs de *buitenplaatsen* van *Walcheren* worden opgenoemd. Op gelijke wijze wordt *Schouwen*, *Duiveland*, *Tholen*, *Zuidbeveland*, *Noordbeveland*, ezv. ezv. behandeld. Want wij moeten nog van andere stukken in dit werk een woord zeggen. Eer wij dit doen, beklagen wij het, dat voor zulke lezers, die geen Latijn verstaan, niet altijd, gelijk hier en daar, de moeite der vertaling genomen is; ruimte was er genoeg toe.

Achter de *Beschrijving* vindt men *Bijlagen ter beantwoording van hetgeen door sommige Schrijvers, in de laatste jaren, over* Zeeland *en de* Zeeuwen *is in het licht gegeven.* Deze zijn, voor zoo veel dezelve wederleggingen zijn, zoo als men ze van bevoegde regters, die hunne zaak volkomen meester zijn, te verwachten heeft, hoewel niet elk altijd, wanneer hij zeggen moet: „*Dat is raak*," even voldaan zal zijn over het scherpe, dat zoo ligt driftige ingenomenheid met eigene begrippen vermoeden doet. De eerste Bijlage is gerigt tegen het oordeel, door onze beroemde Schrijvers van de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* geuit over der *Zeeuwen* onbestaanbaarheid met zichzelve, ten aanzien hunner Godsdienstbegrippen. De tweede brengt den Schrijver van de *Reis door Holland*, bij MAASKAMP vóór achttien jaren uitgegeven, en die in den tekst reeds eene goede beurt gehad had, slag op slag, de lompste fouten onder het oog. Niet beter komt er, in de derde, de *Gids voor de XVII Nederlandsche Provinciën* af, vóór drie jaren door denzelfden bezorgd. Eene vierde Bijlage geeft aan VON PERRYN PARNAJON, wiens *Levensgevallen en Reizen* te dien zelfden tijde vertaald zijn, een dergelijk bescheiden deel. G. BRUINING's *België* wordt in de vijfde om meer dan ééne onnaauwkeurigheid berispt, en aan VAN KAMPEN nog eene zesde besteed, of liever aan de lezers zijner *Staats- en aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden*, te hunner waarschuwing tegen historische misslagen. TUCKEY's, ja kostbaar, maar toch ook kostelijk werk, *Aardrijkskunde voor Zeevaart, ezv.* wint voor deszelfs bezitters in wezenlijke waarde door de verbeteringen, in de zevende Bijlage aan hetzelve toegebragt. De Heer MUYT zal, na het lezen der achtste, ook wel „*peccavi*" moeten en, hopen wij, willen zeggen. Ware daarmede alles maar

ver-

verholpen! In de negende Bijlage wordt, goed rond, goed *Zeeuwsch*, Monsr. DE CLOET bediend, over zijne *Geographie Historique, etc.* De tiende is van eene andere soort, handelende *over de uitvinding der Verrekijkers te Middelburg*, zeer breedvoerig. Door deze Bijlagen is den *Zeeuw* en den beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis geen mindere dienst gedaan, dan door het werk zelve. Voor den, nu volgenden, *Reiswijzer* zal men de Schrijvers mede dankzeggen. Hij geeft eerst *algemeene aanwijzingen*, omtrent de *groote wegen*, *tollen* en *reiswegen*, met gewigtige *waarschuwingen* en *onderrigtingen*; handelende voorts over de *watergetijden*, met opheldering door gepaste *tabellen*, waarop eene verklaring der *reiskaart*, van welke men zeggen mag „*finis coronat opus*" (het einde kroont het werk) en der *afstandstafel* volgt, die dezelve voorafgaat. Ten andere geeft deze *Reiswijzer* de *verblijfplaatsen* en *reismiddelen* op, zoodat men terstond kan weten, hoe men in staat is en behoort te reizen door en van en naar de onderscheidene districten van *Zeeland*. De *Nalezing* bewijst, dat het den Schrijveren te doen was, om aan hun werk de meestmogelijke volkomenheid te geven. Het *Register* is eene waarlijk beleefde behandeling der lezers. Kort en goed, met zulke werken wordt eer en dank behaald, althans verdiend.

Waarom wordt, behalve op de Naamlijst der Inteekenaren, Z. PASPOORT niet eens genoemd, wiens *Beschrijving van Zeeland* ons toch is gebleken door dit werk niet geheel overtollig te zijn geworden?

Elogium TIB. HEMSTERHUSII, auctore DAV. RUHNKENIO; accedunt duae RICH. BENTLEJI Epistolae ad HEMSTERHUSIUM. Vita DAV. RUHNKENII, auctore DAN. WYTTENBACHIO. Cum Praefatione et Annotatione edidit JO. THEOD. BERGMAN.

(*Vervolg van bl.* 302.)

II. Van de drie verschillende klassen, waaronder BERGMAN zijne Aanteekeningen rangschikt, gelijk wij boven zeiden, behoorde tot de *tweede* het aanwijzen van alle zoodanige Schrijvers en plaatsen, wier gezag RUHNKENIUS en WYTTENBACH gebruikt, of wier uitdrukkingen zij opgenomen en door *navolging* tot de hunne gemaakt hadden.

RUHN-

RUHNKENIUS had bij zijn *Elogium* zelf geenerlei navolgingen aangewezen, maar deed het naderhand bij MURETUS op vele plaatsen, waarvan men er eenige bijeengebragt kan vinden in de *Opuscula Ruhnken.* T. II. p. 728 en 732. WYTTENBACH had in zijne eigene aanteekeningen op het *Vita* reeds verscheidene voorbeelden van dien aard opgegeven. Op het voetspoor van zulke voorgangers, hadden ook LINDEMANN, MATTHIAE, en anderen, soortgelijke navolgingen opgeteekend. Ook aan BERGMAN, die in *Praef.* pag. X, zoo wel als in *Annot.* pag. 324, het nuttige daarvan te regt erkent, is het nu en dan gelukt, iets van dien aard op te sporen. *Annot.* pag. 307 meent hij den grond van een gezegde van RUHNKENIUS, in wiens *Elog.* p. 14. NIC. HEINSIUS *Poëtarum Latinorum Sospitator* wordt genoemd, gevonden te hebben bij BROUKHUS. *ad Tibullum.* Pag. 326 ad *Elog.* p. 45. wijst hij eene fraaije plaats aan van MURETUS, door LINDEMANN en door hemzelv' weleer voorbijgezien. Pag. 355. ad *Vit.* p. 4, bij *temporis medicinam — ratione repraesentare*, zegt hij: Hier had WYTTENBACH het oog op CICERO *ad Div.* V, 16, waar wij lezen: *exspectare temporis medicinam, quam repraesentare ratione possimus.* Pag. 373. ad p. 21. *ut, quoad posset ab ejus* (HEMSTERHUSII) *latere non discederet*, vinden wij de bekende plaats van CICERO bijgebragt, *de Amic.* Cap. I. Pag. 420. ad p. 72. *aures hebetiores, oculos acres atque acutos habere*, wordt te regt met het zeggen van HERODOTUS vergeleken τὰ ὦτα ἀπιςότερα τῶν ὀφθαλμῶν. En zoo ook op vele andere plaatsen meer. Desniettemin schijnt het, alsof aan BERGMAN's aandacht ontsnapt zijn, bij het *Elog.* pag. 44. *Latinam linguam pulcrae matris Graecae pulcram filiam esse*, waarin zeer zeker eene navolging ligt opgesloten van de fraaije Ode van HORATIUS, *Carm.* I, 16: *O matre pulcra filia pulcrior;* en pag. 66. *illum cunctando rem restituisse*, waar insgelijks het bekende versje van ENNIUS over FABIUS MAXIMUS bedoeld wordt, bij CICERO bewaard gebleven, *de Off.* I, 24: *Unus homo nobis cunctando restituit rem, cet.*

III. Nog oneindig belangrijker is de derde klasse van Aanteekeningen, de *Historia Literaria* betreffende. Niet alleen vinden wij hier berigten en teregtwijzingen omtrent zaken en personen, in het *Elogium* en *Vita*, hetzij met opzet, hetzij in 't voorbijgaan, aangeroerd; b. v. over binnen- en buiten-

tenlandsche Geleerden, onder anderen bij het *Vita*, pag. 45, over KOEN, PIERSON, A. HERINGA, BACHIUS en anderen, *Annot.* pag. 463 sqq.; maar ook treffen wij hier in het bijzonder niet weinig aanmerkelijke, ja somtijds geheel nieuwe bijdragen aan tot het letterkundig leven van HEMSTERHUIS en RUHNKENIUS, alle tot aanvulling en opheldering van het *Elogium* zoo wel als van het *Vita* strekkende. Wij rekenen ons verpligt, het voornaamste daarvan op te geven, ten' einde den Lezer in staat te stellen, om daaruit zelf de meerdere of mindere waarde van het werk te bepalen.

Wat dan vooreerst HEMSTERHUIS betreft: in *Annot. ad Elog.* pag. 308. vindt men een kort, maar volledig berigt aangaande 's mans Aanteekeningen op *Xenophon Ephesius.* — Pag. 309, vergel. met *Add. Ann.* pag. 499, wordt 's mans geboortedag, in de noot op het *Elog.* pag. 18 gesteld op den 1 Febr. 1685, volgens zeker *Eloge*, te vinden in de *Biblioth. des Sciences et des beaux Arts*, en volgens het bijschrift op HEMSTERHUIS' portret, in de Senaatkamer der *Leidsche* Akademie bewaard, naauwkeuriger bepaald op den 9 Jan. van dat zelfde jaar: althans wij twijfelen niet, of de laatste opgave, rustende op het gezag van een geloofwaardig verhaal (*) en gestaafd door een authentiek gedenkstuk, moet natuurlijk meer waarschijnlijk zijn dan de eerste, waaromtrent het zeer wel mogelijk is, dat RUHNKENIUS verkeerd zal onderrigt geweest zijn; te meer, daar het hem toch niet te doen was om eene volledige levensbeschrijving van HEMSTERHUIS, maar veeleer om eene uitgewerkte schets van 's mans uitstekende verdiensten als volmaakten *Criticus.* — Pag. 310 en 482 treffen wij al weder met verwondering iets aan, dat even min te voren algemeen bekend was; te weten, dat HEMSTERHUIS, die in de *Grieksche* en *Latijnsche Letteren* zoo geheelenal te huis was, ook gansch geen vreemdeling in de *Oostersche Talen* moet geweest zijn. — Pag. 316 en

(*) Wie de Schrijver van dat *Eloge* geweest zij, is ons niet met zekerheid bekend; doch het is zeer wel mogelijk, dat deze en andere dergelijke Levensberigten, en misschien ook wel Boekbeoordeelingen, in dat in zijn' tijd belangrijk Maandwerk, te *'s Gravenhage* bij P. GOSSE uitgegeven, uit de pen gevloeid zijn van den welbekenden en geachten ELIE LUZAC.

en *Add.* p. 501 wordt gehandeld van zijne Aanteekeningen op PROPERTIUS en ARISTOPHANES. — Pag. 317 van zijne *Oratiën* en *Programmata*; alsmede pag. 332 van zijne zoo wel uitgegevene, als onuitgegevene *Brieven*. Verg. *Add.* pag. 500. — Pag. 321 leest men iets over zijn' schoonvader, den oudheidkundigen JAC. WILDIUS (DE WILDE), en zijn huwelijk met deszelfs dochter, CORNELIA MARIA DE WILDE. — Pag. 330 en *Add.* p. 503 sq. wordt van zijne werkzaamheden aan HESYCHIUS, THOMAS ATTICISTA, TIMAEI *Lex. Plat.*, JOANNES CHRYSOSTOMUS, en anderen, gesproken; en tevens eene doorgeleerde, doch waarschijnlijk slechts weinig bekende, *Annotatie* vermeld, geplaatst in MUSGRAVE's *Exerc. Eurip.* — Pag. 331 sq. en *Add.* 504 zal men het een en ander van belang ontmoeten aangaande zijnen LUCIANUS, aan welken Schrijver HEMSTERHUIS in *Holland* gelijktijdig met GESSNER in *Duitschland* werkte. — Pag. 333 wordt met een woord gewaagd van zijne *Adversaria* en andere *inedita*: hierover zoude zeker veel meer te zeggen zijn geweest; maar BERGMAN moest zich wachten voor eenen inval op het grondgebied van zijnen vriend GEEL, die deze taak reeds lang voor zich had genomen, en door de uitgave van 's mans *Supplementa Lucianea* reeds getoond heeft daarvoor ten volle berekend te zijn. — Pag. 506 der *Add.* worden ter loops de zonen van HEMSTERHUIS vermeld, FRANCISCUS en JACOBUS, waarvan in het *Elog.* pag. 67 en 74, met nog een' derden, te *Leiden* aan de kinderziekte gestorven. Rec. meent van goeder hand te weten, dat er nog een vierde moet geweest zijn, te *Groningen* woonachtig, en die zijnen broeder FRANCISCUS nog overleefd hebbe, maar van dezen zoo zeer, in vernuft, smaak, oordeel en geleerdheid, uitmuntenden man in geestvermogens ongeloofelijk veel verschilde. — Eindelijk, *Ann.* pag. 351, *Add.* p. 506, vinden wij een sprekend bewijs van HEMSTERHUIS' onvermoeide werkzaamheid in het voornemen van in een' uitvoerigen en weldoorwrochten *Commentarius* op POLLUX zijnen jeugdigen arbeid op meergevorderden leeftijd te voltooijen. Dan, ook deze *Commentarius* zal, helaas! met zoo vele andere van 's mans nagelatene papieren, onherroepelijk verloren zijn gegaan.

Niet minder talrijk en belangrijk zijn de bijvoegselen tot de levensgeschiedenis van RUHNKENIUS. In de *Annot. ad Vit. Ruhnk.* pag. 367 sq. en 369—372 wordt eene aanmerke-

lij-

lijke gaping aangevuld door berigten omtrent RUHNKENIUS' eerste levensjaren bij zijne aankomst in *Holland*, vervolgens zijn tweede vaderland geworden: vooreerst zijn' gemeenzamen omgang en naauwe vriendschap met den beroemden GERARDUS MEERMAN, en zijn verblijf met deszelfs jongeren broeder, over wiens studiën hij het opzigt voerde, aan de *Leidsche* Hoogeschool; daarna zijne inwoning bij den gulhartigen en geleerden D'ORVILLE te *Amsterdam*; vervolgens zijn' terugkeer naar *Leiden*, waar hij van dien tijd af zijn vast verblijf bijna onafgebroken schijnt gevestigd, en door privaat onderwijs aan verscheidene kweekelingen der Hoogeschool niet weinig nut gesticht te hebben. Daar, waar van MEERMAN en van RUHNKENIUS' leerlingen gesproken wordt, is het vreemd, nergens eenige melding gemaakt te vinden van voornoemden G. MEERMAN's beroemden zoon JO. MEERMAN, die toch, volgens uitdrukkelijk getuigenis van CRAS, *in Elog. Meerm.* pag. 12, van RUHNKENIUS *privaat onderrigt in de Grieksche taal* gehad heeft. Hier ten minste, of elders bij pag. 432, waar van een ander zijner discipelen, F. G. BOERS, gesproken wordt, had zulks wel verdiend met een woord te worden aangestipt. Dit in het voorbijgaan. — Intusschen verwaarloosde RUHNKENIUS zijne eigene studiën in geenen deele, maar leide zich, op raad van HEMSTERHUIS, bijzonder toe op de Regtsgeleerdheid, en wist, onder het geleide van den grooten O. SCHELTINGA, en door eene hem geheel eigene wijze van studeren, deze wetenschap met de beoefening der Grieksche en Latijnsche Letteren ten allernaauwste te vereenigen; in welk opzigt BERGMAN te regt de aandacht op zijn voorbeeld vestigt. Getuige daarvan zijne uitgave der *Commentariën* van THALELÆUS enz. in 1752, en zijn, hoewel naderhand verijdeld, voornemen, om ook het in het Grieksch geschrevene *Promptuarium Juris* van HARMENOPULUS op nieuw in het licht te geven. Van dit alles vindt men in BERGMAN's *Annot.* p. 401 sq. en 409 wederom vrij wat meer, dan in het *Vita* zelf. — Pag. 417 wordt het jaar van RUHNKENIUS' vertrek naar *Parijs*, in plaats van 1755, volgens WYTTENBACH p. 64, liever een jaar vroeger, op 1754, bepaald. — Aldaar wordt de reden, waarom RUHNKENIUS nooit gezocht heeft bij het Latijnsche schoolwezen geplaatst te worden, zeer waarschijnlijk daaraan toegeschreven, dat hij, deels uit hoofde zijner mindere gemeenzaamheid met on-

ze moedertaal, deels in andere opzigten, ondanks zijne groote geleerdheid, zichzelven tot dat elementaire onderwijs der jeugd minder geneigd en geschikt gevoelde, niet uit minachting of trotschheid. Want dat RUHNKENIUS op het Latijnsche schoolwezen niet als uit de hoogte nederzag, daarvan strekt, behalve het door BERGMAN aangevoerde, ten bewijze, niet alleen dat hij nu en dan bekwame leerlingen daartoe aanbeval, maar ook somtijds zich over de verbetering der Latijnsche scholen niet onduidelijk uitliet. Zoo, zegt men, wilde hij b. v. voor de veelal barbaarsche *Colloquia* van CORDERIUS liever de veel meer zuivere *Dialogi sacri* van CASTALIO, en voor de ondergestokene *Disticha Catonis* insgelijks, ik weet niet welke, veel betere, *Hexametri de Moribus* in de plaats gesteld hebben. — Pag. 420 meent BERGMAN grond te hebben, om, tegen WYTTENBACH p. 67, te stellen, dat RUHNKENIUS *Membre de l'Académie des Inscriptions* zoude geweest zijn. — Pag. 430 zegt BERGMAN van de *Oratio de Doctore umbratico* zoo veel, als noodig was om het verhaal van WYTTENBACH desaangaande te verbeteren en te wijzigen; iets, dat WYTTENBACH zelf zoude gedaan hebben bij eene tweede uitgave, zoo hij die ooit had mogen geven, volgens het getuigenis van MAHNE, in *Epist. Sodal. Philom.* pag. 18. — Pag. 435 sq. wordt gesproken van de *Dictata* van RUHNKENIUS, reeds gedeeltelijk in *Duitschland* uitgegeven, gedeeltelijk nog onuitgegeven; en wenscht BERGMAN met regt, dat wij, *Nederlanders*, ons de eer, van dergelijke *Anecdota* het eerst aan den dag te brengen, mogen aanmatigen, liever dan die voor vreemdelingen over te laten, die daartoe veelal kwalijk uitgerust zijn, en slecht geschrevene en gebrekkige afschriften tot hunnen dienst hebben; terwijl wij hier te lande de echte en volledige handschriften zelve bezitten, en, waar deze mogten ontbreken, ons gereedelijk den toegang zien geopend tot naauwkeurige kopijen, van 's mans beste leerlingen afkomstig, of bij de thans nog in leven zijnde *Ruhnkenianen* berustende. Van CICERO's *Epistolae ad Familiares* en van PLAUTUS had BERGMAN er bij kunnen voegen, dat RUHNKENIUS gewoon was, na den afloop van zijnen jaarlijkschen grooteren Cursus, b. v. over TERENTIUS of SUETONIUS, nog bovendien over gene eene *Lectio Cursoria* te geven; en van daar mogelijk af te leiden, waarom over geen van beiden onder zijne handschriften geschrevene *Dictata* be-

bestaan. Misschien teekende hij wel iets voor zichzelven daarbij op, maar niet met oogmerk om eigenlijk gezegd te *dicteren*. Er bestaan echter, zoo wij ons niet bedriegen, nog *Excerpta* van hij sommigen zijner beste leerlingen, die wij hopen, dat eens der vergetelheid zullen ontrukt worden. — Pag. 447 leest men een voldoend berigt aangaande LONGINUS' *Ars Rhetorica*, door de schranderheid van RUHNKENIUS wedergevonden; en pag. 483 RUHNKENIUS' eigenhandig *Levensberigt*, aan zijnen ouden vriend en landgenoot HAKEN geschreven; beide, het een zoo wel als het ander, overgenomen uit de *Opuscula Ruhnken.* Tom. I. pag. 183. en Tom. II. pag. 896 sq. Dat deze beide stukjes, zoo naauw met het *Vita Ruhnken.* verbonden, hier volstrekt niet konden gemist worden, en het overnemen daarvan in geenen deele de *Opuscula* kan benadeelen, gevoelt elkeen, die zich herinnert, dat niet allen, en wel verreweg het kleinste gedeelte der genen, die dit *Elogium* en *Vita* zullen koopen, zich tevens daarbij de beide deelen *Opuscula* dadelijk zullen aanschaffen, en er dus moest zorg gedragen worden, dat zij, die deze laatste niet bezitten, echter van de beide voornoemde stukjes niet verstoken zouden blijven. — Pag. 457 erkent BERGMAN, tot heden toe nog niet te hebben kunnen op het spoor komen, waar KLOTZ, volgens WYTTENBACH's schrijven pag. 159, van ERNESTUS zoude gezegd hebben, dat hij een nietswaardig Geleerde was, die niets beter wist te doen, dan *notulas adspergere*; en even min, pag. 490, waar, volgens WYTTENBACH p. 250, de smaadvolle vergelijking van REISKE te vinden is, die VALCKENAER en RUHNKENIUS voor *de beide naäpers van* HEMSTERHUIS (*duos Hemsterhusii simios*) uitmaakte. Wij noteren dit met opzet, om er de aandacht op te vestigen van degenen, die meenen mogten het te weten, of op weg te zijn om het te kunnen ontdekken. — Pag. 476 berigt ons BERGMAN, volgens een bij toeval gevonden proefblad, dat RUHNKENIUS zijne *Voorrede* voor SCHELLER's *Woordenboek* reeds in Jan. 1795 moet hebben afgewerkt. — Pag. 484—487 vindt men het een en ander bijeengebragt aangaande RUHNKENIUS' *briefwisseling met binnen- en buitenlandsche Geleerden*; iets, waarover wij meer verwachten uit zijne brieven zelve, weleer door WYTTENBACH verzameld en thans onder MAHNE berustende, wiens uitgave wij reikhalzend te gemoet zien. — Eindelijk, om geene meerdere we-

wetenswaardige zaken op te halen, vinden wij pag. 493, in de noot, de authentieke bronnen aangewezen van WYTTENBACH's verhaal van de *inlijving der Boekerij van* RUHNKENIUS *in de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool*, bewaard gebleven in het destijds uitgegeven *Dagverhaal van het vertegenwoordigend Ligchaam des Bataafschen Volks*, alwaar zoo wel de *Missive van Curatoren*, als het *Rapport van den Heer* H. VAN ROIJEN, beide meesterstukken in hunne soort, vooral verdienen nagelezen te worden, en tot een duurzaam bewijs mogen verstrekken, hoeveel prijs men in die troebele tijden stelde in den *aankoop* van die Boekerij, uit vrees dat een zoo kostbare letterschat door publieke veiling mogt verspreid en uitlandig raken; veel meer dan thans, nu, te midden van vrede en meerderen voorspoed, soortgelijke *Legaten* van de hand gewezen worden, en prooi gegeven aan den meestbiedenden vreemdeling.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Zur Vermählung des Prinzen der Niederlande, FRIEDRICH WILHELM CARL, mit der Prinzessinn von Preussen, LOUISE AUGUSTE WILHELMINE AMALIE, Königliche Hoheiten, zu Berlin den 21 Mai 1825. Dargereicht von G. H. VAN SENDEN, Prediger zu Middelbert bei Gröningen. Gröningen bei *W. Zuidema*. 1825. In 4to. 8 Seiten.

Ieder regtgeaard Nederlander deelt in het geluk van den geliefden tweeden Zoon zijns geëerbiedigden Konings, en verheugt zich te mogen gelooven, dat aan denzelven de door Vorsten zoo zelden genotene zaligheid mag te beurt vallen van eene Gade aan zijn hart te drukken, welke niet het staatsbelang hem opdrong, maar de innigste liefde onafscheidelijk aan hem verbond. Onze vaderlandsche Dichters zullen gewis niet achterlijk blijven, om met hunne zangen deze feestelijke gebeurtenis te verheerlijken, en de tolken zijn van de gevoelens eener geheele Natie, welke reeds zoo duur aan dezen jeugdigen Vorst verpligt is voor zijne krachtige bevordering van verschillende weldadige Instellingen. De Heer VAN SENDEN, die de Hoogduitsche lier met den besten uitslag bespeelt, gaat hen voor, en stort, in vloeijende en waar-

 lijk

lijk niet alledaagsche verzen, de hartelijkste zegenwenschen uit over het Vorstelijke Paar. Moge zijn gedicht ook in Duitschland, vooral in Pruissen, verspreid en gelezen worden, en de onopgesmukte loftuitingen, aan onzen Koningszoon gegeven, dezen onzen naburen ten bewijze strekken, dat, indien zij ons een onwaardeerbaar geschenk geven in hunne beminnelijke Prinses, niemand waardiger was, om haar te ontvangen, dan wij, dewijl wij haar konden vereenigen met eenen Jongeling, zoo edel en verdienstvol als Prins FREDERIK *der Nederlanden.*

Bij de Overstroomingen, in Februarij 1825, *door* W. J. MEINSMA. *Te Assen, bij* C. van Gorcum. 1825. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl.* *f* :-15.

De Watersnood in Sprokkelmaand 1825, *enz.* *Door* Js. DE JONG, *Predikant te Zwartewaal. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1825. *In gr.* 8*vo.* 12 *Bl.*

Herinnering aan onzen togt naar eenige Noordhollandsche Dorpen, overstroomd op den 4den Febr. 1825. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1825. *In gr.* 8*vo.* 23 *Bl.* *f* :-40.

Rouwklagt aan Overijssel, den 4den en 5den Febr. 1825; *toegezongen door* A. WISPELWEY. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1825. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl.* *f* :-20.

Watervloed van den 4den en 5den Febr. 1825. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1825. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl.* *f* :-40.

Nederlands Watersnood van Sprokkelmaand 1825. *Lierzang door* L. VAN DEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr.* 8*vo.* 13 *Bl.* *f* 1-25.

(*Allen ten voordeele der noodlijdenden in verschillende gewesten.*)

Wij hebben dikwijls gelezen, dat het *Stroomdicht* (men denke aan ANTONIDES en SMITS) eene bijzondere, aan de Nederlandsche letterkunde bij uitsluiting eigene, dichtsoort uitmaakt, en hebben daar volstrekt niets tegen; offschoon wij onze verwondering niet kunnen ontveinzen, dat men aan het

Over-

Overstroomingsdicht volstrekt niet gedacht, en aan hetzelve geene vroegere bijzondere eereplaats toegewezen hebbe. Ieder land heeft zijne stroomen, en de Romeinsche AUSONIUS bezong, reeds vóór vijftien eeuwen, de *Moezel* en de zalmen, die in dezelve gevangen worden; maar geen land lijdt zoo veel aan overstroomingen als het onze, en geen volk heeft ons, voor zoo verre wij weten, het voorbeeld gegeven om dezelve te bezingen. Eene andere vraag is het, of deze Overstroomingsgedichten veel tot den luister onzer letterkunde bijdragen; want het schijnt een onderscheidend kenmerk van deze dichtsoort te zijn, dat zij doet geeuwen en insluimeren, en dat men onder zes van derzelver voortbrengsels naauwelijks één goed aantreft. De voor ons liggende stukjes bewijzen onwedersprekelijk de waarheid dezer stelling, en wij raden dus den toekomstigen schrijver van de *Theorie onzer Nederlandsche Dichtkunst*, om dezelve zeer eenvoudig, als vertegenwoordigers van het geheele vak, ten grondslag te leggen van de hoogwijze bespiegelingen, welke hij over het *Overstroomingsdicht* zoude willen maken. Wij gelooven niet, dat het eindöordeel over het geheele *genre* alsdan zeer gelukkig zal uitvallen, maar vreezen zelfs voor dit of dergelijk vonnis: Wat iedereen meent te kunnen, die naauwelijks lezen of schrijven geleerd heeft, dat is geen beoefenen waard.

Wij hebben onszelven daar een weinig vooruitgeloopen, en reeds in onze deftige voorafspraak geen bijzonder gunstig oordeel over het grootste gedeelte dezer stukjes geveld. Nu, wij zouden het toch niet langer kunnen verzwijgen, dat de Heer MEINSMA niet alleen geen denkbeeld heeft van poëzij, maar zelfs niet van dragelijke versmakerij, en dat derhalve alleen zijn welmeenend doel, om de mededeelzaamheid zijner landgenooten ook voor het ongelukkige *Drenthe* in te roepen, lof verdient.

Ds. DE JONG, tweede Voorzitter van het Genootschap te *Zwartewaal*, dat eene zinspreuk voert:

Is hier ontwikkeling des menschen grootste taak,
Juist daarom lezen wij tot *Nut* en tot *Vermaak*.

uit welke men reeds den dichterlijken aanleg des geheelen dorps kan beoordeelen, maakt het toch veel beter; hij is zelfs niet ongelukkig in sommige korte tafereelen van nood

en ellende te schetsen; maar een couplet als het volgende weegt tegen verscheidene betere op:

Ziet gij dien *strooklomp* wel, zie daar het lijk der moeder,
  Reeds door der golven woên van 't levenslicht beroofd!
Vergeefs zoekt aan haar borst de zuigeling naar *voeder*,
  Zij heeft haar zorg aan 't kind voor 't laatst reeds afgesloofd.

Veel minder vonken van dichterlijk gevoel zijn er te vinden in de berijmde reisbeschrijving van den togt naar de Noordhollandsche dorpen door M. (Wij zullen den naam des mans, die zich aan ons genoemd heeft, maar niet ten volle uit spellen.) Eigenlijke gebreken tegen het werktuigelijke der kunst vindt men wel niet vele; hiervoor heeft waarschijnlijk de gedienstige hand des uitgevers gezorgd; maar het verhalende gedeelte is in den volgenden echten kronijktoon:

En schoon bij 't treurberigt de blijmaar zich nog paarde,
Hoe reeds het dorpsbestuur geen zorg noch liefde spaarde,
Ook hoe *de goede stad van 't hulpzaam Monkendam*,
Uit 't bijgelegen dorp, den vlugtling tot zich nam,
Moest toch de kiel van wal —

en in het bespiegelende stemt hij den trant niet veel hooger; ja mist zelfs de duidelijkheid, door welke zijn gerijmd proza zich anders aanbeveelt:

Ja, dierbaar Vaderland! Gij hebt de vrucht geprezen
Der Vaderen ramp, van ouds, zij zal het nu ook wezen;
Ter regt verheft ge u op 't oudvaderlijke hart,
Nog altijd beter weêr, na zware lijdensſmart.
Ja, Vaderland! ik hoor, als kind wil ik u hooren!
Gij spreekt mij van uw ramp, nu over ons beschoren, enz.

Onze lezers zijn vast reeds in den dut; doch wij verzoeken hun, zich de oogen uit te wrijven, want wij beginnen te klimmen, en wel vooreerst met de *Rouwklagt aan Overijssel* van WISPELWEY, welke, schoon soms wel eens wat duister in de uitdrukking, ten minste op dichterlijker toon gestemd is; en vervolgens met de jonge Vriesche dichteres van den *Watervloed*, die van de pers van SURINGAR tot ons gestroomd is. Hier toch vinden wij de onmiskenbare sporen van een dichterlijk talent, dat bij verdere ontwikkeling en beschaving geurige vruchten zal kunnen dragen. Eindelijk

(want

(want dit hebben wij, volgens eene fijne berekening, tot het laatste bespaard, opdat het ook bij deze onze aankondiging *einde goed, alles goed*, wezen mogt) zijn wij, na lang aan den voet des bergs geworsteld, en met WISPELWEY en het lieve Vriezinnetje langzamerhand opgeklommen te hebben, op een bekoorlijk plekje van den Pindus gekomen, waar ons de jeugdige en nog weinig bekende VAN DEN BROEK op eenen krachtigen Lierzang vergast, die zelfs aan eenen meester in de kunst geene oneer zoude doen. Tot eene aangename verkwikking aan het einde van onzen korten, maar lastigen en vervelenden togt, schrijven wij de volgende *strophe* af:

'T Is vreeslijk! Dood en onheil waren.
  Hun wreede sleep, belust op buit,
  Wringt zich zijn' diepen kerker uit,
En steekt zijne armen uit de baren,
  En grijnst zijne offers vreeslijk toe,
  En zweept ze, teistrend, mat en moe,
En neigt het oor naar klagt noch bede,
  En toont geen' aangewetten stand,
En sleurt de kermende offers mede
  Door dwarrelvloed en vlottend land.

Waren alle Overstroomingsgedichten in dezen smaak, dan kregen zij in de verwacht wordende Theorie onzer Dichtkunst zeker een beter plaatsje, dan het ongelukkige hoekje, in hetwelk wij dezelve boven meenden te moeten verwijzen; doch, hoe zij ook wezen mogen, en hoe Schotsch en Spaansch 'er de meeste mogen uitzien, alle verdienen zij lof, om het edel oogmerk, waarmede zij werden uitgegeven; en, schoon wij derzelver vervaardigers niet mogen bewonderen als dichters, achten wij hen echter hoog als gevoelige menschen, die gaarne datgene ten offer bieden, wat zij bezitten.

Adolf en Amalia, of Erkenning van Misstappen. Oorspronkelijk Nederlandsch. Door den Schrijver van Christina, of de Gevolgen van Wellust en Vooroordeel. *In II Deelen. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1824. *In gr. 8vo.* 457 *Bl. f* 3-60.

De goede zedelijke bedoeling van dit verdicht verhaal is

niet te miskennen; het is eene aanwijzing, hoe het kwaad zijnen meester loont, ramp en ongeluk het hart verbeteren kan, en eene goede Voorzienigheid het kwade ten beste schikt. Waar is, hetgeen de schrijver zegt in het voorberigt, dat dit alles beter bij een geschiedkundig tafereel, en alzoo in levende voorbeelden, dan wel bij dorre redenering, wordt gevoeld en erkend; dan tevens is het waar, dat men zoodanig eene geschiedenis ligt verzieren kan, maar dat daarbij dan geenszins nog bewezen is, dat het werkelijk zoo toegaat in de wereld: voor al te in het oog loopende onwaarschijnlijkheden moet zich dan de verdichter wachten. Wij zeggen dit echter niet ten nadeele van dezen roman, in welken ons niets verhaald wordt, of het *kon* ten minste alzoo geschied zijn; evenwel vonden wij veel, dat al zonderling toevallig schijnt. Het eerste deel der geschiedenis is ook wat lang gerekt; en dit zeggen wij vooral om den schrijver, van wien wij meerdere lettervruchten verwachten, en dien wij daartoe wel durven aanmoedigen: bij eenige meerdere beknoptheid zal zijn arbeid voorzeker winnen. Men kan dit werk, zegt de schrijver, als een vervolg op zijne *Christina* aanmerken, en zal dan nu den daaruit reeds bekenden *Frans* genoegzaam gestraft vinden. Wij herinneren ons deze *Christina* niet zoo volkomen meer; maar dit werk was ons welkom, en wij houden hetzelve voor eene niet ongelukkig geslaagde proeve in het romantische vak, welke wij te danken hebben aan eene vaderlandsche pen. Wij houden ons overtuigd, en dit werk bevestigt het, dat onze vaderlandsche vernuften ook in dit opzigt zeer goed in de behoefte van ons lezend publiek kunnen voorzien; zoodat wij zoo vele vertalingen, als nog al gedurig het licht zien, zonder groot verlies wel konden ontberen. Wij kunnen het boek onzen jongelieden aanprijzen, daar het aangenaam onderhoud geeft, en goede aanwijzingen en lessen bevat; vooral ook het vertrouwen op de Voorzienigheid bij den deugdzamen uitlokt en bevordert.

Wij twijfelen intusschen zeer, of, al leven wij dan nog onder het Fransche wetboek, eene minderjarige weeze bij ons wel gevaar loopt, dat men haar zoo onbedachtzaam een' onbevoegden en slechten voogd zal geven, die zoo geheelenal haar vermogen vervreemden kan, en zulks zonder dat er eenig verhaal is op den toezienden voogd. Dit ware inderdaad vreesselijk, en zou ons naar spoedige verandering van wetten nog te vuriger doen wenschen. Maar wij meenen, dat een toeziende voogd tot de noodige voorzorg allezins is geregtigd, en, bij verzuim, wel degelijk mede aansprakelijk is voor iedere schade. Doch dit slechts in het voorbijgaan, en opdat geene weeze, wie dit verhaal misschien in handen komt, zich noodeloos over haren voogd ontruste.

Boekbesch. No. VI, bl. 240, reg. 14, staat *epiroötie*, lees *epizoötie*. — No. VII, bl. 305, reg. 23, staat, in eenige afdrukken, *ehoriale*, lees *enchoriale*.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders; voor het jaar 1822. *In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen* 383 *Bl. f* 2-60.

Register en Bladwijzer op de Verhandelingen over de jaren 1787—1810. 251 *Bl. f* 1-90.

Een tweetal welbewerkte Prijsverhandelingen maakt den inhoud uit van het Deel, door het Haagsch Genootschap in het jaar 1823 uitgegeven. Zij zijn het opstel van de Eerw. Heeren G. B. REDDINGIUS en S. D. DE KEIZER, de eerste Theol. Doctor en Predikant te *Assen*, de andere te *Amsterdam*. Beiden zagen zich op nieuw met zilver bekroond; en hunne Godgeleerdheid, uit vroegere werken in ons Vaderland, bijzonder bij hunne Kerkgezindte, vermaard geworden, maakt bijkans onze aanprijzing overbodig. Zij beantwoordden de Vraag van het Genootschap, „ eene beknopte en met uitlegkundige gronden gestaafde opgave" verlangende „ van de *Christelijke* (*) Geloofs- en Zedeleer, volgens het Evangelie „ van JOANNES."

Te lang misschien toefden wij met onze aankondiging van dit boekdeel. Of het bijkwam, dat deszelfs inhoud ons te weinig ter lezing uitlokte, laten wij liefst onbeslist; hoezeer wij het daarvoor houden, dat er bij het Hervormd Kerkgenootschap aan Godgeleerde Zamenstellen, *Systemata* van ouderen en lateren tijd, geene behoefte is; en wij de zoodanige, die een *gedeelte* der H. Schrift ten eigenlijken grondslag hebben, altijd voor *on-*

vol-

(*) Wij onderstreepten dit woord, dewijl het ons eenigzins overtollig toescheen.

volledig aanzien, en alzoo niet begunstigen zouden. Trouwens, Joannes' Evangelie behelst zoo veel, dat voorlang gerekend werd voor de aloude en bijkans vermolmde regtzinnigheid hier te lande te pleiten, dat Recensent zich niet zal ergeren aan de keuze des Genootschaps, om hetzelve op nieuw ten voorwerp van onderzoek te stellen; hoezeer hij voor zich wenschen moge, dat op vereeniging van Protestantsch Christelijke gevoelens meer regtstreeks wierd aangelegd. Hierom was het voor hem een genoegen, bij voorraad zelfs in de Vrage van *uitlegkundige gronden* gewaagd te vinden, en na de lezing te vernemen, in welken toon van lofwaardige gematigdheid, en billijk wantrouwen over het meest duistere en onzekere in gezegd Evangelie, beide de Schrijvers zich geuit, en, laat het dan ook doorgaans alzoo bevonden worden, hunne met de meest algemeen aangenomene leer der Kerk instemmende gevoelens verdedigd, ja ook tegen andere te vrije uitleggingen der Schrifture bepleit hebben.

Na eene gepaste inleiding over den Evangelist en zijn onderhavig Boek, doorloopt de Eerw. REDDINGIUS deezelfs geheelen inhoud in eene geregelde orde. Plaatsen van Joannes haalt hij, zoo veel noodig, niet slechts aan, maar deelt hij met de bijgevoegde eigene woorden van den gewijden Schrijver mede, toeft den lezer daarbij, dringt er telkens zijne stellingen uit aan, en geeft tevens aan dezelve de gevorderde toelichting.

Op gelijke leest schoeide ook DE KEIZER zijnen arbeid. Hij, echter, is in zijne Verhandeling meer volledig, en vereischt meer bekendheid met den Evangelist dan zijn voorganger, daar hij zich met eene bloote *aanhaling* der teksten vergenoegt, tot staving van hetgene hij voordraagt. Zijn werk is hierom beter om nageslagen, dan wel geschikt om gelezen te worden. Wel te regt dus heeft zijn Eerw. den *inhoud* van zijn geschrift aan het hoofd geplaatst, en achter hetzelve de uitlegkundige en toelichtende *aanteekeningen*, die, ten getale van 165 aangegroeid, het bijvoegen eener lijst van daarin opgehelderde teksten nuttig, zoo niet noodzakelijk maakten.

Eigt

Ligt zal men ons verontschuldigen, dat wij van een zoo groot en uitgebreid geheel, als in het werk zelve naauwelijks, dan met te groote bekorting van deze en gene deelen, te behandelen was, geen kort begrip hier plaatsen. Hij toch, die met den gewonen loop of vorm van een Godgeleerd en Zedekundig Zamenstel bekend is, behoeft geene verdere aanwijzing van de orde en voornamen inhoud dezer Verhandelingen, gevloeid uit de pen van kundige Mannen, tot één Kerkgenootschap behoorende, en die te meer overeenkomst hebben, doordien hare Opstellers nagenoeg zich van dezelfde vaderlandsche en Hoogduitsche Schrijvers bediend hebben. Dit alleen zij nog met een woord gezegd: dewijl Joannes met zijn schrijven inzonderheid ten doel had, om Jezus te leeren kennen, en erkennen, „ voor den Christus, den Zone Gods, opdat „ men, in Hem geloovende, het leven hebbe in Zijnen „ name," zoo moest ook de opgave der Geloofsleere in dezen bundel breeder zijn dan die der Zedeleer, welke bij den Evangelist en warmen Vriend des Heilands meer van ter zijde inkomt, en breeder door zijne voorgangers was opgeteekend in hunne Evangeliën. — Met dit verslag konden wij ons misschien vergenoegen, onze taak voor afgedaan houden, en het boekdeel, dat allezins zulks verdient, aan Hoogleeraren, Leeraren, en vrienden van Bijbelsch onderzoek, met name onder het aanzienlijkst Kerkgenootschap van het Noordelijk Nederland, ten gebruike aanprijzen. Wij willen evenwel nog het een en ander aanteekenen, en tevens poging aanwenden, om de gevoelens der Protestanten over een en ander belangrijk geloofspunt van onzen Godsdienst, als nog te zeer uiteenloopende, nader tot elkander henen te leiden, ingevolge onzen reeds gezegden wensch. Zoo zagen wij dan vooral met genoegen, dat de Eerw. DE KEIZER (op bl. 193, aant. 127), de schoolsche uitdrukking van *eenwezenheid van bestaan* afkeurt, met opzigt tot GOD en CHRISTUS, en de woorden bij Joan. X: 30, op voorgang van KALVIJN, als *eenstemmigheid* verklaart tusschen den Vader en den Zoon. Minder geviel ons, dat hij elders, bij de toelich-

lichting van Joan. I: 1, (in aant. 123, bl. 192) van „den „Uitlegger van Gods wil" (het *Woord*, aldus door hem omschreven) zegt, „dat *Hij* eene Goddelijke natuur bezat;" het *hoe* onbepaald latende, als te hoog voor onze kennis. Schroomvalliger, dunkt ons, uit zich de Eerw. REDDINGIUS over de eerstgedachte plaats, daar hij, op bl. 41, de woorden van Jezus verklaart: „Ik ben een „deelgenoot van die magt, die de Vader over *alles* heeft." Of evenwel deze uitlegging volkomen ſtrooke met die vervolgens, bl. 136, door hem over Joan. XVII: 11 en 21 gegeven wordt, heeft bij ons twijfel; evenzeer als wij van eene *deeling* der *Almagt* de *mogelijkheid* niet inzien, of zulks voor een voorwerp van *geloof* houden. Trouwens, is het ook wel zoo ſtellig beſlist, dat het geheimzinnige (ὁ λογος) *het Woord*, reeds in de *eerſte* verzen, op JEZUS doelt, of van een beſtaand Goddelijk *Wezen* dient opgevat te worden? Beide Verhandelaars, ook de ſchrandere Bijbeltolk VAN DER PALM, en de Kerk over het geheel, zoo hier als elders, begunſtigen dat oordeel, en wij durven tegen zoo velerlei en achtbaar gezag onze tegenbedenking naauwelijks opperen. Zij is deze: Er is eene geheele tusſchenruimte tusſchen vs. 1 en 14, waar eerst van de *menschwording* (men veroorlove dien term) melding is; wij zeiden liever, waar van Jezus' geboorte gewaagd wordt. De Evangelist ſchijnt ons *daar* te hebben willen aanduiden, wat Paulus ook leerde, dat „in „Christus alle de volheid der Godheid ligchamelijk woon„de." (*) Hierom herhaalt hij nu in vs. 14 het vroeger gebezigd woord ὁ λογος. In vorige verzen, en wel van het *zesde* af, was reeds door Joannes duidelijk een *ander* beeld omtrent den Heiland gebruikt; deze, door hem *het licht* en *waarachtige licht* betiteld, als de Stichter of Herſchepper van de zedelijke wereld in vs. 10 aangekondigd. (†) In den aan-

(*) Kolosf. II: 9, verg. I: 19.

(†) Ook volgens VAN DER PALM, in den *Bijbel*, „maakt de Evangelist bij vs. 5 den overgang tot de komst „van den Zoon van God in de wereld."

aanvang des Evangelies heeft de H. Schrijver, zoo men meent om wangevoelens van zijnen tijd tegen te gaan, het *Woord*, *geperſonifieerd*, als *een Wezen* doen voorkomen. (*) Dit, evenwel, overtuigt ons niet, dat hij in de

(*) Men beſluit verder, dat de *Logos* geen ander zij, dan *de voor en bij God beſtaande Mesſias.* Hiertegen hebben wij, behalve de boven aangeduide, eene en andere bedenking: 1°. Zoo de plaats I Joan. V: 5 *onecht* is, gelijk zulks, na een volledig onderzoek, door GRIESBACH voldongen werd, heeft Joannes nergens, behalve in vs. I van het Evangelie, het woord *Logos* zonder eenig kenſchetſend bijwoord, of alleen op zichzelven, van den *Zone Gods*, of CHRISTUS, gebruikt. — 2°. Wederom, indien men toeſtaat, dat de Evangelist den kunstterm *Logos* van de Alexandrijnen overnam, gelijk zulks te vermoeden is, heeft het nogtans moeite in, den zin te bepalen, in welken Joannes zich daarvan bediend heeft. Want in de ſchriften der Griekſche Joden zelve vindt men het woord *Logos*, nu bij perſoonsverbeelding van Goddelijke wijsheid of kracht, dan weder, en later, toen men zich in duistere beſpiegeling en Oosterſche beelden meer toegaf, van een Goddelijk tusſchenwezen, of wel van den Mesſias, gebezigd. Terwijl men nu bezwaarlijk kan nagaan, of, en tot hoeverre, Joannes bekend geweest zij met PHILO en de wijsbegeerte der Alexandrijnen, blijft het almede onzeker, in welke der gezegde tweederlei beteekenisſen de H. Schrijver het woord *Logos* genomen, en zich daarvan bediend heeft. — 3°. Met onderwerping dus aan beter oordeel, vermeenen wij het woord *Logos* in de eerſte verzen van het Evangelie in dien zin te moeten opvatten, die met den doorgaanden inhoud en leer des Bijbels het meest overeenkomt. Hierom wil het ons niet aan, dat Joannes bedoeld heeft te leeren, dat „ door den Zone Gods alle dingen zouden geworden zijn, en zonder denzelven geen ding, van al wat „ beſtaat, geworden is." Want, had de Apostel dit ten oogmerk gehad wegens Jezus te betuigen, dan laat zich bij ons geene reden denken, waarom hij aan het duistere woord *Loges* uit de Alexandrijnſche ſchool de voorkeuze gaf boven het hem meer eigene van υἱος of *Zoon*. Men zegge niet, dat andere plaatſen in het Nieuwe Verbond almede eenen wenk geven, die dat gevoelen te begunſtigen ſchijnt, hetwelk de

 Kerk,

de drie eerste verzen van zijn Boek iets anders zocht in te scherpen, dan hetgene Paulus (*) met kortere woorden betuigde, dat „ de eeuwige kracht en Goddelijkheid," doorstralende in de Schepping, den Onzienlijken *kenbaar* maakt; dat zij van Hem *spreekt*. Welligt zweefden het begin van Ps. XIX en Ps. XXXIII: 6 of soortgelijke gedachten voor den geest des Apostels, die eerst van de Schepping, vervolgens van de Openbaring, en van beide als eenen *uitvloed* of gewrocht der Godheid getuigen, en leeren wilde, dat zij eenerlei bewijs van Goddelijkheid, één doel, ééne Oorzaak hebben. — Wij mogen deze wenken niet verder uitbreiden; de Lezer oordeele.

Bij Joan. XVII: 5 en 24 toeft de Eerw. DE KEIZER niet in zijne Aanteekeningen; maar door REDDINGIUS vinden wij, op bl. 32, deze plaatsen in den smaak veler Hervormde Godgeleerden aangevoerd. Wij stemmen meer in

Kerk, laat het zijn tot vereering van den Heiland, misschien op te losſen grond heeft aangenomen. Ons bestek gehengt niet, dit stuk bij dezen ten toets te brengen; hoezeer wij die leer wegens het werken des Heeren bij de Schepping voor *onbewezen* houden, althans niet voor zoo duidelijk *geopenbaard*, als het gewigt der zake ons toeschijnt te vereischen. Wij zien er ook geen zedelijk nut in voor den Christen, om die Godgeleerde stelling, welke van geenen invloed op het hart zijn kan, aan te nemen op betwistbaar gezag van enkele duistere plaatsen of overoude meeningen. Eerder vreezen wij, dat de verklaring wegens het woord *Logôs*, in den smaak van PHILO, aanleiding geven kan tot diepzinnige navorschingen over het Goddelijke in Jezus' natuur, hoedanige in vroegere eeuwen geen heil, en geene deugd althans, op aarde gesticht hebben. Wij vergenoegen ons dus met den Christus, of Zone Gods, te vereeren en te huldigen, als den Herschepper der diepbedorvene wereld, uit den dood wedergebragt en verhoogd in den Hemel, en alleen Jehova, den Vader, als den éénen waren God te verheerlijken, en te *aanbidden*, als den Schepper van het Heelal, het eeuwig en zelfbestaand Opperwezen.

(*) Rom. I: 20.

in met VAN DER PALM, en verwijzen dus den Lezer tot de vergelijking van beide de verzen, en tot zijne *Bijbelvertaling*. Ook mogen wij berusten in des Hoogleeraars aanmerkingen over Thomas' uitroep, Joan. XX: 28, die toch in onze dagen van geen gezag te rekenen is ter staving van bovennatuurlijke stellingen, welke wij zoo gaarne verbannen zouden zien uit de leerscholen des Christendoms. Maar, dewijl door het Genootschap zoo wel ten aanzien van Geloofs- als Zedeleer eene opgave verlangd werd, hadden wij ons voorgesteld, dat het belangrijk zeggen van den Zaligmaker bij Joan. V: 23, waar Hij gelijke vereering beveelt, als door de Joden aan den Vader, aan Jehova, moest betoond worden volgens de Wet, meer uitvoerig en bepaald ware toegelicht geworden, dan wel in eene van beide de Verhandelingen geschied is. Het voorname punt immers, waarover men verschilt onder de belijders van Jezus' naam, of Zijne regtstreeksche *aanbidding* ook begrepen zij onder de godsdienstige hulde, die de Heer verlangt, is geheel onaangeroerd voorbijgegaan. De zamenhang echter bij den Evangelist, indien wij niet miszien, wijst op het Godsrijk, waarin de Zoon den Vader (als Koning der Joden) vervangen zoude; en het woord *eeren* (τιμᾶν), niet *aanbidden* (προσκυνεῖν), is, naar ons vermoeden, in deze rede niet voor toevallig te houden, en geeft klem aan hetgene wij het liefst zouden verdedigen.

Nog ééne, hoewel minder aangelegene, aanmerking willen wij, om niet wijdloopig te worden, hier plaatsen. Zij betreft „ de nederdaling van den H. Geest op Jezus" in eene *ligchamelijke* gedaante, gelijk „ eene duive," waarvoor de Eerw. REDDINGIUS pleit, op grond van Lukas III: 22. Bij DE KEIZER, trouwens ook in Joannes' Evangelie, is er *niet* van gesproken. Wij nemen slechts deze gelegenheid waar, om deskundigen met een woord te herinneren aan hetgene, behalve anderen, vooral de geleerde J. ALBERTI, nu vóór bijkans honderd jaren, in zijne nog hoog te schatten taalkundige waarnemingen (*Observationes ad Matth.* III: 14), tegen

het algemeen vooroordeel heeft te berde gebragt. Men denke inmiddels niet, dat wij het zinnebeeld der *duive* op zichzelf afkeuren; maar wij vragen alleen, wat de Evangeliën ons getuigen; en het is op grond van deze, dat wij die gedaante bij den Doop, even als de *doornkroon aan het kruis*, onder de *legenden* of overleveringen rangschikken, alleen bruikbaar vòor Schilders en Dichters.

Eindelijk, hoezeer geene dezer Verhandelingen ten deel viel, door het Genootschap met goud bekroond te worden, wij hebben in dezelve vélerlei bewijs van belezenheid en overdenking, veel goeds aangetroffen, waaronder de aanmerkingen over Joan. III en de *Wedergeboorte.* Geene reden is er nogtans, waarom wij, ook met betrekking tot dat Hoofddeel van den Evangelist, na de lezing dezer stukken, iets van onzen lof, te dezen aan VAN DER PALM en diens *Bijbel* onlangs in ons Maandwerk toegezwaaid, nu zouden terugnemen.

Wij nemen affcheid van de Eerw. Schrijvers; doch voegen aan het gezegde, ten slotte, nog deze enkele vraag toe: of Doop en Belijdenis behooren vaneengescheiden te worden, dan wel, naar den wil des Instellers, ten zelfden tijde, bij de *intrede* des Geloovigen *in het Koningrijk Gods*, moeten geschieden? Op grond toch van Joan. III: 5, meenen wij, had dit aanwezig verschil in kerkzeden, zoo in ons Vaderland als elders, wel in eene dezer Verhandelingen opmerking verdiend. Nu verwachten wij dat onderzoek, wanneer het Haagsch Genootschap besluiten mogt opgave te verlangen van de Geloofs- en Zedeleer volgens de Evangeliën van Mattheus of Markus, in dezen niet minder strijdig tegen het diep ingeworteld kerkgebruik en menschelijk vooroordeel.

Nevens het boekdeel, waarvan wij verslag gedaan hebben, ligt nog op onze tafel het Register op de Verhandelingen van het Genootschap over de veertien jaren, bij den titel vermeld. Behalve eene Lijst derzelve, met de namen der Schrijveren, en naar rang der jaargetallen, treffen wij hier meer dan éénen nuttigen Bladwijzer aan; als van de opgehelderde Bijbelplaatsen, van Hebreeuwsche en Grieksche

sche woorden; en eindelijk eenen, de voornaamste zaken behelzende; in eene alphabetische orde. Dank zijn wij, namens de bezitters der stukken van het Genootschap, aan hetzelve verschuldigd voor den belangrijken dienst, door deze uitgave aan hen bewezen. Wij kunnen niet nalaten, andere voorname Genootschappen in ons Vaderland, en bijzonder die van TEYLER en STOLP, wier Prijsverhandelingen tot eene reeks van Deelen zijn aangegroeid, ter navolging van dit voorbeeld ernstig uit te noodigen. Verdrietig, wel is waar, is deze taak, en moeijelijk om naar eisch te volbrengen; maar wij vergen dien arbeid niet van Mannen, wien tijd of beroep elders henen wenkt: genoeg, zoo er nog te vinden zijn, wier belang het vordert zich daartoe te leenen, of die lust hebben, tot zulk een doel, de beroemde werken van gezegde Stichtingen oplettend na te gaan; en hiervan ligt, ten aanzien van het Haagsch Genootschap, het bewijs voor ons. Wij houden het daarvoor, dat de aangelegenheid van dusdanigen wegwijzer over een uitgebreid veld van menigerlei wetenschap en geleerdheid geen betoog vereischt, naardien de behoefte daaraan door elken vriend der letteren te dikwerf gevoeld wordt.

Proeve eener vrije behandeling van den Heidelbergschen Catechismus, in den geest van het gezuiverd Christendom, overeenkomstig het beginsel der Kerkhervorming. Door J. VAN DER LINDEN, *V. S., Christenleeraar bij de Hervormden te Kantens. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1825. *In gr. 8vo.* 200 *Bl. f* 1-50.

De Eerw. VAN DER LINDEN, die zijn motto: „*non me cuiquam mancipavi*," met volle regt gebruiken mag, besteedde aan zijne Catechismusleerredenen meer dan gewone oplettendheid. Hij gevoelde, dat de algemeene volksbegrippen in het godsdienstige vooral door dat leerboek geleid werden. Hij koestert voor hetzelve, als een kostbaar geschenk uit het midden der zestiende eeuw, en van we-

wege de gematigdheid en bekwaamheid van deszelfs ſteller, Vader URSINUS, niet alleen, maar ook wegens het aanhoudend en meesterlijk doen uitkomen van de ſtrekking der geloofsleer tot echte godsvrucht, eene ongeveinsde hoogachting. Dan — hij is te zeer Protestant, dan dat hij den Catechismus zou aannemen als eenen *geloofsregel;* en hij ontveinst almede niet, dat hij den Catechismus ook thans niet meer houdt voor den meestgeſchikten *leiddraad*, naar welken men de geloofs- en zedeleer voor de Christelijke gemeente zou moeten behandelen. Doch hij gevoelt het moeijelijke en gevaarlijke van eene verandering te dezen bij het Kerkgenootſchap der Hervormden, en is overtuigd, dat niet alle verandering altijd eene verbetering is. Zijne ondervinding heeft hem geleerd, dat dezelve ook nu geen geheel ongeſchikte noch onbruikbare leiddraad is; en hij geeft hier eene proeve, hoe men, behoudens den Protestantſchen grondregel, zeer goed bij dezen leiddraad blijven kan. Bijzonder heeft ons de *algemeene inleiding* behaagd, waarvan het *zevende artikel* van de Geloofsbelijdenis der Hervormde Kerken in Nederland de tekst is, en op den Heidelbergſchen Catechismus wordt toegepast. Hierop volgen dan 's mans proeven van behandeling der *tien* eerſte afdeelingen van den Catechismus, en deze proeven zijn meer dan uitvoerige ſchetſen; zij dragen daarenboven alle bewijzen van 's mans vrijen geest en helder inzigt in het wezenlijke der geopenbaarde Godsdienstleer, en zullen inderdaad den nadenkenden en verſtandigen, die met den tijdgeest (in eenen goeden zin) is vooruitgegaan, uitlokken, om aan de Catechismusleerredenen meerdere waarde te hechten, dan thans doorgaans geſchiedt bij den beſchaafderen ſtand. Wij mogen dezelve iederen Leeraar der Hervormden ter aandachtige lezing en herlezing aanprijzen; want offchoon niet ieder dezelve geheel in zijnen geest bevinden zal, maar deze en gene er vrij wat zal willen bijvoegen, zoo zullen zij toch voor ieder leerzaam zijn, op het hoofdzakelijke en meest gewigtige vooral doen hechten, en hem aanwijzen, hoe men, zonder eenige krenking van de achting, aan dat nuttig

tig leerboek van vroegere dagen nog altijd verschuldigd, hier en daar van hetzelve afwijken en verschillen kan, en echter hetzelve als leiddraad zeer wel kan volgen, en uitnemend leerzaam en stichtelijk voor de Protestantsche gemeente over hetzelve prediken. Hoezeer reeds bij deze onderscheidene afdeelingen zeer teedere punten voorkomen, en wij hier en daar eenigzins anders, en misschien wel strenger dan de Eerw. Schrijver, denken, zoo zouden wij echter met zoodanig eene meer uitgewerkte leerrede te onzer herinnering en opwekking meer dan tevreden zijn, en ieder weldenkend Protestant voorzeker met ons. Wij verlangen welmeenend, dat de waardige Schrijver zijnen arbeid op denzelfden voet spoedig zal voortzetten, hetwelk van den goeden aftrek dezer eerste proeve zal afhangen. Wij verlangen het geheel te zien, en dit doen zeker zeer velen met ons. Wij haasten ons daarom met deze onze aanmelding, en durven deze in vele opzigten voortreffelijke *Proeve* met alle vrijmoedigheid aanbevelen.

De Lijdensgeschiedenis en de Christelijke Feesten. Voor jonge Lieden. Door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1824. *In gr.* 8vo. 185 *Bl. f* 2-20.

De goede gewoonte, om, gedurende de Lijdensweken en bij de Christelijke Feesten, hare kweekelingen godsdienstig te onderhouden, en tot opwekking en leering haar het een of ander voor te lezen, bragt de reeds genoegzaam bekende Schrijfster op het denkbeeld van eigene hiertoe strekkende opstellen, daar zij meende hare kweekelingen het best te kennen, en tot haar verstand en hart het best te kunnen spreken. Zij gaf deze opstellen in het licht, ter gelegenheid dat sommige harer leerlingen weldra belijdenis van den Godsdienst zouden afleggen, en kort daarop haar onderwijs verlaten. Zij draagt dit werkje aan de Leeraren van den Christelijken Godsdienst, in hare woonplaats, op, uit dankbaar gevoel van het nut, dat

zij zelve uit hunne leerredenen trok. Zij is bij dezen arbeid uitnemend geslaagd. Men moge al geene nieuwe inzigten hier vinden, maar zij heeft het nieuwste en beste in onze taal met oordeel geraadpleegd; zij spreekt niet boven de bevatting der jongste en minkundige harer kweekelingen, terwijl geene der meergevorderden echter zich, bij het aanhooren en lezen, vervelen zal. Integendeel, wij gelooven iedere derzelven had bij deze voorlezingen, en gesprekken over dezelve, eenen leerrijken en nuttigen avond. Inderdaad, wij achten de leerlingen gelukkig, die zoodanig opwekkend onderwijs mogen genieten, en vertrouwen, dat het door deze en hare ouders naar waarde geschat wordt. Het doet nut voor geheel het leven. Met de uitgave heeft zij zeker het Nederlandsch publiek op nieuw aan zich verpligt, en wij mogen dit werkje onder de beste vruchten van hare pen niet alleen, maar over het geheel onder de beste van deze soort rangschikken. — Aanmerkingen zullen wij ons niet veroorloven; men kan die altijd maken; maar hier zouden wij dezelve vitterijen moeten noemen. Integendeel, wij wekken onze jonge lieden tot de lezing en herdenking van dit werkje ernstig op; wij hopen, dat de ouders hetzelve hunne dochters en zonen in handen zullen geven, en dat de bekwame Schrijfster, die de gave van mededeeling in eene groote mate bezit, het aankomend geslacht nog met meerdere soortgelijke geschriften van echt godsdienstigen inhoud, en in denzelfden zachten en lieven geest bearbeid, zal begunstigen, waartoe haar leven en gezondheid gerekt worden!

Lofrede op HERMANUS BOERHAAVE, *door* J. L. KESTELOOT; *aan wien de uitgeloofde Gouden Eerpenning door de Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, te Amsterdam, is toegekend. Tweede en verbeterde Uitgaaf. Te Leiden, bij* D. Mortier en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. Behalve Voorberigt en Voorrede, 75 Bl. f* 1-10.

Tweederlei is het oordeel, aan hetwelk alle menschen on-

onderworpen zijn. Het een, meer gestreng en dikwijls onbillijk, is dat bij hun leven. Het ander, gewoonlijk zachter, schoon niet altijd billijker, is dat na hunnen dood. Na den dood zwijgt de stem van eigenbelang en hartstogt, die het oordeel over anderen velt. Van dooden heeft men niets meer te vreezen of te hopen. Het opgewekt gevoel, dat menschen aan menschen verbindt, de gedachte aan het algemeen lot der sterfelijkheid, eene geheime, eerbiedige vrees voor het graf, de herinnering aan het gemis, alles stemt tot zachtere gevoelens. Nu worden de goede hoedanigheden en deugden des overledenen opgesomd; zijne gebreken en ondeugden verkleind of vergeten; en als het iemand betreft, die door voortreffelijke gaven van geest of hart uitmuntte, dan vereenigt zich alles in zijnen lof. Zoo bewaart elk huisgezin, elk geslacht de gedachtenis van achtingwaardige leden, die weleer tot hetzelve behoorden. Zoo heeft de geschiedenis van elk volk zijne groote mannen, wier herinnering onder hetzelve blijft leven. Zoo heeft de geschiedenis van het menschelijk geslacht de zijne; mannen, op wier verdiensten de nakomelingschap met eerbied en bewondering staart, en wier lof het eene geslacht aan het andere overbrengt.

In dezen natuurlijken trek van het menschelijk hart, om het goede en groote van afgestorvenen op te halen en te vermelden, hunne zwakheden en gebreken voorbij te zien of te verschoonen, is, onzes inziens, de oorsprong der *lofrede* gelegen. Zij moge in historische waarheid, in treffende gelijkenis bij de *levensbeschrijving* achterstaan, zij overtreft dezelve in schoone schildering en voorstelling van menschelijke volkomenheid; en, gelijk de levensbeschrijving het getrouw afbeeldsel is van hem, dien zij voorstelt, zoo is de lofrede er het ideaal van. Het goddelijke en groote is in dat beeld ontdaan van het sterfelijke en zwakke; wij herkennen de oorspronkelijke trekken, maar het zijn niet meer de trekken eens stervelings.

Uit dit oogpunt beschouwd, komt ons de lofrede voor als een hoogstbelangrijk voortbrengsel der letterkunde; zij

ver-

verheft ons boven het gewone, het menschelijke, herinnert ons den hoogen adel onzer natuur, en voert ons over in eene andere wereld. Hoe voortreffelijker, hoe volkomener derhalve het oorspronkelijke is, des te gemakkelijker laat zich gelijkenis en ideaal, waarheid en schoonheid in het geschetste beeld vereenigen; waarom ook zij alleen, die waarlijk groot, uitstekend, lofwaardig zijn, het voorwerp eener lofrede worden kunnen, en hoe lofwaardiger zij zijn, zij des te geschikter voor dezelve gekeurd moeten worden.

Naar deze beginsêlen kan wel niemand waardiger voorwerp eener lofrede zijn, dan HERMANUS BOERHAAVE; de man, aan wiens weldoende genius het nageslacht een eenvoudig, maar waardig gedenkteeken heeft opgerigt, die onder de hervormers der geneeskunst eene eerste plaats bekleedt, aan wien de kruidkunde haren LINNÆUS, de scheikunde haren LAVOISIER te danken had, uit wiens school vele der beroemdste geneeskundigen van de achttiende eeuw zijn voortgekomen, en wiens rijke, allesomvattende geest, de geneeskunst van haren oorsprong tot hare latere vorderingen volgende, en vertrouwelijk bekend met de beste schriften van alle eeuwen, dien verbazenden schat van geleerdheid in twee leerboeken wist bijeen te vatten, klein van omvang, maar zwaar van gehalte, welke de gedenkteekenen zullen blijven van zijn onsterfelijk genie, duurzamer dan marmer. Welkom was ons dus de opgave van HERMANUS BOERHAAVE tot onderwerp eener lofrede bij de loffelijke *Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, en welkom de bekroonde lofrede zelve van den voortreffelijken KESTELOOT, zoo wèl berekend voor die taak. Wij haasten ons, eene tweede uitgave derzelve aan het geneeskundig publiek bekend te maken, en willen daartoe, den schrijver op den voet volgende, den korten inhoud van zijn geschrift mededeelen.

Inleiding, bl. 1 en 2. Opgave van het hoofddoel des schrijvers, de aanwijzing namelijk van den schakel, welken BOERHAAVE's genie gevormd heeft en zal blijven

ven vormen in de groote keten der menfchelijke kundigheden, en van de juiste plaats, welke de onfterfelijke man daarin bekleedt, bl. 3. Eerfte levensberigten en eerfte vorderingen van BOERHAAVE, bl. 3 en 4. Hij verliest zijnen vader; maar zijn geest wordt door dat verlies niet ter neêr geflagen, bl. 4. Zijn verblijf aan *Leidens* hoogefchool; zijne zucht tot beoefening der wiskunst, bl. 5. Door zijne befchermheeren aangemoedigd, legt hij zich op de geneeskunst toe, bl. 6. Zijn veelomvattend plan van ftudie, naar de volgorde des tijds ingerigt, bl. 7 en 8. (Hier kunnen wij ons niet onthouden, eene belangrijke aanhaling uit de *Comment. de familia, ftudiis Boerh. &c.* over te nemen: „*Veterum medicorum lectionem aggreditur fecundum temporum, quibus vixere, feriem, initio facto ab Hippocrate. Cito deprehendit, posteriores omnia fua bona Hippocrati debere, et in hoc folo ergo diu fubftitit, hunc legendo, excerpendo, digerendo. Recentiores percurrens ftetit in Sydenhamo, quem pluries, femper avidius excusfit.*" Niet minder belangrijk en waar is hetgeen de fchrijver daaromtrent zegt, bl. 8. „Inderdaad, en het is waarlijk zeer opmerkelijk, iets „grootsch, iets verhevens onderfcheidt de geneeskunst „van alle andere takken van menfchelijke kennis. Be„fchouwen wij de wetenfchappen bij derzelver geboor„te: een flaauw licht, een twijfelachtig ftandpunt, ijde„le en niet zelden vruchtelooze pogingen kenmerken ha„re ontkieming; ftatig, daarentegen, verheft zich da„delijk de edele geneeskunst op het eenige fpoor harer „volmaakbaarheid: HIPPOCRATES, als het ware „boven het menfchelijke verheven, legt hare onwrikbare „gronden, en als eerfte en fteeds als grootfte aller ware „artfen perst zijn onfterfelijk genie den eerbied en be„wondering af der volgende voortrollende eeuwen." Na eene korte ontvouwing van BOERHAAVE's chronologifche orde van ftudie, vraagt de fchrijver: „Wie heeft „ooit vóór hem dien langzamen maar zekeren weg inge„flagen?" En, zouden wij er bijna bijvoegen, wie is hem op dien weg gevolgd? „Groote geesten," dus vervolgt

volgt hij, „gaan hun' eigen weg, en van nu af aan behoort „ onze BOERHAAVE tot den rei (de rij) der mannen „ van genie, door de Voorzienigheid met de hooge magt „ bekleed, om het rijk der kennis, tot heil van het mensch„ dom, uit te breiden. Zoo had weleer de groote BACO „ DE VERULAM de zuilen der oude wijsgeerige leerſtel„ lingen doen waggelen, nieuwe inzigten geopend, onbe„ kende bouwſtoffen aangewezen, en aan de toekomst „ de wedergeboorte der wetenſchappen toevertrouwd.") Eene bijzondere omſtandigheid oorzaak, dat BOERHAAVE zich bij uitſluiting tot de geneeskunde bepaalt, bl. 11. Kort overzigt van de geſchiedenis der kunst vóór zijnen tijd, bl. 12 en 13. Vereeniging van wiskunst en geneeskunst, bl. 14 en volg. BOERHAAVE tot *lector* aangeſteld; zijne eerſte redevoering: *de commendando ſtudio Hippocratico*, bl. 15. Zuivering der geneeskunst, en juiste beperking van den invloed der ſcheikunde op dezelve, bl. 16 en volgg. Eigenaardig karakter van BOERHAAVE's geneeskunst; zijne beide leerboeken, bl. 18. Aanvaarding van het gewoon hoogleeraarsambt, bl. 19. BOERHAAVE's invloed op de kruidkunde, bl. 20; op de heel- en ſcheikunde, bl. 21 en volg.; op de uitoefening der geneeskunst, bl. 23. Meesterſtukken van ziektebeſchrijving, bl. 24. BOERHAAVE's roem, bl. 25. De plaats, die BOERHAAVE bekleedt in de jaarboeken der geneeskunst, bl. 26. Zijn leerſtelſel, bl. 29. Zijne deugd en regtſchapenheid, bl. 31. („BOERHAA„ VE is misſchien," zoo drukt zich de ſchrijver uit, „zij„ ne liefde voor de wetenſchappen aan zijne deugd, en „ deze, of althans de verſterking en vermeerdering der„ zelve, aan de wetenſchappen verſchuldigd;" en in de aanteekening op deze plaats: „ Dit verband van ware „ deugd en regtſchapenheid met verheven genie en diepe „ kennis vindt men misſchien nergens levendiger uitge„ drukt, dan bij de voortreffelijkſte geneeskundigen.") BOERHAAVE's levenseinde, bl. 34 en volg. Vereering zijner nagedachtenis, bl. 36. Vergelijking van

BOER-

BOERHAAVE met STAHL en HOFFMANN; zijne voortreffelijkheid boven beiden, vooral als leeraar der studerende jeugd, bl. 36 en volgg. „ Uit *Leidens* hooge„ school," dus eindigt de schrijver, „ is het eerst het „ doelmatige geneeskundige onderwijs voortgekomen. Zie„ daar wat *Nederland*, benevens vele andere engadeloo„ ze weldaden, aan BOERHAAVE, en de beschaafde „ wereld aan *Nederland* steeds verschuldigd zal blijven."

Uit de hier en daar medegedeelde proeven zullen onze lezers over den stijl dezer lofrede kunnen oordeelen; terwijl onze korte opgave van den inhoud de vele en belangrijke zaken aanwijst, welke zij behelst. Wij spreken van eenen arbeid, door mannen van verdiensten geijkt, van eene lofrede op BOERHAAVE. Alle verdere aanprijzing zal dus wel overbodig geacht kunnen worden. Mogt zij vele lezers vinden! Mogt zij onzen onsterfelijken landgenoot in zijne ware grootheid doen kennen en eerbiedigen! Mogt de herinnering aan zoo veel roem en grootheid, als eens *onze* geneeskunst en *onze* geneeskundige school omstraalde, ons de kluisters van vreemden doen afschudden, en de slaafsche navolging doen vervangen door eene vrije studie der natuur en eene grondige beoefening der bronnen! Ziedaar de hulde, die de nakomelingen van BOERHAAVE aan hem en aan het vaderland verschuldigd zijn!

Bijzonderheden over Japan. — Door den Heer I. TITSINGH. — *Uit het Engelsch, met gekleurde Platen naar Japansche Originelen. Iste Deel. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr.* 8vo. *XVI en* 250 *Bl. f* 4-50.

Met meer dan gewoon genoegen geven wij eenig verslag van het werk, waarvan wij den titel slechts bij verkorting hebben afgeschreven. In onze *Vaderlandsche Letteroefeningen* behoort immers met eer vermeld te worden een vaderlandsch werk, van gewigtigen inhoud en zeldzame

waarde, offchoon het, tot onze fmart, uit een ander land in het onze, als het ware, eerst is overgeplant. Wij, Nederlanders, zijn, federt een' geruimen tijd, de eenigfte natie, die eene Faktorij heeft in Japan, en wier vlag aldaar, wat er ook heeft mogen gebeuren, is blijven waaijen: en de berigten van eenen inboorling van Nederland, omtrent een volk, zoo weinig bekend en zoo vreemd; berigten, door een langdurig verblijf en met zeldzame kunde en vlijt verzameld, en waarop Franfchen en Engelfchen beide den grootften prijs gefteld hebben, — kunnen niet anders dan voor een echt vaderlandsch hart in Nederland zeer welkom zijn. Dank hebbe dus de Vertaler, die ons dezelve in onze moedertaal, althans gedeeltelijk, geeft! Wij wenfchen, dat het vervolg niet lang achterblijve, en dat dit werk bij de Nederlanders het gunftig onthaal moge vinden, 't welk het allezins waardig is.

De Auteur is de Heer ISAAK TITSINGH, voorheen Opperhoofd van wege de Nederlandfche Oostindifche Kompagnie bij de Faktorij in het Keizerrijk Japan. Hij was een Amfterdammer van geboorte, en na zijne terugkomst in zijne geboorteftad zou hij voorzeker aldaar, ter eere en ten nutte zijner natie, zijne allerbelangrijkfte berigten in orde hebben gebragt, indien niet de binnenlandfche onlusten hem genoopt hadden, in Parijs de gewenschte rust te zoeken, alwaar hij, in het begin van 1812, overleed. *In zijn oorfpronkelijk werk had hij de Tijdreken-, de Sterre-, de Gefchied-, de Volks-, de Lands-, de Kruidkunde, de Feesten, de Plegtigheden, de Zeden, Gebruiken en Gewoonten der Japanners befchreven; een werk, waartoe hij door zijn langdurig verblijf in dat land, en als Hollander, boven andere natiën, de gelegenheid had, terwijl hij tevens die Hollandfche vlijt en dien ijver bezat, die genoegzaam waren, om die kunde, welke hij in het land zelve verkrijgen konde, nuttig te maken voor de wetenfchappen.* Dit zijn de woorden van den Hoogleeraar WILLMET, in deszelfs *Schets van den ftaat der Oosterfche Litteratuur in Holland in de achttien-*

tiende Eeuw, waarvan door ons in 1821 verslag gegeven is. Achter deze Schets is eene bijlage, bevattende den inhoud van het groote werk des Heeren TITSINGH over Japan, waarmede verdient vergeleken te worden de opgave van alwat TITSINGH verzameld en nagelaten heeft betreffende Japan, welke opgave in eene minder geleidelijke orde is voorgedragen.

De Nederduitsche Uitgever heeft zijn werk uit het Engelsch vertaald, schoon hij de orde eenigzins veranderd, en niet dan de belangrijkste platen bij zijne vertaling gevoegd heeft. Hoe het toegekomen zij, dat wij eene vertaling uit het Engelsch, en niet uit het Fransch, gekregen hebben, is Recensent niet duidelijk. De Vertaler zegt, in zijn belangrijk voorberigt: *Wij zijn, na vele nasporingen te dezen aanzien, ten minste verzekerd, dat er geen* Fransch *origineel van de* Bijzonderheden over Japan *is in het licht verschenen, hoezeer de* Engelsche *Uitgever, in zijne voorafspraak aan het publiek, van een* French publisher and editor *gewaagt*. Het Engelsche werk heeft Recensent niet te zien kunnen krijgen; maar hij heeft opgemerkt, dat het onderhavige deel begint met een *Berigt wegens de Handschriften van den Heer* TITSINGH, *door den Heer* NEPVEU, *den* Franschen *Uitgever;* ook heeft hij gelegenheid gehad om een Fransch werk te zien: *Mémoires et Anecdotes sur la dynastie règnante des Djogouns, Souverains du Japon, etc. par M.* TITSINGH, *publiés avec des notes et éclaircissemens par M.* ABEL-RÉMUSAT, *Paris, chez* A. NEPVEU, 1820, en voor dit boek is eene opgave van de werken, onlangs bij dezen boekverkooper uitgekomen, onder welke wordt vermeld: *Cérémonies usitées au Japon pour les mariages et les funérailles, par feu M.* TITSINGH, *un vol. in* 8vo. *de texte et un atlas;* bij welke opgave zich eene noot bevindt, volgens welke nog uitkomen zou: *Annales abrégées des Daïris du Japon, traduites du Japonnais par feu M.* TITSINGH, *trois forts vol. in* 8vo.

Dan, hoe het ook met die, voor ons duistere, zaak gelegen zij, wij verblijden ons, dat er althans iets in onze

ze moedertaal uitkomt van hetgeen de Heer TITSINGH over Japan had verzameld. Dit eerste deel bevat hoofdzakelijk de beschrijving van de Huwelijksplegtigheden bij de Japannezen, en van de Begrafenis-, Lijkplegtigheden en Lijkfeesten bij dezelve. Het tweede deel zal, volgens aankondiging van den Vertaler, terstond met de *geheime Gedenkschriften der wereldlijke Keizers van Japan* beginnen. De uitvoering van het thans uitgegevene gedeelte is keurig. Zeer fraai, schoon anders een wonderlijk voorkomen hebbende, zijn de bijgevoegde platen. Dat deze naar Japansche originelen vervaardigd zijn, gelijk op den titel staat uitgedrukt, betwijfelen wij geenszins. Dezelfde inrigting hebben ook de platen in het Fransche werk, hetwelk wij gezien hebben; en blijkbaar is derzelver overeenkomst met Chinesche platen en afteekeningen, welke, hoe natuurlijk ook, de kunst van het *perspectief* insgelijks missen.

Voor een gedeelte laten zich deze *Bijzonderheden* niet zeer aangenaam lezen; dan, daar dit veroorzaakt is door de ongemeen groote en zorgvuldige naauwkeurigheid van den Heer TITSINGH zelven, hebben dezelve, ook uit dien hoofde, des te meerder innerlijke blijken van getrouwheid en geloofwaardigheid. De liefhebbers van verdichte verhalen zullen meestal weinig behagen in die bijzonderheden vinden. Echter zullen Nederlandsche lezers, die het *solide* boven het *amusante* stellen, dezelve allerbelangrijkst vinden; en wij mogen niet twijfelen, of dit werk zal deszelfs waarde blijven behouden, wanneer vele Romans lang vergeten zullen zijn.

Elogium TIB. HEMSTERHUSII, auctore DAV. RUHNKENIO; accedunt duae RICH. BENTLEJI Epistolae ad HEMSTERHUSIUM. Vita DAV. RUHNKENII, auctore DAN. WYTTENBACHIO. Cum Praefatione et Annotatione edidit JO. THEOD. BERGMAN.

(*Vervolg en slot van bl.* 351.)

Er zijn ook in BERGMAN's *Annotatio* nog andere aanmerkin-

kingen van gemengden inhoud, en die men zoo wel onder de eene als onder de andere der drie voornoemde klasſen, maar ook ſomtijds onder geen van alle kan rangſchikken. Meestal echter laten zij zich niet onvoegelijk tot de algemeene benoeming van *Historia Literaria* brengen, of althans zij ſtaan daarmede in een naauw verband. Hier hebben wij voornamelijk het oog op een *Excurſus*, of uitweiding, in den vorm eener Annotatie *ad Vit. Ruhnk.* pag. 32, loopende van *Annot.* pag. 376 tot aan pag. 394. BERGMAN onderzoekt hier, of HEMSTERHUIS, RUHNKENIUS en WYTTENBACH al of niet en in ernst geſteld hebben, dat, bij het publiek onderwijs, het onderrigt in de *Griekſche* taal dat der *Latijnſche* moet vorafgaan. Mogelijk zal meer dan één bediller zijne verwondering betuigen, deze vraag hier *ontkennend* beantwoord te zien door iemand als BERGMAN, die pas een jaar te voren een *Grieksch en Nederduitsch Handwoordenboek ten dienſte der Scholen* had bewerkt, even alsof hij daarom nu tegen zichzelven en tegen zijn eigen gevoelen en eigen werk wilde ten ſtrijde trekken. Edoch men houde hiertegen in het oog: *vooreerst*, dat BERGMAN in voornoemd Woordenboek ſlechts als *werktuig* voorkomt van den Uitgever THIEME, die, om aan het bijna algemeen verlangen te voldoen, zoodanig een werk begeerde; — *ten andere*, dat BERGMAN de reeds vóór hem door eene andere hand begonnen en tot nagenoeg de eerſte honderd bladzijden toe afgewerkte taak op dezelfde wijze moest vervolgen; het is toch bekend, dat hij dat werk van den Heer LENTING overnam; zie zijne Voorrede, bladz. VI; — *ten derde* kan zoodanig Woordenboek voor de lagere klasſen nog altijd van groot nut zijn, vooral bij de tegenwoordige ſchaarschheid en duurte van HEDERICUS en andere uitvoerige *Lexica*: op de hoogere klasſen zal men toch altijd een *Grieksch en Latijnsch* Woordenboek moeten blijven gebruiken, wil men de leerlingen, aan de Akademie komende, waar, in ons vaderland althans, gelukkig nog alles in het Latijn behandeld wordt, niet verlegen laten ſtaan; — eindelijk, *ten vierde*, nergens in de Voorrede tot dat Woordenboek verklaart BERGMAN zich het gevoelen toegedaan der genen, die het *Latijn* van het *Grieksch* willen doen voorafgaan (*). Integendeel, alwie de moei-

(*) Het zij ons vergund, bij deze gelegenheid eene, ook reeds door anderen opgemerkte, misſtelling in den aanvang van

moeite nemen wil, zijne kortere Aanteekening bij het begin van gemelde Voorrede te vergelijken met deze langere op het *Vita Ruhnk.*, zal van zelf bevinden, dat deze eigenlijk niet anders is dan de min of meer uitvoerige verklaring zijner belijdenis, te voren in gene met een paar woorden afgelegd; en dat dus BERGMAN, wel verre van zichzelven tegen te fpreken, veeleer zijn eigen gevoelen openlegt, en zichzelven volkomen is gelijk gebleven. Jammer, dat WYTTENBACH, in *Praef. ad Sel.* pag XXIV, zich niet bepaald genoeg had uitgedrukt. Velen hebben daardoor zijn gezag te onpas misbruikt, en hem, zoo hier als elders, verkeerde gevoelens aangewreven. Een fprekend bewijs daarvan is, in dezelfde *Praefat.* pag. XXV, zijn verlangen, dat de leerlingen, die tot zijn Akademisch onderwijs in het Grieksch kwamen, daartoe mede zouden brengen *de kennis der Declinatiën en Conjugatiën, zoo als die uit de Rudimenta's geleerd wordt, gepaard met eenige oefening in het conftruëren en in het Latijn vertalen;* welke woorden men lijnregt tegen WYTTENBACH's bedoeling zoude opvatten, als men daaruit wilde afleiden, dat de goede man *niets meer* van zijne discipelen vorderde. Neen, maar hij ftelde dit als het *minimum*, om mingevorderden niet af te fchrikken, zoo als BERGMAN juist opmerkt, *Annot.* pag. 368 fq. Het ware te wenfchen, dat iemand op gelijke wijze WYTTENBACH's groote verdienfte in de herftelling van het maken van *Griekfche opftellen*, tegen het evenzeer misbruikte gezag van ERNESTI voor den HEDERICUS, eens opzettelijk aantoonde. Zie *Philomath.* L. II. pag. 227 fq. Dit moet vooral nog door velen gehoord worden, en is in ons oog eene parel aan de kroon van dien waarlijk grooten man.

Ons blijft nog over, van eenige *Anecdota* te fpreken, dat is, onuitgegevene ftukken, die hier, in deze uitgave van het *Elogium* en *Vita*, voor het eerst in het licht verfchijnen. Met opzet hebben wij dit voor het laatst, en, zoo als men zegt, *pour la bonne bouche*, befpaard, ten einde datgene, hetwelk aan dit werkje eenen gansch niet flaauwen glans van

nieuw-

van BERGMAN's Voorrede te verbeteren. Men leze aldaar; *Zoo lang men, volgens oude gewoonte, eerst* Latijn *en daarna* Grieksch *leerde, ontbrak het niet aan hulpmiddelen ter aanleering van* laatst*gemelde taal*, enz. niet omgekeerd: *Grieksch* — *Latijn* — *eerst*gemelde.

nieuwheid bijzet, des te beter te doen uitkomen. Hiertoe behoort, in de eerste plaats, een *Fragment uit eenen Brief van* TH. SELLIUS *aan* OUDENDORP, handelende over het beroep van HAVERKAMP, als *Professor Ling. Graec.*, in de plaats van JACOBUS GRONOVIUS, en dienende tot opheldering van hetgeen RUHNKENIUS in zijnen tijd, om zekere redenen, niet dan in bedekte uitdrukkingen heeft willen aan den dag leggen, in het *Elog.* pag. 21, doch waarvan het nu niet meer noodig was een geheim te maken. Dit fragment, zoo wij ons niet bedriegen en wèl onderrigt zijn, is overgenomen uit de *Electa Epistolica*, gevonden in de rijke verzameling van wijlen den beroemden Hoogleeraar TE WATER, in den *Catalogus* zijner Bibliotheek vermeld Part. II. pag. 34. No. 14, en bij de openbare veiling opgekocht door de Heeren LUCHTMANS, die, gelijk wij hopen, ook het overige van dien belangrijken bundel ons niet zullen onthouden, maar ter gelegener tijd, hetzij afzonderlijk, hetzij met andere werken te zamen, aan de geleerde wereld mededeelen. Zie *Annot.* pag. 315. — Aldaar, pag. 337, zegt BERGMAN, dat hij de beide *Brieven* van BENTLEI op nieuw vergeleken heeft met 's mans eigenhandig afschrift, daarvan nog aanwezig in de *Leidsche* Bibliotheek; en wel met dat gevolg, dat wij bij pag. 106. *Annot.* pag. 350. de merkwaardige invulling aantreffen van een' geheelen regel, die zelfs in de echte uitgave ontbrak. Jammer, dat deze en andere verbeteringen niet vroeger in den tekst zelven zijn opgenomen: dan het schijnt, dat BERGMAN het handschrift van BENTLEI eerst bij zijne Aanteekeningen gebruikt heeft, nadat de Brieven zelve reeds lang te voren overgedrukt waren. Nu, dit kan altijd nog bij eene tweede uitgave verholpen worden. Ja, wat meer is, *Annot.* pag. 344 treffen wij nog een' *derden Brief* van BENTLEI aan, waarbij hij aan HEMSTERHUIS de zorg opdraagt voor zijnen HORATIUS, eerst in *Engeland* uitgegeven, *Cantabrigiae* 1711, en twee jaren later, in 1713, te *Amsterdam* bij WETSTEIN herdrukt. Dit laatste wisten wij reeds lang; maar niet, dat HEMSTERHUIS over dien herdruk het opzigt had, misschien ook wel de proeven nagezien heeft, en zorg gedragen, om BENTLEI's eigenhandige verbeteringen op hare plaats in te lasschen: iets, waardoor onze *Nederlandsche* druk, boven den *Engelschen*, in waarde is toegenomen; hoewel deze, als oorspronkelijke uitgave, en tevens om zijne zeldzaamheid, voor

den boekverzamelaar nog altijd zijne waarde blijft behouden. Niet minder dienst bewees HEMSTERHUIS aan BENTLEI voor zijnen MANILIUS; doch waarvan even min in zijne uitgave diens Dichters gewag gemaakt wordt. Nu weten wij het uit het *Fragment eens Briefs van* HEMSTERHUIS *aan* BENTLEI, ons door BERGMAN medegedeeld, pag. 345. Wij zijn de beide waardige mannen, thans aan het hoofd der *Leidsche* Bibliotheek gesteld, den Hoogleeraar VAN VOORST en den Heer GEEL, wel zeer veel dank verschuldigd, dat zij tot dit alles een' zoo vrijen toegang aan BERGMAN verleend hebben. Wij wenschen, dat zij dit bij voortduring zullen blijven doen aan allen, die eenig werk van belang onderhanden hebben. Zoo zal er welhaast een einde komen aan die herhaalde klagten van vreemdelingen, alsof op die Bibliotheek alles in het duister schuile, en niets het daglicht moge zien; waartegen BERGMAN hier met de daad zelve, elders, pag. 460 sq. en 469, met woorden ijvert, en onzen vaderlandschen roem mannelijk verdedigt. — Pag. 364 leest men eenen *Brief van* WYTTENBACH *aan* M. TYDEMAN, behoorende bij het *Vita Ruhnk.* pag. 18, en door laatstgenoemden Hoogleeraar, den Nestor der *Leidsche* Hoogeschool, gewillig voor de drukpers afgestaan. — Pag. 450 worden wij verrast door een berigt van RUHNKENIUS *aan* VALCKENAER, van zijnen *vond bij Photius in Agatharchide*, waarvan WYTTENBACH spreekt p. 128. Dit hebben wij den verdienstelijken MAHNE te danken, die het uit de grootere collectie Brieven aan BERGMAN had overgezonden. — Pag. 470 sqq. zijn eenige *Brieven* geplaatst *van* WYTTENBACH *aan* zijnen geachten en geliefden kweekeling HANA, dien hij daarmede behulpzaam was in het verkrijgen van het Rectoraat te *Amsterdam*; alsmede twee Akademische getuigschriften, of *testimonia*, hier in het geheel niet overtollig, maar die zeer wel het licht mogen zien; het eene, omdat het van WYTTENBACH is; het andere, van WALRAVEN, omdat het tot eer van HANA verstrekt; en beide te zamen, omdat zij dienen ter bevestiging van WYTTENBACH's verhaal, dat HANA aanvankelijk voor de Godgeleerde studiën was opgeleid. Dit alles was door den zoon van HANA, een verdienstelijk jongeling, die thans aan de *Leidsche* Hoogeschool de Letteren beoefent, en de voetstappen van zijnen al te vroeg gestorvenen vader schijnt te zullen drukken, medegedeeld aan zijnen Leermeester BOSSE,

en langs dien weg tot BERGMAN gekomen. Jammer, dat deze geen van beide, aldaar (*Vit. Ruhnk.* p. 199) vermelde, *testimonia* van RUHNKENIUS magtig is kunnen worden. Zouden die ook nog ergens schuilen onder de Archiven der *Amersfoordsche* of *Amsterdamsche Scholarchen*? Het ware wel der moeite waard, hiernaar onderzoek te doen. — Pag. 511 staat eene *Annotatie* van WYTTENBACH over het verschil van *doctus* en *eruditus*, insgelijks van BOSSE afkomstig; terwijl wij pag. 509 iets soortgelijks van laatstgenoemden vinden. — Kleinere stukjes, zoo als eenige regelen uit *Dictata* van RUHNKENIUS, en uit eenen brief van WYTTENBACH, overgenomen uit CREUZER's Levensberigt in *die Zeitgenossen*, No. XXXI, laten wij onaangeroerd. Zie pag. 407, 432, 491 en 495 sqq. Maar wij mogen niet verzwijgen een bundeltje *Brieven van* C. F. MATTHAEI *aan* RUHNKENIUS, op de *Leidsche* Bibliotheek voorhanden, volgens het getuigenis van BERGMAN, pag. 462, waaruit wij willen hopen, dat ook nog eens het een en ander wereldkundig zal gemaakt worden.

Zoo veel dan van dit belangrijk boek, hetwelk wij van A tot Z, zoo als men zegt, en uit dit verslag blijkbaar is, doorsnuffeld hebben. Van den *Index* en van de *Corrigenda*, beide blijken dragende van naauwkeurigheid, is het niet noodig iets te zeggen. Zinstorende drukfeilen hebben wij bovendien bijna geene aangetroffen. *Praefat.* pag. XXXII. vs. 5. v. o. *ut illi non vitam sese — legere, sibi videantur*, zouden wij liever *sese* missen. Het schijnt, alsof BERGMAN, eerst meenende te schrijven *sese — legere putent*, doch voor *putent* in de plaats stellende *sibi videantur*, daarbij vergeten hebbe het voorafgaande *sese* door te halen. Dit is dus eene soort van *anacoluthon*, wel niet na te volgen, maar echter te verdedigen. Althans bij PLAUTUS, *Aulul.* V, 4, leest men: *certa enim ego vocem hic loquentis modo me audire visus sum*, alleen daarin van BERGMAN's woorden verschillende, dat de *dativus mihi* ontbreekt, maar voor het overige volkomen gelijk in het meer zeldzame gebruik van *videor* met den *accusativus*. — Ibid. pag. XXXV. vs. 5, in de noot, zou voor *Ultrajectinae*, bij overhaasting, naar het schijnt, uit de pen gevloeid, beter zijn *Rheno-Trajectinae*. — *Annot.* pag. 362. vs. 4. *perstitissimum*, lees *peritissimum*. — Ibid. pag. 371. vs. 6. *eum Leidae evocantium*, uit een' brief van RUHNKE-

KENIUS, *Opusc.* Tom. II. pag. 805, schijnt op de eene zoo wel als de andere plaats eene drukfeil te zijn voor *Leidä* in den *ablativus*; offchoon zelfs de *Londensche* druk, bij LUNN uitgegeven in 1807, waaruit die brieven aan D'ORVILLE zijn overgenomen, aldaar den *genitivus Leidae* heeft. — Ibid. pag. 396. vs. 19. *conjunctum*, lees *conjuncti*, terugslaande op het voorafgaande *Graeci* en op het navolgende *usurpati*. — Ibid. pag. 417. vs. 18. *Pausiorum*, lees *Parisiorum*. — *Sed manum de tabula.* Wij leggen de pen neêr met de betuiging, dat deze nieuwe uitgave van het *Elogium Hemsterhusii* met het *Vita Ruhnkenii* de namen hunner Schrijveren, RUHNKENIUS en WYTTENBACH, zoo wel als onze vaderlandsche drukpers, allezins tot eer verstrekt; en tevens met den wensch, dat zij onder de Latijnsche Schooljeugd en geheel de studerende Jongelingschap een uitgebreid nut moge stichten, en eerlang op nieuw zijn uitverkocht.

M. TULLII CICERONIS de re publica libri sex. Ad fidem codicis rescripti Bibl. Vaticanae primum editi ab ANGELO MAJO. Harlemi ex officina haeredum *F. Bohn.* 1823. 8vo. *f* : - 80.

Offchoon wij te lang reeds verzuimd hebben, van dit net en zindelijk uitgaafje verslag te doen, mogen wij het toch niet geheel achterlaten. Nog maar sedert drie jaren zijn deze belangrijke overblijfsels van CICERO's boeken *de Republica* aan het licht gebragt, en er bestaan reeds eene menigte uitgaven van. Dat hierdoor, en door verscheidene geschriften, zoo wel van Juristen als van Philologen, over dezen ontdekten schat, de bibliographie op hare beurt een nieuw artikel gewonnen heeft, is wel niet aan den snuffellust onzer eeuw alleen toe te schrijven. Want er is niet weinig door de letterhelden der twee vorige eeuwen over het hoofd gezien, of liever der uitgave onwaardig gekeurd, waaromtrent de drukpers in onze dagen minder spaarzaam is, doch hetwelk waarschijnlijk in zijne *editio princeps* zal besloten blijven, en daarmede weder eens verdwijnen. Maar een werk van CICERO, waarover hij zelf tevreden was, welks onderwerp allergewigtigst is, waaruit wij, behalve kleinere fragmenten, het beroemde *somnium Scipionis* kenden; dat bij de aankondiging van zulk een boek de nieuwsgierigheid gespan-

ſpannen, en niet bevredigd was voordat het in aller handen was, dit lag in den aard der zaak, en het pleit voor eene eeuw, die alles onderzoekt en opſpoort, maar ook de waarde van het gevondene weet te ſchatten.

In deze uitgaaf hebben de uitgevers zich aan den tekst van VILLEMAIN gehouden, welke voorzeker boven dien van MAJO te verkiezen is: bij eene volgende oplage, waartoe wij hopen, dat het vertier gelegenheid zal geven, is het wenſchelijk, dat in de wijziging van dien tekst HEINRICH en anderen gevolgd worden. De eenvoudige korte voorrede, door V. geſteld, ontſiert het boek niet.

Wandeling in Nieuwgriekenland, en Schets van Parga's en Rhiga's Lotgevallen; door J. J. HISELY, *Phil. Theor. Mag., Lit. Hum. Doct. Met eene Kaart. 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr. 8vo. XII*, 124 *Bl. f* 1-80.

In een tijdſtip, waarin het oog van elken menſchenvriend met belangſtelling op Griekenland gevestigd is, en alwat *braaf* en *weldenkend* mag genoemd worden deszelfs geheele bevrijding met verlangen te gemoet ziet, is iedere bijdrage welkom, waardoor de geſchiedenis van dat land, en vooral deszelfs tegenwoordige geſteldheid, eenigzins in het licht geplaatst worden. In dezen zin hebben wij het voor ons liggend boekje ontvangen. Ware het ons vergund geweest, de wandeling naar onzen ſmaak en naar onze krachten in te rigten, welligt hadden wij dan eenen anderen weg genomen, die gemakkelijker en geleidelijker zou geweest zijn: nu hebben wij ons getroost, onzen wandelenden leidsman ſtap voor ſtap, ſomtijds met vrij forſche ſprongen, maar toch ſteeds met genoegen, te volgen. Wij worden eerst in Peloponneſus geplaatst, en gaan dan naar Creta, Euboea, Sciathos, de zeven eilanden, de Cycladen, enz. Na een' blik over geheel Griekenland te hebben laten gaan, landen wij in Epirus, reizen naar Theſsalië, Phocis, Lokris, Boeotië, Attica enz., over Corinthus naar Sicyon, Achaje en de overige gedeelten van Peloponneſus. In Laconië ſchepen wij ons naar Cythera in, bezoeken de eilanden op de westkust van Griekenland, vervolgen de Cycladen, de eilanden op de kust van Azië, en komen over Lemnos naar Theſsalië, *waar wij onze nu volbragte wandeling begonnen*, zegt de ſchrijver; maar

maar dat is eene kleine verzinning, want wij waren van Peloponnesus uitgestapt.

Deze onregelmatigheid nu, die wij den heere HISELY eenigzins verwijten, is echter geen groot gebrek. Dewijl het boek in zijnen vorm niets van eene verzonnen reis of wandeling heeft, had dit laatste ongelukkige woord ook wel van den titel kunnen wegblijven, en daarvoor in de plaats komen *aardrijkskundig overzigt*, of iets dergelijks.

Het doel van den heer HISELY is, de gesteldheid van het oude Griekenland, in belangrijke punten, met die van het tegenwoordige te vergelijken. Dit is hem gelukt, en zijn *compendium* zal zelfs door hem, wién deze zaken niet vreemd zijn, gaarne gelezen worden. HISELY is in het oude Griekenland vrij goed te huis, en hij wijst ons, van tijd tot tijd, de groote lichtpunten van deszelfs geschiedenis; hij herinnert ons aan vele namen, in de staat- of letterkundige geschiedenis van Griekenland beroemd. Wij zouden eenige verkeerde spellingen in de namen van streken en plaatsen kunnen aanwijzen; maar deze zijn zeker aan overhaasting, of aan de drukpers, te wijten, en spruiten uit geene onkunde van den schrijver, die genoeg door zijne Dissertatie over WILLEM TELL, te Groningen verdedigd, bewezen heeft, dat hij in de oude letteren ijverig werkzaam is. Want hij zal deze kleine onnaauwkeurigheden toch niet willen verbloemen met hetgeen hij in de voorrede zegt: „Ik wilde slechts eene „aardrijkskundige schets van dat land geven, ten dienste, „niet van Geleerden, want voor hen is dit werk te onvol„ledig, maar van den beschaafden stand, en voor den te„genwoordigen tijd, zoodat het slechts als een *gelegenheids*„*geschrift* moet beschouwd worden." Immers de geleerden behooren ook tot den tegenwoordigen tijd, en zij mogen de gelegenheidsgeschriften ook wel lezen; de geleerden zullen zich, zonder aanmatiging, ook wel onder den beschaafden stand mogen rekenen; en, eindelijk, die beschaafde stand is niet zeer gediend met oppervlakkige en onvolledige dingen. Wanneer wij nu ons hart regtuit mogen spreken, dan spijt het ons, dat de heer HISELY, die, zich moeite gevende, zeer goed voor geleerden kan schrijven, ten behoeve van dezen en te gelijk van den beschaafden stand, niet iets volledigers geleverd heeft. Hij geeft ons hoop op een uitgebreider werk; tot deszelfs volbrenging moedigen wij hem aan, en wenschen hem daartoe tijd en bezadigden werklust.

Zijn

Zijn arbeid, wij herhalen het gaarne, is ons ook daarom welkom, en zal allen Nederlanderen welkom zijn, omdat hij de Hollandsche taal en Hollandsche zeden beoefent en zich eigen maakt, en zich daardoor verheft boven zoo vele vreemdelingen, die goedvinden, in het land onzer inwoning levensonderhoud en fortuin te zoeken, maar, uit bezorgdheid voor hun zoet Fransch accent, uit minachting voor alwat Nederlandsch is, of om de gemakkelijkheid, steeds vreemdelingen blijven. HISELY is, op zeer weinig na, het Hollandsch magtig, en zijn stijl heeft zelfs iets aangenaams en eenvoudigs. Hij schijnt zich met onze beste schrijvers gemeenzaam gemaakt te hebben. Uit vele plaatsen van zijn werkje herkennen wij den braven *Zwitser*, die onze achting verdient. Indien hij werkelijk zich onder de Nederlanders duurzaam vestigt, dan ga hij voort, hun door zijne werkzaamheid nuttig te zijn, en vinde daarvoor eens de belooning in eene eervolle roeping tot het openbare leven!

Korte Levensbeschrijving van vermaarde Mannen, uit alle tijdvakken. Uit het Fransch, naar de derde Uitgave. II Deelen. Met Portretten. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Jun. 1823. *In kl. 8vo. Te zamen 673 Bl. f* 4-80.

Als wij den lezer eenvoudig berigten, dat deze levensbeschrijvingen meer dan 300 vermaarde mannen betreffen, zoo begrijpt hij van zelf, dat dezelve in nadruk wel *kort* zijn; het voorberigt noemt die ook slechts *schetsen*; en dat deze schetsen dan, omtrent sommigen vooral, zeer weinig bevatten, en geene aanspraak kunnen maken op volledigheid, moeten wij almede getuigen. Maar het werkje wordt ook aldaar een *leerboek* genoemd, en zal wel denkelijk voor de scholen zijn, en omtrent ieder' hier voorkomenden persoon kan de jeugd dan iets toch leeren. Het onderscheid tusschen *vermaarde* en *groote en beroemde mannen* van den schrijver vatten wij niet regt, en wij zouden onderscheidene hier voorkomende personen wel degelijk onder de *groote en beroemde* mannen rangschikken; onzen BOERHAAVE b. v., om nu geene anderen te noemen. KENAU HASSELAAR was (als wij het wèl hebben!) eene vrouw; maar welligt hebben wij hare levensschets hier aan den Nederlandschen vertaler te danken, die er dan ook nog wel meer andere had kunnen bijvoegen.

De

De portretten zijn houtsneden; zij zijn juist niet alle, meenen wij, bijzonder gelijkende, waarom het dan ook goed is, dat de namen er zijn bijgevoegd. De tijdsorde wordt over het geheel gevolgd; voorts staan Geleerden, Kunstenaars, Dichters, Schrijvers, Helden, Pausfen, Koningen, enz. dooreen. Ten slotte hebben wij eene alphabetische naamlijst der vermaarde mannen, hier behandeld, welke zeker niet overbodig is. De berigten zijn, meenen wij, doorgaans uit goede bronnen en getrouw. Eenige oppervlakkige kennis van vermaarde mannen bij onderscheidene tijden en volken kan, als voorbereiding tot meerdere geschiedkundige kennis, hare nuttigheid hebben voor de jeugd; en daartoe zal men dan dit werkje, als *leesboek* op of buiten de scholen, zeer wel kunnen gebruiken. De zindelijke uitvoering maakt het mede niet ongeschikt tot geschenkjes, en het verdient in allen gevalle den voorrang boven *Fransche* romans of laffe verhaaltjes, hoedanige nog te dikwerf op onzen bodem worden overgebragt.

Het Leven en de Lotgevallen van HUGO DE GROOT, *in Gesprekken, door* A. C. OUDEMANS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1824. *In kl.* 8vo. *IV en* 253 *Bl. f* 2 - 10.

Gelukkig mag de inval heeten, aan welken de jeugd dit boek te danken heeft. Men heeft HUGO DE GROOT maar te noemen, om geene belangrijker geschiedenis te *kunnen* noemen voor jonge lieden, en, thans vooral, om het Nederlandsche karakter in hen te vormen. Intusschen, het is niet gemakkelijk, uit hoofde der staatkundige en Godsdienstverschillen, met welke de geschiedenis van dien grooten man in betrekking staat, dezelve voor de jeugd te beschrijven. Des te aangenamer is het, te ontdekken, dat OUDEMANS, te dezen opzigte, zeer goed, en *misschien* wel zoo goed, als mogelijk is, is geslaagd. Of hij niet al te spaarzaam geweest zij met opzigt tot de bronnen, waaruit zoo vele vervolging ontstaan is, wil Recensent niet beslissen. Omtrent sommige omstandigheden in de geschiedenis van DE GROOT had hij zeker meer opheldering moeten geven: somtijds toch wordt te veel Historiekennis in dezelfde kinderen vooronderstelt, voor welke toch ook noodig geoordeeld werd te verkla-

klaren, b. v. wat *de vrije Zee, een Pensionaris* ezv. genoemd werd. Zulke kinderen weten, denkelijk, ook wel niet, wat zoo vele andere perſonen zijn, als toen tot den regeringsvorm der Bataaffche Republiek behoorden, en hier vermeld worden. Met de ruimſte aanprijzing zij, voor 't overige, gezegd, dat OUDEMANS van alles heeft partij getrokken, wat dienen konde, om het hart der kinderen tot deugdzame grondbeginſelen op te wekken. In geſprekken, tusſchen een' vader en zijne vier kinderen, wordt de geſchiedenis behandeld, en tot afwisſeling ſtrekken hier en daar eenige verzen. Hetgeen *Saartje* (bl. 162—165) *opzegt*, is toch wat al te lang voor dat meisje, om een geſprek meê te beſluiten, waaruit ook opgeteekend moest worden! — Hoezeer de Recenſent dit boekje met veel genoegen las, en hetzelve menigmalen onbepaald voornemens was aan te prijzen tot een geſchenk, (twee fraaije plaatjes, behalve de beeldtenis van DE GROOT op het titelblad, verſieren het inderdaad niet weinig) verbiedt hem echter de onpartijdigheid, zijne aanmerkingen op het een en ander terug te houden, dat hier misſtaat of ontſiert. Hier zijn ze.

Bl. 11. Een oud Advocaat, zich door den jeugdigen HUGO beleedigd achtende, kreeg van dezen, op zijne vermaning, dat hij toch zoude bedenken tot een oud Praktizijn te ſpreken, dit antwoord: „*Dat weet ik, en daarom ben ik, alvorens ter rolle te verſchijnen, eerst te rade gegaan met de oude Advocaten, die ik op mijn kantoor heb.*" Dit behoefde niet aan *die* kinderen te worden opgehelderd: maar nu het zóó verklaard wordt, „dat een Advocaat zich niet op zijne jaren, maar op zijne kunde en ondervinding moest laten voorſtaan, want dat er verſcheidene oude Advocaten nog bij hem achter den lesſenaar ſtonden, om (NB) *hunne weinige kennis uit te breiden*," nu vreest Recenſent, dat er niet velen *Saartje* zullen nazeggen: „*Nu bevat ik het regt goed.*" Die vlugheid van begrip ſteekt raar af bij haar antwoord vóór de opheldering van vader, dat zij het gezegde van DE GROOT niet duidelijk begreep. — Die aanmerking van *Willem*, bl. 49, is mooi, maar al te mooi voor een *kind*. *Vader* had dit moeten zeggen. — *Karel* (bl. 76) had ook zijne opmerking omtrent *groote zielen* beter achtergehouden, alleen omdat hij een *jongen* is. Kinderen moeten niet onderwijzen, maar onderrigt ontvangen. Ook in godsdienſtige onderwijsboekjes wordt dit misſchien te veel vergeten. Vandaar, dat men kin-

de-

deren laat opgeven, wat men hieruit of daaruit *leeren* kan. Wij meenen, dat dit hun *gezegd* moet worden, dewijl het hun kwalijk staat, omtrent de praktijk mededeelingen te doen, of *moralisten* en *critici* te zijn. — Wat, bl. 211, aangaande de doodstraf gezegd is, is waar en goed. Maar komt het er niet wat wonderlijk tusschen, en is het wel genoegzaam tot geheele overtuiging, die wij hartelijk wenschen?

Het meeste spijt ons, van dit nette boekje, de onachtzaamheid omtrent onze taal. De laatste bladzijde, getiteld: „*Ingeslopene drukfeilen*," staat in een naar kontrast met het uiterlijk aanzien van hetzelve. Er had zelfs nog wel eene even groote ruimte ter aanwijzing van drukfeilen (als het dan zoo heeten moet) kunnen besteed zijn. Van bl. 175, waar de aanwijzing ophoudt, komen er nog heel wat voor, zoo als *van wegens*, bl. 184. — *Om* God denken, vroeger bl. 6, ware veel beter, *aan* God denken. OUDEMANS meent toch niet, *op Gods voordeel denken?* — *Dienen te zien*, is ook niet naar behooren. VONDEL moge *dienen* voor *behooren* gebruikt hebben; doch hier is het niet gepast. — In *verdedigen tegen de aanrandingen tegen de onschuld*, bl. 190, moet het laatste *tegen* zijn *van*. — *Beleiden*, voor *beleggen*, kan Recensent, bl. 194, verdragen; maar hoe is het mogelijk, dat, bl. 245, *beleid* voor *beleden* gebezigd is? — Wat is de *hoogere bestemming*, bl. 223? *Bestemming* is oogmerk; en hoe kan men nu zeggen, iemand wederzien in het doel, waartoe hij bestemd is? — Waarlijk, het is jammer, dat OUDEMANS geen' goeden Corrector heeft gewild, want hij had dien zoo van noode gehad! Doch, *hij* zal dit niet gemeend hebben.

Rotsgalmen van Mr. WILLEM BILDERDIJK. *IIde Deel. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1824. *In gr. 8vo. 200 Bl. f* 3-60.

Wij hebben noch tijd noch lust, om over dit tweede Deel der *Rotsgalmen* ons breedvoerig uit te laten; en waartoe zou dit ook dienen? Het Publiek heeft het niet noodig, en de Heer BILDERDIJK..... *hem* zal wel niemand van zijne zinneloosheid overtuigen! — Met weinige kondigen wij alzoo heden aan, dat, ook in dezen bundel, BILDERDIJK zichzelven volkomen gelijk blijft, en dat die zelfde booze Geest, die sedert de laatste jaren in hem is gevaren, zijne her-

herſenen verbijsterd, zijn hart verontreinigd, en zijn leven verontrust heeft, — die geest van bitterheid, wrevel, trotschheid, onverdraagzaamheid, vermetelheid, en wat niet al meer, — zich ook hier weder in al zijne kracht vertoont.

Die zich dan tot dusver met BILDERDIJK konde vermaken, als die booze Geest zoo vaardig over hem is, en zich wezenlijk amuſéren, als hij hem hoort brommen en ſchelden en tieren, (wie toch doet dit mooijer en geestiger dan hij?) en hem, als een razende Roeland, tegen ſpoken en ſchimmen ziet ſchermen, — die koope ook dezen bundel, en, wij durven er op wedden, hij zal zich zijn geld niet beklagen. Om de Lezers het zoeken te beſparen, willen wij maar eenige der fraaiſte ſtukken noemen, die hun dan vooral zullen divertéren; als daar is *Napraten* (vol beminnelijke *nederigheid*), *Zucht der Bejammering* (niet zonder zuchten en tranen uit te lezen), *Zwermzwarreling* (de titel alleen is immers een pietje waardig), *De razende Dwingzucht* (dat BILDERDIJK bij zulk een onderwerp tot razernij moet vervallen, is een axioma) en *Bemoediging* (die echter maar in het geheel niet *voor iedereen* zeer vertroostend is).

Wat ons betreft, wij zijn van alle ſoortgelijke lectuur reeds oververzadigd. Elke bundel, dien wij van BILDERDIJK in handen krijgen, is voor ons het bewijs van 't geen reeds vóór jaren is voorſpeld, en doet ons hoe langer zoo meer aan beterſchap wanhopen. En als wij *dit* bedenken, — bedenken, welke heerlijke gaven en zeldzame talenten, door welke zoo veel goeds kon worden geſticht en bevorderd, nu jammerlijk worden misbruikt ten dienſte van den Vorst der Duisternis, — bedenken, dat *hij*, die zulk een genoegelijk leven zou kunnen leiden, geëerd en geliefd door allen, nu zichzelven zijne laatſte levensdagen verbittert, en zich zonder ophouden tot een voorwerp van beſpotting ſtelt; als wij *dit* bedenken, neen! dan kunnen wij niet langer mede ſpotten, dan moeten wij den ongelukkigen Man uit grond van ons hart beklagen, diep beklagen, en dan zouden wij bijna ons verblijden, dat ſlechts aan weinigen zulk eene overgroote geleerdheid gegeven wordt, die, niet door wijsheid beſtuurd, tot krankzinnigheid geleidt, en, niet door nederigheid, ootmoed en liefde geheiligd, tot bitterheid, afgunst en vermetelheid vervoert.

Dichtstukjes van Mr. J. BRAND VAN CABAUW. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1824. *In kl.* 8*vo.* XII *en* 156 *Bl. f* 2 - 20.

Luimige Dichtstukjes van J. VAN OOSTERWIJK BRUYN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1824. *In kl.* 8*vo.* 124 *Bl. f* 1 - 40.

In ons vaderland zijn tegenwoordig zeer velen, die, zonder eenige aanspraak op den veelomvattenden naam van Dichter te kunnen of zelfs te willen maken, dikwijls bij bijzondere gelegenheden, of wanneer hen een denkbeeld bijzonder trof, het speeltuig in de hand nemen, om zichzelven eene aangename bezigheid of hunnen vrienden eenige genoegelijke oogenblikken te verschaffen; en onder dezen behooren, naar ons inzien, de Heeren BRAND en VAN OOSTERWIJK BRUYN. Maar, schoon zij ook in dit opzigt schijnen overeen te komen, dat zich beider talent voornamelijk door navolging van vreemde modellen gevormd heeft, is hun dichttrant echter hemelsbreed verschillende. De eerste, die zeer veel smaak vindt in de latere Fransche letterkunde, schijnt door derzelver beoefening datgene geworden te zijn, wat onze naburen *un bel esprit* noemen, dat is iemand, die bij elke pasfende gelegenheid een aardig zelfgemaakt stukje goed weet voor te dragen; wiens gedichtjes, zonder juist tot het gevoel te spreken, toch eene tint van sentimenteelheid dragen, en meer uitvloeisels zijn van het vernuft, dan van eene waarlijk dichterlijke stemming. BRUYN, daarentegen, is een kweekeling van de Duitsche *burleske* school, van BLÜMAUER en LANGBEIN; door de stoffering van oude fabelkundige onderwerpen met nieuwe zeden en gewoonten, door onverwachte en zonderlinge vergelijkingen, welke men, in eenen anderen schrijfstijl gebezigd, *triviaal* zoude noemen, doet hij zelfs den ernstigsten glimlagchen; hij kan kleinigheden geestig verhalen, weet de gewoonste dingen van eene nieuwe en luimige zijde te beschouwen, en, zonder zich den hoogeren rang van Hekeldichter te kunnen toeëigenen, tooneelen uit het werkelijke leven koddig, naauwkeurig en naar het leven te beschrijven. Beiden beoefenen dus vakken der lagere poëzij, die wel in geenen deele aanspraak kunnen geven op den eersten rang, maar toch, vooral het *burleske*, wanneer het met zoo veel

smaak

smaak als hier behandeld wordt, het hunne bijdragen tot vermaak eens beschaafden publieks. Wij doorlazen derhalve hunne bundeltjes met belangstelling; doch kunnen niet ontkennen, dat wij gelooven, dat de verzameling van den Heer BRUYN meer opgang zal maken; dan die van den Heer BRAND; want op dat gedeelte van onzen zangberg, hetwelk ons luimige en boertige dichtvruchten leveren moet, heerscht sedert lang groote schaarsch- en schraalheid, en daarom is zijn geschenkje dubbel aangenaam; terwijl men daarentegen op dit oogenblik met gedichten, gelijksoortig aan die van den Heer BRAND, zoo geweldig wordt overstroomd, dat men alleen den vreesselijken watersnood van Februarij jl. met dezen zondvloed vergelijken kan.

Wij vertrouwen, dat dit voorloopig oordeel bevestigd zal worden door eene korte opgave van den inhoud der beide verzamelingen, met eenige vlugtige aanmerkingen doorvlochten. Het uitgebreidste en tevens het eerste stuk in den bundel van BRAND is eene vrije navolging van een Fransch gedicht van LEGOUVÉ, *la Mélancolie* getiteld, en hier niet geheel juist *Teêrgevoeligheid* gedoopt, offchoon wij met den navolger de moeijelijkheid erkennen, om dit woord zonder omschrijving in onze taal uit te drukken. Er heerscht in hetzelve weinig dichterlijke vlugt; doch men vindt er verscheidene goedgeslaagde beschrijvende partijen, en wij houden het met den *Zegezang op de Overwinning bij Algiers*, welke reeds vroeger afzonderlijk uitgegeven is, voor de verdienstelijkste stukken, welke hier worden aangeboden. Daar wij het oorspronkelijke niet kennen, kunnen wij geene vergelijkingen maken; maar, gelijk het stuk hier voor ons ligt, is het een Leerdicht, dat zeer geregeld, als de noten op een muzijkpapier, afloopt. Eerst worden de teêrgevoelige of liever melancholische denkbeelden, welke de schilderkunst of de poëzij ons soms kunnen inboezemen, geschilderd; dan de morgen, de middag, de avond en nacht, en vervolgens de vier getijden des jaars allegoriserend geschetst, en eindelijk met een kerkhof, dat in dergelijke stukken altijd, gelijk men zegt, de deur moet toedoen, geëindigd. Op de orde is dus niets aan te merken, dan dat zij al te ordelijk is, en daardoor geweldig stijf is geworden; op den dichtstijl weinig, dan dat er nog al eens een stoplap vrij merkbaar is ingevoegd, en dat uitdrukkingen als deze taalkundig slecht zijn;

In 't lijkkleed ligt natuur verstorven en verstijfd,
Terwijl geen bloempje meer bij de achtbre grafplaats blijft
Zijns moeders. (Bl. 16.)

Dat blijven van bloempjes bij een graf is op verre na niet fraai; maar de mannelijke vorm van den tweeden naamval bij een vrouwelijk woord (*moeder!*) is nog eenige graden erger.

Ziedaar een enkle drop dier zaligheid en zegen. (Bl. 18.)

Hier wordt, door een gelijksoortig gebrek, het voornaamwoord, vrouwelijk verbogen, in verbinding gebragt met het mannelijke *zegen*; iets, hetwelk het minstgeoefend oor terstond bij de lezing beleedigt.

De overige, dikwijls uit andere talen nagevolgde, stukjes zijn alle van kleineren omvang, de meeste zelfs van slechts weinige regels. Onder dezelve beviel ons vooral de reeds boven aangehaalde *Zegezang op Algiers*, zeker het krachtigste en beste gedicht, dat ooit aan de zangader van BRAND ontvloeide. Het Volkslied: *Wij leven vrij*, schoon door KINSBERGEN bekroond, heeft ons nooit bijzonder behaagd: volkspoëzij moet los en ongedwongen zijn, en deze is zoo stijf als eene hark. *De Beek* is vol lieve denkbeelden, zacht en teeder, maar naar het Fransch; want wij willen hier alleen aanstippen, wat ons het beste toescheen. *De Schilderkunst* is krachtig, vol pit en merg. *Ons Paradijs*, lief; maar wij veroorloven ons ééne vraag: Leefde Adam in het Paradijs dan als minnaar, en werd hij eerst na zijne verdrijving uit hetzelve echtgenoot? Op deze verkeerde vooronderstelling is echter het aardige stukje geheel gebouwd. In *het Onweder* heerscht poëzij; doch in hetzelve stort zich eene regenvlaag in 's aardrijks *armen*; dit is wat wonderlijk. Wij hoorden dikwijls van den schoot der aarde spreken, maar nooit van hare handen of voeten. In de stukjes aan *Anna*, des Dichters vroeg gestorvene Gade, spreekt overal hartelijke liefde en dikwijls ongekunsteld gevoel. Tot eene proeve kiezen wij haar Grafschrift, bl. 75:

De roos stond lagchend daar en sierde 't groene veld,
Door morgendauw verkwikt, door zefir zacht bewogen;
Zij bloeide in volle pracht, boeide aller hart en oogen,
En hield haar knopjes teêr aan 't moederhart gekneld.
Zoo stond zij 's morgens nog, maar 's middags reeds niet meer!

Het

Het onweêr heeft verwoed haar van den steel gebroken.
De Hemel, die het zag, heeft toen, in rouw gedoken,
De knopjes nog gespaard, maar 't roosje ligt hier neêr.

Zoo zijn er nog een aantal andere, welke wij met lof zouden kunnen vermelden; doch er zijn er ook nog al eenige, vooral gelegenheidsversjes, welke beter de eer van stille bewaring in den lessenaar, dan die van mededeeling door middel der drukpers, verdiend hadden. Daartoe brengen wij, b. v.: *op den Verjaardag van het Zoontje eens Vriends; op den dubbelen Feestdag*, en bijna alle de *extemporé's*. Ook die *Uitboezeming*, op bl. 76, in welke monsters, uit de hel *ontvlogen*, in menschenschijn voor oogen gebragt worden, en onders *het fluweel verscheuren, waarmede hunne panden zijn gehecht aan de eerste min*, waar *uit schorre donderslagen de regen nederdaalt op aarde*, had zich misschien gaarne met een stil plaatsje naast dezelve vergenoegd. Maar meer dan genoeg voor ons bestek; wij stappen thans van de sentimentele poëzij van den eenen *Amsterdammer* tot de luimige over van den anderen.

Dezelve levert ons insgelijks deels oorspronkelijke, deels nagevolgde stukjes, meest uit het Hoogduitsch, doch ook wel eens uit het Fransch; zoo als het laatste, *de Kamerjagt*, dat zeer aardig gevonden, doch bij hetwelk de vertolker vergeten heeft te zeggen, dat het van een ander ontleend is. De geheele inhoud kan gevoegelijk onder vier rubrieken gebragt worden. Eerstelijk *burleske* behandeling van fabelkundige onderwerpen; hier spannen *Orpheus* en *Pygmalion* de kroon. In rang volgen *de Goden en de Reuzen, Philemon en Baucis*, en *de drie Godinnen en de Herder, Jupiter en de Gebeden* en *de Zon en de Maan*, welke ook min of meer tot dit *genre* behooren, vloeijen over van geest en luim. Bij onderwerpen als deze toont zich BRUYN's talent op het gunstigst; en hij kan waarlijk een meester worden in derzelver behandeling, indien hij steeds geduld genoeg blijft bezitten, om de ingevingen zijner luimige Zanggodin af te wachten, en haar nimmer door geweld tot spreken tracht te dwingen; eene onvoorzigtigheid, welke door vele Dichters in dit vak zoo dikwerf tot hun nadeel wordt bedreven. Tot de tweede rubriek, die der luimige verhalen, behooren *de Torenbrand*, niet de Groningsche, maar die, naar welke wij meenen, dat de Mechelaars

 thans

thans nog *Manebluſſchers* heeten; *de mislukte Kus; de nuttige Preek; de Uitzondering;* alle drie naar het Hoogduitsch los en vloeijend gevolgd; en *de Kamerjagt. De Lof van den Slaap* en die *van het Eten* maken eene derde afdeeling uit, bij welke men ook de *Klagt van een' ongelukkigen Poëet* zoude kunnen voegen; en hier wordt men waarlijk getroffen door de zonderlinge wendingen, welke de luim des Schrijvers aan deze dagelijksche onderwerpen weet te geven. Wij schrijven een paar derzelven tot eene proeve af:

Neen, de tijd is niet verloren, is niet nutloos doorgebragt,
Die(n) wij op de peluw slijten in een' doorgeslapen nacht.
Neen, die tijd is niet verloren; maar verloren is de tijd,
Dien men, naauw ten halve wakker, geeuwend op zijn kamer slijt;
Als men, 't bed te vroeg ontweken, dikmaals eer de dag begon,
't Uur verkwist in geestverpijnen, daar men rustig slapen kon.

Neen, gij weet niet, wat de slaap ons in een' verdren leeftijd schenkt,
Kindren! want gij slaapt werktuiglijk, daar de mensch bij 't slapen denkt.
Wij, wij hopen bij 't ontwaken; streelend biedt zich 't uitzigt aan,
Dat wij weder zullen slapen, als wij weder bedwaarts gaan.
Maar nog hooger is de zegen, die ons slapend tegenstroomt,
Kindren! meer streelt u het rusten, maar den mensch meer, dat hij droomt.

Eindelijk ontvangen wij nog een paar satirieke beschrijvende tafereeltjes; *de Trekschuit*, bij welker lezing men zich waarlijk verbeeldt in zulk eene luije Waterdiligence te zitten, en er de gewone vaststaande gesprekken te hooren; en *het familjaar Soupé*, dat veel mindere waarde heeft, dewijl de carricaturen niet puntig genoeg voorgesteld, en de Alexandrijnen even stijf zijn als de geheele beschrevene partij. Sommige kunstregters zullen dit misschien voor *harmonia imitativa* houden; doch ons wil dezelve niet bevallen.

Beide bundeltjes onderscheiden zich door fraaije titelvignetten, netten en tevens zuinigen druk en zuiver papier, en verdienen dus, dat wij hun een: *geluk op reis!* medegeven.

Rasselas, Prins van Abyssinië. Eene Geschiedenis. Naar het Engelsch van Dr. S. JOHNSON. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1824. *In gr. 8vo.* 280 *Bl. f* 2-50.

Onder dezen titel ontvangen wij eenen roman van gansch anderen aard, dan men ons gewoonlijk aanbiedt; en als de vertaler van *den nooit genoeg geprezenen* Rasselas *van Dr.* JOHN-

JOHNSON spreekt, hebben wij, hoe uitbundig die lof ook zij, er weinig op af te dingen. Wij ontvangen hier dan een uitmuntend, menschkundig en echt wijsgeerig geschrift, waarin ons geene verliefde mogelijkheden, droomerijen of wezenlijkheden verhaald worden, maar waarin ons 's menschen gedurig streven naar meerdere volkomenheid, werkzaamheid en genot, en zijne, bij de werkelijke ondervinding, bestendige onvoldaanheid met de wereld en de wereldsche bemoeijingen, levendig en onderhoudend geteekend wordt.

De Prinsen en Prinsessen van Abyssiniën werden, zoo luidt het verhaal, in het allervruchtbaarst oord en het heerlijkst paleis, van hunne vroegste jengd af aan, opgesloten, tot dat de orde van opvolging hen tot den troon zou roepen. In alle hunne behoeften, en al wat hunne genoegens en wenschen bevredigen kon, ook in ieder verstandelijk genot, werd daar volop en oogenblikkelijk voorzien. RASSELAS, de edele en brave jonge Vorst, verlangde niets vuriger, dan *uit deze vallei des geluks te ontsnappen.* Dit gelukte hem eindelijk, met zijne zuster, en een' vriend. Nu lag dan de wereld voor hen open; en dit verhaal geeft ons hunne ondervindingen, waarvan de slotsom eindelijk hierop nederkomt, dat zij volstrekt niet wisten, welk een' werkkring tot hun geluk, bij zoo veel onvolkomenheid, te kiezen. Het verhaal is inderdaad fraai en doorgaans overtuigend, vol van de schranderste en nuttigste opmerkingen en lessen. Wij achten het noodeloos, den lezer verder uit te lokken, door het opgeven eener dorre schets, die aan dat oogmerk ook niet zou voldoen. Beter achten wij het mededeelen van eene kleine proeve, waartoe wij iets uit het gesprek van zekeren Dichter, naderhand des Prinsen reisgezel en leidsman, uitkiezen:

„Daar ik het besluit opgevat had, om een Dichter te zijn, zag ik alles uit een nieuw oogpunt; mijn kring van oplettendheid was eensklaps vergroot; geenen tak van geleerdheid moest ik over het hoofd zien. Ik trok over bergen en door woestenijen, ter verkrijging van beelden en vergelijkingen, en schilderde in mijnen geest elken boom des wouds en elke bloem der vallei af. Ik beschouwde, met gelijke zorg, de steilten der rotsen en de tinnen der paleizen. Somwijlen dwaalde ik aan de kronkelingen der beek, en somwijlen lette ik op de veranderingen der zomerwolken. Eenen Dichter is niets nutteloos. Zijne verbeelding behoort gemeenzaam te zijn met alles, wat schoon, met alles, wat verschrikkelijk is; hij moet bekend zijn met alles, wat ontzaggelijk uitgestrekt, of sierlijk klein is. De planten des tuins, de dieren des wouds, de delfstoffen der aarde en de verhevelingen der lucht, alles moet te zamen loopen, om zijner ziele eene onuitputtelijke verscheidenheid op te leveren; want elk denkbeeld is bevorderlijk ter versterking of versiering eener zedelijke of godsdienstige waarheid; en, die het meeste weet, zal het meeste vermogen hebben, om zijnen tooneelen verscheidenheid te verschaffen, en zijnen lezer te onderhouden met verwijderde zinspelin-

lingen en onverwachte leerlingen. Ik beoefende daarom zorgvuldig alle de gedaanten der natuur, en elk land, dat ik bezien heb, bragt iets bij tot vermeerdering mijner dichterlijke kundigheden."

„In zulk eene uitgestrekte beschouwing," zeide de Prins, „moet gij voorzeker veel onopgemerkt gelaten hebben. Ik „heb tot nu toe binnen den kring dezer bergen geleefd, en „echter kan ik niet uitgaan, zonder het gezigt van iets, dat „ik nog nooit te voren had gezien of opgemerkt."

„De bezigheid van eenen Dichter," zeide IMLAK, „is niet, elke afzonderlijke zaak te onderzoeken, maar de soorten, om algemeene eigenschappen of uiterlijke vertooningen op te merken; hij telt de strepen der tulp niet, en beschrijft ook niet de verschillende schaduwen in het boschloover. Hij moet in zijne afbeeldingen der natuur zulke, in het oog loopende en treffende, trekken afmalen, dat hij het oorspronkelijke voor de ziel van een ieder oproept, en hij moet de geringere onderscheidingen, die de een kan opgemerkt en de ander verwaarloosd hebben, over het hoofd zien voor de eigenaardige hoedanigheden, welke even blijkbaar zijn voor den opmerkzamen als voor den onoplettenden. — Doch de kennis der natuur is slechts de helft van de taak des Dichters; hij moet eveneens bekend zijn met alle levenswijzen. Zijn post vereischt, dat hij het geluk en de ellende van elken stand wete te waarderen, dat hij het vermogen van alle hartstogten in alle hunne vereenigingen opmerke, en de veranderingen van de menschelijke ziel, veroorzaakt door verschillende instellingen en toevalligen invloed van luchtsgesteldheid of gewoonte, van de vrolijkheid der kindschheid af tot de vertwijfeling der grijsheid toe, naspore. Hij moet de vooroordeelen van zijne eeuw of zijn vaderland afschudden; hij moet goed en kwaad in zijnen afgetrokkenen en onveranderlijken staat beschouwen; hij moet geen acht slaan op tegenwoordige wetten en gevoelens, en zich verheffen tot algemeene en tastbare waarheden, die immer dezelfde zijn; hij moet zich daarom tevreden stellen met den tragen voortgang van zijnen naam, de toejuiching zijner tijdgenooten verachten, en zijne aanspraak op roem overlaten aan de regtvaardigheid van het nageslacht. Hij moet schrijven als de tolk der natuur en de wetgever des menschdoms, en zich beschouwen als de bestuurder der gedachten en zeden van volgende geslachten; als een wezen dus, verheven boven tijd en plaats. — Zijn arbeid is hiermede nog niet ten einde; hij moet vele talen en vele wetenschappen kennen, en, opdat zijn stijl zijner gedachten waardig zij, moet hij zich door eene onophoudelijke oefening gemeenzaam maken met elke kieschheid van spraak en bevalligheid van uitdrukking." — IMLAK gevoelde nu eenen aanval van geestdrift, en ging voort met het vergrooten van zijne geliefkoosde bezigheid, toen de Prins uitriep: „Genoeg hiervan; gij hebt mij overtuigd, dat geen „menschelijk wezen ooit een Dichter zijn kan!"

BOEKBESCHOUWING.

Ophelderingen aangaande de Rechtspleging van (over) 's Lands Advocaat, JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, *door Mr.* I. DA COSTA. *IIde Stukjen, zijnde een Vervolg op de Inlichtingen omtrent het Karakter van Prins* MAURITS VAN NASSAU. *Te Rotterdam, bij* J. Pippijn. 1825. *In gr. 8vo. IV en* 142 *Bl. f* 1 - 50.

MIKRON BIBLION, MEGA KAKON! *Een klein boeksken, een groot lasterschrift*, zoo als men het van Mr. DA COSTA gewoon is. Wij willen er weder *pertinent* verslag van doen. — Het heeft *zes Afdeelingen*, en achteraan ettelijke *Aanteekeningen. Iste Afdeeling: over het karakter en de staatkundige beginselen van* OLDENBARNEVELD. 1. Hij is door *hoogmoed* alleen ten val gebragt, en zou daardoor het land ten verderve gebragt hebben, zoo God het niet verhoed had. Wil men bewijs? Hier is het: In de Resolutiën van Holland staat, in eene aanteekening wegens zijnen dood: *die staat, zie toe, dat hij niet valle!* 2. Hij *mispres, somwijlen, sommiger predikanten onrekkelijkheid*, en hield een' tijdlang geen avondmaal: derhalve was hij *afkeerig van de religie, en vijandig aan de brave leeraren.* 3. Hij maakte alles dienstbaar aan de vrijheidzucht, en ijverde met de zijnen maar voor 's lands onafhankelijkheid, niet voor de belangen der *ware kerk*, zoo als de ijverige en getrouwe leeraars deden tot in 1795. Dit was onvergeeflijk: want de bescherming der gezegde kerk was de *eerste grond* en *hoofdoorzaak* van den opstand tegen Spanje, en de ijver daarvoor heeft den heldenmoed en de kracht geformeerd, waardoor de tachtigjarige krijg is volgehouden. Toen het zaad der hervorming eene halve eeuw lang gebroed en gerijpt was, gaf God zelf het teeken van den strijd, en *zond*,

zond, door de kennelijkste roeping, WILLEM I, *om zijne arme kudde te beschermen*. De opstand was dus niet gegrond op het schenden der privilegiën. *De Vorst, die ze schendt, is wel voor God en zijn geweten, maar niet voor het volk verantwoordelijk*, en *de afzwering van* PHILIPS *was alleen wettig, uit hoofde van de kennelijke roeping van den* PRINS, *niet om de politieke vrijheid te handhaven*, (want daar was niet aan gelegen) *maar om de hervormde kerk van dwinglandij te verlossen, en om* (ECCE JUDAEUM!) *een staat te stichten, waarvan God zelf de Koning heeft willen zijn, en welken Hij door* ZIJNE, *niet des volks, noch der Staten, Stadhouders wilde doen bestieren*. — Aan de Goddelijke roeping van den Prins *mag geen Christen twijfelen: zij is zoo klaar voor het geestelijk oog* (mits door den Joodschen bril gewapend) *als die van den Profeet, die Israël uit Egyptenland leidde*. Men ziet ze in 's Prinsen leiding tot aan zijnen dood, en in de gevankelijke vervoering van zijnen oudsten zoon naar Spanje, waardoor plaats gemaakt werd voor MAURITS. — In de zuidelijke provinciën, waar men ook tot opstand kwam, ging alles spoedig verloren, omdat men er, met kleine uitzondering, alleen om *politieke vrijheid* streed; maar in de noordelijke provinciën, waar het, eerst en bovenal, om de *zaak van* CHRISTUS, dat is om de *ware kerk*, te doen was, triomfeerde men. (Ei, ei, vriend DA COSTA! dan zag uw *Stadhouder Gods*, WILLEM I, misselijk scheef, toen hij verklaarde, dat de zuidelijke provinciën, juist door den ijver der zeloten voor uwe *ware kerk*, verloren gingen! Trouwens uw bril was toen nog niet uitgevonden.) Intusschen God heeft toch de zaak der Nederlandsche vrijheid van die der *ware kerk* zoo afhankelijk gemaakt, dat het land, met die kerk vereenigd, tot in 1795 gegroeid en gebloeid heeft, daar alles in hetzelve, sedert beiden, in dat noodlottig jaar, gescheiden werden, (wij bidden u, lezers! let toch wel op den overschoonen *klimax!*) *kwijnend, zwak, onvermogend, onbeduidend, bedervend, rampzalig* geworden is. Maar het zal niet altijd zoo blijven.

Een-

Eenmaal (onze ZIENER, en wie loochent zijne *kennelijke roeping* tot Christenprofeet? voorspelt het) zal er weder eene gunstige verandering komen. En daarmede zijn u nu *het karakter*] *en de staatkundige beginselen van* OLDENBARNEVELD, in 28 bladzijden, kort, klaar en zakelijk, in het licht gesteld en bewezen!

Niet minder helder en bondig zal u nu de *IIde Afdeeling de ongoddelijkheid*, *het onrecht en de onbillijkheid van de door hem verdedigde zaak der Arminianen* doen blijken. Luistert maar! — De opkomst der Arminiaansche sekte heeft aanleiding gegeven tot openbaring van hetgeen BARNEVELD in het hart droeg: (want hij had het dertig jaren lang weten verborgen te houden!) In al dien tijd schier alvermogend, stonden hem slechts twee voorwerpen in den weg, die zijnen *hoogmoed* prikkelden, namelijk MAURITS' *glorie*, *en de invloed der Predikanten op het volk.* — 1. SPOEDIG *na* MAURITS' *eerste zegepralen* (welke van 1586 dagteekenen) ontstak (*heimelijk* namelijk, want BARNEVELD hield zich nog bedekt; doch DA COSTA weet het echter) BARNEVELD's argwaan en jaloezij tegen den Prins. Hij verlangde dus eene gebeurtenis, die den Vorst beletten zou zoo te schitteren; en deze bood zich (maar 21 jaren later, in 1607) in het twaalfjarig bestand met Spanje aan, hetwelk BARNEVELD, schoon de Prins er in toestemde, echter tegen diens zin, wist door te drijven. Maar, *ô bewonderenswaardig bestier der Voorzienigheid! dat zelfde bestand werd de oorzaak van* BARNEVELD's *val, en gaf den Prins gelegenheid tot zijne hartsbekeering.* In den oorlog zouden zich de geschillen zoo niet hebben uitgebreid. De rust kweekte ze, en bevorderde MAURITS' werkzaamheid met den Godsdienst, *wier wezen hij*, *voornaamlijk door de wrijving der partijen*, *in de zaak der vijf artikelen*, *had leeren kennen.* (De Vorst zelf verklaarde wel, bij herhaling, dat hij er niets van verstond; maar dat was uit loutere nederigheid: DA COSTA weet beter.) — 2. BARNEVELD *had de Predikanten altijd met een nijdig oog aangezien*, *sedert zij* LEICES-

TER *meer gunst hadden toegedragen, dan hij dulden kon, omdat zij,* MET RECHT, *een eenhoofdig bestier boven het Staatsbestier verkozen.* (God wilde wel zelf Koning zijn, en den Staat, door de door Hem geroepen Stadhouders, besturen, gelijk wij hoorden; maar daar behoefden evenwel de *brave en ijverige* Dominees niet mede tevreden te zijn, die daarom *Gods Stadhouder* MAURITS wel voor LEICESTER voorbij mogten zien, en, op hun gezag, *Gods souvereiniteit aan Koningin* ELIZABETH opdragen. En ziet daar dus *de ongoddelijkheid, het onrecht en de onbillijkheid van* BARNEVELD, die hen hierin durfde tegenstaan, en hen daarom wilde *vernederen!*) Maar dit laatste was zoo gemakkelijk niet: *want hun karakter was toen nog geestelijke heldenmoed, zonder menschenvrees.* (Helaas! wat is dat geslacht thans verbasterd!) *Zij hadden slechts één doel in het oog, de uitbreiding en vestiging der hervormde kerk,* (naar het systema van DA COSTA, met *een weinigje* invloed evenwel op het staatsbestuur) *en een' afkeer van de bedriegelijke vrede der wereld. Zij kenden alleen die ware vrede en liefde, die uit en met het geloove is,* (die de Broederen alleen groet) *en die zeer wel te samen gaat met den Euangelischen oorlog tegen alle valsche leeraars en verdervers van de gezonde woorden onzes Heeren* JEZUS CHRISTUS, waarvan DA COSTA en de zijnen, *door eene kennelijke roeping,* de éénige onfeilbare uitleggers zijn. — Geen wonder dan, dat de *Nederlandsche kerken* (dat is, DA COSTA's *brave en ijverige predikanten*) zich terstond tegen ARMINIUS en zijnen aanhang, die zich zoo maar goedschiks aan 's lands overheid onderwierpen, verzetteden; en BARNEVELD, die hun de overwinning, welke hun anders gemakkelijk geweest zou zijn, betwistte, maakte zich nu, door zijne geweldige middelen tegen de *Staten Generaal,* (wier gezag hij toch geenszins, zoo als de predikanten, *die alle eenhoofdig bewind boven het hunne verkozen,* het privilegie, had te verachten) des doods schuldig. — De *Arminianen* gaven, *in den beginne,* voor, dat er geen verschil was,

dan over de *vijf artikelen*; doch *het was om niet minder te doen, dan om het behoud of den ondergang van de* CHRISTELIJKE RELIGIE *in deze gewesten.* En dit blijkt zonneklaar: *want* (men lette toch wel op het bondig bewijs!) *in de 18de eeuw waren de Arminianen volstrekt afgeweken van hunne voorgangers!* (En nu, voegen wij er bij, nadat het *Arminianisme*, in onze dagen, zoo jammerlijk is doorgebroken, als DA COSTA, te regt, klaagt, nu bestaat er immers, in ons Nederland, geene *Christelijke religie* meer, dan bij hem en het kleine kuddeken zijner medeijveraren voor de *ware kerk!*) Want, gelijk de *Arminianen* zich altijd afkeerig toonden van de *Confessie* en *Catechismus*, zoo heeft nu een STOLKER tegen IJPEIJ durven schrijven, dat *het onderscheidend kenmerk der Arminiaansche Societeit bestaat in geenerlei formulieren te hebben, en alleen de heilige schrift als regel van geloof en wandel aan te nemen!* Dat is nu immers openbaar goddeloos, en moet zeker ook op rekening van OLDENBARNEVELD komen; want DA COSTA blijft altijd bij zijn propoost, en BARNEVELD wist wel, dat de *Arminianen* toen reeds niets anders bedoelden, dan de verbanning der *Christelijke religie.* De formulieren ondertusschen zijn onontbeerlijk en onmisbaar, om het *waar geloof* te bepalen, en deszelfs behoud te verzekeren. Zij strijden geenszins (zoo als de *Arminianen* beweren) met het hoog en uitsluitend gezag van het volmaakte woord des Heeren; och neen! zij schrijven maar voor, hoe men dat woord (overeenkomstig met het onbedriegelijk begrip van DA COSTA *cum suis*, die *kennelijke roeping* hebben, om het uit te leggen) verstaan moet. Daarom eischten reeds de Apostelen de belijdenis, dat JEZUS *is* DE CHRISTUS, *de Zoon Gods.* Maar die Apostelen waren *eenvoudige zielen.* Hunne belijdenis moest in 't vervolg *noodzakelijk* worden uitgebreid. Reeds in de eerste tijden (dat is, na verloop van vier eeuwen) was zij tot de bekende *twaalf artikelen des Christelijken geloofs* aangegroeid, (en sedert, in *belijdenissen*, *Catechismen*, *Canons*, enz. tot eenige honderden vermeerderd, waarbij

nu DA COSTA *cum suis* nog ettelijken te voegen zouden hebben.) En dan, *geene formulieren* te willen hebben, en alleen de heilige schrift tot regel van geloof en leven te willen erkennen! waartoe moet dat brengen, dan tot de afschuwelijkste wangevoelens en de vreesselijkste verwarring in de kerk, zoo als men die sedert twee eeuwen bij de *Arminianen* heeft kunnen zien? De dierbare *formulieren* zijn de middelen, door God verordend, om zulk eene pest uit de kerk te weren; en nu mag men die middelen van voorbehoeding niet verwaarloozen. (Ruk uwe ooren op, O CAPADOSE! en, zoo gij al de *koepokken* niet wilt inenten, blijf toch, met uwen vriend, de *ware regtzinnige leer* inenten, door de formulieren; want zij zijn, volgens uwen DA COSTA, *den geloovigen door God in handen gegeven, ter behoudenis van de waarheid*, en *God geeft geenen zegen daar, waar men de middelen, die Hij aanwijst, moedwillig van de hand wijst en verschopt.*) Nu volgt hier nog het een en het ander (alles even ter snede, daar de schrijver BARNEVELD's doodschuld bewijzen moet) tot zoogenoemde weêrlegging van der *Arminianen* bezwaar tegen de leer der *volstrekte verkiezing*, enz. dat zij, namelijk, *strijdt met Gods regtvaardigheid*, welk bezwaar terstond verdwijnt, als men maar in het oog houdt, dat Gods regtvaardigheid niet bepaald moet worden naar de begrippen, welke het *louter menschelijk* verstand zich van regtvaardigheid maakt! en dan komt het besluit, dat uit de *praemissen* zoo klaar als de dag volgt: de *Arminiaansche* leer is eene gedrogtelijke leer, die dezelfde is met die der *Arianen*, *Socinianen* en *volstrekte ongeloovigen*, en deze leer stond BARNEVELD, door onwettige middelen, voor; derhalve, enz.

Hiermede zijn wij gevorderd tot bladzijde 50 en de *IIIde Afdeeling*, welke ons *de wezenlijkheid van het souvereine recht der Staten Generaal, in zaken van unie, religie en militie*, zal bewijzen. — Hier vinden wij terstond eene interessante aanmerking, dat men namelijk *de regtmatigheid der vonnissen van 1619 ontkend heeft, omdat men 's lands Constitutie heeft beoordeeld naar de vast-*

stel-

ſtellingen der groote vergadering van 1651. Ja, die Mijnheer DA COSTA is (men zegge, wat men wil) een groote oolijkerd! BARNEVELD, DE GROOT enz., die zelf de bedoelde tegen hen geſlagene vonnisſen, met duizend anderen, in 1619 voor onregtvaardig hielden, beoordeelden die, zeer verkeerd, naar de vastſtellingen van 1651! Hij ſchijnt echter wat te twijfelen: want hij onderzoekt vervolgens, *hoedanig het erkend begrip was der wettige uitgeſtrektheid van het gezag der Generaliteit voor en onder het Stadhouderſchap van Prins* MAURITS *en het amptsbeſtier van den Advocaat.* Vooraf evenwel verklaart hij BARNEVELD ook ſchuldig aan misdrijf tegen *Holland*, welks dienaar hij was (doch over welk misdrijf hij dan, zoo het beſtond, alleen voor Holland te regt moest ſtaan, en de Staten Generaal hem niet, dan bij uſurpatie, vonnisſen konden); en dan wordt WAGENAAR, die de zaak duizendmaal beter verſtond, dan zijn onwetende en verwaande of geveinsde bediller, wederſproken. En nu zal bewezen worden, 1. dat in Holland, 2. dat in alle de vereenigde gewesten, nadat de *gereformeerde Godsdienst* daarin was ingevoerd, dezelve is geweest de éénige publieke en heerſchende, 3. dat het krijgswezen ſtond onder het onmiddellijk gezag der Staten Generaal en des Stadhouders, en 4. dat de Staten Generaal wel degelijk daarſtelden eene Souvereine Overheid, die zich mogt handhaven tegen elk, evenveel tot wat provincie behoorende, die zich tegen haar vergreep. Hier onderneemt nu een *Pygmaeër* een' *Herkuliſchen* arbeid, waarin hij dan ook, zoo als allen, welke zich dien vóór hem onderwonden, op alle punten jammerlijk te kort ſchiet. Alwat hij, onder 1 en 2, beuzelt, ſtort in duigen, door de enkele aanmerking, die zijn krank en bevooroordeeld brein nog nooit heeft kunnen of willen bevatten, dat *gereformeerd*, vóór 1619, in Nederland zoo wel *Zwinglisch* als *Calvinisch gereformeerd* beteekende, en *gereformeerde Godsdienst* zoo wel *Arminianisme* als *Calvinisme* inſloot. Hij beproeve het eens, om hetgeen, door BRANDT en anderen, maar vooral door de Heeren IJPEIJ en DER-

 MOUT,

MOUT, ten bewijze daarvan, uit de geschiedenis, is te berde gebragt, te wederleggen; maar, dewijl hij dit niet kan, en zijne onkundige lezers moedwillig een rad voor de oogen wil draaijen, houdt hij er een diep stilzwijgen van; en, om dezelfde reden, merkt hij hier aan, hetgeen niets ter zake doet, dat onder *Gereformeerden* hier nooit *Wederdoopers* (zoo titelt hij de *Doopsgezinden*), *Socinianen*, of zelfs *Lutherschen*, begrepen zijn. Wat hij voorts, over en op het ter Generaliteit voorgestelde in 1583, aanvoert en bouwt, is potsig. Het voorstel, namelijk, was, *of het niet geraden ware, het* 13*de artikel van de Unie van Utrecht, waarbij de dispositie op den Godsdienst aan elke Provincie in den haren wordt vrijgelaten, zulks te veranderen, dat men daarin geene verandering zou mogen doen, dan met gemeen consent van alle de bondgenooten.* Hierop nu erkent hij, dat men van een *nader*, (dat woord is hier met pharizesche listigheid ingeschoven; men leze: dat men van *geen*) op dit voorstel genomen, besluit ter Generaliteit geene melding vindt. Hieruit nu kan geen gezond hoofd anders opmaken, dan dat de Provinciën oordeelden, dat de voorgestelde verandering *niet geraden was;* maar DA COSTA is van een ander gevoelen, en acht het zeer mogelijk, dat, *door een* ZEER NATUURLIJKE *nalatigheid*, van het besluit geene aanteekening gehouden is. Moet men niet wel een *natuurlijke* domkop zijn, om zichzelven dit te kunnen, of een *natuurlijke* bedrieger, om het anderen te willen wijsmaken? Maar tot zulke *natuurlijke* onderstellingen moet men toevlugt nemen, om eene schurfte zaak goed te maken. — Nu zullen evenwel de Staten Generaal en die der Provinciën zich sedert *naar den geest der bovengemelde resolutie* (die nooit genomen is) gedragen hebben, en dat zal blijken uit eene *Instructie voor den Raad van Staten*, uit het *Formulier van den Eed der Militie*, en uit de dispositie over de steden der bijzondere provinciën, als zij op den vijand veroverd of herwonnen werden; doch alwat hij hier aanvoert, is geen boon waardig, en heeft geene wederlegging noodig, daar juist uit het

niet

niet nemen van besluit op, dat is uit het *verwerpen* van, het voorgestelde ter Generaliteit in 1583 onwederleggelijk blijkt, dat, *volgens artikel* 13 *der Unie vau Utrecht, de Provinciën, in den haren, op het stuk van den Godsdienst*, ook na 1583, *de vrije dispositie hadden*, gelijk de geheele geschiedenis tot op 1619 mede bewijst. — Nu volgt, 3, het volgend kostelijk raisonnement: het krijgsvolk *der Generaliteit* was verbonden aan de Staten Generaal en den Stadhouder; derhalve mogten de provinciën of steden geen *afzonderlijk krijgsvolk*, tot hare bijzondere bescherming, in dienst nemen! En of GROTIUS al met de stukken toont, dat het strijdige, vóór den twist over de *Waardgelders*, gepraktiseerd was, dat doet niets af: want de Souverein (dat is, de *Staten Generaal*) had die gevallen *stilzwijgend voorbijgezien en alzoo toegelaten!* Wie kan zich, bij zulke argumentatiën, van meesmuilen onthouden? — En nu, 4, de Staten Generaal waren eene Souvereine Mogendheid; derhalve mogten zij alle de ingezetenen der bijzondere provinciën, welke zij oordeelden, dat zich tegen hen vergrepen, alomme, in spijt van de privilegiën *de non evocando*, en tegen den wil van de Souvereinen dier provinciën, aan derzelver gewonen regter onttrekken, en door hunne *gedelegeerde regters* doen vonnissen! Wat daarover hier gerammeld wordt, is het jammerhartigst spelen met de benamingen van *hoogste Overheid van de geunieerde Provinciën, Souvereine Heeren der Vereenigde Nederlanden*, en dergelijken: want wat beteekenen die benamingen? Dat de Staten Generaal *Souvereinen* waren *van de Souvereinen der Provinciën?* Het is er vreesselijk verre van daan. Zij hadden over de Provinciën niets meer te zeggen, dan hun, bij de Unie, was opgedragen; en omtrent alles, wat daar buiten ging, bleven de Provinciën, elk in den haren, de éénige Souvereinen. Dit is misschien nog nooit genoegzaam in het licht gezet. De *Staten Generaal*, de zoogenoemde *Souvereinen der Unie*, welke door het sluiten dezer Unie hun aanwezen kregen, waren niet anders, dan loutere *creaturen van de Souvereinen der Provinciën.*

 Wat

Wat was de Unie zelve anders of meer, dan eene *coälitie der Provinciën*, om derzelver *gemeene* belangen, door eene vergadering van ettelijke Gedeputeerden, door haar allen, in zekeren getale, te benoemen, te laten waarnemen? Is het nu geene dolheid, te beweren, dat zij de door hen benoemde Gedeputeerden zichzelven boven het hoofd gezet, van hare *dienaars* hare *meesters* gemaakt, en, te hunnen gevalle, van hare souvereiniteit afstand gedaan zouden hebben? — Daarenboven: waar berustte eigenlijk die zoogenoemde *souvereiniteit der Staten Generaal?* Waar anders, dan in den boezem der zeven souvereine Provinciën zelf, wier last de Gedeputeerden slechts, in overeenkomst met de Unie, en voor zoo veel de Provinciën hare belangen gemeen gemaakt hadden, hadden uit te brengen, daaruit besluiten op te maken, en die te doen uitvoeren? Voor zoo veel dan de meerderheid dier Provinciën, op haren last, door hare Gedeputeerden, besluiten deed nemen over hetgeen niet onder dezelven gemeen gemaakt was, matigden zij zich *onwettig* gezag aan. Maar wat deden dàn die Gedeputeerden, of slechts eenigen derzelven, wanneer zij, stout op hunnen invloed, zonder uitdrukkelijken last hunner *meesteren*, gelijk zij (in weerwil van DA COSTA's zinnelooze wederspraak) in 1618 onbetwistbaar deden, zoodanige wederregtelijke besluiten namen en ten uitvoer bragten? Wat pleegden zij anders, dan *geweld*, dan *hoogverraad*, hetwelk, zoo het Regt had mogen gelden, met den hals geboet had moeten worden? Door zulk geweld nu werd BARNEVELD ter dood verwezen en omgebragt; en elk oordeele nu over de regtmatigheid van den *vorm* der regtspleging, en de regtvaardigheid van het vonnis, over hem geveld! Indien een *Meester in de Regten*, een DA COSTA, het nog niet weet, leere hij, dat, waar men den *vorm* niet in acht neemt, alle regtshandel *nul* is, en dat zij, die van denzelven moedwillig afwijken, meer, dan het vooroordeel, tegen zich hebben, dat zij onregtvaardig zoeken te handelen. — Alwat hij nu verder, tot verdediging daarvan, als een onbeschaamd nababbelaar van eenen *Advo-*

caat

staat der Vaderlandsche Kerk, hier heeft nedergeflanst, verdient geen woord ter wederlegging. Die het echter, van stuk tot stuk, vergruisd zien wil, leze OLDENBARNEVELD's *eer verdedigd*, *in twee brieven*, te *Amsterdam*, in 1773, bij C. N. GUERIN, uitgegeven, en raadplege andere stukken van dien tijd; gelijk hij ook, *over het gepretendeerd Generaliteitsbesluit van* 1583, kan nazien de *Verhandeling van* J. C. VALK, mede te *Amsterdam*, bij P. CONRADI, gedrukt in 1772.

En wat zullen wij nu zeggen van de *IVde Afdeeling*, waar men ons, in *veertig* van de honderdtweeënveertig bladzijden, welke het geheele prulschrift bevat, de *Sententie over* OLDENBARNEVELD, in naam der pretense Staten Generaal, door de over hem gestelde *gedelegeerde*, dat is *onwettige*, Regters, gewezen, en welke men in menigte van vroegere schriften kan vinden, met eenige niets beteekenende *aanmerkingen* doorvlochten, te lezen geeft? DA COSTA, wiens nietige schriftjes naauwelijks eenig ligchaam zouden hebben, bedient zich hier weêr van het loopje, om ze, door invlechting van groote uittreksels uit andere schriften, (gelijk, in het vorig Stukje, uit BOGERMAN's verhaal van zijne bezoeken bij MAURITS op zijn doodbed) eenig lijf te geven. Maar wat zal nu deze, gelijk wij zagen, wederregtelijk tegen hem geslagene sententie, die daarom niets tegen hem gelden mag, en buitendien in menig geschrift, van den beginne tot den einde, wederlegd is, wegens zijne schuld of onschuld bewijzen? Men leze daarover de *Apologie van* DE GROOT, de *Aanmerkingen* in de *Historie van het leven en sterven van* OLDENBARNEVELD, die in de zoo even gemelde *Verdediging zijner eere*, enz. enz., en, als men dan geen stalen voorhoofd heeft, zoo als DA COSTA, zal men toestaan, dat zij niet ééne aantijging van waarachtige misdaad, laat staan *doodschuldige* misdaad, behelst. En wat de kostelijke aanmerkingen van dezen Lasteraar betreft, wij kunnen ons daarover hier zoo min, als over de daarin voorkomende leugenachtige bijzonderheden en voorgevens, uitlaten; doch wie der-

zel-

zelver weêrlegging behoeven, (en dezen zullen wel weinigen zijn) zullen ze ligtelijk in vroegere refutatiën vinden, wier aanwijzing zij, bij geringe navraag, (zoo zij onderzoeken willen) bij dêr zake kundigen erlangen zullen.

Over de *Vde Afdeeling*, voor zoo veel die nu de aanstelling der, *vitio creati*, gedelegeerde Regters regtvaardigen zal, behoeven wij, na het reeds gezegde, geen woord te verliezen; maar, voor zoo veel zij ook *hunne nagedachtenis* zal *handhaven*, moeten wij zeggen, dat zij er, gelijk te wachten was, jammerzalig uitziet. Die handhaving was in de *aanteekening* op bladz. 8 van het eerste Stukje beloofd, en wordt hier op bladz. 114 op nieuw met grooten ophef aangekondigd, als zullende daarin *alle leugenachtige, ongerijmde en walgelijke vertellingen* wegens de gezegde Regters, *die nog nooit weêrlegd waren, omvergeworpen worden.* En wat krijgen wij nu? Een naamregister der *Vierentwintigen*, waarin men ons *van allen* meldt, wat posten zij bekleed hebben (hetwelk men uit honderd schriften weet); en wat men ons, *bij zeer weinigen*, buitendien berigt, is naauwelijks lezens waardig. Van KROMHOUT wordt gemeld, (waarvan ook al niemand onkundig is) dat hij te vergeefs verzocht, van de commissie tot Regter ontslagen te worden; bij welke gelegenheid wordt aangemerkt, dat, volgens de Resolutiën van. Holland, *alle de Regters* (hetwelk toch vermoedelijk alleen de benoemden uit Holland bedoelt) zich zochten te excuseren. Men mag vragen, waarom? indien BARNEVELD en de andere gevangenen het vermoeden van zoo zware schuld tegen het land tegen zich hadden, dat men zich, op zoo buitengewone wijs, van hen had mogen meester maken. Zouden de besten dier Regteren ook aan hunne schuld getwijfeld hebben? Zouden zij ook de form van procederen tegen hen hebben afgekeurd? Zouden zij ook gevreesd hebben, dat zij tot het wijzen van een vonnis tegen hunne conscientiën geperst, of, zoo zij zich daarvoor al wachteden, toch als medepligtig aan een wederregtelijk en onregtvaardig vonnis beschouwd, en dus, bij de posteri-

teit,

teit, met schande gebrandmerkt zouden worden? — Omtrent JUNIUS worden wij verwezen naar bladz. 29 van het eerste Stukje, waar het getuigenis van CARLETON was aangehaald, volgens welk JUNIUS, in BARNEVELD's dood stemmende, gezegd zou hebben, *respublica poscit exemplum*, *de staat vereischt een voorbeeld*. Indien dit al waar was, (schoon het door het getuigenis van JUNIUS' eigen' zoon is gelogenstraft) wat doet het dan nog tot bewijs van BARNEVELD's schuld? *Het is ons nut*, zeide CAJAPHAS, *dat één mensch sterve voor het volk*. Was JEZUS daarom schuldig? Of waren *zij* het, welken NAPOLEON, te Amsterdam en elders, om schrik in te boezemen, op valsche beschuldiging van misdrijf, waaraan zij bewezen werden geen deel gehad te *kunnen* hebben, liet doodschieten? — Omtrent MUYS VAN HOLY vermoedt DA COSTA, dat *het walgelijke fabeltjen*, (*l*) hetgeen bij BRANDT, wegens zijne ziekte enz., verteld is, is *nageschreven uit de fraaije aanteekeningen, die men, bijna veertig jaren na den dood van BARNEVELD*, dat is dan omtrent 1648 of 1649, *door zijnen dienaar* JAN FRANKEN *heeft doen schrijven:* en thans ligt voor ons de *waarachtige Historie van de gevanckenisse enz. van* OLDENBARNEVELD, *te samen ghebracht*, onder anderen, *uyt de verklaringe van zijn E*[t]. *Dienaer* JOHAN FRANCKEN, en gedrukt *'s jaars na* BARNEVELD'*s dood*, in 1620. Misschien wil DA COSTA dat jaartal verdenken. Welnu, hij sla dan zijnen geliefden BAUDART op, wiens *Memoriën* in 1624 gedrukt zijn, en waar hij, in het 11de boek, op bladz. 52, bewijs kan vinden, dat het gedrukt verhaal van FRANCKEN toen bestond. — REINIER PAAUW zal niet, zoo als BRANDT meldt, op het laatst van zijn leven, in minachting vervallen zijn; schoon wij het, uit *gedrukte* en *ongedrukte* stukken, nader zouden kunnen bewijzen. — ALBERT BRUINING zal niet, volgens denzelfden BRANDT, *in armoede gestorven* zijn, dewijl hij, in 1648, nog *Secretaris van Enkhuizen en Afgevaardigde ter Generaliteit* was, even alsof het een

met

met het ander niet bestaan kon. Ten minste was hij toch *een lage rekel*, gelijk men zien kan bij BRANDT, D. IV. bladz. 227 env., of bij REGENBOOG, D. II. bladz. 220, 221. — Bij VAN ESSEN wordt den Heere Mr. J. SCHELTEMA valschelijk eene klad aangewreven. — Ziet daar nu de schoone *verdediging en handhaving van de eer der Heeren Regteren*, welke men, met zoo veel *bombario*, beloofd had! Poverder kon men ze wel niet denken. Één ding echter blijkt hier, uit de aangift der jaren, waarin de meeste Regters gestorven zijn; dat het, namelijk, onwaar is, hetgeen door BRANDT, op zeggen van anderen, is geschreven, *dat er in het vijfde jaar na den dood van den Advocaat reeds zeventien van zijne vierentwintig Regters begraven waren.* Bij deze gelegenheid wordt weder vreesselijk tegen de trouweloosheid der Arminiaansche Historieschrijvers in het gemeen uitgevaren, als waren zij enkel verdichters van leugenen en vervalschers der geschiedenis. Jammer, dat dit woorden in den wind zijn, en niemand den logendichter DA COSTA gelooft! — Als wij eens lust en tijd hebben, zullen wij, voor eenigen der befaamdste Heeren Regteren, op onze wijs, nog eens een nieuw eerkransje vlechten. Nu gaan wij tot de *VIde Afdeeling* over, en spoeden naar het eind van dit verslag.

Hier moet ons *getoond* worden *de regtmatigheid, bedaardheid en zachtmoedigheid van het gedrag van MAURITS, in al hetgeen hij, tot bedwang der Barneveldsche factie, gedaan en toegebragt heeft.* Dit *toonen* bestaat, vooreerst, in louter *vertellen*, en komt hierop uit: MAURITS heeft zich, gedurende twaalf jaren, genoegzaam onzijdig gehouden, en van zijn gezag geen gebruik gemaakt, vóór dat hij, na rijp overleg, *de overtuiging in zijn gemoed had ontvangen*, (hoe weet toch die DA COSTA alle, zelfs de geheimste, dingen? trouwens, hij is een ZIENER!) dat hij, naar eed en pligt, gehouden was, het Arminiaansch geweld en onregt krachtdadig tegen te gaan. Schoon, van den beginne af aan, door de verdrukte partij, om hulp aangezocht, liet hij de ge-

beur-

beurtenisfen, bedaard, haren gang volgen, en wachtte, met kalmte, op *licht van boven*, om tusfchen regt en onregt, waarheid en valschheid behoorlijk te onderfcheiden. Dit ontving hij in 1617, en toen fcheidde hij zich van de tot hiertoe *publieke kerk* af, en voegde zich bij de *afgefcheidene gemeente* (de gemeente der *Scheurmakers*) in de Kloosterkerk. Een jaar lang gebruikte hij nu nog niet dan zachte middelen, *van overreding, van fchikking, van beraadflaging*. Maar de factie fchond de Unie en het regt van de Staten Generaal en den Stadhouder, en nu was hij genoodzaakt dadelijkheid te gebruiken. Hij dankte dan de *Waardgelders* af, liet de *belhamels van den opftand* in hechtenis nemen, en veranderde de ftedelijke regeringen in Holland, waardoor de provinciën tot eenigheid, inwendig, onderling, en met de Generalheit, gebragt werden. En dit alles deed hij, zonder, in eenig het minfte ftuk, de grenzen zijns gezags, den last der overheid, of de voorfchriften van ware Christelijke gematigdheid en zachtmoedigheid, te buiten te gaan. Dit onderneemt men nu ook *aldus* te bewijzen: 1. *In zijn gemoed overtuigd, dat de leer der Contra-Remonftranten* (welke hij niet verftond) *de ware zuivere gereformeerde leer was*, verpligtte zijn eed, als Stadhouder en Kapitein Generaal, hem, om die te handhaven. 2. Uit hoofde van dien zelfden eed, was hij ook gehouden, de bevelen der Staten Generaal boven die der provinciën Holland en Utrecht te laten gelden. 3. Tot de afdanking der *Waardgelders* was hij geregtigd en verpligt, door de bevelen der Staten Generaal en zijne Inftructie, als Stadhouder en Kapitein Generaal van Utrecht. 4. Tot de verandering der ftedelijke regeringen in Holland was hij geregtigd, als Stadhouder van die provincie. 5. Dat hij de *belhamels van den opftand* liet vatten, was niet op eigen gezag, of met medeweten alleen van *eenige weinige* leden der Generaliteit, gelijk men het heeft willen doen voorkomen, maar wel degelijk op uitdrukkelijken en volledigen last van de *Staten Generaal*. En waaruit blijkt dat? Wel, de *Staten Generaal*, dat is zij zelf, die de gevangenneming

heb-

hebben laten doen, hebben het, op den eigen dag derzelve, aan de regering van Leiden geschreven. Nu mag er immers niemand meer aan twijfelen! Met verlof echter van Mr. DA COSTA, zouden wij nog wel twee dingen willen weten: 1. of, in allen gevalle, eene vergadering van *gedeputeerde Staten Generaal*, waarbij zeker de Gedeputeerden van Holland niet geroepen waren, wel voor eene *wettige* vergadering mogt gelden, en 2. of eene vergadering van zulke Gedeputeerden, die gewis geenen bijzonderen last van hunne *meesters*, de Staten der Provinciën, tot het gevangennemen der drie Heeren ontvangen hadden, op hun eigen gezag wel wettigen last tot zulk eene daad van geweld, waarbij het regt en de souvereiniteit der Staten van Holland geschonden werden, geven kon? Indien wij voor onszelven hierop antwoorden zullen, zeggen wij ronduit *neen*. Wij zeggen, dat zij, die dien last gegeven hebben, *geweldenaars* en *guiten* geweest zijn. Zoo lang die Staten Generaal bestonden, mogt en durfde men dat niet, zoo ronduit, zeggen; doch wij zeggen het thans, en, wat Mr. DA COSTA *cum suis* daartegen mogen kakelen, alle onzijdige en doorzigtige braven zullen er van overtuigd zijn en het toestemmen. En of hij al zeggen mogt, dat het guitenstuk daarna is goedgekeurd, dit bewijst niets meer, dan dat de guiten, door MAURITS gerugsteund, getoond hebbende, wat zij met hem ondernemen durfden, door andere guiten toegejuicht, en straks door nieuwe recruten in Holland versterkt, allen, die hen mogten hebben willen veroordeelen, verschrikking aangejaagd en verstomd hebben. — Nu volgt, tot slot van deze Afdeeling, nog eene verdediging van MAURITS over het niet verleenen van pardon aan OLDENBARNEVELD, en, tot versterking daarvan, een brief van MAURITS aan Graaf WILLEM LODEWIJK, Stadhouder van Vriesland, geschreven op den dag van BARNEVELD's teregtstelling, 13 Mei 1619, en door den Hoogleeraar KLUIT (doch al dertig jaren vroeger, in de boven aangehaalde *eer van OLDENBARNEVELD verdedigd*) uitgegeven. Wij erkennen, dat,

dat, aangezien MAURITS' verbittering, de omstandigheden hem niet zeer tot het verleenen van een *onverzocht* pardon konden opwekken, te meer, daar hij het *fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit moenia* (*dapperder is hij, die zichzelven, dan die de sterkste vestingen overwint*) nooit bijzonder toonde te behartigen. Ondertusschen mag de lezer met den bovengemelden brief van MAURITS vergelijken den *brief van Graaf* WILLEM LODEWIJK, aan hem, den 10 April te voren, geschreven, en mede bij de twee gemelde schrijvers te vinden. Hij zal er uit zien, hoezeer die Vorst van MAURITS verschilde, hem tot gematigdheid ried, en oordeelde, dat alle uitersten, en vooral alle bloedstorting, vermeden moesten worden, inzonderheid ook omdat *diverse zaaken met apparentie van wetlykheid van beide syden gesustineert conden werden.*

Wat nu eindelijk de *Aanteekeningen* betreft: in de eerste heeft men weder een fraai staal van bondige argumentatie, uit het *ex uno disce omnes* (*leer uit éénen allen kennen*) ontleend. Ééns heeft een heethoofd, dien men, zonder eenig bewijs, voor *Arminiaan* doet doorgaan, iets tot vergoelijking van het Pausdom en tot nadeel der hervorming geschreven: ergo waren *de Arminianen over het algemeen, in den grond, ten allen tijde, vijandig aan onze goede zaak tegen Spanje en Frankrijk!* In andere aanteekeningen worden UITENBOGAARD, EPISCOPIUS, VORSTIUS enz. beklad. Doch het lust ons niet, dien drek verder te roeren. De lezer zal van zelf verstaan, dat het slot van geen beter allooi is, dan al het overige.

Probabilia haud probabilia. Oder Widerlegung der von Herrn Dr. BRETSCHNEIDER gegen die Aechtheit und Glaubwürdigkeit des Evangeliums und der Briefe des Johannes erhobenen Zweifel, von FRID. GOTTL. CROME, Hauptpastor zu St. Michaëlis in Lüneburg.

Eine gekrönte Preisschrift. Leipzig und Leiden. 1824. Gr. 8vo. 380 Seit. *f* 2-:

Nadat te *Leipzig*, in 1820, de Heer BRETSCHNEIDER zijne *probabilia* over den aard en den oorsprong van het Evangelie en de Brieven des Apostels Joannes in de Latijnsche taal had uitgegeven, vond men te *Haarlem* goed eene prijsvraag uit te schrijven tot wederlegging van dat geschrift; en de Heer CROME heeft, door zijne Hoogduitsche beantwoording, den uitgeloofden prijs behaald. Hoedanig de uitschrijving geweest zij, weten wij niet, daar wij ons dezelve naauwelijks herinneren, en voor het bekroonde stuk staat geen voorberigt hoegenaamd. Het behelst alleen de verhandeling, zoo als dezelve was overgezonden en bekroond; offschoon derzelver schrijver (bl. 9) had aangeboden, indien zijn stuk eene bijzondere opmerking en de openlijke bekendmaking waardig gekeurd werd, het gebrekkige daarvan aan te vullen en te verbeteren. De Heer CROME, namelijk, had sedert eenigen tijd zijne aandacht op het geschrift van BRETSCHNEIDER gevestigd, en wenschte er eene wederlegging van te vervaardigen, toen hem, (bl. 7—9) toevallig en zeer laat, de uitgeschrevene prijsstof bekend werd. Door de kortheid des tijds was hij in de onmogelijkheid, om aan zijne wederlegging die uitvoerigheid en naauwkeurigheid te geven, welke hij wenschte. Ondertusschen heeft hij, volgens zijne eigene en gegronde verzekering, geene der gewigtigste en wezenlijkste twijfelingen van den Heer BRETSCHNEIDER onaangeroerd en onwederlegd gelaten. — Het zou ons geenszins verwonderen, indien de Heer CROME zijne belofte nu op eene andere wijze, dan hij voorgesteld had, vervulde, en eene geheel omgewerkte wederlegging uitgaf. Echter was het stuk, zoo als het uitgegeven is, de uitgave en den uitgeloofden prijs allezins waardig, ter handhaving van de schriften, aan den Apostel Joannes toegekend, en zal hem, die meer op de zaken dan op de voordragt let, voldoening verschaffen.

Ver-

Verhandeling over het gebruik der plantaardige en dierlijke Kool, *door* C. M. VAN DIJK, *Apotheker te Utrecht.* *Te Utrecht*, *bij* O. J. van Paddenburg. 1824. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt*, 73 *Bl. f* :-60.

Met genoegen doorlas Recensent deze welgestelde Verhandeling, waarin wij eene nieuwe bijdrage bezitten tot de toegepaste Scheikunde.

Zij is in drie Afdeelingen verdeeld. De eerste bevat eene korte litteratuur van het verhandelde onderwerp. De tweede behelst proefnemingen met de dierlijke kool, door welke derzelver ontkleurend, bederfwerend en bederfwegnemend vermogen gestaafd wordt. Belangrijk vooral zijn, met betrekking tot het laatste, de proeven, met het Amsterdamsche grachtwater genomen, bladz. 47 en volgg. De derde Afdeeling, eindelijk, geeft eenige opheldering aangaande de wijze, waarop de kool schijnt te werken. De Schrijver geeft hier aan de *mechanische* boven de *chemische* verklaring de voorkeur; hoewel hij bij het bederfwegnemend vermogen der kool eene meer zamengestelde werking aanneemt, en de *chemische* niet geheel schijnt buiten te sluiten.

Een ruim vertier van dit nuttig boeksken beloone den bekwamen Schrijver voor zijnen arbeid, en moedige hem aan tot meer dergelijke nuttige ondernemingen!

Gezondheidslessen voor zwangere, barende en Kraamvrouwen, naar het Hoogduitsch bewerkt, voor Nederlandsche Vrouwen uit den beschaafden stand, door J. VAN DER PLAATS, *praktiserend Doctor in de Genees- en Verloskunde te Leeuwarden. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In kl. 8vo. Behalve het Voorberigt*, 178 *Bl. f* 1-80.

De menigvuldige schadelijke vooroordeelen, welke in den leefregel van zwangere en bij het gedrag van barende en

en Kraamvrouwen worden, aangetroffen, tegen te gaan, en aan de bestaande behoefte aan een boekje, bevattende een beknopt onderr gt voor Nederlandsche vrouwen, om in deze belangrijke tijdperken des levens haar gedrag naar te regelen, te voldoen, — ziet daar het voornaam oogmerk, waarmede dit geschrift wordt uitgegeven. Hetzelve is eene vertaling van de *Diätetische Belehrungen für schwangere, gebärende und Wöchnerinnen* van den; ook door zijne bijdragen tot de vergelijkende Verloskunde, beroemden Leipziger Hoogleeraar JÖRG, naar het bijzonder oogmerk des Vertalers bewerkt, en met in den tekst ingevlochtene vermeerderingen door denzelven verrijkt. De Gezondheidslessen worden in den vorm van Voorlezingen medegedeeld. Dezelve zijn tien in getal, en handelen achtereenvolgens over de zwangerheid, over den leefregel voor zwangere vrouwen, over het baren, over het gedrag der barende vrouwen, over het kraambed, over den leefregel in het kraambed, over het zogen, over de behandeling en den leefregel van pasgeboren kinderen; terwijl sommige dezer onderwerpen, om derzelver uitgebreidheid, in meer dan ééne voorlezing worden voorgedragen en ontwikkeld. Bij het werkje is eene plaat ter opheldering en een vignetje ter versiering gevoegd. Het laatste, echter, is niet zeer gelukkig uitgevallen.

Gaarne erkennen wij, onder deze Gezondheidslessen vele gevonden te hebben, der behartiginge onzer Nederlandsche vrouwen overwaardig, en wij prijzen het goede oogmerk des Vertalers, om door dezen arbeid ook aan onze vrouwen de zwangerheid, het baren en het kraambed als natuurlijke verrigtingen te leeren kennen, en haar in staat te stellen, zelve hare leefwijze en haar gedrag te regelen, zonder dat zij zich, bij gebrek van een' bekwamen Arts, aan den raad van onkundige Vroedvrouwen of oude en snapachtige Bakers blindelings behoeven over te geven. Maar, durven wij vragen, is het middel geschikt en berekend voor de kwaal? Is het mogelijk, zonder grondige en gezonde anatomische en physiologische

ken-

kennis, iemand eenige goede en duidelijke begrippen van de hier bedoelde verrigtingen te geven? Hangt bij de opvolging van algemeene diaetetische regelen niet alles af van derzelver bijzondere toepasing, welke zonder pathologische en therapeutische kundigheden gewoonlijk geheel verkeerd geschiedt? Is ook hier halve verlichting niet nadeeliger, dan volstrekte onkunde?. Recensent spreekt hier bij ondervinding. In zijne praktijk ontmoette hij niet zelden dergelijke vrouwelijke Esculapen; maar de Hemel beware alle Practici voor zulke patiënten! De Doctor is niet slechts verpligt, van al zijn doen en laten naauwkeurig rekenschap te geven, maar hij staat ook onder de kritiek zijner lijderessen, die geen droppel zijner medicamenten zullen innemen, zoo niet eerst de Medicus een behoorlijk pharmacologisch Collegie over dezelve gehouden heeft. Voegt men hierbij de grove handwerktuigelijke begrippen, welke de meeste menschen zich van de kunst vormen, als bestond zij slechts in eene zekere routine, *eine blinde Uebung*, zoo als ZIMMERMANN het noemt, dan zal men zich gemakkelijk kunnen voorstellen, hoe de eenvoudigste voorschriften dikwijls allerongelukkigst verklaard en toegepast worden. Deze is ook eene der redenen, waarom de eenvoudigste lieden, die een onbepaald geloof hechten aan hetgeen de Doctor hun zegt, vaak het gemakkelijkst en spoedigst genezen. Geenszins ontkennen wij, voorbeelden te hebben aangetroffen van vrouwen, op welke lessen, als hier gegeven worden, den goeden invloed hebben, welke daarmede bedoeld wordt; maar die voorbeelden zijn veel zeldzamer, dan men welligt vooronderstelt. Mogten wij intusschen gedwaald hebben, en onze ondervinding door die van anderen wederlegd worden, hetgeen wij hartelijk wenschen, dan zij de algemeene verspreiding en de verstandige toepasing dezer Gezondheidslessen, vooral ten platten lande, waar het niet zelden aan goede geneeskundige hulp ontbreekt, er ons het bewijs van; en in dat geval verklaren wij, bereid te zijn, om, met grootmoedige zelfverloochening, het *erravimus* uit te spreken.

Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen, met Aanteekeningen en Bijdragen, door HENDRIK *Baron* COLLOT D'ESCURY. *Heer van Heinenoord. Iste en IIde Deel. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1824—25. *In gr. 8vo. Te zamen XXIV en* 258, *Aanteek. enz.* 685 *Bl. f* 8-40.

Wanneer een Man, door geboorte en stand geheel onafhankelijk, en niet verpligt tot eenig winstgevend beroep, de uren, welke hem de belangen des Vaderlands overlaten, met onvermoeide vlijt, lust en liefde aan de Letteren wijdt, dan is zulk een verschijnsel ons te aangenamer, naar mate het zeldzamer is, en het is ons een nieuw bewijs der bekoorlijkheid en wegslepende kracht, die de zielverzachtende Kunsten en Letteren op het welgestelde gemoed oefenen. Maar wanneer nu de keus der onderwerpen van zijne nasporingen, welverre van enkel de bevrediging der nieuwsgierigheid te bedoelen, daarheen strekt, om de heilige vlam der Vaderlandsliefde in de harten te koesteren en aan te blazen, om dat Vaderland aan alle deszelfs kinderen te doen beminnen, dan rijst die Vriend der Letteren nog hooger in onze achting, en wij verheffen ons met reden op een Land, dat *zulke* Edelen kweekt.

Dus waren onze gewaarwordingen bij de inzage van dit werk des Heeren *Barons* COLLOT D'ESCURY, reeds met roem door *Latijnsche* gedichten in de geletterde, gelijk door verscheidene doorwrochte advijzen bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de staatkundige wereld bekend. Hij onthaalt ons in het werk, waarvan de twee eerste Deelen voor ons liggen, op een overzigt der beroemde mannen, die onzen roem in kunst en wetenschap ten top gevoerd hebben. Het zijn oorspronkelijk Voorlezingen, in de *Haagsche* Afdeeling der Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen uitgesproken, doch nu tot een geheel aaneengeschakeld, en met ve-

vele *Aanteekeningen* en *Bijdragen* verrijkt. Het eerste Deel omvat de *Bouw- en Beeldhouw-*, *Schilder-*, *Graveer- en Penningkunst*. Een ruim onderwerp voorwaar, doch door den Edelen Schrijver met eenen gloed, eene levendigheid en eene kennis van zaken behandeld, die ons als midden in het roemrijk tijdvak verplaatsen, toen alle die kunsten te gader onze kleine plek gronds verheerlijkten; toen VAN KAMPEN het Stadhuis van *Amsterdam* stichtte, DE KEYZER het Praalgraf van WILLEM DEN EERSTEN oprigtte; toen eene reeks van mannen als REMBRANDT, DOUW, VAN MIERIS, POTTER, BAKHUYZEN, VAN DE VELDE, RUISDAAL, WOUWERMAN, SCHALKEN, RACHEL RUYSCH, HONDEKOETER, OSTADE, STEEN en zoo vele, vele anderen *onze* Natuur op het doek bragten, den vreemdeling ons huisselijk leven vertoonden, en *Hollands* roem door geheel *Europa* verspreidden, terwijl alle vermogenden zich beijverden, om hunne vertrekken, in plaats van met nietige behangsels, met deze meesterstukken der kunst te versieren, en daardoor de kunst aan te moedigen; toen CORNELIS VISSCHER, BLOOTELING, SUYDERHOEF en LUIKEN de Graveer- en Etskunst ten top verhieven, waartoe den laatsten zelfs zijne latere sombere godsvrucht dienstbaar was, door zijn Genie voor het schrikkelijk verhevene voedsel te geven; toen de daden onzer groote mannen, de merkwaardige en roemruchtige gebeurtenissen onzer Geschiedenis, die elkander verdrongen, door Gedenkpenningen, harer niet onwaardig, werden vereeuwigd; terwijl de kunst van KOSTER, twee Eeuwen na de uitvinding, door de ELZEVIERS en BLAEUS zich in haar Vaderland veel hooger dan elders verhief. Van de Dichtkunst, de hoogste aller kunsten, spreken wij niet: deze zal ons gewis in een der volgende Deelen ruime stof tot onderhoud aanbieden.

De Heer D'ESCURY erkent, dat de *Bouwkunst* in ons land de minste gedenkteekenen kan vertoonen, wanneer men alleen op het *schoone* ziet; doch omvat men in zijne beschouwing ook het *nuttige*, zoo doen zich ter-

 stond

ſtond onze ontzaggelijke *waterwerken* voor, die den vreemdeling verbazen: eene zeer vernuftige wending, en die toch volkomen waarheid behelst, vooral doordien de Redenaar *onze* werkzaamheden in dat vak met die der nieuwere *Italianen* doet contrasteren. 't Is waar, *zij* hebben in honderdvijfenveertig jaren, onder negentien Pausſen en twaalf Bouwmeesters, ééne Pieterskerk opgerigt; maar hunne *Pontijnſche* moerasſen, welke zij van CESAR tot PIUS VI vergeefs hebben zoeken op te droogen, hunne *Toscaanſche maremmen* verſpreiden nog doodelijke pestlucht in 't rond, en ontrooven geheele ſtreken aan den landbouw; — *wij* hebben gedurende het twaalfjarig beſtand de *Beemſter* en *Purmer* bedijkt. Zelfs tegenover het beroemde kanaal van *Languedoc* der *Franſchen* kunnen wij met het volſte regt ons groot *Noordhollandsch* kanaal overſtellen, hetwelk, niettegenſtaande de bekommering van zoo velen, ten tijde der jongſte overſtrooming zoo treffelijk de kunde en bekwaamheid onzer hedendaagſche Waterbouwkundigen heeft geſtaafd. — Nog uit een ander oogpunt beſchouwt onze Schrijver de gewrochten der bouwkunst. „ Onze kerkgebouwen zijn geene kerken „ van *St. Paul* of *St. Pieter*, maar eenvoudig, gelijk de „ eerdienst, welken wij het Opperſte Wezen gewijd heb„ ben. Paleizen — de nederige *Hollander* behoeft ze „ niet, en het eenvoudige dak, waaronder zijne Vaderen „ leefden, waar eene teedere moeder hem onder het harte „ droeg, of aan haren boezem met eigene melk drenk„ te, heeft voor hem grootere waarde, dan de reuzen„ gevaarten der BORGHEZEN of FARNESEN in het „ prachtig *Italië*. Eene kleine hoeve, de erfgrond van een „ eerlijk voorgeſlacht, met een eenvoudig bloemperk, met „ eigene hand verzorgd en opgekweekt, is voor hem de „ ſchat, dien hij tegen geene tuinen van ALCINOUS, „ tegen geene *Villa's* van Oud of Nieuw *Rome* ruilen „ zal." (Bl. 27). „ Ik kan u op geene *Doriſche* tempels „ wijzen, noch op zulken, gebouwd naar *Iöniſchen* re„ gel, of met *Corinthiſche* bevalligheid: maar doorwan„ del onze ſteden; zie de deftige gebouwen, der afgeleef-

„ de

„ de nooddruftigheid tot wijkplaatsen bestemd; staar op „ die, voor hulpelooze weezen afgezonderd; beschouw „ al de gestichten, waarvan liefdadigheid de bouwmees„ teres was; verwijl bij die, welke tot veredeling van „ den menschelijken geest, door opvoeding en onder„ wijs, zijn opgerigt, bij de aan kunsten en wetenschap„ pen gewijde heiligdommen, en oordeel, of wij *Athe„ nes* weelderige pracht en *Romes* kwistige overdadigheid „ behoeven te benijden." (Bl. 28, 29.)

Dat wij in de *Beeldhouwkunst* geene bijzonder groote vorderingen gemaakt hebben, schrijft de Heer D'ESCURY toe aan de nederigheid van onzen landaard, aan de spaarzaamheid, zoo noodig in de tijden van den grooten worstelstrijd met *Spanje*, en aan de ligging van ons land, ontbloot van steengroeven, waarmede *Griekenland* en *Italië* zoo ruim zijn voorzien. Doch voornamelijk moet zulks, naar ons denkbeeld, worden toegekend aan de meerdere eenvoudigheid van den *Protestantschen* eerdienst, (gelijk onze Schrijver ook met een enkel woord zegt.) De *Heidensche* Veelgodendienst bevorderde bij de *Grieken* de beeldhouwkunst ongemeen; daarop volgde de *Roomsche*, aan wien de kunst minder, nogtans ook veel verpligt is. Naar mate onze denkbeelden van het Opperwezen zuiverder werden, moest de eerdienst in zinnelijkheid verliezen; en vandaar ook, dat ongetwijfeld *Italië* nog het voedsterland der beeldhouwkunst is, (hoewel men daarbij ook de overblijfselen der oude kunst vooral niet uit het oog moet verliezen.) Dat *Nederland* oudtijds Beeldhouwers had, die hun kunstvermogen aan de kerken besteedden, blijkt uit het voorbeeld van WILLEM TETTRODE, door onzen Schrijver volgens DE GROOT aangehaald, die te *Delft* twaalf Apostelbeelden in de oude kerk uithieuw, en een prachtig altaar vervaardigde; maar de beeldenstorm heeft zijne werken en bijna zijne nagedachtenis doen vergaan. De geestdrift voor onze groote mannen, voor WILLEM I, DE RUITER en andere Zeehelden, hield de beeldhouwkunst nog eenigermate in stand; nogtans moet men erkennen, dat, met uitzondering der Graftombe

voor den Vader des Vaderlands, de overigen niet onder de eigenlijk gezegde meesterstukken behooren, die met de voortbrengselen van *Italië* zouden kunnen wedijveren. Één stuk slechts is er, 't welk, volgens alle kenners, dien lof verdient; de Graftombe van ENGELBERT van *Nassau*, in de groote kerk te *Breda*, waarvan de albasteren beelden, zoo van den hoofdpersoon en zijne echtgenoote, als van de vier oude helden, welke de grafzerk schoren, door uitdrukking en kracht den meester verraden. Waarschijnlijk zijn dezelve het werk van een' of anderen *Italiaanschen* Meester, hoewel niet, zoo als sommigen gelooven, van MICHAEL ANGELO. (*)

Bood ons de eerste Verhandeling minder overvloedige stof tot bewondering aan, de volgende, welke onze *Schilder-* en *Graveerkunst* omvat, is daaraan zoo veel te rijker, en de geachte Spreker kon slechts enkele wenken geven, die hij echter in zijne aanteekeningen eenigzins heeft uitgebreid. Eerst doet hij ons een' blik slaan op de lotgevallen der schilderkunst bij de *Grieken* en *Italianen* (niet bij de vroegere *Romeinen*, die genoegzaam geene schilderschool hadden, maar alles van de *Grieken* plunderden), bij de *Franschen* en *Duitschers*. Hij ontveinst geenszins de gewone tegenwerping tegen onze schilderschool, dat zij het *Ideaal* niet kent, of althans niet weet uit te drukken, maar zich doorgaans bij eene getrouwe, maar platte, nabootsing der Natuur houdt, met zoo weinig smaaks, dat zelfs gemeene voorwerpen, zoo als dronken boeren enz., de stof aan haar penseel moeten leveren, terwijl zij ook geen keukengereedschap versmaadt; een bewijs, dat het ons, bij veel gedulds, aan *dichterlijk gevoel* mangelt. (Wij vreezen zelfs, dat dit vooroordeel, algemeen bij den Buitenlander gekweekt, hem, bij zijne onkunde aan onze taal, de *Nederlandsche* poëzij als plat, zielloos en gemeen heeft doen verwerpen, zonder haar de moeite van onderzoek, of aanleering onzer taal, waardig te keuren.) De Schrij-

(*) Wij vinden dit laatste nogtans ook vermeld bij KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, XIIIde D. bl. 296, zonder dat hij echter daarvoor eenig gezag aanhaalt. Met den tijd zou het wel overeenkomen, daar ENGELBERT in 1504 overleed, toen MICHAEL ANGELO, reeds een meester in de kunst, uit *Rome* naar *Florence* was teruggekeerd.

Schrijver was door zijn onderwerp volstrekt geroepen, ons van deze blaam te zuiveren. Hij ontkent niet, dat wij RAPHAËL's verhevenheid noch CORREGGIO's bevalligheid bezitten, maar beweert, dat wij niettemin TITIAAN's waarheid op zijde streven; terwijl onze schilderstukken een getrouw afdruksel van onzen landaard, ons volkskarakter, en van het oord zijn, dat wij bewonen. Wij zijn dus geene *navolgers*, maar hebben *ons zelve* den weg gebaand. Ook hier heeft het verschil in Godsdienst weder zeer veel gedaan, gelijk men uit eene vergelijking der gewrochten van onze en der *Vlaamsche*, ons toch zoo naburige, schilderschool duidelijk opmerkt. De rijke voorraad, dien de gewijde Geschiedenis en de Legende den Schilder aanboden, de eervolle en voordeelige bestemming zijner kunstgewrochten voor altaarstukken, vervielen dus hier; doch het is zeer merkwaardig, dat wij, bij het gemis van dit middel ter aanmoediging, 't welk wij met alle Protestantsche landen gemeen hebben, nogtans van die allen het éénige zijn, 't welk eene oorspronkelijke en luisterrijke schilderschool bezit. De *Duitsche* schilderkunst toch daalt in tijd niet lager af dan tot de Hervorming: *Denemarken*, *Zweden*, *Engeland* bezitten er geheel geene, (zoo men, in *Engeland*, JOSUA REYNOLDS, WEST, en mogelijk een of twee anderen, uitzondert.) Daarenboven, bezat dan REMBRANDT, de verhevene REMBRANDT, — bezaten de vernuftige DOUW, de krachtige VAN DER HELST, de stoute BAKHUYZEN en VAN DE VELDE geen dichterlijk genie? Maar onze, meer naar *waarheid* dan naar *vinding* strevende geest, die nooit een ARIOSTO, maar wel SPIEGELS, HOOFDEN en VONDELS voortbragt, schepte dan ook meer waarheid in de nabootsing der Natuur, dan in de uitdrukking van het *Ideaal*. Nogtans bezitten wij ook, vooral in ons vroeger tijdvak, verscheidene Historieschilders, die zich veelal in *Italië* vormden, onder welken de Schrijver ons met HEEMSKERK, SCHOREL, BLOKLAND, VROOM (dien hij den *Hollandschen* PROTOGENES noemt) en BLOEMAERT bekend maakt, of die kennis vernieuwt. Zij behandelden veelal de *Grieksche* fabelleer, waaraan onze lateren zich zoo zelden gewaagd hebben. Hunne kunstgewrochten werden gedeeltelijk door COORNHERT, CORT en GALLE in plaat gebragt, en daardoor grootendeels behouden. En nu komen wij aan die groote Schilders der zeventiende Eeuw, welke zich zelve den boven geschetsten weg

baan-

banden, daar misfchien uiterlijke omftandigheden, of mangel aan vermogende begunftigers, hun de reis naar *Italië* moeijelijk maakten.

De Heer D'ESCURY had in dit eerfte Deel de *Penningkunde* flechts ter loops behandeld, omdat bij daarmede een ander oogmerk had, namelijk eene galerij van groote daden en mannen voor zijne landgenooten ter befchouwing te openen, zoo als die door penning-, fchilder- en graveerkunst aan de nakomelingfchap zijn overgeleverd. Hij noemt dit, en met regt, *de Kunften dienstbaar aan de eer van 't lands Gefchiedenis*; te meer, daar hij nu en dan eenige dichtregelen onzer Barden daarin vlecht, tot hetzelfde doel ftrekkende. En inderdaad, het is onmogelijk, dit gedeelte des werks te lezen, zonder zich met edele fierheid op de vele voortreffelijke mannen in ftaats- en krijgshandel, die ons kleine land heeft voortgebragt, te verheffen. Vooral de *Spaanfche* krijg, bepaaldelijk de eerfte, bangfte jaren van denzelven, hebben eenen heldenftoet voortgebragt, dien zelfs *Griekenland*, in de veelbezongene dagen van *Marathon*, *Salamis* en *Platea*, geëvenaard mag hebben, maar zekerlijk niet overtroffen heeft. Gelijk TOLLENS in zijne gedichten, zoo heeft onze Schrijver hier in proza eene menigte kleine, minbekende trekken uit die dagen als weder te voorfchijn geroepen, en in het geheugen der Natie verlevendigd. Het tijdperk der Hertogen en Graven, als het armst aan kunstgewrochten, en, hoewel geenszins ontbloot van edele daden noch ftoute karakters, door de nietigheid van de *bedoeling* dier helden meer in de fchaduw geplaatst, wordt hier flechts vlugtig afgehandeld. Het langst, en met zigtbaar welgevallen, vertoeft de Edele Schrijver bij het morgenrood onzer vrijheid. Zijne eerfte Redevoering loopt tot den *Munfterfchen* Vrede, zoo uitnemend door TER BURGH, gelijk de feestviering daarvan te *Amfterdam* door VAN DER HELST voorgefteld; zijne tweede tot nabij het midden der vorige Eeuw. Hier vertoeft hij met welgevallen bij onze zeehelden, bij WILLEM III, en de helden en ftaatslieden van den roemrijken, maar in de gevolgen verderfelijken, *Spaanfchen Succesfie*-oorlog. Over de tijden na WILLEM IV wordt bijkans niets gezegd; maar de Schrijver grijpt de gelegenheid aan, om, bij de vermelding van den ontijdigen dood van JOAN WILLEM FRISO, ook dien van deszelfs edelen achterkleinzoon, Prins FREDERIK van *Oranje*, te *Padua*, te vermelden.

Ach-

Achter de eigenlijke Verhandelingen of Redevoeringen zijn, gelijk reeds gezegd is, *aanteekeningen* en *bijdragen* gevoegd. De Schrijver verontfchuldigt zich in de Voorrede tot het eerfte Deel, dat hij deze aanteekeningen en bijdragen misfchien te zeer als eenen vrijbrief befchouwd heeft, om alles daarin op te nemen, hetgeen hem onder de bewerking belang had ingeboezemd en gefchikt voorkwam ter mededeeling, zonder juist angstvallig toe te zien, of het tot het hoofdonderwerp wel regtftreeks in betrekking ftond. Wij kunnen dit niet geheel ontkennen: fommige aanmerkingen hebben op de *Nederlanden* en derzelver kunstroem flechts eene zeer verwijderde betrekking, waaronder wij rekenen de Anecdote van LOCKE betrekkelijk het kaartfpel (Ifte D. aant. bl. 194); den oorfprong der *Palatines* en *Fontanges* (verouderde Modes), bl. 200, 201; eene lange uitweiding over MARIA STUART, (II D. aant. bl. 17—35.) welke de Heer D'ESCURY, met meer *galanterie* dan geftrenge historifche waarheid, van alle fchuld, zelfs aan den moord van haren man, poogt vrij te pleiten, en van dit laatfte feit MURRAY en de zijnen te betigten, tegen het eenparige gevoelen der beste Gefchiedfchrijvers, ook van HUME en ROBERTSON, die na twee Eeuwen niet meer partijdig behoefden te zijn, waartoe althans de eerfte in dit geval geene aanleiding ter wereld had. MARIA was fchoon en goedhartig, maar bitter *Roomsch*, en door die wreede vijanden der Protestanten, de GUISES, met gif en gal tegen alle Onroomfchen vervuld. KNOX zou thans, als een ruwe Apostel, in alle fatfoenlijke gezelfchappen eene flechte figuur maken; maar zijn hart lag op de tong: dat van MARIA wist zij met een glad vernis van woorden te bedekken. ELIZABETH had geen regt haar te ftraffen, dit is buiten bedenking; maar onfchuldig is zij daarom toch niet. Nog eenige min ter zake doende bijzonderheden zouden wij kunnen opnoemen, zoo als de Anecdote van Mevrouw LILLIENROOTH, (IIde D. bl. 407) Vrouw van den *Zweedfchen* Afgezant; maar liever willen wij van den kundigen Schrijver wat te veel dan te weinig hebben. Deze aanteekeningen zijn voor 't overige hoogst belangrijk, door de vele bijzonderheden omtrent perfonen en zaken, die in den tekst flechts even konden aangeftipt worden, en hier uitvoeriger ontwikkeld zijn. Hoe menige *Nederlandfche* held en kunstenaar is daardoor uit mingelezene werken te voorfchijn gebragt, en aan de dankbare hulde des Vaderlands wederge-

ge-

geven! Men zal met veel genoegen de Noten over BLIJENBURG, VAN SWIETEN, BLOIS VAN TRESLONG (wiens nazaat, ruim twee Eeuwen later, even onbillijk in hechtenis werd geplaatst), G. A. VAN HOOGEVEEN, L. KEERSEMAKER, VAN DORP, de dappere *Nederlandsche* Vrouwen, de beide HASSELAARS, N. RUICHAVER, AMELIA VAN SOLMS, DUIVENVOORDE, VAN DER DOES en de *Zeeuwsche* Zeehelden lezen. Overal ontmoeten wij bij den Edelen Schrijver eene ſtipte onzijdigheid ten aanzien der geſchillen, die ons Vaderland zoo menigwerf hebben beroerd. OLDENBARNEVELDT, DE GROOT, HOGERBEETS en DE WITT bekomen hunnen verdienden lof even zeer als MAURITS en WILLEM III; en men erkent van dezen, niettegenſtaande zijne groote verdienſten omtrent het Vaderland en *Europa* volkomen erkend en in het licht geſteld worden, dat hij in *Zeeland* zijn gezag is te buiten gegaan, en het Zeewezen (gelijk doorgaans in Stadhouderlijke tijden na den *Munſterſchen* Vrede) heeft laten vervallen. (IIde D. aant. bl. 335.) In het bekende geſchil tusſchen den Prins en VAN BEUNINGEN, over de werving der 16,000 man, zegt D'ESCURY, „ dat de laatſte die onafhankelijkheid van „ karakter bezat, welke in alle raadzalen voegt; terwijl de „ eerſte hier den tol aan de gewone zwakheid der Vorſten „ betaalde, om de menſchen ſlechts als bloote werktuigen „ van hunne bedoelingen te beſchouwen." (IIde D. aant. bl. 343.) Hoezeer ook JACOBA VAN BEIJEREN beklagende, en haar tegen menige beſchuldiging verdedigende, kent hij nogtans gereedelijk aan haren vijand, FILIPS VAN BOURGONDIË, den eernaam toe van *den Goeden*. Hij verſchilt ook met KLUIT omtrent de vernietiging van het groot Priviligie van Vrouw MARIA, en denkt, dat de hoofdtrekken van hetzelve geacht moeten worden altijd te hebben blijven beſtaan. (Bl. 45 aant.)

Enkele misſlagen, die, hoewel in zeer kleinen getale, den geachten Schrijver ontſnapt zijn, (b. v. dat het vijandelijk lood den ouden TROMP in 1653 *naast* PIET HEIN trof) zou het onbillijk zijn te berispen. Wij verlangen zeer naar het derde Deel van dit uitmuntende werk.

De

De Brieven van Memmius aan Cicero. Naar het Fransch van VOLTAIRE. *Met Aanteekeningen van den Vertaler. Te Amsterdam, bij* J. J. Abbink. *In gr. 8vo.*

Dit werkje verschijnt zonder jaartal. Is dit bij ongeluk vergeten? Bevestigen durven wij het niet; maar het staat ons flaauw voor den geest, dat er reeds eene vertaling van deze brieven bestaat. Daar was een tijd, in welken men verschillende handschriften van oude Schrijvers liet vinden op eene waarlijk kluchtige manier. Zoo verdichtte, meenen wij, BARTHELEMY eens een' Griekschen Roman, hebbende ten onderwerp de gevallen van Charita en Polydorus. Een Duitsch Professor vond in zekere Bibliotheek het MS. De Franschen waren meester van Göttingen. Een Kapitein maakt kennis met dien Professor, en vertaalt het Grieksch. VOLTAIRE doet den Russischen vlootvoogd Shermetof deze brieven van Memmius in de Vatikaansche boekerij vinden, en ze in het Russisch vertalen, om den geest en het hart van een' zijner neven te vormen. Het klinkt raar, als men zich de Russen van dien tijd voorstelt. Doch, geen regel zonder uitzondering. Misschien vindt en vertaalt een Kozak nog wel eens de werken van Pythagoras. Wij zullen over het stukje van VOLTAIRE niets zeggen, daar het van ouds bekend en genoeg beoordeeld is. Zoo iets na te maken, en den geest der oudheid te bewaren, was geheel zijne zaak niet. Wij stuitten reeds dadelijk in de voorrede op eene onnaauwkeurigheid, daar hij den vermaarden Thomas van Aquino Thomas van Aquitaniën noemt. De vertaler heeft deze brieven door eenige letterkundige en wijsgeerige aanmerkingen opgehelderd, die ook niet veel om het lijf hebben. Over de denkbeelden der oude wijsgeeren aangaande den zelfmoord had hij naauwkeuriger kunnen ingelicht worden uit WYTTENBACH's aanteekeningen bij den *Phaedon* van Plato. De dobbelsteenen der Ouden waren niet gelijk aan de onze: hij zie daar eens de uitleggers van Suetonius op na. Memmius kon niet zinspelen op eenige verzen uit de *Aeneis* van Virgilius. Voorts zouden wij uit de manier, op welke vele namen gedrukt staan, bijna opmaken, dat de vertaler de Ouden meest uit vertalingen kent. Ook behelzen de wijsgeerige aanmerkingen weinig meer dan eene herhaling van honderd reizen gezegde zaken en geciteerde auctoriteiten.

Tre-

Trojes Ondergang. Proeve eener Navolging van den Aeneas van PUBLIUS VIRGILIUS MARO. *Het tweede Boek. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1825. *In gr. 8vo.* 78 *Bl. f* 1-40.

De ongenoemde Schrijver zegt, dat hij, altijd eene aangename en nuttige uitspanning gevonden hebbende in het lezen en vertalen der oude Dichters, echter een bijzonder genoegen schepte uit den *Aeneas* (*Aeneis?*) van VIRGILIUS. Dewijl nu het tweede boek wel onder de fraaiste te tellen is, maar ook de veelvuldige schoone en krachtige tafereelen, die daarin voorkomen, de navolging gevaarlijk maken, koos hij juist dit boek, om, indien deze onderneming aan het publiek bevalt, nog meerdere te leveren; zoo niet, het hierbij te laten berusten. Het is ons, na deze vertaling aandachtig gelezen te hebben, voorgekomen, dat de Schrijver wel aanmoediging verdient. Hij drukt het oorspronkelijke getrouw, vloeijend en op eenen vrij goeden dichterlijken trant uit. Hier en daar wat meer beschaving zou het stukje in waarde hebben doen rijzen. Deze beschaving is van verschillenden aard. De Schrijver leere ze kennen uit deze voorbeelden: Bl. 11. *Doch opdat gij het niet in uwe vesten halen.* Eene harde versificatie! Bl. 14. *Doet kabels om zijn' hals;* en kort daarop zijn *de teedre knaap en frissche maagdenstoet verheugd, wanneer hun hand de kabels aan mag raken.* Wij hechten gewoonlijk een te forsch denkbeeld aan *kabels*, om het gebruik van dat woord hier te kunnen billijken. Bl. 18. *En ver verwijderd lag, dringt weldra ook tot daar.* Niet vloeijend! Bl. 22. *Wier broed bloeddorstend hen verbeidt in hunne holen.* Wij zien vooreerst geene kracht in de gelijkluidendheid der syllaben *broed* en *bloed;* ten andere is *bloeddorstend* minder gebruikelijk voor *hongerig*, vooral niet van *jongen.* Bl. 23.

Trekt hij zijn' voet terug, als iemand, die op 't veld
Op 't onverhoeds(t) een slang vertrapt, die, blaauw van toren,
Haar rug en hals verheft: — zoo waant hij zich verloren.

Eene *vertrapte* slang is dood. Bl. 30. *metëen — gordt hij zich 't zwaard nog eens om de afgeleefde leên.* Hier is *meteen* een stopwoord, gelijk wij elders *meer en meer* enz. ontmoeten. Bl. 45. *mest — de Tyberstroom de welige akkers. Mest* is blijkbaar gezet om te rijmen op het voorgaand *gewest.* Creüsa noemt zich aldaar *telg van Venus*, hetwelk haar man al-

alleen was. VIRGILIUS zegt: „*Veneris nurus.*" — Wij maken den Schrijver op deze en dergelijke onnaauwkeurigheden opmerkzaam.

Rodrigo de Goth, Koning van Spanje. Naar het Engelsch van SOUTHEY *gevolgd, door Vrouwe* K. W. BILDERDIJK. *Iste Deel. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In gr. 8vo. XX en 218 Bl. f* 3 - 60.

De Godin der Gedachtenis, zoo meenden wij eerst, wordt toch niet regt vertrouwd, toen wij de drie eerste zangen van dit dichtwerk, waarop wij door haar te voren (zie de *Mnemosyne*, door TYDEMAN en VAN KAMPEN, VI, VII en VIIIste deel) onthaald waren, hier wedervonden, gevolgd door nog tien anderen, die wij onnoozel genoeg waren te denken, dat die goede moeder der Muzen dan ook wel in haar magazijn had mogen bergen. Wij wilden daarover Mama BILDERDIJK reeds berispen, of liever het publiek waarschuwen, dat het zich in acht neme, bij den aankoop van nieuwe werken, waarvan het reeds gedeelten bezit en betaalde, toen wij toevallig het voorberigt der gemelde Heeren voor het eerste deel hunner *Mengelingen* lazen, en daarin vonden, dat in dezelve ook schetsen of proeven zouden worden opgenomen van naderhand volledig uit te gevene werken, om redenen, die men daar toetsen moge. Wij moeten het ons dan laten welgevallen, en niemand heeft zich te beklagen, want men konde het vooruit weten, maar — het staat aan ons, of wij deze manier prijzen willen, en dat kunnen wij niet, wenschende veeleer, dat van dezelve weinig gebruik worde gebruikt, hetwelk toch, daar immers *Mnemosyne* geene prullen opneemt, niet behoeft te geschieden door hen, die wat goeds zullen leveren, waaraan zij een genoegzaam voldoend welkom van het beschaafde publiek altijd wel voorspellen mogen.

Doch, laat ons tot het werk zelve komen, dat wij aankondigen. Eene dichterlijke *opdragt* aan den Koninklijken Hofdichter ROBERT SOUTHEY staat vooraan. In regels, als deze:

Die tot die moedigen behoort
Die met den stroom des tijds niet drijven,
Maar 't eeuwig zaligmakend woord
In 't dichtrenlied getrouw durft blijven!

proeve men den geest des Gemaals; hoewel BILDERDIJK wel in een ongewoon goed humeur moet wezen, wanneer hij het zijner Egade niet kwalijk neemt, dat zij hem zoo ten toon ſtelt; maar misſchien past hij deze lofſpraak wel op zichzelven toe. Nu, er is toch niets aan te doen: *profit*, dan, met die getrouwheid aan het eeuwig zaligmakend woord, waarvan zoo velen zijner zoetſappige dichtvruchten bewijzen zullen geven!.... Van hem hebben wij hier een *voorbenigt*, dat wel wat duister aanvangt, maar niet zoo voortgaat als het zich ſchijnt aan te ſtellen. BILDERDIJK (en wij betwisten hem geen voet gronds, als hij *op zijn territoir* ſtaat) houdt het Engelsch Heldendicht van SOUTHEY voor onvergelijkbaar met eenig dichterlijk voortbrengſel onzes leeftijds. (Dat is haast een veeg teeken; die lofſpraak en die nederigheid, meenen wij.) De *aanteekeningen* achter dit deel zijn door hem in derzelver geheel, of bij uittrekſel, vertaald medegedeeld; behalve eenige kleine bijvoegſelen van hemzelven. Met de juiste aanmerking, dat de Heidenſche *Mythologie*, als ſieraad en leenſpreuk, of als tot de zeden des volks en tijds behoorende, toch ook wel verdragen wordt, zonder zwarigheid, in onze *poëzij*, verdedigt BILDERDIJK, te regt, het *Roomsch-katholijke*, dat dit werk aan zich heeft, „ hetwelk," zegt hij, „ nu ten tijde" (een bezwaar tegen den geest dezer eeuw? de Protestanten zijn te Protestantsch) „ voor velen tot onzent aanſtootelijker is; dan de Heidenſche Afgodsdienst." Nu, wij ſtellen het ook maar egaal, en in de poëzij deele Paperij en Heidendom gelijk op! Ons hinderde het niet, en dankbaar zij de verzachting erkend, door de Egade des vromen mans, die er hier openlijk voor uitkomt, dat men *alle ergernis* vermijden moet, hier aangebragt.

Theodfried en *Farila* waren zonen van den Koning *Chindaswinth*; den eerſten werden door Koning *Witiza* de oogen uitgeſtoken; de andere werd, op aanhitſing van deszelfs vrouw, met welke *Witiza* in overſpel leefde, gedood. *Farila's* zoon, *Pelagio*, naderhand de ſtamvader der Spaanſche Monarchen, werd gebannen. *Theodfried's* zoon, *Roderik* (*Rodrigo*), herwon den troon, betaalde *Witiza*, voor zijns vaders oogverlies, met gelijke munt, ſparende echter zijn broeder, een priester, en zijne twee zonen, bij de moeder van *Pelagio* verwekt. Deze (hier verkorte) opgave, vooraf, omtrent de geſchiedenis der *Viſigothen*, ten opzigte van den naasten tijd, hunnen val voorgegaan, vinden wij zeer gepast, en

ins-

insgelijks de lijst der in dit werk voorkomende persoonen, even gelijk dit voor Tooneelstukken gebruikelijk is.

Wij meenden eenigermate den rijken en belangrijken inhoud van het dichtwerk, door eene nog altijd karige opgave, onzen lezer te doen kennen; maar het is daartoe te ingewikkeld. Even gaarne bewezen wij hem de poëtische waarde dezer zangen; maar hoe uitvoerig moesten wij dan zijn! Bilderdijk's oordeel over het Engelsche dichtstuk, reeds gemeld, sta voor het onze, en wij zijn aan haar, die het ons, aldus, in onze taal aanbood, openlijken dank schuldig voór deze verrijking onzer Poëzij. Welke hechtheid in den geheelen versbouw! welke bevalligheid in alle de versieringen! welke onverbeterlijke plaatsing en rangschikking en afwisseling der onderscheidene voorwerpen! welke juistheid, waarheid en kracht in afbeelding en uitdrukking! Door alles doet het geheel eene niet gewone treffende werking. Zullen wij de beschrijving van de ellenden, door den krijg gesticht, of van *Rodrigo's* lot en gemoedsgesteldheid, of van *Adosinde's* ramp en gedrag, of van *Elfrinde's* liefde en jammer mededeelen; of wat zullen wij uit het geheele boek, ter staving onzer ingenomenheid met dit kunstjuweel, bijbrengen? Wij deelen daarom niets mede, dan dit geringe, dat ons in het oog komt, uit den elfden zang, waar men naar *Pedro's* burg reist, en *Hoya* rondzoekt, maar —

. . . .

Geen enkle reiziger, geen herder wijd noch zijd,
Geen jager op de baan, of rustend neêrgevlijd,
Geen henglaar bij de beek in de eenzaamheid der dalen:
Hij hoorde zang noch fluit door de Echo wederhalen,
Geen herdersknaaps geroep, noch boschbijls doffen slag;
Van menschelijk gewoel geen voetspoor, geen gewag.

Is dit des plundraars werk? — Dit hutje staat verlaten,
En 't geitje voor de deur ligt ongehoord te blaten.
Eene andre stulpdeur staat geopend. Spreeuw en mosch
Gaan zorgloos in en uit, als op hun vrijheid trotsch.
Hier treedt de grijsaard in, om (mogt het slechts gebeuren!)
Van 't geen zijn hart vervult iets troostrijks op te speuren.
't Gering kastanjebrood stond op een schaamlen disch.
Een zuivelvolle karn, in schaauw van 't strodak frisch,
Stond, als in vliedenshaast, verlaten. 't Smeulend glimmen
Van 't haardvuur in zijne asch deed nog een rookwolk klimmen.

'T Gebroken spinrag aan den kleerwand toont, waar 't zwaard
En 't schild, thans afgerukt, sinds jaren was bewaard.

Bevreemdt het ligt iemand, of komt het hem zelfs onwaarschijnlijk voor, dat *Rodrigo* zoo ganschch onbekend blijft, ook aan *Siveriaan*, (die echter door zijne stem als door een droom ontrust wordt, bl. 71) ook aan *Elfrinde*; die wete, dat hij van *Adozinde* de *Maccabeër* is genoemd, toen hij haar had gezegd:

— Nooit herstelt zich weêr mijn eens bezwalkte naam.
Hij zij dan uitgedelgd, maar eenmaal aangeschreven,
Waar boete en heilgeloof den zondaar toegang geven! (bl. 47.)

Voorts leest men (bl. 55):

Het oog stond nu verfletst,
Waarin de majesteit der Vorstenziel zich schetst.
Op de uitgebleekte wang had boete en rouw de voren
Des ouderdoms gegrift. Het toonde hun geen sporen
Van vroeger grootheid aan. De tijd, vooruitgesneld,
Had op zijn jeugdig hoofd, dat dertig zomers telt,
De dichte sneeuw gestrooid van driemaal twintig jaren.

Daarom hadden wij echter (bl. 30) wel kunnen missen, wat daar gezegd wordt van

— d' onmiskenbren trek, die 't vorstlijk bloed verraadt,
Dat, al zijn ramp ten spijt, nog uitblonk op 't gelaat.

Doch dit en de *Bilderdijksche* taal-eigenheden kunnen wij, zonder moeite, daarlaten.

Wij moeten nog iets van de *aanteekeningen* zeggen. Die tusschen twee haakjes staan, zijn van BILDERDIJK. Op bladz. 178 vonden wij echter twee, dus geteekende, naast elkander, daar toch de eene niet van hem is. Uit deze aanteekeningen is veel te leeren, behalve hetgeen tot de geschiedenis behoort, die het onderwerp dezer zangen is. Die, aangaande den brief van eenige Joden, toen *Alfonzo VI* Toledo had veroverd op de Mooren, verdient vooral opmerking. Laat ons, tevens ten blijke onzer verpligting aan BILDERDIJK zelven, ééne der aanteekeningen mededeelen: (bl. 28.)

Daar nadert hem (*Rodrigo*) een Moor, die in zijn holle trekken,
In 't wild en starziend oog den waanzin meent te ontdekken, enz.

„Men weet, of dient te weten, dat de Musulman een diepen eerbied voor elk waanzinnige heeft, als op wien de hand van God rust, en die den Almagtigen naderbij is. Dit is waarschijnlijk op de vlagen van *epilepsie* en *enthusiasmus* gegrond, waaraan MAHOMED onderhevig was, in welke hij waande of voorgaf met verschijningen van den Engel GABRIEL begunstigd te worden. Hoe het zij, MAHOMED's aanhangers bewijzen elken waanzinnige het innigst ontzag en de ruimste weldadigheid, en vragen zijne voorbede." — De aanteekening op bl. 29, ook van BILDERDIJK, is van nog meer belang; maar wij mogen ons niet meer veroorloven, dan dit poëtisch meesterstuk, met blijdschap, aan te prijzen, gelijk geschiedt bij dezen, met een opregt: *Lectori salutem!*

Reis naar Mark en Bergsland, in den Zomer van 1823. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1824. *In gr. 8vo. VIII en* 160 *Bl. f* 1-80.

Kent gij, lezers! dit boekje nog niet? Dan kan Recensent het u niet genoeg aanprijzen. De reizigers, die zich onderteekenen *A. M. C.* en *C. T. C.*, zijn ons onbekend; maar, wat wij van hen verder, en denkelijk met regt, gissen mogen, zij maken zich genoeg kenbaar als jonge lieden, die anderen, vooral ook der studerende jongelingschap, tot voorbeelden mogen strekken van pligtmatig tijdbesteden en verstandig genot nemen van uitspanning. Zij weten eene goede belezenheid best te pas te brengen, beschaafd door hetgeen men *fraaije letteren* noemt; en, met een' zuiveren smaak voor het schoone en goede, en het beste, dat een mensch aan zich hebben kan, een zuiver godsdienstig gevoel, bevoorregt, bevelen zij zich, ook zonder hunne namen, hunnen lezeren allerwegen aan. Wij betuigen hun dank voor het genoegen, dat zij ons hebben verschaft, en zullen ons verblijden, wanneer onze aanprijzing van dit werkje velen naar dat genoegen zal hebben doen verlangen.

Die aanprijzing, welke onbepaald geschiedt, steunt op gronden. *Niet vertaald* is deze reis. Dit deed ons al regt goed; hetwelk echter niet zoo had mogen zijn, indien het werkje

zelve niet goed ware. Maar, dit verwacht onze lezer nu reeds, om het aangaande de schrijvers gezegde. Wij voegen er bij: De reis is te voet gedaan. Dezelve wordt in brieven medegedeeld, die zich zeer bevallig laten lezen, en een aangenaam afwisselend en gemakkelijk en nuttig onderhoud verschaffen. Van de zijde der nieuwheid prijst zich mede dit werkje in zeker opzigt aan, dewijl er geene beschrijving bestaat, die *Mark* en *Bergsland* in derzelver *schoonheid* leert kennen. Daartoe dienen deze brieven voldoende. Wat voor het overige bekend genoeg is of zijn kan, b. v. van *statistiek* enz., wordt hier niet herhaald, ook niet de gansche reis medegedeeld, en het een en ander kort behandeld, alles overeenkomstig het goed in het oog gehouden doel. Dat zij ons echter hun *uitstapje van Coblentz naar Wisbaden* en hun *bezoek van den Drachenfels* niet onthouden hebben, deed ons even veel vermaak.

De overvloed van aan te kondigen werken verbiedt den Recensent een uittreksel te geven. De lezer houde zich dus met hem voldaan over het genoegen, dat de aankondiging van een *niet vreemd* product van eene goede drukpers verschaffen moet. Maar, heeft Recensent dan geene aanmerkingen op iets? Neen, tot zijne blijdschap; want vitten wil hij niet. De Roomschkatholijken (dit moest hij nog zeggen) vinden hier, b. v. bl. 7, 19, 20 en 33, het een en ander, dat wij bidden, dat hun tot zegen strekke.

Betoog, dat de opgerigte Handel-Maatschappij als eene vernieuwde bron voor Neêrlands welvaart moet beschouwd worden, benevens Middelen en Maatregelen, die strekken kunnen, om het gewenschte doel te bereiken. Opgedragen aan Z. M. den Koning, door J. LOMAN, JZ. *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. VI en 68 Bl. f* :-75.

De ruime inteekening in de Handelmaatschappij geeft te kennen, dat de Natie daaruit zeer veel goeds, en misschien een nieuw tijdperk van herlevenden handel en welvaart, verwachtte. Van dit gevoelen is ook de Heer LOMAN, die eerst een oog slaat op den werkelijken toestand van *Neêrlands* handel vóór de oprigting dier Maatschappij, dan op de gunstige uitzigten, welke zij biedt, en eindelijk op de midde-

deelen, om daartoe te geraken. Donker en allezins treurig is het tafereel van den *Nederlandschen* handel in 1824, doch naar waarheid, en het wordt ook door de Aanspraak van den Gouverneur van *Noordholland* aan de vergaderde Staten te *Haarlem*, dit jaar gehouden, volkomen bevestigd. Met regt wordt aangemerkt, dat de veelvuldige verliezen in den handel sedert 1819 den koopman ontmoedigden, en hem zijn geld in den Effectenhandel deden beleggen; een gevolg, hetwelk nu op zijne beurt de doodelijkste uitwerking had voor den echten handel. Dit alles is volkomen waar; maar nu is de vraag: vanwaar die verliezen in den handel? vanwaar die kwijning? — Uit de mededinging van anderen. — Ongetwijfeld; maar is daartegen geen middel? Men zie *Hamburg*, *Bremen*, en thans ook *Engeland*. Aldaar wordt *het ééne groote en onfeilbare hulpmiddel*, *de verlaging der inkomende en uitgaande Regten*, *en de vereenvoudiging der formaliteiten bij de aangifte*, in werking gebragt; en zoo lang men, uit een' zekeren ongegronden schroom, om onze nieuwe Broeders voor het hoofd te stooten, of uit gehechtheid aan het ellendige *Fransche Douanensystema*, met de eerste belangen en behoeften van den handel *transigéren* wil, zoo lang (de edele VAN HOGENDORP heeft niet opgehouden het te zeggen en te schrijven, tot hij zag, dat zijne voorspelling, in weerwil van den oogenschijn, niet beter dan die van KASSANDRA geacht werd) zoo lang zal de handel kwijnen, en eindelijk geheel verkwijnen, naar elders verlegd worden, en voor *Holland* onherstelbaar verloren zijn! — Reeds bloeijen de *Hanzesteden* op het puin van *Amsterdams* welvaart, en een schrandere CANNING verandert het geheele handelstelsel van *Engeland*, waaruit hij van lieverlede alle de verbodswetten weert, om die door de *liberaalste* wetgeving te doen vervangen.

Maar de Heer LOHMAN meent, dat de Handelmaatschappij, door hare verbazend groote middelen, dat verval zal weten voor te komen, mits zij zich tot den handel en verkoop in 't groot, tot het opzoeken van nieuwe *débouchés* voor onze fabrijken en het aanknoopen van nieuwe handelsbetrekkingen bepale, en niet der tweede hand het brood uit den mond neme. (Bij deze gelegenheid betoogt hij het nut der tweede hand.) Dat de Handelmaatschappij, door het verlevendigen van sommige fabrijken, voor welke zij reeds weder spuitgaten geopend heeft, (zoo als voor de *Leidsche* polemieten in

China) door het aanmoedigen van den scheepsbouw en der walvischvangst, eene voordeelige werking zal doen, is ontwijfelbaar; dan *tot nu toe* zijn de vruchten dier werkzaamheid voor den handel in 't groot en voor de algemeene welvaart nog weinig zigtbaar geweest (de Maatschappij bestaat toch nu reeds meer dan een jaar); en, zij moge een *palliatief* zijn, de genezing der eigenlijke kwaal schuilt elders: het *tarief* van in- en uitgaande Regten en de Accijnswetten moeten verligt worden, of de Handelmaatschappij zal den handel niet opbeuren. — De windhandel in Effecten, Olie enz. is schadelijk; maar, hoe zal men dien weren? Men weet, dat de Regering eene wet, die het beleggen der fondsen bij andere Mogendheden zocht te stuiten, maar inderdaad *ons* slechts die belegging onttrok, heeft moeten intrekken. Het is niet anders. *Laissez faire.* De handel wil geen' dwang; neem slechts de kluisters weg, die hem prangen, en hij zal wel tot u terugkeeren, al is het dan niet zoo als in 1650, ten minste veel ruimer dan in 1824.

De middelen, door den Heer LOMAN opgegeven, om der Handelmaatschappije haar groote doel te doen bereiken, komen overeen met die, waardoor elk verstandig koopman in 't groot zijne zaken zal besturen, en altijd bestuurd heeft; zij zijn dus niet nieuw. Men lette echter bijzonder op ééne voorzorg, door den Schrijver aanbevolen: *het groote gewigt van het kiezen der Schepen*; want de ondervinding heeft, sedert de Omwenteling van 1813, door vele treurige bewijzen van verongelukte kostbare scheepsladingen, de volstrekte noodzakelijkheid eener meerdere voorzorg in dezen aangetoond. Ook hetgeen de Schrijver van de conditiën bij den verkoop zegt, verdient behartigd te worden.

Wij doen hulde aan de welmeenendheid en kunde van den Heer LOMAN, schoon wij ons van zijn boekje juist geene groote vruchten voorspellen. Meer, dan alle zijne voorgedragene regelen en middelen, zou het afdoen, WANNEER ONZE REGERING OPENLIJK EN PLEGTIG DE ONAFHANKELIJKHEID DER ZUID-AMERIKAANSCHE REPUBLIEKEN ERKENDE, en ons daardoor aandeel schonk aan een *débouché*, waarvan *Engeland* thans alleen de vruchten trekt.

Anec-

Anecdota Hemsterhusiana cæt. *Onuitgegevene Aanteekeningen van* TIB. HEMSTERHUIS. *Uitgegeven door* JACOBUS GEEL. *Iste Deel. Te Leiden*, *bij* S. en J. Luchtmans, 1825. *In kl.* 8*vo*, *f.* 3 - 40.

De verzorgers van Leidens Hoogeschool hebben eene allergelukkigste keuze gedaan, door den Heer GEEL aan te stellen tot tweeden Opziener der beroemde en rijke Bibliotheek. Want hij bezit, behalve eene uitgebreide kennis in nieuwere talen en wetenschappen, eene groote geleerdheid in het vak der oude letterkunde, en paart bij dat alles zulk eene aanhoudende en onvermoeide vlijt, dat hij zich nu reeds den grootsten lof in deze zijne nieuwe betrekking waardig gemaakt heeft. Getuige hiervan zij, om nu niet te spreken van de reeds vroeger verschenen *Appendix Animadv. Hemst. in Lucian.*, ook dit eerste deel der onuitgegevene aanteekeningen van HEMSTERHUIS. Men hield dien letterschat voor verloren. Prof. VAN VOORST, aan wiens verdiensten jegens de Bibliotheek de Heer GEEL eene hulde toebrengt, die zijn hart eer aandoet, maakte hem op dien schat opmerkzaam. Het is der moeite waardig te lezen, wat GEEL, in de fraaije voorrede, over deze en andere aanteekeningen, over de manier van studeren, over de Analogie, en vele wetenswaardige bijzonderheden, van HEMSTERHUIS verhaalt. Het afschrijven, rangschikken en overzien van deze papieren heeft den Heere GEEL vele moeite gekost, daar hij ook zorgen moest, zoo veel mogelijk, niets te geven, dan hetgeen HEMSTERHUIS waardig, en niet reeds gedrukt was. Daarenboven heeft hij hier en daar eene niet onbelangrijke noot onder den tekst gevoegd. Hij ontvange onzen hartelijken dank, en vervulle zijne belofte, om dit begonnen werk met nog een deel en de noodige bladwijzers te voleindigen. De aanteekeningen in dit deel betreffen LUCIANUS, POLLUX, HARPOCRATION, JULIANUS, en APOLLONIUS RHODIUS.

Pline le jeune. Esquisse littéraire et historique du Règne de Trajan. Traduit du Hollandais de M. C. VAN HALL. Orné de jolies vignettes. Amsterdam, chez *G. Dufour & Comp.* 1823. 8vo. 179 pag. *f* 3 - 75.

De oorspronkelijke Hollandsche *Plinius* is door onze landgenooten met eenparige goedkeuring ontvangen, en de Heer VAN HALL heeft daar veel eer meê ingelegd; zoodat er spoedig eene nieuwe uitgave noodig was, en de Heer DEPPING er loffelijke melding van maakte in het *Magasin Encyclopédique*. Ook hebben onze Maandschriften niet gezwegen. Het is een gelukkige inval, en vereerend voor onze Literatuur, dat een Nederlander, genoegzaam bedreven in beide ta-

talen, den *Plinius* aan de Franschen doet kennen. De Vertaler heeft de moeijelijkheden, met welke dergelijke onderneming gepaard gaat, zeer wel geweten en overwonnen, de aanteekeningen van den Hollandschen Schrijver hier en daar uitgebreid, de woorden der aangehaalde Schrijvers zelve geplaatst en door vertalingen of navolgingen der beste Fransche Dichters algemeen verstaanbaar gemaakt, en er nog al iets van hemzelven bijgevoegd. De Anecdote van ARNAULT, bl. 143, boezemt belang in, en de lieve versjes, zoo van hem, als van PLASSCHAERT, verdienen in een of ander Mengelwerk vertaald te worden. Druk en Vignetten zijn fraai. Wij hopen, dat meer van onze nationale voortbrengselen op soortgelijke smaakvolle manier in het gansche vaderland en buiten de grenzen mogen verspreid worden. Er steekt meer degelijkheid in, dan gewoonlijk in Fransche stukken van dien aard.

De Stiefkinderen. Uit het Hoogduitsch van A. LAFONTAINE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Diederichs, 1823. *In gr. 8vo. Te zamen 636 Bl. f* 6-60.

Hoezeer het aantal van vertaalde Romans groot is, en wij zelve daarom zoo menige vertaling in handen nemen met zekeren weêrzin, en hoezeer wij ook met die van LAFONTAINE als overladen zijn, geeft toch de goede aftrek van deze geschriften een alles afdoend getuigenis, dat deze Schrijver vooral ook onzer natie bijzonder aangenaam is; en, hoewel het aan de orde van den dag schijnt, op LAFONTAINE te schrollen, als wij in de geregtigheid zullen spreken, dan moeten wij erkennen, dat deze smaak onzer natie geenszins tot oneer verstrekt. De schriften van dezen man mogen al ons te zeer voeren in eene denkbeeldige wereld, en daardoor bij onervarene jeugdige lezers soms eenig kwaad stichten; in die denkbeeldige wereld is toch nooit iets, dat de deugd of goede zeden kwetst; integendeel, het kan bezwaarlijk anders, of men moet bij de lezing van dezelve het zedelijk gevoel scherpen, en hoog ingenomen worden met deugd en onschuld en geheel de eenvoudige lieve natuur. Bij al het onwaarschijnlijke en, wil men, overdrevene en daardoor onnatuurlijke dezer verhalen, slaat men nog altijd diepe blikken in het menschelijk hart, wekken telkens zijne tafereelen treffende herinneringen aan eigene ondervinding en vroegere geschiedenis, heeft men gedurig nieuw voedsel door wenken en uitmuntende zedelessen, en, hoe ingewikkeld de verhalen ook wezen mogen, doen zij ons altijd het vernuft zoo wel, als het goede hart en doel van den Schrijver bewonderen. Dit was althans nu weder ons geval bij deze *Stiefkinderen*, welke wij, als men dan toch een' Roman, en wel een' vertaalden Roman, lezen wil, gerust durven aanprijzen. Ons gaf de lezing verpoozing van vermoeijende werkzaamheid, en eene aangename zoo wel als onschadelijke verpoozing; en meer

dan

dan eens werden wij zelfs tot tranen bewogen. Dit boek vertoont ons de *Nemesis*, in alle kracht en zeer treffend geteekend. Een adellijk man, maar alleen van echten zieleädel, was in zijn eerste huwelijk slechts kort gelukkig: zijne adellijke vrouw kon den ouden familieädel maar niet vergeten. Hij hertrouwde met een burgermeisje, maar dat den *waren* adel in eene zeer groote mate bezat. De kinderen uit het eerste huwelijk geraakten te veel onder den invloed der trotsche adellijke bloedverwanten hunner moeder; die uit het tweede waren wezenlijk menschen, en bijna engelen in deugd en vaste beginselen. De vader kende zijne kinderen, en beval de laatsten, nog op zijn sterfbed, te vergeven, en zich nimmer op hunne broeders te wreken. Deze laatsten, en hunne vrienden, waren steeds het voorwerp van haat en vervolging van den oudsten broeder, die een voor het oog geschikt man, maar een trotsche, koele en beredeneerde booswicht was. Dan, hoe hoog hij klom, en hoe groot zijn gezag en invloed was, toch kon hij zijne edele broeders en zuster niet medeslepen en bederven, noch ook, bij al zijn haat en hooggaande listige boosheid, hunne aardsche zaligheid verstoren. Zij bleven, hoe moeijelijk het dikwijls viel, aan de vermaningen van den vader getrouw; zij huwden allen bij uitstek gelukkig, genoten de genoegens der vriendschap en huwelijksliefde in eene overvloedige mate, en waren algemeen beminde en zeer edele menschen. Geheelenal onschuldig van hunne zijde, verijdelden zij alle zijne eerzuchtige plannen en wenschen, alsof zij juist gebruikt werden om zijne gelukzaligheid te verwoesten. Eindelijk, toen hij op het punt was van het geluk van zijnen éénigen zoon te vestigen door een langgewenscht huwelijk, trad een zoon zijns broeders weder in den weg; doch, welverre van dit plan te willen vernietigen, moest juist het gewenschte huwelijk, naar aller doel, het feest der verzoening zijn. Maar nu trad de *Nemesis* voor de laatste maal ontzettend op: de bruid van zijnen zoon bleek te zijn zijne eigene dochter, de vrucht eener jeugdige liefde, of liever verleiding van een voortreffelijk meisje. — Dit is zoo wat het hoofdbeloop eener geschiedenis, die door vele treffende episoden, alle echter met de hoofdzaak in verband, wordt afgewisseld. De nieuwsgierigheid zoo wel als de belangstelling van den lezer wordt tot het einde toe gaande gehouden. Nog eens: het werk bevalt ons. — Wij vonden nog een plaatje, waarvan de titel zwijgt.

Waarheid door Gekheid omsluijerd. Of, wat wordt van Parijs gezegd? Door A. CRAMER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1824. *In gr. 8vo.* 398 *Bl. f* 4-25.

De Schrijver verzoekt aan den Recensent, of wel de Recensenten, om verschooning; *want*, zegt hij, *lieve Hemel! sinds ik de pen voer — en dat is vrij lang — betrek ik de wacht*

wacht sous le canon de ces Messieurs. Hij kan het er dan toch ook wel naar gemaakt hebben. En waarlijk, dit boek behoeft ook nog wel eenige verschooning; en of het dezelve *verdient*, kon nog wel de vraag zijn. Niet, dat het werk niet gemakkelijk en onderhoudend leest; dat het niet het een en ander bevat, dat aardig is; van Parijs, waarvan zoo veel te zeggen is, niet nog al het een en ander zegt, dat wel opmerking verdient, en wenken en waarschuwingen geeft, die den vreemdeling van dienst kunnen zijn: dit alles willen wij toestemmen; ook is de lectuur, die het boek verschaft, doorgaans niet vervelend, maar leest het luchtig en vrolijk; daarenboven zal het den tooneelbeminnaar bijzonder behagen, en geeft het over het *Musée Royal*, hoe veelmalen ook beschreven, goede en onderhoudende berigten. Maar! maar! wat de zeden betreft, kon het toch wel hier en daar, ten nutte van menig jeugdig gemoed, met eenige meerdere *behoedzaamheid* geschreven zijn. Doch wij dienen dit na eens over het hoofd te zien; want wie kan over het *galante* Parijs schrijven, zonder den sluijer hier en daar een weinig, ja al ligt wat al te zeer voor de eerbaarheid, op te ligten? Wij meenen ook gemerkt te hebben, dat de Schrijver zich nu en dan nog al eenige moeite gaf ten behoeve der zedigheid. *Transeat* dan, wat hier het kiesch gevoel van dezen of genen nog kan hinderen! In December 1822 begon de Heer CRAMER zijn reisje, en in *zeventien dagen* was hij te Amsterdam terug. Hij reisde, naar het schijnt, voor hoegenaamd geene affaires, maar enkel tot vermaak, en maakte zich den tijd, om veel te zien, regt goed ten nut. Vooral op de terugreis ontvangen wij van de doorgetrokkene plaatsen ook nog al onderhoudende berigten. De Schrijver is luimig, en zal, zonder onze sterkere aanbeveling, wel zijne lezers vinden.

Boekbesch. No. IX, bl. 383, reg. 11, staat V., lees U.

CAPADOSE'S JA EN NEEN. (*)

Afschrift naar het Origineel. (194)

De Ondergetekende verklaart op den 18 Julij van het jaar 1821 gevaccineerd te hebben REBECCA MEIJER LIEPMANS, oud drie maanden, Dochter van MEIJER LIEPMANS FRECHIE en van SARA NEPHTALIE DE ROSA, hebbende de Vaccine haren gewonen loop gehadt.

(Get.) ABM. CAPADOSE,
Med. Doct.

(*) Dit *curieus document* is ons te laat geworden, om hetzelve te zijner plaatse in het *Mengelwerk* te kunnen opnemen. — *Redact.*

BOEKBESCHOUWING.

Over den invloed der Geloofsformulieren, of zoogenaamde Symbolische Boeken, in de Protestantsche Kerken. (*Eene proeve ter beantwoording der, door* TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap, in 1817 over dit onderwerp uitgeschrevene prijsvraag.*) *Door* J. C. A. SANDER. *Te Koog aan de Zaan, bij* A. J. May. 1825. *In gr. 8vo.* 248 *Bl. f* 1-90.

Dit antwoord werd wel niet bekroond, maar echter *als wezenlijk verdienste bezittende en eener loffelijke vermelding waardig*, door de beoordeelaars geroemd, en deze lof deed den Schrijver tot de uitgave besluiten. Hoezeer de uitgave nu vrij laat geschiedt, is evenwel het stuk in zijn geheel gebleven, alleen hier en daar eenigermate uitgebreid, en elders ook een weinig ingekort; *het stuk* (zegt de Voorrede) *is wel bijgewerkt, maar niets hoofdzakelijks van de eerste bewerking is weggebleven.* De vraag betrof den invloed van de bedoelde geschriften op de godgeleerde wetenschappen, en vorderde onderzoek naar het gunstige of ongunstige van denzelven; voorts, of de voortduring dezer Formulieren wenschelijk zij, dan niet? en, zoo *ja*, onder welke wijziging dan? — Wij geven den Eerw. SANDER gaarne den lof, dat hij met zaakkennis en onpartijdigheid geschreven heeft; alhoewel hij erkent, de bronnen, uit welke hij putten moest, slechts uit de *tweede hand* te hebben gekend; gelijk ook blijkt uit de opgave der werken, welke hem hier gediend hebben. Het onderzoek valt voor den invloed der Symbolische Boeken geenszins voordeelig uit. Zij ontstonden wel natuurlijk en uit nooddwang, en waren allereerst bescheiden en slechts verdedigende; latere verklaringen en bepalingen, intusschen, belemmerden iedere vrije beweging van den menschelijken geest, en bestemden hen tot eene eeuwig blijvende regelmaat, geheelenal tegen het Protestantsch grond-

beginsel. Na de opgave van de beteekenis van den naam, en van de voornaamste Symbolische Boeken bij de Protestanten, volgt de aanwijzing, dat zij der Godgeleerdheid eene geheel polemische houding hebben gegeven; en wordt vervolgens in de bijzonderheden aangewezen, dat deze boeken aan het godgeleerde stelsel grootelijks nadeelig waren, daar zich dat stelsel allengs meer naar dezelve, dan naar den Bijbel, vormde; hetwelk te duidelijker nog blijkt, als men op zoodanige Godgeleerden let, die zich meer vrij hielden van deze banden; terwijl geene wijsbegeerte, dan alleen de schoolsche, bij dezelve eenige aanmoediging vond. Nadeelig werkten deze boeken ook op de uitlegkunde des Bijbels, welke men geheelenal naar het stelsel wrong. Zij verdrongen doorgaans almede de zedeleer, of gaven aan dezelve eene allerarmzaligste gedaante; alhoewel ook niet kan ontkend worden, dat een ander uiterste, in lateren tijd, waarbij men het verband tusschen geloof en deugd zocht los te maken, der zedeleer evenzeer nadeelig was. Wat eindelijk de kerkelijke geschiedenis betreft, deze werd eenzijdig, daar ieder steunsel in dezelve voor de leer zijner Symbolische Boeken zocht. Op de godsdienstigheid en zedelijkheid der menschen over het algemeen was de invloed van gezegde Formulieren almede ongunstig. Behalve dat ten dezen wel niemand den Heer en zijne Apostelen verbeteren zal, zoo hadden de Formulieren, zoo als zij dan zijn, de strekking, om den doodsteek te geven aan de liefde tot God en den natuurgenoot. Gelukkig echter, (dan, is het niet *ongelukkig*, dat men dit een *geluk* moet noemen?) dat HERDER naar waarheid zeggen kon: „Wanneer alle dwaasheden, die in het „aangenomene geloof der volken heerschen, ook door„gaans in uitoefening gebragt wierden: welk een ongeluk „zou dat zijn! Maar nu worden de meesten geloofd, „zonder betracht te worden; en dit middelding eener „doode overtuiging is het juist, wat men op aarde *geloof* „noemt." Omtrent de zoogenoemde meerdere zedelijkheid en godsdienstigheid der vroegere dagen wordt een waar woord door den Schrijver gezegd; en tot eene klei-

ne

ne proeve geeft hij (uit IJ P E IJ en D E R M O U T) het gebeurde in October 1619 buiten *Rotterdam*: „ Eene bijeenkomst van Remonstranten werd in het open veld „ gehouden, en door soldaten aangevallen. Mannen werden vermoord, vrouwen verkracht, of bij andere wijzen mishandeld; vervolgens sloegen de soldaten aan „ het plunderen, beroofden de mannen van hun geld en „ hunne kleederen, de vrouwen van hare kostbaarheden; „ terwijl de voornaamste aanschouwers dezer gruwelen „ waren eenigen van de nieuwe wethouders, en — de „ predikanten der stad, die met, toen kort geleden uitgevondene, verrekijkers zich op den toren der Groote „ Kerk begeven hadden."

Na dit, zoo wij wel zien, bondig betoog, bevreemdde ons de tweede Afdeeling zeer, waar de Schrijver de Formulieren nog aanhouden wil, maar echter eene andere inrigting geven. Hij meent, het nadeel is door veel goeds opgewogen. Hij meent, dat, hoezeer de studiën eenzijdig werden en de geest des onderzoeks belemmerd, de geleerdheid echter niet onderdrukt werd; en hier beroept hij zich op de nuttige *Concordantia* van T R O M M I U S. . . . De verstandsvermogens, zegt hij wijders, werden bij het twisten door gedurende wrijving gewet en geoefend; en, toen in de 18de eeuw de band der Formulieren verslapte, legde men ook wel veel geleerdheids te koste; dan toen was ook dit het gevolg van het kerkelijk stelsel, (*werking* bragt *wederwerking* voort;) maar toen geraakte de geleerde verklaring der letter bij sommigen in verval. Ook andere takken van geleerdheid, behalve die, welke de voorstanders der Formulieren tot staving van dezelve behoefden, werden almede beoefend. De tegenstand weerde het Egoïsmus, zoo wel als stilstand en vadzige onderwerping. Zij hielden ook den onderzoekenden geest, die anders welligt, (men denke aan Engeland en Duitschland) alles zou hebben verworpen, in toom. Eindelijk, zij hielden ook de belangstelling gaande, inzonderheid in de zaak en NB. de *beginselen!* der Hervorming. (Waarlijk, wij zouden bijna aannemen, op dezelfde wijze en met de-

 zelf-

zelfde redenen, den diefstal, of eenige andere ondeugd, te vergoelijken!) Vraagt men, of datzelfde nút niet door andere middelen kon gesticht worden, dan antwoordt de Schrijver door te verwijzen op de Goddelijke Voorzienigheid, die alles toch wèl beschikt; en daar valt wel niet tegen te zeggen. Hierop komende tot de vraag, of die Formulieren te allen tijde en nu nog die nuttigheid hebben, zoo antwoordt hij wel volmondig *neen*, en geeft van dit *neen* zijne goede redenen, maar beweert echter, dat men het *onderzoek* en de *prediking* des Evangelies niet laten mag zonder alle *leiding*: want 1) de Bijbel geeft geene vrijheid, om alles te verwerpen, waartegen het eigenwijs vernuft opkomt; 2) de grondwaarheid kan zeer wel voor het vernuft iets stuitends hebben; 3) het vernuft zal die waarheid naar deszelfs zin wijzigen; 4) eindelijk, de Bijbel vermenigvuldigt de verpligtende geloofsleer niet boven het volstrekt noodzakelijke. En dus houdt de Schrijver het niet strijdig met het Protestantsch grondbeginsel, maar zelfs *noodig*, dat men, buiten en behalve den Bijbel, eene leiding hebbe, of de opgaaf van een *middelpunt*, waar alle prediking in de Christelijke Kerk van uit moet gaan.

De derde Afdeeling geeft zoodanig een verbeterd Formulier of leiding tot eene proeve op, na vooraf als vereischten in dezelve te hebben aangewezen, 1) dat, hetgeen in den Bijbel als zaligmakende geloofswaarheid wordt aangeprezen, op den voorgrond moet staan, en 2) alle ruimte tot individuéle opvatting moet gelaten worden, welke de Bijbel zelf toestaat; 3) niets mag als tot geloof verpligtende waarheid opgegeven worden, aan 't welk iemand, die aan den Bijbel het hoogste gezag toekende, ooit heeft getwijfeld; 4) niets moet als grondwaarheid aangegeven worden, hetwelk slechts als gevolg uit eene grondwaarheid door menschen is afgeleid; 5) ook moet er geene stelling in voorkomen, die geenen regtstreekschen invloed op de deugd des harte hebben kan.

De door den Schrijver gegevene proef van eenen leidenden geloofsregel voor de Protestanten loopt in naauwe-

lijks

lijks drie bladzijden af, en wordt door hem verdedigd tegen hen, die misschien voor de volgers van ARIUS en SOCINUS eene nog meerdere ruimte zouden eischen.

De Schrijver zegt, dat, zoo als het thans met de Formulieren bij de Protestanten gesteld is, men nog te zeer gebonden is, en dat zoodanig eene leiding alle Protestanten vereenigen zou, en den Roomschgezinden eene, zoo zij meenen, zwaarwegende beschuldiging zou ontnomen zijn; en meent, dat hij op deze wijze ook van de voorstanders des Bijbelgenootschaps geene tegenspraak vinden zal.

Wij voor ons zijn overtuigd, dat des Schrijvers hier geleverde proef door dezen te *eng*, door anderen veel te *ruim* zal bevonden worden, en hopen niet, dat het bij de Protestantsche Kerk immer weder van *Geloofs-formulieren* of *leidingen* sprake worden zal. Het spreekt van zelve, die het Goddelijk gezag van den Bijbel niet aanneemt, wordt niet als Christen, en hij, die eenig menschelijk gezag boven of nevens den Bijbel aanneemt, niet als Protestant erkend. Ander punt van vereeniging behoeven wij niet. Wij begeeren geen juk, dat noch wij, noch onze Vaders hebben kunnen dragen, en verheugen ons te staan in die vrijheid, waarmede JEZUS CHRISTUS ons heeft vrijgemaakt. Men zorge slechts, dat zich in de Protestantsche Kerk geene onkundige, oneerlijke en zedelooze mannen tot Leeraars indringen, en die Kerk zal in de hoofdzaken eensgezind, steeds in vrede en gezegend zijn. Wij zijn, met HERDER, bevreesd voor „nieuw gesmede, misschien *fijnere* boeijen, maar die, „juist van wege hare fijnheid, onoplosselijker worden „dan de oude *rinkelende* ketenen. Eene halfgekende waar„heid is dikwijls drukkender, dan eene domme, botte „leugen." *Sapienti sat!* Wij prijzen deze Verhandeling gaarne aan, en zijn het met TEYLER's Genootschap volkomen eens: het stuk heeft *wezenlijk verdienste*; maar den eereprijs zouden ook wij aan hetzelve niet hebben toegewezen.

De Psalmen kortelijk opgehelderd, enz. IIde Stukje (tweede gedeelte.) Psalm XXXIV—XLI, door T. E. MEBIUS, *Predikant te Beers en Jellum. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1823. *In gr.* 8vo. 136 *Bl.* *f* 1-10.

Eenige eenvoudige Leerredenen, door denzelfden. Te Sneek, bij F. Holtkamp. 1824. *In gr.* 8vo. *VI en* 159 *Bl.* *f* 1-25.

De eerwaardige MEBIUS gaat, in het eerstgenoemde stukje, voort, op zijne wijze de Psalmen te behandelen; over welke wijze wij onze gedachten reeds in de *Lettervef.* voor 1821 hebben gezegd. — Dat hij kort, klaar en zakelijk zijn kan, meenen wij te mogen opmaken uit het andere opgegevene bundeltje, waarin zeven Leerredenen, vrij ruim gedrukt, niet meer dan 159 bladzijden beslaan. De Schrijver denkt, dat dezelve aan sommige Lezers te kort zullen voorkomen, en geeft voldoende redenen van deze kortheid. Ons is zulks voorgekomen als eene wezenlijke aanbeveling. Wat den titel van *eenvoudige Leerredenen* betreft, dezelve schijnt uit het nederig denkbeeld te zijn ontsproten, hetwelk de Schrijver van dezelve had; zijnde hij zeer huiverig geweest, om dezelve uit te geven, dewijl er in dat vak zoo vele schoone stukken uitkomen. Eenvoudig zijn zij, doch niet plat, maar voor eenvoudig-verstandige Christenen tot leering en stichting zeer geschikt.

Geestelijke Wapenkreet, door Mr. I. DA COSTA. De HEERE is een Krijgsman. EXOD. XV: 3. *Te Rotterdam, bij* J. Pippijn, 1825. *In gr.* 8vo. 32 *Bl.* *f* :-30.

Te gelijk met dit pamflet zond ons de Redacteur reeds twee stukken toe, hem tegen hetzelve ter hand gesteld. Zoo gemakkelijk is het niet alleen, allerlei aanmerkingen

te-

tegen hetzelve te maken, maar zoo onweêrstaanbaar vindt zich het gevoel ook geperst om er tegen uit te varen. Het is (wij vragen geene verschooning voor de vergelijking) alsof zich een hond op straat vertoont, die elkeen woedend aanbast, naar ieder bijt, en niet alleen voor wonden doet vreezen, maar ook voor aanstekende dolheid; ieder komt op de been, om.... het razende dier dood te slaan. Doch, wat vermogen redenen tegen den onredelijke? wat de zachte stem der waarheid op eenen schreeuwer, die zichzelven tegen allen invloed daarvan verdooft? De hoogmoed en kwaadaardigheid houden wacht, dat er geen lichtstraal binnendringe. Recensent althans heeft geen lust, om tegen 's mans hersenspoken te schermen, en deelt dus eenvoudig een deel dier aanmerkingen en vragen mede, welke bij anderen onwillekeurig opwelden.

Ziehier het eerste:

Meermalen hoorden wij de vraag opperen, (en dit prulschriftje kan niet nalaten dezelve van nieuws te verlevendigen) vanwaar het toch kome, dat een zoo oppervlakkig schrijvertje, als DA COSTA zich, telkenmale wanneer hij in het openbaar optreedt, aan ons vertoont, zoo veel opziens maakt? Hoort eens, hoe de schrandere LICHTENBERG dit verschijnsel verklaart: „Dikwijls verwondert men zich, „dat een man, gelijk MAHOMED, zijne aanhangers zoo „zeer hebbe kunnen begoochelen, en met zijne bekwaamheden, dezelve mogen dan klein of groot zijn geweest, „een opzien in de wereld maken, hetwelk in geenerlei verhouding met dezelve stond. Men verwondert zich, en „heeft zulks evenwel dagelijks, hoezeer dan in een' minderen graad, voor oogen. Men vindt in de Republiek der „Letteren menschen, die, zonder de minste ware verdienste, groot opzien maken; weinigen onderzoeken derzelver „waarde, en zij, die hen kennen, zouden voor lasteraars „gehouden worden, wanneer zij hunne meening openbaarden. De reden is deze: de waarlijk groote man bezit eigenschappen, welke alleen de groote man weet te waarderen; de anderen zulke, welke der menigte behagen, die „alsdan de verstandigen overstemt."

„Is het niet zonderling," vraagt, elders, dezelfde menschkundige Schrijver, „dat de menschen zoo gaarne voor de

„ Religie vechten, en zoo ongaarne naar dezelver voorschriften leven?" Ja wèl zonderling, maar daarom niet minder waar, en Mr. DA COSTA levert er, in twee vel komenijspapier, ons het bewijs van. In eene der geachtste letterkundige Instellingen hier ter stede vonden wij den titel van het aldaar ter lezing liggend exemplaar, door verandering en uitschrapping van een paar letteren, aldus gecorrigeerd: *Beestelijke Apenkreet, door Mr.* I. DA COSTA. Hoezeer geen vriend van dergelijke aardigheden, dwong ons deze evenwel een' onwillekeurigen glimlach af, omdat in de *persiflage* zoo veel waarheids ligt opgesloten. *Beestelijk* toch (in den zin van redeloos, laag, en den mensch, vooral den Christen, onwaardig) is wederom dit gansche geschrijf, waarin men geene zwarigheid maakt, geheele standen, Maatschappijen, en zaken, die als het sieraad van ons land en tijd beschouwd worden, ten allerergste te verguizen, en zulks met schandelijk misbruikte Bijbelplaatsen, zonder eenig bewijs, te bewimpelen. En dat het niet dan een *Apenkreet* is, dien Mr. ISAAK schetterend aanheft, behoeft wel geen betoog voor hem, die den geest des geschrijfs van den Vorst dezer Duisternissen maar eenigzins kent. Het slotvers (het minste, dat ons nog immer van deszelfs maker onder het oog kwam) bewijst almede, hoe bezwaarlijk zich eene kunst, bestemd om 's menschen geest te verheffen en te veredelen, tot deszelfs verlaging en ontzenuwing leent.

En nu volge het andere, niet geheel, (want veel is boven of vroeger reeds gezegd) maar slechts eenige eenvoudige vragen enz.:

Aan den Heer en Mr. I. DA COSTA,

Mijn Heer!

Een mijner vrienden bragt mij uwen *Geestelijken Wapenkreet*, terwijl ik bezig was eene Leerrede te lezen over Matth. XXVI: 52: *Keert uw zwaard weder in zijne plaatse; want allen, die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan.* Hij maakte mij voorloopig met den inhoud van uwen kreet bekend, en velde over denzelven een allerongunstigst oordeel, ja spotte met vele daarin voorkomende uitvallen, gezegden of gevoelens. — Ik liet het oordeel van mijnen vriend daar, en zette mij tot eene aandachtige lezing. Het opschrift beviel mij al aanstonds niet, daar ik door de lezing

van genoemde Leerrede met niets minder dan oproerige denkbeelden vervuld was.

Vooreerst dan, Mijn Heer! uw Motto: *De Heere is een Krijgsman*, door Mozes gezongen na de verlossing uit Egypte, komt mij voor, als uit de lucht gegrepen en geheel uit deszelfs verband gerukt. Licht mij ten minste eens toe, hoe dit op uwen *Geestelijken Wapenkreet* toepasselijk zij? Gij hebt toch, door de uitdrukking bij te brengen: *De Heer*, ZELF, *is een Krijgsman*, onder uwen Wapenkreet gedrukt en in 't oog vallende, *uw* aanheffen van dien kreet als *Christen* niet willen billijken of regtvaardigen?

Op bladz. 2 leest men: *Staat!* Mijn vriend maakte onder anderen deze aanmerking, dat gij voor twee volgende stukjes, indien zulks uw plan mogt zijn, nog twee gepaste krijgskundige kommando's had overgehouden in; *Legt aan!* en *Vuurt!* Zoo spot mijn vriend wel eens meer, wanneer hij zaken of gezegden verkeerd, naar zijne meening, ziet gebruiken.

Noem ons eens, bij gelegenheid, of opzettelijk, *de lasteringen, die, zelfs op de heiligste plaatsen, dagelijks tegen de waarheid worden uitgegalmd*. (Bl. 4.) Aan moed ontbreekt het u immers niet: gij durft zoo veel zeggen! Noem dan vrij *namen, plaatsen* en *gezegden*, en bewijs alzoo uwe beschuldiging. Lasteraars moogt gij aan de kaak stellen.

Gij zegt al verder, *dat sommigen reeds in stilte zuchten en weenen over het verval van Kerk en Staat*. Nu heeft uw kreet ten doel, ons op te wekken om de wapens aan te gorden, ten einde dat verval te keeren en te doen ophouden. Dat zuchten en weenen der stille burgers moet plaats maken voor het strijdvoeren tegen onze Leeraars niet alleen, maar zelfs tegen *onzen Koning* en allen, die onder Hem ons regeren. Deze bewerken dan toch den val des vaderlands. *Een Religieöorlog dus, gepaard aan Burgeröorlog?* Hoe ik dit een en ander plooijen moet met het slot van bl. 22, weet ik niet. Uwen ijver en uwe liefde voor Kerk, Vaderland, Koning en Oranje, wilt gij, dat men niet in twijfel trekke; doch anders zou ik deze handelwijs, met ronde woorden, *helsch Jezuitsch* noemen.

Bl. 5. Wie, en op welke plaats, in Nederland, *bekrachtigen*, in kerkelijk of staatsbestuur, *met hun* JA, *hetgeen de Vorst der duisternis door allerlei werktuigen en door allerlei middelen tot onteering van Gods naam en tot onheil en verdelging des menschelijken geslachts niet ophoudt te bewerken?*

Op wie ziet dit uw zeggen? Indien wij zulks niet uitdrukkelijk weten, dan, Mijn Heer, wilt gij ons tegen schimmen doen strijden, die niet bestaan, verontrust ons te vergeefs, en jaagt ons in het harnas tegen mannen, die veeleer op onze innige hoogachting aanspraak hebben.

Waarin, Mijn Heer, ziet gij tegenwoordig die *laauwheid en ijverloosheid* in de Kerk van Nederland? Hier vragen wij bewijzen; of wilt gij misschien onze medewerking, om in de XIXde Eeuw de Martelaarstooneelen weder op te voeren?

Bl. 6. Welke leerstukken, ja! welke GRONDLEERSTUKKEN zoekt men thans *met geweld en list uit de Nederlandsche Hervormde Kerk te bannen, en, zoo mogelijk, in eeuwige vergetelheid te brengen?* Gij zegt dit zoo stellig, dat het u aan bewijzen zeker niet zal ontbreken. Deel die dan eens openlijk mede. U blindelings te gelooven en na te volgen, kunt gij van verstandige menschen niet vorderen.

De bijgebragte bedreiging tegen de Laodicensers (Openb. III: 15, 16) is deze vooreerst wel gepast, en is zij daarenboven in dat verband, waarin zij bij u voorkomt, niet veeleer eene aansporing tot *oproer?* Gij zegt immers met zoo vele woorden, dat *er niets* MOORDENDER *is voor het bestaan der Gemeente en voor de ziel harer leden, dan een laffe rust, een uitwendige vrede, een zwakke toegevendheid;* en bedreigt allen, in naam des Heilands, met *een verschrikkelijk oordeel,* die daarin volharden. Naar mijne meening is dit eene alleronbetamelijkste en met waarachtige godsdienstigheid, liefde tot God en uwen naasten, onbestaanbare opwekking aan eenvoudige, zoo niet onkundige menschen, om tweedragt te zaaijen, haat te verwekken, en eenen openlijken oorlog te doen uitbarsten tusschen de leden der Kerk en derzelver Leeraars. Indien dit uw oogmerk mogt zijn geweest, dan zij u God in Zijn oordeel genadig!

Bl. 7. In dit zelfde licht moet ik, zoo lang door u het tegendeel niet is bewezen, de louter klanken bevattende beschuldiging beschouwen, die gij in 't midden brengt tegen de Kerkleeraars. Foei, Mijn Heer! is dat eerlijk, rond en opregt gehandeld? Kunt gij, als Christen, dit eenmaal voor God verantwoorden, onder zulke bedekte termen, zonder eenig bewijs, de medeärbeiders Gods verdacht te maken bij hen, voor wier eeuwige belangen zij zorgen en waken moeten? Hij kent aller harten; Hij kent ook uwe drijfveren en bedoelingen: zijn zij onzuiver, hoe vreesselijk zal het dan voor u zijn, die oproer hebt gepredikt in Zijne Kerk, te

vallen in de hand des levenden Gods! — Zie dan wel toe, en beproef uzelven. De door u misleide zielen zullen tegen u getuigen in dien dag.

Bl. 8. Deze bladzijde, Mijn Heer, geeft mij zoo veel stof tot vragen aan de hand, dat ik, uit vrees van dezen brief te wijdloopig te zullen maken, mijn gevoel bedwingen, en u slechts de punten opnoemen zal, die mij onverklaarbaar zijn, en waarover ik verzoek, dat gij voor ons het noodige licht gelieft te verspreiden. — Gij wilt dan, *dat wij het niet langer zullen aanzien, zonder van ijver te ontbranden en te verteren (?), en ons tot den wettigen (?) en heiligen strijd aan te gorden, dat Huurlingen en valsche Profeten het gezegende Bijbelwoord binden of vervalschen, door nieuwe vertalingen, vergiftige en Jesuitische aanteekeningen, of uitgaven naar de behoefte des tijds.* Uw Wapenkreet is gerigt tot eenvoudige menschen, die dan ook geen kennis, veelmin geleerdheids genoeg bezitten, om over het werk van Geleerden juist en naar waarheid te oordeelen. Onder deze menschen reken ik mij mede; en offschoon ik alle Bijbelverklaringen in onze taal, zoo ik geloof, bezit, zoo weet ik op geene van allen uwe bovenstaande uitspraak toe te passen. Licht gij, Mijn Heer! ons dan eens toe, zoo zullen wij ons kunnen wachten voor schade, en tegenwerken, waar zulks noodig is. — Gij zegt, wij mogen niet plooijen, geene menschenvrees hebben, ja veeleer alles wagen, dan zwijgen of werkeloos zijn: ga ons dan voor, Mijn Heer! doe nu zelf, waartoe gij anderen aanspoort! *Wie is, of wie zijn die Huurlingen, die gij bedoelt?* Ik ken ze niet. — *Wie zijn die valsche Profeten?* Ik ken ze niet. — *Wie levert vergiftige en Jezuitsche aanmerkingen op den Bijbel?* (In *Nederland* wel te verstaan, en hier toch spreekt gij van.) Ik ken ze niet. — Noem ze, wijs ze ons aan, Mijn Heer! Sla kloekmoedig den door u ons aangewezenen weg zelf in! Noem ze op! Laat het ieder weten! Bewijs het, en overtuig er ons van! — Van de uitgave des Bijbels, naar de behoefte des tijds, kunnen wij nog niets zeggen; deze toch is nog niet in het licht.

De Maatschappijen en Genootschappen *tot Zedelijke Verbetering* en *tot Nut van 't Algemeen*, wier bestaan gij verwenscht, en vernietigd wildet hebben, mogen zelve u tot verantwoording noodzaken.

Het slot van bladz. 8 is waarlijk Dweepers-praat. Foei, Mijn Heer! indien gij een oproer, door den Bijbel verboden

op-

oproer hadt willen stichten; dan hadt gij geene andere woorden noch uitdrukkingen behoeven te bezigen. Dat mag wel, heeten, *den Bijbel tot een Godonteerend doel misbruiken.*

Bladz. 11. Wat bedoelt gij, Mijn Heer, met *het gruwlijke stelsel der Volksmajesteit*, dat zich de oppermagt in het rijk der Voorzienigheid toeëigent? Wat is het geweld van, wie zijn die *gelukzoekers en volksverleiders*, waarvan gij gewaagt? Gij spreekt tegen *Nederlanders* in 1825. Op wie past gij dus dit alles in ons gezegend Vaderland toe? Gij moogt geene vervolging, gevangenis of slagen ontzien: noem ze dan onbeschroomd, en zuiver u van de kladde, die anders op u blijft rusten, *van zelf een goddeloos gelukzoeker, oproermaker en volksverleider te zijn!*

Bladz. 14 (want ik sla, kortheidshalve, eenige bladzijden over) zegt gij, volgens Philipp. IV: 7: *De Vrede, die Hij* (JEZUS) *gewild, bewerkt en gelaten heeft, is een Vrede Gods, die alle verstand te boven gaat.* De rust en vrede, die wij thans in Kerk en Staat genieten, noemt gij laf en voor de Godsdienst schadelijk. Maar zou het niet mogelijk zijn, dat die vrede *uw* verstand te boven gaat? Rust dan liever met ons; terwijl wij, met de woorden der Bijbelplaats, door u bijgebragt, onzen Landgenooten toeroepen: (doch deze plaats weder in derzelfs verband genomen, Philipp. IV: 6 en 7.) *Weest in geen ding bezorgd: maar laat uwe begeerten in alles, door bidden en smeeken, met dankzegging bekend worden bij God. En de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat, zal uwe harten en uwe zinnen bewaren in Christus Jezus.*

Bladz. 15 wekt gij ons op, om niet te verdragen, *dat, binnen de Kerk zelve van Christus, de Booze het geestelijk brood des levens met zijne verfoeisels bedekke en bederve.* Wat beteekent dit, Mijn Heer! wat meent gij hiermede? Zonder nadere inlichting en bewijs, houden wij dit voor raaskallen.

Eindelijk, bladz. 20, rigt gij uwe aanspraak tot de Akademische Jongelingschap, vooral tot de Theologanten. Mijn Heer! hier verraadt gij uwe waanwijsheid te duidelijk, dan dat Studenten zelfs niet zouden merken en zich overtuigd houden, dat gij spreekt van dingen, waarvan gij niets weet, en ook, zou ik bijna zeggen, niets weten kunt. U eene vergelijking te zien maken tusschen de oudere en hedendaagsche Uitlegkunde — neen, DA COSTA! dat is bespottelijk. Waar

gij

gij van moogt weten, van de Uitlegkunde weet ge, blijkens uwe schriften, *niets*. En denkt gij dan, dat de waardige kweekelingen der Kerk naar u zullen hooren, en, op uwe opstoking, hunne beroemde en geliefde Leermeesters laten varen, hun onderwijs minachten of verdenken, hun haat toedragen, verketteren en lasteren? Neen, Mijn Heer! hier zijt gij gewisselijk niet wel bij uw verstand geweest. — Foei! Laat de Studenten liefst ongemoeid; zij behoeven uwen raad niet; ja, dit weet ik zeker, zij lagchen om u, halen de schouders over u op, terwijl sommigen eene herhaalde *ontgroening* voor u zeer noodig oordeelen.

En nu, aan het einde van uwen Wapenkreet gekomen, na denzelven aandachtig gelezen te hebben, doe ik u deze vraag: *Hoe en waartegen wilt gij dan toch, dat wij de wapens zullen opvatten?*

Uwe berijmde taal aan het slot houdt gij zeker voor Poëzij. Hier wil ik niets van zeggen, niets over vragen: Dichters toch en Schilders, dit weet elk, mogen *verdichten*. Alleen moogt gij wel bidden, dat men geen acht sla, te uwen nadeele, op deze regt Christelijke opwekking, bladz. 30:

„Europe! schud de kluisters af
Van goud- en machtzieke onverlaten!
Breng weêr uw Kerken en uw Staten
Aan Christus' Opperherderstaf."

R.

Zoo denken, zoo vragen duizenden, hoe verschillend geäard en gestemd. Maar DA COSTA vraagt of denkt niet; hij .... dweept slechts, *zoo wij hopen*.

Tijdschrift voor Genees-, Heel-, Verlos- en Scheikundige Wetenschappen, van wege het Genootschap: vis unita fortior, te Hoorn, uitgegeven. Isten Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij A. Vink. 1823. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt, 114 Bl. Bij Inteek. f* 1-80.

Onder dezen titel kondigen wij het publiek een nieuw verder-

derlandsch Tijdschrift aan, betrekking hebbende op de Geneeskunde en haar verwante wetenschappen.

Volgens het plan der Redactie, zal het in drie onderscheidene Rubrieken worden afgedeeld: de eerste zal gewijd zijn aan Recensiën van geneeskundige, meest binnenlandsche werken, waarbij ook aan antikritiek eene plaats zal worden ingeruimd; de tweede aan oorspronkelijke stukken, waarnemingen, vertoogen, verhandelingen enz., ook beantwoordingen van bij de genootschappelijke vergaderingen opgegevene vragen; de derde aan vertalingen van kleinere of uittreksels uit grootere geneeskundige werken, in de Latijnsche, Engelsche, Hoogduitsche of Fransche talen uitgekomen, bij welker spoedige mededeeling het geneeskundig publiek een wezenlijk belang heeft.

Ingevolge dit plan wordt dit stuk met eene Recensie der Verhandeling van VAN DEN BURGH over de Steenziekte in de Nieren geopend. Hierop volgt een kritische blik, op de Geneeskunde en geneeswijze geslagen, na het lezen des werks over de *peritonitis* en *febris puerperalis* door den Hoogleeraar VAN DEN ZANDEN, behelzende, na eene oppervlakkige (hier en daar onjuiste) beoordeeling der verschillende stelsels in de Geneeskunde, eene waarschuwing tegen het ontijdig of onvoorzigtig gebruik der kwikmiddelen in de kraamvrouwenkoorts; iets, waaromtrent Rec. volkomen met den Schrijver instemt, en zich reeds vroeger, in zijne beoordeeling van VAN DEN ZANDEN's geschrift in dit Maandwerk, breedvoerig verklaard heeft.

Onder de Rubriek van verhandelingen en waarnemingen vinden wij, 1. Waarnemingen van eene *Phthisis laryngea*, door J. W. GITTERMAN, Geneesheer te *Emden*. De ziekte is met veel naauwkeurigheid beschreven. Omtrent de behandeling, wat het eerste gedeelte derzelve betreft, is Rec. het met den Schrijver eens. Betreffende het tweede gedeelte, gelooft hij, behoudens beter oordeel, dat eene subantiphlogistische cuur en het rijkelijk toedienen van Saleb en dergelijke *demulcentia* beter aan den aard der kwaal zouden beantwoord hebben, dan het *Inf. Sem.*

Phel-

Phellandr. en de *Extr. Card. Bened.*, blijkens de sterke braking, door dit middel veroorzaakt, welke Rec. geenszins voor heilzaam houdt, waartoe ook de schijnbare en temporaire verbetering der toevallen (iets, 't welk in *Phthisi* niet vreemd is) geen' grond oplevert. Ook de Mirre, de *Ol. Asphalti*, de *Cort. Peruv.* en *balsamica* waren hier niet geïndiceerd; terwijl men zich vooral in deze soort van *Phthisis* voor de *methodus calida* behoort te wachten, welke zelfs in het laatste *stadium* der ziekte niet verdragen wordt. 2. Waarneming eener Tweelingverlossing, bij welke eene der vruchten in een' afzonderlijken zak der baarmoeder besloten was, door T. A. JORRITSMA, in welke de waarnemer zich als een bekwaam Verloskundige bekend maakt. 3. Waarneming wegens het nut der *Calendula officinalis* in den *Cancer uteri*, door L. H. RIJNDERS. 4. Beantwoording der vraag, welke proeven het aanzijn der nieuw ontdekte Metalen bewijzen, enz. door J. S. SWAAN en P. BAKKER. Aan dezelve wordt, op scheikundige gronden, vooralsnog die naam ontzegd.

Eindelijk, onder de Rubriek overzettingen, treffen wij eene verklaring aan van de geneeskundige leer van BROUSSAIS, uit het Fransch, door J. S. SWAAN en T. A. JORRITSMA.

Recensent vergenoegt zich met dit kort verslag van het eerste stuk van een Tijdschrift, over welks waarde, bij langduriger bestaan alleen, een grondig oordeel geveld zal kunnen worden, en wenscht intusschen der Redactie de beste aanmoediging tot voortzetting harer nuttige pogingen.

Handleiding voor de Landbouwers, wier landen door den Watervloed, op den 3, 4 en 5den Febr. 1825, met zout water zijn overstroomd, om dezelve door min kostbare middelen tot hunne vorige vruchtbaarheid te herstellen, enz. Door H. PONSE, *Ontvanger der directe en indirecte Belastingen en Accijnsen van den Bommel en*

Stad

Stad aan 't Haringvliet, enz. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots en Comp. 1825. In gr. 8vo. 24 Bl. f 1-25.

De hier voorgedragene raadgevingen zijn eenvoudig, natuurlijk, en op de ondervinding berustende. Zie hier eene korte opgave van den inhoud van des Schrijvers redenering. Terwijl het water door de lucht wordt opgenomen, blijft het zout in den grond over. Men zorge dus, ten einde dit gevolg der uitdamping te voorkomen, dat de met zout water overstroomde gronden spoedig van hetzelve ontlast worden. Konde men dan de gronden met versch rivierwater, weder doen onderloopen, en, nadat dit versche water daar acht of tien dagen op gestaan heeft, weder ontlasten, en zulks herhalen, dan zou men het overstroomde land spoedig de vorige vruchtbaarheid kunnen wedergeven. Waar men hiertoe gelegenheid heeft, is dit dus verkieslijk; op lage weilanden doet de regen hetzelfde; men helpe dan, als 't ware, de natuur, door alle middelen, welke men anders gebruikt, om de landen van het regenwater te ontlasten, buiten werking te houden. (Op dezelfde gronden heeft de geleerde VAN STIPRIAAN LUISCIUS vooral besproeijingen met zoet water aangeraden; zie den *Algemeenen Kunst- en Letterbode*, No. 15 van dit jaar, bl. 237—239.) Men zou de weilanden ook, nadat het zoute water is afgetapt, met grof zand kunnen bestrooijen; het zand zal in den grond zinken, en zoutdeeltjes met zich voeren. Dit toch is het hoofdbegrip in het voor ons liggende boekje, dat de overstroomde landen als van zelve verbeteren, daar het zout door den regen langzamerhand uit de oppervlakte naar beneden zinkt. Men vermijde dus vooral diepe bouwingen bij de overstroomde teellanden; zorge, dat men door ligte bouwingen zoo veel losse aarde op het veld verkrijge, dat men er klaver op kan zaaijen; de penwortel van de klaver maakt het land open, en bevordert zoo het nederzinken van het zout. Ook zou men paardenboonen, erwten en haver kunnen beproeven. Men zal wel niet veel voordeel van zulk een land trekken; maar door ploegen, eggen

en

en bemesten zal men, bij vele kosten, zich in de verwachting, dat het zout spoedig zal verminderen, zien te leur gesteld. Wat den mest betreft, dien men op de met zout water overstroomd geweest zijnde gronden gebruiken zal, de Schrijver is van oordeel, dat lange mest van paarden of jong vee boven zwaren koemest de voorkeur verdient. In het hoofdbegrip komt de raadgeving van Prof. KOPS (*Algemeene Kunst- en Letterbode*, No. 12) met die van den grijzen en ervaren Schrijver overeen. Ieder landbouwer wachte zich dus, door diepe bouwingen de zout gewordene onderlaag weder op de oppervlakte te brengen; en zoo geniete de Schrijver de voldoening, zijnen landgenooten van nut te zijn geweest.

Levensschets van ADRIAAN GILLES CAMPER, *door* J. G. S. VAN BREDA, *A. L. M., Phil. et Med. Doctor, gewoon Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Gent, enz. enz. Te Gent, bij* P. F. de Goesin-Verhaeghe. 1825. *In gr. 8vo.* 86 *Bl.*

De levensschets van een beroemd man heeft altijd iets bijzonder aantrekkelijks; maar niet van elken Geleerde is de levensloop even belangrijk, even afwisselend. Aan het stille boekvertrek geboeid, doorloopt menigeen het leven, zonder andere tijdperken in hetzelve, dan die der uitgave zijner achtereenvolgende geschriften. Zoodanig was het leven van A. G. CAMPER niet; een groot gedeelte van hetzelve werd in kleinere en grootere reizen door Frankrijk, Duitschland, Zwitserland en Italië doorgebragt. Wij volgen hem hier op zijne togten, en ontvangen menig belangrijk uittreksel uit zijn dagboek. Met bijzondere belangstelling bovenal volgen wij hem op zijne gewaagde beklimming van den Mont-blanc. Wij leeren hem wijders kennen als onvermoeid werkzaam in verschillende vakken, en wij plaatsen eerbiedig den grooten Zoon, in onze dankbare herinnering, naast den onvergetelijken en onvergelijkelijken Vader.

Dank hebbe derhalve de Hooggel. Heer VAN BREDA voor de mededeeling van deze levensschets, tot welker vervaardiging hij het best was in staat gesteld, door de betrekking, die hem met den overledenen verbond. Eene lofrede is het niet, en men zou het geschrift ten onregte als zoodanig beoordeelen. Doch als levensschets hadden wij gaarne hier meerdere bijzonderheden van de eerste jeugd en ontwikkeling, en van het huisselijk leven van CAMPER gevonden. Nu toch bestaat dit boekje grootendeels uit een verslag van de reizen van CAMPER; en, waar wij geene uittrekfels uit zijn dagboek ontvangen, bepaalt zich dit verslag dikwijls bij eene opnoeming der steden, door welke hij henen trok. De stijl is ons te afgebroken voorgekomen, en men mist hier en daar in denzelven eenen natuurlijken gang.

De druk van dit werkje is, gelijk wij van onze zuidelijke broeders gewoon zijn, zeer goed en fraai. Het lijstje der verbeteringen zou nog wel voor eene enkele vermeerdering vatbaar zijn geweest. Zoo leest men, b. v., bl. 12, DE LUCQ., voor DE LUC.

In weerwil onzer aanmerkingen, herhalen wij onzen dank voor hetgeen wij hier ontvangen.

Wijsgeerige en Staatkundige Geschiedenis der Wereld, door K. H. L. PÖLITZ, *gewoon Hoogleeraar aan de Universiteit te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Met Aanteekeningen van den Vertaler, en eene Voorrede van Mr.* C. F. HAUG, *Hoogleeraar in de Geschied- en Aardrijkskunde enz. te Delft. VI Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1823, 1824. *In gr. 8vo. Te zamen XC en 2300 Bl. Buiten Inteek. f* 25-80.

Onder de veelvuldige Schrijvers over de Geschiedenis in *Duitschland* in de jongste dertig jaren is de naam van PÖLITZ niet zonder vermaardheid. Als vlijtig beoefenaar van dit vak, heeft hij daarenboven de gave, die velen zijner landgenooten missen, van 't geen hij weet duidelijk en voor ieders vatbaarheid berekend voor te dragen.

Voor-

Vooral in de *nieuwste* Geschiedenis heeft hij met ijver en een' goeden uitslag gearbeid. Reeds in 1812 gaf hij eene *nieuwe* bewerking zijner grootere Geschiedenis der Wereld uit; waarbij in het begin van 1814, even na *Duitschlands* bevrijding door den slag bij *Leipzig*, een *vierde* deel verscheen, onder den naam van *Zeitalter der politischen Umbildung Europens, ein historisches Gemälde*; waarin hij een tafereel ophing van de groote veranderingen, door de *Fransche* Omwenteling in *Europa* bewerkt. Sedert uit *Wittenberg* naar *Leipzig* overgegaan, heeft PÖLITZ dat tafereel nog verrijkt met de voorstelling van de jongste gebeurtenissen tot de wederinvoering der willekeurige Regering met alle hare plagen in *Spanje* door de *Franschen* in 1823; zoodat deze nieuwste Geschiedenis hier verreweg het uitvoerigst behandeld is, en van de voor ons liggende vertaling meer dan twee deelen, dus boven een derde des geheelen werks, beslaat.

Het plan dezer Algemeene Geschiedenis, die zekerlijk, wat uitgebreidheid betreft, het midden houdt tusschen al te groote, en dus verduisterende beknoptheid, en vermoeijende omslagtigheid, is het volgende. Na eene vrij uitvoerige Inleiding, verdeelt de Schrijver de Geschiedenis in acht groote tijdvakken: 1) De Fabeleeuw, tot CYRUS. 2) Het *Perzische* Rijk en de vrije *Grieken*, tot ALEXANDER. 3) De *Macedoniërs* en de *Romeinsche* Republiek, tot AUGUSTUS. 4) Het *Romeinsche* Rijk, tot AUGUSTULUS. 5) De *Duitsche* Barbaren, op de bouwvallen van het *Romeinsche* Rijk, tot KAREL *den Grooten*. 6) De Middeleeuwen, van KAREL *den Grooten* tot COLUMBUS. 7) De nieuwere Geschiedenis, tot de *Fransche* Omwenteling. 8) De herschepping van ons Werelddeel door die Omwenteling. Deze verdeeling is zeer goed en gemakkelijk, behalve dat het vijfde tijdvak wat kort, en het zesde onevenredig lang is: met GREGORIUS VII, of het begin der Kruistogten, had men een goed rustpunt kunnen vinden. — Vervolgens worden de onderscheidene Volken van *Azië*, *Afrika* en *Europa* in het *mythisch* tijdvak afzonderlijk behandeld, daar er nog

 geen

geen algemeen middelpunt is. — In het tweede tijdvak geeft de *Perzische* Alleenheersching, in hare worsteling met *Griekenlands* vrijheid, dat middelpunt, waarop men gereedelijk alles te huis kan brengen, zelfs *Karthago*, minder *Rome*. — In het derde tijdvak geeft, na de afzonderlijke voorstelling van ALEXANDER'S daden en de woelingen zijner opvolgers, en de oorlogen tusschen *Rome* en *Karthago*, ook de ongelijke botsing tusschen het eendragtige volk van ROMULUS en de verdeelde *Macedonische* Rijken een punt van aanraking tusschen de beide hoofddeelen der Geschiedenis, die in de onderlinge vernieling der wreede *Romeinen*, nadat zij de beschaafde wereld verwoest hebben, en derzelver aamechtig nederzijgen voor de voeten eens dwingelands, eindigt. — Het *Romeinsche* Rijk, dat, op de puinhoopen van zoo veel goeds en groots gesticht, voor rust en beschaving toch ook zijne voordeelige zijde had, maakt zeer natuurlijk het vierde tijdvak tot een gesloten geheel. De toestand van kunsten en wetenschappen wordt aan het einde van dit, gelijk van het vorige tijdvak, afzonderlijk behandeld. — Zeer kort (in 60 bladzijden) behandelt de Schrijver het vijfde tijdvak, van den laatsten Westerschen Keizer tot op de Monarchij van KAREL *den Grooten*, welke dien titel vernieuwde. Eerst worden de Westersche Barbaren, dan het *Byzantijnsche* Rijk, en eindelijk MOHAMMED (met zijne eerste opvolgers in *tien* bladzijden) afgehandeld. — In het ruime zesde tijdvak, van KAREL *den Grooten* af alle de kleine Staten, die uit deszelfs Monarchij zijn te voorschijn gekomen, en de overige van *Europa*, *Azië* en *Afrika* bevattende, wordt deze orde gevolgd, dat eerst KAREL'S opvolgers, die den naam van Keizer droegen, zoo in *Frankrijk*, *Italië*, als wel inzonderheid (na OTTO I) in *Duitschland*, worden afgehandeld, en dus *Duitschland* het middelpunt wordt, waaraan men ook de groote gebeurtenis der Kruistogten vasthecht: daarop behandelt PÖLITZ (zeer veel korter, somtijds in een paar bladzijden) de overige Rijken en Staten van *Europa*, het *Grieksche* Rijk tot deszelfs on-

ondergang, het Kalifaat (veel te kort; dat van *Bagdad* en *Kairo*, der *Abasſiden* en *Fatimiden* worden naauwelijks onderſcheiden), de *Mongolen* en *Ottomanniſche Turken*, en ten ſlotte weder eene ſchets der vorderingen van den menſchelijken geest. Dit tijdvak beſlaat omtrent twee derden des derden deels. — Het zevende tijdvak wordt geopend met een tafereel der ontdekking, verovering en kolonisatie van *Amerika* door de *Europeërs*. Bij die gelegenheid wordt ook van de ontdekkingsreizen der onderſcheidene *Europeſche* Natiën naar de *Zuidzee* geſproken; doch wij hebben daarin niet eens den naam van TASMAN, laat ſtaan dien van SCHOUTEN, LE MAIRE of ROGGEVEEN gevonden, en de Vertaler heeft dit onverſchoonlijke verzuim door geene enkele Noot (waarin hij anders niet karig is) verholpen! De ontdekkers van *van Diemen'sland*, *Nieuw-Zeeland*, de *Vriendeneilanden* en *Kaap Hoorn* verdienden toch gewis ruim zoo zeer vermelding, als die van een paar onbeduidende lage eilanden, zoo als BYRON. Hierop wordt de reeks der *Duitſche* Keizers, van MAXIMILIAAN I tot JOZEF II, hervat, en daarop *Pruisſen*, *Frankrijk* en de overige Staten van *Europa* afgehandeld. *Turkije*, *Perzië*, *Indië*, *China*, *Japan*, *Thibet*, *Afrika* liggen nu aan de beurt; en de Schrijver keert nog eens naar *Amerika* terug, om dan een algemeen overzigt te geven van den toeſtand der letteren, wetenſchappen en kunſten. — Nu begint het achtſte tijdvak, de *Franſche* Omwenteling en hare gevolgen, waaraan de Schrijver het ſlot des vierden, benevens het geheele vijfde en zesde deel toewijdt; een derde eener Eeuw ongetwijfeld, rijker dan eenig ander in gewigtige gebeurtenisſen voor de geheele ontwikkeling des menschdoms, doch tevens een zelden geëvenaard tooneel van menſchelijke boosheid. Hier wordt nu *Frankrijk* het hoofdland, waaraan de groote lotgevallen der wereld zich als van zelve ſchakelen. Men behandelt eerst den grooten loop der gebeurtenisſen in en met betrekking tot dat land, tot op het Congres van *Verona* in 1822, en gaat dan, in het laatſte deel, over tot de lotgevallen van *Duitschland*,

 Ita-

Italië en derzelver bijzondere Staten, van *Nederland*, *Zwitserland*, *Spanje* en deszelfs voormalige Koloniën in *Amerika*, van *Portugal* en *Brazilië*, van *Groot-Brittanje*, van de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, *Denemarken*, *Polen*, *Rusland*, *Turkije*. Het geheel eindigt met den opstand der *Grieken*.

Dat deze Geschiedenis wèl geschreven is, geleidelijk afloopt, en verscheidene belangrijke wenken geeft, vooral ter waardering van *onzen* tijd, is reeds boven opgemerkt. Maar daarom zouden wij ze niet stout weg *Wijsgeerig en Staatkundig* durven noemen. Er behoort geheel wat tot eene *Wijsgeerige en Staatkundige Geschiedenis*. Die deze schrijven kunnen, zijn dun gezaaid. THUCYDIDES, misschien POLYBIUS, SALLUSTIUS, TACITUS, HUME, ROBERTSON, — veel grooter zal het getal al niet zijn. En die allen bepaalden zich slechts tot een gedeelte, tot een somtijds zeer klein gedeelte, der Geschiedenis. Wij twijfelen, of een *Compendium* van zes boekdeelen, waarvan er eigenlijk slechts vier alles tot even vóór onzen tijd afhandelen, wel den naam eener *Wijsgeerige en Staatkundige Geschiedenis* mag dragen. Ook gelooven wij niet, dat PÖLITZ zelf aan zijn werk dien trotschen titel gegeven heeft; hij stelde zich, zoo ver wij weten, met den zedigen naam van *Weltgeschichte* tevreden. De Vertaler heeft dus begrepen, daar er zoo vele *Algemeene Geschiedenissen* zijn, de onderhavige door een nieuw uithangbord bij het Publiek te moeten smakelijk maken. Hij heeft dit werk met Aanteekeningen voorzien, waarvan sommige goed zijn, tot opheldering en verrijking des werks dienen, en van de belezenheid des Vertalers getuigen, maar ook andere op eenen toon zijn gesteld, die in de deftige Geschiedenis niet te pas komt; een' toon, die nu eens door *persiflage* van hetgeen den Heer WITSEN GEYSBEEK niet aanstaat, dan weder door zekere aanmatiging in de uitdrukkingen weinig achting voor het Publiek verraadt. Doch boven alles stootend en hinderlijk is zijn haat tegen den Geopenbaarden Godsdienst, die bij elke gelegenheid blijkt. Elk

oogen-

oogenblik, waar slechts over Openbaring gesproken wordt, neemt hij waar, om zijn *Deïsmus* aan den man te brengen, b. v. reeds in zijne Voorrede, waaruit wij een stuk mededeelen, tevens om over den stijl des Vertalers te doen oordeelen. Na de aanhaling eener plaats van CICERO, ten bewijze van de noodzakelijkheid voor den Geschiedschrijver, om zóo wel de oorzaken der daden, als de daden zelve te boeken, gaat hij dus voort: „ Eene
„ critische en wijsgeerige voorstelling der algemeene Ge-
„ schiedenis, met afsnijding van al het *mythische*, niet ge-
„ noegzaam gewaarborgde en anecdotische, zoo wel als
„ het wonderdadige en poëtische, hetgeen de bijzondere
„ Geschiedenis somwijlen in haar gebied gedoogt, als
„ het avantuurlijk behoud van MOZES, ŒDIPUS,
„ ROMULUS en REMUS in hunne hulpelooze kinds(ch)-
„ heid; de wonderbare omstandigheden bij de wetgeving
„ der *Israëlieten*, *Trojanen*, *Spartanen*, *Atheners* en
„ *Romeinen*; de blik des wijsgeers ontdekt dadelijk het
„ doel van MOZES, PRIAMUS, LYCURGUS, SO-
„ LON, NUMA POMPILIUS en andere wetgevers,
„ die volstrekt een' *deus ex machinâ* noodig hadden, om
„ hunne eenvoudige wetten door hunne woeste natiën te
„ doen aannemen, hetgeen hen op eigen gezag wel-
„ ligt onmogelijk geweest ware, en laat deze bijzonder-
„ heden met de *theogoniën* en *cosmogoniën* ter verarbei-
„ ding over aan de dichters, redenaars en priesters der
„ bijzondere natiën, voor wie deze stof in de kinds(ch)-
„ heid des menschdoms zeer bruikbaar was, doch waar-
„ mede men deszelfs jongelingschap en manbaren ouder-
„ dom niet meer vermaken kan." Zonder nu van het volstrekt onverstaanbare dezer *periode* te spreken, waarvan het begin, zonder werkwoord of slot, in de lucht hangt, zoo overtreft de onkunde des stellers hier nog verreweg die van VOLTAIRE, die daarover zoo dikwerf bij het Publiek aan de kaak is gesteld. Wat heeft toch de zoo aandoenlijke geschiedenis der kindschheid van MOZES in het minst voor onnatuurlijks of *avontuurlijks*, wanneer men die met de *avonturen* van ŒDIPUS en ROMULUS,

bij derzelver te vondeling leggen, vergelijkt? Eene ongelukkige moeder vertrouwt haar kind liever aan de genade der golven, dan aan die van een' *Egyptisch'* tiran; eene gevoelige Koningsdochter ziet het drijvende kistje; nieuwsgierigheid port haar aan tot onderzoek; zij vindt een aanvallig kind, ontfermt zich daarover, en doet het, ten gevolge van een' schranderen vond der zuster, die op de wacht had gestaan, door de eigene moeder zogen. Is dit *mythisch*, *avontuurlijk*, *poëtisch?* Of gelooft WITSEN GEYSBEEK niets, dan 't geen hij dagelijks voor oogen ziet? Maar nog erger: MOZES wordt bij PRIAMUS vergeleken, onder degenen, die hij voor Volksbedriegers gelieft te rekenen. Bij PRIAMUS! Wat had de Vader van HECTOR, de goede oude Koning van *Troje*, toch met de Wetgeving te maken? Of heeft WITSEN GEYSBEEK misschien ergens van eene Wetgeving van dien Koning geheime Gedenkschriften gevonden, die niemand kent? En waar is de *Deus ex machinâ* van SOLON? En dan — op welk een' toon van gezag spreekt de man! De Wijsgeer ontdekt *dadelijk* het doel van MOZES, om het volk te misleiden door eenen glimp van Goddelijk gezag. Dus zijn het alle Wijsgeeren hieromtrent eens? Of waren DESCARTES, BOYLE, NEWTON, CLARKE, LOCKE, PASCAL, LEIBNITZ, WOLFF, en zoo vele anderen, die allen het Goddelijk gezag van MOZES erkenden, misschien geene Wijsgeeren? Of rekent hij het ontstaan der Wijsbegeerte misschien eerst sedert KANT? Maar misschien behoorden die groote mannen tot de *kindschheid* der wereld, die zich met zulke sprookjes nog kon vermaken! De zeventiende Eeuw, de Eeuw der Dichtkunst en Wijsbegeerte bij zoo vele Natiën, de Eeuw eener zoo hooge beschaving, nog tot de kindschheid! En dan zijn er ook in de achttiende Eeuw nog al mannen geweest, die zich met deze *sprookjes* niet alleen lieten *vermaken*, maar zelfs in goeden ernst *onderwijzen*; en wij maken ons sterk, den hoogverlichten Heer Vertaler van PÖLITZ, zelfs in de negentiende Eeuw, nog vele mannen van gevestigden roem en van oneindig meer kunde dan hij aan

te wijzen, die MOZES niet voor eenen bedrieger, maar letterlijk voor eenen Godsgezant houden. — Op bl. 77 (Iste D.) wordt de kennis der speculative Godgeleerdheid met die van *China* vergeleken, namelijk in zoo verre *men van beide niets met zekerheid weet, noch weten kan!* Nu, als de Godgeleerdheid de bovenzinnelijke wereld zoo goed kent, als de *Europeërs*, uit oudere en latere Reizigers, *China*, dan mag zij zich wel tevreden stellen! — Op bl. 151 worden weder de *aanstootelijkste* bewijzen van den volkstrots der *Joden* in *hunne gewijde schriften* gevonden. Misschien in de Profeten, die hun hunne zonden en verkeerdheden, hunne onwaardigheid, en het *vrije* en *onverdiende* der gunst van den God van Hemel en Aarde, zoo welsprekend onder het oog bragten? — Op bl. 353 noemt WITSEN GEYSBEEK, in zijne onkunde, het eene *schaamtelooze leugen*, wanneer men de Christenen ééne kudde onder éénen Herder noemt! In zijne bittere onkunde, zeggen wij; want zoo hij wist, dat déze woorden die van JEZUS zelven zijn (JOANN. X: 16), zou hij toch wel zóó *schaamteloos* niet geweest zijn, die eene *schaamtelooze leugen* te noemen. Maar, wat weten wij het? misschien ook al. Dat toch PÖLITZ het woord *Godegelijkvormigheid* (*Gottähnlichkeit*) van CHRISTUS gebruikt heeft, hindert den naauwgezetten WITSEN GEYSBEEK; dit is hem *aanstootelijk!* PÖLITZ mag hier den Godgeleerde (den *Christen*, moest hij liever ronduit gezegd hebben) niet uithangen. Het moet in de vertaling *zedelijke volmaking* worden. — Op bl. 390 (IIde D.) meent hij, dat zijn Schrijver *voor de eerste maal onder de Christenen* MOHAMMED onpartijdig beoordeelt; en in die zelfde Noot prijst hij toch VAN DER PALM's Redevoering over den Profeet van *Mecca*, als geschikt, om ons op het regte standpunt van vergelijking tusschen het Evangelie en den *Islam* te plaatsen. — De verlossing van de Vrouw des Keizers HENDRIK VI, bijna vijftig jaren oud, wordt „ een „ weinig *miraculeus* en *à la Sara*" genoemd. (IIIde D. bl. 110.) Zoo gaarne grijpt GEYSBEEK alle gelegenheden bij de haren, om met den Bijbel te spotten. — Het voortreffelijke boekje van THOMAS A KEMPIS, *over de navolging van Christus*, hetwelk door Roomschen en Protestanten om strijd hooggeacht en geprezen wordt, en nog in onzen tijd door PERPONCHER en SCHRANT bijna gelijktijdig is overgezet, een boekje (met aftrek van 't geen aan de 15de Eeuw alleen toebehoort) door zoo vele gemoedelijke Christenen als hun huis- en hand-

boek gebezigd, wordt door dezen mensch (D. III, bl. 201) een *onbeduidend mystiek boekje* genoemd. Onbeduidend, ja! omdat het hem, den onverdraagzamen *Deïst*, te Christelijk is. Maar dat hij, die zoo *onbeduidend* is in de Republiek der Letteren, het oordeel der grootste en edelste mannen met eene pennestreek durft verwerpen, gaat waarlijk al zeer verre. — Op bl. 313 van dit deel maakt de aanmerkende Vertaler, in den persoon van een' *onzijdigen Wijsgeer*, „geene zwarigheid, om de Joden, Christenen en Muzelmannen, als aanbidders van denzelfden God, *de Kerk* te noemen; doch zoo dra bij de eersten MOZES, bij de tweeden JEZUS en bij de derden MOHAMED aan het hoofd verschijnt, rekent iedere *secte* zich *de Kerk bij uitnemendheid*." Het Christendom is dus bij dien Heer niet meer dan eene sekte! Elders (IIde D. bl. 288, 289) vergoelijkt hij de arglistige maatregelen van JULIAAN tegen hetzelve. Deze belagchelijke haat der onmagt tegen eenen Godsdienst, die de wereld *echt* beschaafd, troost en rust en vreugde in het hart van millioenen heeft uitgestort, zal denzelven geen nadeel doen. Hij heeft wel andere vijanden tegen zich over gehad. Wij vinden ons echter verpligt, onze Lezers te waarschuwen, die in eene vertaling der *Algemeene Geschiedenis* van PÖLITZ (welke Schrijver aan dit alles onschuldig is) zulken kost niet zouden zoeken.

Slechts weinige misslagen tegen de Geschiedenis hebben wij in het werk van PÖLITZ gevonden. *De Franken* vermeesteren *Galicië* (Iste D. bl. 30) zal wel eene drukfout zijn voor *Gallië*. Van *hem* is de zonderlinge afleiding van *Carbonari* naar den Consul CARBO, ten tijde van MARIUS, niet, maar wel van zijnen Vertaler, (wiens aanmerking voor 't overige, D. II. bl. 148, wegens de neuswijsheid van sommige *Ultra-Siegenbeekianen*, wij zeer juist keuren; en wij meenen te weten, dat de Hoogleeraar dit misbruik van zijn stelsel zelf afkeurt: of hij den eigennaam LUTHER in LUTER verminkt wil hebben, of zelfs wel dien van LAURENS in LOURENS, volgens sommige splinternieuwen, weten wij niet.) In het IIIde D., bl. 45, regeert KOENRAAD II *dertig* jaren, lees *vijftien*, want volgens bl. 42 beklom hij in 1024 den troon. BOUDEWIJN II, die in 1118 te *Jeruzalem* begon te regeren, was niet van *Brugge*, maar heette DU BOURG. Of onder BOUDEWIJN III, den veroveraar van *Ascalon*, het Rijk der *Latijnen zoo zeer in verval geraakte*,

zou

zou nog te bezien staan. BOUDEWIJN V was niet de *broeder*, maar de *broederszoon*, van BOUDEWIJN IV. In de Geschiedenis der *Nederlanden* wordt niet eens van den *Gentschen* Vrede, die *Holland* en *Zeeland* redde, gesproken. Men vergeet *Engeland* onder de vijanden der Republiek in 1672. Dat de *Oostenrijksche* Generaal NEIPERG den Vrede van 1739 volgens geheimen last van MARIA THERESIA zou gesloten hebben, komt ons onwaarschijnlijk voor, daar niet zij, maar haar Vader, KAREL VI, toen nog regeerde, en wij niet weten, dat deze haar gedurende zijn leven het bewind heeft overgegeven. THAMASPES is geen *Perzische* naam; waarschijnlijk bedoelt de Schrijver *Schah* THAMAS. Dat de *Kaap* voor *Holland* geen gevoelig verlies zou geweest zijn, *omdat zij een bijzonder eigendom der O. I. Compagnie was, die een* imperium in imperio *uitmaakte*, gelijk de Vertaler in eene Noot wil, op bl. 285, D. IV, is eene verwarring van tijd: de O. I. Compagnie was reeds in 1795, toen haar Octrooi verstreken was, opgeheven, en veranderd in eenen *Aziatischen Raad*. De Geschiedenis van het laatste tijdvak is, zoo als wij reeds boven zeiden, met bijzondere naauwkeurigheid bewerkt, en wij hebben daarin niets aan te merken gevonden.— Of, in de Noot op bl. 137, D. VI: „De Koningen van *Napels* „waren gewoon, jaarlijks een wit paard, als een bewijs van „leenverpligting, aan den Paus te zenden. Dat JOSEPH BO„NAPARTE en JOACHIM MURAT den Paus vergeefs lang „naar de voldoening van dezen cijns aan den H. STAL lie„ten wachten, spreekt van zelf," dit *Stal* eene drukfout is voor *Stoel*, weten wij niet; zoo ja, dan is het de aardigste, die wij ooit gezien hebben: maar wij gelooven eerder, dat het eene greep van den Heer WITSEN GEYSBEEK is, wiens stelsel van nieuwe woordsmeding, zoo als *verenkelen* (*vereinzeln*), *ontwilderen*, (*entwildern*), ons geheel niet bevalt; doch dit is nog eer toe te geven, dan het zonderlinge woord *landstandisch*, hetwelk op ééne bladzijde driemaal voorkomt.

De Verhandeling van den *Delftschen* Hoogleeraar HAUG, *over den geest en de zeden der Middeleeuwen, voornamelijk over de heimelijke en openlijke Geregten, Tournooijen, Kruistogten, enz.* is inderdaad voortreffelijk, en bevat verscheidene minbekende bijzonderheden, door welke die thans bij velen zoo geroemde Eeuwen in het afzigtigste licht verschijnen. Nogtans loopen dezelve veel meer over de eerste dan over laatstgenoemde onderwerpen. Van de Tournooijen en Kruistogten wordt

naau-

naauwelijks gesproken, maar de Lezer omtrent de eersten met de vermelding der tournooiwetten tevreden gesteld, en omtrent de laatsten naar de daarover voorhandene werken verwezen. Daarentegen ontwikkelt de Schrijver met veel kennis van zaken de zoo openbare als heimelijke regtsplegingen, kerkelijke en wereldlijke straffen, Godsoordeelen (*ordalia*) en andere middelen tot beteugeling der wanorde, vooral met veel uitvoerigheids het zoogenoemde *Veem* of *geheime Gerigt*, hetwelk hij niet, met sommigen, van KAREL *den Grooten* afleidt, maar uit de twaalfde of dertiende Eeuw dagteekent, en den ondergang daarvan aan de overmaat van het kwaad zelve, aan de verbetering der gewone regtbanken en de Hervorming toeschrijft. Tot een staaltje van het kostelijke wetboek van strafregt (waarschijnlijk onder de nietige opvolgers van KAREL *den Grooten*, of onder deszelfs voorgangers, (*) want naauwkeurig wordt het niet bepaald) diene het volgende *tarif* van boeten (bl. V):

„ Voor een' slag met de vuist, 12 duiten.

Voor een' knip voor den neus, zoo men bloedde, 15, en zoo men niet bloedde, 5 stuivers.

Voor een' schop, 10 stuivers.

Voor een' slag met een' stok of degen, 10 stuivers.

Voor bloedige stokslagen, 18 stuivers.

Voor eene uitgeslagene kies, *f* 3 - 10 st.

Voor een' gebroken arm of been, *f* 3 - 12 st.

Voor een' afgehouwen neus, 4 guldens.

Voor een' gedooden *Romein*, 60 stuivers.

Voor een' gedooden *Duitscher*, 150 stuivers.

Voor een' priestermoord, 600 stuivers.

Voor een' bisschopsmoord, 800 stuivers."

Een Priester was dus *tienmaal* zoo veel waard als een ander eerlijk man uit de overweldigde Natie! — En naar die schoone tijden willen ons sommige *Duitsche* en *Fransche* Schrijvers terugbrengen!...

Wij doen den kundigen Schrijver slechts opmerken, dat hij op bl. XXVI de *Ridderschap* met het *leenstelsel* (twee zeer verschillende zaken) verward, en, bij vergissing, HENDRIK IV, in plaats van FRANS I, door BAYARD tot Ridder heeft doen slaan.

(*) Wegens de onderscheiding tusschen *Duitschers* en *Romeinen*.

Ta-

Tafereelen van Dweeperij en Bijgeloof in Spanje; doormengd met verscheidene merkwaardige, weinig bekende geheime Bijzonderheden en Anecdoten, aangaande het Hof en de Kloosters. Door een' Spaansch Emigrant, in Engeland. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij C. L. Schleijer. 1824. *In gr. 8vo.* 320 *Bl. f* 2-90.

Dit boek zou ons nog grootere belangstelling inboezemen, ware het geschreven *in*, en bevatte het daadzaken *der* nu allerlaatste jaren, daar het nu grootelijks *oud nieuws* bevat. Het aanhangsel van *geheime bijzonderheden*, enz. werd toch reeds geschreven in 1807 en 1808, en eindigt alzoo nog vóór dat JOZEF den *Spaanschen* troon beklom. Maar wij hebben echter allezins reden te denken, dat sinds dien tijd, en vooral nu wederom na de vernietiging van de Constitutie der *Cortes*, en bij de volkomene zegepraal van onbepaalde oppermagt, priesterlijk gezag en Inquisitie, de toestand van dat ongelukkig land, in zedelijkheid, beschaving en verlichting, niets zal verbeterd zijn. Het zal dan nog wel, met zeer geringe uitzondering, waarheid zijn, dat de juiste hoofdverdeeling der *Spanjaarden* is in *bijgeloovigen* en *schijnheiligen*; — men zal dan nog wel in Spanje God en den Koning in zijne denkbeelden onafscheidelijk vereenigd houden, en aan God geenen anderen titel geven dan aan den Koning; en bij het toedienen van den heiligen ouwel aan den stervenden zal de koster den kranken ook nu nog wel met luide stem vragen: *is zijne Majesteit er door?* om, bij foute van dien, den God met eenig vocht er door te helpen; — nog zal men er wel eenen CABALLERO vinden, die aan de Akademiën circulairen zendt, om de studie der *natuurlijke historie* te verbieden, *naardien zijne Majesteit geene filozofen, maar goede, gehoorzame onderdanen verlangt*; — de legende van den heiligen VINCENT vindt er zeker ook nog wel volkomen geloof; een man, namelijk, die wonderwerken deed, zonder zelf daarvan bewust te zijn, en die, eens aan zekere jonggetrouwde Dame de belofte gedaan hebbende, dat hij hare smarten zou overnemen, als zij verlossen moest, deze gewigtige belofte glad en al vergeten was, maar echter de barensweeën voor de Dame gevoelde op den juisten tijd, en zich eerst, toen de echtgenoot der Dame, die zonder smarten verlost was, hem zijnen pligtschuldigen dank kwam betui-

tuigen, die belofte herinnerde. Ja, wie weet, of niet nu weldra soortgelijke nog meer gedienstige Heilig daar opstaat, die meermalen de kraamvrouwen op die wijze van hare weeën verlost, waartoe de heilige VINCENT zich vervolgens nooit meer overreden liet! — Hiervan voor het minst houden wij ons verzekerd, dat men alsnog wel, in stede van maatregelen van afscheiding en voorzorg ter beveiliging, wanneer zich de *gele koorts* openbaart, het veel krachtiger zal houden, eeniglijk te bidden en te zingen; en zoo dit alleen niet helpt, dan een stuk van het *echte kruis*, in plegtige processie, op een der torens van eene stad te plaatsen; een volkomen proefhoudend middel, waardoor de besmetting, wanneer de bevolking maar geheel of grootendeels althans is uitgestorven, vooral tegen het Kersfeest en alzoo tegen den winter, onfeilbaar verdwijnen zal. — Deze stalen zullen voldoende zijn ten blijke der onverbeterlijke bijgeloovige domheid in *Spanje*, waarvan dit boek het bewijs geeft; en wij vonden nergens reden, om aan de echtheid van zoodanige berigten te twijfelen. Welk lezer verblijdt zich niet, dat in ons vaderland, noch in het wetenschappelijke, noch in het staatkundige, noch in het godsdienstige, niets gelijksoortigs met *Spanje* is? — De bijzonderheden, op den titel bedoeld, betreffen vooral de oude *Koningin* en den bekenden *Prins* DE LA PAZ. De vertaler heeft den *Spaanschen* schrijver, bij zijne aanmatiging en snorkerij, nu en dan een weinig, in zijne aanteekeningen, op de vingers getikt. Het bevreemdt ons, dat hij dit ten aanzien der Jezuiten heeft verzuimd, met welke de schrijver dan zeer is ingenomen, en de vernietiging van welker Orde hij afkeurt, even alsof *Spanje* vrij wat heils van deze Geestelijken te wachten had, en aan welke hij meent, dat *hunne bitterste vijanden geene zedelijke snoodheden kunnen verwijten*. Wij zijn waarlijk niet van deze meening, en zien niet, dat bij deze Vaders de praktijk alzoo tegen hunne leer strijdende was.

Brief van FÉNÉLON *aan* LODEWIJK XIV. *Uit het Fransch. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. 1825. *In gr. 8vo.* 38 *Bl. f* 1-60.

Het gebeurt slechts zelden, dat Geestelijken, zonder opgeblazenheid of eigenwaan, zonder *zichzelven* en *hunnen stand*, meer

meer dan hetgeen hun *pligt* en de zaak van CHRISTUS van hen eifchen, te zoeken, aan de Grooten dezer Aarde harde en toch heilzame waarheden durven zeggen. Een der fchoonfte trekken in de Gefchiedenis der Christelijke Kerk is die van AMBROSIUS, die, met Apostolifchen moed en waardigheid, den moordenaar zijner onderdanen, Keizer THEODOSIUS, den ingang in Gods tempel verbiedt, omdat zijne handen nog druipen van onfchuldig bloed. Hoe menigmalen heeft daarentegen de Geestelijkheid niet aan den voet der troonen gekropen, en gekroonde Monfters vergood, als zij flechts de *Kerk* in hunne weldaden gedachten! Een ander uiterfte is misfchien niet minder gevaarlijk voor het welzijn der Volken geweest: oproerige bemoeizucht der Geestelijkheid met 's Lands zaken, en onbefchaamde, ongeroepene deelneming aan het Staatsbeftuur. Men kent den fleep van jammeren en burgeroorlogen, welke de *Roomfche* Hierarchij daardoor menigmalen aan *Europa* veroorzaakt heeft: maar ook ons Vaderland weet, federt de Hervorming, van woelzieke Predikanten, ten tijde van LEICESTER, OLDENBARNEVELD en JOHAN DE WITT, te fpreken; menfchen, die niet GODS, maar *hunne eere* en *hun aanzien* bedoelden, het gemeen ophitsten, en zelfs het grootste gruwelftuk in onze Gefchiedenis *van den kanfel af* billijkten. Men weet, dat die ellendige SIMONIDES welgevallig aanfchouwer en verdediger van den moord der DE WITTEN was. Neen! *dit* is het niet, wat het Christendom den Herder en Leeraar voorfchrijft. Hij onthoude zich zorgvuldig van alles, wat niet in het ftelligfte en onmiddellijkfte verband ftaat met de zedelijkheid; maar hij zij tevens doordrongen van de heilige waarheid, dat er een zeer naauwe zamenhang is tusfchen echte Staatkunde en reine Zedelijkheid, en dat een Vorst of Koning, die zijne of zijner naburen landen door onregtvaardige oorlogen bederft, en zich ongeftraft toegeeft in verbonden te fchenden, verdragen voor fpel te houden, den oorlog om beuzelingen of uit grilligheid te ondernemen, of zich zelven op het puin der regten en vrijheden van zijn Volk te verheffen, — dat deze dwingeland, *omdat hij een gekroond hoofd is*, geenszins aan de ernftige berisping der Gezanten van CHRISTUS mag ontfnappen. Doch deze berisping moet hem, zoo de Geestelijke toegang tot zijnen troon heeft, onder vier oogen, zoo niet, toch fchriftelijk, op eene wijze wor-

worden gegeven, die verbeteren, niet door gevaarlijke *publiciteit* verbitteren of ander onheil stichten kan.

Het is niet *ons* onbeduidend gevoelen, hetwelk wij hier op een' toon van gezag verkondigen; onze geheele redenering is gegrond op het voorbeeld van een' der beste, bekwaamste, godvruchtigste, Christelijkste menschen, die ooit geleefd hebben, — den Schrijver van den *Telemachus* en van de *Godsdienstige Overdenkingen*. Zoo veel gevoel voor waarheid, goed en regt, zoo veel liefde tot God en menschen, zoo veel kinderlijke eenvoudigheid en goedhartigheid, met den Christelijken moed, ernst en kracht van eenen Apostel, was slechts in lateren tijd in den beminnelijken FÉNÉLON vereenigd, die, naar ons gevoel, treffend naar JOHANNES, den Vriend des Heeren, gelijkt. Men kent hem meestal slechts als bevallig, wegslepend, honigzoet Schrijver, als warmen, diepgevoeligen, misschien (volgens sommigen) een weinig *mystieken* Godsvereerder; maar als een *Boanerges* verschijnt hij in dit kleine, kostbare geschrift, hetwelk reeds vroeger bekend was, doch waarvan de echtheid werd in twijfel getrokken, tot dat de vermaarde Boekhandelaar en *Bibliograaph*, RAYNOUARD, te *Parijs*, het oorspronkelijke op eene verkooping gevonden, en dus de echtheid boven alle bedenking geplaatst heeft. — Het tijdstip, waarin deze brief geschreven is, en 't welk men tot deszelfs regt verstand volstrekt moet kennen, wordt door den Uitgever RAYNOUARD omtrent het jaar 1694, midden in den tweeden Oorlog tegen WILLEM III, geplaatst. De *Nederlandsche* Vertaler zwijgt hiervan, en dit is een wezenlijk gebrek.

FÉNÉLON begint terstond met den Koning te verklaren, dat hij ten aanzien van denzelven boven hoop en vrees geplaatst is. Een benijdenswaardig voorregt van den waren Christen! Hij zal de waarheid spreken, die de Koning weinig gewoon is te hooren, maar die hij hooren moet, zal hij niet in zijn eeuwig verderf loopen. *Sedert dertig jaren* hebben zijne Ministers het gezag van den *Koning*, ten koste van dat des *Staats* en der *Wetten*, ten top gevoerd. Doch LODEWIJK heeft daarbij niet gewonnen, maar wel de *Ministers*. Zij hebben de *Fransche* Natie en den Koning doen haten en verachten, en hem in den Oorlog tegen ons Vaderland (1672) zonder andere reden, dan wegens eenige tegen LODEWIJK geschrevene blaauwboekjes, medegesleept. Het is waar, deze Oorlog heeft, ten slotte, aan *Frankrijk* veroveringen (in

de

de *Spaansche Nederlanden*) geschonken. Maar het mag die niet behouden, hoezeer bij den Vrede afgestaan: want die Traktaten zijn onderteekend *met het mes op de keel, zoo als men zijne geldbeurs geeft, wanneer men die geven of sterven moet*, (bl. 16. Is het mogelijk, duidelijker te zeggen, dat LODEWIJK als een *Roover* gehandeld heeft?) Maar omtrent de zoogenoemde *redenen van Staat* heeft FÉNÉLON ook zeer gestrenge begrippen. *Het eigendom van anderen is nimmer eene behoefte voor ons. De verpligting, om voor onze veiligheid te waken, kan nimmer eene reden wezen, om zich den grond van onze naburen toe te eigenen.* Nog meer: de Dienaar van God verwijt den slaaf zijner lusten, *Maitressen* en Ministers, dat hij in vollen vrede op de ergerlijkste wijze de verdragen geschonden heeft (door de *Chambres de réunion* in 1680 en vervolgens.) FÉNÉLON verdedigt volkomen de handelwijze der Bondgenooten, ten gevolge der noodzakelijkheid, en beschouwt daarop den treurigen toestand van *Frankrijk, een groot gasthuis vol wanhopenden en zonder voorstaad. De Natie is verbitterd en wanhopig. De opstand ontvonkt langzamerhand en van alle kanten; zelfs* Parijs *is daar niet van bevrijd. De Overheden zijn genoodzaakt, de ongebondenheden der muiters te verdragen, en ondershands eenig geld te geven, ten einde hen ter neder te zetten. Terwijl het volk broodgebrek lijdt, ontbreekt het U aan geld. De roem, die uw hart versteent, is U waardiger, dan regtvaardigheid, dan uwe eigene rust en het behoud van uwe volken, die dagelijks door ziekten omkomen, welke de hongersnood veroorzaakt. Met één woord, Gij kiest dit alles boven uw eeuwig behoud, hetwelk met dit schaduwbeeld van glorie onbestaanbaar is. Gij bemint God niet, dan met eene slaafsche vrees. Gij vreest de hel: uw Godsdienst bestaat slechts in bijgeloovigheden, in de waarneming van eenige kleine, oppervlakkige diensten. Gij zijt als de* Joden, *van welke God zeide: terwijl zij mij met de lippen vereeren, is toch hun hart verre van mij.* Daarop maakt de heldhaftige FÉNÉLON den Koning oplettend op den verachtelijken Aartsbisschop, die destijds den zetel van *Parijs* bekleedde, en op 's Konings beruchten Biechtvader, P. DE LA CHAISE. (LOUVOIS, de ergste van allen, de voornaamste stokebrand aller Oorlogen, was dood.) Ten slotte beweert FÉNÉLON, dat LODEWIJK, gewetenshalve, *den Vrede moet vragen.*

Zie daar den inhoud van een geschrift, welks vernieuwde

en door de verzekering der echtheid dubbel belangrijke bekendmaking, vooral in dezen tijd, regt ter snede komt. Welk een man was die FÉNÉLON, bij wien de vermaningen, welke hij hier geeft, wel uit het diepste des boezems moesten opwellen, daar hij dezelve, in latere dagen, in den *Télémaque*, door het voorbeeld van ADRASTUS en deszelfs vijanden, zoo krachtig heeft gestaafd; FÉNÉLON, die de Staatkunde niet *enkel* op vrome wenschen en onuitvoerlijke *theoriën* bouwde, maar die, onder anderen in zijne beschrijving van *Tyrus*, de leer des vrijen handels, door SMITH aangedrongen, en door CANNING (op het voorbeeld onzer Vaderen) in werking gebragt, zoo stellig heeft aangeprezen, dat men wel ziet, hoe zeer een fijn oordeel zich bij hem met het edelste hart vereenigde. En wat was nu het gevolg van dit geschrift? Bragt het den Schrijver in overlast, of deed het hem vervolgen? Niets minder. LODEWIJK schijnt het met aandacht gelezen te hebben; niet lang daarna werd de *Rijswijksche* Vrede gesloten, waarin hij wezenlijk een gedeelte zijner veroveringen teruggaf, en den Schrijver van dezen sterken brief werd eerlang de opvoeding van LODEWIJK's Kleinzoon en het Aartsbisdom van *Kamerijk* toevertrouwd; (bij het schrijven van dezen brief was hij nog slechts Abt.) De *Recensent* herinnert zich geenen schooneren trek uit het leven van dezen Monarch, en hij bekent met genoegen, dat dezelve hem met LODEWIJK XIV eenigermate weder verzoend heeft. Hoe ongelukkig, dat de veelbelovende zielsvermogens van dezen Vorst in zulke door en door slechte handen vielen, en hij daardoor de geesel van zijn Volk en zijner Naburen werd!

De vertaling van een werk van FÉNÉLON konde en moest in betere handen gevallen zijn; zij is niet overal verstaanbaar, daarenboven in onzuivere taal (b. v. *zich verontwaardigen*, voor *verontwaardigd zijn*), en alzoo dezen eersten *klassieken* Prozaschrijver der *Franschen* niet waardig.

Berg-, Dal- en Waterreis, door ULRICH HEGNER, (*Schrijver van het werk:* Ik ben ook in Parijs geweest, *en* (*van*) *meer anderen.*) *Uit het Hoogduitsch. Te Nijmegen, bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. 1822. *In gr. 8vo. IV en* 112 *Bl. f* :-90.

Dit boekje is dubbel zijn geld waardig. Het beschrijft eene reis,

reis, te voet gedaan, in vijf dagen, vooral uit belangstelling in den *Rigiberg*, door iemand, die van de dagen, van welke het anders, sedert SALOMO'S tijd, luidt: „Ik heb geen lust in dezelve," zegt, dat zij hem niet beter of slechter bevallen, dan andere. Waarlijk, men mag zich met HEGNER'S welgelukte proefneming op zijne voeten gelukwenschen. Men reist regt gemakkelijk en vrolijk in zijn gezelschap, en 's mans blijgeestigheid, gevoeligheid, ernst en vernuft deelen zich zoo aangenaam mede, dat elk, die dit opstel leest, op het einde zich alleen daarover zal beklagen, dat hij niet langer van dat reisje genot had. Doch de nasmaak der herinnering zal even goed zijn als de graagte, die wij gaarne door eene voorproeve zouden opwekken, vertrouwden wij niet van de lezers van dit tijdschrift, dat zij onze *onbepaalde* aanprijzing zoo veel zullen laten gelden, dat zij achttien stuivers gaarne zullen besteden, om zich waarlijk te bevoordeelen. Derhalve, geen uittreksel!

Proeve van Liederen. Door H. VAN LOGHEM. *IIde Stukje. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1825. *In 12mo.* 48 *Bl. f* : - 25.

Weder, gelijk in het nu eerste stukje, negentien liedjes. Het verslag, dat wij van het vorige gaven, ontslaat ons van eene andere beoordeeling, dan deze, dat dit bij het vorige goed past. Heeft ons gunstig berigt, of heeft de bewezene graagte naar zulke liederen den werkzamen en nuttigen VAN LOGHEM zoo doen spoeden? Wij verblijden ons dan, vooral zoo het laatste het geval is. Och, gelukte het verbannen der laffe en zedelooze straatliedjes eindelijk!

De stukjes, in dit deeltje, zijn: *Gods Voorzienigheid. De gevallene doch wederopgestane Zondaar. Vergeving.* (Dat *bonzen* van het hart moet toch niet weêr in de mode komen.) *Het gelukkig Huisgezin. Het Kind. De Morgenstond heeft goud in den mond. Orde. Het hoekje van den Haard,* (*Spelen in de wedd'.* Wat is dat? Het afkappingsteeken had moeten wegblijven, want *wedde* kennen wij in de beteekenis van *jaarwedde*; *wed* is weddenschap, wedstrijd. VONDEL heeft: „in de *wed* zingen." Het zal althans niet algemeen duidelijk zijn, en, zoo ergens, in zulke liedjes moet dat volstrekt wezen.) *Morsigheid. Nieuwjaarwenschen.* (*Vooral* moet in dit stukje noodwendig zijn *voor al.*) *Uithuizigheid. Mal moertje, mal kindje. De driftige Vrouw. Het Loten. Slagmaand.*

maand. Aan de Meisjes, die gaarne een' Man zouden hebben. Het Schoonmaken. De Reize naar Luilekkerland. De Kroeg.

Men koope, en men *geve* deze liedjes, waar het behoort. Laze men spoedig: „*tweede druk!*" Zoude er dan hier en daar niet eene andere zangwijze opgegeven kunnen worden, beter bekend of voegzamer genoemd bij hen, die aan andere deunen gewend zijn? B. v. *Het Schoonmaken* moet gezongen worden op de wijze van: „*Jezus is een Kindervriend.*"

Studenten-Almanak, Jubeljaar. Te Leiden, bij L. Herdingh en Zoon. 1825. *In kl. 8vo.* 153 *Bl.*

De Leidsche Hoogeschool vierde in dit jaar haar Jubelfeest, en te regt heeft dan ook de Leidsche Studenten-Almanak thans een hoogtijdkleed aangetrokken; eene nieuwe fraaijere Minerva versiert den titel, en het boeksken zelf is lijviger dan te voren. Daar hetzelve zoo laat aan ons werd ter hand gesteld, hoopten wij in hetzelve een verslag van het Februarij-gejubel te vinden; doch men schijnt dit voor den volgenden jaargang bespaard te hebben, ten einde ons niet twee zuivels op één brood te geven, daar men hier reeds eene beschrijving gaf van het deel, dat de Studenten genomen hebben in de plegtstatige viering van het Eeuwfeest van Leidens ontzet in Oct. 1824. Intusschen heeft men een regt hartelijk Studenten-Tafellied van TOLLENS, ter gelegenheid van de 250ste verjaring der Akademie, opgenomen, dat door zijnen aanhef:

„Schenkt in, schenkt, broeders! boordevol!
Zwiert hoog den beker rond!"

nog al aanleiding tot het ledigen van eene enkele flesch zal gegeven hebben. Behalve het vaststaande gedeelte in dit Jaarboekje, de Kalender, de Naamlijst der Hoogleeraren en Studenten, de opgave der Voorlezingen, en de Geschiedenis der Hoogeschool, vindt men hier ook wederom eenige Mengelingen, bijna alleen in poëzij, onder welke men wel geene meesterstukken, maar toch sommige regt goede en een enkel zeer geestig versje aantreft. Vooral de *Uitboezeming na een bezoek bij het graf van* BORGER, een nagelaten stukje van den vroeg gestorven' VAN DER KOOGH, trof ons, en deed ons tevens, met een uitgebreider stukje van denzelfden: *Zucht*

naar

naar genoegelijke dagen, het verlies beklagen van eenen Jongeling, die bij voortgezette oefening een sieraad zou geworden zijn van onzen Zangberg. In *Mijne Sperata*, eene luimige beschrijving der toekomstige geliefde, heerscht veel geest, en de vervaardiger, die zich echter nog wel wat meer op het werktuigelijke der kunst mag toeleggen, schijnt bijzonder veel aanleg te bezitten voor de luimige poëzij. Ook de Latijnsche lyrische gedichtjes *Ad Cynthiam* en *In Laudem Corinnae* verdienen onderscheiding. Al het andere is.... middelmatig, maar toch in den echten geest der bescheidene Studentikose vrolijkheid; en daarom werd het geheel door ons met zeer veel genoegen doorlezen. Men ga aan de Leidsche en de andere vaderlandsche Hoogescholen voort, op deze wijze jeugdige vrolijkheid te verbinden met de beoefening der Letteren en der Kunsten; en mogen jaarlijks de Studenten-Almanakken, welke wij liefst, gelijk deze, alleen door jonge lieden bezorgd zagen, daarvan de blijken geven!

Herinneringen bij den dood van Mr. R. FEITH, *enz. Door* J. VAN HARDERWIJK, R. ZOON. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1824. *In gr. 8vo.* 12 *Bl. f* :-20.

De Verlichting. Lierzang, bij gelegenheid van den 250sten verjaardag van de stichting der Hoogeschool te Leyden, enz. Door Mr. H. BLOEMEN. *Te Zwolle, bij* M. Tyl en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. VI*, 9 *Bl. f* :-30.

De Zon, of de Morgen, Waterloo en de Eeuwigheid. Dithyrambe, door A. VAN HASSELT, *Jur. Utr. Stud. te Luik. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr. 8vo.* 13 *Bl. f* :-25.

Feestviering van het tweejarig bestaan des Antwerpschen Departements der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, gehouden den 23 *van Zomermaand* 1824, *uitgesproken door* A. CLUWEN, JOH. NEP. *In gr. 8vo. f* :-50.

Deze vier stukjes hebben reeds te lang op eene aankondiging gewacht, en wij zouden over dit uitstel ons excuus dienen te maken, indien de schuld daarvan niet grootendeels aan henzelven geweten moest worden; zij zijn zoo rank en zoo

 klein,

klein, en verbergen zich zoo nederig onder en achter andere lijvige boekdeelen, dat men ze, ook bij de gemoedelijkste monstering van het om recensie schreeuwend boekenleger, over het hoofd ziet, en slechts toevalligerwijze aan derzelver aanwezen herinnerd wordt. Zeker heeft eene zoo late aankondiging van dergelijke vlugtige dichtstukjes, welke meestal veertien dagen na derzelver uitgave glad en gaaf vergeten zijn, veel van *mostaard na den maaltijd*; doch de schrijvers zelve zullen daar vast geen knorrig gezigt om trekken, want zij hebben het aan ons verzuim te danken, dat de kinderen, bij hunne Gelegenheids-Muze verwekt, langer leven, dan zij immer hadden kunnen hopen.

De brave FEITH is reeds anderhalf jaar ten grave, en VAN HARDERWIJK bezong zijn afsterven reeds in het openbaar, vier dagen na zijnen dood; wij bieden derhalve deze dichtregelen niet als iets nieuws, maar als eene *antiquiteit*, het publiek aan. Op het oogenblik dat zij werden voorgedragen, toen de treurmare nog versch was, en daardoor het onherstelbaar verlies dieper gevoeld werd, hebben zij zeker hunne uitwerking niet gemist, en ook thans herleest men dezelve nog met genoegen; want zij ademen overal warme vereering voor den gestorvenen Dichter, en schilderen ons, zonder opgeblazene lofspraak, zijne waarde als mensch, als zanger en als Christen. Daar men van deze ijlings vervaardigde rouwklagt niet datgene vergen mag, wat men behoort te eischen van die Heeren, die nu reeds anderhalf jaar bezig geweest zijn, met hunne treurzangen voor de *Gedenkzuil* des grooten mans te vijlen en te beschaven, zullen wij dezelve niet al te naauwkeurig beschouwen, en ons vergenoegen met te zeggen, dat deze coupletten onder de beste behooren, welke de jeugdige en druk verzen makende VAN HARDERWIJK vervaardigd heeft.

De Lierzang van den Heer BLOEMEN, dien men in het Mengelwerk dezer Letteroefeningen reeds zoo dikwerf onzen grooten Zangreus met hoogstdeszelfs eigene uitroepingen en losbarstingen heeft zien bestrijden, verdient den grootsten lof om den echt liberalen geest, die in denzelven ademt. Als dichtstuk echter, en vooral als Lierzang, kunnen wij het niet even hoog aanschrijven. Men vindt hier herhalingen, en nergens komen dezelve minder te pas dan in eene Ode. Ook is de uitdrukking niet zoo gekuischt als men de-

dezelve tegenwoordig gewoon is, en zelfs vindt men wel eens een' halven voet te veel, b. v.:

Dan hebt | ge haar met | uw melk | gevoed,

waar BLOEMEN meer van onze ineensmelting gevorderd heeft dan zij geven kon, namelijk dat zij *ge* met *haar* voor het gehoor tot ééne lettergreep maakte; terwijl hij haar op eene andere plaats veel minder laat doen dan zij doen moest, b. v.:

De eeu|wen groei|den aan | uit ja|ren.

Doch bij dit alles lezen wij nog liever deze poëzij, dan een aantal gladgevijlde schelddichten uit de *Rekelzangen* van BILDERDIJK.

Van onze Noordelijke kunstbroeders gaan wij over tot die uit het Zuiden; en waarlijk, deze behoeven voor genen volstrekt niet onder te doen. Ja, in het vierbloemig dichtbouquetje, dat wij uit de twee gedeelten van ons vaderland, ieder voor de helft, in deze aankondiging hebben zamengestrengeld, gelooven wij, dat de Zuidelijke bloempjes het in geur en kleur winnen. Het uithangbord, dat VAN HASSELT voor zijne dichtwaar heeft uitgestoken, moge wat geaffecteerd, ja zelfs eenigzins zweetsend zijn, de waar zelve is goed, ja voortreffelijk voor een pasbeginnend koopman, die met al de geheimen van het handelvak nog niet bekend is. Men ziet wel, vooral in den aanhef, dat het jonge mensch het wat al te mooi heeft willen maken; doch de al te groote weelderigheid, welke hier heerscht, kan, wanneer zij door vlijtige oefening en meerdere bedaardheid gesnoeid wordt, eens waarachtige rijkdom worden.

Ook de Antwerpenaar CLUWEN zoude, indien aan hem een even goede voorganger als aan VAN HASSELT ware te beurt gevallen, (men begrijpt wel, dat wij van KINKER spreken) eene eervolle plaats onder onze jeugdige zangers kunnen bekleeden. Hij bezit dichterlijken aanleg, en heerschappij over de taal; doch valt te dikwijls in het prozaïsche en langdradige. Inmiddels belooft hij veel, bij voortgezette oefening; en dat dit geen gewoon complimentje is, om ons berispingspilletje te vergulden, bewijzen wij door de volgende aanhaling uit zijne Feestviering:

O heilig Vaderland! o lust van eedle harten!
Mogt ook uw heil, uw bloei der eeuwen wentling tarten!
Verhef, o Neêrlands Maagd! uw hoofd met vollen glans,
Gelijk de Orion blinkt aan heldren starrentrans!
Ga weêr den Oceaan met kiel bij kiel bezaaijen!
Doe vlag' en wimpel weêr langs alle zeeën waaijen!
Uw handel, met elk volk in broederlijk verbond,
Sprei' nieuwe vleuglen uit en zweev' de wereld rond!
Zijn gouden slangenstaf, ten schepter u gebleven,
Moge, als een tooverroede, u voorspoedsschatten geven;
Hun vloed uit elk gewest stroome uwe havens in! enz.

Waarlijk, als onze jonge Vlaamsche broeders zoo beginnen, dan mogen onze jeugdige Noordelijke verzenmakers toezien, dat hun de loef niet worde afgewonnen!

Kinderen der Vergetelheid; van J. DECKER ZIMMERMAN. *Iste Deeltje. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1825. *In 12mo.* 171 *Bl.* f 1-20.

De oorsprong van dit boekje ligt gewis niet zeer diep. Het natuurlijk verlangen van een' schrijver, om stukjes, die niet zeer bekend zijn geworden en vooral niet als de zijne bekend staan, voor zoo verre zij hemzelven niet geheel mishagen en in hunne weinige bekendheid geene slechte rol hebben gespeeld, eindelijk eens wat meer aan het licht te brengen, en in broederlijke vereeniging de reis door het vaderland te laten aanvaarden — ziedaar, naar het ons voorkomt, die eenvoudige aanleiding! Wie zal ze den Heere ZIMMERMAN ten kwade duiden? wie niet menig bloempje uit *Euphonia's* mand nog gaarne eens onder oog en neus krijgen, en met genoegen vernemen, hetzelve aan den geachten Redacteur in persoon verschuldigd te zijn? Hoedanig deze stukjes, naar derzelver vorm en algemeenen inhoud, zijn, weet men reeds bijna: verhaaltjes, versjes, beschouwingjes, fragmentjes, spreuken enz., meest oorspronkelijk, enkele vertaald, schoon in een' anderen zin gewis niet de minst oorspronkelijke. Het geldt van deze soort' van geschriftjes, meer misschien dan van eenige andere: *pro captu lectoris habent sua fata libelli*; naar dat 's lezers hoofd staat, ernstig of vrolijk, helder of dof, goed of kwaad geluimd, eenstemmig of niet met den

aangegeven toon, worden zij geprezen of gelaakt; en het doet Recensent genoegen, dat hij ten minste niet alles op één' heeten namiddag, pas na den maaltijd, gelezen heeft: hij had dan den schrijver ligt niet geheel regt gedaan.

Het boekje ziet er regt bevallig en gemakkelijk uit. Om het op reis of op eene wandeling mede te nemen; ook wel, bij het toilet, óf — hoe heeten die mooije dingen ook? in het *boudoir*, óf op de kanapé neder te leggen, tot eene versnapering, daartoe beveelt het zich in allen deele aan. En wij wenschen dit gebruik, niet alleen om der jonge dames, maar vooral ook om der heeren wille: want de auteur heeft het te regt op de spijtige schoonheden geladen, die, uit stouten moedwil, met de harten der brave jongens haar spel drijven. In het kort, het boekje is even fraai, als onderhoudend, leerzaam en stichtelijk; en het is nog maar een begin: hoe verder wij komen, hoe rijper vruchten wij hebben te verwachten. De schrijver, die, volgens het fraaije vignetje, nog gedurig bij zijne lamp zit, heeft gewis den keerkring des levens niet bereikt.

Wij zoude nu nog onderscheiden lof of bijzondere aanmerkingen moeten maken. Doch, hiervoor zijn wij huiverig. Alleen twijfelen wij, of het overbrengen van KRUMMACHER's wonderbaar eenvoudige Parabels in *verzen* wel geraden is. Gemakkelijk schijnt anders de auteur te rijmen; schoon hij misschien, in den echten zin des woords, geen dichter is. Aardig zijn menigmaal zijne puntdichtjes en dergelijke, b. v. dit Grafschrift:

Dit graf, o wandelaar! is 't mijn';
o, Mogt het liever 't uwe zijn!

Als ook een ander, dat echter te lang is, om hier geheel te staan:

„De rijm," zei Jan, „berust op 't innerlijk verband
„Der woorden, die hem *construéren*." —
„Gewis," zei Piet: „dus rijmt, bij voorbeeld, zand op strand,
„Wijl 't zand de stranden moet *forméren*."

. . . .

„Wel kom," zei Jan, „dat's klaar; — maar eeuw'ge vriendschap dan?
„Wat ongezouten rijm op eeuwig!" —
„Neen," zei toen Piet: „zoo'n eeuw'ge vriendschap, beste Jan,
„Duurt lang; wekt slaap; men geeuwt — zoo komt van eeuwig
geeuwig."

Als

Als eene ware zeldzaamheid, eindelijk, die ons de vervulling van zekere voorspelling van Jesaia (XI: 6) doet te gemoet zien, vindt men hier: *Lauwerbladen, gestrooid op het graf van eenen Boekhandelaar.* Doch wij vreezen, dat het tot des auteurs jeugdige voortbrengsels behoort. — Nu dan, ga, bevallig boekje, ga vrij de wereld in, en vind er zoo goed onthaal, als gij zelf den lezer biedt! *Nec invideo*, d. i. ik hoop het van harte. Vaar inderdaad wel!

Nederlandsche Verhalen, tot aankweeking van liefde voor deugd en goede zeden. Te Breda, bij F. P. Sterk. *In gr. 8vo.* 272 *Bl. f* 2-40.

Het oorspronkelijk Nederlandsche, en dat daarmede de uitgever zijnen boekhandel begint, en het allezins loffelijk doel van den schrijver, moeten — en dit is inderdaad veel — deze Verhalen aanprijzen; wij zien ook niet, waarom dezelve, bij de in ons vaderland zoo talrijke Leesgezelschappen, geenen goeden aftrek zouden vinden, en alzoo den uitgever zoo wel als den schrijver tot meerderen soortgelijken arbeid aanmoedigen. Het voorberigt wijst ook op den titel, als voor slechts twee verhalen te algemeen, en doet het voornemen blijken, om welligt nog een of twee deeltjes te leveren. Dit deed ons het werkje met meerdere gezetheid lezen, dan anders misschien het geval zou geweest zijn, daar wij al spoedig zagen, dat wij het, niettegenstaande de goede bedoeling, niet onder de uitmuntendste mogen rangschikken. En het is geenszins om den aftrek te benadeelen van dit boek, hetwelk, wij herhalen het, voor de Leesgezelschappen eene goede lecture oplevert, maar vooral ten nutte van den schrijver, die ons uit zijnen stijl voorkomt nog niet gewoon te zijn veel voor het publiek te werken, dat wij met een enkel woord willen aanwijzen, wat, onzes inziens, aan deze Verhalen ontbreekt, om ruimschoots eene algemeene aanprijzing te verdienen.

Wij vonden in de karakters der handelende personen groote overdrevenheid, en daardoor hooge onwaarschijnlijkheid; in de wijze van verhaal te veel wijdloopigs, waardoor het onderhoudende der lezing zeer wordt gehinderd; en eindelijk de zedelessen te zeer voorgesneden en versnipperd, ook daar, waar men dezelve aan het eigen gevoel der lezers gerust had kun-

kunnen overlaten. Op stijl en periodenbouw is mede vrij wat aan te merken. De aangewezene drukfeilen zijn ook niet de éénige, noch de meest zinstorende.

Het eerste Verhaal heet: *De drie Broeders, of gevolgen van gierigheid, hoogmoed en wellust.* Deze broeders waren zonen van denzelfden vader, maar van jongsaf van geheel verschillenden aanleg, en zoo ook ontwikkelt zich geheel hunne geschiedenis. Peter is de geboren gierigaard, en drijft deze ondeugd, bij grooten rijkdom, tot een geheel onnatuurlijk uiterste. Dan, bij een' gierigaard is bijna geene ondeugd een uiterste. Waarlijk, de vele aanwijzingen van het afzigtelijke der gierigheid had men hier gemakkelijk kunnen ontberen. Peter is de éénige der broeders, die niet tot verbetering komt. Hendrik was van jongsaf verschrikkelijk hoogmoedig; hij leerde ook niets van belang; en, daar hij door geldverspillingen, en het huwelijk met eene hatelijke adellijke, zijne hoogmoedige neiging wilde voldoen, en anderen tot zijne vereering dwong, werd hij natuurlijk arm en ongelukkig. Hoe hij echter met ééne honderdduizend guldens zoo veel kon uitregten, eene Baronij aankoopen, en vele landerijen, een geheel nieuw, en prachtig huis aanbouwen, enz. zonder daarbij al zeer veel vroeger tot volslagene armoede te vervallen, zal wel voor velen, zoo wel als voor ons, een raadsel zijn. Van Karel werd ook niets goeds; naar zijnen aanleg werd hij een overgegeven wellusteling, die zijne gezondheid door den wellust, en zijn been ten gevolge van een tweegevecht, verloor. Toen deze beide broeders, door de zonderlinge wijze, op welke zij geld van Peter afdwongen, en eindelijk door de rijke erfenis van dien gierigaard, wederom hunne fortuin hersteld hadden, werden zij nog eenigermate betere en dragelijke, schoon altijd vroeg verouderde en ongelukkige menschen. Het doel van dit Verhaal is goed; maar wij houden hetzelve niet voor de meest doelmatige waarschuwing tegen gierigheid, hoogmoed en wellust.

De tegenhanger, of het tweede verhaal, *Mededeelzaamheid, nederigheid en kuischheid* getiteld, is eenigzins beter, en echter kunnen wij het van de gebreken van het eerste niet vrijspreken. Het is bij de lezing vrij wat meer onderhoudend, daar het door de lotverwisseling van den Graaf Elias van Groenendaal en diens zoon Willem veraangenaamd wordt. Deze Graaf en zijn zoon zijn de voorbeelden van mededeelzaamheid en nederigheid; terwijl niet alleen Willem, maar ook

zijne beminde, Elise, de zuster van zijnen vriend Volkert, de kuischheid bewaren, en dat bij nog al moeijelijke verzoekingen, aan welke zij waren blootgesteld. Natuurlijk worden eindelijk Willem en Elise een paar; en min of meer verrassend is het, dat de brave en kundige Volkert in eene dienstmaagd, die hij beminde, ten slotte de natuurlijke dochter van den ouden Graaf ontdekt, wiens vroegere misstap alzoo hier de kuischheid der overigen nog meer voordeelig doet uitkomen; terwijl nu het huwelijk van Volkert ook door niets meer verhinderd wordt. Nog andere episoden doen ons dit verhaal boven het vorige kiezen. Dan, welmeenend raden wij den schrijver aan, zijne stukken voortaan ter beoordeeling, en vooral ook ter bekorting, alvorens hij die uitgeeft, onder het oog te brengen van eenen of anderen in dit vak kundigen vriend; waarbij wij gelooven, dat hij zoo wel als de uitgever hunne rekening zullen vinden, en het lezend publiek althans geene schade zal lijden.

Gedenkwaardige Trekken uit de Geschiedenis, ten spiegel voor de Nederlandsche Jeugd. Met Platen. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1824. *In kl. 8vo.* 150 *Bl.* *f* 1 - 25.

Voor kinderen boven de twaalf jaren zijn deze verhalen geenszins te hoog, noch wat den inhoud, noch wat den stijl betreft. De plaatjes zijn slechts *zes*, de verhalen meer dan *zestig* in getal. De waarheid der daadzaken en het welgekozene prijzen dit boekje aan, hetwelk deugd en vaderlandsliefde ten doel heeft, en der jeugd, althans niet minder dan menig verzierd verhaal, behagen zal. De tijdsorde der gebeurtenissen is niet in acht genomen; dit behoefde ook niet; maar eene aanwijzing van het jaartal ware toch niet kwaad geweest; dan kon het kind in zijne meer uitgebreide geschiedenisboekjes deze verhalen gemakkelijker hunne plaats aanwijzen. Voor leesboekje, of tot prijsje op de scholen, is dit werkje bij uitstek geschikt. Vooral behaagt het ons, dat de Nederlandsche jeugd hier zoo veel ook tot lof van Nederlanders zal aantreffen. Ook de plaatjes zijn voldoende.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *XIVde Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1825. *In kl. 8vo.* 195 *Bl. f* 1-20.

Met dit ſtukje loopt de Geſchiedenis van het Rijk der tien Stammen, of van het Rijk van Israël, ten einde. De Heer VAN DER PALM ſchijnt de behandeling van dit gedeelte minder aangenaam gevonden te hebben. Inderdaad, voor een' Schrijver, die de bevalligheid van ſtijl als de voornaamſte hoofddeugd waardeert, en die ſteeds zoekt te behagen, om des te meer nut te ſtichten, voor zulk een' man was dit gedeelte lastig, ja eenigzins vervelend; en wij verwonderen ons niet, hem ten ſlotte dus te hooren ſpreken: *Het nu verhandelde deel der geſchiedenis had weinig aanlokkelijkheid, en ik ſtond ſomtijds in beraad, om er vlugtig over heen te ſtappen.* Dan, daar VAN DER PALM tevens een man van ernst en van genie is, wist hij zich meesterlijk te redden, om *aan het groote doel dezes werks, de bevordering van echte Bijbelkennis, door eene eenvoudige en niet geheel onaangename voorſtelling, te beantwoorden.* Hij heeft, namelijk, *door de berigten aangaande de gelijktijdige Profeten, en hunne tot de geſchiedenis betrekkelijke Godſpraken, meerdere levendigheid en afwisſeling aan het geheel pogen bij te zetten; waardoor dus dit ſtuk eenigzins van een' anderen aard en bewerking is, dan de meeste der vorige.* Deze afwisſeling is voorzeker tot het aangename en leerzame der lezing zeer bevorderlijk; offchoon, in dit gedeelte, de berigten van Profeten, die meer tot het Koningrijk van Juda dan tot dat van Israël behoorden, ſommigen misſchien minder gepast zullen voorkomen. Indien de Heer VAN DER PALM de Geſchiedenis der beide Rijken niet afzonderlijk had willen behandelen, zou deze zwarigheid geene plaats gegrepen hebben.

Wat men hiervan ook denken moge, dit zal ieder aandachtig en onbevooroordeeld lezer moeten erkennen, dat de Schrijver schoon partij heeft weten te trekken van alwat hem zijn schraal onderwerp maar eenigzins belangrijk en leerzaam kon doen maken. Onzes achtens, althans, strekt de behandeling van dit stukje niet minder tot zijne eer, dan die van alle de vorige. Met dat al zijn er plaatsen, waarop wij aanmerkingen gemaakt hebben. Kortheidshalve zullen wij ons tot twee derzelven bepalen.

De eerste betreft de wijze, waarop Jehu tot Koning werd uitgeroepen, 2 Kon. IX: 13. Hieromtrent lezen wij, bl. 13, dat *Jehu's spitsbroeders hunne opperkleederen afleiden, tot een bewijs van hulde en onderdanigheid, bekleedden met deze hunne krijgsmantels een rijk getuigd paard of muildier, zetteden Jehu daarop, en voerden hem aldus rond door het leger.* VAN DER PALM merkt, in eene noot, op: „De vertaling: *zij leiden hunne klee-* „*deren opeen*, of *op den hoogsten der trappen, en zette-* „*den Jehu daarop*, geeft een allervreemdst en bijkans „belagchelijk denkbeeld van een' troon." Dit belagchelijke erkennen wij gaarne in zoodanige opvatting; maar zien tevens niet, hoe Jehu gemakkelijk en met eenige waardigheid op een paard of muildier heeft kunnen zitten, indien op hetzelve eene menigte opperkleederen opgehoopt waren; dit meent echter de Heer VAN DER PALM niet, en hij had dus, in een boek voor de jeugd, zijn denkbeeld zóó moeten voordragen, dat men er niets belagchelijks bij kon voegen. Duister is het Hebreeuwsche woord *gerem*, en wordt door sommige nieuwe Uitleggers, met vergelijking van hetzelfde woord in den Arabischen tongval, voor een *fraai rijpaard* genomen: dan, volgens den aard der Hebreeuwsche taal, wordt de plaats door anderen eenvoudig aldus vertaald: *en zij namen ieder hunne kleederen, en plaatsten ze onder hem tot op de trappen zelve;* dat is: zij spreidden hunne kleederen op den grond, waarover Jehu gaan zou, tot op de trappen van het koninklijk paleis zelve, en, hem van daar aan de toegevloeide menigte vertoonende, riepen zij hem tot Ko-

Koning uit. — Wilde dus de Hoogleeraar voor de oudere opvatting eene nieuwere verkiezen, waarom dan gene uit een belagchelijk oogpunt voorgesteld, en deze niet zóó voorgedragen, dat men het belagchelijke niet even zeer op dezelve zou kunnen overbrengen? Beide opvattingen zijn aannemelijk, mits men ze aannemelijk make, zonder de eene ten koste van de andere te verlagen.

De andere aanmerking betreft den Profeet Amos, bl. 89: „ Als hij van zich zegt, dat hij *geen Profeet* of „ *Profeten-zoon* was, bedoelt hij alleen, dat hij niet ge- „ lijk was aan de loontrekkende Profeten van *Beth-el*, „ die dit als een winstgevend ambt van hunne vaders over- „ erfden." Oppervlakkig laat zich dat hooren. In zijne uitgave van den Bijbel teekent de Schrijver op Amos VII: 14 aan, dat, „ volgens anderen, Amos te kennen geeft, dat „ hij in geene Profeten-ſchool was opgevoed; doch," zegt hij, „ deze ſcholen beſtonden waarſchijnlijk destijds „ niet meer in het Rijk van Israël." — In al dit opgemerkte omtrent Amos meent Recenſent wel den vernuftigen, maar niet den diepdenkenden Bijbelverklaarder te zien. Volgens het gewone gevoelen, ſprak Amos in diervoege, omdat hij geen leerling der Profeten was, noch iemand, die van jongsaf den naam van Profeet gedragen had, maar die, herder zijnde en in geringe omſtandigheden, door God zelven en van God alleen de waardigheid van Profeet had gekregen. Waarom dan dit gevoelen verlaten? Omdat de Profeten-ſcholen waarſchijnlijk toen niet meer beſtonden? Dit zegt VAN DER PALM, maar bewijzen kan hij het niet. Ten tijde van Elias en Eliza beſtonden die ſcholen nog in het Rijk van Israël, en te dien tijde was Amos reeds geboren, die kort daarna als Goddelijk en buitengewoon Profeet optrad. Ook was hij niet van Israël, maar van Juda geboortig; en alles doet denken, offchoon er geen uitdrukkelijk gewag van gemaakt is in de H. Schrift, dat, ſedert Samuël, die, naar het aannemelijkſte gevoelen, de eerſte oprigter der Profeten-ſcholen geweest is, tot aan den ondergang van het Rijk van Israël en van Juda, de Profeten-ſcholen

 nim-

nimmer hebben opgehouden. Uit die fcholen zijn Jefaias, Jeremias, Ezechiël en Daniël, om van dezen alleen te gewagen, zoo wel als te voren Elias en Eliza, door God zelven tot buitengewone Profeten geroepen, als van der jeugd af aan eene behoorlijke en gepaste onderrigting genoten hebbende. Uit die zelfde fcholen zijn, denkelijk, ook gekomen die valfche Profeten, welke vermeld worden nog kort vóór de Babylonifche gevangenfchap; en ten tijde van Amos, derhalve, wanneer iemand zich Profeet of Profeten-zoon noemde, kon hij niet wel anders aangezien worden, dan als een leerling uit de fcholen der Profeten. — Dan, wij willen deze aanmerking niet verder ontwikkelen, om de nietigheid der verklaring van VAN DER PALM te doen gevoelen. Wij fchatten den man zoo hoog, als iemand doen kan; maar wij zijn niet genegen, om hem blindelings na te volgen, en overtuigd, dat, hoe grooter iemand in naam is, hoe vlugger van vernuft en van verbeeldingskracht, men des te meer zorg moet dragen, om al, wat hij als beter aanbeveelt, niet zoo maar terftond op zijn gezag aan te nemen. — Als eene hinderende fchrijffout, hebben wij, bij de aanmerkingen over de Asfyrifche wegvoering, tweemaal achtereen, bl. 177 en 178, gevonden: *eindelijk.* De eerfte maal had het moeten zijn: *ten vijfde;* de andere keer alleen kwam het te pas.

Godsdienftig Handboek voor Zeelieden van onderfcheiden ftanden; of Christelijke Zeevaart voor de Negentiende Eeuw. Door C. MEEUSE, *Predikant op den Hoek, in de Provincie Zeeland. IIde Stuk. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. *In gr.* 8*vo.* 206 *Bl. f* 2-70.

Het Voorberigt van dit tweede ftuk zal elken Godsdienstvriend een edel genoegen verfchaffen, daar hij uit hetzelve mag vernemen, dat de Heer MEEUSE alle reden heeft, om God met blijdfchap te danken voor het welgevallen, aan zijn werk bejegend, en wij ook loopen hoog

hoog met hetzelve, en bevorderen gaarne deszelfs nog al meerdere verspreiding. Deze en gene uitdrukking, b. v. bl. 1 en 7, „ *hoe er sommigen*," ezv. „ *mits geen Momus*," ezv. speet ons, wij hopen ten onregte: de Schrijver heeft zich immers over geene ongunstige beoordeeling te beklagen? Wij weten daar niets van, en, zoo al, hij trooste zich met de goedkeuring, die en zijn oogmerk en zijne beantwoording aan hetzelve bij verstandige Christelijke vrienden des Vaderlands ondervinden mag. Het Koninklijk besluit, dat *voortaan, in plaats van twee exemplaren van de* Christelijke Zeevaart *van* WESTERMAN, *per honderd koppen, één van dezelve, en één van dit* Handboek, *op de Oorlogsschepen zijn zal;* en de bevordering van MEEUSE's doel door het Zendelinggenootschap te *Rotterdam*, en de Afdeeling van het Bijbelgenootschap te *Maassluis* (ware het ter navolging! door elk van beiden is voor 50 exemplaren ingeteekend): deze dingen zijn loons genoeg. Mogt maar *gebruikt worden* op de Oorlogsschepen, wat daar *zijn* moet! Het *Reglement van* 15 *Mei* 1814 toch schrijft den Bevelhebber van een Oorlogsvaartuig zijnen godsdienstigen pligt voor; en „ *hangt voor hem* (zoo leest men hier naar waarheid, bl. 5) *alles van de gehoorzaamheid der manschappen af, dan is het immers niet te denken, dat hij — een voorbeeld van ongehoorzaamheid geven zal*"? Gode zij dank! er zijn, onder die Bevelhebbers, vrienden en beoefenaars der Evangelieleer, hoedanig de man is, aan wien MEEUSE de kennis van het aangetogene Reglement verschuldigd is. Waarom werd zijn naam verzwegen? Om meer dan ééne reden spijt ons dat. Doch, mogten ook allen, die tot andere standen van Zeevarenden behooren, dit nuttig werk bezitten kunnen, dat, onder Gods zegen, zoo geschikt is, om hunne harten met de edelste aandoeningen te vervullen! Wij willen daartoe op hetzelve allen, die tot die standen in eenige betrekking staan, en alle Godsdienstleeraars, wier standplaats hen tot dezelve in betrekking bragt, opmerkzaam maken.

Was het eerste stuk in den doorgaanden vorm eener

Verhandeling gesteld, die behelst *Voorlezingen*, niet, zoo als beloofd was, in den toon eens denkenden Christens, maar van *Leerredenen*, en wij nemen deze veranderlijkheid niet alleen niet kwalijk, maar oordeelen dezelve gelukkig. Die Voorlezingen, bij welke opgegeven wordt, wat kan gezongen worden uit de Psalmen en Gezangen, bij de Gemeente in gebruik, tot welke de Schrijver behoort, (ware een Godsdienstig Gezangboek voor Zeevarenden, tot onderscheidene Kerkgenootschappen behoorende, niet wenschelijk?) zijn zeer kort, zijnde de langste, en dit maar ééne, 12 bladzijden groot; zij betreffen gepaste onderwerpen, zijn goed gesteld, hebben elke eenen Bijbeltekst, welgekozen en kort, en goed verklaard, aan het hoofd, en zijn twintig in getal.

I. Gods wijsheid, goedheid en alvermogen zigtbaar in de zee en hare volheid, *Psalm* CIV: 25, 26. II. Gods majesteit zigtbaar in het onweder, *Job* XXXVII: 2—5. III. Gods grootheid en opperheerschappij over de winden der zee, *Psalm* LXXXIX: 10. IV. Gods oog ziet, zijne hand vindt den zondaar overal, *Jona* I: 1—16. De Schrijver houdt het boek van *Jona* voor een waar geschiedverhaal, en zegt, in eene noot: „Onbegrijpelijk is het, hoe EICHHORN ter goeder trouw heeft kunnen schrijven, dat het niet zonder voorbeeld is in de geschiedenis, dat menschen, die in een' storm schipbreuk leden, op den rug van een zeemonster uit de baren aan strand zijn geworpen. *Zeelieden! gij gelooft zoo iets even min als ik.*" V. Jezus een redder in nooden, *Mark.* IV: 35—41. VI. De schipbreuk en beveiliging bij dezelve, *Hand.* XXVII: 27—44. Deze tekst behaagde ons te meer, omdat niet alleen een MOONEN oudtijds het gansche geschiedverhaal, waartoe dezelve behoort, in zijnen *Paulus onder de Heidenen*, oversloeg, maar zelfs NIEMEIJER het niet opnam, en HESS er te weinig opmerkte, daar het voor de prediking, ook uit hoofde van het karakter van Paulus, even zoo belangrijk is, als het oorspronkelijke voor de studie des letterkundigen. De taal van Paulus, vs. 31, geeft MEEUSE aanleiding ter waarschu-

schuwing aan zekere soort van lieden, voor welken van vs. 11 ook wel een goed gebruik noodig ware. 's Mans opheldering van het *losmaken der roerbanden*, met eene gissing omtrent het toenmalig maaksel der schepen, in eene noot medegedeeld, schreven wij gaarne af, zoo wij niet het boek zelve liever in handen zagen. VII. Vereischte dankbaarheid na verlossing uit gevaren, *Jona* I: 17, en II. VIII. Opwekking tot stichtelijke overdenkingen bij stille nachtwachten, *Psalm* LXIII. 7. IX. De wonderdadige vischvangst, *Joan.* XXI: 1—8. X. De van God afhankelijke zeeman, *Psalm* CXXVII: 1, 2. XI. Jozua, een treffend voorbeeld voor krijgslieden, *Joz.* XXIV: 15[b]. XII. Het leven des menschen vergeleken bij eene zeereis, *Psalm* CXIX: 19. Regt schoon. „Onzen Bijbel ongebruikt te laten, niet te houden voor het rigtsnoer van ons geloof en wandel, dit zoude even zijn, alsof een zeeman, bij al de gevorderde zeevaartkunde, kaart en kompas aan wal liet of niet gebruikte; hij zoude zich achttien eeuwen achterwaarts plaatsen," en wat er meer volgt. Heb dank, MEEUSE, voor zulke woorden van pas, van waarheid en nadruk! XIII. De zekerheid der opstanding, *Openb.* XX: 13. Zeker de beste tekst op zee, over een onderwerp, dat hier regt bijbelsch behandeld wordt. XIV. Opwekking aan die gelooven, om hun geloof te beleven met een' Godverheerlijkenden wandel, *Tit.* III: 8. Zóó moest de bedenking: „buiten Gods invloed kan een mensch niets doen," altijd zijn opgelost, als menigeen hier wel leeren mag, bl. 133. XV—XX. Op het feest van Jezus' geboorte; de herdenking onzer wegen, op den eersten of laatsten dag des jaars; het lijden van Jezus, te lezen op Zondag of Vrijdag vóór Paschen (in de *aloude Zeevaart* van WESTERMAN is ook eene voorlezing voor den Goeden Vrijdag); op het feest van Jezus' opstanding; op dat zijner hemelvaart; op het Pinksterfeest.

Deze Voorlezingen worden door eenige *Gebeden*, welker kortheid ons zeer beviel, en welker gering getal ons mede genoegen gaf, gevolgd: 't zijn gebeden vóór en na den gemeenschappelijken Godsdienst op de schepen;

voor 's morgens en 's avonds; een dagelijksch gebed; gebed bij ſtorm; korte verzuchtingen bij dringend levensgevaar; eene dankzegging na uitredding; een gebed voor zieken of gekwetſten op de ſchepen; een vóór het aangaan van een' zeeſlag, en eene dankzegging na een' gewonnen zeeſlag.

Deze is de inhoud van dit ſtuk; en hierbij nu het eerſte gevoegd, wat belangrijk werk dan, met welks voltooijing wij den ons geheel onbekenden man van harte geluk wenſchen, en waardoor hij nog lange, nadat hij zal geſtorven zijn, een heilrijk werktuig ten nutte zijner medemenſchen wezen kan in de hand van dien God, wiens ook de zee is! Het ſtrekt den Schrijver tot eere, dat hij, der belijdenis van het Kerkgenootſchap, in hetwelk hij dient, getrouw, een boek geleverd heeft, dat voor *alle* Christenen tevens geſchikt is. Wij hopen eerlang een' tweeden druk, zoo die nog niet beſtaat, aangekondigd te zien, die ras moet uitverkocht wezen, en dan herſtelle de Schrijver de in het eerſte ſtuk ingeſlopene feilen, waarvan zijn Voorberigt gewaagt; terwijl wij niet kunnen nalaten, hem opmerkzaam te maken op het een en ander in dit ſtuk, dat hij zelf beproeve, of het mis geſteld zij, of beter moete gezegd worden. Duister is ons, bl. 19, hoe God ſomwijlen ſtormen ezv. gebruikt heeft tot verderving van geheele vloten en ſchepen, en daardoor een Redder werd voor hen, die in benaauwdheid tot Hem zuchten. Moest daar niet bij „en geholpen werden"? Ald. „Hem alleen in nood en benaauwdheid aan te roepen;" hiervan laat zich een nare volzin lezen, zoo eens achter „*Hem*" en achter „*benaauwdheid*" even opgehouden worde. Wij hebben God ergens een' *verzoenden Vader* genoemd gevonden; *vergevensgezind* is toch beter en algemeen nuttiger. Behoeft bij de melding der *Charybdis* en *Scylla* de toehoorder geen ophelderend woordje, bl. 114? Is het *voorname* oogmerk der taalgave bij de Apostelen wel geweest derzelver inſtaatſtelling om tot allerlei volken te prediken, bl. 189? Ons dunkt dit wonder vooral ook belangrijk, als verheffing der Apostelen boven alle vroe-

ge-

gere Godsgezanten; als treffend bewijs, dat zij onmiddellijk van God ontvingen, wat zij hadden, en dat alle hunne bekwaamheid van Hem was; als zinnebeeld van de bestemming des Nieuwen Verbonds, of des Christelijken Godsdiensts, voor alle geslachten, talen, volken en natiën. Niet meer hebben wij in bedenking te geven, en vertrouwen alzoo geoordeeld te hebben, zoo als het belang van dit werk vereischte, dat heel wat afdingt op de bezwaren tegen den geest dezer Eeuw. Den gebruiker zij heil, den Schrijver eere!

Nog een blik op de Sadduceën van Mr. I. DA COSTA; *naar aanleiding van deszelfs zoogenaamde Inlichtingen omtrent het Karakter van Prins Maurits van Nassau. Door Mr.* S. I. Z. WISELIUS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. XII en 223 Bl. f* 2-20.

Nog een blik — „*sem* mogt er wel achter," zeide iemand, die dit boek gelezen had; en, waarlijk, geduchter kan het niet. Waar bergt zich DA COSTA? of waar is het denkbeeld van de hardheid zijns harten? of moeten wij, aan hem en zijne lieden denkende, het woord van Jezus toepassen (Matth. VI: 23): *Indien het licht, dat in u is, duisternis is, hoe groot zal dan de duisternis zijn!* Ja, dat moet men wel; anders is het onmogelijk te bevatten, dat de overtuiging, de verootmoediging, de beterschap achterblijve. Maar, waarom schrijft men dan toch tegen hem? De strijd, dien hij voert, heeft van den geest des tijds — men zegge, wat men wil — geen' voordeeligen uitslag te wachten. Daartoe zijn ook zijne geschriften te nietig, zoo in zaken als in behandeling. Weet dat zijn tegenschrijver niet? Bij herhaling erkent het deze; maar oordeelt, dat geen enkel verkeerd woord uit dien Jodenhoek (als Recensent het zoo eens noemen mag) zonder tegenspraak mag worden voorbijgegaan (bl. 5), omdat (zie *Voorb.* bl. VIII) DA COSTA's *Sadduceën,*

 in

in verband beschouwd met zijne vroegere geschriften en die van anderen, en vooral met hetgeen uit de *Jezuitsche* school, zoo in het godsdienstige als in het staatkundige, in *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* ezv. gepredikt wordt, gewigtiger aanzien hebben. Allen zij, die deze overtuiging met den Heer WISELIUS gemeen hebben, (de Recensent denkt over de noodzakelijkheid van de tegenweer, voor zich, anders, en zoude, althans nu, in geene aanmerking meer nemen, alwat die half Joodsch-half Roomschgezinde *Diotrephes* uitvoert tegen het licht) zullen zich verheugen, en te regt, over deze bepleiting der waarheid door eenen zoo geleerden, vrijmoedigen, kordaten, en met den Bijbel, de Kerkelijke Geschiedenis en die des Vaderlands evenzeer, als met de Regtsgeleerdheid gemeenzamen advocaat, en, is de taal, die hij voert, vaak scherp, — en zij is dikwijls als een tweesnijdend zwaard — dit ligtelijk verschoonen. Daartoe gaf de domme, kwaadaardige leugen- en lasteraar (*) zelf aanleiding, en zulke schepsels moeten op geene andere wijze ten toon gesteld worden. Men denke hier slechts aan *Bar-Jezus*, die ook van het geloof zocht af te keeren, en den blik van Paulus, met het bijvoegsel, Hand. XIII: 6—9!

De eerste Afdeeling van dit werkje is eigenlijk te beschouwen als een aanhangsel op des Schrijvers *Toets der Sadduceën*. Zijne redeneringen over het *geloof*, ten einde DA COSTA's eisch van eene werktuigelijke overreding, door eene vrije bepaling van den wil, zonder bijkomst van redelijke bewijzen, als geheel strijdig met zijne meening, dat het geloof eèn gewrocht zijn moet van de onmiddellijke werking van Gods Geest, te doen kennen, — deze redeneringen, van welke wij zoo gaarne, om het belang des onderwerps, nader verslag zouden geven, verdienen zeer de opmerking en toetsing der echte *Theologanten*. De *Dordsche* Vaderen, vis à vis de *Remonstranten*,

(*) Dat dit geen schelden, maar strenge en stellige waarheid is, heeft vooral het Mengelwerk van dit Tijdschrift meermalen zonneklaar bewezen.

ten, worden fcherp gehekeld; maar wie neemt dat eenen man kwalijk, die zich, uit overtuiging, bij het *Gereformeerde* Kerkgenootfchap houdt, niets zegt zonder bewijs, en door *Dordfche* Vaderen *ironisch* verftaat de BOGERMANNEN, d. i., zegt hij, „de werkers der ongeregtigheid onder hen"? Ja, de Gereformeerde Kerk mag hem danken, dewijl hij, met belangrijke bewijzen, aangetoond heeft, wie der leden van de *Dordfche* Synode van een' anderen geest zich getoond hebben te zijn, — van denzelfden geest, die later een' VITRINGA, ja zelfs, wiens gezag misfchien bij de *anti-liberalen* meer afdoet, een PETRUS HOFSTEDE en anderen' zoo oordeelen deed, als wel elk *Protestant* oordeelen zal over de in 1618 en 1619 gehoudene handelwijze. Dit Hoofdftuk, voor de beoefenaars der Kerkelijke Historie inderdaad belangrijk, eindigt nopens DA COSTA dus: „*Ach! dat hij in het Jodendom gebleven ware! De inwendige Kerk van Christus heeft hem uitgeworpen. Met haar kan hij geene vereeniging des geestes, met het geestelijk Opperhoofd dier Kerk geene gemeenfchap hebben*"!!!

De tweede Afdeeling bevat *uittrekfels* uit MOSHEIM's *Inftitutiones Histor. Ecclef.* Maar, dat kostelijke werk is immers vertaald? Ware het niet voldoende geweest, naar hetzelve te verwijzen? Dan had men hier 60 bladzijden lezens uitgewonnen. Maar, had men dan ook gelezen, wat daar ftaat? WISELIUS beantwoordt voorts zelf de beide bedenkingen in de *Inleiding*; vooral is de beantwoording der tweede vraag der opmerking van hen, die voor het publiek fchrijven, zeer waardig. Waartoe, zegt men ligt, dienen dan nu die uittrekfels? (Er ftaat er ook een uit BILDERDIJK's *Protestant* tusfchen. Nota bene! Nu, of hij blijft zich, of DA COSTA hem zeer ongelijk. Men kan althans dezen met genen wederleggen.) Die uittrekfels moeten elk, die zien wil, de oogen doen opengaan, van de eenzelvigheid der kerktwisten hem overtuigen, en alzoo doen oordeelen, dat de *antagonisten* der Christelijke verlichting voor hunne moeite niets hebben te rekenen. Hadden wij deze uittrek-

trekſels moeten misſen, dan hadden wij ook de verſtandige en gemoedelijke toevoegſelen van den Schrijver gemist, bl. 110—119. De ſteller van dit verſlag dankt voor dezelve, betuigt zijne blijdſchap, dat hij hier eene taal las, uit zijn hart genomen, en, zelf bedienaar des Evangelies in de grootſte afdeeling der Nederlandſche Kerk, prijst hij, wat hij hier las, zijnen ambtsbroederen ter behartiging aan, bijzonder betrekkelijk het onderwijs der jeugd.

De derde Afdeeling is, natuurlijk, de uitvoerigſte, en geheel ter wederlegging der, op den titel genoemde, *Inlichtingen.* Deze wederlegging is zoo *ſarcastisch*, als mogelijk is, geſteld. Het verwarde geſchrijf van DA COSTA wordt tot drie punten gebragt, waarvan hem de twee eerſten geſchonken worden, doch behoudens een ſtreng gevoerd betoog, dat kwade trouw en boosheid de beste zaken bederft, en in hetwelk hij, te gelijk, in de algemeene ſchatting het ware peil naderen moet; terwijl de behandeling van het derde punt, dat OLDENBARNEVELD te regt is veroordeeld, door DA COSTA voor het *tweede deel* zijner *Inlichtingen* beſpaard, hier niet in bijzondere aanmerkingen konde komen, doch evenwel geoordeeld mag worden overtollig te zijn gemaakt door de beoordeeling zijner overige drogredenen. Tot *Bijlagen* dienen de *Recenſie* der *Inlichtingen* uit dit Tijdſchrift, 1825, No. II, het *uittrekſel* uit een' *Brief* van den Eerw. STOLKER in hetzelve, 1824, No. III, en het *Iets over het wedervaren van* JACOBUS TRIGLAND *bij de Staatsvergadering van Holland*, ezv. door denzelfden, ald. 1825, No. II. Wij willen van deze derde Afdeeling niets meer zeggen. DA COSTA heeft zijnen man gevonden. Wil deze zijne pen nu nog leenen ter wederlegging van het, ſedert uitgekomene, tweede ſtukje der *Inlichtingen*, (zie *Letteroeff.* No. X.) wij mogen het lijden, maar — het is waarlijk al wèl zoo. Wien nu nog de overtuiging ontbreekt aangaande de ſchendige dwaasheid der Domper-ridders, die is niet te regt te leiden, en de vrienden der waarheid hebben al genoeg tot verſterking van hun

ge-

geloof. Dat blijven wij wenfchen, dat ongeleerden, eenvoudige en onvaste zielen eens, *overeenkomftig hunne vatbaarheid*, bekend gemaakt worden met het verderfelijke en fchandelijke der razernij, die DA COSTA, en CAPADOSE, en THELWALL, en VIJGEBOOM, en zoo velen, elk naar deszelfs aard, woelen doet.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootfchap ter bevordering der Heelkunde, te Amfterdam. IIden Deels 3de St. Te Amfterdam, bij R. J. Berntrop. *In gr. 8vo. 157 Bl. f* 3-50.

Dit derde Deel van het Amfterdamsch Heelkundig Genootfchap behelst: I. Waarneming eener aanmerkelijke hoofdverwonding met verlies van herfenzelfftandigheid, door beklemming des hoofds veroorzaakt; door Dr. REICHE. Eene in verfchillende opzigten allerbelangrijkfte waarneming. De oudfte zoon van den Heer REICHE, het voorwerp derzelve, een gezonde knaap, $7\frac{1}{2}$ jaar oud, bekomt, door beklemming tusfchen de ijzeren leuning van de draaibrug en den muur van het groote hoofd te *Dordrecht*, eene aanmerkelijke hoofdwonde, met verlies van herfenzelfftandigheid, en herftelt volkomen door eene welaangewende antiphlogistifche behandeling, niettegenftaande vele verontrustende fymptomata. De Schrijver berigt, dat er eene fcheefheid des hoofds is nagebleven, doch dat de geestvermogens niet fchijnen geleden te hebben. Uit hoofde der voorzigtige behandeling en trapswijze herftelling is er grond om te vooronderftellen, dat dezelve duurzaam zijn zal. Intusfchen verftrekt deze waarneming tot een nieuw bewijs voor het nut der antiphlogistifche geneeswijze in hoofdwonden. — II. Berigt nopens eene door uiterlijk geweld toegebragte hoofdwonde, door Dr. H. VAN DEN BOSCH, te *Rotterdam*. De hoofdwonde was doodelijk. Bij de lijkopening ontdekte men eene aanmerkelijke uitftorting van weiachtig vocht in de *bafis cranii* bij den *pons varolii*. Eenige algemeene gevolgtrekkingen, uit dit geval afgeleid, befluiten dit berigt. — III. Waarneming eener door de natuur verrig-

rigte affcheiding van den linker arm, door Dr. F. S. ALEXANDER, te *Delft*. Eene heerlijke bijdrage tot de leer van de heelkracht der natuur, door welke eene amputatie *à lambeaux* gevormd is. — IV. Ook deze waarneming is eene bijdrage tot dezelfde leer, in welke door den Heel- en Vroedmeester B. ASCHER de natuurlijke ontlasting van een' buitengewoon grooten fteen uit de *urethra* wordt medegedeeld. — V. Waarneming van een' verbeenden bal, welke te gelijk met eene verzworene breuk aanwezig was, en die door den weg van verettering geheel ontbonden en uitgeworpen is geworden; door J. A. VAN DE WATER, Heel- en Vroedmeester te *Utrecht*, mede opmerkelijk door de veelvermogende medewerking der natuurkracht tot herftelling bij eenen bijna zeventigjarigen lijder, welke na dezelve nog vier jaren geleefd heeft. — VI. Waarneming van een verouderd boongezwel. De verrigte kunstbewerking gefchiedde met een gelukkig gevolg. — VII. Waarneming van eene flagaderbreuk der kniehol-flagader, door R. SCHREUDER, Chirurgijn te *Amfterdam*. De kunstbewerking door de onderfchepping der dijflagader wordt met een gelukkig gevolg bekroond. — VIII. *Historia morbi* eener aan *carcinoma mammae* geftorvene vrouw, door H. J. LOGGER, *Med. et Chir. Dr.* te *Leyden*. Een nieuw bewijs van de ongeneeslijkheid dezer vreesfelijke kwaal, in welke het, gelijk de Heer LOGGER te regt aanmerkt, geraden is, den aanfchouwer te fpelen, liever dan door prikkelende middelen deszelfs uitfpatting te verhaasten. — IX. Berigt van eene voldragene vrucht, drie jaren en circa drie maanden in den moederlijken fchoot gedragen, enz.; door J. VAN DAM, Lector te *Alkmaar*. De lijderes, van welke hier gewag gemaakt wordt, werd door de keizerlijke fnede van hare vrucht, waarvan genoegzaam alleen de banden en beenderen waren overgebleven, verlost, en genas volkomen. Dit geval, hoe veel duisters het ook bevatten moge, is de overweging van elken beoefenaar der verloskunde overwaardig. — X. Waarnemingen wegens onderfcheidene fluitingen des piswegs, door G. J. RIJNDERS, Heel- en Vroedmeester te *Hoorn*.

Op-

Opgave van verscheidene spelingen der natuur in de vorming van de *urethra* bij jonggeborenen, van welke sommige door eene geschikte behandeling zijn te regt gebragt.

Zietdaar den belangrijken inhoud van dit Deel des Genootschaps, wiens korte opgave, zoo wij vertrouwen, onze Heelkundige Lezers genoegzaam van deszelfs waarde zal overtuigen. Mogt het Genootschap alle vereischte aanmoediging en ondersteuning blijven ondervinden, ten einde in deszelfs hoogstnuttige werkzaamheden onafgebroken te kunnen voortgaan!

P. H.!

De Geboorte van den Mensch, Physiologisch-Diaetetisch en Pathologisch-Therapeutisch beschouwd, en grootendeels volgens eigene Waarnemingen en Proeven voorgesteld, door Dr. J. H. WIGAND, *uitgegeven door Dr.* F. C. NAEGELE. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. VAN ELDIK. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. 1824. *In gr. 8vo. XLVIII,* 350 *Bl. f* 4-60.

In een vroeger nommer van ons Tijdschrift gaven wij een gunstig verslag van dit in meer dan één opzigt zoo voortreffelijk werk, van welks verschijning men eene nieuwe *epoque* in de Verloskunde zou kunnen aanvangen. Thans willen wij ons vergenoegen met kortelijk aan te stippen, dat dit tweede Deel het eerste in waarde evenaart, en de treffendste blijken geeft van des Schrijvers natuurstudie, waarheidsliefde en praktische talenten. De verschijning van een werk als dit verheugt ons vooral in eenen tijd, in welken die natuurstudie op zulk eene wijze maar zeldzaam beoefend wordt, en het aantal van echte waarnemers veel geringer is dan dat van proefnemers, waarom ook de *materies medica* het thans meest algemeen beoefend gedeelte der Geneeskunst is. Moge dan ook dit werk bevorderlijk zijn aan dat *masculum observandi studium*, waaraan de Geneeskunst hare grootste en gewigtigste vorderingen verschuldigd is, en hetwelk het eigendommelijk kenmerk geweest is van alle groote en beroemde Geneeskundigen!

Ook

Ook in dit Deel ontdekten wij hier en daar een zeker vertrouwen op de specifieke werking van sommige geneesmiddelen, welke wij in onze beoordeeling van het eerste Deel hebben opgemerkt. Bij de opgave der middelen misten wij ook soms die eenvoudigheid, welke eene eerste vereischte in de behandeling geacht moet worden. De Lezer oordeele zelf over de volgende formule, in kolijkpijn van rheumatischen aard aanbevolen:

R, Rad. Valer. Sylv.
Flor. Samb. āā ʒβ
Infund. Aq. ferv. s. q. p. ¼ hor. spat.
Colat. unc. VI add.
Liq. C. C. succin. ʒI
Sp. Minder. ʒVI
Tinct. Thebaic. ℈I—ʒβ
Vin. Ipecac. ℈II
Syr. C. Aur. s. pap. alb. ℥I
M. D.

om nu niet te spreken van de ondoelmatigheid van eene algemeene formule voor te schrijven, zonder bepaling van het gestel en andere omstandigheden der patiënten, welke alleen over de juistheid van een geneeskundig voorschrift kunnen doen oordeelen.

De uitmuntende tweede Afdeeling, over de uitwendige gedaante en profillen der zwangeren, heeft ons op nieuw overtuigd, van hoe veel waarde eene æsthetische wijze van beschouwing en een echte kunstzin in het praktisch gedeelte der Geneeskunde is, welke als praktijk te onregt eene wetenschap genoemd zou worden.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, van de vestiging van het Erfstadhouderschap in de mannelijke en vrouwelijke linie, tot aan 's lands verlossing uit de inlijving in het Fransche Keizerrijk; door M. STUART, *Geschiedschrijver des Rijks. Met Platen enz. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* E. Maaskamp. 1824. *In gr. 8vo. 560 Bl. Bij Inteek. f* 6-90.

Gelijk de bekwaamste kunstenaar, door gebrek aan, of slech-

slechte gesteldheid der bouwstoffen, die hij te bewerken heeft, vaak verhinderd wordt een meesterstuk voort te brengen, zoo bevindt zich ook de Geschiedschrijver van zekere tijdvakken der Geschiedenis buiten staat, ook bij het grootste kunstvermogen, daarvan een belangrijk tafereel op te hangen. Immers in kalme, rustige tijden, waarin juist die kalmte des vredes, en het genot van rijken, tot weelde verleidenden overvloed, de gemoederen verslapt, in slaap wiegt, en allengs de kracht der Burgers en van den Staat doet verdwijnen, moet hij dit alles met éénen pennetrek melden, of — zoo hij verder wil gaan — tot kleinigheden vervallen. Dus is ook het geval met het voor ons liggende werk. Wij hebben het in den tijd onbewimpeld gezegd. De beide eerste Deelen waren te zeer met kleinigheden, wij zouden bijkans zeggen beuzelingen, opgevuld; doch dit derde Deel bewijst ten klaarste, dat zulks de schuld was der stof, niet van den bewerker, die misschien alleen beter zou gedaan hebben, dezelve in één Deel vlugtig af te handelen, dan twee daarmede te vullen. Hoe het zij, dit derde Deel is zeer belangrijk, en beveelt zich door eene strikte onpartijdigheid zoo wel, als door de klare voorstelling der gewigtige gebeurtenissen, die den grond leiden tot onze burgergeschillen, — tot de ontdekking onzer naaktheid voor het oog van *Europa*, en daardoor tot onzen ondergang. — Het zijn, namelijk, de zes jaren, die de *Engelsche* oorlogsverklaring in 1780 voorafgingen. Wij zien, in het begin, de lucht nog kalm, de staatshulk voor den wind afdrijvende, beschenen door de zon des voorspoeds, en schijnbaar geene gevaren te vreezen; doch maar al te spoedig vertoont zich aan het verst van den gezigteinder een duister wolkje, hetwelk, gedurig aangroeijende, eindelijk het zwerk in nacht hult; stormen en omweders gieren rondom het ranke vaartuig, waarin zich, in dit beslissend oogenblik, eene scheur ontdekt, het gevolg der achteloosheid en al te groote gerustheid. Nog eenigen tijd moge de hulk op de baren dobberen, ter prooije aan het geweld der winden, men voorziet reeds haren aanstaanden ondergang.

Dit trapswijze toenemen van het gevaar, tot op het uitbarsten van den storm, en vooral die achteloosheid, vertoont ons het voor ons liggende Deel. Toen, in den beginne der onlusten tusschen *Engeland* en *Noord-Amerika*, (reeds in 1774 en 1775) eene noodzakelijke vermeerdering der zee- en landmagt door het bloote stilzwijgen van *Holland* werd achter de bank geschoven, en dus beide in den deerlijksten staat bleven, toen was het reeds te voorzien, dat, om het beeld van onzen Schrijver te gebruiken, *de blos der gezondheid, dien onze Staat op het gelaat scheen te dragen, bedriegelijk was.* — Wij zien, terwijl de oorlog zich nog slechts tusschen *Engeland* en zijne opgestane Volkplantingen bepaalt, reeds den Staat in moeijelijkheden gewikkeld, de gemoederen verdeeld, en de langzaamheid onzer beraadslagingen, het gevolg onzer oude Staatsregeling, gevaren dreigen. *Engeland* klaagt over sluikhandel uit onze *Westindiën* met de *Rebellen*, zoo als het de vrije *Noord-Amerikanen* noemt; het verlangt de *Schotsche* Brigade, tot vermeerdering zijner magt in *Amerika*, en doortogt van gehuurde *Duitsche* troepen,[1] derwaarts bestemd; het doet onzen Staat alle uitvoer van krijgsbehoeften verbieden. *Frankrijk* maakt moeijelijkheden wegens een onschadelijk kanonschot op de reê van *Livorno*, en dreigt, wanneer men geene voldoening geeft, *het Handelstraktaat te zullen wijzigen.* Doch deze houding der beide Mogendheden wordt nog ongelijk dreigender en noodlottiger voor den Staat, zoodra beiden in oorlog met elkander geraakt zijn, en het Gemeenebest, zoo als in den Zevenjarigen Oorlog, zijne onzijdigheid zoekt te bewaren. De beide Mogendheden leggen hiertegen zwarigheden in den weg, die alleen door eene vaste, onverschrokkene houding, door het *krachtdadig* vermeerderen der zee- en landmagt, kunnen worden voorgekomen. Dan, terwijl men wel de *vruchten* der onzijdigheid — eenen onbelemmerden handel met beide oorlogende Mogendheden — genieten wil, verkiest men niets te doen tot *behoud* van dezelve. Terwijl de opgenomene kapitalen der staatsschuld afgelost werden, zoodat (wij herin-

inneren ons, zulks meermalen van oude lieden gehoord te hebben) de renteniers met dit kapitaal geenen weg wisten dan in buitenlandsche beleeningen, daar zij die binnenslands ook niet in eene nuttige onderneming konden besteden, — in dien tijd werd de landmagt *volstrekt niet*, en de zeemagt slechts gebrekkig vermeerderd. Onze Geschiedschrijvers van dat tijdperk zijn bijkans allen door tegenstrijdige inzigten gedreven geworden, om de zaak eenzijdig voor te stellen. De (vroegere) Vervolgschrijver op WAGENAAR stelt de *Engelschen* alleen in 't ongelijk, en helt geheel over tot de *Fransche* zijde. KLUIT (in het *Iets over den Engelschen Oorlog*) neigt zich daarentegen welligt wat te veel naar den anderen kant. Onze Schrijver betreedt, onzes inziens, den gulden middelweg, en verzwijgt zoo min de listige treken en kabalen en de honende taal van *Frankrijk*, als de gewelddadigheden van *Engeland*. Beide Mogendheden sloegen eenen geheel tegenovergestelden weg in, daar ook hunne belangen vierkant verschilden! *Engeland* had met ons in 1674, toen de handel van *Europa* in eenen nog geheel anderen toestand verkeerde, een Handelsverdrag gesloten, waarin onder anderen bepaald was, dat vijandengoederen, in een vriendenschip geladen, vrij zouden zijn, mits geene *contrebande* zijnde. Als zoodanige *contrebande* nu rekende men geen scheepstimmerhout, masten, hennep en andere benoodigdheden tot den scheepsbouw, als welke *Engeland* in 1674 nog grootendeels van ons moest ontvangen; en daarom het *eventuële* verbod daarvan onraadzaam vond. — Dat Rijk was echter, eene Eeuw later, in een' geheel anderen toestand. Thans meester der zee zijnde, kon het *Frankrijk* beletten, alle scheepsbehoeften te ontvangen, indien die niet door *onzijdigen* aangebragt werden. Aan andere onzijdige Natiën belette het zulks ook; maar omtrent ons Vaderland waren hetzelve, door het gemelde Traktaat, de handen gebonden. Om deze lastige vrijheid te ontduiken, sloeg *Engeland*, dadelijk in het begin des oorlogs (1778), voor, de hulp, welke het van ons land, volgens Traktaten van 1678 en 1716, vorderen

 mogt;

mogt, niet te eischen, en den onzijdigen handel zelfs met *Frankrijk* en de *Fransche* bezittingen in *Westindië* niet te storen, wanneer men slechts het vervoer der scheepsbehoeften naar *Frankrijk* staakte, of niet op de vrijheid daartoe, volgens verdrag van 1674, aandrong. De *Amsterdamsche* Burgemeesters RENDORP en TEMMINCK vonden dit voorstel niet onaannemelijk. Inderdaad zou de onbelemmerde onzijdige vaart, zonder eenige onkosten, die beperking rijkelijk vergoed hebben. Doch men wilde *alles* hebben. Op het scheepstimmerhout en andere scheepsbehoeften was zoo veel te winnen....! De gierigheid bedroog de wijsheid. Doch men gevoelde zich te zwak, om dit uiterste regt te *handhaven*; dus besloot men vooreerst geen konvooi aan houtschepen te verleenen; een halve maatregel, die *Engeland* niet voldeed, en waardoor men geene enkele opoffering ten behoeve van den Staat verkreeg, terwijl dezelve *Frankrijk* in 't harnas joeg, zoodat het terstond den *Nederlandschen* handel bezwaarde, met uitzondering der stad *Amsterdam*, uit hoofde van derzelver *patriottische pogingen*; eene uitzondering, die de hevigste jaloerschheid opwekte, en de reeds smeulende fakkel der tweedragt in laaije vlammen deed uitbarsten; waarop van lieverlede *Haarlem*, de Provincie *Holland* en de geheele Republiek van *Frankrijks* bezwarende maatregelen werden vrijgesteld, naarmate zij zich door dit lokaas lieten verleiden, om, in spijt van *Engeland*, den vrijen houthandel naar *Frankrijk* door te zetten, daartoe konvooi te verleenen, en dus dat Rijk van middelen te voorzien tot het voeren van den zeeöorlog. — *Engeland* ging niet zoo doorslepen te werk. Het bediende zich van zijne overmagt ter zee op de ruwste en onwettigste wijze. Ziende, dat wij op ons regt stonden, doch tevens door den Afgezant YORKE verwittigd van onze magteloosheid om dat regt te handhaven, nam het, in spijt van herhaalde en menigvuldige klagten, alle schepen weg, die het naar *zijn* Zeeregt als *contrebande* beschouwde; het vernieuwde, om den Staat in het naauw te zetten, herhaalde malen en dringend het aanzoek om onderstand,

waar-

waartoe ons Gemeenebest inderdaad even zeer gehouden was, als *Engeland* tot het toelaten der naar *Frankrijk* bestemde scheepsbehoeften. Maar *Engeland* doet dat aanzoek kort vóór dat het ons eindelijk uitgeloopen konvooi aanvalt en in zijne havens opbrengt; — en toen de Staten dat voorstel, uit vrees voor *Frankrijk*, en misschien uit afkeer tegen *Engeland* en eene niet onnatuurlijke overhelling tot de Vereenigde Staten van *Amerika*, onbeantwoord laten, neemt *Engeland* die gelegenheid waar, om dan ook het verbond van 1674 *op te schorten*, en zich *aan de algemeene gronden van het Regt der Volken te houden*. Maar sedert deze verklaring worden juist die gronden op het baldadigst geschonden; zelfs het grondgebied van den Staat in de *Westindiën* blijft niet vrij van openbare vijandelijkheden. Zoo bevond zich dan *Nederland*, volgens een uitgebreid en voortreffelijk Rapport, bij H. H. M. ingebragt, *in den allerhagchelijksten toestand*, *schier ongewapend*, *en van twee magtige naburen gedrongen*. Het éénige plechtanker in dien nood scheen een verbond met andere, magtige, onzijdige Natiën; en door het gelukkigste toeval werd ons dit plechtanker toegeworpen in de zoo vermaarde *Gewapende Neutraliteit der Noordsche Mogendheden*, waarvan *Rusland* aan 't hoofd was. Men scheen dit dan ook met beide handen te zullen aannemen; maar de eeuwigdurende raadplegingen in onzen Regeringsvorm, dat overnemen door de Gewesten, dat verzenden naar de Steden lieten het gelukkige oogenblik voorbijgaan. Men draalde, onderhandelde te *Petersburg*, en toen er dan eindelijk tot de mannelijke verklaring van de regten der onzijdigen, overeenkomstig het *Noordsche* Verbond, was besloten, werd het doen dier verklaring nog zes weken uitgesteld. Jammerlijke vertraging! Die zes weken (hoewel men den tijd naderhand bekortte) beslisten over ons lot. *Engeland*, hetwelk noch onzen houthandel met *Frankrijk* vrijlaten wilde, noch ons onder de magtige bescherming der *Noordsche* Mogendheden aanvallen durfde, zocht slechts naar een voorwendsel, om ons vóór het overleveren dier verklaring (waardoor tevens de intrede in

het Verbond beslist zou worden) den oorlog aan te doen. En zulk een voorwendsel deed zich op, beter dan de aanvaller het wenschen kon. De *Amsterdamsche* Pensionaris VAN BERCKEL had reeds in 1778 door den Koopman DE NEUFVILLE een geheim Handelstraktaat met de Vereenigde Staten van *Amerika* gesloten, waarbij hij den last, hem door Burgemeesters gegeven, ver was te buiten gegaan. Dit Tràktaat viel ongelukkiglijk op zee den *Engelschen* in handen, die nu niet alleen de afkeuring van hetzelve, maar ook de voorbeeldige *straf* der schuldigen eischten. De eerste had plaats; tot de tweede kon men niet zoo spoedig besluiten: hiervan bediende zich het *Britsche* Kabinet, om, eer nog de bewuste verklaring van gewapende onzijdigheid kon zijn overgeleverd, den oorlog te verklaren, zijnen Gezant terug te roepen, en de overgave der verklaring door den onzen (wien men thans niet meer als zoodanig erkende) te weigeren. Doch tevens nam men alle maatregelen, om de bekendwording der oorlogsverklaring hier te lande te beletten, ten einde in dien tusschentijd nog vele onzer schepen te kunnen betrappen!

Dit is de hoofdinhoud van dit Deel der nieuwe *Vaderlandsche Historie*, door den Schrijver, gelijk reeds gezegd is, met zeldzame onpartijdigheid en bedaardheid opgesteld, en waarin slechts enkele wenken tot nadenken, geene lange uitroepingen over de onbegrijpelijke laauwheid en onverschilligheid der *Nederlanders*, of de listen en gewelddadigheden hunner vijanden, voorkomen. Alles wordt met echte stukken, ook met zulke, tot welke den Schrijver, buiten de Regeringsleden, alleen de toegang vergund was, aangetoond. Wij zien daaruit, dat WILLEM V geenszins het verwijt verdiende, alsof *hij* de weerloosheid van den Staat ten behoeve van *Engeland* had bevorderd. Integendeel, bij alle gelegenheden dringt hij ten sterkste aan, om zee- en landmagt te gelijk in behoorlijken staat te brengen, en dus den Staat de eerste voorwaarde van rust, achting buitenslands, te verschaffen. Zoo hij alle onberadene stappen tegen *Engeland* afkeurt, het is alleen omdat men nog niet gewapend, nog niet in staat is,

den

den vijand onder de oogen te zien. En hoe weinig heeft deze aandrang gebaat! *Zeeland* zien wij sterk op de *Engelsche* zijde, op zijne hoede tegen *Frankrijk*, doch sterk op toegevendheid (zelfs dan, wanneer 's lands eere blijkbaar gehoond was) met den *Britschen* nabuur dringende. In *Vriesland* zijn *Westergo* en *Zevenwolden* op de *Fransche*, de *Steden* meer op de *Engelsche* zijde; of, om het juister uit te drukken, de eersten zijn voor onbepaald, de *Steden* voor bepaald konvooi, en deze winnen *Oostergo* op hare zijde, waardoor de laatste meening veld wint. In *Gelderland* zien wij reeds CAPELLEN TOT DEN MARSCH, in *Overijssel* CAPELLEN TOT DEN POL de zijde houden, die tot de *Amerikanen*, en bijgevolg ook tot de *Franschen*, overhelt, en later den uitsluitenden naam der *Patriottische partij* kreeg. CAPELLEN TOT DEN POL vertoonde zich toen reeds als een vurig Republikein; vol geestdrift zelfs tot in zijne Staatsadvijzen, waarover de *Kasten*-geest der *Overijsselsche* Edelen en de meeste Stadsregeringen, die zelfs de slaafsche Drostendiensten nog in stand wilden houden, niet weinig verwonderd en gebelgd waren, zoodat zij zelfs den braven Vaderlander, om *ongemesureerde* uitdrukkingen, uit hunne vergadering weerden: hij kon zich ligt daarover troosten. Wij hebben van deze, voor de geschiedenis der burgerlijke vrijheid onzer landgenooten belangrijke, zaak hier ook een uitvoerig verslag. Daarentegen heeft het gewigt der stoffe de kleine of min belangrijke gebeurtenissen van 1773 tot 1780 slechts ter loops doen aanroeren. Éene zaak hadden wij gaarne een weinig meer in bijzonderheden vermeld gezien; de verwoesting, door de stormen van 1775 en 1776 veroorzaakt, waarvan de Schrijver slechts zeer kort gewaagt. Doch dit is een wensch, alleen uit de vernieuwing derzelfde omstandigheden geboren, welke de Schrijver toen onmogelijk kon vooruitzien.

Wij zien met veel verlangen, in het volgende Deel, de beschrijving van den grooten Oorlogsstorm, op ons Vaderland losgebarsten, en van deszelfs gevolgen, te gemoet. Dit Deel is voorzien met de Afbeeldingen van den

Graaf VAN BENTINCK, den Raadpensionaris VAN BLEISWIJK, den Burgemeester RENDORP, Jonkheer CAPELLEN TOT DEN POL en den Pensionaris VAN BERCKEL, waarvan ons de gravure van het derde Portret het meest behaagde.

Verhandeling over den alouden staat, de eerste bevolking en vroegste geschiedenis van Zuid-Holland, en de opkomst van eenige der eerste steden van dat gewest en deszelfs omstreken in het gemeen, en van de stad Dordrecht in het bijzonder. Voorgelezen, enz. door JAN SMITS, JZ. *Met eene Plaat. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1824. *In gr. 8vo. 121 Bl. f* 1-50.

Ziet daar weder een belangrijk stukje van denzelfden, met onze oude vaderlandsche geschiedenis zeer bekenden, Schrijver, van wiens uitmuntende Verhandeling, *over het verdrinken van den grooten Zuid-Hollandschen Waard*, wij, in onze Boekbeschouwing van de maand December, No. XV, voor het jaar 1822, een loffelijk verslag gegeven hebben. Zijn Ed. heeft nu bijzonder ten doel, om de stichting van *Hollands* oudste stad, *Dordrecht*, in het licht te stellen. Hij merkt, te regt, terstond op, dat de drie beschrijvingen, welke wij van deze stad bezitten, namelijk die van VAN BEVERWIJCK, VAN OUDENHOVEN en BALEN, wegens hare gemelde stichting, *weinig belangrijks en veel verdichts en fabelachtigs behelzen*, en dat zich daarvan iets meer gegronds en stelligs laat berigten, nadat 's lands oude geschiedenis, sedert de uitgaaf der gezegde Stedebeschrijvingen, in zeer vele gewigtige punten, is toegelicht door VAN LOON, MATTHEUS (MATTHAEUS), VAN MIERIS, HALMA, WAGENAAR, HUIDEKOOPER (HUYDECOPER), VAN WIJN en anderen, van welken LAMBRECHTSEN, MARTINI, ENGELBERTS, BONDAM, KLUIT, MEERMAN enz. genoemd hadden kunnen worden. Dit heeft dan den Schrijver opgewekt, om aan zijne letterlievende medeleden van het Genootschap: *diversa sed una*, te *Dordrecht*, datgene voor te dragen, hetwelk hij meende, uit de gezegde toelichtingen, nu nader, omtrent den oorsprong der stad, te kunnen mededeelen. Hij meende echter het tijdvak wat vroeger te moeten beginnen, ten einde tot eene geleidelijke en geregel-

de

de bepaling te kunnen komen, en verdeelde dus zijne stof in twee Hoofdstukken, waarin hij spreekt, I. over den staat van onze gewesten, en het ontstaan van eenige steden in dezelve, in onderscheidene tijdperken, vóór dat de *Hollandsche* Graven aan het bewind van dit landschap kwamen; en II. over de geschiedenis van *Zuid-Holland* onder de eerste Graven, en de oorzaken, die tot het stichten en versterken van *Dordrecht* aanleiding gaven.

Onder het eerste Hoofdstuk klimt hij nu op tot de eerste bewoonbaarheid en bevolking onzer gewesten, waaromtrent hij al het fabelachtige verwerpt en het aannemelijkste mededeelt, houdende het daarvoor, dat, na eenige zwervende stammen, eerst de *Kelten* of *Kimbren* een deel van ons vaderland bezet hebben, doch, omtrent drie eeuwen vóór onze jaartelling, door den zoogenoemden *Kimbrischen vloed*, weder verdreven zijn, zoodat er wel een paar eeuwen verliep, eer het weêr tamelijk bevolkt was, en nog eene halve eeuw, of daaromtrent, langer, eer zich de *Batavieren* hier nedersloegen. Vervolgens spreekt hij van de komst der *Romeinen* herwaarts, en van den staat des lands onder hunne overweldiging, — daarna van hunne verdrijving door de *Saksers*, — van de invallen der *Noordsche Volken*, inzonderheid de *Sclaven* en *Wilten*, — voorts van de *Franken*, en eindelijk van de heerschappij van dezen tot op onze *Hollandsche Graven*. In dit laatste hebben wij eenen misslag opgemerkt, op bladz. 34, alwaar, hetgeen wegens KAREL DEN GROOTEN gezegd wordt, verstaan moet worden van zijns vaders vromen broeder, den zwakken CARLOMAN, die eindelijk den troon verliet, om zijn leven in een klooster te eindigen. — Of nu des Schrijvers doel weder wel noodzakelijk vereischte, dat hij tot eeuwen vóór onze jaartelling opklom, willen wij niet onderzoeken. Hij deed dit zeker, om gelegenheid te vinden van zijne gedachten te zeggen over een aantal oude gebeurtenissen en zaken, en wij lazen het gaarne, om zijne beknoptheid en doorgaande bondigheid.

Men vindt hier dan aanmerkingen over de armoede en onbeschaafdheid der *Kelten* en *Kimbren*, over de van hen nagebleven zoogenaamde *Hunnebedden*, en over den *Kimbrischen vloed*, die de *Britsche* Eilanden van den vasten wal scheurde, op onze kusten, zoo wel als elders, zeer groote veranderingen maakte, en aan den zeevloed langs dezelve, en tevens aan de oude zeevaart, voor ver het meeste deel, eene

gansch

gansch andere rigting gaf; — voorts (onder de *Romeinen*) over het *Oppidum Batavorum*, *Neomagum*, *Arenacum*, *Batavodurum* en *Lugdunum*; — vervolgens, in lateren tijd, over *Sclavenburg*, *Wiltenburg*, *Witlam*, de sterkte *Antonia*, (door sommigen, verkeerd, te *Dordrecht*, welks grond toen nog moeras was, geplaatst) en over de eerste beginselen van *Utrecht*; — verder over het *Huis de Merwede*, vermoedelijk een Jagthuis der *Frankische* Vorsten, en over *Deventer* en *Thiel*, — over *Dorestade*, almede somtijds verkeerd voor *Dordrecht*, doch doorgaans voor *Wijk te Duurstede* gehouden, maar, volgens HUYDECOPER, waarschijnlijk *Stade*, in het Hertogdom *Bremen*, aan deze zijde der *Elve*, (of misschien het tegenwoordig *Dorstede*, een uur drie vier van *Stade*, en niet veel verder van *Haarburg*: want, schoon dit *Dorstede* thans niet aan de *Elve* ligt, kan dit echter, vóór ettelijke eeuwen, zeer wel het geval geweest zijn) en eindelijk over de oudheid van *Wijk te Duurstede* en de Munt aldaar.

In het tweede Hoofdstuk, over de geschiedenis van *Zuid-Holland* onder de eerste Graven, wordt nu eerst gehandeld over den oorsprong des *Hollandschen* Graafschaps, en over de twee Giftbrieven, bij welker eenen *de Kerk van Egmond*, enz. en bij den anderen *het Foreest Wasda* aan zekeren *Graaf* DIRK geschonken worden. Maar welke dezer twee brieven is de oudste? Is *Graaf* DIRK (in beiden genoemd, en zeker niet dezelfde persoon) grootvader en kleinzoon, of vader en zoon, en wie zijn zij dan bepaaldelijk? Is de jaar- en dagteekening dezer brieven, zoo als men die bij VAN MIERIS en anderen vindt, rigtig? Zijn de namen van de gevers derzelven daarin wèl gespeld, en wie zijn dan onder die namen eigenlijk te verstaan? — Ziet daar vragen, waarin het onze Geschiedschrijvers niet één zijn. Het is allerwaarschijnlijkst, dat de Monniken, die zoo menigen Giftbrief verdicht of vervalscht hebben, ook hier, om het *Hollandsch* Graafschap ouder te doen voorkomen, dan het waarlijk is, het een en ander opzettelijk veranderd, of het oorspronkelijke stordig afgeschreven hebben. De Heer SMITS is van het gevoelen van den Heer HUYDECOPER, en acht den Giftbrief van het *Foreest Wasda* gegeven op 13 April 849 (dus zou de gever dan LODEWIJK DE DUITSCHER moeten zijn), en voor den begiftigden houdt hij den vader of grootvader van DIRK, (doorgaans de *eerste Graaf van Holland* genoemd)

noemd) die mede DIRK zal geheeten hebben. Den anderen brief, waarbij *Egmond* enz. geschonken wordt, plaatst hij op 15 Junij 922, en oordeelt hem gegeven door KAREL DEN EENVOUDIGEN aan DIRK DEN EERSTEN. Over dezen laatsten brief nu vermoeden wij niet, dat iemand met zijn Ed. geschil zal willen voeren; maar over den eersten, als den oudsten, en door LODEWIJK DEN DUITSCHER, in 849, ten behoeve van den vader of grootvader van onzen *Graaf* DIRK I, gegeven, vreezen wij, dat niet velen zijn Ed. zullen bijvallen. Althans hetgeen reeds door den geleerden MENSO ALTING, in zijne *Notitia Germ. Inf.* P. II, pag. 92 en 93, beweerd, doch door den Heer B. HUYDECOPER, *op* MELIS STOKE, D. I, bl. 223 env., (naar gewoonte, uit de hoogte) weêrsproken is, dat namelijk de brief niet door LODEWIJK DEN DUITSCHER, maar, eene geheele eeuw later, door den *Frankischen* Koning LOTHARIUS, in 968, en niet aan den vader of grootvader van DIRK I, maar aan DIRK II, verleend is, — dit (zeggen wij) stelde de Hoogleeraar KLUIT, wiens gezag, bij ons, als dat van den naauwkeurigsten en oordeelkundigsten van alle de beoefenaars onzer oudste geschiedenis, boven dat van allen geldt, voor onbetwistbaar vast, met die uitzondering, dat hij het jaar 969 voor dat van 968 aanneemt. Men zie deswege zijne *aant.* 46 op het *Chronicon Anon. Mon. Egmond.*, in zijne *Hist. Crit. Com. Holl. et Zeel.* T. I, P. I, pag. 16, en op zijn *Codex Diplom. ejusdem Op.* T. II, P. I, pag. 30, 31. Hij merkt te regt aan, dat wel de *Koningin* EMMA, ter wier bede de gift, volgens den brief zelv', gedaan is, gevonden wordt in de *Gemalin van* LOTHARIUS, maar dat geene EMMA, als *Gemalin van* LODEWIJK DEN DUITSCHER, bekend is. Doch het is te bejammeren, dat wij des geleerden mans *Verhandeling*, waarin hij meende dit punt buiten allen twijfel te zullen stellen, niet bezitten. Het schijnt echter, uit ettelijke uitdrukkingen in zijn onschatbaar werk, duidelijk te blijken, dat hij deze Verhandeling, met de overigen, welke hij beloofd had, werkelijk opgesteld gehad heeft. En, o! dat die bundel, zoo hij nog bestaat, wierde uitgegeven! Wij zouden dien gaarne, al ware het met goud, betalen. Wij meenen, dat deszelfs uitgaaf, als vervolg van het *Latijnsch werk*, is achtergebleven, omdat hetzelve zijne kosten niet bestrijden kon. De verlangde bundel zou dit echter, in den tegenwoordigen tijd, waar-

schijn-

schijnlijk wel doen, zoo men er eene *Nederduitsche vertaling* van leverde. Wie zoude er niet gaarne zijne vlijt aan besteden, en daardoor den roem des voortreffelijken en ons zoo smartelijk en ontijdig ontrukten Schrijvers nog meer helpen uitbreiden?

Uit de gemelde Verhandeling zou dan, vermoedelijk, ook beslissend blijken, of wij door het *Foreest Wasda* te verstaan hebben *het land van Waas*, in het voormalig *Staats-Vlaanderen*, zoo als de Heer KLUIT, met HUYDECOPER en anderen, beweert, dan *een Bosch* (*Foreest*) *in de nabijheid van Dordrecht*, zoo als wederom anderen stellen, en ook den Heere SMITS, schoon hij het in het midden laat, niet onwaarschijnlijk dunkt. — Doch laat ons met het verslag van zijn Ed. Verhandeling voortgaan.

Na over den Giftbrief van het *Foreest Wasda*, als in 849 gegeven, zijne gedachten gezegd te hebben, spreekt hij van het gebeurde tusschen dat jaar en het jaar 922, waarin de gift van *Egmond* enz., in den anderen brief, geschied is, en van dien brief zelven. Ons bestek gedoogt zoo min hiervan bijzonder verslag te doen, als het gestelde omtrent het *Hollandsch* Graafschap te beoordeelen, daar alles op verschillende wijze beschouwd kan worden, zoo lang het geschil omtrent den tijd der Giftbrieven niet volkomen geëindigd is. Wij merken alleen aan, dat de brief, waarvan de Heer SMITS spreekt op bladz. 61, niet in 895, maar in 985, (zoo als hij ook bij VAN MIERIS voorkomt) gegeven is door Keizer OTTO II, ter gunste van DIRK II, overleden in 987 of 989, en opgevolgd door ARNOUD, die, na een bewind van weinige jaren, zijnen zoon, DIRK III, tot opvolger had, en aan wien de Heer SMITS, zoo als vroeger de Heer KLUIT, (in zijn boven gemeld werk, T. I, P. I, p. 43, not. 39, en P. II, p. 42) de stichting van *Dordrecht*, in het voorst der elfde eeuw, (tusschen 1003 en 1018) toeschrijft. Hij meldt nu de naaste aanleiding daartoe, en onderzoekt de naamsreden en beteekenis van *Dordrecht*, omtrent welke hem waarschijnlijkst dunkt, dat die naam zoo veel wil zeggen als *watermarkt*, hetgeen sommigen echter misschien wat te algemeen, en als op te vele markten, of marktplaatsen, welke doorgaans aan het water, of aan de rivieren, gelegen waren, toepasselijk, zal voorkomen. — Tot besluit verhaalt de Heer SMITS, tot welke onlusten de stichting der stad aanleiding gaf, welke klagten de stad *Thiel*

en

en anderen daartegen bij den Keizer inbragten, en hoe Graaf DIRK zich daardoor het ongenoegen van dezen Vorst, en, op deszelfs bevel, een' geweldigen oorlog, eerst met den *Bisschop van Utrecht* alleen, en daarna met dezen, gesterkt door de benden der *Bisschoppen van Keulen*, *Kamerijk* en *Luik*, (men voege er den *Bisschop van Trier*, den *Hertog van Lotharingen*, of *Braband*, eenige *Abten* enz. bij) op den hals haalde; doch welke oorlog, nadat hij, tot tweemalen toe, eene luisterrijke overwinning bevochten had, voor hem zeer roemruchtig, en met eenen voor hem voordeeligen vrede eindigde (*), na welken hij ongemoeid werd gelaten, en zijn Graafschap zoo gerust bezat, dat hij, in het jaar 1033, eene bedevaartsreis naar het heilig land deed, en in 1039 in vrede stierf. — Ook in dit tweede gedeelte der Verhandeling komen opmerkelijke bijzonderheden voor; doch wij kunnen niet van alles melding maken. Zoo mogen wij ook met slechts weinige woorden zeggen, dat achter deze, gelijk achter de vorige Verhandeling, weder eene menigte min of meer uitgebreide *Aanteekeningen* geplaatst is, niet alleen tot staving of uitbreiding van het in den tekst gezegde, maar ook tot deszelfs versiering en verrijking, welke zeker den letterlievenden aangenaam zijn zal. — De *Plaat*, waarvan de titel meldt, is eene dubbele en fraaije afbeelding van het *Huis de Merwede*, van de Zuidoost- en Noordwestzijde te zien.

Wij kunnen niet eindigen, zonder ons leedwezen te betuigen, dat dit geschrift (wij begrijpen niet, door wat oorzaak) door zoo vele misstellingen, behalve die, welke op het verbeterblad zijn aangewezen, vooral ten aanzien der eigennamen, ontsierd is. Zoo wordt, bij voorbeeld, altijd BONEFACIUS voor BONIFACIUS, en MATTHEUS voor MATTHAEUS gelezen. Zoo staat, op bl. 36, NIBELLIUS voor NIGELLIUS; op bl. 38, OTHLONIS voor OTHLONUS; op bl. 57, ZWENDIBOLD voor ZWENTIBOLD; op bl. 91, ANTONINUS voor ANTONIUS; op bl. 92, VALENTIANUS voor VALENTINIANUS, GOUDHOEVE voor GOUTHOEVEN, SIGISBERTUS voor SIGEBERTUS; op bl. 93, JULIUS voor JULIANUS; op bl. 94,

(*) Vergelijk hiermede den breeden *Excursus* No. III, wederom van den uitmuntenden KLUIT, in zijn aangehaald werk, T. I, P. II, pag. 33—53.

94, PROSPERIUS voor PROSPER; op bl. 98, HINCMAN voor HINCMAR, en aldaar ook Kerkvergadering van *Funes* voor *Fismes*; op bl. 102, *de Chronicus auctus* voor *het Chronicon auctius*, enz.

R. WESTERHOFF, Commentatio ad Quaestionem ex Oeconomia Rurali. Groningae, apud *J. Oomkens*. 4to. 233 pag.

Vraag: Daar vele Landbouwkundigen, de Zaadverwisseling van andere streken en gronden nuttig en voordeelig beschouwen en dezelve aanraden, zoo wordt gevraagd: of deze Zaadverwisseling inderdaad nuttig en noodzakelijk is; zoo ja, op welke Natuurwetten is dezelve dan gegrond?

De Landhuishoudkunde, als wetenschap beschouwd, is tot dusverre nog zoo weinig in ons Vaderland beoefend, dat het inderdaad onder de zeldzaamheden behoort, eene Akademische Verhandeling over dit vak in handen te krijgen. Te Groningen scheen intusschen deze studie, onder de leiding van den, helaas! te vroeg aan de wetenschappen ontrukten voortreffelijken UILKENS, meer opgang onder de Studenten te maken, dan elders in ons Vaderland; want, behalve de Landhuishoudkundige Inwijdingsverhandeling van den Heer P. HOFSTEDE CRULL, *de materiis fimosis animalibus*, welke in het jaar 1820 aldaar uitkwam, hebben wij hier weder eene voor ons van den Heer R. WESTERHOFF over het verwisselen der zaden, op welke hij voor de tweede maal met een' gouden eerpenning bekroond werd, nadat hij door twee Verhandelingen over gelijksoortige onderwerpen te voren reeds eenmaal een accessit en eenmaal een' dergelijken gouden eerpenning aan die zelfde Hoogeschool behaald had.

Na eene korte Voorrede, waarin de Schrijver onder anderen de verdeeling opgeeft, welke hij bij het beantwoorden der vraag zal volgen, gaat hij terstond tot de oplossing van het vraagstuk zelve over, en onderzoekt in het eerste Hoofdstuk, of de Zaadverwisseling werkelijk nuttig en noodzakelijk zij.

Daar vele Schrijvers, welke deze stof behandeld hebben, de raskruising en de voortteling der dieren in naauwe bloedverwantschap te gelijk hierbij hebben opgenomen, — daar

de

de Natuurwetten, waarop zich de Zaadverwisfeling grondt, met die, waarop de raskruifing en koppeling in naauwe vermaagfchapping bij de voortteling der dieren rust, volkomen overeenftemmen, zoo heeft de Schrijver gemeend, dit onderwerp niet met ftilzwijgen te kunnen voorbijgaan, maar hetzelve te gelijk bij de Zaadverwisfeling als een punt van onderzoek en overweging te moeten opnemen; vertrouwende, dat eene befchouwing dezer allezins belangrijke ftof niet weinig zoude toebrengen tot opheldering en oplosfing van het voorgeftelde vraagftuk zelve.

Om gezegde vraag, welke aan het hoofd van het eerfte Caput gevonden wordt, naar behooren op te losfen, ftelt de Schrijver zich de vier volgende vragen ter beantwoording voor:

1. Hoe moet men de planten en dieren, welke onder het gebied der Landhuishouding behooren en onder dezelve zijn opgenomen, befchouwen, en wat wordt onder derzelver veredeling en verbastering verftaan?

2. Was deze verbastering reeds bij de Ouden bekend? Zoo ja, wisten zij dan reeds middelen, om dezelve voor te komen, en welke waren deze?

3. Hoe denken onderfcheidene Schrijvers over deze verbastering zoo wel bij planten als dieren? Raden zij de Zaadverwisfeling bij de gewasfen en de kruifing bij de voortteling der dieren, door fommigen ter voorkoming dezer verbastering voorgefteld, aan, of geven zij hiertoe andere middelen aan de hand?

4. Welk dezer gevoelens komt het meest met de ondervinding en de algemeene Natuurwetten overeen? Kan men hieruit veilig opmaken, dat de Zaadverwisfeling bij de gewasfen en de kruifing bij de voortteling der dieren nuttig en noodzakelijk zijn; en zoo zij dit zijn, welke waarnemingen en voorbeelden leiden ons dan tot de bevestiging dezer waarheid?

Het refultaat dezer onderzoekingen komt voornamelijk daarop neêr, dat de Schrijver de Zaadverwisfeling en Raskruifing niet alleen als nuttig en hoogst voordeelig, maar zelfs als volftrekt noodzakelijk befchouwt, en den Landbouwkundigen ten fterkfte aanraadt. Wat de Raskruifing betreft, hierbij heeft de Schrijver niet alleen gedacht aan de voortteling der dieren; maar ook de huwelijken in bloedverwantfchap, de huwelijkswetten van Mozes, de natuurlijke afkeer (*horror*

na-

naturalis) en de bevruchting der gewassen zijn niet door hem over het hoofd gezien. De laatste wordt hier uit een nieuw oogpunt beschouwd en voorgedragen: de onmiddelijke bevruchting wordt verworpen, het bestaan hiervan tegengesproken, en alleen de middelijke bevruchting bij de gewassen aangenomen. Hierdoor wordt een weg geopend, om vele bedenkingen, door SCHELVER, HENSCHEL en vroegeren tegen de leer der sexualiteit in het midden gebragt, bevredigend op te lossen en te verklaren: — in de laatste gedeelten van het eerste en tweede Hoofdstuk wordt inzonderheid gehandeld over datgene, hetwelk op de leer van de bevruchting der gewassen betrekking heeft.

In het eerste Hoofdstuk aangetoond hebbende, dat Zaadverwisseling zoo wel, als Raskruising, bij planten, dieren en menschen, niet slechts nuttig, maar volstrekt ter instandhouding van het geslacht noodzakelijk zijn, gaat de Schrijver tot het tweede en laatste gedeelte dezer Verhandeling over, waarin de Natuurwetten breedvoerig worden nagespoord, en aangetoond, waarop zoo wel de Zaadverwisseling, als de Raskruising, bij de voortteling in het planten- en dierenrijk, gegrond zijn.

Wij hebben deze Verhandeling met regt veel genoegen gelezen, en ons daarbij verheugd op het denkbeeld, dat men dan toch, om de plaats van den waardigen UILKENS aan de Groninger Hoogeschool te vervullen, niet naar Duitschland zal behoeven te gaan, om ook te Groningen, even als onlangs te Luik geschiedde, een' buitenlander te zoeken, om hier dit belangrijk vak, waarbij zoo zeer als bij eenig ander locale kennis vereischt wordt, te onderwijzen, maar dat er welligt een leerling van den afgestorvenen zal te vinden zijn, die des overledenens plaats eenmaal waardiglijk zal kunnen bekleeden.

Nachtgedachten, gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUNG, *door* ADRIANUS CORNELIS SCHENK. *IXde of laatste Zang. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1823. *In gr. 8vo. XVI en 194 Bladz. f*

Na eenen arbeid van ruim achttien jaren (van 1805—1823, volgens dagteekening der uitgave) vinden wij het groote werk van den onsterfelijken YOUNG, de *Nachtgedachten*, door eenen

eenen vaderlandschen Dichter in onze moedertale voleindigd. Geen ander volk op het vasteland van *Europa* bezit tot heden toe zulk eenen letterschat. Alleen het taai geduld en de onvermoeide lust en ijver van den verdienstelijken SCHENK voltooide, wat men voor onmogelijk hield. Alleen *Nederland*, het kleinste der Rijken in ons beschaafd werelddeel, mag zich beroemen, den *Britschen* Bard, in eenen voor hem uitheemschen, doch waardigen tooi en sprake, ingeleid en gezeteld te zien op onzen gastvrijen Zangberg. Doordrongen van een warm gevoel, waarmede wij den Inboorling vereeren, die zulk eene taak ondernam en volvoerde, gaan wij thans over tot eene nadere beschouwing van den uitvoerigen *Troostzang*, in dit deel vervat. In toon en stemming, niet evenwel in behandelde onderwerpen, zweemt, blijkens het aangeduid opschrift, deze Zang naar den *vierden*, door YOUNG, volgens het eerste en min uitgebreide bestek van zijn dichtwerk, almede tot eenen godsdienstigen *Troostzang* bestemd. Zonder opzettelijk terug te komen op zijn toenmalig voorwerp van vertroosting, *het Kruis van Christus*, haalt hij thans, bij kalmer geestgesteltenis, de zaak der waarheid dieper op, teekent den Oordeelsdag, weidt uit in zedelijke en wiskundige beschouwing van den Nacht, (wiens duister door de ondeugd misbruikt wordt, wiens prachtige starrenhemel den Christenwijsgeer tot ernst en Godsvereering henenvoert) en ontleent van daar aanleiding, om de gronden vast te leggen van het zaligend geloof aan God en Voorzienigheid.

Meer te zeggen van den inhoud, is overbodig voor onze Lezers, van welken wij, vooral uit hoofde eener dubbele uitgave der vertaling van onzen LUBLINK, vertrouwen mogen, dat YOUNG bij weinigen hunner onbekend en onbeoefend zijn zal (*). Genoeg, men ontwaart uit de gegevene wenken, welk eene verscheidenheid van stoffe alleen deze Nacht behelze, en welk een rijk en ruim veld hij bood aan het dichterlijk genie van den *Britschen* Zanger, om zijne gaven aan den dag te leggen, nu eens in oorspronkelijke vinding, dan weder in beknopt en wel aaneengeschakeld betoog of keurige tegenstelling; om zich bij herhaling te kenschetsen door verhevene bespiegeling en stoutheid van beelden en vergelijkingen, ja om door geheel zijn werk eenen rijken voor-

(*) Men zie voorts onze *Letteroeff. voor* 1806, bl. 222; 1807, bl. 577; 1809, bl. 204, en 1819, bl. 473.

voorraad te verspreiden van doorslaande proeven, die van zijne geleerdheid en ervarenis in menige wetenschap, gelijk van zijne kunde, met name der Gewijde Boeken (*), getuigen.

In een werk van zoo langen adem valt zeker, bij naauwkeurigen toets, wel iets te ontdekken, dat met mindere zorg en oplettendheid bearbeid schijnt. Men vindt aan den voet der bladzijden eene en andere aanwijzing deswege (**). Ten aanzien der

(*) Dat het levendig vernuft van YOUNG, in een werk van zoo langen adem, hier of daar hem buiten de palen van koele rede en tot min gepaste toespelingen vermogt weg te slepen, valt eerder te verschoonen dan streng te gispen. Trouwens, zeldzaam zijn de voorbeelden van dien aard, en bij dezelve ontmoet men toch veeltijds iets, dat gunstig voor hem pleit. Inzonderheid straalt de Godgeleerde van zijnen tijd in zijn Gedicht, als in dat van MILTON, wel eens te sterk uit. Vanhier ook, dat sommige beelden, door hem uit de Schrift ontleend, den toets van een juist en onzijdig kunstgevoel niet mogen doorstaan. Ééne proeve zij genoeg. Naar gepaste benamingen zoekende voor den starrenhemel, noemt hij dien, ten slotte, „ den borstlap van den waren „ Hoogepriester, schitterende van orakelsteenen," (volgens LUBLINK, D. IV, bl. 119, vergl. met SCHENK, bl. 74.) Hier immers schijnt ons de Dichter eerder te dalen dan te rijzen. Maar bovendien vragen wij, of het niet te ver gezocht zij, den *Hemel* den *borstlap* van den *waren Hoogepriester*, of CHRISTUS, te noemen, daar de Schrift, zelfs Hebr. I: 10, in dien zin en onder dien titel, de schepping niet aan den *Heere* toeëigent? Trouwens, omtrent die daadzaak, de schepping door den *Zoon*, zou men ook mogen zeggen, *adhuc sub judice lis est.* Intusschen doet ons het gevolg, of het heerlijk nut, waartoe YOUNG dit beeld heeft aangelegd, schier den faalgreep van zijn te weelderig vernuft hem kwijtschelden.

(**) Om, bij al den lof, aan onzen Landgenoot gegeven, het vermoeden van ons te weren, alsof wij voor zijne misslagen blind waren, zullen wij dezen Zang, als bevorens de anderen, met een gelijk doel doorloopen, kortelijk uit onze aanteekeningen eenige plaatsen opgeven, toetsen, en, waar ons iets bijvalt, dat ons beter dunkt, zulks met bescheidenheid voorslaan.

Bl.

der bondigheid van betoog, kracht en beknoptheid van zeggen, levert voorzeker deze Zang, ook in de navolging van

Bl. 20 en 21, reg. 1 en 2:

„ Hij vraagt, wat Waarheid is, en ſtapt de raadzaal uit;
„ Ontwijkt weêr in 't gewoel, in 't woest gedruisch des levens,
„ — Wat toevlugt voor de ziel! — zijn hart en hemel tevens."

De laatſte regel ſchijnt ons niet klaar, en drukt zeer onvolkomen het waanzinnige van den wereldling uit, die tegen de kwellingen van het geweten rust zoekt in luidruchtig vermaak en verbijsterend gewoel. Bij YOUNG ſtaat er: „*Asylum ſad! from reaſon, hope and heaven.*" „ Droeve toevlugt (volgens LUBLINK) tegen rede, hoop en hemel." Liever lazen wij dan nog hier:

En ſtort zich in 't gewoel, waar, bij een woest gewemel,
De ziel geen rustplaats vindt, ontvliedend hoop en hemel.

Bl. 31, reg. 17 en 18.

„ De ellende geeft den mensch, gelijk het nachtlijk duister
„ '*t Alom verbleekt* geſtarnte, een' meer gezienen luister."

Het aangeduide is, zoo wij meenen, bij misvatting door SCHENK hier ingelascht, en wordt bij YOUNG niet gevonden. Het geſtarnte kan ook in dien *verbleekten* ſtaat geen luister ontvangen van de donkerheid des nachts. Maar ligt valt de bedenking weg, zoo men in de plaats ſtelt: *gelijk, in 't nachtlijk duister, het bleeke ſtarrelicht.*

Bl. 41, reg. 5 en 6.

„ Wat mensch, wat engel toch, verſpreid(t)ge uw plegtig duister,
„ Beſchouwt niet met ontzag, met eerbied voor uw' luister?"

Wij misſen in den laatſten regel het *voorwerp* der beſchouwing, en wenſchen dit verzuim weggenomen te zien door deze of ſoortgelijke geringe verandering:

Staart niet met ſtil ontzag, met eerbied op uw' luister?

Bl. 48, laatſte reg. en bl. 49, reg. 1 en 2.

„ Onfeilbare artſenij voor elke onedle drift,
„ *Denzulken* 't heilzaamst zelfs, als u de ziel ontrusten,
„ Trots, eerzucht, wangunst, toorn, en lage en dierſche lusten."

Om

onzen Dichter, niet minder dan een der vorigen, uitmuntende proeven, te breed om door ons hier ingelascht te worden.

Om de bedoeling van YOUNG in den middelsten dichtregel regt te vatten, dient wel het oorspronkelijke, of de vertaling van LUBLINK, D. IV, bl. 78, nageslagen te worden. „Hier „ ontspruit," lezen wij daar, „ een onfeilbaar geneesmiddel „ voor bijna iedere ondeugd, en voornamelijk voor de uwen, „ voor toorn, hoogmoed, eerzucht en schandelijke begeerte.". Duidelijker nu, meenen wij, wordt de zin getroffen, zoo men de twee laatste regels in dezervoege overbrengt:

Meest heilzaam zelfs voor u, wiens ziel wordt aangevochten
Door eerzucht, trotschheid, toorn, en door onzuivre togten.

Impure desire, heeft YOUNG.

Bl. 65, reg. 14, zagen wij liever *den derden avond*, dan *morgen*, gedrukt, maar vermoeden hier eenen misslag of schrijffout.

Bl. 121, reg. 16:

„ Als Hij voor wormen slechts —, wat anders in zijne oogen?"

De weglating van het werkwoord *zijn wij*, in den laatsten volzin, dunkt ons hard, en maakt denzelven, althans voor min oplettende lezers, raadselachtig. Wij zouden hierom liever aan eene herhaling van het naamwoord de voorkeus geven, gelijk ook in het *Engelsch* staat (*mere worms to Him*):

Als Hij voor wormen, — slechts voor wormen in zijne oogen.

Bl. 142, reg. 18.

„ Ontzaglijk als zij zelf, als 't geen wij gadeslaan."

Te dezer plaatse evenaart gewis SCHENK zijnen voorganger niet in bondigheid. Wie YOUNG's *Works*, Vol. IV, p. 73, of LUBLINK, D. IV, bl. 213, 214, leest, mag er zich van overtuigen. De uitbreiding heeft welligt alleen de duisterheid doen ontstaan, die er voor ons is, om toe te passen, waartoe in den aangehaalden regel *zij zelf* te huis behoore. YOUNG heeft alleen *ideas*, *solemn as the scene*; *denkbeelden*, *zoo plegtig als dit tooneel zelve*. Op grond hiervan behaagt ons meer de verandering, die ons te binnen schiet:

Ontzaglijk als 't tooneel, waarop wij de oogen slaan.

den. Wij vergenoegen ons des met de vermelding van het bewijs voor Gods bestaan, bl. 101—106, en van de aanspraak

Bl. 146, reg. 21:

„ Laat dus de hartstogt zelve uw drijfveer zijn op aard'."

Wij missen hier het keurige denkbeeld: „ wat uit edeler be„ weegredenen moest geschieden," (zie LUBLINK, D. IV, bl. 220) en verlangen, dat zich de aandacht des Dichters daarop vestige, wierd eene herziening vereischt van zijnen arbeid bij eene tweede uitgave.

Bl. 152, reg. 13 en 14:

„ Gij zult, al is mijn lied, *al is 't uw gunst* onwaard,
„Al stort Gij't me ook niet in, voor't minst mijn'zang niet doemen."

Bij vergelijking van YOUNG, Vol. IV, p. 80, of LUBLINK, D. IV, bl. 233, ontwaart men dadelijk in deze regelen bij SCHENK eene uitbreiding, eene overtolligheid in den eersten, en nog meer eene stootende hardheid in den laatsten. Beide gebreken laten zich dus, misschien, eenigzins verhelpen:

Gij zult, al is mijn lied uw' hoogen naam onwaard,
Al stort Ge 't mij niet in, geenszins mijne aanspraak doemen.

Bl. 159, reg. 16—20:

„ En ach! breekt eens de dood den draad des levens af,
„ Niet minder zal ook u dit aaklig schouwspel treffen;
„ Maar dan ter foltring slechts, ter foltring door 't beseffen,
„ Hoe ge eens *die gunst misbruikte*, en de eigen smart en pijn,
„ Die dan de ziel doorknaagt, zou thans haar redding zijn."

Zonder YOUNG, Vol. IV, p. 8, of LUBLINK, D. IV, bl. 242, 243, op te slaan, twijfelen wij, of iemand met deze regelen te regt zal komen, en in staat zijn op te maken, dat door de *misbruikte gunst*, waarvan hier melding is, het *verwaarloozen* wordt aangeduid *van het voorregt des aardschen levens*.

Maar eindigen wij deze onze aanmerkingen; weinige inderdaad, in vergelijking der uitvoerigheid van dezen Zang, en geenszins geschreven om eene schaduw te werpen op den lof, welken wij den Heere SCHENK opregtelijk toekennen.

fpraak of bede aan het Hoogfte Wezen, bl. 147—156, der herhaalde lezing overwaardig, zelfs van hen, die in godsdienftige gevoelens niet allezins inftemmen met den *Engelfchen* Dichter (*). Om echter iets van dezen bondigen aard mede te deelen, bepalen wij ons tot het overzigt, door YOUNG, na de befchrijving van den jongften dag, gegeven van den voornamen inhoud der vorige Zangen. Eene keurige vergelijking, van den vermoeiden reiziger ontleend, die zijnen afgelegden togt nadenkt, gaat voor, en doet, met toepasfing op zijne Zangfter, hem zeggen (bl. 39):

Wat

(*) Bij het tweede verflag in ons Tijdfchrift (1807, bl. 578) leerden wij alreede YOUNG, ten aanzien van zijne Regtzinnigheid, min gunftig kennen. De harteliijke en waarlijk vrome Christen opgewiegd zijnde in de gevoelens der Bisfchoppelijke Kerke, was hare leer hem heilig, en helde zijne geaardheid veeleer daartoe over, om eene en andere godsdienftige ftelling te overdrijven, dan wel aan zijn gezond oordeel en den Bijbel naar eisch te toetfen. Niet moeijelijk zou het vallen, bewijzen hiervan aan te voeren. De geheele inrigting der bede, boven met goedkeuring door ons gedacht, dient daarvan ter proeve. Een enkel ftaal uit dezelve moge voldingen, dat YOUNG ATHANASIUS zelven in het mystieke voorbijftreeft. Wat deze ook te gelooven vorderen mogt, hij onthield zich met woorden althans te zeggen: „De Vader is „één, de Zoon is één, de Heilige Geest is één: nogtans zijn „het niet *drie Éénen*, maar *één Één*." Doch bij YOUNG vinden wij het Hoogfte Wezen benoemd *Number in Unity*, of *Getal in Eenheid* (zie bl. 152, reg. 18.)! — Doch genoeg hiervan. Ruimen wij liever nog een plaatsje in aan hetgene wij elders in dezen Zang ontmoeten omtrent *Rome* en de *Jezuiten* (bl. 126):

Ja, daar zelfs, op dien berg, zoo heilig als vermaard,
Waar zich de trotfche rede onfeilbaar heeft verklaard
En dondert als een God, daar overtreft de boosheid
Van dat fchijnheilig kroost de duivlen in godloosheid.
Wat hun nog onregt fchijnt, verdraait het zelfs tot regt;
Ja, 't leert de onwijze hel, aan heur belang gehecht,
De meer dan zwarte kunst; en met een lagchend wezen
Wordt zulk een zedeleer door Satan zelf geprezen.

(Verg. YOUNG, Vol. IV, p. 63, 64. LUBLINK, D. IV, bl. 188, 189, en de noot 115.)

Wat toog ze, in diepen ernst, al menig Godlijk spoor,
Al menig zeedlijk veld, in 't rijk der waarheid, door!
Wat zworf er veel verdriets op 's menschen donkre wegen!
Hoe blonk haar van alom dat valsche en ijdle tegen,
Op 't ruwe levenspad door niemand ooit ontgaan!
Zij treurde op graf bij graf, zij plengde traan bij traan,
Om vrienden, wier gemis mijn ziel zoo troostloos griefde.
Zij wees de wondren aan der Goddelijke liefde;
't Onsterflijke in den mensch, de bron van vreugde en heil.
Ze ontsloot het jongst gerigt; zij schreef ons 't perk en peil
Van sombre droefheid voor. Ja, schoon we in vorm of trekken
't Penseel eens Rafaëls noch grootsch geheel ontdekken,
Mijn Zangster trof haar doel; ze ontwierp, met losse hand,
't Gewigtigst, wat de mensch, die zwerver in dit land
Van onrust en van hoop, of doen moet, of gelooven,
Tot eigen vrede op aarde, en eeuwig heil hier boven.

(Verg. YOUNG's *Works*, Vol. IV, p. 21. LUBLINK's Vert. D. IV, bl. 62.)

Van tegenstellingen, waarvan YOUNG zoo meesterlijk zich te bedienen wist, om de belangen van deugd en godsvrucht tegen ongeloof en zedeloosheid te doen uitkomen en in een voordeelig licht te plaatsen, zijn de voorbeelden zoo menigvuldig, dat wij alleen die voorname hier vermelden mogen, reeds met een enkel woord gedacht, welke het gebruiken en misbruiken van den Nacht ten onderwerp heeft. In verhevene bespiegelingen, al verder, van de schepping en het geheelal der werelden is er voorzeker geen Dichter bij ons bekend, die met YOUNG in uitvoerigheid, juistheid en stoutheid van beelden, over dat onderwerp, te vergelijken is; en zijn wij des vooral aan onzen SCHENK dank verschuldigd, die ons in keur van verzen dezen zijnen voorganger alzoo leert kennen, vooral in dezen laatsten Zang. Het jammert ons, bij de engte van ons bestek, weinig meer dan een enkel proefje te mogen aanvoeren. Wij kiezen daartoe de vergelijking, die hij bezigt, om de orde, die in den loop der hemelligchamen van God getuigt, krachtiger te vertegenwoordigen (bl. 81):

Het reuzig alpgebergte, ontworteld aan zijn steê,
(Stel u dit schouwspel voor) ligt neêrgesmakt in zee;
Gevaarten, log als lood, zien we op den rug der baren,
Als vlokken dwarlend dons, door wolk en afgrond varen,

En dansen op 't muzijk van 't ruischend windenheer,
Uitmuntend zelfs in maat, in beurt en wisselkeer:
Wat waar' dit schouwspel nog bij gindsche wereldbollen,
Die, drijvende op het niet, door 't ruim des ethers rollen;
Wier juister orde en loop, en eindloos sneller vaart,
Op talloze einden doelt, haar' hoogen oorsprong waard?

(Verg. YOUNG, Vol. IV, p. 41. LUBLINK, D. IV, bl. 128).

Wij roemen, en zeer te regt, den grootschen en tevens vloeijenden zang van onzen NIEUWLAND, in deszelfs *Orion*; en toch, wij moeten het erkennen, de *Britsche* Bard neemt in dit Leerdicht, waar hij *Lorenzo* ten hemel opvoert, zoo mogelijk, eene hoogere vlugt. Men duizelt schier, als men bij hem leest (bl. 132):

Ik sta, ontzetbre hoogte, op de alpen der natuur;
Ik zie, als in een zee van enkel licht en vuur,
Op duizend heemlen neêr, en duizend zonnestellen,
Als wolken stuivend zand, door dat onmeetbre snellen.

(Verg. YOUNG, Vol. IV, p. 61. LUBLINK, D. IV, bl. 183.)

Maar evenzeer weet zijne vinding telkens eene nieuwe houding en gedaante of kleur aan dit rijk en onuitputbaar onderwerp bij te zetten, en hetzelve bij uitstek dienstbaar te maken aan zijn betoog, dat hij met menigerlei bijsieraad opluistert. Ons bestek verbiedt ons dit te staven, daar wij alleen den Lezer de waarde der dichterlijke navolging van onzen Landgenoot op nieuw wilden doen gevoelen. Hiertoe moge het ons vergund zijn nog ééne plaats aan te voeren, die door bevoegde kunstregters voor eene der schoonste gehouden wordt in de *Nachtgedachten*; zij is deze (bl. 111):

Kom, overweeg nog eens, maar met verstand en hart;
Versterk uw zwak geloof zelfs door de grijze ervaring.
Het kunstglas — voor 't gezigt een Godlijke openbaring —
Leidt dit ons eindloos diep, te diep voor ziel en zin,
't Verborgne der natuur, haar kleenste wondren in,
Onzigtbre wondren zelfs voor ongewapende oogen,
Begrepen noch gepeild door 't menschlijk denkvermogen:
Hoe hoog moet dan een ziel, die even onbepaald
Te klimmen wenscht in 't groote als zij in 't kleene daalt,

Hoe

Hoe hoog moet zulk een ziel het zigtbre zijn ontstegen,
Om met geheven schaal een gansch heelal te wegen!
Slechts dan, wanneer de mensch bekrompen, laag en kleen
Bij zulk een voorwerp denkt, dan dwaalt hij, dan alleen.
Wat toch is hier te groot, als wij aan de Oorzaak denken?
Gij toch zijt alles, gij, Oneindige, op wiens wenken
Dit trotsch gebouw verrees! Hoe peilloos hoog of diep
Mijn ziel ook dacht aan u, aan 't Wezen, dat haar schiep,
Ze is nooit het middelpunt ontzonken of ontrezen.
Ik ben is heel uw naam, het albestaan uw wezen; (*)
De schepping slechts een niet; — 't is veel, dat ze in ons oog
De dunne dampkring schijn', waarmeê ge u zelf omtoog.

(Vergl. YOUNG, Vol. IV, p. 56. LUBLINK, D. IV, bl. 168—170.)

Het schoone, het oorspronkelijke en juiste der vinding bij onzen *Engelschen* Zededichter doet zich, zoo wij meenen, in elke der vorenstaande aanhalingen, met zulk eene duidelijkheid voor, dat wij de beslissing veilig aan ieders oordeel en smaak durven overlaten. Ja, schoon het waarheid zij, dat de navolging van den Heer SCHENK de gespierde kracht van den *Britschen* zang niet overal bereiken mogt, (gelijk deskundigen uit onze overwijzing op dezen en het proza van wijlen LUBLINK ontwaren zullen) wij betuigen daarom niet minder aan onzen Landgenoot, na zijnen welvolbragten arbeid, onzen warmen dank. Hem wenschen wij ten slotte, en tot vergelding voor zijne onberekenbare moeite, aan de *Nachtgedachten* besteed, het onwaardeerbaar genoegen toe, dat YOUNG beide van Wijsgeeren en Dichters onder ons op nieuw gelezen en beoefend worde; en, daar hij thans met al de bevalligheid en tooi der kunst aan deze zijde der zee te voorschijn treedt, dat zijne vermaningen, ernst, betoog en leere, naast die der Gewijde Boeken van onzen Godsdienst, heilzamen invloed hebben mogen op de *Lorenzo's* van *Nederland*. Wij leggen de pen neder met deze waar-

(*) *Existence all Thine own*, zijn de woorden van YOUNG, die ons voor *albestaan* liever *zelfbestaan* zouden doen kiezen; te meer, omdat wij, in onze taal en wijsbégeerte, met den zin van het laatste meer bekend zijn, dan met dien van het eerste woord, ons geheel vreemd.

waarheid, die wij nog, als een zinrijk woord, willen overschrijven uit het kleinood, dat voor ons ligt:

De mensch, die 't meeste omvat, is 't rijkste in menschenwaarde:
Wie 's Godlijke overdenkt, is Godlijk reeds op aarde.

Tafereel van een gelukkig Burger-gezin, Dichtstuk. Uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Amsterdam, bij C. de Vries *enz.* 1824. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* 1-7½.

Het Vrouwelijk Gevoel; in twee Zangen. Door H. G. PIJL. *Te Medemblik, bij* L. C. Vermande. 1824. *In gr. 8vo.* 22 *Bl. f* 1-50.

Dat wij deze beide dichtstukken in dezelfde aankondiging vereenigen, schrijve men toch vooral niet toe aan eene gelijkstelling van derzelver waarde; want in dit opzigt, zoo wel als in andere, verschillen zij hemelsbreed; maar enkel daaraan, dat zij ons te gelijk werden toegezonden, en dat wij van zulk eene zamenkoppeling zoo veel mogelijk, tot verligting van onzen arbeid, gebruik maken. Het is waarlijk niet van eenen beoordeelaar te vergen, dat hij over elke *brochure* een afzonderlijk artikel schrijven zou, dat toch, gelijk eene ordelijke preek, kop en staart, of inleiding en toepassing, dient te hebben; terwijl hij daarenboven, door twee stukjes tegen elkander over te stellen, dikwijls schrijvensstof krijgt, waar anders weinig stof te vinden is.

Het *Tafereel van een gelukkig Burger-gezin* is een dichtstuk van den achtingwaardigen en ijverigen WARNSINCK, door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* met den gouden eerpenning bekroond, en dus met eene aanbeveling, krachtiger dan de onze zijn kan, in het licht verschijnende. Deze loffelijke Maatschappij, welke langs alle mogelijke wegen beschaving en verlichting onder de geringere klassen der zamenleving tracht te verspreiden, begreep te regt, hoe veel partij men tot dit einde van de Dichtkunst trekken konde, welke echter bij ons, door eenen zamenloop van verschillende oorzaken, grootendeels alleen voor de hoogere standen genietbaar was. Reeds vroeger had zij met dit oogmerk eenige bundeltjes *Volksliederen* uitgegeven, en zoo de *Zangpoëzij*

van

van den middelstand getracht te veredelen; thans wilde zij ook de *Leespoëzij* (men vergeve mij deze nieuwe benaming, welke echter mijn denkbeeld volkomen uitdrukt) tot deze klassen doen afdalen, en trachtte onder onze talrijke Dichters eenen opvolger te vinden van Vader CATS, wiens spreuk- en bloemrijke dichttrant, gevoegd bij zijne algemeen verstaanbare eenvoudigheid, hem zoo bij uitnemendheid gevormd hadden tot den Dichter des Volks., en zijne werken tot het Huisboek der Natie. De poging gelukte, WARNSINCK, die hier het gemis van eene hooge vlugt en schitterende denkbeelden vergoedt door gemoedelijkheid van toon en eenvoudigheid van trant, was misschien het best berekend voor deze taak, en droeg dan ook den eereprijs weg. Het is zoo, CATS, die, bij al zijne gerektheid en eentoonigheid, een groot Dichter was, vinden wij niet in hem weder; maar dit *Tafereel* houden wij toch voor eene welgeslaagde proeve in het gevraagde *genre*. Men kan het zien, dat WARNSINCK, op verscheidene plaatsen moeite gedaan heeft, om den toon en de beeldrijkheid van CATS over te nemen, voor zoo ver zulks bestaanbaar was met de tegenwoordige hoogte van het werktuigelijke onzer poëzij, en hij verdient daarvoor dank en lofspraak. De aanleg van het geheel is dood-eenvoudig: na eene korte, door voorbeelden gestaafde, schets van het ongeluk, dat huwelijken met zich slepen, welke niet uit de regte beweegoorzaken zijn aangegaan, wordt ons een gezin uit den middelstand geschilderd, welks liefde op achting en godsvrucht gegrond is; in hetwelk vlijt, orde en inschikkelijkheid heerschen; waar de opvoeding van een drietal kinderen met zorg en oplettendheid wordt behartigd; waar beschaving van hart en verstand geene vreemdelinge is, en dankbaarheid aan God de zegeningen dubbel doet genieten; terwijl gelatenheid en liefde aan de wederwaardigheden des levens den alsem ontnemen. De uitdrukking is eenvoudig, zonder prozaïsch te zijn, dikwijls zelfs kernachtig, en altijd gepast en edel. Misschien had er in het geheele stuk wat meerder poëzij kunnen zijn, zonder dat het daarom ongeschikter zoude geworden zijn voor de geringere klassen; edoch wij begrijpen zeer goed, dat men hier, om den wal te vermijden, gemakkelijk in de sloot konde geloopen hebben; dat men, namelijk, alsdan ligtelijk in het meer hoogdravende konde gevallen zijn, waarvoor men zich vooral moest wachten.

Veel minder goeds mogen wij zeggen van het in twee zan-

gen verdeelde Leerdicht van den Heer PIJL, wien wij thans voor de eerste maal als Dichter ontmoeten. Niet, dat wij hem aanleg tot de poëzij en een vrij zuiver dichterlijk gevoel willen ontzeggen; doch het ontbreekt hem nog geheel aan oefening; hij heeft nog geene magt genoeg over stijl en taal, schrijft dikwijls plat proza, en gebruikt de ergste stopregels en stoplappen. De denkbeelden, daarentegen, zijn goed gekozen, schoon geenszins nieuw; en hij zoekt ook zijn gebrek aan kracht niet te bemantelen door dat donderen en bliksemen, waarmede onze tegenwoordige duodecimo-poëetjes alles meenen te kunnen afdoen. Deze twee punten zijn zeer in zijn voordeel, en wij durven hem dus wel aansporen om zich verder in de kunst te oefenen, doch onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij in het eerste paar jaren zijne dichtvruchten alleen doe proeven aan zijne stadgenooten en vrienden. Tot een staaltje kiezen wij het volgende, eene der minst gebrekkige passages van het stuk, en dat nog al aanleiding geeft tot het koesteren van gunstige verwachtingen:

Neen! immer, dierbre Vrouw! erkennen wij uw waarde;
Gij zijt des levens vreugd en 't pronkjuweel der aarde,
Daar waar ge ons oog *verrukt* door 't maagdlijk inkarnaat;
Of *als* '*t verrukte* hart uw teêrheid gadeslaat
Als vrouw en echtgenoot, of wij met stil genoegen
Voor 't dier geschatte kind uw zachte borst zien zwoegen;
Ook daar zelfs, *waar het scheen of hadt ge uw taak volend*,
Blijft door het mannenhart nog uw waardij erkend.
Kon ons de lieve maagd door lokkend schoon bekoren,
Onze eerbied voor *uw seks gaat dan ook niet verloren*,
Wanneer u de ouderdom met zijne sneeuw bedekt,
En gij door vleijend schoon ons niet meer tot u trekt;
Dan blijven wij, vervuld van eerbied *voor uw jaren*,
Zoo gaarn nog op uw deugd en zachte godsvrucht staren,
En voelen we in uw *toon* (??), door blos noch tooi geboeid,
Hoe 't vrouwelijk gevoel voor hooger aanzijn gloeit.

De Garde d'honneur, of Episode der Regering van NAPOLEON BUONAPARTE, *door* J. A. BOYMANS, *van Utrecht, in* 1813 *als Garde d'honneur opgeschreven. Uit het Fransch. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1823. *In gr. 8vo. XLVIII, 97, LI, en weder XXVIII Bl. f* 2 - :

Dit werkje enkel eene vertaling zijnde van het *Fransche* stuk,

le

le Garde d'honneur, ou Episode du Règne de Napoleon Buonaparte, door ons in 1822, No. XIV, bl. 585—589, beoordeeld, zoo verwijzen wij onze Lezers daarhenen.

De Ontdekkingsreis in de Zuidzee en naar de Behringstraat, gedaan in 1815—1818, onder bevel van OTTO VAN KOTZEBUE, *voor de Jeugd bewerkt, door* C. HILDEBRANDT, *en met eenige veranderingen in het Nederduitsch overgebragt door* J. VAN WIJK, R. Z. *Met Portretten. II Deeltjes. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. *In kl. 8vo. Te zamen* 561 *Bl. f* 2 - 70.

Onze lezers kennen reeds de reis van KOTZEBUE, uit ons verslag, daarvan gegeven in 1822, No. XV, en in 1823, No. II. HILDEBRANDT is op den inval gekomen, dezelve voor kinderen te bewerken, in den smaak van CAMPE's *Ontdekking van Amerika*; en de met zoo veel lof bekende VAN WIJK heeft het op zich genomen, die bewerking voor kinderen in een *Nederlandsch* gewaad te steken, zoodat, hetgeen dáár bepaaldelijk voor *Duitschland* geschikt was, nu, door hetgeen voor de *Nederlandsche* jeugd bevattelijk is, vervangen wordt, en ook in een Aanhangsel de *Nederlandsche* Reizigers rondom de Wereld, die in het oorspronkelijke vergeten waren, nevens de anderen vermeld worden. Men kan van de kunde des Schrijvers van het *Aardrijkskundig Woordenboek* wel verwachten, dat hij in de vertaling, vooral der eigennamen, geene misslagen begaan zal, gelijk wij die niet zelden elders hebben aangetroffen. Het spreekt van zelve, dat al het zuiver wetenschappelijke daaruit genomen, en alleen de reisgevallen, beschrijving van vreemde landen en volken en natuurvoortbrengselen, kortom het algemeen bevattelijke en onderhoudende voor kinderen (die dan toch iets van de Aardrijkskunde dienen te weten) daarin gelaten is. Echter wenschten wij wel, dat de toch niet zeer belangrijke reisavonturen en de invallen der kinderen een weinig bekort, en daarentegen van de landen, die KOTZEBUE in zijne reis als bekend vooronderstelt en mogt vooronderstellen, doch die het aan kinderen zoo zeer niet zijn, b. v. *Chili*, *Kamtschatka* enz., iets meer gezegd ware, b. v. uit de voortreffelijke berigten van den Heer DE CHAMISSO, in het derde Deel des werks, die geenszins het onbelangrijkste ge-

gedeelte daarvan uitmaken. Uit het voorbeeld van CAMPE zouden wij bijkans besluiten, dat deze kundige opvoeder, voor *reisbeschrijvingen*, aan het doorloopende *verhaal*, boven de *zamenspraak*, de voorkeur gegeven heeft, daar hij laatstgemelden vorm in geen der door hem uitgegevene reisverhalen, maar slechts in *geschiedenissen* (waar of verdicht) heeft gebezigd. Nogtans kan de hier gebezigde Methode ook haar nut doen voor kleinere kinderen, wanneer slechts een bekwaam onderwijzer dezelve niet zoo ver gevorderd acht, als hier vooronderstel̄d wordt, hun de ligging der landen behoorlijk aanwijst, en daarvan het een en ander verhaalt.

De beide Deeltjes prijken met de Portretten van den zonderlingen TAMEAMEA, Koning der *Sandwich*-eilanden, (dien wij niet voor zoo *goed* houden, als hij hier telkens genoemd wordt) en van den beminnelijken KADOE (niet CADU.)

Gedurig lezen wij KOTSEBUE. Waarom dezen naam verminkt? Begint dit Mode te worden in de nieuwe *Nederlandsche* spelling, dat men ook de eigennamen niet meer laat zoo als zij zijn? Zoo lezen wij thans LUTER, LOURENS (hoewel men *lauwer* blijft schrijven) enz. Eerlang zullen wij dan ook wel MOURITS en misschien *Pous* zien spellen!

Het Leven en de Daden, van de doorluchtige Zeehelden, J. VAN HEEMSKERK *en* P. P^z. HEIN. *In Gesprekken tusschen eenen Vader en zijne Kinderen*, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Platen en Portretten. Te Amsterdam, bij* Schalekamp, van de Grampel en Hansen. 1824. *In kl. 8vo. IV en 249 Bl. f* 2 - :

Een lief boekje, tot deszelfs oogmerk geschikt, en waardig, dat over DE RUITER op te volgen. Het eerste verhaal betreft slechts voor een klein gedeelte VAN HEEMSKERK, daar de togt naar en de overwintering op *Nova-Zembla* de ruimste plaats beslaat. Dit konde misschien niet anders; maar daarom had dan ook de titel anders kunnen gesteld zijn. De verhalen zijn afgewisseld met brokken van verzen van TOLLENS, PAMOENS, VAN ALPHEN, HELMERS, VAN DAM VAN ISSELT, en met opmerkingen over in de geschiedenis voorkomende zaken, als over den *walvisch*, (hier had een woord over den visch, door welken JONAS werd ingeslokt, gepast geweest) over de *Samojeden*, *Brazilianen*,

ren-

rendieren, *het noorderlicht*, ezv. Wij mogen niets overnemen; anders hadden wij bl. 153 daartoe bestemd, uit zoo zeer veel, dat tot aanprijzing dienen kan. Recensent laat het dus bij eene opregte dankzegging aan den schrijver, en gaf gaarne het hem gezonden exemplaar tot premie aan een' leesgragen jongen, die het boek ook spoedig, met gretigheid, ten einde las. De schrijver doet ons meer van deze soort verwachten, en daar mag men zich over verblijden.

Onze achting voor zijn talent in dit vak, en onze belangstelling in de vervulling der opgewekte verwachting, doet ons hem verzoeken, vooral niet met overhaasting te arbeiden, en eenige bescheidene aanmerkingen maken, waarmede hij voordeel doe.

Over de ijsbeeren praten de kinderen te grappig. *Hendrik* noemt hen zelfs „*lieve diertjes*," nadat *vader* hen monsters genoemd had; en dit schijnt eene onnoozelheid te verraden, die eene teregtwijzing krijgt (bl. 33), welke echter door een vroeger verhaal zoo overtollig, als die onnoozelheid onnatuurlijk is. Het past niet, (Recensent heeft dit, bij de beoordeeling van OUDEMANS' werkje over H. DE GROOT, ook al aangemerkt) dat *kinderen* zulke aanmerkingen maken, als *Koenraad* over de bedriegelijkheid der hoop (bl. 47), over rozen en doornen (bl. 79), *Hendrik* over de heerlijke poëzij van TOLLENS, en de aansporing om op God te vertrouwen (bl. 65), *Eduard* over de kleine handelmaatschappijen (bl. 175) ezv. Dat moeten *onderwijzers* zeggen. Bl. 102 zeggen de kinderen te zamen dank voor het gesprek, „waaruit wij," dus spreken zij, „op de overtuigendste wijze gezien hebben, dat, als de nood het hoogst gerezen is, de goede God tevens met zijne hulp het naaste bij is." Waar en goed; maar de onderwijzer moest dat zeggen. Dat de kinderen *Latijn* moeten lezen, dat ze niet kennen, en vader overzetten moet, is ook te raar, (bl. 228 ezv.) Over de godsdienstige naauwgezetheid op malle gebruiken meenen wij, dat tot kinderen althans anders, dan bl. 112 geschiedt, moet gesproken worden, opdat zij niet meenen, dat bijgeloof onverschillig is.

Taal en spelling zijn vrij goed. *Laten wij*, voor *laat ons*, zij den schrijver en zoo velen ontraden (men zie WEILAND's *Woordenboek*); maar *ons herinneren aan*, voor *aan ons herinneren*, vonden wij ook eens, doch elders beter.

Voor

Voor hem moet, bl. 142, zijn *voor zich*. Is *rundvleesch* niet zoo goed als *ossenvleesch*, bl. 34?

De schrijver ziet, dat de Recensent zijn boekje *las*, die deze aanmerkingen niet maakt, dan opdat hij den man nuttig moge zijn, wiens arbeid voor de Nederlandsche jeugd hij weet te schatten.

Comische Pleidooijen, enz. door A. ALEWIJN, R. HENNEBO, J. DE MARRE *en* J. J. HARTSINCK. *Alsmede Proces Crimineel van* A. VAN OVERBEKE *tegen zijne holle Kies. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1823. *In kl. 8vo. 120 Bl. f* 1 - :

De waarschuwing *risum teneatis* op den titel was voor ons overbodig, want waarlijk wij vonden niets, dat gelachwekkend was. De smaak voor deze soort van poëtischen arbeid is reeds lang voorbij; en, spreke tegen wie wil, de smaak is oneindig verbeterd. Maar zacht! de *Oudhollandsche Kermisparnas* vond, zegt de uitgever, bijval; het pleidooi *in de Regentenkamer van den Amsterdamschen Schouwburg* ziet thans voor het eerst het licht; het pleidooi te *Puitervéén* is sinds vijftig of zestig jaren niet meer vertoond, maar vroeger behaagde het zeer; uit hetzelve en uit OVERBEKE's proces zijn de aanstootelijkste en onhebbelijkste uitdrukkingen weggelaten, en het stuk van HENNEBO komt zeldzaam voor. Over den smaak valt niet te oordeelen. Zoo het publiek meer gelijksoortigs van sommige thans vergetene dichters begeeren mogt, is de uitgever tot de verzorging genegen. Het zou ons smarten, zoo hij daarbij zijne rekening vond.

Drie Kaarten. No. 1. *f* : - 60; No. 2. *f* 2 - :; No. 3. *f* 2 - 20.

Wij hebben van de Boekhandelaars ARBON en KRAP, te *Rotterdam*, ontvangen eene, zeer voldoende, Schetskaart, die de bekorting aanwijst der vaart van de in *Goeree* binnenkomende en naar *Rotterdam* gedestineerde schepen, door het geprojecteerde Kanaal van *Voorne*. Naauwkeurig en net is dezelve, en men overtuigt zich van het belangrijke dezer Kaart, als wij slechts herinneren, dat de weg, die *nu* genomen wordt, en de weg, door het Kanaal te nemen, even juist geschetst zijn. — Elk deskundige *Rotterdammer*, en die de locale gesteldheid dier Stad kent of te kennen wenscht, zal zich een dienst gedaan vinden, door de aanwijzing der poorten, bruggen, publieke gebouwen ezv., op eene andere fraaije Kaart in het Nederlandsch, Engelsch en Fransch gedaan. — Even fraai is de nieuwe Reiskaart voor het Koningrijk der Nederlanden en een gedeelte van Frankrijk en Duitschland. Beiden zijn even keurig en naauwkeurig, en te meer waard, bruikbaar en gemakkelijk, daar zij op doek zijn, en in een koker van zeer klein zakformaat. — Het genoegen, dat wij aan deze voorwerpen vonden, deed er ons, in onze Boekbeschouwing, van melden, omdat wij het zoo gaarne aan velen gunnen.

BOEKBESCHOUWING.

TAC. ROORDA Commentarii in aliquot Jeremiae loca. Gron. apud *W. van Bockeren*. 1824. 8vo. 126 pag.

J. J. BURGERHOUDT, Specimen Academ. inaug. de coetus Christianorum Thessalonicensis ortu fatisque, et prioris Pauli iis scriptae epistolae consilio atque argumento. L. B. apud *L. Herdingh et Fil.* 1825. 8vo. 187 pag.

J. HOOG, Specimen Acad. inaug. de coetus Christianorum Philippensis conditione primaeva, et epistola iis ab Apostolo Paulo scripta praecipue dijudicanda. L. B. apud *Haak et Soc.* 1825. 8vo. 178 pag.

JAC. BORSII Dissertatio Theol. inaug. de primorum hominum Christianorum vita privata. L. B. apud *Haak et Soc.* 1825. 8vo. 112 pag.

Deze vier stukken, ons gelijktijdig toegezonden, voegen wij, om ten spoedigste een kort verslag derzelven te geven, te zamen, daar ze, alle vier, uitgegeven en openlijk verdedigd zijn ter verkrijging van de doctorale waardigheid in de Theologie; en in derzelver opgave hebben wij geene andere orde gevolgd, dan die van den tijd, waarop dezelve verdedigd zijn. Aangenaam was het ons, vier zoodanige stukken te ontvangen, die een sprekend bewijs opleveren, hoezeer men bij ons zich beijvert, om jongelingen aan te kweeken, die het Hervormd Kerkgenootschap tot sieraad en nut mogen verstrekken, en hoe het niet ontbreekt aan dezulken, die, met de uitmuntendste verstandsvermogens begaafd, er zich op toeleggen, om in het openbaar te toonen, dat zij van de gunstigste gelegenheid het geschiktste gebruik weten te maken.

Ieder dezer ſtukken zou een uitvoerig verſlag verdienen; dan, indachtig aan de inrigting van dit Tijdſchrift, en wel wetende, dat de Redacteur, om goede redenen, op beknoptheid geſteld is, moeten wij dezelve betrachten. Trouwens, elk dezer ſtukken beveelt zich, uit hoofde van deszelfs bewerking, deskundigen genoegzaam aan, vooral wanneer men ze als jeugdige Akademiſche proeven beſchouwt.

No. 1 bevat aanteekeningen op eenige plaatſen van Jeremia. Dezelve zijn door den Schrijver aan zijnen vader, Predikant te Britſum, een dorp in Vriesland, derwijze opgedragen in de voorrede, dat die opdragt vader en zoon evenzeer vereert. De aanteekeningen zelve zijn alle, door de bewerking, van geen gering belang. Men vindt daarin een gepast gebruik der oude overzettingen, eene zedige beoordeeling der nieuwſte en voornaamſte uitleggers, en eene verſtandige aanwending der kritiek. Bijzonder merkt men daarin op eene grondige beoefening der Oosterſche, vooral der Arabiſche letterkunde, waardoor de geachte T. ROORDA meer beoogd heeft om van nut te zijn, dan wel om te ſchitteren en met eene ijdele praat van bonte geleerdheid uit te blinken. Hoe veel, immers, door hem aan die letterkunde gedaan is, heeft hij onder anderen getoond door het ſchrijven zijner fraaije Disſertatie over het leven en de daden van Abul Abbas Amed, den eerſten der Tuloniden; welk ſtuk, uit handſchriften der Leidſche Bibliotheek vervaardigd, hij verdedigd heeft onder het praeſidium van Prof. HAMAKER, en door welks lofwaardige verdediging hij, zoo wij meenen, eershalve den graad van Doctor in de Litteratuur aan de Leidſche Akademie verkregen heeft.

No. 2 handelt over den oorſprong en de lotgevallen der Christenkerk te Thesſalonica, en over het oogmerk en den inhoud des eerſten Briefs van Paulus, aan dezelve geſchreven. Door dit ſtuk heeft de Heer J. J. BURGERHOUDT de doctorale waardigheid op de plegtigſte wijze verkregen, daags na het groote Akademiefeest te Leiden. Wij vergenoegen ons, met een enkel woord te verklaren,

dat

dat dit ſtuk van een uitſtekend nut is, zoo wel om den toeſtand der kerk te Theſſalonica regt te doen inzien, als ter verklaring van den eerſten Brief des Apostels aan dezelve, welke Brief voornamelijk, en bijkans alleen, hier in aanmerking kon komen.

No. 3 heeft een ſoortgelijk, deels geſchied-, deels uitlegkundig, onderwerp; den toeſtand der Christenkerk te Philippi, voor zoo ver dezelve voornamelijk uit den Brief, door Apostel Paulus aan die gemeente geſchreven, te beoordeelen is. Zonder bepaald oogmerk, ja tegen zijne verwachting, is de jeugdige Schrijver, J. HOOG, op dit ſtuk, ten zelfden dage met BURGERHOUDT, den 9 Februarij, met de kap tot Doctor der Godgeleerdheid gepromoveerd; een ſtuk, insgelijks voor de kerkelijke geſchiedenis zoo wel, als voor de gewijde uitlegkunde, van wezenlijk belang.

No. 4 heeft tot Schrijver den Heer J. BORSIUS, een waardig kweekeling der Amſterdamſche Illustre School; op welke hij zijne ſtudiën willende volbrengen, door de wet verpligt was, om in het openbaar tot Doctor in de Theologie te promoveren. Door het lezen van NEANDER's *Gedenkwürdigkeiten aus der Geſchichte des Christenthums und des Christlichen Lebens*, kwam hij op de gedachte, om, met raadpleging zijns geachten leermeesters VAN HENGEL, tot onderwerp te kiezen *het private leven der eerſte Christenen.* Hij heeft zich bepaald tot de Christenen, die vóór de derde eeuw geleefd hebben, en hun *burgerlijk*, *huisſelijk* en *godsdienſtig* leven, in drie afzonderlijke hoofdverdeelingen, beſchouwd. Het onderwerp is niet van de gemakkelijkſte, maar voorzeker allerbelangrijkst, en door den Schrijver niet alleen uit de beste bronnen geput, maar ook met oordeel en ſmaak behandeld.

Wij eindigen met onzen tijd geluk te wenſchen, in welken zulke waardige jongelingen tot Godsdienstleeraars kunnen aangekweekt worden.

Huisselijk Feestboek, of Uren aan Godsdienst en Deugd gewijd. Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij H. en E. Meijer, Hz. 1823. *In gr.* 8*vo.* 233 *Bl.* *f* 2-50.

Dit boek zal geen nuttig huisboek van vroegeren of lateren tijd verdringen: hierin zijn wij het met den Vertaler (Voorberigt, bl. VI) eens; maar dat dit geene voldoende reden zij, om het getal der uit het Hoogduitsch vertaalde werken te vermeerderen, ziet elk. En, hebben wij geene huisboeken, echt godsdienstige huisboeken, in onze taal opgesteld, genoeg? Recensent oordeelt, dat er te veel zijn. De huisselijke Godsdienst onzer vaderen had zoo vele hulpmiddelen niet, maar de Bijbel werd hun gemeenzamer, en, wij vreezen het, geoefende kennis in het woord Gods heeft, bij zoo velen toevoer van stichtingsboeken, niet gewonnen. Ook dit boek hadden wij alzoo wel kunnen missen, hoe nuttig het, op zichzelve, zij, en zich, vooral door zijne beknoptheid, aanbevele; immers het bestaat uit zeventien *Overdenkingen op Feestdagen en bij onderscheidene gelegenheden*, negen *Overdenkingen over het Avondmaal*, en zeventien anderen, onder den titel van *gemengde Overdenkingen*. Niet elke *overdenking* voldoet aan derzelver naam. Men leze eens die *op eenen Bededag*, die even zeer op elken anderen past. Niet ééne overdenking zal men echter lezen, zonder gesticht, en goed gesticht te worden; waarom de Recensent dan ook gaarne dit boek in gebruik wenscht bij allen, die nog behoefte aan een zoodanig, of aan afwisseling, hebben. Meer dan ééne overdenking, vooral van de laatste zeventien, verdient niet alleen gelezen te worden, maar kan tot gepaste Christelijke zamenspraak en ernstige eenzame overweging aanleiding geven. De Schrijver openbaart zich als een met den Godsdienst des harten ingenomen, verlicht Christen, die regt goed weet te spreken tot heiliging en vertroosting zijner Medechristenen. Ook voegt de stijl genoeg aan den aard des werks.

Op

Op taalfeilen zal de Nederlandsche lezer niet stooten. Éne uitdrukking heeft ons toch gehinderd: „ *Waar is de gelukkige, die de hoofden zijner geliefden tellen kan, en geen derzelven vermist?*" De Vertaler zal zelf wel voelen, dat het naauwkeuriger en waardiger uit te drukken geweest ware, wat hier gemeend wordt. — Wij laten op deze *Uren* het te gelijk ons toegezonden werk volgen, getiteld:

Uren, toegewijd aan de hoogste belangen des levens. Voor jeugdige Christenen. Voorafgegaan door een Dichtstuk van W. H. WARNSINCK, BZ. *Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1825. *In gr.* 8*vo.* 307 *Bl. f* 3-:

Zeker staat de naam van onzen edelen WARNSINCK tot aanbeveling dezes boeks op den titel, en daartoe is denkelijk zijn dichterlijk talent begeerd. Recensent, dit dichtstuk gelezen hebbende met dat genoegen, dat de taal des harten van dien gevoeligen Dichter altijd hem verschaft, wenschte toch, dat WARNSINCK niet dikwijls in het geval komen mogt, om...... Doch, hij zal hem wel begrijpen. De naam van den Uitgever waarborge steeds genoegzaam de waardigheid des boeks, al is het *naar* het Hoogduitsch, of *daaruit* vertaald. Van zijne pers blijve niets komen, dan wat nuttig is en schoon.

„ Daarvoor houdt gij dan ook dit boek?" Ja, Lezers! en dat sprak van zelve. Schaft het u maar aan, en gij zult het der jeugd vooral in handen wenschen, al houdt gij het minder geschikt tot *premie* op onze scholen, zoo als de Uitgever, dan wel, gelijk wij, tot eene gedachtenis voor jonge lieden, die hunne Christelijke geloofsbelijdenis deden, of afleggen zullen. Het boek, in den deftigen stijl der ernstige en verlichte godsvrucht geschreven, is dit allezins waardig, al oordeelt men dan ook deszelfs overbrenging in onze taal geene behoefte te zijn.

Ziet hier de onderwerpen (van dezelve hadden wij voor of achter het werk gaarne de opgave gezien; dit is ge-

makkelijk en goed): *De Kindschheid. Godvruchtige Geloften bij de aanneming tot Lid der Kerk.* (De Recenfent vroeg aan een kind, op de katechizatie: „Zijt gij al een Lid der Kerk?" Het meisje antwoordde: „Ja! want ik ben gedoopt," en had gelijk. Dus beter: „bij de aflegging der Geloofsbelijdenis.") *Het Berouw — eene Goddelijke treurigheid*, 2 *Cor. VII:* 8—10. *Het eerste Avondmaal. De zegen eener reine jeugd. De verzoeking ten kwade. De groote keus voor het leven. Genoegen in het dagwerk. De Vriendschap. Gezellige genoegens. De Nood, een vriend van den mensch. Het genot der Natuur voor den Godvruchtigen. De edele blijmoedigheid van den Christen bij de graven zijner Geliefden, De Jeugd, de bloeitijd der hoop. Ons leven vaart spoedig weg. De Zondag. De gezegende viering van het heilig Avondmaal. Blikken des geloofs in het eeuwige Vaderland.*

Het verwonderde ons, hier geene herinnering van den Doop aan te treffen, en dat speet ons, dewijl deze, zoo vruchtbaar, echter te weinig als zoodanig gekend, althans aangewend wordt. Over den dood van Jezus, tot wien WARNSINCK zegt:

„Schuldverzoener! door uw dood en lijden
Schenkt Gij ons den toegang tot Gods troon!"

hadden wij wel, waar over de Avondmaalsviering gehandeld wordt, eene andere manier van voorstelling gewenscht; doch geen Christen, die het verband onzer zondenvergeving met dien dood erkent, alleen naar het Evangelie, zal zich ergeren. Eene en andere uitdrukking had wel eenige bepaling vereischt, b. v. dat Jezus zelf van de voltooijing zijns werks moest afzien, en die, bij zijn sterven, aan de zwakke leerlingen toevertrouwen, bl. 53; doch zulke lezers, voor welken dit boek geschreven is, verhelpen die ligtelijk. Wij mogen niets uitschrijven. Zegen Gods vergezelle dit boek, waar het kome! en, o! dat alle Christenen zoo regtzinnig waren, dat zij zich niet behoeven te schamen, wanneer zij hier lezen (bl. 46): „*Zelfs in de heilige schaduw van het kruis zoe-*

ken

ken wij vergeefs verkwikking en rust voor onze ziel, indien wij niet, met ongeveinsden ernst, naar gelijkvormigheid aan onzen Verlosser trachten"!

Uren voor de Eeuwigheid geleefd. Tafereelen uit het hoogere leven van een' Christen. Door BERNARDUS VERWEY. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1824. *In gr. 8vo.* 265 *Bl. f* 3-:

Alweder *Uren!* Nu, alle uren, die ons gegeven worden door zoo vele onderwijzers, behoeven wij juist niet waar te nemen. Men kan eene keuze doen, en elk Schrijver heeft min of meer *zijn* publiek. Dit onvertaalde werk bewijst, bij vernieuwing, hoe werkzaam de gunstig bekende VERWEY zijne ruste besteedt. Van eenen zoo beschaafden, verlichten, en derhalve ook echt-liberalen Godsdienstleeraar *verwacht* men niets dan hetgeen goed en schoon is. Door oorspronkelijkheid onderscheidt zich dit werk wel niet zoo zeer, dat men hier wat nieuws zoude aantreffen; maar het bekende en nooit genoeg herinnerde wordt, dit erkennen wij gereedelijk, op eene aangename en belangwekkende wijze voorgedragen. De XVI *Vertoogen*, waarin dit boek is afgedeeld, hadden wij gaarne met nog een en ander vermeerderd gezien, waarvoor wij dan de *Aanteekeningen* gemakkelijk zouden kunnen missen. De stijl dunkt ons niet altijd evenredig aan den aard der gewigtige en gemoedelijke onderwerpen, hier behandeld, en niet weinig had naauwkeuriger onderscheiden, juister bepaald en duidelijker ontwikkeld behooren te zijn. Laat ons de ruimte niet toe, dit ons oordeel, in het breede, te wettigen, wij maken daarop den Schrijver zelven alleen opmerkzaam. Is het verband van het tegenwoordige met het toekomende wel altijd in het oog gehouden? Hoe moet de redenering worden opgevat, bl. 34: „ Uit de eenzaamheid kwam toch ook menig kwaad te voorschijn! — En juist dit is herhaald bewijs, dat alleen de deugdzame zich kan afzonderen, zonder voor zich-

zelven te beven; want, omdat zij voor zichzelven schrikten, *ontwierpen* de boozen in het eenzame hunne *ontwerpen.*" (Ontwerpen ontwerpen?) *Vriendschap* en *Liefde* is waarlijk noch karakterkundig, noch logisch rigtig behandeld. Maar, wat zullen wij zeggen? Nog dit, dat het ons allerwegen is gebleken, dat VERWEY zich overhaast, en er meer vlugtig overheen geloopen, dan, zoo als men zegt, er op gezeten heeft. En het is hiertegen, dat wij hem, uit achting voor het publiek en voor hemzelven, waarschuwen. Hij schrijve liever wat minder en bedaarder. Sluit een lessenaar en leestafel de eenzaamheid uit? Zoo schijnt het bl. 35. Een schuldige, die ongelukkig wordt, heeft een' vriend, (bl. 122) door wiens zorg hij zoo ver komt, dat *hij zelf*, die niets betalen kan, zijne schulden doet betalen! In den vroegen morgen eene speeltafel naast een' welbereiden disch, met fruit, fijne wijnen en gebak! bl. 61. Hoe vindt het VERWEY zoo mooi? De man was waarlijk zelf te vroeg klaar, en van daar zulke rariteiten, waarvan wij de lijst niet willen vermeerderen, omdat het ons spijt van een anders zoo nuttig boek, dat versierd is met een heerlijk titel-vignet.

Het Huisselijk Leven. Drie Leerredenen, gehouden in de nieuwe Israëlitische Kerk te Hamburg, door Dr. G. SALOMON. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* Gebroeders van Arum. 1825. (*Uitgegeven voor rekening van den Vertaler.*) *In gr. 8vo. 76 Bl. f* 1-90.

Leerredenen van eenen *Jood* zijn vrij zeldzaam in den boekhandel; maar dezulke, die in vele opzigten goed, ja voortreffelijk mogen heeten, zijn het gewis nog meer. Dit echter schromen wij niet van het onderhavig drietal te beweren. Op den vorm, als predikatiën, moge veel zijn aan te merken; ook de *Christenen* in het naburig Duitschland maken zich te dezen aanzien, voor een groot deel, schuldig; de inhoud is veelzins leerzaam, treffend,

voor-

oorspronkelijk, en, zoo men acht geeft op het land, waar, en de natie, tot welke zij gevoerd zijn, onzes oordeels nog meer gepast en treffend. Er zullen er misschien zijn, die geen regt denkbeeld hebben van eene *Joodsche* kanselrede. *Predikt het Evangelium*, is immers de groote les. Doch, hoe dikwijls ontleenen ook wij teksten uit de boeken des Ouden Verbonds; Jezus en zijne Apostelen deden het zelve, in navolging hunner tijd- en landgenooten; en is niet het Evangelie, als eene kern in de schaal, in het Oude Testament besloten? Karakteristiek *Joodsch* mogen wij het gewis noemen, dat een *zevental* van aanmerkingen het ligchaam van elke leerrede, of hare toepassing, uitmaken; doch wie zal zich juist aan deze verkiezing ergeren? Andere predikers hebben immers hun bepaald drie- of vijftal, en wat dies meer zij.

De eerste redevoering heet: HET HUIS; *of de inwendige gesteldheid onzer huizen, en de verhevene waarde van het huisselijk leven.* De tekst is *Ps.* CXXVII: 1ª: *Wanneer de Heer het huis niet bouwt, te vergeefs arbeiden daaraan de bouwlieden;* waaraan men (zeker niet uitlegkundig juist) de beteekenis geeft: *Huisselijke welvaart kan alleen door godsvrucht bevorderd worden.*

De tweede (ligt wel de fraaiste van de drie) DE VROUW. Tekst, *Spreuken* XXXI: 30: *Bevalligheid is bedrog; schoonheid vergankelijk: eene godvruchtige vrouw alleen blijft prijzenswaardig.* „Onze tekst geeft door gods„vrucht te verstaan," zegt de redenaar, „een kinderlijk, „vroom geloof aan den Onzigtbaren, den Eeuwigen; een „geloof, dat het verstand aanneemt, en waarmede het „gevoel instemt. Haar, die dit geloof bezit, is gods„vrucht een stil en bemoedigd voortgaan op den aange„wezen weg, zoo als natuur en openbaring dit vorde„ren; haar is godsvrucht de behartiging van haren pligt, „en de onwankelbare overtuiging, dat der vrouw, door „hooger hand, geene geringere bestemming is aangewe„zen, dan om aan het leven de schoonste strekking, aan „de deugd de hoogste waarde, aan het geluk eenen vas„teren duur, en zelfs aan de moeiten en lasten van het

„ ondermaansch bestaan de beste wijziging te geven." Het bedoelde zevental van vereischten is hier voorts *een vroom gemoed*, *een gezond verstand*, *eene bescheidene inborst*, *een waakzaam oog*, *eene weldoende hand*, *grootheid van ziel*, en *verhevene moederliefde*.

De derde heet: HET HUISGEZIN, en begint aldus: „ Hoe moet ik leven om volmaakt te worden? vraagt „ de diepdenkende David in zijnen 101 Psalm. Ik zal in „ opregtheid des harten wandelen," enz. Deze *vraag* vinden wij in onze vertaling, of die van VAN DER PALM en MUNTINGHE, niet, (hoewel er eenige aanleiding toe bestaat.) De tekst is *Ps.* CXIX: 54: *Uwe inzettingen zijn mij ten lofzang in het huis mijner vreemdelingschap*. „ Treffender," zegt hij, „ kunnen de vereischten van een „ godgevallig huisgezin niet worden uitgedrukt, dan in „ deze weinige woorden. Wanneer Gods geboden, de „ wetten van den godsdienst, der deugd en des verstands, „ het lied des huizes zijn, dan bevorderen deze daarin de „ welluidendheid en de zuiverste harmonie." De opgave is vervolgens deze: *Het* (-zelve lied) *bezielt den vader; het make de moeder gelukkig; het zij de spiegel*, *waarin de kinderen zich beschouwen*; *vroegtijdig leeren zij den hemel*, —*spade de wereld kennen; in zulk een huis ontstaat niets toevalligs*; en *beraden wandelt men daar door het leven*. Op zulk eene opgave zijn gewis aanmerkingen te maken; maar de ontwikkelde bijzonderheden zijn dikwijls fraai, meest altijd goed en verstandig.

Inderdaad, geen boekverkooper had, onzes oordeels, behoeven te aarzelen, dit boekje voor zijne rekening uit te geven, waarvoor wij, integendeel, den vertaler bedanken, en dat wij *Joden* en *Christenen* gelijkelijk aanbevelen. Ach, dachten alle zoogenaamd bekeerde *Joden* dus Christelijk, liefderijk en verstandig!

Ma-

Matière médicale pratique. D. i. *Praktisch Handboek over de Materies Medica*, *door* J. F. KLUYSKENS. *Iste Deel. Te Gent*, *bij* A. B. Steven. 1824. *In gr.* 8*vo. Behalve de Voorrede en Inleiding*, 526 *Bl.* *f* 4-50.

Een goed en bruikbaar Handboek over de *Materies Medica* te schrijven, is een even moeijelijk als nuttig werk. Immers wien is het onbekend, dat er geen uitgebreider, geen met minder echt wijsgeerigen geest bearbeid vak der geneeskundige wetenschap bestaat, dan juist de Leer der Geneesmiddelen; en wie, die niet verblind is door het denkbeeld eener ingebeelde volmaaktheid onzer wetenschap, zal ontkennen, dat, onder de menigvuldige Handboeken over dit vak, het getal der goede en bruikbare naauwelijks noemenswaardig is. En wanneer men daarbij bedenkt, dat het toenemend aantal van geneesmiddelen en nieuwe uitvindingen ook de uitgave van nieuwe Handboeken noodzakelijk maakt, dan zal men gaarne toestemmen, dat zulk een arbeid thans geenszins nutteloos of overtollig kan genoemd worden; en de Heer KLUYSKENS verdient den dank van het geneeskundig publiek, dat hij zulk eene taak wel op zich heeft willen nemen.

Afkeerig van alle chemische en mechanische verklaringen, en door de groote vorderingen der Scheikunde in onze dagen niet weggesleept, verklaart de Hoogleeraar de werking der geneesmiddelen niet uit de eigenschappen der doode stof, maar uit die des levenden ligchaams. *Les médicamens*, zoo schrijft hij, *ne paraissent avoir d'autre action sur l'economie animale, que de modifier les propriétés vitales, et d'autre utilité dans les maladies, que de déterminer une réaction salutaire des parties, sur lesquelles ils sont appliqués, ou qui reçoivent leur influence.* En later: *C'est parce qu'on rapportait tout aux principes matériels des médicamens, et presque rien aux effets, qu'ils exercent sur le corps vivant, qu'on a tant erré dans leur classification.* Het verwonderde ons daarom, dat de Schrij-

ver

ver de verdeeling van MURRAY heeft overgenomen, in welke de beide laatste klassen op beginselen rusten, door hem vroeger verworpen.

De meest bekende, ook de nieuwste geneesmiddelen worden opgegeven, met veel klaarheid en beknoptheid behandeld, hunne physische en chemische eigenschappen niet alleen, maar ook (waarop het hier bovenal aankomt) hunne werking op het levend organismus voorgedragen, en derzelver nut in verschillende ziekten aangewezen. Omtrent dit laatste had Recensent wel gewenscht, dat derzelver indicatiën en contra-indicatiën meer bepaaldelijk vastgesteld, en inzonderheid de *algemeene Therapie* meer in 't oog ware gehouden. In een werk toch als dit, 't geen ook voor Handleiding dienen moet, kan men niet te voorzigtig zijn. Is de *Cortex Peruvianus* in de *febris hectica* en *phthisis* wel zulk een heilzaam middel, als de Schrijver beweert? Is hij het in de *pneumonieën*, na de aderlating en andere ontlastingen, als maar de expectoratie vrij, de huid vochtig is, offschoon ook het bloed eene *crusta inflammatoria* had en de pols hard bleef? Ons ten minste komen zulke uitspraken wat algemeen, en met de ervaring van anderen en, wij moeten het bekennen, ook met onze ervaring niet overeenstemmend voor. Hebben alle *febres putridæ* eene ontsteking van de ingewanden of hersenen (bl. 416)? Zijn de *Cathartica* in de *chorea s. viti*, *hysterie*, *tetanus*, *chlorosis*, *haematemesis*, *scarlatina*, *erysipelas*, *scrofulæ*, *variolæ*, *dyspepsie*, *hydrophobie*, *colica*, *ileus*, *dysenterie* zoo maar onbepaald aan te prijzen? De Schrijver schijnt hier, met HAMILTON, wiens uitspraak hij in dezen grootendeels gevolgd is, te veel aan eenen gastrischen oorsprong van vele ziekten en aan eene antigastrische methode te hechten.

Buiten deze gebreken bezit dit werk groote verdiensten, en kan, als Handboek over dit gedeelte onzer wetenschap, vooral aan de Zuidelijke Akademiën van ons Vaderland hoogstnuttig zijn. Moge het dat worden, en den kundigen Schrijver aldus voor zijne moeite en arbeid, aan hetzelve besteed, eene belooning geven, waarop dezelve eene zoo regtmatige aanspraak hebben!

J—H.

Handleiding tot het vinden der ware sterkte van het Acidum aceticum, door middel van de digtheid. Na voorafgegane proeven opgesteld door A. VAN DER TOORN. *'s Gravenhage, bij* W. K. Mandemaker. 1824. *In 4to.* 88 *Bl. en vele Tafelen. f* 2-20.

Dit welgeschrevene werk, hetwelk op iedere bladzijde blijken draagt van des Schrijvers belezenheid en ervaring, beantwoordt volkomen aan den tegenwoordigen toestand der Scheikunde, waarin men met even veel naauwkeurigheid en meetkundige juistheid behoort te werk te gaan, als in de eigenlijk zoo genoemde Natuurkunde. Het is in twee Afdeelingen verdeeld, waarvan de eerste eene beschrijving behelst van de eigenschappen en bereiding van het *Acidum aceticum*, voorafgegaan van de beschouwing der middelen, die het bepalen van de digtheid der vloeistoffen ten doel hebben; de tweede bevat de herleiding der digtheid van het genoemde zuur tot deszelfs ware sterkte, mitsgaders eene opgave van sommige atomen-getallen. Het hoogstbelangrijke verschijnsel, door MOLLERAT het eerst waargenomen (*Annales de Chimie*, T. LXVIII), dat *Acidum aceticum concentratum* in soortelijke zwaarte toeneemt door eene vermenging met water, tot dat het bijgemengde water tot het zuur staat als 112,2 : 100 (alsdan namelijk is de specifieke zwaarte wederom even groot als die van het geconcentreerde zuur), wordt hier door nieuwe proeven opgehelderd, naauwkeuriger bepaald, en verklaard uit de vermindering van volumen, of de *penetratie*, welke daarbij plaats heeft. Wanneer 29, 55 deelen water bij 100 deelen geconcentreerd Azijnzuur worden gevoegd, bereikt de soortelijke zwaarte haar *maximum*. Uit deze eigenschap volgt, dat de sterkte van het Azijnzuur, van het water afgerekend, zoo lang klimt met de graden van den vochtmeter, tot dat deze de grootste densiteit aanwijst, welke het Azijnzuur bereiken kan; dat daarentegen boven dit punt de sterkte

door

door eenen teruggang der graden van den vochtmeter wordt aangewezen. Door gepaste bijvoeging van water moet men derhalve onderzoeken, wat hiervan zij, eer men uit de densiteit van een gegeven Azijnzuur tot deszelfs sterkte kan besluiten. Doelmatige Tafels, om bij dit onderzoek te gebruiken, vindt men bij de tweede Afdeeling gevoegd; terwijl de eerste Afdeeling mede van niet minder dan 16 Tafels voorzien is, welke allen met de meeste juistheid zijn opgesteld. Geen Scheikundige zal, zoo wij vertrouwen, dit werk zonder nut lezen, of liever bestuderen, want hiertoe is het meer nog dan tot lezing ingerigt. Bovenal lazen wij het vierde onderdeel van de eerste Afdeeling, handelende over de digtheid, als middel om de zamenstelling van mengsels te bepalen, die uit twee vloeistoffen bestaan, met uitstekend genoegen. — Druk en papier zijn beiden prijzenswaardig.

Ernstige en herhaalde Waarschuwing aan allen, die de waarheid liefhebben, tegen de ongeoorloofde en verderfelijke Koepokinenting, enz. Door A. CAPADOSE, *Med. Dr. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1825. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 185 *Bl. f* 1-80.

Recensent heeft in deze *ernstige Waarschuwing* denzelfden *esprit de contradiction* gevonden, dezelfde drogredenen en denzelfden toon, als in de vroegere produkten van dezen Schrijver, en er ook, niettegenstaande des Schrijvers verzekering, dien ernst in gemist, welke hem kenmerkt, dien het om waarheid, en om waarheid alleen, te doen is. Een bewijs daarvan zij de wederlegging der vroegere Recensie op bl. 6 en 7 der Voorrede, waaruit elk onpartijdig en oordeelkundig lezer, zoo hij ze met die Recensie vergelijkt en aan eene gezonde uitlegkunde toetst, de waarheidsliefde van CAPADOSE kan leeren kennen. Wij voor ons betuigen daaraan genoeg te hebben, en achten deze en dergelijke *Waarschuwingen* en *Bestrijdingen* geene aandacht noch ernstige wederlegging waardig.

Re-

Redevoering over den weldadigen invloed van het openbaar onderwijs op de uitbreiding en volmaking van alle de onderscheidene vakken der Geneeskunde, gehouden te Haarlem, den 5 April 1825, door J. A. VAN BEMMELEN, *Med. Doct. enz. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1825. *In gr. 8vo. 32 Bl. f* :-40.

Hoogst weldadig, zegt de Heer VAN BEMMELEN, is het Besluit van Zijne Majesteit, onzen geëerden Koning, waarbij het Hem behaagde te bepalen, dat er in de onderscheidene Steden van het Rijk Geneeskundige Scholen zouden worden gesticht, voorzien van onderscheidene Leeraren voor de Genees-, Heel-, Verlos- en Artsenijmengkunde, en bestemd zoo wel voor de Heelmeesters van het platte land, als voor hen, die in de steden het beroep van Heel-, Verlos- of Artsenijmengkundigen willen bekleeden. Inderdaad, wanneer men weet, dat deze zoo belangrijke vakken, waarin kundige mannen veel goed kunnen, en onkundigen zeer veel kwaad moeten uitwerken, op vele plaatsen, vooral in onze afgelegene landprovinciën, nog in handen van de domste wezens zijn, die, zich bij purgeer-, braak- en zweetmiddelen en bij het doen van latingen bepalende, meestal de ingewanden tot sterke ontlastingen aanzetten, als de Natuur reeds eene heilzame perspiratie op de huid heeft aangevangen, en de huid door zweetmiddelen tot eene vermeerderde uitwaseming noodzaken, terwijl de ingewanden reeds pogingen aanwenden, om eene prikkelende en het geheele gestel in wanorde brengende stof uit te werpen; van zulke ellendelingen, bij wien de ondervinding, die groote leermeesteresse in de Geneeskunde, voorbijgegaan is, zonder eenig spoor in hunne onontwikkelde hersenen achter te laten, en die niet ophouden, in iedere kwaadaardige koorts, den ongelukkigen landman, om een weinig kina uit te winnen, door herhaalde bloedlatingen per post naar andere gewesten over te zenden. Wanneer men dit weet, dan ge-

gewis moet men zich verheugen over een Besluit van Z. M., dat ten minste aan hen, die willen leeren, daartoe de deur opensſtelt; en vooral moet men zich verblijden, als men verneemt, dat dit nieuwe onderwijs in handen komt van mannen zoo als de Heer VAN BEMMELEN en de overige *Lectores*, die aan de *Haarlemſche* School geplaatst zijn. Wij willen hier niet onderzoeken, en het is er hier ook de plaats niet toe, of het niet meer verkieslijk zoude geweest zijn, de onkosten, die voor deze Scholen zullen gedaan worden, aangewend te hebben ter bezoldiging van eenen goeden Districts-Medicus; van zulk eenen, die Medicus van aanleg was, en eene geheel wetenſchappelijke opvoeding gehad had. Wij willen hier niet aanmerken, dat het onmogelijk is, alle die hulpmiddelen bij deze nieuwe Scholen te vereenigen, welke onze Univerſiteiten opleveren, en dat men toch waarlijk niet te veel kundigheden kan verſchaffen aan hen, in wier handen het welzijn en het leven onzer nijvere landbewoners wordt geſteld. Wij mogen hier zelfs niet vragen, of het niet beter is, geen Medicus, dan een' halfgeleerden te hebben. Wij zullen hier zelfs het voorbeeld niet aanhalen van een klein eiland, aan onze kusten gelegen, waar, ſedert er hoegenaamd geene Mediſche hulp meer aanwezig was, de ſterfte beneden die der naburige landſtreken gedaald was, waarboven zij zich verhief, zoo lang er een onkundige, met een *diploma* gewapende, kwakzalver zijnen onheil aanbrengenden invloed uitoefende. Neen, wij willen ons liever alleen verheugen, dat de inſtelling dezer Scholen, al neemt zij dan ook het kwaad niet geheel weg, hetzelve veel moet verminderen; en wij willen hopen, dat uit dezelve geene halfgeleerden, maar doorkundige land-genees- en heelmeesters zullen voortkomen.

Te *Haarlem* heeft de Heer VAN BEMMELEN, als Lector in de Ontleedkunde, deze School met de Redevoering, die wij hier aankondigen, geopend. Hij heeft in dezelve, op eene duidelijke, geregelde, en voor een gemengd gehoor bijzonder geſchikte wijze, gehandeld over

den

den weldadigen invloed, dien het openbare onderwijs op alle vakken der Geneeskunde ten allen tijde gehad heeft. Beginnende met AESCULAPIUS en HIPPOCRATES, die de zieken reeds omtrent zoo goed genas als de tegenwoordige Geneeskundigen, doorloopt de Heer VAN BEMMELEN kortelijk het *Griekſche* en *Romeinſche* geneeskundige onderwijs, vergeet de *Arabieren* niet, en toont, hoe vervolgens, in de Middeleeuwen, in *Italië* voor de Geneeskunde een nieuw licht opging, waardoor de Scholen van *Padua* en *Bologna* geboren werden. Hij roemt, tot tijden komende, die nader aan de onze liggen, den Vader der nieuwere Heelkunde, AMBROSIUS PARÉ, en vermeldt de verdienſten der *Nederlanders*, en bijzonder der *Leydſche* Hoogeſchool. Overal, toont hij, bloeide Genees- en Heelkunde, waar het openbare onderwijs in dezelve bloeide; het eene was ſteeds onafſcheidelijk van het andere. Wij hopen, dat een ieder, na het hooren dezer Redevoering, van deze waarheid volkomen overtuigd zal geweest zijn. Wij wenſchen den Heere VAN BEMMELEN vele leerlingen toe; en zijne anatomiſche lesſen, die hij ſinds vele jaren te *Haarlem*, waar hij den beroemden Hoogleeraar BAKKER opvolgde, hield, zijn ons ten waarborg, dat hij goede kweekelingen zal vormen, en dat zijne aanſtelling den bloei van *Haarlem*, der gezondheid van den landbewoner harer omſtreken, en vooral der wetenſchap zelve, bevorderlijk zal zijn.

Redevoering, door den Heer CANNING, *Minister van Staat en Buitenlandſche Zaken te Londen, gehouden in het Huis der Gemeente, op Donderdag* 21 *April* 1825, *bij gelegenheid van de Debatten over de Bill der Emancipatie van de Roomsch-Katholijken in Ierland. Te Amſterdam, bij* M. Westerman. 1825. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* :-20.

Er zijn algemeene waarheden, die, in het afgetrokke-

ne, door niemand zullen ontkend worden, maar wier toepasfing op het dagelijkfche leven met voorzigtigheid moet gefchieden, om der Maatfchappije niet het grootfte onheil te brouwen. Van dien aard zijn b. v. de volgende: Alle menfchen worden met gelijke Regten geboren, — elk, zonder onderfcheid, is gehouden, zijn Vaderland te verdedigen, — de Opftand, in geval van verdrukking, is het heiligfte Regt, en uitfpraken van dien aard meer, welke ten tijde der *Franfche* Omwenteling, door de boosheid misbruikt, de verfchrikkelijkfte tirannij veroorzaakten, en de zegepraal der domheid, flechtheid en armoede, gepaard met ligchaamskracht, over deugd, verftand en welgefteldheid, die te zwak bevonden werden, voltooiden. Zoo is het ook eene waarheid, die geen' twijfel kan lijden: dat de Staat verpligt is, niet alleen alle Godsdienften, die niet ftrijdig zijn met de zedelijkheid, te *dulden*, maar die ook te *befchermen*. Onverdraagzaamheid is eene der grootfte pesten en fchandvlekken voor *Christelijke* Staten. Het fchijnt daarom, dat *liberale* beginfelen zich zelfs naauwelijks met eene *heerfchende* Kerk kunnen verdragen: want dit denkbeeld van *heerfchappij* fluit altijd eene *minderheid* der *niet* heerfchende Kerken, en, zoo al niet het regt, dan toch de magt in tot onderdrukking derzelven. Mannen van de edelfte denkwijs en onbetwistbaar Christelijke, ja naauwgezette gevoelens hebben het daarom ook federt lang onwaardig aan eene vrije, aan eene *Protestantfche* Regering gevonden, dat zij hare Roomschgezinde Onderdanen, niet alleen in *Engeland*, waar hun getal zeer klein is, maar vooral in *Ierland*, waar zij negen tienden der bevolking uitmaken, van alle burgerlijke eerposten en bedieningen uitfluit; terwijl zij hen nogtans noodzaakt, de *tiende* aan de Protestantfche Geestelijkheid te betalen, die daardoor heerlijk en in vreugde leeft, zonder zich om eenige zielzorg te bekommeren. Na vele mislukte pogingen, zelfs door PITT en FOX, hoe zeer anders in 't ftaatkundige lijnregt verfchillende, gedaan, heeft eindelijk de Minister CANNING, zoo 't fchijnt niet tegen genoegen des Konings, de zaak ten behoe-

hoeve der Roomschgezinden zoo verre doorgezet, dat hunne *emancipatie* (vrijverklaring van die harde wetten) in het Lagerhuis reeds was doorgegaan, toen dezelve in het Hoogerhuis, of bij de Lords, werd verworpen.

De onregtvaardigheid daargelaten, dat Roomschgezinden zoo wel hunne eigene, als ook, door het tiende gedeelte van hun inkomen, andersdenkende Geestelijken moeten onderhouden, zoo verdient de hoofdzaak, de volkomene gelijkstelling der Roomschgezinden met de Protestanten tot 's lands bestuur in het *Britsche* Rijk, wel onze overweging. *Op zichzelve, in het afgetrokkene beschouwd*, is zeker niets billijker. De Roomsche betaalt schot en lot, zoo goed als de Protestant. Waarom hem dan niet dezelfde Regten vergund? Niemand zal ook aarzelen, zulks te doen, zoodra de Roomschgezinden overal daarin met een goed voorbeeld voorgaan. Maar, om nu niet te spreken van de onophoudelijke knevelarijen, waaraan de *Hongaarsche* Protestanten, zulk een aanzienlijk gedeelte van dat Koningrijk, in de *Oostenrijksche* Staten blootstaan, of van de weigering van kerken aan Protestanten in *Italië*, zelfs hier en daar in *Frankrijk*, waar zij te midden eener Roomsche bevolking wonen, — zoo is er een beginsel in de Roomsche Kerk, hetwelk het voor *Engeland* ten uiterste gevaarlijk maakt, de *Emancipatie* toe te staan. Dit is: *men behoeft aan Ongeloovigen en Ketters geen woord te houden.* De Roomsche Kerk heeft dit beginsel op de Kerkvergadering te *Constanz* niet alleen in bespiegeling vastgesteld, maar ook *in beoefening gebragt*, door het verbranden van HUSS en HIERONYMUS VAN PRAAG; en de Kerk erkent immers, dat deze wettig door den Paus voorgezetene Kerkvergadering door den Heiligen Geest is bestuurd geworden? Wat dus in 1418 gold, geldt ook vier Eeuwen later. Men spreekt er niet gaarne van; maar daarvan laat de reden zich zeer goed begrijpen. In weerwil aller eeden, zal dus de *Iersche* Roomschgezinde den Paus en deszelfs voorschriften hooger stellen dan die des Konings, en zijn Bisschop of Priester kan hem, door het weigeren der *absolutie*, tot alles

noodzaken. De herstelling van de Orde der *Jezuiten* moet aan dit beginsel nieuwe kracht bijzetten. Deze Orde toch heeft den regel aangenomen: *het doel heiligt de middelen.* Natuurlijk zal dus de Roomsche Geestelijkheid in *Ierland* alles beloven, om hare schapen op de vette gemeene weide van *Engelands* bestuur te kunnen drijven; maar *het belang der Kerk gaat boven alles*, en er is bijna geen hooger, dierbaarder belang voor dezelve, dan om het rijke, magtige, bloeijende *Britsche* Rijk op nieuw aan het *Roomsche* Hof te onderwerpen, en het, gelijk onder HENDRIK III, tot eene *vette Prebende* van *Rome* te maken. Hoe zou dit den luister der Kerke verhoogen! Het ware gedaan met de ketterij; en zou men zich tot dat einde niet alles mogen veroorloven?

Ja, *het ware gedaan met de ketterij! Engeland* is tegenwoordig nog het éénige bolwerk van het *Protestantismus* in *Europa. Deenemarken* en *Zweden* zijn daartoe te zwak; *Pruissen* helt zeer zigtbaar tot het *Katholicismus* over, en wij kunnen het nog beleven, dat men er *Romes* kerkdienst *geheel* zal invoeren. De Republiek der *Vereenigde Nederlanden*, te voren mede een steunpilaar van het Protestantismus, is veranderd in een Koningrijk, alwaar, uit den aard der zake, de Roomschgezinde met den Protestant gelijk gesteld is, en met regt. Doch het *Katholicismus* heerscht *uitsluitend* in *Spanje*, *Portugal*, *Italië*, *Hongarije*, *bijna* uitsluitend in *Frankrijk*, waar de *Jezuiten* hunne uiterste pogingen doen, om alle andersdenkenden, als *muitelingen* en bewerkers der Omwenteling, verdacht te maken; waar men ongestraft de dochters mag verleiden, om zich aan het vaderlijke gezag, te gelijk met het vaderlijke geloof, te onttrekken. *Oostenrijk* en andere *Duitsche* Vorsten erkennen *Romes* gezag in volle mate. De Kerk nu, die zoo vele magtige leden telt, is eene *aanvallende* Kerk. Zij sluit alle andersdenkenden van de *eeuwige zaligheid* uit; en dit verschrikkelijke beginsel drijft dus vele brave en gemoedelijke Roomschen, uit kwalijkbegrepene Christelijke liefde, tot onverdraagzaamheid en Proselytenmakerij. De Pro-

tes-

testanten, daarentegen, handelen altijd slechts *verweerenderwijze*. Bij hen is doorgaans geen bijzondere lust om Proselyten te maken, dewijl zij begrijpen, dat de Algemeene Vader slechts op het hart, niet op het kerkgebaar ziet. Nu moet een gestadige, onvermoeide aanval, waarin men geene middelen ontziet, maar, volgens de reeds genoemde beginselen, vrijheid verleent om zich uitwendig als Hervormd voor te doen, ten einde het Protestantismus te veiliger te ondermijnen, (zoo als het geval was met den beruchten VON HALLER, die daartoe geheim verlof had van den Bisschop van *Fryburg*;) waarin men *bureaux voor omkooping, tot voor gemeene Militairen toe, oprigt*, — zulk een aanval moet eindelijk zegevieren op eenen vijand, die zich enkel verdedigend houdt. En wanneer nu *Engeland* ophoudt een geheel Protestantsche Staat te zijn, te midden van zoo vele zuiver *Roomsche*, wat moet dan het gevolg zijn? Het Proselytismus der Roomschen heeft *nu reeds* in *Engeland* het aantal van de belijders dier Kerk, in twintig of dertig jaren, *twintigmaal* talrijker doen worden, dan het te voren was; wat zal het dan wezen, wanneer alle de beschermende wetten van het Protestantismus gevallen zijn? Zal het *Jezuitismus* niet, door middel vooral der *Iersche* leden, allengs eene magtige partij in het Parlement zien te winnen? Zal het niet in het Ministerie weten in te sluipen, als dit voor *Roomschen* openstaat; een geval, 't welk de Heer CANNING uitdrukkelijk onderstelt (bl. 13.)? Zal niet het *Protestantismus* in 't geheim, doch nu met grootere kracht en betere hoop op goeden uitslag, aangevallen en ondermijnd worden? Men zegge niet: „ Deze heerschappij, die uitsluiting, langer te handhaven, strijdt met den milden geest der Protestantsche leere, vooral zoo als die in onze dagen begrepen wordt." Indien de *liberaliteit* geheel van de eene zijde komt, terwijl de andere zich *daarvan bedient*, om hare oogmerken te bereiken, zoo wordt zij slechts een middel te meer tot uitbreiding van het Rijk der Duisternis. Wij zullen dit door een voorbeeld ophelderen. Men verhaalt algemeen, dat de Roomsche Aarts-

 pries-

priester zijne kudde heeft laten vermanen, en des noods gelasten, alleen bij *Katholijken* ter markt te gaan, en dus de *Protestantsche* winkels opzettelijk te mijden. Indien zich dit eens mogt bevestigen, zou het dan den *liberaalsten* Protestant kwalijk te nemen zijn, indien hij nu ook van zijnen kant alleen zijne geloofsgenooten begunstigde, en den *Roomschen* winkelier voorbijging, opdat de laatste niet *alles* zou hebben, de Protestant niets? 'Dit zou *op zichzelve* onverdraagzaam, bekrompen en kleingeestig zijn; maar *in de gegevene omstandigheden* wordt het bijna tot pligt. Zoo ook hier. Wil het talrijkste Kerkgenootschap der Christenheid eenigermate, al ware 't slechts burgerlijke, verdraagzaamheid, en die minzaamheid en goede trouw oefenen, welke burgers van denzelfden Staat, belijders (wat nog meer is) van éénen God en Heer aan elkander verschuldigd zijn; willen zij zich weder op de hoogte plaatsen, waarop zij omtrent 1780 of 1790, na de afschaffing der heillooze *Jezuiten*-Orde, stonden, en daarvan sprekende bewijzen gaven, — zoo gelooven wij, dat niets billijker noch raadzamer is, dan de intrekking der uitsluitende wetten in het *Britsche* Rijk. Maar wil de Kerk dat niet, wil zij de *Jezuiten* handhaven, die, volgens de letter en den geest hunner instelling, eenen eeuwigen oorlog met het Protestantendom moeten voeren, zoo kan men het den Hervormden Christen niet ten kwade duiden, wanneer hij op eenige middelen van verdediging tegen den algemeenen, gezworen', nooit bevredigden vijand bedacht is. Ongetwijfeld hebben de jongste gebeurtenissen in *Spanje*, de zegepraal van Monnikendom en *Papismus* aldaar, en de verduistering in *Frankrijk*, in *Engeland* aan velen de oogen geopend, en de wet doen verwerpen. Wil de Paus dus zijne *Iersche* kinderen in hunne natuurlijke Regten hersteld zien, hij vernietige de Orde der *Jezuiten*, en *verdiene* daardoor het vertrouwen der *Engelsche* Protestanten. Dat het bij dezen geene domme, bekrompene gehechtheid aan hunne (de *Episcopale*) Kerk is, welke hen bij de verwerping der wet van vrijstelling bezielde, blijkt daaruit, dat thans vele *Protes-*

tant-

tantsche Dissenters in het Parlement zitten. Maar in hunne leerstelsels is niets uitsluitends; zij doemen andersdenkenden niet tot eeuwige straf, noch zoeken hen in dit leven *per fas et nefas* tot de gemeenschap van hun Kerkgenootschap over te halen.

De Heer CANNING, de *Emancipatie* voorstaande, gaat van een ander beginsel uit, dat zich meer tot *Engeland* bepaalt. Schoon zijne Redevoering slechts eene beantwoording van tegenwerpingen en dus niet alles daarin even klaar is (doordien wij die tegenwerpingen niet volkomen kennen), bestaat zij echter grootendeels uit eene verdediging der Roomschgezinde leerstellingen, in zoo verre, dat die niet gevaarlijk zijn voor den Staat. Hij loopt tot dat einde het eene voor, het andere na door, zoo als de *transsubstantiatie*, de biecht, het geloof aan de kracht der goede werken en aan het gezag van den Paus, en beweert, dat er wel zulken, die de Godheid van CHRISTUS ontkennen, in het Parlement zitten, terwijl nogtans de Protestantsche Kerk zoo uitsluitend is als de Roomsche, en den banvloek van ATHANASIUS tegen de zoo even gemelden aanneemt. Uit den mond van eenen CANNING is dit gezegde bijna ongeloofelijk. Hoe! weet dan niet elk verlicht Protestant, dat ATHANASIUS voor zijne rekening verdoemen mag zoo veel hij wil; dat *hem* een hooger Meester dan ATHANASIUS het vervloeken verboden heeft; terwijl de zoogenaamde Geloofsbelijdenis, die men, helaas! nog achter onze Bijbels vindt, niet eens van dien Kerkvader, maar in de vijfde Eeuw is opgesteld. Daarenboven is die *stukswijze* verdediging van het *Katholicismus* (of liever van die verbastering van hetzelve, het Papismus) niet datgeen, waarop het hier aankomt. Den geheelen *geest* der Kerk moet men omvatten: *dezen* moet men weten te redden, eer men den laatsten dijk van het Protestantismus doorsteekt. Voorts zoekt de Heer CANNING de *onregtvaardigheid* en het *onstaatkundige* van den maatregel eener langere ongelijkheid van Roomsche en Protestantsche burgers te betoogen, en het Parlement gerust te stellen wegens de al meer en meer toenemende

eifchen der Roomschgezinden. Dat hij ons overtuigd of flechts bijzonder getroffen heeft, kunnen wij niet zeggen, waarvan echter de fchuld ook wel gedeeltelijk aan de ftroeve vertaling kan liggen; zie b. v. bl. 7 bovenaan, en bl. 22 en 23, waar wij het woord *opzieners* vinden, hetwelk niet anders dan *voorziening* kan zijn.

Doch, willen wij dan, dat de verdrukking der Roomfchen in *Ierland* voortdure? Dat zij verre! Maar men behoeft hunne eer- en ftaatzucht niet op te wekken. Waren onze Roomfche medeburgers vóór 1795 ongelukkig, toen zij tot geene ftaatsambten werden geroepen? Zij genoten alle Regten en genoegens der Maatfchappij. Men doe in *Ierland* meer, dan de Heer CANNING durft vergen: men ontfla den *Roomfchen Ier* van de tienden voor de *Protestantfche* Geestelijkheid; men verligte het lot van den armen pachter, wiens onbarmhartige Heer de vruchten van zijn zweet te *Londen* verbrast; dan zal men die klasfe winnen, welke *wezenlijk* verdrukt wordt. *Zij*, de ongelukkige, fchamele inboorlingen, maken geene aanfpraak op zitting in het Parlement, of op ambten; dit doen flechts de groote Heeren, die zich van den druk van *Ierland*, als een voorwendfel, bedienen, om — in de Regering te komen. Aan *hunne* eerzucht mag men de veiligheid van het Protestantismus niet opofferen; maar het zou onverfchoonlijk wezen, onder voorwendfel van zucht voor de Hervorming, den armen *Ier* langer te laten zuchten. Men *emancipére* hem van tienden en knevelarijen, en vermindere des noods het getal der Protestantfche Geestelijken zonder Gemeente: dit zal, dunkt ons, beter doel treffen.

Gefchiedkundige Befchouwing der Monnikenorden en Kloosters, naar het Hoogduitsch bewerkt door J. C. A. SANDER, *Christen-Leeraar bij de Evangelisch-Lutherfchen te Haarlem. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1822. *In gr. 8vo. Te zamen XIV en 788 Bl. f 7-95.*

Wij weten er niet anders op, dan dat wij aan bewerker en uit-

uitgever van dit werk, en aan het publiek, verschooning vragen, om de lange vertraging met de aankondiging van een zoo belangrijk geschrift eenigzins goed te maken. Wij zouden wel...... Maar neen, wij hebben tijd noch plaats voor eenige uitweiding, en dus geen woord meer tot verontschuldiging!

De Hoogduitsche schrijver is maar als C. J. W... bekend. De vertaler heeft heel wat meer dan vertalen gedaan, en men is hem dank voor zijne moeite schuldig, want of het ook moeite kostte, vier boekdeelen, van zoodanigen inhoud als dit werk, tot twee te verminderen! maar hij heeft nog meer verrigt, en den toon des oorspronkelijken schrijvers gematigd, die niet altijd den eerbied voor hetgeen anderen heilig is in het oog hield. Veel luidt nu nog wel als satyre; maar wie kan dat helpen? Een groote rijkdom, in andere schriften verspreid, is hier bijeengebragt, en — zoo al de oorsprong van het monnikenleven juister had kunnen, en, gelijk Recensent meent, moeten aangetoond zijn (wat bl. 6—15 daarvan geeft, is te kort) — over de geschiedenis der verschillende orden van monniken, over hetgeen tot derzelver bevordering, verbetering of vernietiging is ondernomen, over de gevolgen daarvan, heeft men hier een volledig werk. Men leest eene *geschiedenis*, welker waarheid door de opgave der bronnen, uit welke dit werk geput is, is gewaarborgd: maar 't is geene dorre geschiedenis; zij is pragmatisch behandeld, dat is, naar SANDER beredeneerd ten aanzien van oorzaken en gevolgen. Op den roem van onpartijdigheid mag dit werk aanspraak maken. Het nut, dat, somtijds en onder sommige toevalligheden, het kloosterleven had, de goede beginsels en oogmerken bij hetzelve, de verdiensten van sommigen in de monnikenorde worden er zoo wel in opgenomen, als het, zoo als van zelve spreekt, vol is van de zotheden en ondeugden, in de kloosters te voren of nog te huis. Daar krielt het van. Er had misschien (doch waarom ook?) wel wat van kunnen gemist worden. De keus, die deze schifting bepaalde, was echter moeijelijk. Van *droefenis* en *afgrijzen* zal men zich zoo min, als van *lach* en *spot* kunnen onthouden onder het lezen. Als het maar geene aanleiding geeft tot onbetamende oneerbiedigheid jegens het ware en heilige van den Godsdienst! Maar, het beste kan altijd misbruikt worden, en SANDER's ernst is een heerlijk tegengift.

Het tweede deel is, om de daarin voorkomende geschiedenis der *Jezuiten*, en het geheele werk is, met opzigt tot de behoeften des tijds beschouwd, hoogstgewigtig, en bij Onroomschen en Roomschen wenschen wij, dat het vele lezing en behartiging zal vinden. De overtuiging, dat het bijgeloof duizendmaal erger is dan het ongeloof, omdat het in het duister werkt, dringt zich, onder het lezen, diep in het verstand en hart in. En is de *mystiekerij* onzer dagen de poort, waardoor het *Jezuitismus* tracht binnen te sluipen (II. 397), dan kunnen zoodanige werken niet genoeg aangeprezen worden. Er is, sedert de uitgaaf van dit boek, zoo veel van de pers gekomen, dat onze late aankondiging nog wel voordeelig zijn kan, om te beletten, dat hetzelve verdrongen worde uit de aandacht van hen, die het nog niet — gelijk zeer velen, zoo als wij hopen — lazen, en die vrienden zijn van eene het verstand voedende, het hart belangrijk opwekkende en aangenaam onderhoudende lectuur. Voor hen, die het licht haten, omdat hunne werken daardoor geopenbaard worden, dat ze boos zijn, verliezen wij niet één woord!

GEORGE III, *zijn Hof, en zijne Familie. Bevattende eene menigte belangrijke en weinig bekende Gebeurtenissen, betreffende de Zeden, de Gewoonten, en de Levenswijze van dien Monarch. II Deelen. Naar het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen CXVIII en 447 Bl. f* 5-50.

Het kan niet anders dan belangstelling opwekken, wanneer van de familie, het hof en den persoon eens zoodanigen Konings een welgeschreven boek ons aangeboden wordt. De regering van GEORGE III staat toch in geen weinigbeduidend verband met het lot onzes vaderlands, en haar duur van 60 jaren, in een voor de geschiedenis zoo gewigtig tijdvak (van 1760—1820), levert gewis veel wetenswaardigs op. De betrekkingen van dien Vorst, zijne zeden, zijn karakter en gedrag, niet altijd even billijk beoordeeld, zijne rampspoeden, van welke de krenking zijner geestvermogens de meest bekende is, moeten wel eenen Schrijver, voor zijne taak berekend, en wien tot dezelve de noodige hulpmiddelen niet ontbra-

braken, overvloed van stoffe aanbieden, om zijne lezers nuttig te onderhouden.

De Schrijver dezes werks is BERTRAND MOLEVILLE, die het eerst in het *Engelsch* en daarna in het *Fransch* heeft uitgegeven, toen LODEWIJK XVIII in *Frankrijk* was teruggekeerd, en hij insgelijks zich daar weder bevond. Wij denken, dat het door onze landgenooten met niet minder graagte zal ontvangen zijn of worden, dan het, in *Londen* uitgegeven zijnde, lof verwierf. Het staat ook op zichzelve, maar kan als vervolg der Geschiedenis van *Engeland*, vóór tien jaren, in zes deelen, bij VAN KESTEREN uitgegeven, aangemerkt worden.

Den Vertaler is men grooten dank schuldig. Hij heeft niet alleen, waar het de eer onzer natie gold, zoo als dat bijzonder met het berigt aangaande den slag op *Doggersbank* het geval was, der waarheid regt gedaan; maar vooral heeft hij op onzen dank aanspraak verworven door het geschiedkundig tafereel der regering van GEORGE III, hetwelk dit werk voorafgaat (I. bl. I—CXVIII). Deze schets, naauwkeurig en onpartijdig vervaardigd, vult eene wezenlijke gaping aan, die het gevolg zijn moest der behandeling als van bijkomende zaken, of liever der aanstipping, van de staatkundige gebeurtenissen onder die langdurige regering. Wij noemen dit tafereel gaarne *regelmatig* en *volledig*; en, levere het al, uit zijnen aard, geene bevallige, het levert toch eene hoogstbelangrijke lectuur op. Hoe gaarne wij uit die schets, en uit het werk zelve, eene proeve overnamen, plaatsgebrek verbiedt het ons; en wij steunen op het vertrouwen onzer lezers, wanneer wij niets anders doen, dan dit, in zoo vele anecdoten rijke en in zoo menig opzigt belangrijke, werk hun *onbepaald aan te prijzen*, en den Uitgever te verzoeken, dat zijne pers het publiek altijd verpligte met vreemde producten van *zulk* allooi. Op taal en stijl valt weinig aan te merken zonder vitzucht. De beeldtenis des Monarchs versiert beide (waarom, weten we niet, beide) deelen. Zij boezemt medelijden in, die, door de lezing van het werk zelve, zich tot hoogachting verheffen, en tot niet weinige geschied- en karakterkundige opmerkingen aanleiding geven zal.

DA-

DANIELIS TIEBOEL SIEGENBEEK, Responsio ad quaestionem literariam a nobilissima Facultate Philosophiae theoreticae et Literarum humaniorum anno 1823 propositam: *Exponatur controversia de falsa legatione, Demosthenem inter et Aeschinem agitata, ita ut non tantum historia illorum temporum, actionis judiciique forma ipsaque cum accusandi tum defendendi capita proponantur, sed opera praecipue conferatur ad scriptorum, maxime illorum oratorum, diligentem interpretationem atque emendationem.* Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1824. 4to. pp. 68.

Deze bekroonde Prijsverhandeling, welke in de Jaarboeken der Leydsche Hoogeschool gevonden wordt, verdient ten volle eene afzonderlijke vermelding, als het werk van eenen Jongeling, die reeds bij het intreden van zijne loopbaan de beste verwachting van zich koesteren doet, en zich dus reeds vroeg zijnen naam waardig heeft willen betoonen.

Na eene korte, doch gepaste Inleiding, waarin de Heer SIEGENBEEK over het nut en de strekking der voorgestelde vraag handelt, en zijne lezers met de wijze, waarop hij dezelve behandelen zal, bekend maakt, begint hij in het eerste Hoofdstuk met de geschiedenis dier tijden te ontvouwen. Na vooraf de bestuurders van Macedonië vóór Philippus te hebben opgegeven, maakt de Schrijver ons bekend met de wijze, hoe Philippus, zoon van Amyntas, de regering van het Macedonische gebied in handen kreeg, en hoe hij de magt van hetzelve heeft uitgebreid en bevestigd. Hij schetst ons, hoe Philippus den vervallen krijgsdienst der Macedoniërs regelt en verbetert; hoe hij hunne neêrgeslagene gemoederen weet op te wekken door zijne overwinningen op Argaeus en de Paeoniërs; hoe hij de Illyriërs bestrijdt, met dat gevolg, dat ook deze zich genoodzaakt vinden, alle de steden van zijn gebied te ontruimen. Nu had de nieuwe Koning zijn rijk van zijne vijanden verlost, en zich de algemeene achting en liefde van zijn volk verworven. Doch de eerzucht des Konings gaat verder; hij wil Macedonië bevrijden van de algemeene verachting der Grieken, en zijn gebied in roem met de voornaamste steden van Griekenland doen evenaren. Met dit doel neemt hij Amphipolis weder in, en weet den Atheniënsers, die door de Amphipolitanen te hulp

wa-

waren geroepen, den gevraagden bijstand af te raden. Daarna belegert Philippus Pydna en Potidaea, en geeft deze steden aan de Olynthiërs, om door dit geschenk de Atheniënsers, die een bondgenootschap met hen willen aangaan, voor zich in te nemen. Doch het verlies van deze beide steden moet door eenen inval in Thracië vergoed worden, waarmede de Grieken toen in oorlog waren. Nu wordt Philippus door de edelsten der Thessaliërs, de Aleuaden, te hulp geroepen, om hen te bevrijden van het juk der drie dwingelanden Tisiphonus, Pitholaus en Lycophron. De Koning geeft gehoor aan hunne bede, overwint deze overheerschers, en verdeelt Thessalië, zoo als het voormaals geweest was, in vier deelen, waarover hij vier bestuurders stelt, die zijne belangen behartigen. Op dien zelfden tijd ontstaat er een oorlog onder de Grieken over den Godsdienst, tien jaren lang met de grootste bitterheid gevoerd. De Phocensers, namelijk, waren tegen de Amphictyonen, zijnde de bewakers van den tempel te Delphi, opgestaan, en hadden zich meester gemaakt van dit algemeene heiligdom der Grieken. De Phocensers worden nu bestreden door de Locriërs, Boeotiërs en Thessaliërs; en, terwijl de Grieken dus in hunne eigene ingewanden wroeten, voert Philippus eenen kleinen oorlog met de Atheniënsers, nadert met eene vloot de eilanden, onder hun bestuur geplaatst, en dringt door tot Attica. Hierna keert hij naar Macedonië terug, om het verbond der Olynthische steden aan te tasten. Maar nog verder strekt zich de begeerte van den Macedonischen Koning uit; hij wil het beheer van Griekenland; doch hierin staan hem de Atheniënsers, en zij alleen, in den weg. Om dit zijn oogmerk te bereiken, wil hij met de Atheniënsers den vrede sluiten, welke met de grootste toejuiching wordt aangenomen. Ten einde over dezen vrede te handelen, worden er tien gezanten naar Macedonië afgezonden, en onder dezen munten de namen van Demosthenes en Aeschines uit. Zij allen behartigen de zaken der Atheniënsers; en Aeschines vermeldt de verdiensten van zijne natie omtrent de voorvaderen van Philippus, en raadt den Koning hunne vriendschap aan. Doch het licht der welsprekendheid van Demosthenes, dat te Athene schitterde, is aan 's Konings hof als uitgebluscht; hij kan, zelfs op den vriendelijksten aandrang des Konings, zich niets herinneren van hetgeen hij zich had voorgesteld den Koning voor te dragen. Op elk voorgesteld punt weet Philippus dus te antwoorden, dat de welsprekendsten

ften des Atheniënfers zijne wijsheid en welfprekendheid bewonderen. — Eindelijk roept men de hulp van Philippus in tegen de Phocenfers; en hij is terftond gereed, de zaak van den aangeranden Godsdienst te verdedigen. Hij beftrijdt en overwint hen; doch, in plaats van hen, als aanranders van den Godsdienst, te ftraffen, geeft hij, met listige omzigtigheid, de beoordeeling hiervan aan de Amphictyonen over; en nu wordt de Vorst van Macedonië, in plaats der Phocenfers, in de verheven regtbank van Griekenland verkozen, en Demosthenes zelf vindt zich genoopt, dit befluit, door de Amphictyonen ter goedkeuring aan de fteden van Griekenland opgezonden, het Atheenfche volk aan te raden. Doch nu, om het beheer van Griekenland, en zonder tegenftand, te omvatten, doet Philippus de Atheniënfers den oorlog aan; de ftrijd is hevig en zonder beflisfenden uitflag, tot dat eindelijk de Atheniënfers voor de dapperheid van Philippus en Alexander wijken en vlugten; en zoo maakte één dag, gelijk de uitkomst heeft bevestigd, een einde aan de vrijheid der Grieken, wier fchutsheeren de Atheniënfers geweest waren. Athene evenwel wil de wijze Koning niet ten onder brengen; hij wil niet fchijnen hare vrijheid te verminderen, zeggende, dat hij, die uit hoofde van roem zoo veel kommer en onrust had doorgeftaan, eene dwaze daad zoude begaan, zoo hij het tooneel des algemeenen roems floopte: *ἀτοπους εἶναι*, zegt Plutarchus, *ἔλεγεν κελεύοντας ἄνθρωπον ὑπὲρ δόξης πάντα ποιοῦντα καὶ πάσχοντα ἀποβαλεῖν τὸ τῆς δόξας θέατρον.* Hierna wordt Philippus, volgens de begeerte van geheel Griekenland, met uitzondering van Lacedaemonië, tot aanvoerder der Grieken te land en ter zee verkozen; tot dat hij eindelijk, toen hij in Macedonië terugkeerde, om, volgens algemeen befluit der Grieken, de Perzen te beoorlogen, door zekeren Paufanias gedood werd. Dus had Philippus 24 jaren geregeerd, en werd als een dapper en voorzigtig Vorst geroemd.— Na dit alles, hetwelk door den Heer SIEGENBEEK met orde, naauwkeurigheid en bondigheid wordt opgegeven, in welke opgave wij tevens een juist gebruik der beste bronnen opmerken, handelt hij over den ftand der zaken te Athene ten tijde van Philippus, en daarna over Demosthenes en Aefchines. Maar ons beftek laat niet toe, ook in dit gedeelte den Schrijver op den voet te volgen: het zij genoeg, op te merken, dat hetzelve vele blijken draagt, dat hij met de gefchiedenis der Grieken en met hun karakter bekend is, en de

ver-

verdiensten van Demosthenes en Aeschines heeft doorzien en van den goeden kant beoordeeld, en, hetgeen wij zeer prijsselijk vinden, met welaangevoerde plaatsen der Ouden zelve gestaafd heeft.

In het tweede Hoofdstuk vinden wij een verslag van het twistgeding tusschen Demosthenes en Aeschines. De Schrijver bepaalt den tijd, waarop hetzelve zoude zijn voorgevallen, en volgt hierin het gevoelen van TAYLOR. De twijfeling, alsof dit geschil niet zoude hebben plaats gehad, meent hij te regt, dat door Aeschines zelven, in een' zijner brieven, is weggenomen. Van meer belang schijnt hem toe de achterdocht der Ouden, of wel de redevoering van Demosthenes *de falsa legatione* het echte werk van dezen Schrijver is, aan hetwelk hij de laatste hand niet zoude gelegd hebben; en voor dit gevoelen meent hij eenigen grond te vinden in de geheele houding dezer redevoering, waarbij hij de woorden van TAYLOR gebruikt: „ *Habemus igitur, si credere fas est, orationem non ab ipso auctore perpolitam aut evulgatam; sed quae inchoata ex ejus scriniis in lucem prodiit, foetum quidem abortivum, sed abortivum Demosthenis, et si, quod de summi Poëtae Ulixea dictum est, huc transferre licet;*

„ *Sint sane somnia, somnia tamen sunt Jovis.*"

Hierna vinden wij het oordeel der Ouden over beide redevoeringen opgegeven, en dit Hoofdstuk besloten met de opgave van den vorm, waarin dit geschil gevoerd en uitgewezen is.

Het derde Hoofdstuk bevat den inhoud der beide redevoeringen. Eerst wordt de voornaamste inhoud der redevoering van Demosthenes vermeld; en het blijkt reeds terstond, welke hoofdpunten ter behandeling Demosthenes zich had voorgesteld. Deze punten worden door den Schrijver opgegeven en behandeld. Zij betreffen, 1°. den ondergang der Phocensers; 2°. dat de vrede, door Aeschines aangeraden, allerverderfelijkst was voor het Gemeenebest; 3°. dat Thracië door het dralen der Gezanten, doch voornamelijk van Aeschines, is verloren gegaan; 4°. verdedigt Demosthenes zijn eigen gedrag, als geheel uiteenloopende met de handelwijze van Aeschines en anderen; 5°. ontraadt hij den Regteren alle medelijden, en stelt het leven van Aeschines en de smeekingen zijner bloedverwanten en voorstanders ten toon; 6°. besluit hij met de plannen van Philippus te ontwikkelen, en te be-

too-

toogen, hoe het verraad van Aeschines voor de Atheniënsers verderfelijk, voor Philippus allergunstigst geweest is. Hierop volgt het verslag van de redevoering van Aeschines: de voornaamste punten der verdediging vinden wij elk naauwkeurig en afzonderlijk behandeld: 1°. de verdediging van den vrede, door hem aangeraden; 2°. wegens de vergadering, over den vrede gehouden; 3°. bewijsredenen tegen de beschuldiging over den val van Thracië; 4°. omtrent den ondergang der Phocensers; 5°. het antwoord op de beschuldiging van verraad, en 6°. het besluit der redevoering. Dit Hoofdstuk wordt besloten met eenige belangrijke wenken over deze beide redevoeringen. De Schrijver is van gevoelen, dat, gelijk men aan alle aantijgingen omtrent verraad van Demosthenes tegen Aeschines geen vertrouwen moet schenken, men zich evenzeer moet onthouden van de gedachte, dat Demosthenes, óf door eenen bijzonderen haat tegen Macedonië, óf door de Perzen met goud omgekocht, óf om zijne tegenpartij te fnuiken, dus gehandeld hebbe. En wat de waardij der beide redevoeringen betreft, zoo meent hij, dat men in het geschil *de corona* aan Demosthenes, maar in die *de falsa legatione* aan Aeschines de voorkeur geven moet. — Om ons verslag niet te zeer te rekken, kunnen wij bij dit Hoofdstuk niet langer stilstaan, waarin juiste aanmerkingen, ook wel eene nieuwe uitlegging en verbetering van plaatsen uit beide Schrijvers, gevonden worden; en het deed ons genoegen te zien, dat de Schrijver in het lezen en behandelen der oude Autheuren den éénigen waren weg volgt, namelijk dien der echte grammatikale interpretatie, van welke WYTTENBACH zegt: *quae interpretatio a diligente et accurata linguae verborumque cognitione ad rerum cognitionem proficiscitur.*

Het geheele stuk, derhalve, is der lezing overwaardig, en het is noch door opeengestapelde citatiën, noch door eenen onzuiveren Latijnschen stijl ontsierd. Met vreugde zien wij den jeugdigen Schrijver het voetspoor en voorbeeld volgen van zijnen waardigen Vader: hij ga zoo voort, en hij zal evenzeer het Vaderland en de Letterkunde aan zich verpligten.

Met lof verdient ook vermeld te worden de Verhandeling, over ditzelfde onderwerp, van den Heer F. DE GREVE, met een eervol getuigschrift bekroond. Zij doet allerwegen den Schrijver eer aan, als blijken dragende van onvermoeide vlijt, van kennis en beoefening der Ouden, en is met oordeel

deel bewerkt. Doch het komt ons voor, dat de Heer DE GREVE den inhoud der beide redevoeringen te veel in eenen regtsgeleerden vorm heeft opgegeven.

Gaarne eindigen wij ons verslag met de woorden van eenen buitenlandschen Geleerde, welke wij met genoegen onlangs lazen in de *Revue Encyclopédique:* „ *Parmi les mémoires couronnés dont les auteurs sont des elèves des Universités Belges, nous distinguons surtout ceux de M. M.* D. TIEBOEL SIEGENBEEK *et* F. DE GREVE, *relatifs aux discours de Demosthène et Eschine, intitulés de falsa legatione.*" En wat lager: „ *Les differens mémoires, qui se trouvent renfermés dans ce volume, font beaucoup d'honneur à l'Académie de Leide, et nous font juger très favorablement d'une Université où de tels docteurs ont l'avantage d'avoir de tels disciples.*"

Reis door het Koningrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor jonge lieden. Door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1823. *In gr. 8vo.* 385 *Bl. f* 3-60.

De eenvoudige aanmelding van dit tweede deel zal wel voor onze *Letteroefeningen* voldoende zijn, daar het eerste deel zoo veel bijval vond. De reis wordt op dezelfde wijze voortgezet, en komt ons voor in aangenaamheid nog te hebben gewonnen, daar zij trouwens nu loopt door de aangenaamste streken van ons vaderland, en aan de aandacht der waardige schrijfster weinig of niets schijnt ontslipt te zijn. Hier en daar wordt door geschiedkundige anekdoten het verhaal verlevendigd, en de beschrijving van onderscheidene fabrijken is voorzeker geene geringe bijdrage tot het nut, hetwelk dit reisverhaal bij jonge lieden stichten kan. De togt ging nu eerst door *Overijssel*, voorts door *Gelderland* en *Utrecht*; ten aanzien der heerlijke streken rondom *Arnhem* en *Nijmegen* is de schrijfster vooral uitvoerig. *Noord-Braband* lag hierop aan de beurt. *'s Hertogenbosch* en *Maastricht* met derzelver omtrek zijn voortreffelijk bearbeid, en gaven rijke stof; ook wordt *Spa* niet vergeten. *Luik* besluit dit deel van het reisverhaal, van waar het reisgezelschap reeds eenen uitstap deed naar *Limburg* en *Verviers*. Het zal der schrijfster nog al moeite kosten, om, zonder te groote uitvoerigheid, ons va-

derland op deze wijze in nog een paar boekdeelen af te doen. Maar, wat zwarigheid? Jonge lieden van den beschaafden stand zullen het der schrijfster dank weten, dat zij hen niet te spoedig verlaat, en vinden in dit reisverhaal meerder en gezonder voedsel, dan hun de doorgaande lecture van den dag opleveren kan. Wij nemen dus niets terug van den lof bij het eerste deel gegeven, en hopen, dat een goede aftrek tot de voortzetting van dit onderhoudend reisje aanmoedigen zal. Laat ons uit eenen brief van HENRIËTTE VAN W. aan hare vriendin iets ter proeve geven; zij schrijft uit *Beek bij Nijmegen* :

„ Nog geheel vervuld van al het schoone en bevallige, hetwelk ik de laatste veertien dagen gezien heb, vat ik de pen op, mijne lieve SOPHIA! Hoe dikwerf heb ik gelagchen over de verrukking van den een' of ander onzer vrienden, die, uit *Gelderland* komende, met geestdrift van deze Provincie sprak! Hoe onmogelijk kwam het mij voor, dat er iets fraaijer kon zijn dan *Holland*, dat ik ergens liever zou wonen dan in *Amsterdam!* Maar hoe geheel anders oordeel ik nu! Het is mij, als ware ik in eene nieuwe wereld, en ik kan mij niet begrijpen, dat niet ieder met dezelfde geestdrift vervuld is. „ Lief dweepstertje!" zegt Papa, als ik zoo eens over een schoon gezigt in verrukking van zinnen geraak, „ gij zaagt nog niet veel; alles heeft nog de bekoring der nieuwheid voor u, en daarom wordt gij door elk nieuw standpunt zoo verrukt; als gij meer zult gezien hebben, zult gij beter kunnen vergelijken, en dit zal in vele gevallen uw oordeel wat lager stemmen." — Het is mogelijk, SOPHIA! ik wil de ondervinding van Papa niet tegenspreken; maar het is mij onbegrijpelijk, en, moet ik er bijvoegen, niet wenschelijk. Ik wil mijn levendig gevoel van verwondering en verrukking niet met eene koele vergelijking en strenge beoordeeling, waardoor men zich over niets meer verwondert, verruilen, en dweep liever nog wat voort. — Ik zette mij straks, om u te schrijven, boven op een' berg; maar gelooft gij wel, dat de groote verscheidenheid van gezigten, welke ik voor mij had, mij als verwarde, en mij belettede om geregeld te schrijven? Nu ben ik nedergedaald, en heb mij opzettelijk een plekje gekozen, waar ik door geene omringende voorwerpen word afgetrokken. Ik zit namelijk u dezen te schrijven in eene lieve hermitage, door den bezitter van dit landgoed kunsteloos, maar met veel smaak,

aangelegd. Het hutje is van gevlochten teenen, van buiten met klimop, climatis, wijngaardranken, wilde kamperfoelie en rozen bekleed. De kozijnen bestaan uit twee verschillende boomstammen, door de Natuur zelve van boven kunsteloos in elkander gevlochten, en alzoo den boogswijzen ingang van het hutje vormende. Van binnen is eene zodenbank, in de gedaante van eene kanapé, rondom de wanden; in het midden is eene tafel van dezelfde stof; de grond en de wanden zijn bedekt met veelkleurig mos, hetwelk door de koelte, die hier altijd heerscht, steeds frisch en groen blijft. Door digt kreupelhout, op de helling eens heuvels, leidt een smal kronkelend voetpad naar de hermitage; halverweg den heuvel ontspringt er een beekje; onder digte struiken verscholen, slingert het zich langs het voetpad, verbergt zich eene wijl, komt dan weder te voorschijn; allengs wordt het breeder, stroomt als eene heldere beek, langs bebloemde oevers, voorbij de hermitage, en stort zich, niet ver van hier, van eene kleine hoogte in eene kom, waar de schaapherders hunne schapen komen drenken. Deze waterval vormt een gedruisch, welks geluid niet sterk genoeg is om de aandacht af te leiden, terwijl hij echter door zijn eentoonig geplas eene zoete mijmering bevordert. Eene *Zwitsersche* brug voert over de beek naar de hermitage. — Hier zit ik nu te luisteren naar het onnavolgbaar lied des nachtegaals en van eene menigte vogelen, welke mij nog onbekend zijn.... Maar, dwaze, die ik ben! ik beschrijf u mijn verblijf, en nog weet gij niet, waar ik mij bevind; in een door weinigen gekend en voor het oog verscholen lief plekje, niet zeer ver van het dorpje *Beek*."

Deze proeve zal, ten bewijze van den bevalligen schrijftrant, wel voldoende zijn.

De beoefening der Aardrijks- en Geschiedkunde gemakkelijk gemaakt, *enz.* *Door* W. VAN DEN HOONAARD, *Onderwijzer te Hillegersberg.* *Te Amsterdam*, *bij* Schalekamp, van de Grampel en Hansen. 1824. *In gr. 8vo. XII*, 340 *Bl. f* 3 - :

Dit werk moet dienen voor eene handleiding voor jonge onderwijzers, tot een doelmatig onderrigt der boven genoemde wetenschappen. De Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* had de belangrijke vraag uitgeschreven, welke de geschiktste leerwijze in deze vakken was, zoo wel ter beschaving van

 het

het verstand, als ter vorming van het hart, bij de jeugd uit de min gegoede klasse. Een antwoord van den Heer VAN DEN HOONAARD, daarop ingezonden, werd zeer geprezen, maar niet bekroond, en de vraag andermaal voorgesteld. Een ander droeg den prijs weg. De manier, op welke onze Schrijver dit in de voorrede verhaalt, deed ons veel achting voor zijn karakter opvatten; en wij keuren het geheel niet af, dat hij ook zijnen arbeid aan het licht geeft. Immers is het zeer goed, dat zaken, het onderwijs betreffende, van vele en verschillende kanten beschouwd worden. Het werk is verdeeld in twee stukken. Het eerste behandelt het aardrijkskundig onderwijs, de beste leerwijze, regelen door den onderwijzer in acht te nemen, hulpmiddelen in het algemeen, aardrijkskundige reisspelen in het bijzonder, uitsnijden en leggen van kaarten, denkbeeldige reizen, maken van kaarten, enz. Deze afdeeling wordt besloten door aardrijkskundige voorbeelden, zijnde eene beschrijving der Nederlandsche provincie Drenthe, van Europeesch Rusland, alsmede over de verschillende lengte der dagen, enz. Het tweede stuk behandelt het geschiedkundig onderwijs, belangrijkheid der geschiedenis, leerwijze, regelen door den onderwijzer in acht te nemen, Chronologie, enz. De geschiedkundige voorbeelden behelzen het leven van Pieter Adriaansz. van de Werf, geschiedenis van Nederland van 1600 tot 1648, bijbelsche geschiedenis van Abraham tot Mozes, algemeene geschiedenis van 1 tot 400 onzer jaartelling. Het komt ons voor, dat de Schrijver den regten kindertoon gevat heeft, zoo in het beschrijven der zaken zelve, als in het mededeelen der uit de zaken geputte lessen. Wij meenen den kinderlijken, niet kinderachtigen toon. Dat buigen van de lieve kleinen voor den lieven schoolopziener als knipmesjes, hetwelk wij eens in een schoolboekje lazen, bevalt ons geheel niet. Hier en daar stootten wij op eene onverbeterde drukfout, op kleine onnaauwkeurigheden, ook wel op iets onduidelijks, b. v. dat Midden - Perzische Rijk. De Schrijver bedoelt het rijk der Sassaniden, en mogt er wel iets hebben bijgevoegd, waarom men dat zoo noemt, het zij dan dat men het brengen wil tot het Perzië van de Middeleeuwen (maar dan is de tijd te vroeg gesteld), het zij omdat de heerschappij der Sassaniden midden tusschen die der oude Koningen en der Sophis invalt. Doch dit kan ook door mondeling onderwijs verholpen worden. Wij wenschen, dat jonge onderwijzers hun voordeel met het goede van dit geschrift mogen doen.

Iets aan DA COSTA. *Zegt niet, wat is er dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze? want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen.* SALOMO. *Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuisen. 1825. *In gr. 8vo. 11 Bl. f* : - 25.

Eene vrucht van uitlandschen bodem! Zij is wel vijf stuivers waard. Wij hopen niet, dat dit stukje ongelezen zal blijven. Als poëzij kan het er ook zeer wel door. Onze voornaamste aanmerking zoude de niet-zamensmelting van opvolgende vokalen betreffen. De maker had zijnen naam, uit nederigheid, niet behoeven achter te laten; het debiet ware er door bevorderd, waartoe nu onze loffelijke aankondiging strekke. Van vroegeren geest gewagende, zegt de dichter:

Die geest bezielt nog FILIPS telgen.
DA COSTA! mint gij FERDINAND?
Welaan! ruil dan voor 't land der Belgen
Kastielje tot uw vaderland!

Daar pleegt de Koning geene zonden,
Wanneer hij zijn beloften breekt;
Hij wordt door geenen eed gebonden:
't Is „*Ik de Koning*," die daar spreekt.

Wie weet, of u die goede Koning,
Met wien gij zoo eenstemmig denkt,
Geen ridderorde tot belooning
Voor uwe smart in Neêrland schenkt?

Het zij zoo!

Victor en Julien, of Vriendschap en Argwaan; een Tafereel van vervolgzucht uit de tijden der Fransche Omwenteling. Vrij naar het Hoogduitsch. Door A. BRUGGEMANS. *II Deelen. Te Dordrecht, bij* F. Boekee. *In gr. 8vo. Te zamen 658 Bl. f* 5 - 80.

Het Hoogduitsch verhaal voor dezen roman heeft door den daaraan besteden arbeid van den Heer BRUGGEMANS, voor zoo veel wij oordeelen kunnen, in waarde gewonnen; en zoo als het nu voor ons ligt, hebben wij het met genoegen gelezen. De drie oorspronkelijke deelen zijn tot twee ingekort, zonder dat door deze bekorting de draad des verhaals

ergens verbroken wordt. Ook de titel is bij deze omwerking veranderd; en zekerlijk was die van „*Abenteurerin aus den Pyreneën, oder Manneskraft und Frauenwürd*," nu minder gepast, alhoewel die van „*Vriendschap en Argwaan*" ons mede niet volkomen behaagt. Het is wel waar, dat *vriendschap* hier de grootste rol speelt; maar *argwaan* zouden wij het hier niet noemen, wat den vriend den vriend verdenken doet. Julien was aan eene adellijke familie volstrekt alles verschuldigd. Bij den tuimelgeest der Fransche Omwenteling speelt hij de rol van hevig Democraat, en wordt van die zelfde familie de grootste vervolger. Onmogelijk kon nu Victor hem anders beschouwen, dan als den moordenaar van zijne ouders en geliefde. Het is waar, Julien was hun redder, en juist om dit te kunnen zijn, speelde hij zijne afzigtelijke rol; maar dit, en niet alleen dat *hij* het gedaan had, maar zelfs dat de familie gered was, bleef voor Victor verborgen, wiens argwaan, als men het zoo noemen wil, op bewezene daadzaken was gegrond. Intusschen verloor Julien zijnen vriend nimmer uit het oog; en, daar hij deszelfs ouders en beminde, en zelfs hunne bezittingen, in veiligheid had, redde hij den vriend meer dan eens uit oogenblikkelijk gevaar, tot hij hem eindelijk alles teruggaf, en alzoo volkomen van zijne onschuld overtuigen kon. Dit is de hoofdzaak in het verhaal, hetwelk aandoenlijk genoeg is uitgewerkt, en de grootste belangstelling inboezemt; terwijl het door treffende ontmoetingen van zeer waardige karakters wordt afgewisseld, en daarenboven akeligheden genoeg bevat, om den lezer gedurig, ja aangenaam pijnlijk te ontrusten. Ook hadden wij een paar minnarijen in het verhaal den Schrijver gaarne geschonken; gelijk dan ook het grapje, dat Victor's geliefde aan het slot nog met hem speelde, ons weinig beviel. — Dan, dit zij zoo het wil, de roman is onderhoudend, heeft vele zeer schoone partijen, en allezins een zedelijk doel. Dezelve verdient alzoo wel den daaraan besteden arbeid door onzen landgenoot, en alsnu nog zijne plaats onder de goede verzierde verhalen; en indien alle de vervolgden en vermoorden, ten tijde der Fransche Omwenteling, menschen waren van zulk eenen uitmuntenden stempel, als wij hier aantreffen, dan moet het land, en de Adel in dat land, wel bijzonder in edelmoedigheid en deugd hebben uitgemunt, en wij vreezen dan bijna, dat het tegenwoordig geslacht dit gemis niet vergoeden zal! Inmiddels „*res est sacra miser*," en wij kunnen niet

af-

afkeuren, dat men den gruwel der Fransche Omwenteling ook door zoodanige verzierde verhalen diep gevoelen doet; wenschende zeer, dat de wezenlijkheid van een braaf en edelmoedig karakter en onbesprokene zeden, bij het tegenwoordig geslacht, de geloofwaardigheid van derzelver vroeger bestaan moge versterken. Het zal aan de Franschen zelve grootendeels liggen, of zij, door ondervinding een weinig geleerd, dezen wensch willen verwezenlijken, dan of dezelve onder de *pia vota* blijven moet.

Ferdinand Bulder; of de kracht van Geloof en Liefde. Een Geschenk voor Kinderen, die God vereeren, en hunne Ouders gehoorzaam zijn. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij ten Brink en de Vries. *In kl. 8vo.* 148 *Bl. f* 1-50.

Een zeer voortreffelijk kinderboekje van eenen ongenoemden, maar zeker echt godvruchtigen en verstandigen Schrijver, en waarop wij geene andere aanmerking hebben, dan alleen, dat zoodanig een kind en jongeling wel nimmer heeft bestaan. Eene aanmerking echter, die niets afdoet tegen de waarde van het geschrift, daar immers het kind en de jongeling zich niet het minder-, maar wel het meest-volmaakte ten voorbeeld stellen moet, en daar het beschamend gevoel van ongelijkvormigheid, hetwelk de lezing wekken zal, juist den Christelijken ootmoed en stille, nederige godsvrucht, onder den zegen van God, zal gaande maken en onderhouden, en die zelfverheffing reeds van jongs af aan zal tegengaan, waaraan de jeugd zich ook al gemakkelijk overgeeft, en die bij den Christen wezenlijk geheel den Christenzin en al het goede verstikken doet.

De arme Ferdinand verloor, nog jong, zijnen godvruchtigen vader; zijne moeder had hij nooit gekend. Nu kwam hij in het huis en onder het beheer van ongodsdienstige en booze bloedverwanten, die, toen zij hem niet konden gebruiken tot hunne snoode bedoelingen, en iedere zachte en harde poging daartoe mislukte, hem onmenschelijk hard behandelden, en bij eene bedrevene misdaad de verdenking deden vallen op het onschuldig jong mensch, bij wien geloof en liefde echter zoo vast geworteld waren, dat hij liever wilde zwijgen en lijden, dan zich redden door het aan den

dag

dag brengen der waarheid, waardoor zij, die hem toch als een verlaten weeskind hadden ingenomen, fchande en ftraf zouden beloopen. Hij droeg dan nu den zwaren last, en werd met fchande uit zijne woonplaats gezet, alleen om zijne jongheid van nog zwaardere ftraf verfchoond. Maar nu werd zijne ellende van dag tot dag grooter, daar niemand den gebannenen, den jongen deugniet, waarvoor men hem hield, in dienst nemen of arbeid wilde verzorgen. Ook kwamen hem gelegenheden voor, om zich door zonde te redden; maar hij ftond die verzoeking moedig door, tot dat eindelijk een waardig man hem leerde kennen als een waardig jongeling, die door de altijd levendige herinnering aan het alwetend oog van God, en aan de lesfen van zijnen godvreezenden vader, en het voorbeeld van Jezus, zich van het kwaad terughield, en moed en geloof behield bij alle beproevingen en rampen. Nu wendde dan ook zijn lot op het gunftigst; hij vond liefhebbende ouders, dankbare en weldadige menfchen; men leidde hem op tot het Christelijk Leeraarsambt; hij werd een getrouw herder en voorbeeld, een gelukkig echtgenoot en vader, en zijn aandenken bleef fteeds door allen gezegend.

Ouders! leest dit nuttige boekje, tot uwe ftichting. Niemand is er, die niet wenfchen zal, dat hij ook alzoo moge geleefd hebben. Geeft het uwen kinderen al vroeg ter lezing; het zal hen aangenaam onderhouden, en bij hen het voornemen opwekken, om ook alzoo te doen. Wij achten het uitnemend gefchikt, om de vreeze des Heeren, die het beginfel van alle levenswijsheid is, wederom bij de opvoeding die plaats aan te wijzen, die derzelve, vreezen wij, wel eens, ook bij eene anders regt doelmatige opvoeding, wordt ontzegd.

Verkorte Latijnfche Spraakkunst voor de Scholen, door Mr. G. DORN SEIFFEN. *Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme, 1825. *In kl. 8vo. f* :-90.

Daar de groote *Grammatica* van den Heer DORN SEIFFEN te kostbaar was, heeft hij voor eerstbeginnenden eene kleine en verkorte gegeven, hetwelk onze goedkeuring zeer wegdraagt; want men belast de jonge lieden waarlijk te veel, door gedurig nieuwe en kostbare fchoolboeken te fchrijven, die dan toch zoo veel boven de oude niet vooruit hebben.

BOEKBESCHOUWING.

Bijdrage ter instandhouding en bevordering van godsdienstige Plegtigheden bij de Gemeenten der Doopsgezinden, door ASSUERUS DOIJER, *A. L. M., Phil. Doct. en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Met eenen Brief van* JAN VAN GEUNS, *A. L. M., Phil. Doct. en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. Te Zwolle*, bij H. A. Doijer. 1825. *In gr. 8vo.* 67 *Bl. f* :-60.

De titel van dit boeksken schijnt door den Eerw. DOIJER ruim zoo veel gekozen, om het bijzondere doel van deszelfs uitgave, als wel den inhoud aan te duiden. Eerder toch laat zich hier, in den eersten opslag althans, eene korte Verhandeling vermoeden, dan wel eene *Bevestigingsrede*, een *Huwelijksformulier*, of *Toespraak*, bij eene Kerkelijke Inzegening van Getrouwden voor de Overheid, en zeker *Besluit* van den Kerkeraad der Doopsgezinde Gemeente van *Zwolle*, alles voorafgegaan van den *Brief* van den Eerw. VAN GEUNS, en van een beredeneerd *Voorberigt* des Schrijvers. Ook vinden wij, behalve misschien op den *titel*, in dit geschrift geene aanleiding tot de gedachte, als had het Doopsgezind Kerkgenootschap, bij uitsluiting, of meer dan andere Protestantsche Gemeenten in ons Vaderland, eenige opwekking noodig tot godsdienstige Plegtigheden. Intusschen, terwijl het niet te ontkennen valt, dat de Bevestiging van nieuwberoepen Leeraren meest bij de Doopsgezinden in onbruik is, het is voor elken lezer van deze *Bijdrage* kennelijk, dat de Eerw. Schrijver dezen zijnen arbeid wel ten nutte van jonge Leeraren uit zijn Kerkgenootschap, maar geenszins tot een voorbeeld voor Protestanten in het algemeen bestemd heeft. Zoo weinig schijnt DOIJER die ongelukkige dubbelzinnigheid van den titel bevroed te hebben, dat hij

zelfs geenen wenk geeft, hoezeer de plaatfelijke affland der Doopsgezinde Gemeenten, en het daarzijn van flechts éénen Leeraar bij de meeste derzelven, ongunftig zij voor de Plegtigheid der Inzegening, en dit tot verontfchuldiging voor het verzuim derzelve onder de zijnen mag worden aangevoerd. Wij vleijen ons echter, dat het voorbeeld, zoo van andere waardige Predikanten, als van den Heer DOIJER, inzonderheid de uitgave van deszelfs Redevoering, doel treffen zal. Leeraren en Gemeenten der Doopsgezinden zullen toch, vertrouwen wij, door een tweetal, wegens hunnen ftand, kunde en jaren, eerwaardige Mannen niet te vergeefs opgewekt worden tot eene Plegtigheid, voor welke het 71fte der Christelijke Kerkgezangen, te *Amfterdam* en elders bij hun Genootfchap in gebruik, reeds federt jaren beftemd werd. Om te beter een geheel te leveren, zijn de Gebeden en het bijwerk, dat eene en andere Inzegening vordert, door zijn Eerw. hier medegedeeld. Gelijk wij den werkzamen en geoefenden Man uit vroegere fchriften leerden kennen, zoo vonden wij hem hier wederom, die zich door duidelijkheid van ftijl en voordragt, gezonde Christelijke denkwijs en gemoedelijken ernst gunftig onderfcheidt. Naauwelijks behoeft des opgemerkt te worden, dat „*het getrouw*, dat is waarachtig en gewigtig *woord*" van den Apostel, (Tit. III: 8 en 9) zijn tekst, naar eisch wordt toegelicht, uiteengezet, aangebonden en overgebragt, en daarna de wederzijdsche pligten van Leeraar en Gemeente met klaarheid worden voorgefteld en ingefcherpt; maar nog minder, met welken hartelijken ijver en welgepast gevoel de Vader zijnen Zoon (bij deszelfs eerften ftand op *Texel aan den Hoorn*) toegeheiligd heeft aan den gewijden dienst, en ingezegend ten overftaan van de Gemeente des Heeren. Alleen vergunne ons de waardige Man, in bedenking te geven, of zijne redenering, ter verdediging van het opleggen der handen bij de bevestiging van een' Leeraar, in onze dagen wel doorga. Die handeling toch was, gelijk hij zelf zegt, in de eerfte Christeneeuw het teeken van de mededeeling des Heiligen Geestes. Daar nu dit

laat-

laatste in den tegenwoordigen staat der Christelijke Kerk wegvalt, zoo kunnen wij niet anders zien, of het eerste is een uitwendig bedrijf geworden, waaraan de zin ontbreekt. En waarom het dan behouden?

Gelijken dank betuigen wij den Schrijver gaarne voor het kleinere stukje in deze Bijdrage, *Huwelijksformulier* door hem betiteld, offchoon hij zelf den anderen, onzes oordeels ruim zoo gepasten, naam van *Toespraak ter Inzegening van Jonggetrouwden* ter keuze heeft aangewezen. Want, bij de tegenwoordige betrekking van Kerk en Staat in ons Vaderland, komt het ons voor, dat het *sluiten* van een huwelijk door een' Protestantschen Leeraar aanmatiging mag worden genoemd, en dat er voor hem niets anders overblijft, dan eene burgerlijk geslotene echtvereeniging *in te zegenen*; dat is, aan de jonggetrouwden de pligten voor te stellen, welke zij, naar aanwijzing van het Evangelie, in hunnen nieuwen stand jegens elkander behooren te vervullen, en den zegen van God over hunne verbindtenis af te smeeken. Wij meenen inzonderheid op dit plegtig, nog te zeer verwaarloosd dienstwerk de aandacht der Protestanten, en van hunne voorgangers in het woord en de leer, te moeten vestigen. Want, voorzeker, het is in onzen tijd, en bij eene veldwinnende ligtzinnigheid, maatschappelijke behoefte, dat welberaden Godgeleerden en deugdlievende Christenen, ter bevordering van huwelijksgeluk en gekuischte zeden, zich vereenigen, om den heiligen band der Trouwe te helpen versterken door godsdienstige beginselen en plegtig bedrijf.

Zoo nadert ons verslag het *Besluit* van den Kerkeraad der Doopsgezinde Gemeente te *Zwolle*, en DOIJER's breedsprakige aanprijzing van hetzelve in zijn Voorberigt. Het omschrijft „de wijze van Aanneming derzulken, die „in een ander Christelijk Kerkgenootschap geboren, hun „verlangen te kennen geven, om tot deze Christelijke „Gemeente over te gaan, onder voorwaarde echter, dat „zij, in hunne kinds(ch)heid *meenende* gedoopt te zijn, „en in dien Doop berustende, niet verpligt mogen wor„den, ten einde aan anderen geene ergernis of aanstoot

 „te

„ te *geven*, om zich *andermaal* te laten doopen." (*) Ziet hier het opschrift, dat genoegzaam den *huishoudelijken* inhoud aanduidt van het Besluit, om dat te beschouwen, als inzonderheid, ja bij uitsluiting, bestemd voor het Doopsgezind Genootschap, en ter aanprijzing van het voorbeeld der *Zwollenaren*. Hieromtrent evenwel houdt de Eerw. VAN GEUNS, in zijnen Vriendenbrief, aan welks gemeenmaking, van zekeren kant beschouwd, wij ons zegel niet kunnen hechten, een diep stilzwijgen; maar DOIJER treedt in het Voorberigt op als de verdediger der handelwijze bij deszelfs Gemeente aangenomen, ja vóór meer dan 80 jaren alreede gevolgd. Wij maken *dit* op uit eene plaats bij WAGENAAR, die, in zijn *Onderzoek over de Oudheid en Schriftmatigheid van den Kinderdoop*, (op bl. 99) den wensch geuit heeft, dat de bedoelde „gematigdheid onder de Doopsgezinden toeneme." Waarvoor toenmaals eene bijkomende reden schijnt geweest te zijn, nu niet in gelijke kracht aanwezig, van wege de meer broederlijke gezindheid tusschen de Protestantsche Kerkgenootschappen, wier naauwere ineensmelting zelfs voor den Kerkvrede gevaarlijk, althans bedenkelijk, gerekend wordt (†). Hoe dit zijn moge, noch het gezag van WAGENAAR, noch het bekende voorbeeld der *Zwollenaren* heeft, met name in de grootere en aanzienlijke Gemeenten der Doopsgezinden in *Holland*, niets, elders zeer weinig, uitgewerkt. Men verdroeg de afpadigen, wier misslag men gevoelde, met zachtmoedigheid en stilzwijgend; men bleef de godsdienstige vrijheid ook, zonder zich

(*) Hoe! *andermaal?* De vroegere Doop in hunne kindschheid was immers een *vermeende* of niet wezenlijke Doop; en echter rekent men dien mede, en neemt er aanmerking op! Daarbij vergt men van zulke Aankomelingen de belijdenis van den Doop der Bejaarden, als den éénigen schriftmatigen. Welk eene strijdigheid!

(†) Zie het *Geschiedkundig Onderzoek over de Vereeniging der Protestanten in de Nederlanden* (van den Eerw. BROES), Hoofdd. XII.

zich aan de dwaling te *ergeren*, met eene liefderijke gematigdheid vereeren, en zal, zoo wij vertrouwen, daarin voortgaan, hoezeer men de openbaarmaking van het *Besluit des Kerkeraads van Zwolle* in DOIJER moge afkeuren, en verstandigen zich daarover bedroeven. Immers de uitgave van dat Besluit maakt voor de Gemeente van *Zwolle* het weder intrekken van hetzelve, en terugkeeren, als men ooit van dwaling overreed wierd, bezwaarlijker; en bovendien weten wij thans niet te rijmen, hoe zich iemand bij haren Kerkeraad of Leeraar voortaan *ongezocht* zal mogen aanmelden, nadat men dezen eene *gedrukte* uitnoodiging tot den overgang kan voorleggen. Trouwens, dat het alleen om aanwinst van Ledematen bij die van *Zwolle* te doen zij, — dat men dit doel bij anderen openlijk durft aanprijzen, en daarom alleen zekere onverschilligheid voor de toediening van den Bejaarden Doop en toegevendheid voor dien der Kinderen aan den dag legt, valt, helaas! niet te bewimpelen, en getuigt van eene onbedachtzaamheid, waartegen wij gewenscht hadden, dat DOIJER door eigen nadenken beveiligd ware geworden. Die mindere belangstelling toch in de toediening van den Doop naar CHRISTUS' Instelling en der Apostelen voorbeeld moge dezen en genen bij de Gemeente doen aankomen, zij zelve noopt wederkeerig Broeders of Zusters, gehuwd aan Echtgenooten van andere Gezindte, om te eerder toe te staan, dat hunne kinderen elders, bij Roomsch of Onroomsch, gedoopt worden; ten zij misschien de toegevendheid voor dat diep ingewortelde Kerkgebruik eerlang, ter instandhouding almede der Gemeente, nog verdere afwijking voortbrenge van het stelsel der Bejaarde Doopsgezinden, zoodat men zich veroorlove te doen, wat de Remonstranten bij hunnen uitgang uit de Hervormden en tot hiertoe hebben aangehouden, en de Protestanten in het algemeen bij en sedert den tijd hunner afscheiding van de Roomschgezinden gewoon zijn te doen.

Zoo veel over ons verschil met DOIJER wegens het door zijn Eerw. vermeende belang der Doopsgezinde Kerk.

 Voor-

Vooral echter bepleit hij het Besluit des *Zwolschen* Kerkeraads, door de verdraagzaamheid van den Leeraar der Heidenen in te roepen, en den Apostel, nagenoeg met de woorden in deszelfs *Brieven* voorkomende, te doen getuigen, „ hoe liefdeloos het zij, den Broeder, die op „ het stuk van den Kinderdoop zwak is, aanstoot te ge„ ven;" waaruit hij dan schijnt te willen opgemaakt hebben, dat men dezen, die in *dien* Doop berust, ook als *Lid* der Doopsgezinde Huishouding niet mag of behoort af te wijzen, maar aan te nemen en evenzeer te erkennen hebbe als elk ander, die den Doop der Bejaarden verlangt. Hierbij nu meenen wij, om het gewigt der zake, een oogenblik te moeten toeven, vooral daarom, dewijl de redekaveling van DOIJER, daar hij PAULUS sprekende invoert, en den *noodzakelijken* Doop met de *vervallen* en dus overtollig geworden Besnijdenis gelijkstellende, onzes inziens, meer vernuftig en verbijsterend, dan wel beslissend is, ja de eigenlijke hoofdzaak, tot hoeverre de verdraagzaamheid bij een Kerkgenootschap of bijzondere Gemeente gaan moet, niet aanroert, veel min ontwikkelt. — Veel snijden wij af, ter bekorting. Immers dat geene Plegtigheid, geen belijden van des Heeren Naam, maar vroomheid van hart en wandel, het *wezen* van den Godsdienst is, staat niet in geschil, behoefde althans aan zijne Ambtsbroeders en Geloofsgenooten niet op zulk eene wijze herinnerd te worden, dat men twijfelt, of men het gebruiken of misbruiken der Schrifture te noemen hebbe. In eene *Bijdrage*, voornamelijk *ter bevordering van godsdienstige Plegtigheden bij Doopsgezinde Gemeenten* ingerigt, heeft het ons, wij belijden zulks, bevreemd, het meest plegtig, en, naar *hun* gevoelen, door den Heiland geboden, en bij zijne Apostelen alleen gevolgd Kerkgebruik, schijnbaar op den naam van PAULUS, overgesteld te vinden tegen eenen Doop, die wel voor zich eene zeer hooge oudheid, maar voor het overige *geen gezag* heeft, en te dezen altijd voor de *Besnijdenis*, aan Abraham van God bevolen, zou moeten onderdoen. Maar ongevoelig leidt ons dit tot eene wedervrage, hoe de Apos-

tel zou beslist hebben, wanneer een *Jood* betuigde CHRISTUS voor den Zaligmaker te erkennen, en *bij zijne Besnijdenis te berusten, zonder den Doop te begeeren*; wat hij aan dezen zou hebben geantwoord, en of hij niet stellig geweigerd zou hebben, eenen zoodanigen in te lijven in de Gemeente des Heeren? Hoe het zij, in zaken van den Godsdienst, waarin opregtheid en waarheidsmin inzonderheid moeten gelden, en een iegelijk heeft toe te zien, dat hij naar het licht van zijn geweten handele, moet standvastigheid, bij welgetoetste beginselen, aan den eisch der liefde jegens den naasten hare grenzen stellen. Alzoo ontzag zich een PAULUS niet, het kruis van JEZUS te prediken, door hemzelven eene ergernis den *Joden* en eene dwaasheid den *Grieken* genoemd; en werd hij alleen den zwakken als een zwakke, (niet uit laffe toegevendheid, maar) opdat hij „eenigen behouden" en tot de kennis der waarheid leiden mogt, door namelijk het vooroordeel, dat aan spijs of drank, of aan een onvoorzigtig, onbescheiden woord, zich ergeren konde, met wijs beleid te ontwapenen of af te wenden. Alzoo, en voor het minst van den tijd der *Waldenzen* af, bleef ook het klein getal van Bejaarde Doopsgezinden, ondanks de ergernis en verkettering bij de Roomschen, ondanks hunne latere miskenning en vervolging als *Wederdoopers*, zelfs in ons Vaderland, den haat en het vooroordeel tarten; en juist hierom verdienden zij, door eene strikte getrouwheid aan hunne vrome beginselen, die echte bron van onbesproken zeden, der verstandigen hoogachting en Vorstelijke bescherming. De tijd inmiddels, die tusschen Roomsch en Onroomsch, tusschen Hervormden en Remonstranten de eenmaal bloedende wonden verzacht, ook het oud vooroordeel tegen den Doop der Bejaarden gelenigd of ontzenuwd heeft, en, bij de Staatsregeling, aan ieder Kerkgenootschap in *Nederland* vrije Godsdienstoefening en gelijkheid van Regten deed toekennen; de tijd, wij herhalen het, en die gezegende verordening, daargesteld door de Wet en gehandhaafd door *Neêrlands* Koning, vermogt wel den *Sektenhaat* te dempen, maar niet

hetgene *waarheid* is, en op den aard der dingen of de blijkbare uitspraak der H. Schrift berust, (of wel door eenig Kerkgenootschap als zoodanig beschouwd wordt) eenigzins te veranderen. Overtuiging van dwaling kan en mag hetzelve alleen afbrengen van zijne stellingen. Zoolang deze faalt, handelt iedere Gemeente, elk Leeraar, die aan de zwakheid van anderen, die buiten zijn, toegeeft, „niet naar zijn geloove," en misdoet tegen de orde en het kenmerk van de Gezindte, waartoe hij behoort. Voorts, in hoeverre de overgang van het eene tot het andere Kerkgenootschap der Protestanten te dezen dage buiten het *geven van ergernis* geschieden moge, of wel een ander, die zich daartoe, bij veranderd inzien van zaken des geloofs, verpligt rekent, zich te getroosten hebbe, dat men aanstoot *neme* uit zijn overgaan en gebruikmaken van die godsdienstige vrijheid, onderzoeken wij geenszins, maar laten zulks aan ieders oordeel ter beslissing over, met aanbeveling zelfs, om de redenen van DOIJER te toetsen, aan hem, die zich bezwaard mogt vinden, om den Doop der Bejaarden, na dien in zijne kindschheid te ontvangen, voor zichzelven oorbaar te keuren. Maar dit belet ons niet, te wenschen, dat de scheidlinie tusschen de Doopsgezinden ter eene, en Roomsch of Onroomsch ter andere zijde, even scherp getrokken blijve, als zij het immer wierd. Want gelijk bij de overige Protestanten, en voorzeker niet minder, strekt zich bij hunne Gemeenten de liefderijke uitnoodiging ten Avondmaal uit over al de aanwezigen. Zij toonen daardoor het geschil met anderen hunner Geloofsgenooten ter zijde te leggen, dezen, ondanks hetzelve, te vereeren als hunne *Medechristenen*, en dat zij met allen, „die JEZUS' „Naam belijden, en afstand doen van ongeregtigheid," zich *broederlijk* willen vereenigen, om Zijnen, *des Heeren* Dood te verkondigen aan de *algemeene* Tafel. Voor het overige, en naar den Grondregel van het Protestantismus, vermeenen zij zich te moeten houden aan die Wet des Evangelies, welke, naar hun inzien, *belijdenis en Doop* onafscheidbaar te zamen verbindt. Tot zoolange

men

men dus niet, het zij uit de H. Boeken, of, wil men, meer bepaald uit PAULUS' *Brieven*, aantoont, dat de Apostel meer dan éénen Doop (zie Efes. IV: 5), den Doop der bekeering, in JEZUS' Kerk gekend of erkend heeft, zoude het eene wraakbare zwakheid zijn, een haarbreed af te gaan van hunne beginselen, en wordt het daarentegen *onbescheidenheid*, zulks af te vergen. Neen, wie in onze dagen nog deze *standvastigheid* stugge gezetheid of dezen handel *ketterij* noemen moge, het achtbaar Genootschap der Doopsgezinden is, zoo wij meenen, naar des Apostels raad, verpligt, om in dit hoogstaangelegen stuk geenszins den toon der menigte te volgen, „opdat de *waar*„*heid* beproefd worde." Menige plegtigheid der Roomsche Kerke werd bij de Hervorming uit die der Protestanten geweerd, en als een werk van menschen verdrongen; reeds wordt de bediening van den Bejaarden Doop, aan vele oorden van ons Vaderland, door eene talrijke schare van Christenen bij herhaling bezocht en met stichting bijgewoond: wie kan de uitkomst voorzien, en wie berekenen, wat eerlang alleen het voortdurend voorbeeld van gezegde bediening zal vermogen uit te werken, om het diepgeworteld vooroordeel te ondermijnen? Nog volgen Roomschen en Onroomschen in dit plegtige den ouden gang, en geldt bij dezen als bij genen het gezag der Kerk; en bedriegen wij ons niet, dan houdt eene schroomvallige Oudermin en Moederlijk zwak, vooral hier te lande, den Kinderdoop staande. Eerlang ergert zich misschien de verstandige Protestant daaraan, dat in het Huis der Aanbidding de heilige woorden van den verrezen CHRISTUS uitgesproken en gerigt worden tot *onmondigen*. Intusschen verdient het gewis opmerking, dat, *naast* den Kinderdoop, al vroeg uit bijgeloovigen ijver bij de Christenkerk ingevoerd, die der Bejaarden, eeuw uit eeuw in, zoo hier als elders, onder een klein getal van JEZUS' belijders standhield, in weerwil ook der onderdrukkingen, en nu, in blijdere dagen, zich bovendien uitbreidt en zetelt in een ander Werelddeel onder nieuwbekeerde Heidenen. Opmerking verdient het voorts, dat

juist *dit* Protestantsch Kerkgenootschap in zijnen ijver voor het Christendom voor geen ander zwicht, en ruim zoo veel als een der overigen in ons Vaderland op deszelfs onafhankelijkheid van vreemden invloed in onzen tijd prijs gesteld, en zich daarvoor de zwaarste opofferingen getroost heeft. Maar zoo nu deze voortduring en voortgang getuigenis droeg van de hand der Voorzienigheid, of een werk van God ware, dan behoort hetzelve gewis door geene flaauwmoedigheid van dezen en genen ontsierd te worden, maar is het veeleer te hopen, dat men eendragtig, onbezweken en met een Christelijk geduld den dag verbeide, wanneer de zon der waarheid, meer onbeneveld over geheel de Kerk des Heeren schijnende, ook ten aanzien van den heiligen Waterdoop die duisternis en dwaling zal wegnemen, waardoor, naar onze overtuiging, het gebod van den Goddelijken Insteller te zeer en te lange miskend wordt (*).

(*) De wensch van den Eerw. VAN GEUNS, aan het einde zijns Briefs, trok onze aandacht, en zal, zoo wij vertrouwen, zonder dat de Doopsgezinden afgaan van hunne beginselen, elders, en met name bij het Remonstrantsche Kerkgenootschap, in ernstige overweging kunnen komen, en alzoo iets meer mogen worden dan een louter *vrome wensch*, die, als menige gelijksoortige, niet behartigd wordt.

Omstandig Verhaal van de wederroeping der benoeming van den Heer HERMANUS BRASZ, *als Ouderling der Nederlandsche Hervormde Gemeente te Amsterdam. Met bijgevoegde Aanmerkingen betreffende den toestand der Vaderlandsche Kerke. Door* ABRAHAM CAPADOSE, *Med. Doct. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1825. *In gr. 8vo. VIII*, 134 *Bl. f* 1-25.

Die Dummheit des Aberglaubens hat keine Ordnung in ihrem Wissen; sie prahlt, das zu wissen, was sie nicht weiss und nicht versteht; sie masset sich an, die Unordnung ihres Wissens sey Göttliche Weisheit und Göttliches Licht.

Licht. — Die Einfalt und die Unschuld brauchen alle Sinnen, urtheilen nicht unüberlegt, sehen alles ruhig und bedächtlich an, dulden Widerspruch, sorgen und eifern für Bedürfniss und nicht für Meinung, und wandeln sanft und still und voll Liebe einher. Der Aberglaube aber setzt seine Meinung gegen seine Sinnen und gegen aller Menschen Sinnen; er findet nur Ruhe im Triumph seines Eigendünkels, und er stürmt damit unsanft und wild und hart durch sein ganzes Leben. Den Abergläubigen leitet seine Meinung, welcher er sein Herz, seine Sinnen, und oft Gott, Vaterland, seinen Nächsten und sich selbst aufopfert.

Beter, dan met deze krachtige taal van den wijzen PESTALOZZI, weten wij het gedrag, den geest en toestand onzer onlangs tot de Christenkerk overgewaaide Zeloten niet te beschrijven. Zij hebben het stelsel der Dordsch-Hervormde kerk, met al deszelfs latere verbastering en mystieke wijziging, ingezogen. Hun eigenlijke voedstervader heeft dit met den hem eigenen poëtischen glans omhuld, en hen voorts tot even zulke ingebeelde, onrustige, menschenhatende schepsels gemaakt, als hij zelf is. Dit onreine vuur trouwens vatte in zoo ontvlambare en welvoorbereide geesten, als deze twee Joodsche jongelingen, gereedelijk, en de vlam slaat, sedert lang, aan alle kanten ten dake uit. Verder kennen zij noch het Christendom, noch de liefde, die alle leden van eene gemeente, van eene (de Protestantsche) hoofdafdeeling, ja der gansche kerk omvat. De Hoogepriester van het Zwart Verbond, en eenige onbeduidende, geestdrijvende of door omstandigheden eenzijdige jonge lieden, — ziedaar hunne Christenkerk, de voorwerpen hunner broederlijke liefde!'

De uitgave van het bovenstaande stuk zoo wel, als de inhoud en omkleeding, geven een nieuw bewijs van den scheurmakenden geest dezer jammerlijke sekte. Niet, dat wij het gedrag van den Heer BRASZ, die zich ongepast en oneerbiedig over sommige stukken van de Dordsch-Hervormde leer schijnt te hebben uitgelaten, kunnen goedkeuren. Neen, wij stemmen geheel in met de uitspraak van den Eerw. Kerkeraad, die den man, op de beschul-

di-

diging van éénen, zoodanigen aanklager, door hoogst onbepaalde getuigenisſen van twee of drie anderen ſlecht geſtaafd, en door eene voldoende ſchriftelijke verklaring des geloofs van den beſchuldigden omtrent de geopperde ſtukken genoegzaam weêrlegd, niet veroordeelde, maar echter toereikende reden meende te hebben, om iemand, die zoo blijkbaar ergernis gegeven had, tot het gewigtig ambt van Ouderling niet toe te laten. Er moge een *ſchijn* van onbeſtaanbaarheid in dit vonnis doorſtralen; en wel te meer, omdat het ligt moeijelijk kan gevallen zijn, den leden van eene zoo uitgebreide vergadering, in eene zaak, over welke de gevoelens wel eenigermate moesten verſchillen, algemeen genoegen te geven, het geſchreeuw, door den heer CAPADOSE daartegen aangeheven, is blijkbaar teleurgeſtelde en bitter gekwetſte waan. Trouwens, waarom zou men het verzwijgen, dat de bepaalde verklaringen en voorſchriften des geloofs, welke in de meeste Protestantſche genootſchappen beſtaan, en door den grooten hoop beſchouwd worden als even gezaghebbend, ja even onfeilbaar als het woord van God zelve; van welke af te wijken ten minſte, hoe gering het ook zij, eene verzaking is van de gezindte, tot welke men behoort, — dat, zeggen wij, deze ſtukken het den *liberalen*, bijbelſchen Godgeleerde, die aan den drempel der Hervorming niet is blijven ſtaan, veel min met anderen verre teruggeweken, dikwijls zeer moeijelijk maken, den oproerkraaijer in zijne gevaarlijke ondernemingen te ſtuiten. Gelukkig inderdaad, dat het gebouw onzer hedendaagſche verlichting reeds zoo vast ſtaat! Wie toch kan vele waarde hechten aan de woeling van een' jongeling, en in de kerk een kind, tegen mannen als VAN DER PALM, IJPEIJ en DERMOUT, VAN HENGEL, en den door hem aangeprezen', zoo hoogst eerwaardigen HESS, op wien geheel Duitschland en Zwitſerland met eerbied ſtaren, en die ook in ons vaderland onberekenbaar veel nut geſticht heeft, om van de Amſterdamſche en andere Predikanten niet te ſpreken? Ja, zoo hij met gronden voor den dag kwame, zoo hij toonde den Bijbel te verſtaan, niet ſlechts dien

hier

hier of daar van buiten geleerd te hebben, en, het rake dan al of niet, tot zijn voordeel te kunnen aanwenden, zoo was het eene andere zaak. Maar hetgeen hij doet, hebben wij eene oude boerin, die bekende van de geschiedenis niets te weten, en den naam van uitlegkunde zelfs nooit gehoord had, even zoo goed, even zoo geregeld, krachtig en vurig zien doen, als dezen Dokter. Trouwens, zij beriep zich, voor hoofdzakelijk bewijs, op hetzelfde inwendige licht, als hij en als alle Katholijken den onfeilbaren Paus en der Conciliën toekennen. Daartegen valt zeker door een' onverlichte niet te praten.

Om dit nog met een woord te zeggen, het stuk bevat, 1°. de geschiedenis der aanklagte, 2°. deze aanklagte zelve, 3°. de weêrlegging door BRASZ, 4°. contra-aanmerkingen van CAPADOSE, 5°. getuigenissen, 6°. vonnis van den Kerkeraad, — althans dit is het voornaamste, behalve de nu nog volgende *toepassing* van CAPADOSE, die wel voor het ergste van alles, het vermetelste zoo wel als kwaadaardigste, mag doorgaan. Immers, niet alleen is het hier, dat hij bovengenoemde mannen aanvalt; maar hij steekt dadelijk de trompet van den opstand; hij keert zich tot de welmeenende maar zwakke broeders: dat zij zich verzetten, dat is, in één woord, scheuring maken, zoo de tegenwoordige Coripheën het hoofd niet willen in den schoot leggen. — Zoo de Heer CAPADOSE zich maar half zoo goed verstaat op het genezen der ligchamen, hetgeen zijn beroep vordert, als op het wonden van zielen, waartoe hij waarlijk niet geroepen is, dan is hij voorzeker al een heele bol in zijn vak. Stijl en taal, intusschen, zijn pover genoeg. En wat van het oordeel des Heeren STOLKER over de *Kerkelijke Geschiedenis* van IJPEIJ en DERMOUT gezegd wordt, is zeer zeker valsch. — Wij herhalen, ten besluite, met PESTALOZZI: *Den Aberglaubigen leitet seine Meinung, welcher er sein Herz, seine Sinnen, Gott, Vaterland, Nächsten und sich selbst aufopfert.*

Ueber die Entstehung, Beschaffenheit und zweckmäsigste Behandlung der Augentzündung, u. s. w. D. I. *Over den oorsprong, aard en geschiktste geneeswijze der Oogontsteking, welke sedert verscheidene jaren in eenige Europesche legers geheerscht heeft. Eene door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bekroonde Prijsverhandeling. Door* T. F. BALTZ. *Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1824. *In gr. 8vo.* 298 *Bl. f* 2-60.

Wien is de twist niet bekend, die in de laatste tijden over den oorsprong en aard der Oogontsteking, welke onder de krijgslieden heerschte, gevoerd is; en wie stemt niet in met de uitspraak van den kundigen Schrijver dezer Verhandeling: *Ueberhaupt war ein strenger Scepticismus in der Heilkunde wohl noch nie so nothwendig, als in unsern Tagen, wo der leichte Glaube an das Wunderbare, die Anpreisung neuer Heilmethoden und Heilmittel so sehr gross ist, und die hyperbolische Darstellungsmanier der gewöhnlichsten und längst bekannten Dingen beinahe an das Unglaubliche gränzt?*

Volgens des Schrijvers gevoelen, is de bedoelde Oogontsteking geenszins van Egyptischen oorsprong. Dit gevoelen berust vooreerst op den oorsprong en aard der Egyptische Oogontsteking, welke aldaar endemisch is; op die der Fransche Armee in Egypte, het niet voortplanten van dezelve na de terugkomst der Franschen in Europa, het tijdsverloop van elf jaren, gedurende 't welk deze Ophthalmie onder de legers niet is waargenomen, en op het klaarblijkelijk ontstaan dezer ziekte in het Pruissische leger en hare verspreiding onder de Fransche troepen, en hare groote en hoofdzakelijke vermenigvuldiging onder de Pruisen. Ten tweede steunt dit gevoelen op de oorzaken dezer Epidemie onder de legers, zoo wel algemeene als bijzondere, uit wier opgave blijkt, dat de verklaring derzelve uit een *vreemd contagium* even duister

als

als gezocht is. Ten derde is des Schrijvers uitspraak gegrond op de wijze van voortplanting der ziekte: dezelve geschiedt alleen door aanraking en overbrenging van de ziekelijke, uit het oog afgescheidene stoffen op gezonden.

Het therapeutische gedeelte dezer Verhandeling is in twee deelen gesplitst. Het eerste bevat de voorbehoedende geneeswijze, het tweede de behandeling der kwaal zelve.

Tot de eerste brengt de Schrijver ruime verblijfplaatsen der militairen en zindelijkheid. Hij maakt opmerkzaam op den leeftijd, het minst aan dit gevaar blootgesteld, op de kleeding, op het voorkomen van de verspreiding der Oogontsteking.

De behandeling vordert ontstekingwerende middelen, vooral plaatselijke bloedontlasting door bloedzuigers; en daar de kwaal meestal eene zinkingaardige ontsteking is, welke zich met verschillende complicatiën verbindt, zoo moet naar deze geaardheid en complicatiën de geneeswijze worden ingerigt. Bovenal worden warme *infusa* van *fl. sambuci*, *malvae*, of eenvoudig laauw water met *tinct. opii simplex* aanbevolen, en na het wegnemen der ontsteking, bij eene overblijvende roodheid, het *ung. ophth. ex hydrarg. praecip. rubro*, of ook het *ung. praecip. aut hydrarg. alb.*, hetwelk echter de Schrijver geenszins als *specificum* in deze Ophthalmie wil hebben voorgesteld, en, naar zijn oordeel, alleen na de bestrijding der inflammatie, even als het *ung. ex hydrarg. praecip. rubr.*, geïndiceerd is.

Deze belangrijke Verhandeling wordt besloten met de volgende algemeene gevolgtrekkingen:

1°. Dat er geene eigendommelijke Egyptische Oogontsteking bestaat; maar dat dezelfde ziekte in zeer onderscheidene landen en werelddeelen endemisch gevonden wordt, zonder eenig oorzakelijk verband met Egypte aan de verschillendste plaatsen epidemisch geheerscht heeft, en als zoodanig overal kan ontstaan.

2°. Dat deze Ophthalmie overal, waar zij zich vertoont, het gevolg is der vereenigde werking van uitwendige oor-

za-

zaken en nadeelige krachten, zonder dat tot haar bestaan een bijzonder en eigendommelijk *contagium* noodig is.

3°. Dat deze Oogontsteking in de meeste gevallen eene zeer zamengestelde kwaal is, welke uit de vereeniging eener plaatselijke ontsteking en van velerlei gemengde vormen van oogziekten bestaat.

4°. Dat elke wijziging dezer Ophthalmie niet goed *in abstracto* kan worden uitgeduid; maar dat dezelve *in concreto* in elk bijzonder geval ligtelijk kan en moet gevonden worden, in zoo verre de Pathologie en Nosologie dezer soortelijke Oogontsteking in de algemeene leer aller oogziekten begrepen is.

5°. Dat deze zamengestelde Oogontsteking in sommige gevallen, doch alleen door aanraking, besmettelijk is.

6°. Dat deze besmetting echter alleen onder bepaalde voorwaarden, in een' hoogeren graad der ziekte, bij de afscheiding eener eigendommelijke etterachtige stof, mogelijk is, met welke het *contagium* als met zijn *vehiculum* vast en onafscheidbaar verbonden is.

7°. Dat bij gevolg het gevaar der besmetting bij deze Oogontsteking niet zoo groot, en door voorzorg en zindelijkheid ligt te vermijden is.

8°. Dat, over het algemeen, tot vermindering en verdelging dezer Ophthalmie zeer veel kan bijdragen, 1°. het vermijden der oorzaken, als het opeenhoopen van menschen, in 't bijzonder van soldaten, in kleine vertrekken of verblijfplaatsen, en de daardoor veroorzaakte onzuiverheid der dampkringslucht; 2°. eene oordeelkundige en oplettende behandeling van elk geval van Oogontsteking, van den eersten aanvang en in den geringsten graad der ziekte.

9°. Dat deze Oogontsteking, ingevolge hare ontstekingaardige natuur, zoodra zij slechts eenigzins belangrijk is, door sterke en herhaalde plaatselijke bloedontlastingen moet behandeld worden, waaronder de bloedzuigers, dikwijls nabij het aangedane deel en in genoegzamen getale aangelegd, het eerste en onontbeerlijkste hulpmiddel zijn.

10°. Dat, eindelijk, door de naauwkeurigste betrachting der hier opgegevene, uit algemeene en eigene ondervinding opgemaakte regelen en voorschriften, deze Ophthalmie verminderd, welligt geheel verdelgd, en al de onuitsprekelijke ellende, welke door de blindheid van zoo vele menschen in 't vervolg nog ontstaan kan, kan en moet worden voorgekomen.

Ziedaar het beloop eener Verhandeling, welke eene in deze dagen in des Schrijvers vaderland zeldzame proeve van bedaard en onbevooroordeeld onderzoek en koele bezadigde waarneming oplevert; eene Verhandeling, welke overal blijken draagt van de waarheidsliefde en het helder onbeneveld oordeel van haren zamensteller, en die wij daarom in aller handen wenschen; terwijl wij onzen dank betuigen aan het loffelijk provinciaal Genootschap van Utrecht, aan welks ijver voor de wetenschappen wij dit geschrift verschuldigd zijn, hetwelk, van al wat wij gelezen hebben, ons voorkomt het meeste licht te verspreiden over eene zoo raadselachtige en vaak miskende ziekte, ja hetwelk, zoo wij ons niet bedriegen, het pleit over dezelve voldingend beslist heeft.

Nader Onderzoek, omtrent de besmettelijkheid of niet besmettelijkheid der Gele Koorts. Door E. J. THOMASSEN A THUESSINK. *Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. 1825. *In gr.* 8*vo*. 99 *Bl. f* 1-10.

De Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK geeft ons, na een vroeger werk over ditzelfde onderwerp, op nieuw de resultaten van zijne geleerde navorschingen omtrent het al of niet besmettelijke der Gele Koorts. Ten einde dit met te meerdere onpartijdigheid te kunnen doen, deelt de Hooggel. Schrijver eerst de bewijzen voor de niet besmettelijkheid, van bladz. 2—17, vervolgens de getuigenissen van hen, die het twijfelachtig stellen, bladz. 18—20, en eindelijk de bewijzen voor de besmettelijkheid dezer ziekte mede, bladz. 21—82, waarna hij, het voor

en tegen vergelijkende, tot hare besmettelijkheid besluit, bladz. 82 en verv.

Na overweging der veelvuldige en afdoende bewijzen, voor dit gevoelen bijgebragt, houdt Recensent de zaak voor beslist, en eindigt met ook zijnen dank aan den arbeidzamen Hoogleeraar te betuigen; dat hij door zijn vlijtig onderzoek zoo veel heeft toegebragt, om het gevaar van besmetting eener ziekte aan te toonen, die alomme, waar zij zich het eerst geopenbaard heeft, de vreesselijkste verwoestingen heeft aangeregt, voor welke ook een Noordelijker klimaat niet zeker beveiligt, en welke, door de verfoeijelijke baatzucht van velen, duizende slagtoffers gemaakt heeft. Wij achten ons gelukkig, van de wijze en voorzigtige maatregelen van een verlicht en weldadig bestuur met grond de afwending van zoo groote ramp te mogen verwachten, en ons ook daarom verpligt, de aandacht onzer Natie op dit punt te vestigen.

Nederlandsche Beroerten onder FILIPS *II, op last van H. M. de Keizerin-Koningin* MARIA THERESIA, *beschreven door* L. J. J. VAN DER VYNCKT, *in leven Raadsheer van Vlaanderen, enz. Met Aanteekeningen. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1824. *In gr. 8vo.* 384 *Bl. f* 3-60.

Wij komen, met dit tweede Deel, aan een der belangrijkste gedeelten der *Nederlandsche* onlusten, de landvoogdij van ALVA namelijk, de omwenteling van 1572, de vierjarige tegenstand van *Holland* en *Zeeland* alleen, de algemeene opstand tegen de *Spanjaarden*, de *Gentsche* Vrede, en de overige gebeurtenissen tot kort na den dood van *Don* JAN. Ook hier hebben wij veel, zeer veel belangrijks gevonden, meer dan wij, na zoo vele Schrijvers over deze tijden gelezen te hebben, durfden verwachten. De Heer VAN DER VYNCKT heeft de zeer loffelijke gewoonte, van telkens, wanneer hij eene gewigtige personaadje ten tooneele voert, deszelfs afkomst

komst en vroegere betrekkingen te doen kennen, hetwelk veel licht bijzet aan zijne daden, (b. v. die van ALVA, bl. 39—43, REQUESENS, bl. 144, *Don* JAN, bl. 217—221, HIMBISE of IMBIZE en RIJHOVE, bl. 274, 275, JACOB HESSELS, lid van den bloedraad, bl. 303—305 en anderen meer.) Voorts hebben wij overal de zeldzame onpartijdigheid van den *Vlaamschen* Raadsheer bewonderd, die, ja, wel van *ketters* spreekt, en de gewelddadigheden der beeldstormers, der *wilde* en *Watergeuzen* verfoeit, maar die, wanneer men hem van overhelling tot eene partij moest verdenken, veel meer tot die der opstandelingen, dan tot die der *Spanjaarden*, schijnt te neigen. Dit boek is een nieuw bewijs voor de regtvaardigheid, wij zouden bijkans zeggen heiligheid, van onzen opstand, en de beste wederlegging der genen, die denzelven alleen aan godsdienstige beweegredenen toeschrijven, en ook uit dit oogpunt alleen verschoonlijk achten. VAN DER VYNCKT, een Roomschgezinde en *Oostenrijksch* onderdaan, brengt met edele vrijmoedigheid aan MARIA THERESIA en den Grave VAN COBENTZL onder het oog, dat *Spanje* alleen door eigene schuld, door het nemen van gestrenge en wreede maatregelen, waar zachte volkomen hadden kunnen volstaan, deze gewesten verloren heeft. Zelfs de bekende eed van *getrouwen dienst* aan den Koning, dien de Landvoogdes in 1567 eischte, dien EGMOND deed en ORANJE weigerde, zelfs deze eed wordt eene *tijdkorting* genoemd, die de menschen een' tijdlang moest om den tuin leiden, en uit *Spanje* afkomstig was. „FILIPS," zegt VAN DER VYNCKT, „wilde heerschen, gelijk hij in „*Azië* zoude geheerscht hebben." Hij schrijft niet onduidelijk den Koning het *oogmerk* toe, om den Adel, en door den Adel de Natie, *te tergen tot opstand*, ten einde alsdan een schoon voorwendsel te hebben, om alle die gehate voorregten en Priviligiën meteen den bodem in te slaan, en zich tevens met de verbeurdverklaarde goederen der welvarende *Nederlanders* te verrijken; een stelsel, voegt hij er bij, zekerlijk meer eenen TIBERIUS, dan

eenen *Katholijken* Koning voegende, (bl. 31—36.) Weinige Schrijvers over deze tijden laten zich met zulk eene inwendige verontwaardiging, als VAN DER VYNCKT, over ALVA uit, die reeds vroeger in *Nederland* geweest, en er dus bekend was; hetwelk eene reden te meer voor de zoo ongemeen talrijke landverhuizing vóór deszelfs komst oplevert.

Voor 't overige is VAN DER VYNCKT meer in *België* dan in *Holland* te huis. Het verhaal van den hoogstbelangrijken tegenstand der laatstgenoemde Provincie, met *Zeeland*, is hier kort, onvolledig, en bevat verscheidene onnaauwkeurigheden, onder anderen, dat geheel *Zeeland*, met uitzondering van *Middelburg*, de banier der vrijheid zou hebben uitgestoken, daar het toch bekend is, dat *Goes* en *Zuidbeveland* zich bij *Spanje* hielden, en eerst in 1577 *satisfactie* van den Prins namen; — dat *Amsterdam draalde*, daar de Regering toch zeer ijverig was in de ondersteuning van den *Spanjaard*. Van het ijsselijke geval te *Naarden* wordt slechts ter loops gewaagd, hoewel het de wanhopige verdediging van *Holland* grootendeels veroorzaakte. De belegering van *Leyden* wordt in twee en eene halve bladzijde afgedaan, en daarbij de *Hollanders* met *kikvorschen* vergeleken. Zoo men hier *kikvorschen* mogt te pas brengen, zouden het in allen gevalle nog de met het water worstelende *Spanjaarden* moeten zijn, niet de *Hollanders*. Hij laat den Graaf VAN BOSSUT (BOSSU) door de *Zeeuwen* slaan en gevangen nemen (op de Zuiderzee!) — Doch wij moeten ook tot zijne regtvaardiging zeggen, dat hij de gelegenheden geenszins opzoekt, om de misdaden, waaraan zich onze *Watergeuzen* en SONOY, helaas! maar al te dikwijls omtrent de Roomschgezinden schuldig maakten, met ophef te vermelden. Integendeel zwijgt hij bijna geheel, zoo wel van de moorden van LUMEY VAN DER MARK, (wien hij *het wilde Zwijn van Ardennes* noemt; wij meenden, dat een van deszelfs Voorvaderen, ten tijde van KAREL *den Stouten*, dien naam gedragen had, doch ontveinzen niet, dat dezelve hem zeer goed zou

voe-

voegen) als van de gruwelen van SONOY omtrent de *Noordhollandsche* huislieden.

Daarentegen is VAN DER VYNCKT uitvoerig en belangrijk in het verhaal van alles, wat er sedert den dood van REQUESENS tot dien van *Don* JAN, vooral tot deszelfs inhuldiging, in de *Zuidelijke* gewesten gebeurd is, alleen de *Spaansche Furie* te *Antwerpen* uitgezonderd, waaromtrent hij bij uitstek kort is. Maar, gelijk, volgens WAGENAAR, BOR best te vertrouwen en meest uitvoerig is over de zaken van *Utrecht*, METEREN omtrent die van *Antwerpen*, REYD omtrent de gebeurtenissen in *Gelderland* en *Vriesland*, en HOOFT wegens die van *Amsterdam* (*), dus moet VAN DER VYNCKT, Raadsheer in den Raad van *Vlaanderen*, vooral geraadpleegd worden over het gebeurde te *Gent*. Zoo heeft hij, uit ongedrukte dagverhalen en gedenkschriften, het getal der ingedaagden in die stad voor den Bloedraad, den vorm van regtspleging, en de teregtstelling geboekt, (bl. 79, 80.) De onderhandeling te *Gent* over de verklaring der *Spanjaarden* als vijanden, en die met den Prins van *Oranje* tot op het sluiten van den *Gentschen* Vrede, bekomen ook menige opheldering, (bl. 189—207.) Eindelijk bevat het slot van dit Deel een allerbelangrijkst verslag van de woelingen, feitelijkheden en oogmerken der overdrevene partij van IMBIZE, RIJHOVE en hunne aanhangers in *Vlaanderen*, vooral in het middelpunt, te *Gent*, (bl. 272—314.) Ook hier wordt de Prins van *Oranje* met eene loffelijke onzijdigheid voorgesteld, als geheel niet gediend met deze gewelddadigheden, tot geheele stuiting van welke hij zich echter te zwak schijnt te hebben gerekend. Men kan nu te beter begrijpen, hoe de dolle DATHEEN, mede een der drijvers van dit oproer, den Prins een' *Godverzaker* durfde noemen. De zonderlinge *Constitutie* van het Gemeenebest, door deze volkleiders te *Gent* opgerigt, en hetwelk zij over geheel *Vlaanderen*, ja misschien over *Nederland*, wilden uitbreiden,

(*) *Vaderl. Hist.* VIde D. Voorrede, bl. VII.

den, wordt hier medegedeeld. De Schrijver bezit zelfs in handschrift de besluiten dier onrustige dagen, die niet zoo ongeregeld zijn, als men ligt denken zou. De *Gentsche Revolutionnairen*, die den grondslag leiden tot het verlies der Zuidelijke Provinciën, lieten zelfs op eigen gezag (nog vier jaren vóór 's Konings afzwering) zilveren en koperen munten en gedenkpenningen slaan.

Eene uitboezeming van vaderlandsch gevoel en weedom over verlorene grootheid vergeven wij den Schrijver gaarne. Hij zegt op bl. 48: *In minder dan eene Eeuw ondervond men, wat de handel geworden was in* Engeland *en in* Holland, *waar nogtans slechts het overschot van dien der* Nederlanden (van *België*) *was opgezameld*. *Amsterdam* was toch in 1660 zekerlijk geene mindere Koopstad, dan *Antwerpen* eene Eeuw vroeger.

Onder de Aanteekeningen van den Heer REIFFENBERG onderscheidt zich eene niet onbelangrijke, schoon elders misschien beter passende, beschrijving van een *militair* bezoek, door den Heer BORY DE ST. VINCENT, tijdens den *Spaanschen* oorlog, in de grafkelders van het *Escuriaal* afgelegd, en waarin hij de lijken, onder anderen van *Don* JAN en *Don* CARLOS, (Zoon van FILIPS II) vond, het eerste volkomen wèl bewaard, het laatste bijkans geheel ontbonden, waaruit echter de Heer ST. VINCENT meent opgemerkt te hebben, dat het hoofd niet van het ligchaam gescheiden was. In zulk eenen toestand van het lijk, en vooral daar het onderzoek gestoord werd, en men dus geen' genoegzamen tijd daartoe had, bewijst, onzes inziens, dit beweerde weinig of niets. Voorts vindt men hier nog de punten der aanstelling van den Aartshertog MATTHIAS, en den Eed van Prins WILLEM als Stadhouder.

Atheen.

Atheensche Brieven, of Briefwisseling van een' geheimen Zaakgelastigde des Konings van Perzië te Athene, gedurende den Peloponnesischen Oorlog, enz. Uit het Engelsch. IIIde en IVde Deel. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1804. *In gr. 8vo. Te zamen, met Register, XXVIII, 1180 Bl. Bij Inteek. f* 11 - 65.

Wij kondigen hier aan onze Lezers de twee laatste Deelen dezer Brieven aan, van wier vroegeren wij te voren een gunstig verslag gaven, zoo wat den inhoud als de vertaling en de bijgevoegde Noten betreft. Het werk wordt in denzelfden vorm voortgezet, maar eindigt, tot onze bevreemding, geheel *abrupt*, in het achtste jaar des *Peloponnesischen* Oorlogs, juist wanneer die Oorlog de belangrijkste wending neemt, door den togt van BRASIDAS naar de Noorderdeelen van *Griekenland* en *Thracië*, om die voor *Sparta* te doen omwentelen, waar hij met zijn' vijand KLEON te gader voor *Amphipolis* sneuvelt, waardoor NICIAS gelegenheid bekomt tot het bewerken van den Vrede; waarop dan volgt de belangrijke mededinging tusschen laatstgenoemden en ALCIBIADES, de afschaffing van het *Ostracismus*, door het onwaardig verspillen van hetzelve aan HYPERBOLUS, de belangrijke *diplomatieke* onderhandelingen met de *Peloponnesische* en *Beotische* Staten, (waaruit men ziet, dat het denkbeeld der Statenbalans niet geheel vreemd aan de Oudheid was) de eerste slag bij *Mantinea*, de togt naar *Sicilië*, de omwenteling te *Athene*, de lotgevallen van ALCIBIADES, de grootmoedige weigering van SOKRATES, om in het doodvonnis der tien Veldheeren mede in te stemmen, en de daden van LYSANDER, tot het einde des Oorlogs, hetwelk alles in deze Brieven ontbreekt, die daarentegen de minbeduidende gebeurtenissen der acht vroegere jaren uitvoerig voorstellen. Wij vreezen, dat dit door de Schrijvers gedaan is ten gevolge eener, voorheen meer dan tegenwoordig in zwang zijnde verdichting, om namelijk dergelijke brieven als *echte stukken* te doen voorkomen, gevonden, zoo als in het tegenwoordige geval, door eenen *Jood* op de boekerij te *Fez*, in het Rijk van *Marokko*. Het werk bekomt daardoor wel meer den vorm van een' Roman, dan de *Anarcharsis*, en dit mag hetzelve misschien bij sommige Lezers tot aanbeveling strekken; maar daaruit ontstaat,

zoo als de *Hoogduitsche* Vertaler JAKOBS in zijne Voorrede zeer te regt aanmerkt, ook dit groote gebrek, dat sommige vroegere gebeurtenissen des *Peloponnesischen* Oorlogs tot in kleinigheden toe beschreven, en de latere voorbijgegaan worden, omdat het bestek der Schrijvers medebragt, dien met een door THUCYDIDES verhaald geval te eindigen. Een *Perzisch* Afgezant, naar *Lacedémon* bestemd, wordt, namelijk, door een' *Atheenschen* ambtenaar in *Thracië* opgeligt en naar *Athene* gezonden, doch spoedig weder in vrijheid gesteld; en van deze gelegenheid schijnt nu KLEANDER, de *Perzische* Afgevaardigde, gebruik te hebben willen maken, om naar *Azië* terug te keeren, te meer, daar hij reeds, door zijne geheime bemoeijingen en de omkooping van KLEON, in 't oog vreest te loopen, en dus voorlang zijne terugroeping verzocht had. Doch zelfs deze terugkeering wordt ons niet stellig gemeld, maar het werk eindigt geheel afgebroken met het (verdicht) besluit der *Atheners* tot het afvaardigen van Gezanten naar *Susa*, en met den dood van ARTAXERXES *Langhand*.

Wat nu de menigte en verscheidenheid der onderwerpen aangaat, in deze Brieven vervat, dezelve is zoo groot, dat wij het uitgebreide Register der beide Deelen zouden moeten uitschrijven, om onze Lezers daarmede bekend te maken. Trouwens, uit de beoordeeling der vorige Deelen weten zij reeds, wat zij hier te wachten hebben. *Grieksche* Geschiedenis, Letterkunde (vooral die van het Tooneel), Wijsbegeerte, Oudheidkunde, plaatsbeschrijving, beoordeeling der onderscheidene Regeringsvormen (doch al te uitsluitend die van *Athene* en *Sparta*; eenige onderzoekingen b. v. over die van *Argos*, *Korinthe* en *Thebe* zouden welkom geweest zijn), *Egyptische* fabelleer, eerdienst en verdere oudheden, *Perzische* zeden en gebruiken, hofanekdoten (gedeeltelijk uit KTESIAS, gedeeltelijk verdicht) en kabinetspolitiek, — dit alles zal de Lezer hier vinden. Maar ongelukkig is hier de vorm der verdichting weder oorzaak, dat het ware en valsche moeijelijk te schiften is, te meer, daar de Schrijvers genoegzaam nergens hunne bronnen aangehaald hebben. De Hoogleeraar JAKOBS heeft dit wel, met eene bij Vertalers zeer zeldzame vlijt en gemoedelijkheid, verbeterd, en de meeste bronnen aangewezen; maar somtijds weet toch zoo min hij als de *Nederduitsche* Vertaler, of de Schrijvers het door hen ter neder gestelde voor waarheid of opsiering geven. In dit

op-

opzigt is de vorm van den *Anacharsis*, die slechts tot een kleed, een luchtig hulsel der Geschiedenis dient, welke overal hoofdzaak is, blijkbaar veel beter.

Ook hebben wij vroeger reeds een gebrek van belang in den vorm aangewezen. Het is, dat de *Ephezier* KLEANDER overal als een *nationale*, of ten minste *genationaliseerde*, *Perziaan* voorkomt, daar men toch weet, hoe de *Grieken*, zelfs de onderdrukte *Grieken*, veel te hoog van zich en te laag van de Barbaren dachten, om door dezen, met verzaking van *Griekenlands* eerdienst, gebruiken en plegtigheden, als *de hunne* te worden aangenomen. Onder de *Perzen* zou althans een *Ephezier* zich nimmer zóó hebben vernederd, dat hij eene soort van biecht voor eenen Hoogepriester der *Parsi* te *Baktra* zou afleggen, omdat hij zich te *Athene*, hoezeer slechts *tijdelijk*, met *afgoderij* bezoedeld had, en den *Zend-Avesta* niet gezet kon waarnemen. Zulk een denkbeeld is aan de *Grieksche*, aan de geheele oude (westersche) wereld vreemd, en (gelijk wel meer denkbeelden in dit werk, b. v. die over den Zondvloed, Br. 99) *modern*. Hoezeer KLEANDER ook *schijnbaar* geheel in een *Perziaan* herschapen is, toont hij echter, in eenen brief over den schadelijken invloed van het *Despotismus* op den omgang met de Vrouwen, den *Parzischen* Regeringsvorm diep te verachten! (Br. 137.) Over 't algemeen is hij een dubbelzinnig persoonadje, en zijn historietje met SAPPHO (Br. 177, 178) verklaren de Schrijvers zelve voor *ongemeen duister*. Wij vinden KLEANDER meestal te *Athene*, doch ook een tijdlang, ambtshalve, te *Thebe* en te *Delphi*. Een ander *Perzisch* Agent, KRATIPPUS, houdt intusschen zijn verblijf te *Sparta*, van waar hij aan KLEANDER berigten nopens die Republiek inzendt. De *Perzische* Rijksgroote, ORSAMES, deelt berigten uit *Egypte* mede, gelijk GOBRYAS van het *Perzische* Hof. Met eerstgemelden houdt KLEANDER briefwisseling over wijsgeerige, met SMERDIS meer over godsdienstige onderwerpen. Aan den kunstlievenden en rijken MEGABYZUS zendt hij eene kostbare verzameling van te *Athene* uit de nalatenschap van PERIKLES gekochte kunstwerken, en beschrijft dezelve. TELEPHANES, dien hij daarmede overzendt, geeft hem daarentegen eene schets van het paleis van *Persepolis*.

De Aanteekeningen van den schranderen en kundigen Vertaler verspreiden ook in deze Deelen weder veel licht over

 de

de behandelde onderwerpen, zoo als omtrent de *Mysteriën*, omtrent *Egypte*, de wetten van LYKURGUS en de *Spartaansche* Staatsregeling, (waar echter de Heer STEENBERGEN VAN GOOR den kleinen *anachronismus* begaat, van het bederf van *Sparta* door het buitgemaakte geld reeds in de *eerste* jaren van den *Peloponnesischen* Oorlog te stellen, daar het eerst in den laatsten tijd van dien Oorlog door GYLIPPUS, en vooral door LYSANDER, plaats greep; gelijk wij mede de instelling der *Ephoren* liefst niet vroeger dan tot LYKURGUS zouden brengen, terwijl nogtans hun eigenlijk gezag *in den Staat* eerst van THEOPOMPUS dagteekent, waardoor alle gevoelens der oude Schrijvers zich laten overeenbrengen.) Voorts geeft hij vele ophelderingen omtrent de Vergadering der *Amphiktyonen*, de Blijspelen van ARISTOPHANES, enz. Wij verwonderen ons over ééne aanmerking, die den *Nederlandschen* Vertaler ontsnapt is. HIPPOKRATES (zegt hij, op bl. 32 des IVden Deels) is *misschien nooit*, of slechts als jongeling, te *Athene* geweest. Het is immers bekend, en in den 16den Brief van dit werk zelve vermeld, dat hij de ongelukkigen te *Athene*, met de pest bezocht, voor alle de schitterende aanbiedingen des *Perzischen* Konings niet wilde verlaten, weshalve het *Atheensche* Volk hem de hoogste eerbewijzen schonk, die *hier* ook vermeld worden; en zou hij dan niet te *Athene* geweest zijn? Dat ook (zie de Noot op bl. 43) de vrouwen te *Athene* de tooneelspelen niet zouden bijgewoond hebben, strijdt met de bekende Anekdote, dat de vertooning der *Furiën* in de *Eumeniden* van ÆSCHYLUS aan vrouwen eene miskraam veroorzaakte; een oud verhaal, 't welk al te ongerijmd zou zijn, indien er nooit vrouwen in den *schouwburg* tegenwoordig waren; slechts van het *theater* waren de vrouwen uitgesloten. Ook spreekt de Vertaler zich op bl. 53 in de Noot tegen. Eerst zegt hij, dat de sekte der *Sabeërs niet veel ouder schijnt te zijn, dan* MOHAMMED; en een paar regels lager, dat *Egypte*, *Arabië* enz. de plaatsen waren, alwaar *vóór het Christendom* het *Sabeïsmus* heerschte, (want hierdoor zal men toch niet wel enkel Afgodendienaars verstaan.) De *landbouw* (bl. 275, Noot) was niet *enkel* eene *slaafsche werkzaamheid*, maar werd in verscheidene *Grieksche* Staten, en zelfs te *Athene*, ook door vrije menschen geoefend; zie den *Œconomicus* van XENOPHON, en de *Reizen van Anacharsis*. Dat de *Axiochus* verkeerdelijk aan ÆSCHINES, den

leer

leerling van SOKRATES, wordt toegeschreven, schijnt ons ook uit inwendige gronden te blijken.

De Heer STEENBERGEN VAN GOOR houde ons deze aanmerkingen ten goede. Zij mogen hem slechts ten blijk verstrekken, dat wij zijne geleerde en zaakrijke Aanteekeningen met opmerkzaamheid gelezen hebben; en wij wenschen van harte, dat alle belangrijke werken uit de oude of latere Geschiedenis, Oudheid- of Letterkunde zulke bekwame en belezene Vertalers vinden mogen. Alsdan is het vertalen geen handwerk meer, maar een wezenlijke tak van letterkunde. Dus hebben *Duitschlands* eerste Geschiedkundigen de *Engelsche Algemeene Historie*, door WESTERBAEN bij ons werktuigelijk vertaald, door hunne bewerking als tot een geheel nieuw werk verheven, 't welk het oorspronkelijke ver overtreft; — dus zijn PRIESTLEY's *Lessen over de Geschiedkunde* door een Gezelschap Geleerden te *Deventer* niet alleen vertaald, maar ook met eene uitstekende opgave der *Nederlandsche* Geschiedschrijvers verrijkt geworden. Wij wenschen tevens van harte, dat eene ruime inteekening den Heer STEENBERGEN VAN GOOR tot de *Nederduitsche* uitgave der *Reizen van* ARTEMIDORUS, welke eene schildering des *Romeinschen* Rijks onder de vroegere Keizers bevatten, zal aanmoedigen.

Gelijk de twee eerste Deelen der *Atheensche Brieven* met de Afbeeldingen van PERIKLES en ALCIBIADES prijken, zoo behelzen de beide laatste die van SOKRATES en ARISTOPHANES. Het gebruik wordt door een uitvoerig Register gemakkelijk gemaakt.

Chrestomathia Hippocratica. Edidit atque praefatus est C. PRUYS VAN DER HOEVEN. Hagae Comitis apud *Viduam J. Allart*. 1824. 8vo. pagg. XXII, 218. *f* 2-90.

Een *Grieksch* boek in het vak der *Geneeskunde*, dat is waarlijk geen alledaagsch verschijnsel! Althans wij herinneren ons niet, dat er sedert de uitgave van GALENUS' *Protrepticon*, door den Heer A. WILLET in 1812 bezorgd, iets dergelijks onder ons het licht gezien heeft: en dit *Protrepticon* toch, zoo wel als de *Aanteekeningen* des Uitgevers, behooren even goed, zoo niet veel beter, tot de *oude Letteren* in het algemeen, als tot de *Geneeskunde* in het bijzonder. Het eerste, die-

dienende tot opwekking of aansporing tot de beoefening der Wijsbegeerte, staat gelijk met vele andere stukjes van gelijken naam en inhoud, ons uit de Oudheid het zij nog overgebleven, het zij alleen met name bekend; terwijl de laatste, de Aanteekeningen van WILLET, niet de vrucht zijn van geneeskundige studie, maar eene proeve der bedrevenheid in de oude Letteren van een' van WYTTENBACH's toen ter tijd beste Leerlingen. Men zie hetgeen deze groote Man zelf daarvan zegt, in zijne *Biblioth. Crit.* P. VI. p. 98 sqq. en *Philom.* L. III. p. 271 sq. Met het tegenwoordige werkje heeft eenigermate het omgekeerde plaats. In zoo verre het is overgenomen uit een' der oudste en beroemdste Grieksche Schrijveren; kan men het wel als *voortbrengsel van oude Letterkunde* aanmerken; maar, in zoo verre het van een' *Griekschen Medicus* is, behoort het uitsluitend tot de *Geneeskunde*. Recensent wil dit werkje thans voornamelijk uit het eerste oogpunt beschouwen, en meent daartoe zonder eenige verdere voorbereiding of aanbeveling te mogen overgaan. Waartoe toch zou aanbeveling noodig zijn, daar, waar de titel van het boek zichzelven aanprijst; daar, waar de namen van HIPPOKRATES en VAN DER HOEVEN, beide even gunstig bekend, tot waarborg strekken, dat men hier niets dan goeds te verwachten heeft? Er is toch niemand, het zij in de Grieksche Letteren, het zij in de Geneeskunde, zoo geheel vreemdeling, of hij weet, dat, wie HIPPOKRATES noemt, niets minder zegt, dan den *Vader der Geneeskunde*; niemand, onder onze beschaafde Landgenooten, of hij herinnert zich den naam van den Heer C. PRUYS VAN DER HOEVEN, als kweekeling van de Leydsche Hoogeschool bekend uit zijne inaugurele Dissertatie *de Constitutionis Epidemicae Doctrina*, *Lugd. Bat.* 1816, en die vervolgens, als *Medicinae Doctor* in zijne geboorteplaats Rotterdam, zijne *theoretische* kennis door de *praktijk* uitgeoefend, door eigene studie uitgebreid, en door de beoefening der Ouden versierd heeft. Daarvan moge ten bewijze verstrekken deze thans door hem uitgegevene *Chrestomathia Hippocratica*, waarmede wij ons verpligt rekenen alle beminnaars en beoefenaars van oude Letter- en Geneeskunde bekend te maken.

Ten einde, volgens het voorschrift van CICERO, met eene *definitie* van de zaak, die wij behandelen, te beginnen, moeten wij vooreerst weten, wat eene *Chrestomathie* is, en vervolgens, wat men door eene *Chrestomathia Hippocratica* te

ver-

verstaan hebbe. Het woord *Chrestomathie*, voor velen slechts een bloote klank, is van Griekschen oorsprong, en beteekent eigenlijk *goede* of *nuttige leering*, *leering van het goede* of *nuttige*. Vandaar, dat de titel van *Chrestomathia*, in denzelfden zin als die van *Anthologia*, *Florilegium*, in onze taal *Bloemlezing*, of als die van *Eclogae*, *Excerpta*, bij ons *Uittreksels*, langzamerhand is overgegaan tot allerlei verzamelingen van verschillenden en gemengden inhoud, vooral dezulke, die leerzame en nuttige uittreksels uit dezen of genen vroegeren of lateren Schrijver behelzen. Zoo bestonden er oudtijds zoogenaamde *Chrestomathiën* van HELLADIUS, van PROCLUS en van anderen. Zoo kent men heden ten dage, om maar iets te noemen, de *Chrestomathia Ciceroniana* en *Pliniana* van GESNER, de *Chrestomathia Thucydidea* en *Liviana* van BAUER, en vele andere dergelijke uit allerlei soort van Schrijvers en in allerlei vakken van wetenschap. Zoo zal dan ook nu *Chrestomathia Hippocratica* eene *verzameling* moeten zijn *van uitgelezene, nuttige en leerzame plaatsen uit de schriften van* HIPPOKRATES. Welaan, laat ons zien, of de bedoeling, inhoud en aanleg van dit werkje inderdaad aan het opschrift beantwoorden.

Van dit alles dan worden wij onderrigt in eene welgeschrevene *Voorrede* (*Praefatio*), die, als ware het, een helder en zindelijk voorplein uitmaakt, bestemd om ons in het gebouw zelf der Hippokratische leer binnen te leiden. Aldaar vinden wij vooreerst eene hartelijke uitboezeming over de zeldzame verdiensten van den voormaligen Leydschen Hoogleeraar PARADIJS, die reeds in zijnen tijd eene *Chrestomathia Hippocratica ten dienste der Akademische Jeugd* plagt te verlangen. Het onderwijs van dien al te vroeg gestorvenen grijsaard uit zijn' eigen mond te hooren, mogt VAN DER HOEVEN niet te beurt vallen; maar zijne heilzame lessen, ook nog na 's mans dood in zijne schriften sprekende, hadden op hem een' al te sterken indruk gemaakt, zijn gezag was hem van te veel gewigt, en zijn wensch te heilig, om niet alles aan deszelfs vervulling toe te wijden, en zijne krachten te beproeven aan dit werkje, uit gevoel van eerbied en erkentenis *aan de nagedachtenis van* PARADIJS *toegeheiligd*. Zie pag. I et II. Hierop volgen eenige algemeene aanmerkingen over de voortreffelijkheid van HIPPOKRATES, en de overeenkomst van zijne leerwijze met die van SOKRATES, beide kenbaar aan één en hetzelfde gevoel van *waarheid* en *eenvou-*

voudigheid; beide één doel beoogende, *de kennis van het goede* (*scientiam optimi*); beide langs denzelfden weg, door *onderzoek* en *waarneming*, naar dat doel strevende; zoodat, gelijk de *Sokratische wijsbegeerte* inderdaad *begeerte naar wijsheid* is; zoo ook de *Hippocratische leer* te regt *zucht tot waarneming* kan genoemd worden; en, gelijk de eerste eene *Wijsbegeerte* is *voor alle tijden en plaatsen*, zoo ook de laatste eene *Geneeskunde voor alle volken en voor alle geslachten*, en als zoodanig boven de minachting van eenige nieuweren ten eenemale verheven. Pag. III—VI. Nu geeft VAN DER HOEVEN eene korte schets van deze leer, en wijst haren oorsprong aan. Vóór HIPPOKRATES werd in Griekenland de Geneeskunde door tweederlei soort van vereerders op verschillende wijze beoefend, door de *Priesters van* ESKULAPIUS, en door de *Wijsheidsleeraars* of *Sophisten*. Gene leiden hunne kennis af van *waarneming* en *ondervinding*; deze van de *rede*, naar welker veelal verkeerde opvattingen en valsche gevolgtrekkingen zij de Geneeskunde, zoo wel als de Wijsbegeerte, trachteden te verdraaijen en te verwringen; zoodat HIPPOKRATES moest optreden, om, als een andere SOKRATES, de Geneeskunde van de slavernij dier ingebeelde Sophisten-wijsheid los te rukken, en in hare natuurlijke regten en vrijheid te herstellen. Der Priesteren Geneeskunde, in de tempels van ESKULAPIUS, voornamelijk op het eiland *Cous*, het vaderland van HIPPOKRATES, aangekweekt, bestond uit eene lange reeks van waarnemingen en opmerkingen over allerlei soort van kwalen, sinds onheugelijke tijden uit de dagelijksche ondervinding opgezameld en te boek gesteld, met oogmerk om daaruit bij alle voorkomende gevallen een voorgevoel van het toekomende te kunnen opmaken, en in hunne raadgevingen en uitspraken, die als zoo vele *Godspraken* moesten gelden, zich zoo min mogelijk te bedriegen en te falen. Dit was dus eene *voorspellende Geneeskunde*, doch wier voorspellingen geenszins op losse schroeven stonden, maar, op de *Natuur* zelve gegrond, en in de vergelijking van het *verledene* met het *tegenwoordige* bestaande, daaruit telkens met meer of min volkomene zekerheid tot het *toekomstige* wisten te besluiten. Van deze waarnemingen der *Asklepiaden* (dus werden de Priesters en volgelingen van ESKULAPIUS genoemd) stamt de leer van HIPPOKRATES af: zij maken den grondslag uit van zijne zoogenaamde *Praenotiones Coacae*; terwijl zijn *Prognosticum*

er de *Commentarius* van is. Aldus uit de zuivere en onvervalschte bron der Natuur voortgevloeid, en geleid door het gevoel van het ware, schoone en goede, moest de leer van HIPPOKRATES van zelf juist datgene worden, hetwelk bij ons *Therapeutice Naturalis*, zoo wel als *Therapeutice Universalis*, (Natuurlijke en Algemeene Geneeskunde) genoemd wordt. Zij is lijnregt strijdig met alle overdrevene *stelselzucht*, reeds van ouds door HIPPOKRATES in de *Cnidiërs* berispt, en bestaat eigenlijk in de *kennis van den mensch in staat van gezondheid en ziekte* (*historia hominis sani et aegri*). Op zekere *inductie* gegrond, door behulp van *waarneming*, *vergelijking* en *gevolgtrekking* (*observatione*, *comparatione*, *analogia*), is zij, als ware het, eene *Physiologia* en *Pathologia comparata*, dat is *echte Physiologie* en *Pathologie*. Geheelenal gevestigd op *ervaring* en *ondervinding* (*observatione et experientia*), terwijl aan beider gezag de *rede* (*ratio*) is ondergeschikt en onderworpen, leidt zij hare beoefenaars, met eene bewonderenswaardige natuurlijkheid, eenvoudigheid en klaarheid, van de eene waarheid tot de andere, en telkens tot nieuwe en tot meerdere waarheden. Pag. VII—XVI.

Tot dusverre over de *leer* van HIPPOKRATES. Ten besluite zegt VAN DER HOEVEN iets van zijne *schriften*, en van de beste *orde*, om ze met vrucht te lezen. Deze orde is dezelfde, die hij in deze *Chrestomathie* gehouden heeft. Zij is, als volgt: Vooreerst de *Praenotiones Coacae*, behelzende eene opgave van goede en kwade voorteekenen bij zieken aanwezig. Van deze, als zoo vele overblijfselen der gewijde Priesteren-Geneeskunst, en tevens grondbeginselen der Hippokratische leer, moet alle beoefening van HIPPOKRATES een' aanvang nemen. Daarop volgt het *Prognosticum* (*Voorspelling-* of *Voorzeggingsboek*), het allereerste geschrift van HIPPOKRATES, en de *Commentarius* of uitlegging der voornoemde *Praenotiones*. Daarna raadplege men het *eerste* en *derde* boek der *Epidemii* (over de *heerschende* of *Volksziekten*), waarin wederom veel te vinden is, dat aan het *Prognosticum* nieuw licht kan bijzetten. Dan opene men het gulden boek *de Aëre*, *Aquis et Locis* (over de *Luchts-*, *Water-* en *Plaatsgesteldheid*), hetwelk eveneens tot opheldering van het voorgaande strekt, en waarin de invloed van warmte en koude, van vocht en droogte, kortom van allerlei luchtsgesteldheid, op 's menschen geest- en ligchaams-gebreken of vermogens, op eene regt verstandige en wijsgeerige wijze door

HIP-

HIPPOKRATES verklaard wordt. Vervolgens leze men het werkje *de Victu Acutorum*, waarin de behandeling der *morbi acuti*, zich grootendeels bij het houden van een voorzigtig *dieet* of levensregel bepalende, naar het voorbeeld van HIPPOKRATES zelv', ftaat aangewezen. De laatfte plaats komt aan de *Aphorismi* toe, die in korte ftellingen de hoofdfom van HIPPOCRATES' leer bevatten, en, als ware het, even zoo vele lesfen zijn van een' grijsaard, wiens geheele leven aan onderzoek, ervaring en ondervinding was toegewijd geweest. Waarbij men dan eindelijk nog het *Jusjurandum*, of de *Eedzwering*, kan voegen, die, hoewel van betwijfelde echtheid, evenwel HIPPOKRATES niet onwaardig is, en eene foort van *complementum* of *toevoegfel* op zijne leer uitmaakt. Zie *Praef.* pag. XVII fqq.

Behalve de opgenoemde fchriften, en de drie boeken *de Chirurgia*, doch die bij dit werkje niet in aanmerking behoefden te komen, erkent VAN DER HOEVEN er geene andere voor *echte* en oorfpronkelijke voortbrengfelen van HIPPOKRATES. Mogt deze uitfpraak aan fommigen gewaagd en al te beslisfend voorkomen, hij beroept zich op de uitkomst van naauwkeurig onderzoek, en op het gezag van GRUNER, een der beste Uitleggers van HIPPOKRATES in lateren tijd, wiens gevoelen met het zijne meerendeels overeenkomt, gelijk men zien kan uit zijne *Cenfura librorum Hippocraticorum*, *Vratislav.* 1772, en uit het uittrekfel daarvan in FABRICII *Biblioth. Graeca*, *ed.* HARLESIO, Vol. II, pag. 521, welk gedeelte van dat werk wij allen kunnen aanprijzen, die eene uitvoerige *notitia literaria* van HIPPOKRATES en zijne fchriften verlangen.

Uit deze aloude en echte bronnen dan heeft VAN DER HOEVEN het uitgelezenfte en gemakkelijkfte gekozen, vooral datgeen, hetwelk tot goed verftand der *leer van* HIPPOKRATES, in het algemeen, het best gefchikt was. Zoo ontftond deze *Chrestomathie*, waarvan de inhoud is als volgt, naar de bladzijden en verdeeling der laatfte uitgave van HIPPOCRATIS *Opera omnia*, *Gr. et Lat. cum not.* A. FOËSII, *Genevae apud* S. CHOUET, 1657. *fol.*

(*Het vervolg hierna.*)

Dicht-

Dichtbloemen van L. RIETBERG, *A. L. M. et J. U. Dr.* *Te Rotterdam*, *bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr. 8vo.* *VIII en* 202 *Bl. f* 3-60.

Mengeldichtjes van F. P. GISIUS NANNING, *Luitenant Ingenieur in Koninklijk Nederlandschen dienst. Te Delft*, *bij* P. de Groot. 1825. *In 8vo. VIII en* 152 *Bl. f* 1-80.

Men kan weinig dichterlijk genie bezitten, en toch zeer gekuischte, gespierde en zelfs beeldrijke verzen vervaardigen; terwijl men daarentegen Dichter kan zijn door Natuur en gemoedsstemming, en toch in de uitdrukking zijner denkbeelden verre beneden hen staan, die oneindig minder echt poëtischen aanleg hebben. Eene volhardende studie der groote meesters en eene langdurige oefening in het werktuigelijke der kunst, benevens eene door vlijt te verkrijgene heerschappij over de taal, zijn de middelen, door welke velen den eernaam van Dichter verkregen hebben, zonder dat zij door de Natuur eigenlijk tot denzelven geregtigd waren; terwijl anderen, door het geheel of grootendeels verwaarloozen van deze vereischten, met al hunnen dichterlijken aanleg, in de oogen van het publiek, dat meestal door netheid en gekuischtheid wordt medegesleept, in eenen lageren rang worden geplaatst. Deze aanmerkingen welden bij ons op, na de aandachtige en herhaalde doorlezing der beide dichtbundels, welke wij thans aankondigen; want gelijk wij gelooven, dat de Heer GISIUS NANNING door de Natuur meer tot Dichter geschapen is dan de Heer RIETBERG, zoo zijn wij tevens overtuigd, dat zijne dichtvruchten op veel lageren prijs zullen gesteld worden, dan die van zijnen kunstgenoot; en te regt. RIETBERG heeft gewoekerd met het hem geschonken talent. Hij moge den allesbezielenden gloed, de nieuwe en treffende denkbeelden en de verrassende wendingen, welke door geene oefening verkregen, maar slechts door de Natuur geschonken kunnen worden, ontberen, toch heeft hij zich alles, wat door vlijt en oefening te verkrijgen was, eigen gemaakt; hij beschikt vrijelijk over den rijkdom onzer schoone taal, en heeft het werktuigelijke der kunst geheel in zijne magt; zijn dichttrant is vloeijend en gekuischt; zijne uitdrukking meestal sierlijk, ja zelfs beeldrijk. Als een kweekeling van den onvergetelijken FEITH, wandelt hij

waardiglijk in het voetspoor zijns meesters; offchoon hij in diepte der denkbeelden, treffende schildering en doorgaande dichterlijke behandeling zijns onderwerps verre voor hem moet onderdoen. Gelijk zulks meestal bij Dichters, meer door de Kunst dan de Natuur gevormd, het geval is, heeft de leertrant bij hem steeds de boventoon; eene eigenlijk lyrische stemming, uitstortingen van het overkropte individueele dichterlijk gevoel vindt men schaars of nooit. De aanhef zijner stukken belooft meestal veel; doch deze meer kunstige dan natuurlijke opwinding verdampt allengskens, en dan valt zijn stijl soms tot gewoon proza; hetgeen bij al zijne handigheid in stijl en uitdrukking wel eens het geval moest zijn, daar zijne denkbeelden meestal meer prozaïsch dan poëtisch gehalte hebben. — Gisius Nanning, daarentegen, is meer lyrisch gestemd, en dit reeds verraadt een dichterlijker aanleg. Men kan het zijne stukjes aanzien, dat hij zich niet met het stellig voornemen heeft nedergezet, om een vers op dit of dat onderwerp te vervaardigen, dat zóó kort of zóó lang moest zijn; maar dat zij hem ontvloeid zijn, als zijn hart door het een of ander gevoel van vreugd of smart geschokt, en zijn geest door eene schoone daad of een dichterlijk denkbeeld getroffen was. Hij kent de tooververschijnselen dier ideale wereld, in welke de dichterlijke ziel rondzweeft, en het aardsche schijnt hem nietig en gering, zoo lang hij het niet veredeld heeft, door er den stempel op te drukken van eene hoogere, hemelsche beteekenis. Maar hij verstaat de kunst nog niet, som de idealen, die hij bezingt, (en dit blijkt uit niets sterker, dan uit het stukje van dezen naam) helder en duidelijk in zijne zangen te doen leven; hij weet aan zijne denkbeelden nog niet die scherpheid van omtrek te geven, welke zij noodig hebben, om vast te wortelen in de ziel des hoorders of lezers. Daarbij is zijne uitdrukking nog verre van altijd edel en dichterlijk te zijn, en hij heeft taal, stijl en rijm nog niet genoegzaam in zijne magt. Maar bij alle deze onvolkomenheden, welke misschien bij meerdere jaren en vlijtiger oefening zullen verminderen, heeft hij onbetwistbaar dichterlijk talent, en weet zijnen zang, op verschillenden trant, maar steeds eigenaardig, ook in het luimige te stemmen.

Wij willen thans, door eene vlugtige monstering van den inhoud der beide dichtverzamelingen, door eenige bij gelegenheid gemaakte aanmerkingen, en een paar aanhalingen, die

ons voorloopig oordeel staven, en beginnen derhalve, naar regt en billijkheid, eerst met den Heer RIETBERG.

Het zijn meestal uitgebreidere gedichten, tot de leerende of *didactische* soort behoorende, en in de bij ons voor dit *genre* vaststaande Alexandrijnen geschreven, welke hij ons aanbiedt. *De Jeugd van* CIMON, den *Athener*, in drie korte zangen, opent den bundel, en heeft over het algemeen die goede en minder goede eigenschappen, welke wij boven in de kenschetsing van RIETBERG's talent breeder hebben omschreven. Doch er heerscht in dit gedicht nog een bijzonder en vrij groot gebrek, namelijk het volslagen gemis van eene antieke, eene Grieksche kleur; alles is zoo *modern*, dat men, andere namen voor de eigennamen van persoonen en volken in de plaats stellende, de beschrijving der jeugd van een jong mensch uit deze eeuw zoude meenen te lezen. Zoo doet b. v. EGESIPHILÉ met haren zoon CIMON gedurige morgenwandelingen naar den berg *Hymettus*, en leert hem door hare voorlezingen de schoonheden van HOMERUS opmerken; alsof de fatsoenlijke Grieksche vrouwen niet met eene bijna Oostersche ingetogenheid in haar *Gynaeceum* (vrouwenvertrek) waren opgesloten, en de Grieksche opvoeding van het schoone geslacht eenigzins berekend was op letterkundige beschaving. Ook de geheele vrijerij van CIMON is alles behalve antiek, maar heeft, gelijk zijne niet onaardig beschrevene vlinderachtigheid, magtig veel overeenkomst met die onzer Modeheertjes. — In het gelijksoortig gedicht EPAMINONDAS, echter, is het kostuum beter in acht genomen, en in deszelfs laatste gedeelte onderscheiden zich de schildering van den slag bij *Mantinea* en van het sneuvelen des helds zeer gunstig door kracht en dichtgloed; maar hierbij, en bij den doorgaanden rijkdom aan opzettelijke en uitgewerkte vergelijkingen, van welke RIETBERG een groot liefhebber schijnt te zijn, steekt te meer af de prozaïsche verdedigingsrede, welke hij zijnen held in den mond legt, bl. 102:

Thebanen! (vangt hij aan) de daad, die ik beging,
Is strafbaar voor de wet, en 'k wil die niet verschoonen.
't Waar misdaad, zoo ik u mijn onschuld aan kon toonen.
enzv.

Het Geweten, een Leerdicht, wel eenigzins in den trant van FEITH, schetst ons in deszelfs eersten zang dezen inwendigen regter als straffer van het kwade, en in den tweeden

als belooner van het goede. Op de verdeeling valt dus niets aan te merken, maar misschien meer op het voorstellen van NERO tot een toonbeeld der wroeging. De treffend geteekende angst van dezen Keizer zal toch wel meer toegeschreven moeten worden aan den onvermijdelijken dood, die hem voor oogen stond, dan aan gewetensknaging, voor welke hij, volgens RIETBERG zelven, weinig vatbaar scheen; want deze zingt:

Mogt hij slechts eenen dag, een oogwenk slechts regeren!
Hoe zou hij al den hoon, dien hij thans lijden moet,
Afwasschen in een zee van schuimend burgerbloed!

Zoo, waarlijk, spreekt geen mensch, bij wien het geweten wakker is. Wij hadden, ten toonbeeld van de kracht des gewetens, de schildering van eenen man verwacht, die, op het toppunt van menschelijke magt, en midden in den straalglans van aardschen rijkdom en wereldsche grootheid, onophoudelijk gejaagd en gepijnigd wordt door het bewustzijn zijner begane misdaden; men denke slechts aan eenen TIBERIUS. — RIETBERG gedenkt, bij het noemen van NERO, aan BINGLEY, en brengt hem eene verdiende hulde toe; maar hoe kon hij, die het *Geweten* bezingt, vergeten, dat de hoofdrol in het gelijknamige stuk van IFFLAND de meesterrol was van dezen grooten Acteur, en dat niemand beter dan hij door gebaren en gelaat de wroegingen wist na te bootsen, die den ongelukkigen op het einde zijns levens wegens eene gepleegde misdaad folteren? — In den tweeden zang verdient de zeer gelukte schildering van een tevreden boerenhuisgezin lof en onderscheiding.

Nog een paar kleinere Leerdichten vindt men in dezen bundel: het eerste, *Menschlievendheid*, is een der beste, door meer dichterlijken gloed en gelijkheid van sierlijke uitvoering; het andere, *Verdraagzaamheid*, heeft eenen lyrischen aanhef, en behelst de leer eener verlichte wijsbegeerte, schoon dezelve op sommige plaatsen wel wat dichterlijker mogt zijn voorgedragen. Intusschen vindt men, gelijk overal, krachtige passages; éene strekke ter proeve:

God ziet alleen op 't hart. — De vrome zucht eens braven
Zegt meer dan tempelpraal en geurige offergaven.
De traan der droeve weeuw, in eenzaamheid geschreid,
Het ernstig smeekgebed der teedre onnoozelheid,

De

De dankbre vreugdelach der pas genezen kranken,
Wen ze in de lentezon den eeuwig Goeden danken,
De blik des ſtervenden, wiens dof en brekend oog
Zich hopend en gerust wendt naar den hemelboog,
Is meer, oneindig meer dan al het biddend ſchreeuwen
En daavrend kerkgedruisch van woënde Fariſeeuwen. —
Vrij ſtichte een ſnoode Flips, terwijl hij ketters moordt,
En vrijheid met den dolk de zuivre borst doorboort,
Een reeks van kloosters en roemruchte Eskurialen!
Ach! zal hij dus zijn ſchuld, zijn zware ſchuld betalen.
Wischt dit de *bloedvlek* uit, die nimmermeer vergaat,
En eeuwig op zijn hoofd met *vuur* gebrandmerkt ſtaat?
Onnoozlen! die 't gelooft. — enzv.

Eenige weinige dusgenaamde Lierzangen worden ons hier insgelijks aangeboden, en deze hebben natuurlijk meerdere verheffing; doch ook in dezelve heeft de leertrant de boventoon, en heerscht eene zekere zelfbehagelijke gerektheid, welke haar gebrek aan kracht zoo veel mogelijk door zoetvloeijendheid verbergt. Bijna nimmer vindt men een dier treffende, uit de volheid van het genie opſchietende denkbeelden, een dier ſtoute ſprongen, welke den waarachtigen Lierzanger kenſchetſen, en het geheel mist ſteeds dien gloed en dien gang, welke ons medeſlepen, en geen tijd laten, om ſommige gewaagde uitdrukkingen op te merken en af te keuren. Zoo is dan ook de *Gelijkheid* eigenlijk niets anders dan een Leerdicht in lyriſche ſtrofen, en als zoodanig beſchouwd heeft het hoogere waarde dan de Leerdichten *ex profesſo* in Alexandrijnen, want hetzelve is beter aan elkander gelijmd en heeft minder prozaïſche volzinnen. Eenige hoogere vlugt is er in de *Hoop*; doch ook hier beſtaat de verheffing meer in de woorden dan in de gedachten. Meerder vuur doorgloeit de zangen, 1813 en 1815 getiteld, en ingegeven door de geestdrift over ons pas herwonnen en weder ſpoedig bedreigd volksbeſtaan. Hier is de echte ſnaar der Ode dikwijls aangegrepen. — Het hier bij herhaling gebezigde woord *bloedbarbaren* heeft de eer niet van ons te bevallen.

Thans volgen nog een aantal kleinere ſtukjes van gemengden inhoud, gedeeltelijk reeds in *Muzenalmanakken* en elders geplaatst, welke meestal door vorm en gehalte uitmunten, en, hoe klein zij ook wezen mogen, dikwijls, in ons oog, meerdere waarde bezitten dan de uitgebreidere gedichten.

Daartoe brengen wij: *de gure herfstdag op het land*, waar RIETBERG zich als meester toont in het beschrijven van stille landelijke tafereelen; *aan Rosalie*, *aan Carus*, *op mijnen tachtigjarigen Notenboom*, *de Leeuwerik*, *de Schaapherder*; om van de overigen, die ons van mindere waarde schijnen, niet bijzonder te gewagen. Nog vindt men eene goed geslaagde navolging van eene der heerlijkste Elegiën van den *Vlaamschen* TIBULLUS, SIDRONIUS HOSSCHIUS, en eene dergelijke van een brokstuk uit het *verlost Jeruzalem* van TASSO, doch helaas! in Alexandrijnen, welke het eigenaardige en zangerige van den dichttrant des grooten *Italiaans* zoo slecht kunnen wedergeven; terwijl eindelijk eene zeer vrije bewerking van het bekende stuk uit de *Gedaanteverwisselingen* van OVIDIUS, *Pyramus en Thisbe*, de lange rij besluit: wij twijfelen echter, of dezelve de schoonheden van het oorspronkelijke wel genoegzaam doe gevoelen.

Op enkele oneigenaardige uitdrukkingen, zelfs op een paar taalkundig slechte regels, willen wij geene aanmerkingen maken; maar wij moeten waarschuwen tegen *tautologiën*, als *door dwang genoodzwangt*, bl. 91, en *golvend golfgeklots*, bl. 123; tegen het wonderlijk gebruik van *toch*, dat bij RIETBERG altijd de zinsnede opent, bl. 120, 157, 173, 182, waar het als bevestigend voegwoordje slechts de tweede of derde plaats moest innemen, en geene regtstreeksche tegenstelling aanduidt; en eindelijk tegen het zonderlinge woord *blimsemen*, *blimsemstralen*, dat tot eene verzachting van *bliksem* moet dienen, maar welks Nederlandsch burgerregt ons onbekend is.

Thans ligt de Heer NANNING aan de beurt; en, daar zijn dichtbundel kleiner en zijne stukjes allen van minderen omvang zijn, zullen wij het met hem ook korter kunnen afdoen. Aanleg voor poëzij heeft hij, dit hebben wij boven reeds erkend; maar dezelve is nog niet genoegzaam ontwikkeld; hij heeft nog slechts zijne eerste schreden gezet op de baan, op welke men reeds vrij ver gevorderd moet zijn, om zich voor een eenigzins bereisd persoon te kunnen uitgeven. Reeds in het stukje, dat den bundel opent, en getiteld is, *de eerste Zang*, is dit blijkbaar. Die jongeling, die daar, op de duinen nedergezeten, zijne oogen vestigt op de Noorderbaren, en de groote daden onzer Vaderen in zijn geheugen terugroept, levert een echt dichterlijk tafereel op; maar

de

de uitvoering is niet in overeenſtemming met het poëtiſche van het denkbeeld:

Ja, grootsch was in des jonglings oogen
Daar Hollands oeverzand,
En de aanblik van den vloed, door zachten wind bewogen,
Hem ſchooner dan 't uitheemſche ſtrand.

Wij laten die *grootschheid van het oeverzand*, ſchoon reeds eenigzins zonderling, doorgaan, en willen het hem ook niet betwisten, dat hij het gezigt op de zee fraaijer vindt dan het uitheemſche ſtrand, hoewel wij hier geen punt van vergelijking kunnen vinden; maar wij nemen het kwalijk, dat hij iets anders zegt dan hij meent, want hij wilde ſpreken van den blik op het uitheemſche ſtrand, en dit ſchijnt hij niet in de maat te hebben kunnen wringen. Dergelijke ſchijnbaar kleine gebreken in de uitdrukking vindt men telkens, en zij geven zelfs aan de beste ſtukjes eene onduidelijkheid, eene onbepaaldheid, welke het gewoon gebrek zijn van eenen aanvanger in de kunst. Daarbij komt dan ſoms dat andere gebrek van gerektheid, dat insgelijks aan nog niet genoegzame oefening toe te ſchrijven is; b. v. in dit couplet van hetzelfde ſtuk:

Dan zal ik ſoms het ſpeeltuig ſtemmen,
Door 't ſchoon der deugd en kunst ontgloeid,
En welgemoed de ſnaren *klemmen*
Voor 't lied, dat uit mijn' boezem vloeit.

Dit is reeds tweemaal hetzelfde; maar het komt nog eens weder op het einde. Ziedaar het gevolg van dat geweldig *klemmen*; dan geven de ſnaren te lang denzelfden toon.

Dan zal ik ook *in andre tijden* (waarom niet *eeuwen???*)
Nooit de aanvertrouwde lier ontwijden,
Door 't ſpelen met onheilge hand.
Neen, nooit zal ik die lier beſnaren,
Dan voor het ſchoonst, *waarop wij ſtaren*: (dit ſtaren zijn wij aan
Voor Liefde, Godsdienst, Vaderland. het rijm verſchuldigd).

Voor het overige heerſcht in dit ſtukje een regt vaderlandſche, hartelijke, dikwijls zelfs dichterlijke toon, den echten Nederlandſchen Zanger waardig.

Doch de stukjes zijn te klein van omvang en te veel in getal, om dezelve alle zoo naauwkeurig in het aangezigt te zien. Onder de beste behooren: *Zelfkennis*, *het Kerkhof*, het waarlijk lieve *Wederzien*, in hetwelk wij echter *een' boom* vinden, *onttogen aan zijn' stam*, bl. 23. Minder bevielen ons de *Bloemen van Geluk*, en *op het afsterven van een Kind*; in welk laatste de allegorie wel eens niet doorgaat en onbestaanbaar is. *Het afloopen van het scheepje* heeft veel aardigs; maar dat *gedenken aan een zieltje*, dat nog niet geboren is, op bl. 41, is vrij gek: het schijnt, dat NANNING tot die wijsgeeren behoort, welke de ziel als reeds in *ova materna* aanwezig stellen. Daarenboven had het stukje wel wat beter geversificeerd mogen zijn, en het denkbeeld van het van stapel loopen niet moeten verwisseld worden met dat der uitreis, gelijk op bl. 42. *Miskenning en Eigenwaarde* is in een' hoogeren toon dan gewoonlijk, deftig en krachtig; *goede Nacht*, een lief en zangerig stukje. *Alfred en Bertha*, eene Romance, ten betooge dat ware liefde van allen hartstogt vrij moet zijn!!! (wie had in NANNING zulk een' Stoïcijn gezocht?) is aardig verteld, maar zou toch door eene overziening veel kunnen winnen, wanneer herhalingen wegvielen, als:

Gij dwaalt, o Ridder! ja gij zijt
Geheel van 't spoor geweken.

en trivialiteiten, als:

'k Kan zonder u niet leven.

Bijzonder beviel ons het uitgebreider stuk, *de twee Godinnen*, dat het verhaal behelst van een pleidooi, tusschen Venus, hier eenmaal vrij raar *Cytherês Godin* genaamd (*), en Minerva in den hemel voorgevallen, over haren onderlingen voorrang, en wie van beiden de menschen toch wel het gelukkigst zou maken. De verhaaltrant is los, en de verzen vloeijen gemakkelijk; soms strijken zij wel wat digt bij het proza heen, maar men vindt ook telkens vonken van vernuft en

(*) Venus zelve heet *Cytherê*, of *Cytherëa*, naar het eiland Cythére, dat den klemtoon op de middelste lettergreep heeft.

en luim. Dan volgt *Gui de Fumichon*, eene Romance, in welke de edele ongehoorzaamheid van dezen Stadsvoogd van *Lisieux*, die weigerde aan 's Konings bevel tot ombrenging der Hugenooten te voldoen, bezongen wordt. Vooral trof ons de aanhef, welke zeker wel iets heeft van de inleiding van een ſtukje van TOLLENS, *de twee Spaanſche Broeders voor Haarlem*, maar echter dubbel verdient, tot een proefje van NANNING'S poëzij genomen te worden:

Neen, ſchoon mijn oog op Nederland
Altijd met wellust ſtaart;
Neen, ſchoon ik Neêrlands deugden eer
En vaderlandſchen aard;

Neen, ſchoon mij 't harte gloeit en klopt
Voor daden ſchoon en groot,
En ſterker klopt, wanneer ik lees:
„ Dat deed een landgenoot."

Toch boeit mij 't ſchoon van nabuurs deugd,
En (zijn) adeldom en moed;
Toch huldig ik den eedlen mensch,
Waar ik hem ook ontmoet.

Geen grenslijn, die mijn' lof weêrhoudt,
Noch werkkring, noch gewaad;
Om 't even, pij of ordekleed,
Als 't hart maar edel ſlaat.

Geen onderſcheid van leer of kerk
Verdooft die ſtem in mij;
Den menſchenvriend waardeer ik hoog,
Wat leer hij ook belij'.

Getuig daarvan, mijn zwakke zang!
Vermeld een edel feit
Van christenliefde en christenzin
En van verdraagzaamheid.

Getuig daarvan op zulk een' toon,
Dat ieder landgenoot
Met mij, verrukt, ontgloeid, erkenn':
Ja, dat was ſchoon en groot!

Deze inleiding is zoo in den echten, dichterlijken volkstoon, dat er het verhaal zelf zeer bij afsteekt.

Dan, wij hebben voor deze aankondiging waarlijk reeds veel meer plaats ingenomen, dan ons vergund is; wij willen dus de overige stukjes in dezen bundel, met al derzelver goed en minder goed, laten rusten, en nog slechts met één woord zeggen, dat de *Zucht naar Holland* en *Tranen* ons niet alleen in vergelijking de beste, maar ook op zichzelve zeer goed toeschenen.

De Luitenant der Genie toone ons in het vervolg, door steeds schoonere dichtvruchten, dat hij, ook in eenen poëtischen zin, zijne aanstelling in dit zoo deftig bezielde krijgskundige vak dubbel waardig is!

ROMANS VAN SIR WALTER SCOTT.

Wij schrikten inderdaad bij het zien van den stapel boekdeelen, ons, nu juist gelijktijdig, weder van dezen Schrijver ter hand gesteld, niet omdat wij voor verveling vreezen, maar omdat de spoed, met welken deze uit het *Engelsch* vertaalde stukken elkander opvolgen, ons overtuigen van den smaak, dien onze Natie in deze verhalen vindt, en alzoo bewijs is, dat men van dezelve eene spoedige melding ook in onze *Letteroefeningen* verlangt, daar intusschen een aantal andere werken, van verschillenden aard, sinds lang reeds op aankondiging wachten, en de portefeuille van den Redacteur daarenboven van beoordeelingen overvloeit, tot welker plaatsing hem tot nog toe ruimte ontbrak. Maar een thans bij onze Natie zoo gezocht en geliefkoosd Schrijver vordert met regt eenigen voorrang; en onze Lezer moet ons, om gezegde redenen, bij het misschien te zeer beknopte der beoordeeling, verontschuldigen.

De zwarte Dwerg. Een Schotsch Verhaal uit de tijden van den Pretendent. (1701—1715.) *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1824. *In gr. 8vo.* 224 *Bl.* *f* 2-20.

Toen wij in het begin van het vorige jaar (*Letteroeff.* 1824, bl. 34) den *Valerius* aanmeldden, opperden wij eenigen twijfel, of de *Nederduitsche* Vertaler, die dat werk aan W. SCOTT toeschreef, voor die gissing wel genoegzamen grond had: niemand zal zich echter de lezing van die boekdeelen beklaagd

klaagd hebben. Wij gavén finds (mede aldaar, bl. 675) een gunstig verslag van des Schrijvers *Ivanhoe, of de terugkomst der Kruisvaarders*; en niet minder gunstig was ons oordeel (*Letteroeff.* 1825, bl. 131) over zijnen *Waverley, of zestig jaar geleden*, aan welk boek wij vele lezers wenschten. Ons gunstig gevoelen over des Schrijvers werken is bij dezen zijnen *zwarten Dwerg* niet verminderd. Zijn eigen gevoelen over dezen Roman schijnt wel minder gunstig. In het werk, waarvan wij zoo straks zullen spreken, legt hij zekere *modemaakster*, zijne vriendin, het volgend berispend vonnis in den mond: „*Gij hebt uwe eerste geschiedenis* (*de zwarte Dwerg*) *zeer haastig en onbedreven afgehandeld; en hadde mijn jongste leermeisje in haren arbeid zoo spoedig hare taak volvoerd, ik zoude haar de leviten hebben voorgelezen.*" Dit moge nu ernst of scherts zijn, wij vinden geene reden, om den Schrijver voorshoog de *leviten* te lezen. Het boek beviel ons ook om deszelfs beknoptheid; en het zet, dunkt ons, den lezer op goede plaats en standpunt, van waar hij zich het juiste denkbeeld vormen kan van *Schotlands* gesteldheid in dien nog altijd onrustigen en woeligen tijd, toen men het opdagen van den bekenden Pretendent verwachtte, en, heimelijk of meer openlijk, ontevredenheid, bijgeloof en dwaze vooruitzigten het smeulend vuur van oproer aanbliezen, en de meest waakzame voorzigtigheid van het gevestigd Bestuur vereischten. De woeste zeden en het domme bijgeloof van dien tijd komen hier voortreffelijk uit; terwijl zich, aan den anderen kant, hartelijkheid en rondborstige eerlijkheid kenmerkend voordoen en groote belangstelling opwekken, zeer edele en wezenlijk verhevene karakters bewondering afpersen, het langzamerhand verminderen van bijgeloovige begrippen van geslacht tot geslacht de opmerkzaamheid tevens geenszins ontslipt, maar voor het vervolg de gunstigste vooruitzigten opent.

Dat intusschen de *liefde* hier mede eene aardige en voor jeugdige lezers en lezeressen eene aandoenlijk onderhoudende rol speelt, behoeven wij bijna niet te zeggen. De zwarte Dwerg, een aardig en spookachtig persoontje, dat echter, nog al natuurlijk, aan het slot bekend wordt als de man, die het lot der meest belangrijke gelieven in handen had, verwekt doorgaans medelijden, ontroering, huivering, maar diep gevoel tevens van het zedelijk bederf bij de menschen en achting voor het goede. Hij maakt het aan het slot uitnemend wèl met de gelieven.

Voor-

Vooral roerde ons, nog meer dan eenige andere roerende trek in dit verhaal, de sterke gehechtheid en liefde van eenen anders bij uitstek bijgeloovigen en woesten man aan eene eenvoudige vrome grootmoeder, die hem, van wege deze liefde, ook bij zijne hevigste woede, bedaren en leiden kon.

Maar genoeg! wij zouden anders, tegen ons verklaard voornemen, te lang worden.

De oude Pelgrim. (Old Mortality.) *II Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikfen. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 609 *Bl. f* 6-10.

Dit werk, zegt het Voorberigt, wordt onder de uitmuntendste van de werken van SCOTT gerekend door *alle kenners*; wij zouden dus den naam van *kenners* verliezen, ten zij wij het mede aanprezen! De oude Pelgrim komt alleen in de Inleiding voor; hij doorzwierf het land in lateren tijd, om de opschriften op de graven en gedenksteenen der martelaren, die in *Schotland* voor het geloof gevallen waren, op te zoeken en weder te herstellen; vanhier noemde men hem den ouden Pelgrim der sterfelijkheid. Van hem en uit eenige andere bronnen had de Schrijver, zoo hij voorgeeft, de berigten van den ouden tijd, die hij hier ophaalt. Het tooneel van het verhaal is dus *Schotland*, en wel onder de regering der laatste STUARTS, en begint met het jaar *1679*. Het ongelukkige land werd in die tijden, door de vervolgingen en twisten der Bisschoppelijke Kerk en de *Presbyterianen*, in vuur en vlam gezet. De laatsten waren dolle, woedende en domme dweepers, of zij waren gematigd, en met de hun toegestane vrijheid zoo tamelijk tevreden. Maar de vervolging maakte niet altijd en behoorlijk onderscheid; het krijgsvolk veroorloofde zich allerlei geweld en wreedheid, ook tegen stille burgers; en nu werd de strijd voor het geloof algemeen, en van wederzijden verviel men tot verschrikkelijke uitersten. Tooneelen van wreedheid, bloed en verwoesting, en vooral godsdienstige dweeperij in den hoogsten graad, vinden wij hier met de sterkste kleuren geteekend, en zulks door eene meesterlijke pen; en alzoo is dit verhaal voor de liefhebbers dier oude geschiedenissen en van soortgelijke onbegrijpelijke uitersten der dweepzucht niet onbelangrijk. Lessen van gematigdheid en gezond verstand zijn hier ook overvloedig op te zamelen. Moge de herinnering aan

dus-

dusdanige verschrikkelijke wereldgebeurtenissen, en burgeroorlogen om den Godsdienst, niet onvruchtbaar zijn voor de nakomelingschap! De eigenlijke held, zoo wel in de liefde als in den oorlog, is zekere HENRY MORTON, een gematigd en verstandig *Presbyteriaan*, wiens moed en deugd tot bewondering dringt, en voor hem de hoogste belangstelling inboezemt; zoodat het den lezer verheugen zal, dat hij, aan het einde van dit werk, het toppunt van zijne wenschen mag bereiken.

QUENTIN DURWARD, *of de Schot aan het Hof van* LODEWIJK XI. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* Visser en Comp. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 840 *Bl. f* 7-50.

De vrij uitvoerige *inleiding* staat tot het werk in geen ander verband, dan dat zij de bronnen wil aanwijzen, uit welke de Schrijver het fonds voor zijn verhaal zal geput hebben. Het werk zelf brengt ons op *Franschen* grond, ten tijde van LODEWIJK XI, in het begin van wiens regering het rijk bijna overweldigd werd door een bondgenootschap der Leenmannen van de kroon; en, offchoon dit mislukte, was het rijk nog altijd in gevaar, en moest hij voor KAREL DEN STOUTEN, Hertog van *Bourgondië*, vooral op zijne hoede zijn. Voor de geschiedenis en de zeden van dien tijd is deze Roman dan vooral ook belangrijk. LODEWIJK, zien wij hier, was een staatsman, koel, listig en oplettend, zijne gevoelens steeds ontveinzende. Hij was wreed en wraakgierig, maar daarbij voorzigtig. Hij was gierig, maar met den schijn van verkwisting, wanneer de laatste tot zijn doel leiden kon, en noch de liefde, noch de jagt, waaraan hij hartstogtelijk was overgegeven, deden hem het staatkundig belang uit het oog verliezen. Hij was ook een zeer bijgeloovig man. De Schrijver brengt eenen jongen edelen *Schot*, die alles in zijn vaderland verloren had, op eene zonderlinge wijze in aanraking met LODEWIJK, plaatst hem onder het beroemde korps, *de boogschutters der Schotsche lijfwacht* genoemd, en doet hem door den Koning spoedig gebruiken tot stoutmoedige en geheime verrigtingen, waartoe het den jongen edelmoedigen mensch noch aan moed, noch aan beleid ontbrak; maar tot iets, dat de eer of goede trouw kwetsen kon, was hij nimmer bruikbaar. Dit hinderde intusschen LODEWIJK niet, dien het niet schelen kon, of de jongeling het slagtoffer werd, wanneer hij hem tot zijne oogmerken dien-

diende. Maar het goed geluk diende den jongen *Schot*, en (want wij kunnen de geschiedenis hier bij deze lijvige boekdeelen niet volgen) alzoo werd hij binnen weinig tijds de echtgenoot eener jonge, schoone, beminnelijke Gravin, het doel en de twistappel van onderscheidene Grooten, met welke hij land en goed bekwam. — Geheel het verhaal is van onwaarschijnlijkheden niet vrij te pleiten; maar het geeft een voldoend denkbeeld van de wreedheden en beroeringen dier woeste tijden, en doet het echt en edelmoedig *Schotsch* karakter, met alle de ruwe wijzigingen en het eigenaardige van die beroerde tijden, zeer goed uitkomen; zoodat men dit anders wat lang gerekt verhaal met genoegen lezen zal, en tevens zich opgewekt gevoelen, om de geschiedenis van *Europa*, van *Frankrijk*, *Engeland* en *Schotland* vooral ook, in die oude tijden, met meerder opmerkzaamheid gade te slaan, dan doorgaans het geval is. En in *dit* opzigt kennen wij dan ook aan de Romans van WALTER SCOTT eene bijzondere waarde toe.

(*Het vervolg in een volgend No.*)

JENNERO. Gandae, typis *J. N. Houdin*. 1824. 8vo. 14 pag.

EYCKII immortali Genio. Gandae, typus ejusdem. 1824. 8vo. 29 pag. cum duabus tabulis lithographicis.

Elegia G. BENTHEM REDDINGIO et CORNELIO FORTUINIO, Kal. Jan. 1825. Groningae apud *J. Oomkens*. 8vo. 4 pag. *f*: - 10.

De Ridder J. B. G. CAMBERLYN D'AMOUGIES, die met rusteloozen ijver de Latijnsche lier behandelt, en zelden eene gedenkwaardige gebeurtenis laat voorbijgaan zonder dezelve te bezingen, ja zelfs de niet zeer roemrijke overwinning van het *Trocadero* heeft trachten te vereeuwigen, wijdt in de beide hier eerstgenoemde stukken zijn talent aan waardiger onderwerpen, — aan de nagedachtenis van den Weldoener der Menschheid, JENNER, en aan die van den Schilder HUBRECHT VAN EYCK. Beide stukken hebben echter op verre na geene gelijke waarde. Dat ter eere van JENNER verdient ruimschoots geprezen te worden; terwijl de uitgebreidere hulde, aan VAN EYCK toegebragt, zoo geweldig

met

met fabelkundige tierlaadjes doorzaaid, met zulk eene barbaarsche optelling van de Schilders van alle volken en tijden doormengd is, en derzelver verschillende gedeelten zoo slecht zamenverbonden zijn, dat het geheel de wonderlijkste houding heeft, en er zelfs zeer bajertachtig en dikwijls zeer onfatsoenlijk uitziet. Onze Lezers zouden het ons weinig dank weten, indien wij zulks in het breede aantoonden; want eene wijdloopige beoordeeling van Latijnsche dichtstukken staat hier geenszins op hare plaats. Wij moeten hun echter de nieuwe ontdekking mededeelen, door den Heer CAMBERLYN gemaakt, dat niet, gelijk men gewoonlijk gelooft, JAN VAN EYCK de ontdekker (wij zouden liever zeggen de wederinvoerder, want de zaak zelve schijnt reeds vroeger bekend geweest te zijn) der schilderkunst met olieverf geweest is, maar dat deze eer aan HUBRECHT, zijnen ouderen broeder, toekomt. Jammer slechts, dat hij in de Fransche aanmerkingen, met welke zijn dichtstuk verrijkt is, geenen enkelen grond opgeeft, op welken deze zijne meening berust, en dat wij dus deze bewering slechts voor een ligtvaardig praatje kunnen aanzien, alleen strekkende, om aan de woonplaats des Dichters, aan *Gent*, dat ook het verblijfoord van HUBRECHT was, eene eer toe te kennen, welke aan *Brugge* algemeen gegeven wordt. Tevens kondigen wij bij deze gelegenheid aan een Latijnsch Nieuwjaarsgedicht van VOPISCUS HORATIUS ACKER, zich teekenende *Professor Poeseos honorarius*, (welken wij echter in geenen der verschillende Akademische Almanakken op de lijst der Hoogleeraren hebben kunnen aantreffen) gerigt aan de Predikanten REDDINGIUS te *Assen* en FORTUIN te *Zwolle*, en dat meerderen smaak en meerdere kennis der klassieke poëzij verraadt, dan de gedichten van onzen Zuidelijken Landgenoot, wiens al te weelderige dichtader het snoeimes der antieke eenvoudigheid dubbel noodig heeft.

Aan Mr. ISAAC DA COSTA. *Gedicht door* J. L. NIERSTRASZ, JR. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr. 8vo.* 13 *Bl. f* :- 40.

DA COSTA had in zijnen beruchten *Geestelijken Wapenkreet* eenen schendigen uitval gedaan op het Genootschap *tot zedelijke verbetering der Gevangenen*; de edele NIERSTRASZ,

STRASZ, een der oprigters van deze voortreffelijke vereeniging, begreep denzelven niet onbeantwoord te kunnen laten. Hierin heeft hij misschien onregt; want wat helpt het, den Moriaan te wasschen? Doch van den anderen kant verheugt het ons, dat hij dit gedaan heeft; want daaraan hebben wij een allerliefst dichtstukje te danken, dat zeker DA COSTA wel niet verbeteren zal, maar toch bij velen, door den hartelijken, echt Christelijken toon, op welken het gestemd is, de overtuiging zal doen geboren worden, dat de waarheid moet zijn aan die zijde, waar men scheldwoorden en verguizing met zoo veel Christelijke liefde en met zulk eenen bedaarden ernst weet te beantwoorden.

Kortbegrip der Romeinsche Geschiedenis in Themata, ten gebruike der Fransche Scholen. Door J. GLASER, *Kostschoolhouder te Kampen. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1823. *In kl. 8vo. f 1 - 55.*

Het is goed, dat er voorraad en verscheidenheid is van Themaboeken, en wij prijzen het zeer, dat die boeken, vooral voor de hoogere klassen, op eene wijze worden ingerigt, welke het verstand van de leerlingen te gelijk met nuttige kundigheden verrijkt. Dat geschiedenis, en ook bijzonder de Romeinsche, tot dat oogmerk zeer geschikt is, behoeft wel geen betoog. Het komt er slechts op aan, dat die geschiedenis op een' duidelijken, onderhoudenden en waren trant geschreven zij. De vertalingsproeven van DÖRING, voornamelijk het eerste deel, hebben veel nuts gedaan op de Latijnsche scholen, en doen het nog. Het werkje van den Heer GLASER heeft daar wel eenige gelijkheid mede. Hetzelve zal dan ook, dit twijfelen wij niet, met genoegen ontvangen worden; en het is over het algemeen vrij van die gebreken, welke men dikwijls aantreft bij lieden, welke de oude Schrijvers niet in het oorspronkelijke kunnen lezen. De zucht, om duidelijk te willen zijn, doet hun somtijds eene onnaauwkeurigheid begaan, en nieuwerwetsch zijn, daar zo onderwetsch moesten blijven. Zoo lezen wij b. v. bl. 117, dat Nero bij den verschrikkelijken brand van Rome de verzen van Homerus op den brand van Troje zong; daar het waarschijnlijk is, dat dit monster zijne eigene verzen opsneed: van Homerus ten minste is er van dien aard niets op Trojes brand.

Twaalf stukjes uit de Gedichtjes voor Kinderen door Mr. H. VAN ALPHEN, *op muzijk gebragt voor den zang en piano-forte door,* C. S. RUPPE, *Lector in de Toonkunde en Kapelmeester aan de Leydsche Hoogeschool, en door hem opgedragen aan de Nederlandsche Jeugd. Uitgegeven door den Auteur. f* 1 - 80.

De vrienden der Toonkunst in ons vaderland zijn aan den arbeidzamen en kundigen RUPPE, voor zijne onderscheidene *instrumentale* en *vokale* muzijkwerken, grootelijks dank verschuldigd. Hij is met ongemeenen lof bekend, en het voor ons liggend werkje draagt van het welverdiende van dien lof weder overvloedig bewijs. Wie kent de roerend schoone; zoo kinderlijk gestelde, kindergedichtjes van VAN ALPHEN niet? De Heer RUPPE doet volstrekt hetzelfde gevoel door de *muzijk* uitdrukken. Dit is de kunst, en zeker de grootste lof, dien hij met dezen arbeid beoogen kon! Wij wenschen hem bestendigen lust en gezondheid, opdat hij ons publiek nog meermalen op zoodanige vruchten van zijnen geest mag vergasten. Aan den goeden aftrek van het werk valt niet te twijfelen.

Muzikale Mengelstukken, van voorname Componisten, ten gebruike van godsdienstige Zangkoren, bijeenverzameld door W. OUDSHOFF. *Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. *f* 2 - :

Het vervolg van deze *Mengelstukken* kwam ons nog niet ter hand, offchoon wij geenszins twijfelen, of het zal wel reeds het licht zien. De smaak voor godsdienstigen zang is toch bij onze Natie zeer verlevendigd, en de verzamelaar heeft voortreffelijke stukken van uitmuntende Componisten bijeengezocht. Ook de liederen, deels uit het Evangelisch gezangboek, deels uit het Hoogduitsch vertaald, en deels ook oorspronkelijk, zijn zeer goed gekozen. Wij wenschen zeer, dat de verdienstelijke OUDSHOFF zijn doel moge bereiken, en dat alzoo de edele Zangkunst meer beoefend, en tot opluistering van de openbare Godsvereering zal worden aangewend.

De muzikale Vriend der Jeugd, of bevallige Zangstukjes voor het opkomend Geslacht, ook tot Schoolgebruik. Uitgegeven door W. OUDSHOFF. *Iste en IIde Stukje. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1825. *In kl. 8vo. Te zamen* 96 *Bl. f* 1-20.

Bij de aanmelding der hier boven genoemde *Mengelstukken* bleef ons de opwekking tot lezing en herlezing der voorrede in de pen; maar bij dezen *muzikalen Vriend der Jeugd* moeten wij die ook vooral niet vergeten. De voorredenen van den Heer OUDSHOFF zijn belangrijk en leerzaam, en wij moeten de daar gegevene wenken ieders behartiging aanbevelen. Wat deze stukjes nu betreft, zij zijn voor de scholen geschikt, en zoo wel de dichtstukjes als de muzijkwijzen uitmuntend gekozen. Er heerscht eene *progressive* orde in beide de stukjes, en dit zal bij het derde en laatste nog meer het geval zijn. Dat laatste stukje wordt spoedig beloofd. De dichtstukjes zijn van onderscheidenen aard, grootendeels echter godsdienstig; maar, gelijk de Heer OUDSHOFF te regt zegt: „Het verhoogt de waarde der Zang„kunst, dat dezelve niet slechts tot haar eerste en voorna„me doel, den lof des Allerhoogsten, kan gebezigd worden, „maar ook kan worden aangewend tot opwekking en uitboe„zeming van betamelijke vrolijkheid." Zoo wordt dan hier ook te regt godsdienstige ernst met onschuldige vreugd afgewisseld. De goedkeuring en lof, welke wij aan deze lieve verzameling geven, zal wel niemand betwisten.

Gezangen, voornamelijk ten dienste der Scholen; gesteld op onderscheidene zangwijzen der Evangelische Gezangen, bij de Hervormde Gemeenten van Nederland in gebruik. Door L. T. KROLL. *Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. 1823. *In kl.* 8*vo.* 85 *Bl. f* : - 30.

Op eene andere wijze wordt voor de behoeften der scholen door dit werkje gezorgd. Het is waar, men kon dit boekje, in zekeren zin, voor overbodig houden, daar het enkel de zangwijzen der op den titel genoemde Evangelische Gezangen volgt; maar de inhoud dier liederen kwam den Heer KROLL voor, minder voor kinderen, dan wel voor volwassenen, geschikt te zijn; en, daar kinderen van allerlei Christengezind-

ten

ten in dezelfde school vereenigd zijn, kon een of ander Evangelisch gezang misschien sommige ouders hinderen. Deze verzameling nu is doorgaans eenvoudig en lief, en wij durven dezelve wel aanprijzen. Bij de voortzetting, waarop hoop gegeven wordt, zou het *ons* niet ongevallig zijn, dat ook eene meer of min gewone of ongewone *Psalmwijs*, en ook eene en andere *melodie* uit de gezangboeken der Luterschen, Doopsgezinden en anderen, wierd gekozen. De hier gegevene gezangen zijn 68 in getal.

AANBEVELING VERDIENENDE WERKJES VOOR DE JEUGD.

Voor zeer jonge Kinderen:

Prentgeschenk voor de Jeugd, om het A—B al spelende te leeren. Naar het Engelsch. Bestaande in 26 Plaatjes. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *In* 12*mo.* *f* : -80.

Lees- en Prenteboekje voor jonge Kinderen, vooral ten dienste der Scholen; door B. VAN DIJK, *Schoolmeester te Oude Pekela. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1823. *In kl.* 8*vo.* 32 *Bl.* *f* : - 12½.

De kleine Leesgraag. Een Leesboekje voor Kinderen; door E. J. ZELLING, *te Eeksta. Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. 1825. *In kl.* 8*vo.* 22 *Bl.* *f* : - 40.

Voor Kinderen van 6 tot 8 jaren:

Jufvrouw Vroomhart's Vertellingen voor de Jeugd. Naar het Engelsch. Versierd met vele Plaatjes. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *In* 12*mo.* 83 *Bl.* *f* 1 - 10.

Keetje en Frits, of de kleine Wandelaars; een Verhaal, waaruit de Kinderen kunnen leeren, dat zij zich zelven, door ongehoorzaamheid, de grootste onheilen veroorzaken. Uit het Engelsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1823. *In kl.* 8*vo.* 58 *Bl.* *f* : - 60.

De moederlooze Maria; een Verhaal, waaruit de lieve Kinderen kunnen leeren, dat braafheid en deugd in iederen stand hare belooning vinden. Uit het Engelsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1823. *In kl.* 8*vo.* 66 *Bl.* *f* : - 60.

Wil-

Willem, Karel en Betje; een Verhaal, waaruit de Kinderen een nuttig gebruik van het geld kunnen leeren. Door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Met 16 Plaatjes. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1825. *In 12mo.* 17 *Bl. f* : - 55.

De kleine Veerman; een Verhaal, waaruit de lieve Jeugd kan leeren, dat mededeelzaamheid en hulpbetoon de goedkeuring van alle brave menschen wegdragen, en door Gods zegen rijkelijk beloond worden. Uit het Engelsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1825. *In kl. 8vo.* 54 *Bl. f* : - 60.

Natuurlijke Lees-leerwijze. Door R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Met fraaije Houtsneêprentjes. In V Stukjes. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In 12mo. f* 1 - 25.

De kleine Emma, of het voorbeeldige Meisje. Een leerzaam Tafereel voor de beschaafde Nederlandsche Jeugd. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij J. Meeuwissen. *In 12mo.* 62 *Bl. f* : - 80.

Voor Kinderen boven de 8 jaren:

Het Eiland Rotsenburg; een Leesboek voor de Jeugd. Met eene Kaart van het Eiland. Naar het Hoogduitsch van KARL LAPPE. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl. 8vo.* 156 *Bl. f* : - 85.

De kleine Savinius, of de Geschiedenis van eenen jongen Wees. Door Mevrouw DE RENNEVILLE. *Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl. 8vo.* 212 *Bl. f* 1 - 10.

Voor de geoefende en beschaafde Jeugd:

Het Leven en de Daden der beroemde Vaderlandsche Zeehelden, MARTEN HERBERTSZ. TROMP, *en* JAKOB, *Baanderheer van en tot Wassenaar, Heer van Opdam. Door* J. A. OOSTKAMP. *Met Platen en Portretten. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1825. *In kl. 8vo.* 202 *Bl. f* 1 - 70.

Zelfs (Zelf) opleiding aanbevolen, of Wenken voor Jongelingen, die de School verlaten. Door ISAAC TAYLOR, *Evangelie-dienaar te Ongar. In twee Stukjes. Iste Stukje. Naar den vierden Druk uit het Engelsch. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In 8vo. XII,* 178 *Bl. f* 1 - 80.

Voor Onderwijzers:

Korte en eenvoudige Handleiding tot het vervaardigen van schriftelijke Opstellen. Iste Stukje. Te Leyden, bij A. en J. Honkoop. 1825. *In kl. 8vo.* 30 *Bl. f* : - 15.

BOEKBESCHOUWING.

TH. P. BERGSMA, de Zoroastris quibusdam placitis cum doctrina Christiana comparatis. Traj. ad Rhen. apud *G. J. van Paddenburg*. 1825. 8vo. VIII et 124 pag.

Het is vrij algemeen bekend, dat men federt eenigen tijd, in het naburig *Duitschland*, verschillende pogingen heeft aangewend, om den Goddelijken oorsprong van den Christelijken Godsdienst zóó te verklaren, alsof dezelve, onder het bestuur der Goddelijke Voorzienigheid, alleen uit menschelijke bronnen ontstaan zij, en men dus JEZUS, als eenen Goddelijken Leeraar, slechts in zoo verre behoore te erkennen, als hij, met de uitstekendste geestvermogens van nature begaafd, de beste hulpmiddelen op de verstandigste wijze gebruikt heeft, om de voortreffelijkste leer, die door de Voorzienigheid aan den mensch geschonken kon worden, voor te dragen. Hiertoe heeft men, onder andere bronnen, dienstbaar willen maken de Godsdienstleer van ZOROASTER. De *Zend-Avesta* van dezen beroemden man, eerst door ANQUETIL DU PERRON in de *Fransche* taal overgebragt, en hieruit in de *Hoogduitsche* door KLEUKER, die zijne vertaling met belangrijke bijlagen verrijkt heeft, kwam dus, in de laatste helft der vorige eeuw, onder het oog van vele Geleerden, en trok de aandacht des te meer, daar men geene reden meende te hebben, om aan de echtheid van het werk te twijfelen. Al ras ontbrak het in Duitschland niet aan de zoodanigen, die in de openbaarmaking van dat werk een nieuw middel, met graagte, vonden, om de wonderwetsche, en in onzen wijsgeerigen leeftijd niet meer aannemelijke, denkbeelden, betreffende den bovennatuurlijken oorsprong van den Christengodsdienst, aan te vallen en te ontzenuwen. In het algemeen maakte men zulk

eenen ophef van ZOROASTER's leer, dat zelfs een EWALD, hoe zeer in zijn hart overtuigd van den Goddelijken oorsprong des Bijbels, in een werk, geschreven om die overtuiging ook aan anderen mede te deelen, (*de Godsdienstleer van den Bijbel*, Iste D. bl. 139. van de *Nederd.* vertaling) zich in dezervoege heeft uitgelaten: „Ik maak geene zwarigheid, eene soort van ingeving (*inspiratie*) ten aanzien van ZOROASTER aan te nemen, dewijl zijne leer, in reinheid, verhevenheid en alles omvattend licht, alles overtreft, wat men toenmaals kende. Ten minste, wanneer men de Christelijke Openbaring voor waarheid houdt, kan men de *Zend*-boeken en derzelver Schrijver naauwelijks anders beschouwen, omdat dezelve in zulke wezenlijke stukken met het stelsel des Christelijken geloofs overeenstemmen. ZOROASTER was derhalve ook een voorlooper van JEZUS." (!) Daar velen nu, in *Duitschland*, uit hoofde van die groote overeenkomst tusschen de leer van ZOROASTER en van JEZUS, de eerste als eene bron der laatste beschouwden, meende de Heer BERGSMA in de vergelijking van beide, ter handhaving van JEZUS' leer, eene gepaste stof te vinden voor eene inaugurele Dissertatie, ter verkrijging van den graad van Doctor in de Godgeleerdheid. Eene stoute onderneming, voorwaar, voor een jong mensch, en op zichzelve, en ook, daar zelfs de doorgeleerde en tevens zeer voorzigtige MUNTINGHE (in zijne *Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel*, VIIIste D. bl. 346) verklaard heeft, dat omtrent den persoon, het leven en de daden van ZOROASTER zoo veel onzekerheid heerscht. Met dat al kunnen wij wel begrijpen, dat een jongeling, die in zijnen Akademietijd vele *Hoogduitsche* schriften, volgens de mode, gelezen heeft, op het denkbeeld gekomen is, om sommige stellingen van ZOROASTER met de Christelijke leer te vergelijken, en, met afsnijding van alle geleerd onderzoek, tot grondslag te nemen hetzelfde werk van KLEUKER, waarvan zich de Heeren *Duitschers* bedienen, ten einde aan te toonen, dat de overeenkomst, welke men meent te vinden tusschen

de

de leer van ZOROASTER en die van JEZUS, omtrent God, den mensch en het toekomstige leven, niet zoo groot is als men voorgeeft, en geenszins ten nadeele van den Goddelijken oorsprong van JEZUS' leer kan worden aangedrongen. — Over het geheel komt het ons voor, dat de Schrijver zijne taak vrij wel voldongen heeft. Wij weêrhouden ons van aanmerkingen te maken, indachtig en aan de jeugd des Schrijvers, en aan zijn loffelijk oogmerk. Dit alleen kunnen wij niet nalaten op te merken, dat de stijl beter had kunnen en moeten zijn. — Onder de achteraan gevoegde *theses* trof ons de 16de: dat JES. VII: 14 op CHRISTUS niet gezien wordt. Zoodanige stelling ware beter weggebleven. Er zijn kundige en liberale mannen, in ons land, die dit niet zouden toegeven.

De regte en gezonde zin der hoofd-grondstellingen van de Critische Wijsbegeerte aangewezen, opgehelderd, en nader ontwikkeld door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1824. *In gr. 8vo. VIII, 152 Bl. f* 1-80.

Wij kunnen den hoofdzakelijken inhoud dezer verhandeling, en ons gevoelen daarover, met weinige woorden opgeven. De schrijver wil, dat KANT'S beschouwing van ruimte en tijd, als bloote vormen onzer zinnelijkheid, niet insluite, dat hij plaats en voortduring aan de dingen op zichzelve ontzegt. Dit zoekt hij te bewijzen, en het voorts voor bewezen aannemende, past hij het insgelijks toe op de verklaring der Kantiaansche leer over de vormen des verstands. Welk alles dan inderdaad eene gansch andere, met de gewone beschouwing meer overeenkomstige, gedaante aanneemt. En nu waagt het de schrijver zelfs, deze theorie nog dieper op te delven en verder te verklaren, dan de Koningsberger gedaan of zelfs mogelijk geacht heeft.

Wij willen den heere LE ROY zijne schrpzinnigheid

en bekendheid met de kritische wijsgeerte niet betwisten; maar meenen echter te moeten oordeelen, dat hij in dezen wel degelijk dwaalt, en alles op een' valschen grondslag bouwt. KANT is geen Idealist, want hij stemt toe, dat er zekere dingen zijn, die door ons worden waargenomen; maar hij beweert echter, dat uitgebreidheid, vorm, in één woord alle physische eigenschappen der ligchamen, alleen in onze waarneming, en verder (onzes wetens althans) niet tot dezelve behooren, omdat uitgebreidheid, bij voorbeeld, beteekent het innemen van zekere ruimte, het vullen van zekere plaats; denkbeelden, die buiten ons niet bestaan. De gezegden, door LE ROY bijgebragt, om het tegendeel te bewijzen, bewijzen alleen, dat deze vooronderstelling uiterst vreemd, ja zoodanig is, dat wij over geenerlei zaken bijna kunnen spreken, zonder dezelve te vergeten, of ons er tegen te vergrijpen. KANT gaat dus, in dezen, oneindig verder, dan die algemeene erkentenis, bij welke wij kleur, geur en smaak slechts voor uitwerkselen op onze zintuigen, geenszins voor hoedanigheden der gekleurde, riekende of smakende stoffen zelve houden. Hij ontneemt ons de gansche stoffelijke wereld, als iets bekends beschouwd, en nadert hierdoor wezenlijk tot het Idealismus. Hierom echter veroordeelen wij hem niet. Het Idealismus is niet onaannemelijker in het oog van den gewonen mensch, dan de draaikringen van CARTESIUS, of de *harmonia praestabilita* van LEIBNITZ; de wijsgeer vraagt daarnaar niet. Wat ons betreft, KANT is een hoogst belangrijk man in ons oog, die een nieuw schemerlicht over het onbekende land, waarnaar wij gestadig vorschen, heeft verspreid. Doch, zoo wel als anderen, heeft hij een stelsel gebouwd, dat slechts bestemd is, om bouwstoffen voor andere stelsels op te leveren. Nog immer werken wij aan den toren van Babel; maar de spraakverwarring der bouwlieden zal wel altijd beletten, dat deszelfs opperste niet tot den hemel rake. — Wij geven dit ons gevoelen voor beter; doch meenden hetzelve, uit liefde tot de waarheid, niet te mogen verzwijgen.

Proc-

Proeve eener omschrijvende Verklaring van het Evangelie naar Mattheus. Te Amsterdam, bij Schalekamp, van de Grampel en Hansfen. 1824. *In gr. 8vo. VIII en 338 Bl. f 2-60.*

Dewijl, in onze dagen, de zucht tot Godsdienst- en Bijbelstudie bij den ongeletterden beschaafden stand toeneemt, is het niet te verwonderen, dat er van tijd tot tijd meerder schriften uitkomen, waarin kundige mannen daaraan een verstandig voedsel trachten te geven. Onder deze schriften bekleedt, onzes inziens, geen geringe rang het onderhavige, wiens Autheur verkozen heeft zijn naam te verzwijgen, offchoon hij, wie hij ook zijn moge, zich over zijn werk niet behoeft te schamen. Al aanstonds beviel het ons, dat de Schrijver in zijne Voorrede verklaarde, van het voornemen, hetwelk hij eerst had, om het een of ander werk, van soortgelijken inhoud, uit het Hoogduitsch over te zetten, bij nadere bedenking te hebben afgezien, vooral *aangespoord door den zoo vaak herhaalden wensch der onderscheidene Recensenten, van toch liever zijne eigene krachten te beproeven, dan altijd vruchten van vreemden bodem te leveren.* Dit voorbeeld verdient navolging; en wanneer iemand zóó gezind is, en zóó oordeelkundig de pen weet te voeren ter leering en stichting van zijne landgenooten, als deze Schrijver, doet hij veel beter, zijne eigene lettervruchten te geven, dan onrijpe en voor den Nederlandschen godsdienstigen smaak ongeschikte produkten, gelijk er, helaas! zoo vele uit Duitschland onzen landgenooten worden voorgediend. Wij wenschen den bescheiden' Schrijver alle aanmoediging en zegen op zijn nuttig werk, en twijfelen niet, of hij zelf zal zeer wel inzien, dat het nog voor volmaking vatbaar is, indien hij het vervolge, waartoe wij hem ten sterkste aansporen.

Herinnering onzer Christelijke Hervormde Belijdenis en blijdschap over die onzer Kinderen. Naar aanleiding van 2 Joh. vs. 4. Door J. L. NIJHOFF, *Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1825. *In gr.* 8vo. 31 *Bl. f* :-40.

Deze leerrede is uitgesproken ter hoogst zeldzame gelegenheid, dat de Eerw. NIJHOFF een groot aantal meest jonge menschen, en daaronder *drie* van zijne eigene kinderen, tot ledematen aannam, of als zoodanig bevestigde. Het schijnt, dat zulks te Gouda bij het houden eener zoogenoemde Belijdenispredikatie plaats heeft. Wat intusschen dat gedeelte der leerrede betreft, zoo was dit thans bijzonder kort, en bestaat slechts in herinnerende wenken, in het eerste stuk van het eerste hoofddeel der leerrede. Dit eerste deel betoogt: *in de waarheid te wandelen, is voor allen hoogst belangrijk.* Het tweede toont aan, dat wij *dit anderen te leeren en zelve te beoefenen als een gebod van den Vader hebben ontvangen. — Kinderen, jonge lieden alzoo te zien wandelen, is voor eene Christengemeente allergewigtigst; —* en *de Leeraar kent geene hoogere, reinere en zaligere blijdschap, voor hem, de overige Ouders, Leeraars, Opzieners, ja voor ieder Christenhart.* Dit maakt het derde en vierde hoofddeel der leerrede uit. — Het stukje is wat vol, en daardoor hier en daar misschien minder roerend en duidelijk; echter is het goed en met oordeel gesteld. Het is voorzeker eene aangename en nuttige herinnering voor des Leeraars eigene kinderen en die der gemeente. Ook elders zal men het, bij soortgelijke gelegenheid vooral, met genoegen lezen. Het verdient allezins lof, dat de Leeraar niet te zeer, noch vooral, als vader zijner eigene kinderen sprak, maar tot alle de aankomelingen en heel de gemeente. Het tegendeel ontmoetten wij wel eens bij anderen, en moet altijd hinderen, ofschoon men het ook al eenigermate kan toegeven.

Tafereelen uit de tijden der Aartsvaders; naar de Heilige Schrift. Door Misf O'KEEFFE. *Naar de derde uitgave uit het Engelsch vertaald. IIde Deel. Te Franeker, bij* G. Ypma. 1825. *In gr.* 8vo. *IV en 296 Bl. f* 2-90.

Bij de aankondiging van het eerste deel dezer Aartsvaderlijke Tafereelen, in het vorige jaar, hebben wij ons oordeel over dit werk voorgedragen, voor zoo verre wij hetzelve uit het eerste deel opmaken konden. In dat oordeel zijn wij, door de lezing van het tweede deel, bevestigd; welke lezing ons zoo zeer is bevallen, dat wij door dezelve, als 't ware, weggesleept werden, en ons meermalen op het gevoeligst aangedaan vonden. Hoe zeer, intusschen, de groote en schitterende schoonheden des werks ons, meer nog dan bij het vorige deel, troffen, hebben zij ons, echter, deszelfs weinige, doch wezenlijke, vlekken niet over het hoofd doen zien. Hiertoe willen wij nu niet brengen het gebruik, dat, bl. 28, gemaakt wordt van de fabelachtige overlevering betreffende den pilaar of de pilaren van *Seth*, den zoon van *Adam*, daar FLAVIUS JOSEPHUS van dezelve in zijne *Joodsche Oudheden* gewag maakt, en dat gebruik, in een werk als het onderhavige, misschien niet geheel is af te keuren. Maar af te keuren is, in ons oog, dat menigvuldige aanspreken van redelooze schepselen, hetwelk wij reeds bij de aankondiging van het eerste deel hebben opgemerkt. Zoodanige aanspraken, te dikwerf gebezigd, worden krachteloos, ja wekken ten laatste een' onwillekeurigen lach op; zoo als b. v. bl. 294, alwaar de roofvogels aangespoord worden, om aan te komen vliegen, bij gelegenheid van eene offerande, waarvan de overblijfsels op den grond verspreid liggen. — Ook hebben wij met leedwezen opgemerkt, dat de Schrijfster, welke anders zeer gelukkig zich in den toestand en de gevoelens der personen, die zij ten tooneele voert, heeft weten te verplaatsen, aan de aartsvaderlijke tentbewoners huizen toeschrijft, waarin,

in, behalve verscheidene kamers, ook eene groote zaal is, in welke zich dagelijks het gezin tot den gewonen godsdienst vereenigt. — Dit, en meer andere in het oog loopende onnaauwkeurigheden, vinde geene navolging.

Prael-treyn, Plegtigheden, Vreugde-feesten en Verçieringen van het vyftig-jaerig Jubilé der Martelie van den Heyligen RUMOLDUS, *Apostel en Patroon der Stad Mechelen*, 1825. *Waerby gevoegd is een kort begryp van het Leven van dien H. Martelaer, eenen oog-slag op Mechelen, etc. etc. Te Mechelen, by* van Velsen-van der Elst. *In 4to.* 65 *Bl.*

Niet alleen omdat de heilige man in onze Noordelijke gewesten niet naar verdiensten genoegzaam bekend is, maar ook opdat wij in beschaafdheid van stijl en godsdienstige verlichting niet te zeer ten achtere zouden raken bij onze Zuidelijke broeders, moeten wij van dit werk, hetwelk van vele regt *curieuze* platen verzeld is, eenige melding doen. — Na het plan der stad, waarbij aanwijzing van alle de gebouwen, zoo als die daar in 1775 aanwezig waren, volgt de *Oog-slag* op den titel genoemd, en daarop het leven van den H. RUMOLDUS, een geboren *Ier*, en *Bisschop* te *Dublin*; een man, *die niets van alles hetgeene waerdoor God wordt verkregen verzuymd heeft*, en die in handen van *Paus* STEPHANUS *den tweeden* zijn Bisdom heeft nedergelegd, en *het apostelyk ampt der zending* ontving. Beschermd van den Graaf ODO en ELISA, diens huisvrouw, welke, als weleer SARA, *onvruchtbaar was en bloeyende door de houwelyksche reynigheyd*, voorspelde deze aan dit paar eenen ISAÄC, die dan ook bij zijnen doop den naam van LIBERTUS ontving, en daarna aan den heiligen man ter opvoeding werd toevertrouwd. Toen dit kind een knaapje geworden was, viel het eens spelende in de rivier de *Dyle*, en VERDRONK. *Er ontstond een droef geluid om het kind uit het water te hae-*

haelen, *maer*, *te vergeefsch*. Eindelijk riepen de ouders den H. RUMOLDUS, (hetgeen wel vroeger had mogen geschieden!) en deze heeft bij de rivier, in een vurig gebed, JEZUS *dry of viermael aanroepen*, terwijl de menigvuldige droeve omstanders den *uitval* waren verwachtende. Na het gebed zag hij het kind, *zonder dat hetzelve alleenlyk nat was*, boven op het water komen. Natuurlijk dat het *herlevende* kind den heiligen man wedergegeven werd, en deze het zoo opvoedde, dat het *ook daer naer met de kroone der martelie stond verciert te worden*. Deze kroone verkreeg de H. RUMOLDUS zelf A°. 775, den 24 van de maand Junius. Waarlijk, het is geen wonder, dat men ter eere van zulk eenen Heilig A°. 1825 wederom te *Mechelen* het *Jubilé* heeft gevierd! Rijk is het *Reliquie-kastje*, waarin de waardige overblijfsels van dezen Heilig bewaard worden; het was al sinds 1366 van zilver, en, omdat het van zilver was, ging het meermalen verloren; doch telkens werden de overblijfsels van het kostbaar lijk van den wonderman gered, zoodat wij nu dan nog hier een naauwkeurig afbeeldsel van het *bekkeneel* ontvangen, zoo wel als van de *nieuwe zilveren Reliquie-kas*, te dezer plegtige gelegenheid wederom vervaardigd. Wij prijzen grootelijks de naauwkeurige zorg voor alle de overblijfsels van den grooten man, te meer daar die overblijfsels nu nog bevonden werden *geheel*, *onbedorven* en *welriekende*. '*Reeds van in het jaer* 1823 *werden er* nu ook (te regt) *door heel de stad maetregels en schikkingen genomen*, *tot het vieren der tegenwoordige Jubel-Feest*, hetwelk nu den 28 Junij, 5 en 12 Julij 1825 heeft plaats gehad; tot welke viering ons dan ook de *Bereydsels*, alsmede de *Prael-treyn*, worden medegedeeld, en onderscheidene *Programmata*, hiertoe betrekkelijk. Wij mogen geen verslag doen van deze prachtige en plegtige optogten, bij welke men *H. H. Majest. onze Koning en Koningin* enz. mede de *eer* heeft aangedaan, van dezelve te plaatsen op den *vyfden prael-wagen*, echter niet in persoon, maar bij vertegenwoordiging door LUDOVICUS-JOS. VICTORINUS DE WARONY en ELEONORA-

CAROLINA JOSEPHINA DUTRIEU, enz. enz.; maar wij kunnen de aanmerking niet terughouden, welk eene vrolijkheid het hier in onze Noordelijke Provinciën zou hebben gegeven, indien deze *Prael-treyn* (waarvan de beschouwing in plaat ons reeds zoo zeer vermaakte) eens herwaarts ware opgetrokken, of indien het zijner Majesteit behagen mogt, alhier mede eens tot zoodanige fraaijigheden vrijheid te geven, of wel dezelve te gelasten. Maar vooral doet het ons genoegen, dat wij hier mede het welgelijkend afbeeldsel vinden van het vermaard *Signorken, ofte den vuylen Bruidegom*, offchoon hij te *Mechelen* sedert verscheidene eeuwen in *egtenis* wordt gehouden, daar men hem eertijds, *tot vermaek van het volk*, bij soortgelijke vreugdefeesten, *plagt laeten mede-te-gaen.* Te meer geeft dit ons genoegen, daar dit den armen sukkel toch eenigermate tot troost is, blijkens het volgend versje:

Signorken, wat een droevig kruys,
Verwezen om te blyven te huis?
Maar word my 't meegaen niet gejond,
De konst voert my de wereld rond.

De platen, waarop *het vier Gebroeders Peerd, de Reuse Familie, het Rad van Avontuur, de Kemels*, en wat niet al meer! worden vertoond, zullen onze kinderen bij uitstek vermaken. Maar wij hebben genoeg gezegd, om te doen zien, hoe ver men nu, A°. 1825 van deze *negentiende eeuw*, te *Mechelen* in verlichting gevorderd is. — *Post nubila Phoebus!* Maar dat zal daar, vreezen wij, wel wat laat worden.

Verhandeling over de Eindoorzaken, door J. VAN DER HOEVEN, *te Leyden.* (JANI VAN DER HOEVEN, Disputatio de causarum finalium doctrina ejusque in Zoologia usu.) *Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1824. *In gr. 8vo. 81 Bl. f* :-75.

De schrijver dezer verhandeling, broeder van den Rotter-

terdamschen Predikant en den Leidschen Hoogleeraar van denzelfden naam, was, zoo wij meenen, nog kweekeling aan laatstgenoemde school, toen hij het eermetaal met dezelve wegdroeg. Schoon Recensent de eer had van bij de vergadering tegenwoordig te zijn, waar deze prijs werd toegewezen, herinnert hij zich nogtans de gronden niet, waarom juist de bekrooning met zilver plaats had. Op het stuk zelve lettende, zouden wij bijna wel durven oordeelen, dat de wijze van behandeling, bij welke slechts een deel aan het eigenlijk oogmerk der vragers schijnt gewijd te worden, hiertoe grootendeels aanleiding heeft gegeven. De vraag toch was: of men uit de bekende inrigting der dierlijke (ligchaams) deelen altijd en met genoegzame zekerheid tot het gebruik kan besluiten, hetwelk deze deelen in de dierlijke huishouding opleveren, schoon er ook geene gelegenheid besta om het levende dier waar te nemen; invoege, dat het beginsel der eindoorzaken niet alleen als nuttig, maar ook als zoodanig in de natuurlijke historie der dieren te beschouwen zij, dat men er te allen tijde veilig door geleid wordt? — Indien wij regt zien, dan is het laatste deel dezer vraag niet veel meer dan eene gewijzigde herhaling van het eerste; en de schrijver had, dunkt ons, kunnen volstaan met eene eenvoudige opgave van hetgeen men door het beginsel der eindoorzaken gewoon is te verstaan. Hij heeft dit echter anders verkozen; dat woord *eindoorzaak*, daar als in het voorbijgaan vermeld, heeft, zoo het schijnt, zijnen geest wel bijzonder opgewekt, om de zaak, van deze zijde beschouwd, hooger op te halen, en dus de kwestie, in zekeren zin, veel grondiger te behandelen. Hij geeft ons eenigermate eene geschiedenis van het gevoelen, „ dat men uit de doelmatige inrigting der dingen in de natuur tot eene wezenlijke bedoeling en dus ook tot eenen bedoelenden (Schepper) mag besluiten," en toont ons deels de oudheid van dat gevoelen, deels de reden, waarom sommige wijsgeeren hetzelve verwierpen, deels de bepalingen en oplettendheden, welke tot deszelfs regt gebruik zijn in acht te nemen. Wij danken hem voor

de-

deze weluitgewerkte en belangrijke schets; ondertusschen kan men niet ontkennen, dat deze *prolegomena*, zoo als de schrijver zelf ze noemt, meer dan de helft van het geheel beslaande, in geene gewone evenredigheid tot het andere deel, het regtstreeksche antwoord op de vraag, staan.

De Heer VAN DER HOEVEN heeft ook goedgevonden, in het bijzonder van het gevoelen van KANT over de bedoelde zaak vrij breed en bij herhaling te spreken; schoon het zou kunnen schijnen, dat een enkel woord hier belangrijk, ja, maar ook genoeg was. Immers, daar deze wijsgeer den Godgeleerde het bewijs betwist, uit de leer der eindoorzaken voor het bestaan van een alwijs Opperwezen te trekken, laat hij het echter den Natuuronderzoeker gaarne als regulatief over.

Wij kunnen, voor het overige, niet anders zien, of de jeugdige schrijver heeft ook zijne eigenlijke stof met klaarheid, bescheidenheid en gepastheid behandeld. Iedere stelling doorgaans met voorbeelden ophelderende, is hij voor bijna elken lezer verstaanbaar. En daar ook zijn Latijn losser en zuiverder is, dan men van zijn vak of jaren zou kunnen vorderen, is het eene waarlijk aangename lectuur. Het is waar, weinige bladzijden moeten hier de zaak afdoen, — een groote omslag van natuurhistorische geleerdheid wordt er niet aangetroffen, — aan fijn uitpluizen van de zaak geenszins gedacht; maar Recensent bekent echter niet te zien, waartoe veel meer noodig ware. De leer der eindoorzaken in het algemeen schijnt hem toe zoo vast te staan als het gezond verstand zelve, waarboven wij wel nooit heel hoog zullen klimmen, zonder dat het hoofd begint te draaijen; en de toepassing dier leer op het onderhavige is, zelfs buiten alle bespiegeling, van blijkbaar nut. De schrijver heeft dit, ten overvloede, klaar getoond, en tevens de grenzen naauwkeurig genoeg aangewezen.

Wij wenschen het vaderland en de wetenschappen geluk met eenen beginner van deze soort. Hebben wij pas eenen BRUGMANS verloren, en is REINWARDT,

van

van wien de wetenschap nog een gewigtig werk blijft verwachten, wel ruim tot de helft zijner dagen gekomen, het ontbreke ons nooit aan lichten op dien heerlijken weg des onderzoeks, vooral van de dierlijke natuur!

Theoretische Verklaringen der voorkomende Bereidingen in de Pharmacopoea Belgica, voorgesteld in vragen en antwoorden; benevens een aantal Chemische Verhandelingen, ten dienste van de zoodanigen, welke zich voorbereiden tot het afleggen van examen. Door JOH. OVERDUIN, *Apotheker en Chimist (Chemist) te Breda. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam, 1825. *In gr. 8vo.* 159 *Bl. f* 1-80.

De Schrijver geeft ons eerst eene Inleiding, waarin de eerste beginselen der Scheikunde worden ontvouwd, onder de volgende Hoofdstukken: Over de artsenijmengkundige Scheikunde en verwantschappen; de bestanddeelen der ligchamen; de oxyden; de onderscheidene luchten; de warmtestof; de veerkracht; de lichtstof; de oplossing; de kristalschieting; de nederploffing; de herkenmiddelen; de brandbare ligchamen (in 33 bladzijden), en vervolgens de theoretische verklaringen der voorkomende bereidingen in de *Pharmacopoea Belgica* (van bl. 34—159), waarin hij den leiddraad van deze *Pharmacopoea* geheelenal volgt.

Deze Inleiding bevat derhalve dat *aantal Chemische Verhandelingen*, hetwelk ons de titel belooft. Wij hadden zeker meer verwacht. Het is eene oppervlakkige opgaaf van eenige scheikundige leerstukken. Er zijn daarenboven onnaauwkeurigheden in. Zoo wordt b. v. op bl. 9 geleerd, dat 100 deelen dampkringslucht uit 27 deelen zuurstofgaz en 73 stikstofgaz bestaan. De Schrijver had deze oude opgave thans door de meer naauwkeurige moeten doen vervangen van 79 deelen stikstofgaz en 21 deelen zuurstofgaz; hetgeen ook het resultaat is van de analyse der dampkringslucht door middel van het *gaz nitrosum*, wel-

welke wij aan GAY-LUSSAC verschuldigd zijn; en dat zulks reeds vóór 16 jaren gebleken was uit de proeven van ALLEN en PEPYS, had hij b. v. in de *Grondbeginselen der Artsenijmengkundige Scheikunde* van den verdienstelijken BEETS kunnen zien (bl. 26), welk werkje aan onzen Schrijver, die er op bl. 23, 24 niet minder dan 15 regels, zonder eenige vermelding, geheel uit heeft overgeschreven, niet onbekend kan zijn. — Op bl. 10 wordt van de stikstoflucht gezegd, dat men die altijd het zuiverst uit de zwemblazen der karpers verkrijgt. Wanneer dit al stellig zoo ware, hoe vele karpers zou een Scheikundige dan niet moeten dooden, om op deze wijze eene eenigzins aanmerkelijke hoeveelheid stikstofgaz te bekomen! Doch aan de zaak zelve mag men twijfelen. CONFIGLIACHI vond alleen, dat de zwemblazen des karpers *bijna alleen stikstofgaz* (dus geene geheel zuivere stikstofgaz) bevatten; en anderen zeggen slechts, dat de hoeveelheid van stikstofgaz in de lucht der zwemblazen zeer aanmerkelijk, die van het zuurstofgaz daarentegen gering is. Hoe ook geheel zuiver stikstofgaz in deze blazen aanwezig zou kunnen zijn, wordt moeijelijk te begrijpen, wanneer men bedenkt, dat er bij de karpers eene buis aanwezig is, die van den slokdarm tot de zwemblaas geleidt. — Bij de bereidingen van het stikstofgaz had men de wijze van bereiden uit vleesch, door middel van salpeterzuur, niet behooren voorbij te gaan. Dat het koolstofzuur gaz den groei der planten bevordert, (bl. 13) behoeft allezins beperking en nadere verklaring. De verbinding van *gaz hydrogenium carbonatum* (*hydrogenium deuto-carbonatum*) met *chlorium* wordt (bl. 15) voorgesteld als eene ontbinding van het *acidum muriaticum oxygenatum*. (Aan deze wijze van beschouwen geeft de Schrijver de voorkeur. Zoo wordt b. v. op bl. 48 de zamenstelling van het zoogenoemde *acidum muriaticum* uit *chlorium* en waterstof eene *gissing* genoemd. Wij dachten, dat dit meer dan eene gissing was, vooral na het ontdekken van het *Iodium*; en is de tegenovergestelde theorie wel iets meer dan eene gissing? Recensent kan hier niet beter

doen,

doen, dan tot de doorwrochte Verhandeling verwijzen van den Heer H. C. VAN DER BOON MESCH, *de Acido muriatico oxygenato*, *Traj. ad Rh.* 1820.)

De theoretische verklaringen der in de *Pharmacopaea Belgica* voorkomende herkenmiddelen (*reagentia*), op bl. 25—31, zijn zeker voor hen, die nog nimmer de Scheikunde beoefend hebben, onverstaanbaar, en te vergeefs zouden dezen in de voorafgaande 24 bladzijden de opheldering zoeken der hier gebezigde termen. Dat ondertusschen het boekje zelfs voor zoodanigen geschikt zoude zijn, had ons de Schrijver in de Voorrede verzekerd.

De theorie der verbranding, op bl. 32 gegeven, strookt weinig met den tegenwoordigen staat der Scheikunde. Nieuwe ontdekkingen veroorloven ons niet, aan de zuurstof eenen zoo uitsluitenden invloed toe te schrijven, en wij kunnen thans de verbranding niet anders beschouwen, dan als een algemeen verschijnsel, hetgeen altijd plaats heeft bij de verbinding van ligchamen, welke met ontwikkeling van warmte en licht gepaard gaat. Dat men van de oorzaak der hierbij vrij wordende warmte inderdaad minder weet, dan men in het eerste tijdvak der nieuwere Scheikunde meende te weten, hebben ons DULONG en PETIT geleerd.

Tot dusverre de Inleiding. Beter beviel ons het tweede gedeelte, de Verklaringen behelzende van de bereidingen der nieuwe *Pharmacopaea*. Maar meer dan het gewone zal men hier echter niet aantreffen. Wij willen nog met weinige woorden eene en andere aanmerking, welke wij bij het lezen maakten, hier laten volgen. Op bl. 49 behoorde te zijn voorgesteld, hoe men de bereiding van het *acidum muriaticum oxygenatum* ook zeer wel uit de theorie, dat het eene eenvoudige zelfstandigheid is, verklaren kan; de Schrijver had zulks in elk nieuw handboek der Chemie (b. v. in dat van ORFILA) kunnen vinden. De Heer OVERDUIN merkt bl. 122, 123 aan, dat het hem niet onwaarschijnlijk voorkomt, dat bij de bereiding van het *sulphur auratum* en van de *kermes* het *antimonium* eene eerste verzuring ondergaat. De proeven van BERZE-

ZERTÜRNER mij echter dit onwaarſchijnlijk, en uit dien hoofde zullen de ſtellers der Belgiſche Apotheek aan de benamingen van *ſulphuretum ſtibii hydrogenatum* en *hydroſulphuretum ſtibii* de voorkeur gegeven hebben. Van het *bismuth* wordt bl. 127 gezegd, dat het door AGRICOLA ontdekt is. De ontdekking van dit metaal ligt echter, volgens THENARD, nog in het duister, en het ſchijnt alleen zeker, dat men het door AGRICOLA in 1520 het eerst vermeld vindt, waaruit nog niet volgt, dat deze het ontdekt heeft. De bereiding van het *ſubnitras bismuthi* wordt bl. 128 door eene ontleding van het ſalpeterzuur verklaard. Integendeel ſchijnt bij deze bereiding het *nitras bismuthi* ontbonden te worden, terwijl bijna al het *bismuth*-verzuurſel *met een weinig zuur* nederploft, het zuur daarentegen zelve bijna geheel in de oploſſing blijft; derhalve wordt er zoo wel *nitras bismuthi* met excès van grondſtof, of een *ſupernitras*, als een *ſubnitras* gevormd, welk laatſte nederploft. — Wat de plantaardige Scheikunde betreft, de Schrijver geeft bij de beſtanddeelen nimmer hunne evenredigheden op. Wat baat het b. v. van de gom te zeggen, dat zij uit koolſtof, waterſtof en zuurſtof beſtaat (bl. 136), daar hetzelfde van de meeſte plantaardige zelfſtandigheden geldt? — Hetgeen over de gistingen gezegd wordt, is zeer oppervlakkig. De Schrijver meent, bl. 149, dat de wijngeest als zoodanig niet in den wijn aanwezig is, maar in eene hooge temperatuur uit de grondbeginſelen van den wijn wordt daargeſteld; een gevoelen, hetwelk niemand ligt omhelzen zal, wien de proeven van GAY-LUSSAC dienaangaande bekend zijn.

Deze zijn de aanmerkingen, welke wij op het voor ons liggende werkje te maken hadden. Uit dit alles volgt, dat het, hoewel misſchien zijne nuttigheid hebbende, evenwel geenszins onmisbaar voor alle jonge beoefenaars der Artſenijmengkunde genoemd mag worden (Voorrede, bl. VI). Ten ſlotte voegen wij hier nog den wensch bij, dat de jonge beoefenaars der Artſenijmengkunde zich voortaan op eene grondige kennis der Scheikunde mogen toeleg-

zuur

leggen, en deze zaak niet enkel beschouwen als eene voorbereiding tot het afleggen van examen. Hun de beoefening der Scheikunde gemakkelijk te maken, zij derhalve het doel dier genen, welke te hunnen dienste schrijven; en wanneer hunne kennis over het geheel meer naauwkeurig wezen zal, en niet meer bestaan zal uit enkele van buiten geleerde algemeene begrippen, zal hun ook de toepassing van het geleerde op de Belgische zoo wel, als op elke andere *Pharmacopœa*, niet meer moeijelijk vallen.

Geschiedenis van NAPOLEON *en het groote Leger, gedurende het jaar* 1812; *door den Generaal Grave* DE SÉGUR. *Uit het Fransch vertaald. Iste en IIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 695 *bladz. Met twee Portretten. f* 6-:

Geene gebeurtenis onzer dagen is wel zóó gewigtig, zóó beslissende geweest, als NAPOLEON's veldtogt in *Rusland*. Het is het keerpunt, de *katastrophe* zijner Geschiedenis. Vóór dien tijd *onoverwonnen*, scheen hij, en waande zich, *onoverwinnelijk;* juist deze waan deed hem het schoonste leger, hetwelk *Europa* nog immer gezien had, opofferen in de woestijnen van *Rusland*, en van dien tijd af liet de *Nemesis* niet na, hem te vervolgen, tot dat zij hem ten val had gebragt. Dit gedeelte zijner Geschiedenis verdiende dus, vóór alle andere, eenen XENOPHON of SALLUSTIUS te bezitten. Doch men moest wanhopen, er eenen te vinden: hij diende toch krijgs- en staatkunde met juiste kennis der gebeurtenissen te vereenigen; hij diende bijkans ooggetuige geweest te zijn der gebeurtenissen, om dezelve in hare geheele afgrijselijke waarheid te kunnen schilderen. Of deze man thans gevonden is, durven wij niet beslissen; maar dat SÉGUR die groote Modellen, althans in de voordragt, in levendigheid en nadruk van stijl, nader gekomen is, dan iemand der genen, die tot hiertoe de hand aan de beschrijving van die ramp — voor den veroveraar, in de ge-

gevolgen heil voor het menschdom — hebben geslagen, dit gelooven wij te durven verzekeren.

Door zijne roeping als Generaal en Kwartiermeester bij NAPOLEON's huistroepen was hij in staat, alles met de grootste naauwkeurigheid te beschouwen, en als uit de eerste hand te ontvangen. Hij schetst ons daarvan dan ook thans — na, volgens de les van HORATIUS, zijne bewerking niet tot in het *negende*, maar tot in het *twaalfde* jaar aan het Publiek te hebben onthouden, — een uitvoerig tafereel van het begin der onderneming tot op den afval der *Pruissische* hulptroepen onder YORK. Onbegrijpelijk veel moeite heeft blijkbaar SÉGUR op zijnen stijl gedaan, (wij spreken van het *Fransche* origineel) en men ziet daarin blijkbaar, dat de *Fransche* prozastijl wezenlijke voorregten heeft, die de mededinging van andere Natiën allermoeijelijkst maken; vooral steekt dezelve zeer gunstig bij die barbaarsche voordragt af, welke de *Duitschers* zich thans veelal aanwennen. Onze Schrijver heeft het groote voorregt der oude Geschiedschrijvers, van redevoeringen in zijn werk te vlechten, niet verzaakt, en de raadplegingen van NAPOLEON met zijne Maarschalken en andere Veldheeren of Staatslieden gaven hem daartoe de schoonste gelegenheid.

De eerste Hoofdstukken des werks zijn niet aan krijgs-, maar aan staatkunde toegewijd. Zij behelzen de voorafgaande onderhandelingen, de verbonden, die NAPOLEON aan *Pruissen* en *Oostenrijk* voorschrijft, zijne dwaze terging van den Kroonprins van *Zweden*, en zijne verachting voor de opvolgers van den ongelukkigen SELIM in *Turkije*, welke däár het verbond tusschen BERNADOTTE en ALEXANDER, hier den Vrede tusschen *Rusland* en *Turkije* bewerkten. Als alle de hier medegedeelde bijzonderheden waar zijn, moet NAPOLEON reeds in 1807 het ontwerp gevormd hebben, om *Turkije*, en in 1808, om *Oostenrijk* te verdeelen: *Rusland* zou den *Pruissen* en al het land ten Noorden van den *Donau* en de *Elve*, gelijk *Frankrijk* den zuider-oever dier rivieren

beh-

hebben bekomen; alsdan zou hij ook *Spanje* met *Frankrijk* hebben *vereenigd*.

Vervolgens treffen wij, in eene reeks van meer of min treffende schilderingen, de raadplegingen aan over het al of niet beginnen van den oorlog met *Rusland*, — de bijeenkomst te *Dresden*, waar de Despoot zich voor het laatst in al zijne trotschheid boven de oude Monarchen van *Europa* verhief, den Koning van *Pruissen* niet wilde ontvangen, zeggende: „Hij heeft mij reeds genoeg overlast aangedaan met zijne aanhoudende brieven!" en dus alle die Vorsten, in weerwil hunner kruipende hulde, tot verkropte woede bragt, — het begin van den veldtogt, — het vreesselijke onweder even na den overtogt over den *Niemen*, waarin *tienduizend* paarden vergingen, — het gebrek, dat zich reeds terstond openbaarde, ten gevolge van den snellen togt, en diensvolgens de plunderingen bij de *Litthauwers*, die NAPOLEON toch *voorgaf* te willen bevrijden, maar intusschen dit woord van bevrijding niet uitsprak, en dus bij dat volk den ijver verlamde, die voor het leger ten hoogste nuttig had kunnen zijn, — de ontruiming van *Wilna*, — de vergeefsche pogingen, om de *Russen* eerst van elkander te scheiden en hunnen linker vleugel af te snijden, daarna hen tot het gevecht te brengen, — de meesterlijke *manoeuvres* van den *Russischen* Veldheer BARCLAY DE TOLLY, die al de drift tot aanval van MURAT te leur stelt, en bij *Witepsk*, zoo wel als bij *Smolensk*, zonder eenig verlies, bijkans in het gezigt van NAPOLEON, aftrekt, — het genomen besluit van dezen, om tusschen de *Duna* en den *Dnieper* te overwinteren, en te *Witepsk* zijn hoofdkwartier op te slaan, zeggende, *dat hij de dwaasheid van* KAREL DEN XII *niet zal beginnen; dat de oorlog van* Rusland *een oorlog van drie jaren is*; doch dit besluit, niet door de drift van MURAT, die hij breidelt, maar door zijn eigen ongeduld, door zijne teleurgestelde hoop van vredesvoorslagen van ALEXANDER te ontvangen, en door de zucht naar *Moskow*, ter kwader ure verworpen, — eindelijk het vreesselijke tooneel der verwoesting van *Smolensk*,

lensk, (het voorſpel van den *Moskowſchen* brand!) het bloedbad te *Valoutina*, en het andermaal verworpen beſluit, om den winter te *Smolensk*, nog beter gedekt dan te *Witepsk*, te blijven. Tot zoo ver loopt het zesde Boek, en het eerſte Deel der vertaling.

Het tweede Deel (hetwelk nog niet het laatſte is) begint met den optogt naar *Moskow*. Meesterlijk is de beſchrijving van den grooten ſlag van *Borodino*, waar de nieuwe Veldheer der *Rusſen*, KUTUSOFF, eer hij 's Rijks oude hoofdſtad opoffert, het geluk der wapenen wil beproeven. Bijna veertig bladzijden (in de vertaling) vult het verhaal van dezen hoofdſlag. De overwinning was, volgens SÉGUR, onvolkomen, door NAPOLEON's ziekte, die aan de koorts, een' droogen hoest, en een verouderd ongemak (de *dyſurie*) leed. (Dit laatſte is in de *Nederduitſche* vertaling geheel overgeſlagen; wij kunnen volſtrekt niet begrijpen, waarom.) Deze ſukkeling maakte hem mat en moedeloos, juist in het beſlisſende tijdſtip. NEY werd ongeduldig, en riep uit: *Wat doet de Keizer achter het leger? Dewijl hij zelf geen oorlog meer voert, en niet meer Generaal is, daar hij overal den Keizer wil ſpelen, moet hij ſlechts naar de Tuileriën terugkeeren, en ons Generaals voor hem laten zijn!* — Het *Rusſiſche* leger trok in orde terug, en het verlies der *Franſchen* was ontzettend. De bijzonderheden moeten elk gevoelig hart doen ijzen. De hardvochtige Veroveraar, die te voren koeltjes berekend had, *dat hij hier twintigduizend man kon verliezen*, werd toch op dit veld des doods getroffen, toen een gekwetſte (men reed over lijken!) door den hoefſlag van een paard uit zijn gevolg werd verpletterd. Een andere *Rus* leefde dagen lang in het lijk van een paard, dat door een' houwitſer was opengeſcheurd, en welks binnenſte hij doorknaagde!

Doch wij ſtaan eerst in het voorportaal van het groote jammertooneel, hetwelk zich nu ras voor het ten ondergang gedoemde leger gaat openen. De intogt in het bijna geheel verlatene *Moskow*, — de brand dier ſtad (de Schrijver moest met NAPOLEON door denzelven heen uit

het

het *Kreml* ontſnappen), — de onzekerheid, de onrust des Keizers, en zijne gedurig mislukte hoop op ALEXANDER's ontzag voor zijn' naam; eindelijk de togt op *Kalouga*, — de ſtrijd bij *Malo-Iaroslawetz*, — de gelijktijdige aftogt (door onkunde van elkanders toeſtand) van NAPOLEON en KUTUSOFF — het ſpringen van het *Kreml*, en de vreesſelijke toeſtand van MORTIER even vóór dien ſlag, — het wederzien van het ſlagveld bij *Borodino*, als ter inwijding in de nu volgende ellenden, — de gevechten bij *Wiazma*, — de eerſte ſneeuwvlaag met ſtorm, en vervolgens alle de ontelbare, onnoemelijke, de menſchelijke kracht van lijden te boven gaande rampen, die op dit verwaten leger nederſtorten, — de geluksſter, die NAPOLEON nogtans in perſoon ſchijnt te blijven verzellen, daar KUTUSOFF's ijskoude voorzigtigheid de ſchoonſte gelegenheden tot den aanval laat voorbijgaan, — de komst te *Smolensk*, waar het uitgeputte leger overvloed hoopt te vinden en niets dan ellende ontmoet: ziedaar zoo vele tafereelen, door SÉGUR met eene meesterhand ontworpen. — Tusſchen *Smolensk* en *Orcha*, omſtreeks *Krasnoë*, ſcheen de laatſte ure des heers en van den Keizer geſlagen. Te vergeefs zoekt WILSON (die edele vriend van de vrijheid der wereld, en haar verdediger, zoo wel tegen NAPOLEON, als tegen het *Heilige Verbond*) den grijzen Veldheer met zijn vuur te verwarmen; hij laat, ten verderve voor nog honderdduizenden, den Doodsengel van *Europa* ontſnappen. Het ſchijnt hier, dat SÉGUR, wat de belangrijkheid der voordragt betreft, het toppunt bereikt; doch hij overtreft nog zichzelven in de ſchildering des aftogts van NEY, zijnen ſtouten overtogt over den *Dnieper*, en blijkans wonderdadige redding. Over 't geheel is NEY de held van SÉGUR; en, wanneer deszelfs daden hier niet overdreven zijn, moet men het lot bejammeren van eenen held, die zich door de omſtandigheden tot verraad heeft laten wegſlepen, en dus, regtvaardiglijk, een' onteerenden dood is geſtorven. Achter *Orcha* met VICTOR en OUDINOT vereenigd, verneemt NAPOLEON, dat hem

 door

door TCHITCHAGOFF de terugtogt is afgesneden. Woedend roept hij uit, terwijl hij een' vreesselijken blik ten Hemel werpt: „ Is het dan daar boven geschreven, dat „ wij niets dan misslagen zullen begaan?" En toch zou hij de *Berezina* nog overtrekken, en *Frankrijk* wederzien Doch reeds zijn wij de *Nederduitsche* vertaling, wier tweede Deel bij de terugkomst te *Smolensk* eindigt, vooruitgeloopen.

De *form* van SÉGUR is dus uitmuntend. Maar is ook de *stof* getrouwelijk, overeenkomstig de waarheid, gegeven? Inwendige blijken van onwaarheid vertoonen zich nergens. Zoo wij SÉGUR niet mogen gelooven, ligt het niet daaraan, dat hij de waarheid niet weten *kon*, daar hij meestal onmiddellijk deelgenoot en getuige was van 't geen hij verhaalt, maar dezelve, tot verfraaijing zijner tafereelen, moest verbloemd hebben. En nogtans heeft niet alleen de Generaal GOURGAUD, Adjudant en afgodisch vereerder van NAPOLEON, een dik boek tegen hem geschreven, en hem zelfs tot een tweegevecht uitgedaagd, omdat hij niet eerbiedig genoeg van zijnen held heeft gesproken, maar ook de kundige Schrijvers der *Revue Encyclopédique* zijn, onder plegtige betuiging van hunnen afkeer tegen den gewezen' Keizer, tegen hem in 't strijdperk getreden; zij prijzen zijnen stijl, maar beschouwen zijn boek als niet veel meer dan een' geschiedkundigen Roman. Het is zeer moeijelijk, op den afstand, waarin wij verkeeren, dit pleit te beslissen. Zelfs Officieren van ons, van het *Fransche* leger, die aan alle de rampen van 1812 waren ontsnapt, zouden naauwelijks in staat zijn, hier als getuigen op te treden, daar natuurlijk in deze ellenden elk slechts met zichzelven bezig was, en zij dus alleen zouden kunnen verhalen, wat bij *hunne* afdeeling, bij *hun* smaldeel gebeurde; terwijl SÉGUR zich voornamelijk tot het hoofdkwartier bepaalt. Wij hebben echter verscheidene malen zijn verhaal met dat van LABAUME, een algemeen geacht werk, hetwelk ook in 1816 zijnen vijfden druk reeds beleefd had, vergeleken, en het doorgaans overeenstemmend bevonden. Sommige bijzonder-

derheden, b. v. het voorgenomen winterverblijf van NAPOLEON te *Smolensk*, zijne ongesteldheid op het slagveld bij *Borodino*, behooren wel uitsluitend aan SÉGUR; maar hij kon die ook beter weten dan LABAUME, daar hij in andere betrekkingen geplaatst was. Wij vinden dus geene vrijheid, ons geloof aan den keurigen Schrijver der *Geschiedenis van* NAPOLEON *en het groote Leger in* 1812 te weigeren, die waarlijk ook den hoofdpersoon derzelve niet heeft te kort gedaan. Voorts zijn wij het met den Recensent in de *Revue Encyclopédique* wel eens, dat het zeer verkeerd van den Schrijver is, noch *Inhoud*, noch *Register*, noch *Bijlagen* ten bewijze van zijn gestelde te hebben medegedeeld; maar wij beschouwen dit verzuim geenszins als een bewijs tegen zijne geloofwaardigheid. Als oog- en oorgetuige behoefde hij, ja kon hij geene bronnen aanhalen; want hij wilde niet *compiléren*. — Eene Kaart, zoo als in de kleine *Fransche* uitgave, had de Vertaler er wel bij mogen voegen.

Doch verdient nu ook de *vertaling* alle de lofspraken, die wij aan den stijl van het *Fransche* werk mogten geven? Wij zouden der waarheid te kort doen met een bevestigend antwoord. *Slecht* is dezelve niet; grove fouten tegen de taal, woordschikking, of den zin, hebben wij wel niet aangetroffen; maar van SÉGUR moet de overzetting meer dan *middelmatig* zijn. Men vergelijke eens eenige der treffendste plaatsen, b. v. het verblijf te *Dresden*, den overtogt over den *Niemen*, den uittogt uit *Moskow*, het gevecht van *Malo-Iaroslawetz*, de eerste sneeuwvlaag, met het oorspronkelijke, en men zal zekere stijfheid bespeuren, die terstond doet zien, dat men eene vertaling leest. Beter is de brand van *Moskow* gelukt. Wij hopen, dat de Vertaler, wiens verdienste wij voorts, wat getrouwheid aangaat, erkennen, in het volgende laatste Deel meer ongedwongen zijnen Schrijver zal volgen. Om onze Lezers over den *Franschen* stijl te doen oordeelen, kiezen wij de meergenoemde beschrijving van de geweldige sneeuw, die het leger trof op den 6 November. Men vergelijke die met de *Hollandsche*

vertaling, bl. 305 en 306 des tweeden Deels. — *Le 6 Novembre le ciel se déclare. Son azur disparaît. L'armée marche enveloppée de vapeurs froides. Ces vapeurs s'épaississent: bientôt c'est un nuage immense qui s'abaisse et fond sur elle, en gros flocons de neige. Il semble que le ciel descende et se joigne à cette terre et à ces peuples ennemis, pour achever notre perte. Tout alors est confondu et méconnaissable: les objets changent d'aspect; on marche sans savoir où l'on est, sans apercevoir son but; tout devient obstacle. Pendant que le soldat s'efforce pour se faire jour au travers de ces tourbillons de vents et de frimas, les flocons de neige, poussés par la tempête, s'amoncellent et s'arrêtent dans toutes les cavités; leur surface cache des profondeurs inconnues, qui s'ouvrent perfidement sous nos pas. Là, le soldat s'engouffre, et les plus faibles s'abandonnant y restent ensevelis. Ceux qui suivent se détournent, mais la tourmente fouette dans leurs visages la neige du ciel et celle qu'elle enlève à la terre; elle semble vouloir avec acharnement s'opposer à leur marche. L'hiver moscovite, sous cette nouvelle forme, les attaque de toutes parts: il pénètre au travers de leurs légers vêtements et de leur chaussure déchirée. Leurs habits mouillés se gèlent sur eux; cette enveloppe de glace saisit leurs corps et roidit tous leurs membres. Un vent aigre et violent coupe leur respiration; il s'en empare au moment où ils l'exhalent et en forme des glaçons qui pendent par leur barbe autour de leur bouche. Les malheureux se traînent encore, en grelottant, jusqu'à ce que la neige, qui s'attache sous leurs pieds en forme de pierre, quelque débris, une branche, ou le corps de l'un de leurs compagnons, les fasse trébucher et tomber. Là, ils gémissent en vain; bientôt la neige les couvre; de légères éminences les font reconnaître: voilà leur sépulture!*

Chron-

Chrestomathia Hippocratica. Edidit atque praefatus est C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

(Vervolg en slot van bl. 604)

I. E PRAENOTIONIBUS COACIS, *Coac.* 6, 9, 34 (niet 36), 37, 47, 48, 51, 54, 72, 80, 100, 115, 117, 127, 147, 148, 212, 213, 349, 497, 600. Losse opmerkingen, zonder merkbaren zamenhang, omtrent goede en kwade voorteekenen, bij zieken waar te nemen, b. v. in hunne woorden, gebaren, gelaatstrekken, ligging enz.; al hetwelk zich door kortheid, eenvoudigheid en klaarheid ten sterkste aanbeveelt. Zie de *Chrestom.* pag. 1 sqq.

II. E PROGNOSTICO, *Foës.* pag. 36, Τὸν ἰητρὸν δοκέει μοι ἄριστον εἶναι, πρόνοιαν ἐπιτηδεύειν — 38, l. 29. οἱ δὲ διὰ συντονίην φλεγμονῆς. (*Chrest.* pag. 6.) en pag. 46, l. 35 sqq. Χρὴ δέ τὸν μέλλοντα ὀρθῶς προγινώσκειν κ, τ. λ. tot aan het einde van dit werkje (pag. 14). Twee belangrijke plaatsen; over het voorregt van een' Geneesheer, die uit voornoemde teekenen, waarvan ook hier eenige aangewezen worden, het toekomstig herstel of afsterven zijner lijders weet te voorzien en te voorzeggen, ten einde daarnaar de noodige behoedmiddelen aan te wenden, en voor zichzelven, bij onverhoopt verkeerden uitslag, zich zijner onschuld bewust te zijn. Bijzonder juist is de opmerking over het *zweet*, pag. 13 sq., die VAN DER HOEVEN niet onaangeroerd voorbijgaat.

III. EX EPIDEMIORUM LIBRO I. *Sect. I. Statu I.* pag. 938, C, Ἐν Θάσῳ, φθινοπώρου — 941, D, ἐπὶ τοῖσι δὲ ἄλλοισι πυρετοῖσιν οὐκ ἐγένοντο (pag. 17). Gunstige of ongunstige luchtsgesteldheid voor vele ziekten, vooral tering. *Sect.* III. pag. 958, H, Τὰ δὲ περὶ τὰ νουσήματα, ἐξ ὧν διεγινώσκομεν — 959, B, ἐκ τούτων καὶ ὅσα διὰ τούτων σκεπτέον (pag. 23). pag. 960, G, Πυρετοὶ (οἱ μὲν) ξυνεχέες — 961, H, ἐνωταῖος μακρότερος καὶ οὐ θανατώδης (pag. 24). en pag. 963, G, Τριταῖος ἀκριβὴς, ταχὺ κρίσιμος — ἐν ᾗσι περιόδοισι κρίνονται, σκεπτέον (pag. 25, waar we bij Τριταῖος, ter onderscheiding van de voorafgaande plaats, wel een' nieuwen regel gewenscht hadden) handelende zoo over *epidemie* in het algemeen, als over de *koortsen* in het bijzonder. — EX EPIDEM. *L.* III. *Sect.* III. (niet II), *Descriptio febris ardentis et phrenitidis epidemicae*, van pag. 1085, D, Ἤρξαντο μὲν οὖν οἱ καῦσοι — 1086, E,

ἢ μακροὺς καὶ λεπτοὺς ὕπνους κοιμᾶσθαι (pag. 28), over eene epidemische *heete* en *ijlende koorts*; en pag. 1091, A, B, Μέγα δὲ μέρος ἡγεῦμαι — καὶ ἔτι καὶ ὡς δεῖ διαιτᾷν, wenken over het verband der *epidemie-leer* met de *prognostice* en het *diaet*. — Volgen, uit hetzelfde werk, eenige ziekteverhalen, AEGROTANTIUM HISTORIAE, t. w. *Aeger* VIII. p. 1104, D, — F (pag. 34). XI. p. 1108, H — 1109, B. (pag. 36). XIII. p. 1111, G — 1112, C (pag. 37). XV. p. 1114, H — 1115, B (pag. 38). XVI. p. 1117, E—G. pag. 40) alle even eenvoudig, natuurlijk en levendig, zoodat men zich haast verbeelden zou, niet eene beschrijving te lezen, maar den lijder zelven op het ziekbed te aanschouwen, beurtelings af- en toenemende, herstellende en weder instortende, kortom wankelende tusschen leven en dood, om ten laatste of weder op te staan, of te sterven. Aan het eind maakt VAN DER HOEVEN de volgende aanmerking, waarvan wij ons de vertaling veroorloven: „Men moet in het oog houden, dat in deze Epidemie-boeken van vele mislukte *curen* het verhaal door HIPPOKRATES gedaan wordt, op eene wijze, naar het zeggen van CELSUS, eigen aan een groot man, die op vertrouwen in groote zaken aanspraak heeft. Daarenboven beoefende HIPPOKRATES *waarnemingszucht* (*observandi studium*), maar gaf geenszins *geneeskennis* of *wetenschap* (*medendi scientiam*) voor: hij schreef ook niet met oogmerk om den lof van een of ander geneesmiddel uit te bazuinen, noch om zichzelven een' grooten naam te verwerven; maar om aan te toonen, hoe het verhaal van eens lijders omstandigheden op zoodanige wijze moet ingerigt worden, dat men er heilzame raadgevingen en de ware geneeswijze uit af kan leiden; iets, waardoor hij tevens den *weg* heeft aangewezen, om de Geneeskunde te beoefenen en uit te breiden."

IV. E LIBRO DE AËRE, AQUIS ET LOCIS, het *Exordium*, pag. 280, l. 33, Ἰητρικὴν ὅστις βούλεται ὀρθῶς ζητεῖν — 281, l. 17, καὶ κατ' ὀρθὸν φέροιτο οὐκ ἐλάχιστον ἐν τῇ τέχνῃ (pag. 42.) Algemeene aanmerkingen over de noodzakelijkheid om wèl te letten op allerlei *luchtsgesteldheid* en *klimaatsverandering*. *Asiae et Europae comparatio*, pag. 288, l. 30, Βούλομαι δὲ περὶ τῆς Ἀσίης — 289, l. 28, διαφορώταται καὶ πλεῖστοι γίνονται τοῖς εἴδεσιν (pag. 45). *De Phasianis*, pag. 289, l. 53, Περὶ δὲ τῶν ἐν Φάσει — 290, l. 27, ἐν τῇ Ἀσίῃ καὶ τῇ Εὐρώπῃ οὕτως ἔχει (pag. 49). *De Scythis*, pag. 291, l. 5, Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ, ἐστὶν ἔθνος Σκυθικὸν — 292, l. 23, καὶ τὰ ἄλλα

τοῖς

πολὺ μάλιστα (pag. 51). *De Morbus Europaeorum et Asiaticorum*, pag. 294, l. 4 sqq. Περὶ μὲν οὖν τῶν Σκυθέων οὕτως ἔχει κ. τ. λ. tot aan het einde des werks. Hoogstbelangrijke stukken over *Azië* en *Europa* in het algemeen, en over de inwoners van *Phasis* en *Scythië* in het bijzonder. Men zou haast meenen, niet een' Leeraar der Geneeskunde, maar veeleer een' of anderen ouden Volks- en Landbeschrijver, in den smaak van HERODOTUS, te hooren vertellen en redeneren. Bij uitstek trof ons de overeenkomst van de afdeeling over de *Scythen* met het verhaal van HERODOTUS, IV, 69, 114, 116 en 117; maar vooral ook met POMPONIUS MELA, II, 1, 19, en III, 4, over de *Sarmaten*, welk hoofdstuk uit dit gedeelte van HIPPOKRATES niet weinig licht ontvangt. Het kon in het bestek van VAN DER HOEVEN niet vallen, dit opzettelijk aan te wijzen; maar wij mogen het niet verzwijgen, ten behoeve der liefhebbers van oude Geschied- en Aardrijkskunde, die met dat meesterstuk van den Vader der Geneeskunde niet bekend zijn.

V. E LIBRO DE VICTU ACUTORUM, het *Exordium*, pag. 383, l. 29, Οἱ ξυγγράψαντες τὰς Κνιδίας καλεομένας γνώμας — 384, *extr.* καὶ ἐς δ, τι ἂν ἕκαστος θέλῃ (pag. 64). Hier ijvert HIPPOKRATES zeer sterk tegen de *Cnidiërs*, die, uit het gros der *Empirici* zijnde, en eene symptomatische genezing aanwendende, der ziekten *namen*, meer dan de *oorzaken*, behartigden. *De Ptisana*, pag. 385, *init.* Πτισάνη μὲν τοι δοκέει — 387, l. 4, τὰ προγεγραμμένα ἀκριβῶς ἑωρᾶν (pag. 71.) en pag. 390, l. 3, προστεκμαρτέα δὴ καὶ ἰσχὺς — 392, l. 18, καὶ ἀφθόνητα καὶ καρηβαρίην ἐμποιέει (pag. 79); alles over de heilzame voedingskracht der *ptisana*, dat is, der *gerst* of *gerstendrank*, op verschillende wijzen aangewend.

VI. EX APHORISMORUM LIBRO, *Sect.* I. *Aph.* 1, 5—13, 15, 18 (pag. 90). *Sect.* II. *Aph.* 1, 3, 4, 7, 10, 19, 22—24, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 37—39, 44—46, 49—52. (pag. 94). *Sect.* III. *Aph.* 1—3, 8, 18—31 (pag. 99). *Sect.* IV. *Aph.* 2—4, 9, 10, 13—17, 20, 28—30, 36, 37, 40—43, 46, 48, 50, 52, 53, 56—61, 63, 64, 67, 70—73, 78 (pag. 106). *Sect.* V *Aph.* 1—5, 7—9, 12—20, 22—24, 32, 33, 56, 57, 64 (pag. 115). *Sect.* VI. *Aph.* 6, 8, 10, 11, 14—17, 23, 25, 33, 37, 39, 42, 47, 51, 58, 57 (pag. 121). *Sect.* VII. *Aph.* 1, 6, 9, 11, 14—16, 18, 25, 29, 41, 49, 59, 67 (pag. 124). Losse stellingen van verschil-

schillenden en genoegzaam bekenden inhoud, volgens VAN DER HOEVEN door HIPPOKRATES in zijnen ouderdom te boek gesteld, en te vergelijken met de *Praenotiones Coacae*, die als het ware de grondbeginselen zijn van hetgeen hier voor stellig wordt aangenomen. Niemand, of hij herinnert zich des Grijsaards eerste woorden, *ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρή; ars longa, vita brevis; het leven is kort, maar de kunst is lang*, die zelfs tot een spreekwoord zijn overgegaan.

VII. HIPPOCRATIS JUSJURANDUM (pag. 128), mogelijk wel van HIPPOKRATES zelv' afkomstig, maar, zoo als het gewoonlijk gaat, in later tijd hier en daar veranderd en uitgebreid. Daaruit heeft VAN DER HOEVEN de woorden *de calculi sectione* weggelaten, als welke blijkbaar van lateren oorsprong zijn. Mogt iemand, geen' kompleten HIPPOKRATES bij de hand hebbende, dezelve evenwel verlangen, ze zijn deze, pag. 130, l. 2. achter τὴν ἐμὴν in te voegen: *οὐ τεμέω δὲ οὐδὲ μὴν λιθιῶντας· ἐκχωρήσω δὲ ἐργάτῃσιν ἀνδράσι πρήξιος τῆσδε.*

Met deze naauwkeurige opgave meenen wij allen beminnaren en lezeren van HIPPOKRATES geen' ondienst gedaan te hebben. Zij kunnen daaruit zien, wat zij hier van de werken diens achtingwaardigen Schrijvers zullen wedervinden, en uit de waarde der opgenomene stukken zelve oordeelen, of deze verzameling den naam van *Chrestomathie*, dat is *keur van nuttige en heilzame lessen*, al of niet verdiene. Naar welke uitgave de *Grieksche tekst* is overgenomen, geeft VAN DER HOEVEN niet uitdrukkelijk te kennen. Voor zoo verre wij uit vergelijking van eenige stukken hebben kunnen opmaken, is het de tekst van FOËSIUS. Onder den tekst, aan den voet van elke bladzijde, zijn *korte Aanteekeningen* gevoegd, tot opheldering zoo van *woorden* als *zaken*. Van de laatste, die van louter *geneeskundigen* inhoud zijn, hebben wij reeds boven een staaltje gegeven, en laten de waardering daarvan voor deskundigen over. De eerste zijn of *taal-* of *oordeelkundig*. *Oordeelkundig*, of *critisch*, in zoo verre de afwijkingen van den tekst bij GALENUS of in de *Handschriften*, en de gissingen van latere Uitleggers, op derzelver plaats worden opgegeven, hoewel zeldzaam beslist en stellig uitgewezen. *Taalkundig* in tweederlei opzigt; deels het moeijelijke van het *Grieksch in het algemeen* betreffende; deels het eigenaardige van het *geneeskundige Grieksch*, dat is

van

van kunsttermen, bij HIPPOKRATES en andere oude *Medici* voorkomende, in het bijzonder. Wij ontveinzen wel niet, dat er onder de louter grammatische nootjes sommige zonder eenig het minste nadeel zouden hebben kunnen wegvallen. Van dien aard zijn onder anderen pag. 6, πρήγματα, *Ionice pro* πράγματα; pag. 45, μορφὴ, *forma*; pag. 60, τρηχεῖα, *Ionice pro* τραχεῖα, *a* τραχὺς *asper*, enz. Men houde hierbij evenwel in het oog, dat VAN DER HOEVEN voor aankomelingen schreef, en wel voor *aankomende Medici*, die, eenige weinige knappe *Graeci* uitgezonderd, doorgaans al heel weinig van HIPPOKRATES' moedertaal weten, en, gelijk het spreekwoord zegt, *ignoti nulla cupido*, er zich afmaken met het oude *Graeca sunt*, *non leguntur*. Hoe het zij, wij geven alleen dit in bedenking, of het niet beter ware geweest, al wat tot woordenverklaring behoort, in een' afzonderlijken *Index Graecus* achteraan te plaatsen, en aldus hier in het klein te leveren, hetgeen FOËSIUS in het groot gedaan heeft in zijne *Oeconomia Hippocratica*, die, gelijk men weet, inderdaad een uitvoerig *Lexicon Hippocrateum* is. Ook dit houde men in het oog, dat VAN DER HOEVEN, zoo als hij zelf getuigt, *Praef.* p. XVIII, zonder eenige de minste praal van geleerdheid te willen maken, alleen met oogmerk schreef, om voor mingevorderden den weg te banen tot eene wellingerigte beoefening van HIPPOKRATES. Ware dit niet, zoo had hij aan meer dan eene aanhaling der oude Grieksche Schrijveren plaats kunnen vergunnen, en b. v. het *Exordium de Victu Acut.* pag. 66 kunnen vergelijken met PLATO *de Rep.* III. pag. 405 sq.; even zoo als hij bij *Aph.* II. 22. p. 95. juist van pas aanvoert PLATO's definitie der Geneeskunde, *Sympos.* pag. 186, D. Insgelijks had hij, pag. 62, de lezing, ἐπὶ τὸ πλῆθος, kunnen staven met PLATO *de Rep.* II. p. 364, A, waar men den *Scholiast* nazie, *Ed. Tauchn.* Vol. V. p. 394, alsmede, bij pag. 108, de meer zeldzame spreekwijze μὴ κίνησις, voor ἀκινησία of τὸ μὴ κινεῖν, kunnen ophelderen met het οὐ διάλυσις van THUCYDIDES, waarover WYTTENBACH, *ad Sel. Princ. Hist.* pag. 365. Dan dit viel niet alles evenzeer onder zijn bestek, en is uit dien hoofde met reden weggelaten. Wij maken er met een woord gewag van, om aan te toonen, met hoeveel belangstelling wij dit werkje doorbladerd hebben, en hoezeer de lectuur van HIPPOKRATES ook voor den *Literator* niet geheel onverschillig is. Moest dit verslag in eene tweede

Bi-

Bibliotheca Critica, hoedanige wij er thans wederom eene bezitten, in de taal der geleerde wereld opgesteld, geplaatst worden, zoo zouden wij meer van dien aard kunnen aanvoeren. Nu gaan wij dat alles met stilzwijgen voorbij, daar wij er niet van houden, om *letterkundige* onderwerpen in de taal van *ongeletterden* te behandelen. Slechts ééne aanmerking veroorloven wij ons nog, betreffende dat gedeelte dezer *Chrestomathie*, hetwelk ontleend is uit HIPPOKRATES' boek *de Aëre*, *Aquis et Locis*. Het is jammer, dat daarbij geen gebruik gemaakt is van de voortreffelijke uitgave van dat werkje, in het *Grieksch* en met eene *Fransche vertaling*, bezorgd door den beroemden CORAY, *Parijs* 1816. De Grieksche tekst zou daaruit aanmerkelijk gezuiverd en verbeterd hebben kunnen worden; en het is te wenschen, dat bij eenen herdruk dezer *Chrestomathie*, welke wij hopen dat weldra het gevolg zijn zal van een spoedig en gunstig debiet, daarvan beter partij zal getrokken worden.

Zoo spoeden wij ons dan ten einde van de beoordeeling dezer *Chrestomathie*, die zich niet minder door uiterlijke zuiverheid en zindelijkheid van druk, letter en papier aanbeveelt, dan door innerlijke waarde en naauwkeurigheid. Drukfeilen of misstellingen van aanbelang hebben wij bijna geene aangetroffen. *Praef.* pag. X. l. 19. zal *morbum* zeker bij vergissing zijn ingeslopen voor *morbo* of *morbi vi*. In den *Griekschen tekst*, pag. 5. l. 8, staat προῒ voor πρωῒ. Pag. 24. l. 16. verandere men ἐφ' ἑαυτῷ in ἀφ' ἑαυτοῦ; alsmede pag. 66, l. 6. τὸ ἕτερον τοῦ διαφέρειν τι, dat geen' zin heeft, in τῷ ἕτερον τοῦ ἑτέρου δ. τ. beide volgens de uitgave van VAN DER LINDEN, die insgelijks gevolgd is pag. 113. bij *Aph.* IV, 63, 64 en 67, waar eene aanmerkelijke afwijking plaats heeft van den tekst van FOËSIUS, doch waartoe VAN DER HOEVEN zonder twijfel gegronde reden zal gehad hebben. Nog merken wij met een woord op, dat pag. 118, l. 7, de lezing αἱμοῤῥαγέει ἢ μέλλει ongetwijfeld de voorkeur verdient boven de andere αἱμοῤῥαγέειν μέλλει, ontsproten uit de verwisseling der η en ν. Gene komt met *Aph.* 23. pag. 119. overeen, en met de vertaling van FOËSIUS, *quae sanguinem effundunt*, *aut brevi effundent*. — Van deze, achteraan den Griekschen tekst gevoegde, *Latijnsche vertaling van* FOËSIUS behoeven wij niets te zeggen. Niettegenstaande de Grieksche lezer die zeer wel zoude kunnen missen, keu-

ten wij echter het bijvoegen daarvan niet geheelenal af. VAN DER HOEVEN, gelijk hij pag. 132 in de noot zegt, deed dit *ten behoeve der genen, die in 't geheel geen Grieksch verstaan*, en in de hoop, dat ook deze er eindelijk toe komen mogen, om niet de afgeleide beekjes na te loopen, maar de bronnen zelve der Hippokratische leer te raadplegen. Wij wenschen dit met hem; maar durven het eer hopen, dan met zekerheid verwachten. Alwie zich toch met de Latijnsche overzetting kan vergenoegen, zal bezwaarlijk door deze tot den Griekschen tekst worden overgebragt. En dit is toch, helaas! met een groot gedeelte van aankomende *Medici* het geval. Waar geene Wet op het Hooger Onderwijs de beoefening van het Grieksch in allerlei vakken genoegzaam kan invoeren, zal daar eene stroeve Latijnsche vertaling den lust inboezemen om Grieksch te leeren? Neen, dat gelooven wij niet. Het eenige, zoo niet onfeilbare, ten minste vrij heilzame middel, dat wij daartoe inzien, is dit, dat men in ieder vak zoodanige Grieksche Schrijvers late verklaren, wier beoefening tot het hoofddoel van elke verschillende soort van studie kan henen leiden. Met den *Literator* heeft dit van zelf plaats, daar hij het Grieksch *om het Grieksch zelf* beoefent. De *Theologant* kan het ook niet ontberen, en leert Grieksch tegen wil en dank, zoo niet om het Grieksch, althans *om het Nieuwe Testament*; en daarover worden opzettelijke Uitlegkundige Lessen gehouden. Den *Medicus* kunnen wij het vergeven, dat hij, kersversch aan de Akademie gekomen, en daar tot een gewoon Grieksch Collegie, hoe voortreffelijk ook op zichzelven, toegelaten, ziende dat daar uit niet veel onmiddellijk nut voor zijn vak te halen is, dat beroerde Grieksch laat loopen, en voortholt naar de *Auditoria Medica*. Maar stel eens, dat men hem noodzaakte tot het bijwonen van een Grieksch Collegie, waar de Vader der Geneeskunde zelf, naar aanleiding van deze of dergelijke *Chrestomathia*, die daartoe uitnemend wel zou geschikt zijn, kort en eenvoudig, taalkundig en zakelijk verklaard wierd, zoo zoude hij te gelijk woorden en zaken leeren. Door eigene ondervinding overtuigd, dat het Grieksch niet enkel eene drooge *disciplina verborum* is, maar ook eene vruchtbare *doctrina rerum*, en dat er ook voor hem en voor zijne *medische* studiën vrij wat goeds uit is af te leiden, zoo zoude hij van lieverlede met dat hatelijke Grieksch verzoenen, en er zich even zeer op toeleggen als op zijne overige genees-

neeskundige lessen. Sloeg hij dan al den koninklijken weg niet in, om *Literator ex professo* te worden (en dit behoeft toch waarlijk iedereen niet te zijn), hij zou er althans weldra zoo veel van weten, om niet te huiveren op het gezigt van een' *Griekschen* HIPPOKRATES. Zeer spoedig zou hij uit eigene oogen leeren zien, en de bronnen zelve nagaan; en deze oefening zou hem *in zijn vak* vrij wat meer baten, dan alle andere Grieksche Collegiën te zamen genomen. Hetzelfde zou misschien ook in andere *Faculteiten* kunnen plaats grijpen. Den *Jurist* zoude men, naar aanleiding der *Grieksche Oratoren*, de bronnen van het oude Grieksche Regt kunnen ontsluiten, of, wilde men zoo hoog niet gaan, hem een stuk van THEOPHILUS kunnen voorleggen, om met zijne *Latijnsche Institutēn* te vergelijken. De *Physicus*, *Mathematicus*, en liefhebber van *Historia Naturalis*, zou ook nog al vrij wat voorraad van Grieksche letteren vinden, als hij ARISTOTELES, THEOPHRASTUS, EUCLIDES, APOLLONIUS PERGAEUS en meer anderen eens in het oorspronkelijke wilde doorbladeren. Van de *Philosophia Theoretica* behoeven wij niet te spreken: deze wordt thans tot de *Literatuur* zelve gerekend. Niet *allen* lijkt het, *alle oude Schrijvers*, zonder onderscheid, door te lezen; ja hoe vele *Literatoren* zelfs, die het nooit zoo ver brengen: maar het valt iedereen ligt, zoo veel te lezen, als hem *in zijn vak* en *voor zijn hoofdoogmerk* te pas komt. Wil hij verder gaan, dit staat aan zijne keuze, en hulpmiddelen daartoe zullen hem niet ontbreken. Men vergeve ons deze uitweiding. Deze *Chrestomathia Hippocratica* dan zou eene uitmuntende handleiding tot aanleering van het Grieksch voor *medische* Studenten kunnen uitmaken; en wil men haar als zoodanig beschouwen, dan zal de mondelinge en openlijke verklaring daarvan, indien hij het verkiest, aan VAN DER HOEVEN zelven vrijstaan, nadat hij, ruim een jaar geleden, aan den naar hoogeren werkkring opgeroepen *Leydschen* Hoogleeraar BERNARD met den graad van *Extraordinair Professor* toegevoegd, deze zijne nieuwe loopbaan met eene fraaije Latijnsche Oratie, *de Sensu simplicitatis*, aanvaard, en reeds lang een begin met zijne Akademische lessen gemaakt heeft. Het kan voorzeker aan een zoo ijverig voorstander der *Hippokratische leerwijze*, als BERNARD zich toont te wezen, niet dan hoogst aangenaam zijn, in VAN DER HOEVEN een' plaatsvervanger te zien, bereid om zijn voetspoor

te

te volgen; en het moet aan VAN DER HOEVEN eene groote zelfvoldoening verschaffen, zichzelven geplaatst te zien nevens een' man als BERNARD, en als Leeraar op te treden aan dezelfde Hoogeschool, die eens de zetel was van onzen grooten BOERHAAVE, en waar de nagedachtenis van dien tweeden HIPPOKRATES nog heilig en ongeschonden vereerd wordt. Wij wenschen hem dus geluk met zijnen Professoralen Leerstoel; en wij mogen billijk verwachten, dat hij zijne weleer aan dezelfde *Leydsche* Hoogeschool verkregene *theoretische* kennis, naderhand door eene aanhoudende *praktijk* en ondervinding uitgebreid en bevestigd, ook nu wederkeerig ten nutte der thans studerende Akademische Jeugd en tot bevordering van ware en grondige Geneeskunde zal aanwenden en terugbrengen. Daartoe worde hem de noodige gelegenheid, lust en krachten verleend! Zoo moge hij zijne *Historia Artis Medicae*, ons in de Voorrede dezer *Chrestomathie* beloofd, in rust bewerken en voleindigen, zijnen welverdienden roem meer en meer staven, en zichzelven eene eerzuil stichten, hechter en duurzamer dan marmer en arduin! — Met dezen wensch leggen wij de pen neder.

Expositio quaestionis ab Academia Bruxellensi propositae: *De vita ac doctrina omnium Belgarum, qui latina carmina composuerunt, servato temporis ordine, additoque de facultate singulorum poëtica judicio.* Auctore P. HOFMANNO PEERLKAMP. (Eene bekroonde Prijsverhandeling, geplaatst in de *Mémoires etc. de Bruxelles.*) Brux. 1822. 4to. 520 pag.

Sedert de bekrooning dezer prijsverhandeling hebben de liefhebbers van dit gedeelte der Philologie lang naar derzelver uitgaaf gewacht, en wij weten niet, door welk toeval de aankondiging of beoordeeling ook al lang genoeg achtergebleven is. Zeker niet, omdat de verhandeling ten onregte bekroond, of omdat zij minder goed bewerkt was, dan men van PEERLKAMP kon verwachten, die een fijn kenner van de Latijnsche poëzij en van de letterkundige geschiedenis onzes vaderlands is.

Het komt ons voor, dat de Hoogleeraar met wijsheid den zin der prijsvraag gevat, en minder de letter in het oog ge-

houden heeft. Er waren eenige honderden poëten te behandelen, en toch werd gevraagd de *vita ac doctrina* van alle die menschen. Hoe had de schrijver, die nu reeds een' reuzenarbeid verrigt heeft, daarmede klaar kunnen komen, indien hij alles had moeten mededeelen, wat over de levens der dichters te vinden was? PEERLKAMP is hieromtrent spaarzaam geweest, en hij heeft datgene opgeteekend, wat van eenig belang was. Wij weten niet, of het aan ons hapert, dat de bedoeling van het woord *doctrina* ons eenigzins duister is: wij vinden in de verhandeling zelve niets, dat deze zwarigheid ophelderd: immers de *facultas poetica* wordt toch niet bedoeld? daarover spreekt de vraag afzonderlijk, en hierop kwam het in een geschrift van dezen aard hoofdzakelijk aan.

Wij bewonderen de kennis en den smaak van den Hoogleeraar, die zulk een getal dichters heeft weten bijeen te brengen, en, waar zijne oordeelvelling door bewijzen moest gestaafd worden, zulk eene gelukkige keuze gedaan heeft, dat zijn werk een schat voor de liefhebbers van de nieuwere Latijnsche poëzij en eene ware *anthologie* is... Mogen wij er bijvoegen, dat wij het geduld van PEERLKAMP bewonderen? De prijsvraag gold *alle* de Nederlandsche Latijnsche dichters en verzenmakers, en de verzamelaar moest wel plukken, wat hij vond, somtijds doornen en distels.

Alleraangenaamst is de inleiding, waarin de geleerde schrijver over de beoefening der Latijnsche poëzij in het algemeen, en bepaaldelijk in de Nederlanden, handelt. Hij vraagt zich af, waarom zoo vele geleerde mannen het maken van Latijnsche verzen afkeurden, of zelfs voor schadelijk hielden? en zijn antwoord is tweeledig: *vooreerst*, omdat die mannen zelve van nature niet gemaakt waren voor de Latijnsche dichtkunst; en *ten tweede*, omdat zij, sommige slechte verzen of middelmatige dichters ziende, de geheele kunst meenden te mogen veroordeelen. Hier zij het ons echter vergund aan te merken, dat de opgave der tweede oorzaak geen steek kan houden: immers wie is waanzinnig genoeg, om de Hollandsche poëzij af te keuren, omdat wij te huidigen dage nu en dan eens middelmatige verzen hooren, of zoo geweldig op den Parnassus zien stormloopen? In plaats van deze tweede oorzaak, konden er eene menigte anderen opgegeven worden. De mannen, door PEERLKAMP bedoeld, duldden niet, dat men met geweld leerde Latijnsche verzen maken,

waaraan zoo vaak te veel tijd gegeven werd, zoo het heette om de prosodie beter te leeren kennen, terwijl echter HERMANN, GAISFORD, BOECKH, LANGE, APPEL en anderen genoegzaam getoond hebben, dat men, zonder zelf verzen te maken, ver, ja verder dan de Ouden, in de eigenschappen en natuur van *rhythmus* en *metrum* kan doordringen. Zij hadden eenig mistrouwen in eene kunst, waarin, reeds sedert OVIDIUS, zoo veel wansmaak en valsch vernuft ingeslopen is; en wanneer zij zagen, dat het proza steeds onleesbaarder en walgelijker werd, terwijl de verzen leesbaar en dragelijk bleven, rees bij hen het vermoeden op, dat goed Latijnsch proza alleen voort kan komen uit een zuiver, onbedorven brein, hetwelk de natuur volgt, en weinig kunst noodig heeft; dat de Latijnsche verzenkunst daarentegen, met haren grooten toestel van prosodie en imitatie, geheel kunst kan zijn, en treffend naar poëzij kan gelijken, zonder dat de kunstenaar wezenlijk poëet is. Wij willen de gegrondheid van dit vermoeden, en de gevolgtrekkingen daaruit gemaakt, nu niet beoordeelen; maar de zaak der Latijnsche dichtkunst ware krachtiger te verdedigen met de voorbeelden van SCALIGER, MURETUS en anderen, geleerden in den geheelen omvang van het woord, en niettemin Latijnsche dichters. Voor het overige is dit geschilpunt geheel subjectief. Wie zich *dichter* gevoelt, make verzen, het zij hij zich in zijne moedertaal of in eene vreemde uitboezemt; doch wie als *geleerde* moet optreden, late zich niet door deze liefhebberij, vooral niet als kunstgefutsel beschouwd, wegslepen, of tot eene uitsluitende vooringenomenheid met de dichters verleiden.

Als bijdrage tot de letterkundige geschiedenis der Nederlanden is het werk van PEERLKAMP hoogstbelangrijk; en de geleerde wereld is hem opregten dank schuldig. Tot het leveren van bijvoegsels, *index* enz., die hij belooft met den tijd te zullen geven, wenschen wij hem eenige uren van uitspanning. De aard zijner bezigheden is geheel veranderd. De Leydsche Hoogeschool is het aan zijne onvermoeide werkzaamheid verschuldigd, dat de Geschiedenis aldaar naauwkeurig behandeld wordt. Zijn poëtische blik en zijne levendige en rijke voordragt maken zijn onderwijs *geschikt voor de behoefte der leerlingen*. Van deze gewigtige taak verpooze hij zich soms met de Latijnsche lier, zoo hij niet zelf, bij het diep en dieper indringen in de geschiedenis, ondervindt, dat ie-

iedere eeuw haar karakter heeft, en dat het karakter van de tegenwoordige moge zijn wat het wil, maar zeker minder dichterlijk is dan de vorigen.

Proeven, voortspruitende uit de eerste oprigting eener Javaansche Drukkerij, naar het ontwerp van P. VAN VLISSINGEN, *en onder deszelfs toezigt ter Lettergieterij van* JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN *te Haarlem vervaardigd. Te Haarlem, bij* J. Enschedé en Zonen, 1824.

Indien de waarde van een werk van deszelfs uitgebreidheid afhing, zou het voor ons liggende ongetwijfeld op geenen zeer hoogen trap staan. Het geheel vreemdsoortige van hetzelve, reeds door den titel aangekondigd, maakt intusschen de aandacht gaande, en met gretigheid slaat men het boek open.

Uit de welgeschrevene inleiding vernemen wij, dat zoo wel de voormalige regering van *Neêrlands Indië*, als het opgevolgde *Engelsche* bestuur op *Java*, vruchtelooze pogingen heeft gedaan, om eene *Javaansche* drukkerij tot stand te brengen. De onoverkoombaar schijnende moeijelijkheid bestond voornamelijk in de groote menigte van letterteekenen en derzelver veelvuldige wijzigingen, te zamen een getal van niet minder dan 14,600 uitmakende. De schrijver, door den Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN opzettelijk met het bestuderen der *Javaansche* taal belast, meende een middel gevonden te hebben, om dit verbazend groote getal tot 325 te verminderen; en het was door deze zoo aanzienlijke vermindering, dat hij de oprigting eener Javaansche drukkerij voor uitvoerlijk hield.

Door den Minister FALCK zijnde uitgenoodigd, om, ter lettergieterij van ENSCHEDÉ, te *Haarlem*, zijn ontwerp ten uitvoer te brengen, heeft de schrijver zich twee jaren met dezen moeijelijken arbeid bezig gehouden, na verloop van welke hij zich in zijn voornemen geslaagd zag.

Het werk bevat vervolgens proeven van het *Javaansch* alphabet, naar het ontwerp des schrijvers, met verklaringen en ophelderingen, door hem daarbij gevoegd; en wijders een drietal brieven van inlandsche Vorsten in *Javaansche* letteren, met derzelver overbrenging in *Italiaansche*, en eene vertol-

king

king in het *Nederduitsch* en *Fransch*, zijnde ook de inleiding in beide deze laatste talen geschreven.

Wij kunnen ons geene bevoegdheid toekennen, om te beoordeelen, in hoeverre het ontwerp des Heeren VAN VLISSINGEN in de uitvoering zal blijken bruikbaar te wezen. Natuurlijk wenschen wij dit van harte, zoo voor de eer onzer natie, van eindelijk eene zoo lang, ook door de *Engelschen*, te vergeefs beproefde zaak te hebben daargesteld, als wegens het groote nut, dat door hetzelve zoo vele millioenen onzer natuurgenooten en mede-onderdanen kan worden aangebragt. Dat de arbeid des Heeren VAN VLISSINGEN door 's lands regering ten minste als belangrijk beschouwd is, blijkt uit zijne benoeming tot *Ridder van den Nederlandschen Leeuw;* hebbende wij vernomen, dat zijn Ed. deze onderscheiding aan het onderhavige werk te danken heeft.

De typographische uitvoering is allerkeurigst.

De Gouden Bruiloft, Gedicht van WILLEM MESSCHERT. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1825. *In 12mo.* 98 *Bl. f* 1-25.

De dichters der oudheid bezongen eene gouden eeuw, eenen staat van onschuld en geluk, die reeds sedert lang vervlogen was. Later zochten zij onder de nog levenden eene flaauwe herinnering van dat gezegend voorleden op te sporen; en dit was de aanleiding tot de tafereelen uit de herderswereld, alwaar de eenvoudigheid en tevredenheid meer nog dan in bedorvene steden schenen te huisvesten. Deze dichtsoort, zoo geliefkoosd bij de Ouden, en waarin THEOCRITUS en VIRGILIUS zoo vele schoonheden ten toon spreidden, speelde ook een' tijdlang eene hoofdrol in de nieuwe letterkunde, maar verviel, met te veel kunst en te weinig gevoel beoefend zijnde, weldra tot wansmaak. Spoedig verveelde de eentoonige voorstelling van zeden, welker spoor in de wezenlijke wereld niet meer gevonden werd, en het herdersdicht zonk, in spijt van GUARINI en FONTENELLE, bijna in vergetelheid terug. Toen echter in de tweede helft der achttiende eeuw de dichtkunst op vele plaatsen door een' nieuwen oorspronkelijken geest bezield werd, gevoelde men de behoefte weder, om een leven van onschuld en geluk te schilderen, maar gewijzigd naar de denkbeelden, welke de Nieuweren zich

 van

van dat geluk maakten. Niet meer in de hutten der herders, maar in den nijveren, onbezorgden middelstand, waar nog de godsdienst het heiligst en de zeden het zuiverst waren, meende men dit geluk te moeten zoeken. De *Luise* van VOSS, de *Hermann und Dorothea* van GÖTHE waren tafereelen van dien stempel, welke door ieder' beminnaar der *Hoogduitsche* letterkunde met verrukking en dankbaarheid ontvangen werden. Hier vond ieder zich in het midden der zeden van zijnen eigen' leeftijd verplaatst; hier aanschouwde men een geluk, dat voor een' ieder bereikbaar scheen, en een leven, aan den godsdienst geheiligd, of aan de teederste gevoelens van het harte gewijd, waardoor dan ook de eerwaardige leeraar van *Grünau* en zijne *Luise* eene belangstelling inboezemden, waarop de THIRSISSEN en DAFNE's geene aanspraak meer konden maken. De *Engelsche* dichter CRABBE beoefende ook deze dichtsoort, hoewel hij tot eenen minder gegoeden stand der zamenleving afdaalde, en niet alleen de genoegens, maar ook vaak de rampen des levens schilderde. — Te verwonderen was het, dat in *Nederland*, alwaar zoo veel huisselijk geluk, misschien meer dan in eenig ander gewest, bezongen of genoten werd, deze dichtsoort weinig beoefenaars en navolgers vond, daar de *Hugo van 't Woud* van IMMERZEEL, welk gedicht eenigzins op die leest geschoeid is, en de *Gouden Bruiloft* van MESSCHERT de eerste voorbeelden daarvan in onze letterkunde opleveren. Wij vinden in dit laatste een echt afdruksel van *Nederlandsche* zeden, een tafereel van huisselijk genoegen, van opregte hartelijkheid, en van dat dankbaar genot van de zegeningen dezes levens, hetwelk op de geloovige uitzigten voor het toekomende rust.

Welkom moet derhalve dit geschenk wezen in een land, alwaar zoo velen het geluk hebben, den rijken zegen van God in het huisselijk heil te genieten. Het onderwerp des gedichts is eenvoudig; de *morgen*, de *middag* en de *avond* van het gouden feest, ziet daar de namen der drie zangen, waarin het geheel is afgedeeld. Een paar eerwaardige oude lieden uit den deftigen koopmansstand, vroeger bij ons steeds de nooit verdroogde bron van welvaart, vieren hunne *gouden bruiloft*; kinderen en kindskinderen sieren hunnen feestdisch; eene nog ongehuwde dochter, de vreugde en troost van hunnen ouderdom, wordt op dezen dag aan den verdienstelijken dokter BLOEM verloofd; terwijl nog ditzelfde feest aanleiding geeft

tot eene verloving tusfchen twee der kleinkinderen. — Als eene fchaduw in dit tafereel ftaat de oude GLOEDMAN, de vriend des huizes, de eenige overgeblevene der gasten, die vóór vijftig jaren aan den bruiloftsdisch van VAN DER WOUDE aangezeten hebben, en die, minder gelukkig dan deze, vrouw en kinderen, alles wat hem lief was, vóór zich ten grave zag dalen. Alleen de troostelijke woorden van den jongen leeraar, VAN DER WOUDE's kleinzoon, ftorten eenigen balfem in zijn gewond harte.

Ziet daar het hoofdzakelijk beloop van dit gedicht, te eenvoudig om eenige nadere ontwikkeling te behoeven. Wie hetzelve leest, zal zich minder gefchokt dan aangedaan gevoelen; de tafereelen van huisfelijk geluk, vroeger gezien of genoten, zullen op nieuw voor zijn oog verrijzen, en hij zal bekennen moeten: Dit is waarheid!

Doch vraagt men van den anderen kant: Is deze waarheid altoos dichterlijk; en is hier de Muze, die dochter des hemels, beftemd om de tolk onzer verhevenfte aandoeningen te wezen, niet wel eens tot eene gemeene dienstmaagd vernederd? Is het poëzij, om in dichtmaat eene naauwkeurige befchrijving van de fchikking der familie aan tafel, of eene ftukswijze optelling van alle de fchotels te geven, welke op den disch verfchijnen, zoodat alle geregten in dezelfde orde in het gedicht rondgediend worden, als dit op een welingerigt *dinér* door de zorg van de vrouw des huizes gefchiedt? Is het der moeite waard, zal men zeggen, datgene in poëzij te befchrijven, wat men dagelijks aanfchouwt? Moet niet de dichtkunst zich boven het gewone leven verheffen; en is het wenfchelijk, om in haar, die ons in het rijk der fchoonheid moet doen leven, alleen den fpiegel van het proza des gewonen levens weder te vinden?.... Veel zoude men hierop kunnen antwoorden. Moeijelijk is het zeker, allen te behagen. Iedere dichtfoort heeft haren eigenaardigen ftijl, en deze, de *Idylle* der nieuwere letterkunde, wil zich niet door verhevene vlugt of weelderige beeldfpraak onderfcheiden; zij bepaalt hare verdienfte bij de getrouwe fchildering der natuur, en waar zij dit doel mag bereiken, rekent de dichter aan zijne taak te hebben voldaan. Voor den *Nederlander*, die in zijne fchilderfchool zoo wel de eigenaardige verdienfte van OSTADE en TENIERS, als van RUBBENS en VAN DIJK weet te waarderen, behoeft dit geene verdere verklaring; en ziet daar dan ook eene voorname

me verdienste van dit gedicht en deszelfs stijl. Moge het dan eenvoudig schijnen en eenvoudig zijn: wie bewondert niet de gemakkelijkheid van versificatie, en de magt over taal en uitdrukking, waardoor het den dichter gelukt is, die bijzonderheden, welke, naar het scheen, voor geene poëtische behandeling vatbaar waren, in de vloeijendste verzen te beschrijven? — Een nieuwe grond van het belang, dat dit dichtstuk inboezemt, ligt ongetwijfeld in dien toon van eenvoudige godsvrucht, welke vooral in het gedrag en de gesprekken der oude lieden doorstraalt. Wie vindt er niet iets plegtigs en aandoenlijks in, een paar brave grijzen, die de hun aangewezene loopbaan, met een kalm opzien tot God, onder de beoefening van hunnen dagelijkschen pligt, aflegden, aan den rand des grafs te zien staan, met eene genoegelijke herinnering van het voorledene, en een blijmoedig uitzigt in de toekomst? Vandaar dan ook het treffende aan het slot van het gedicht, wanneer de oude lieden zich, na den voor hen onvergetelijken dag, ter ruste begeven, zonder de lezing van het hoofdstuk uit den Bijbel over te slaan; eene gewoonte, welke hun zoo dierbaar geworden was.

De dank besluit den dag, met hun gebed begonnen.

Wanneer men nu van eenen anderen kant de *Gouden Bruiloft* met de *Luise* van VOSS en de *Hermann und Dorothea* van GÖTHE vergelijkt, vindt men bij dezen, en vooral bij den eersten, het leven meer geïdealiseerd, en over deszelfs tafereelen eenen warmeren gloed verspreid. Zou het verschil tusschen beider wijze van beschouwen misschien eenigzins in den eigenaardigen geest dier natiën zelve liggen, en het huisselijk leven van den *Nederlander* minder vatbaar zijn voor eene poëtische beschrijving?... Wij meenen dit niet geheel te mogen tegenspreken; doch wij gelooven, dat de voorname grond moet gezocht worden in het meer aanlokkende van het landleven, door de bovengenoemde *Hoogduitsche* dichters verkoren, boven het meer stijve en eentoonige van het stadleven. Wanneer de Heer MESSCHERT zich, bij eene volgende gelegenheid, ook eens op dezen grond verplaatsen wilde, gelooven wij, dat hij daarbij nieuwe voldoening, en zijne landgenooten nieuwe genoegens zouden winnen. Indien men echter aanmerkingen wilde maken, zoude het juist deze zijn, dat de kopij misschien al te getrouw is, en dat, naar het voorbeeld der

por-

portretschilders, de afbeeldsels wel eene hoogere en levendigere tint mogen hebben, of wel iets gevleid mogen zijn. Behalve het oude paar, waarvan de moeder vooral uitmuntend geteekend is, zijn de overige personen misschien te gewone menschen; en welligt had de dichter, door aan den een' of anderen hunner eenig talent toe te kennen, of hun eenig bijzonder lotgeval te doen ondergaan, eene meer poëtische kleur aan het geheel kunnen geven. De eene of andere Episode, de terugkomst b. v. van eenen vriend der jeugd uit verre gewesten, of iets dergelijks, had welligt het middagmaal wat verkorten, en eenige afwisseling in de genoegens van den avond kunnen brengen. De vrijerij van dokter BLOEM met het „ blonde SAARTJE," wier eerste jeugd al eenigzins vervlogen is, boezemt juist geene bijzondere belangstelling in, daar zelfs de dichter moeite gehad heeft, de declaratie tot den derden zang uit te stellen. Ook had misschien eene *zilveren* boven eene *gouden* bruiloft de voorkeur verdiend. De laatste toch is zoo zeldzaam; het afgeloopen tijdvak is zoo groot, en meestal door zulke bedroevende gebeurtenissen gekenmerkt! Hadden en dan ook al eenige plaatsen, voor kleinkinderen bestemd, moeten openblijven, zoo had men dezelve door vrienden, die vroeger bruiloftsgasten geweest waren, kunnen bezetten.

Doch de kritiek verliest hare regten, waar onze toejuiching van zoo vele kanten opgewekt wordt, en waar de bedoeling van den dichter even zeer de behoefte van ons hart, als de uitdrukking van dezelve onzen smaak bevredigt. Met regt zij dan het gedicht aangeprezen aan hen, die vaderlandsche zeden en vaderlandsche poëzij liefhebben; en daar deszelfs matige prijs het voor een grooter publiek, dan zulks gewoonlijk met onze tegenwoordige dichtbundels het geval is, verkrijgbaar stelt, zoo ware het overtollig, uitgebreide aanhalingen hier in te lasschen. Het volgende diene alleen ter proeve; het is een stuk uit den eersten zang, wanneer de grijsaard, nadat zijne kinderen, die een ochtendbezoek bij hem hebben afgelegd, vertrokken zijn, nog eens zijne pijp opgestoken heeft, en over de gebeurtenissen van zijn vorig leven gemoedelijk nadenkt:

Nu schikt zich de Oudeman gemaklijk in zijn stoel,
En zoekt in stil gepeins verpoozing van 't gewoel;

En heeft de pronkpijp aan, zoo even versch ontstoken,
En blaast den damp omhoog, en wekt zich op door 't rooken.
Hij haalt zich voor den geest den lang verleden tijd;
Den blijden dag, toen hij, door menigeen benijd,
Van KLAARTJEN 't jawoord kreeg; de vreugde van zijne Ouders
Bij 't huwlijk van hun Zoon; de koopzorg op zijn schouders
Gelegd, en 't handelhuis vertrouwd aan hem alleen;
Het prachtig Bruilofsfeest, juist vijftig jaar geleên;
De vreugde, die er heerschte; en de opgeheven zangen
Bij 't rondgaan des bokaals, door zegenwensch vervangen;
't Bekrijven van dien wensch na d'afloop van het feest;
Den zegen in zijn huis; zijn handelzaken meest
Met goed geluk bekroond; zijn naam in stand gebleven
Bij braaf en dierbaar kroost, hem op zijn beê gegeven;
Zijn drempel immer van den schrik des doods verschoond;
Zijn huwlijksliefde door zijn KLAARTJENS deugd beloond;
En d'echtknoop, beider heil, door 't deelen van de zorgen,
Steeds naauwer toegehaald; de feestvreugd van dees morgen;
De liefde van zijn Kroost, betoond met woord en daad;
De gunst van God, die hem dien zegen smaken laat,
En op dees blijden dag nog meerder vreugd doet wachten.
Een zweem van weemoed mengt zich soms in die gedachten.
Op d' afgelegden weg, hoe vol genot en vreugd,
Staat menig voetstap, die van rouw en kommer heugt.
De vrienden van zijn jeugd zijn aan zijn zijde ontvallen.
Eens deelden zij zijn heil; nu dekt het graf hen allen.
Op 't Zilvren Bruilofsfeest was nog een kring bij een,
Die met hem schertste en zong; nu zijn zij allen heen.
Toen was zijn Vader nog, die brave man, in leven,
En wist, doch onbemerkt, aan 't feest den toon te geven.
Hij minde lach en boert, maar mengde er wijsheid in,
En elk zag hem naar 't oog, als hoofd van 't gantsch gezin.
Nu is die Grijzaart ook zijn minnend kroost ontrogen.
Nu is hij zelf het hoofd, nu ziet men hem naar de oogen.
En ach! een korte poos — dan ligt aan hem de beurt,
En 't Kroost, dat heden juicht, staat om zijn graf, en treurt.
Dan neemt een nieuw geslacht, dat hij nu aan ziet rijpen,
Zijn plaats; tot dat de dood het als zijn prooi zal grijpen.
Zoo peinst hij voort, en schudt het hoofd, en merkt het niet,
Dat de uitgedoofde pijp de onvaste hand ontschiet.
„ Maar," denkt hij, en een traan glijdt langs zijn wangen neder,
„ Maar, wie ik hier verloor, 'k vind hen daar boven weder.

„ Daar

„ Daar zijn mijn vrienden, daar mijne Ouders, en weldra
„ (Ik voel 't) genaakt het uur, waarin ik tot hen ga.
„ God' dank, mijn leven is niet vruchtloos afgeloopen.
„ 'k Was Christen; 'k waakte en streed; 'k durf Gods genade hopen,
„ En wacht Zijn toekomst, voor den doodsstrijd niet verschrikt."

Almanak voor het Schoone en Goede, voor 1826. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1825. *f* 1-80.

Met volle regt draagt dit papieren kind ook bij zijne tegenwoordige verschijning den naam van het *schoone en goede* op het voorhoofd; want het strooit liefelijke bloemen, die door haren aangenamen en weldadigen geur verkwikken. Trouwens, alles, wat dit lieve boekje bevat, is van een' goeden stempel, en beveelt zich aan door inhoud en vorm. Even als in vorige jaren, wisselt proza met poëzij af. Het was ons aangenaam, den verdienstelijken kunstenaar C. KRUSEMAN, in de medegedeelde uittreksels uit het dagboek van deszelfs reis naar *Rome*, als bevallig schrijver te leeren kennen. Bijzonder beviel ons ook het prentje, een *Zwitsersch* tooneel voorstellende, dat naar eene teekening van hem is vervaardigd. Het eerste en laatste plaatje was ons van elders bekend; het andere verdient den lof, in het bijgevoegd versje daaraan toegezwaaid, en het portret van de jonggehuwde Prinses heeft, bij het bezoek van het vorstelijk gezin te *Amsterdam*, om de treffende gelijkheid, de algemeene goedkeuring weggedragen. Voorts versieren stukjes van LOOTS, TOLLENS, STARING, WALRÉ, BOXMAN, WARNSINCK, LULOFS, VAN LOGHEM, MEIJER, WESTERMAN en andere minder bekende dichters dit boekje. Zoo wij iets konden mededeelen, zouden wij tusschen LOOTS en TOLLENS weifelen; doch waarschijnlijk zouden wij ons tot den laatsten bepalen, wiens vertaling van een lied van CLAUDIUS niet slechts al het eenvoudige en kernachtige van het oorspronkelijke behouden heeft, maar wiens poëzij zoo frisch en krachtig is als de *winter*, dien zij verheft.

AANBEVELING VERDIENENDE WERKJES VOOR DE JEUGD.

Eenigermate in opklimmende leesorde gerangschikt.

Uitspanning voor de Jeugd, bestaande in aangename en leerrijke Vertellingen en Gesprekken, geschikt ter beschaving van het verstand en veredeling van het hart. Door J. A. C. LÖHR. *Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In kl. 8vo.* 146 *Bl. f* 1-25.

Nuttig en aangenaam Onderhoud, toegewijd aan vlijtige Kinderen. Naar het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Met Plaatjes. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In 12mo.* 192 *Bl. f* 1-90.

Altijd gelukkig! of de Geschiedenis van Feliks en zijne Zuster Serena. Eene Vertelling, geschreven door eene Moeder voor hare Kinderen. Uit het Engelsch, door G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp, van de Grampel en Hansen. 1824. *In kl. 8vo.* 136 *Bl. f* 1-10.

Uitspanningen voor de Jeugd. Naar het Fransch van P. BLANCHARD. *Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl. 8vo.* 200 *Bl. f* 1-30.

De kleine Natuurkenner: een nuttig Leesboek tot uitbreiding van de kennis der Natuur en der Volken. Een Geschenk voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Met 24 *nieuwe Plaatjes, waarop* 89 *verschillende voorwerpen. Tweede Uitgaaf. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In 12mo.* 165 *Bl. f* 1-70. *In kleuren f* 2-20.

Keur van leerzame Verhalen voor het opkomende Geslacht. Een Lettergeschenk voor jonge Lezers en Lezeressen boven de tien jaren. Door J. GLATZ. *Uit het Hoogduitsch. II Deeltjes. Met Platen. Te Franeker, bij* G. IJpma. *In kl. 8vo. Te zamen* 344 *Bl. f* 3-:

Zedekunde voor de Jeugd, in Verhalen, Kernspreuken en Bijbelteksten. Naar het Hoogduitsch van J. P. L. SNELL, *Christenleeraar te Dachsenhausen. Een Geschenk voor de lieve Jeugd. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1824. *In kl. 8vo.* 176 *Bl. f* :-75.

BOEKBESCHOUWING.

Des menschen ziel sterft niet, maar leeft in eeuwigheid; door J. G. HEINIG. *Naar den achtsten Druk uit het Hoogduitsch vertaald, door* W. GOEDE, *rustend Christenleeraar. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg. 1824. *In gr. 8vo.* 278 *Bl. f* 2-20.

Het eerste hoofdstuk dezes fraaijen vertoogs wijst het begrip en de overeenstemming van alle vroegere en latere volken, aangaande een leven na dit leven, aan, en bepaalt, ten slotte, bij het hooge gewigt dezer waarheid. Het tweede toeft ons bij den zamenhang en de orde van alles, wat de ruimte en ruimten vervult, en al verder evenzeer in de verschijnselen van den tijd en de tijden, en eindelijk in den mensch zelven. Deze zamenhang en orde komt niet van het toeval; de wereld bestaat niet van eeuwigheid, maar had oorsprong en begin; zoo leidt ons de schrijver tot het denkbeeld der Godheid, een werkelijk eerst, oorspronkelijk en onafhankelijk wezen, de grond, onderhouder, wet- en doelgever der wereld. Hieruit beredeneert de schrijver de onsterfelijkheid der ziel. Voortduring en onsterfelijkheid neemt hij in eenen eigenlijken zin; in dezen zin zijn dezelve geene voorwerpen der geschiedenis, die slechts in eenen oneigenlijken zin van de voortduring der menschen getuigen kan. Het is niet verstandig, bij het bestaan en bestuur van eenen onsterfelijken God, aan onze eigene onsterfelijkheid te twijfelen; maar de vooronderstelling, waarbij God in eene grootere volmaaktheid, dan bij eene andere, verschijnt, is de beste en verstandigste. De wereld en de mensch kunnen niet zonder plan en doel zijn; een wijs en heerlijk plan en doel; en dit heeft niet maar alleen betrekking op de toeneming in volmaaktheid en gelukzaligheid van het geheel. — Na dit bewijs, uit de beschouwing van God, brengt ons de schrijver tot eene nadere beschouwing van

onszelven, en ftaaft onwederlegbaar, dat onze ziel niet vernietigd worden kan. Zij duurt voort met zelfbewustzijn. Geheel deze leer wordt tegen twijfeling uitmuntend bewezen. Onze onfterfelijkheid is geene zaak enkel van gelooven en hopen; maar het kostbaar bezit der waarheid onzer hoogere beftemming en voortduring is, gelijk dat van elke waarheid, flechts de prijs van onvermoeid nadenken. Met een krachtig woord tegen nieuwsgierigheid en waanwijsheid, en vermetele invallen en oordeelvellingen, wordt dit wijsgeerig hoofdftuk gefloten. Het derde wijst de waarde van het Christendom aan, ten aanzien van deze leer, en hoe hetzelve daarmede geheelenal ftaat of valt; en dit doet ook het Joodfche en Mahomedaanfche leerftelfel, ja de rede en de menfchelijke natuur zelve. Voor het overige is geheel dit hoofdftuk aan het betoog der hooge waarde van het Christendom, en deszelfs uitwerkfelen, gewijd, en voelt men bij het lezen en nadenken, hoe weinig de ware verlichting, geestbefchaving en kunst het Christendom en de rede ontberen kunnen. Het vierde en laatfte hoofdftuk geeft het onontbeerlijke dezer leer en van geheel het Christendom op, voor de rust, bij den tegenwoordigen en volgenden toeftand der wereld en der menfchen; het heeft eene uitmuntend zedelijke ftrekking, en wordt met de aanwijzing van eenige dwalingen en misflagen, die vele menfchen bij het denken over het toekomende leven en den toekomenden toeftand begaan, befloten.

Zulk een uitmuntend en voor onzen tijd zoo berekend gefchrift voorziet in eene wezenlijke behoefte; en het verdiende eenen goeden vertaler, dien het in den Eerw. GOEDE, wien wij hartelijk dank zeggen, heeft gevonden. Wij durven het ieder ruimfchoots aanprijzen. Iederen lezer, indien hij namelijk nadenken kan; want wij willen het GOEDE nazeggen: Het is geen roman, dien men „ maar zoo half in den droom kan weglezen; maar een „ gefchrift, bij welks lezing en overdenking men alle zij„ ne aandacht verzameld houden moet, om er het bedoel„ de nut uit te trekken." Doch niemand zal zich deze moeite en infpanning beklagen.

Ernstig-vrolijke Beschouwingen van de merkwaardigste, zoo staatkundige als vooral godsdienstige verschijnsels dezer Eeuw, inzonderheid Bijbelverspreiding en Bijbellezen. (Een Boek voor Roomschen en Onroomschen.) Door Dr. FRANZ OBERTHÜR. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1824. *In gr.* 8vo. 268 *Bl. f* 2-40.

Zekerlijk zullen hier Roomschen en Onroomschen veel vinden, dat hun bevalt, maar ook veel, dat hun hinderen zal; en ware dit ook anders, dan mogt men den Schrijver wel een standbeeld stichten, want dan had hij de groote scheure geheeld! De titel is goed gekozen; des Schrijvers uitzigten voor Godsdienst, en volksgeluk door Godsdienst, zijn vrolijk, en het is vooral Bijbellezing en Bijbelverspreiding, waarop hij hecht. Het overige schijnt slechts bijwerk, en loopt in 50 bladzijden af, (in welke van bl. 8 tot 14 ook reeds over de Bijbelgenootschappen gesproken wordt.) Hij handelt daarin *over eene grondwettige staatsinrigting*, — *de beschaving der Joden*, — *de afschaffing der slavernij*, en *het H. Verbond.* In het derde Hoofdstuk pleit hij de Bijbelgenootschappen van *onedele staatkundige bedoelingen*, en ook van de bevordering van het *mysticisme*, vrij. Het vierde Hoofdstuk handelt *over Bijbelverspreiding en Bijbellezen, onaangezien alle bezwaren daartegen ingebragt, op zich zelf geoorloofd, raadzaam en wenschelijk;* en hier reeds zal de kundige en opmerkzame Protestantsche lezer, bij al de schoonschijnende voorspraak en verdediging, de adder, die zich onder het gras verschuilen wil, niet over het hoofd zien. Bij het *drieledig middel, om alle misverstand en misbruik bij het Bijbellezen, zoo veel mogelijk, voor te komen,*" (Hoofdst. V opgegeven) kan men haar wel niet langer miskennen. Verder redeneert de Schrijver *over de Kerk en hare betrekking tot het Volk.* De Bijbel ligt tusschen de Openbaring en de Kerk in het midden (!), en gelijk onder het

Oude Verbond, ter ontwikkeling van den zin en inhoud der H. Schriften, de Profeten en Priesterstand noodig waren, (gij vat het wel, Lezer?) zoo is dit ook thans het geval. Het *drieledig middel*, om het gebruik van den Bijbel onschadelijk en allezins nuttig te maken, is, volgens den Schrijver, met andere woorden, en als wij wèl zien: zich geheelenal *meester te maken van het onderwijs der jeugd*; het *openbaar onderwijs des volks* in den Bijbel *aan te wenden ter wering van zoogenoemd misverstand en misbruik*; en eindelijk het doen vervaardigen en in omloop brengen van eene *nieuwe, doelmatige overzetting en uitgave des Bijbels*, met de noodige *authentische sanction*, dat zegt: *goedkeuring en bekrachtiging*. — Deze middelen zullen zeker beproefd bevonden worden, zoo men maar, met den Schrijver, de *noodzakelijkheid* en verpligting *gevoelen* kan, *om zich aan elke uitspraak der Kerk omtrent iedere Bijbelplaats te onderwerpen, dewijl door het voorregt der onfeilbaarheid van den* PRIESTER- *en* LEERAARSTAND *voor de eenheid des geloofs gezorgd is* (!!!)

Indien nu de Kerk deze maatregelen in het werk stelt, en in alle mogelijke volkomenheid ten uitvoer brengt, dan mogen vrij Bijbelinrigtingen van allerlei soort opgerigt, en de Bijbel door alle Leeken in de Moedertaal gelezen worden, zegt de Schrijver; en iedere Roomschgezinde zegt daar immers AMEN op? Maar, als Protestanten, zien wij aan dit geschrift van den geleerden Doctor OBERTHÜR, (zou de man ook lid van zekere welbekende Societeit zijn?) dat het in de Roomsche Kerk nog bij ver of na geen dag geworden is, noch ook, vreezen wij, vooreerst nog worden zal.

Redevoering bij gelegenheid van de instelling van openlijke Gebeden na de groote Stormvloeden op 3 *en* 4 *Febr.* 1825. *Gehouden in de Synagoge te Emden; door* ABRAHAM LEVIJ LÖWENSTAMM, *Opper-Rabbijn. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* C. L. Meijer. 1825. *In gr. 8vo.* 32 *Bl.*

Redelijke Godskennis, gezonde zedekunde, in eenen vloei-

vloeijenden, somwijlen zelfs fraaijen stijl, willen wij aan dit Joodsche voortbrengsel niet ontzeggen. Indien wij gissen durfden, en dit met 's mans hooge waardigheid niet mogt strijden, dan zouden wij den steller voor een jong mensch van vele verwachting houden. Doch, tenzij om het vreemde, ja heugelijke van zulk een verschijnsel, achten wij de vertaling niet noodig, en de leerrede, in verscheidene opzigten, met vroeger uitgekomene, vaderlandsche en Christelijke, naar stof en vorm, geenszins te vergelijken.

Tot bewijs, vooral van het laatste, willen wij een paar stalen bijbrengen: „Het gebed, het berouw en de daad zijn dus de drie noodzakelijke bouwstoffen, die tot het bolwerk vereischt worden, hetwelk wij tegen het ongeluk willen oprigten. Maar om ons te doen begrijpen, hoe onmisbaar deze drie bouwstoffen zijn, zoo willen wij het veld in oogenschouw nemen, hetwelk in dit geval geheel aan het hart gelijk is. Het veld wordt bemest, om hetzelve los en geschikt te doen worden, om het daarin gestrooide zaad te ontvangen; het wordt geploegd, om het van doornen, onkruid en ander onraad te zuiveren, hetwelk het zaad verhindert, om wortel te schieten, en den wasdom verhindert; het wordt eindelijk bezaaid, daar slechts hij, die zaait, oogsten kan. En zoo is het gesteld met het hart, hetwelk gelijk aan een veld is. Kortom, een zuiver, Gode welgevallig berouw is de ploeg van het hart, die hetzelve van alle onraad der driften zuivert."

Vervolgens vragende, welke daden zij nu zaaijen moeten, antwoordt hij met eene uitbreiding van den XV Psalm, en gekomen aan de woorden: *Die met zijne tong niet achterklapt*, roept hij uit: „O laster, de schrikkelijkste aller ondeugden! want dit zegt de *Talmud*, en na dezen de *Maimon*: er zijn, drie hoofdzonden: afgodendienst, moord, bloedschande; maar allen overtreft de veel grootere zonde: *laster*. Niet alleen, zegt de groote *Maimon*, is het laster, wanneer men valsche, leugenachtige misdrijven van zijnen naasten verdicht; maar wanneer gij het niet op de plaats doet, waar gij hem of verbeteren of bestraffen, maar alleen de verachting der toehoorders op den

hals halen kunt, dan zijt gij, zoo wel als diegene, welke gehoor aan uwen laster geeft, erger dan de afgodendienaar, moordenaar en bloedschender."

Eindelijk voegen wij er nog dit uit het nagebed bij: „Hij komt, hij komt, die beloofde, groote dag, op welken uwe kinderen, o hemelsche Vader, alle te zamen vlekkeloos voor U zullen verschijnen, — en de voorspelling van *Jesaia*, H. XL: 5, zal vervuld worden. Wel is waar zijn de voorwaarden groot, die genoemde Profeet — naar mijn oordeel — in een zinrijk ideaal in het voorgaande vers, tot voorbereiding van dit groote tijdstip voordraagt; want hij zegt aldaar: *Alle dalen zullen verhoogd worden* — de diep gezonkene, lage vleijer zal zich tot zijne ware grootheid als mensch verheffen. — *Alle bergen en heuvelen zullen vernederd worden* — de hoogmoed en overmatige trotschheid zullen verdwijnen. — *Wat krom is, zal regt worden* — iedere kromming van het menschelijke hart, die hem van het ware pad afbrengt, zal regt worden; — *En wat hobbelig is, zal tot eene vallei gemaakt worden* — de steile en onoverkomelijke hoogten der godsdienstige verschillen zullen een regte, door het geheele menschdom even zeer bewandelde grond worden," enz. enz. NB. Dit alles in het gebed!

Dissertatio Medica inauguralis *de Nisu formativo ejusque erroribus*. D. i. *Akademische Verhandeling over de Vormdrift en derzelver afdwalingen. Door* G. C. B. SURINGAR. *Te Leyden, bij* H. W. Hazenberg, Jun. 1844. *In gr. 8vo. 230 Bl.*

BLUMENBACH's leer omtrent de Vormdrift en MECKEL's Handboek der Pathologische Anatomie schijnen den Heere SURINGAR aanleiding te hebben gegeven tot het plan der voor ons liggende Verhandeling. Dezelve is in twee Hoofddeelen verdeeld; het eerste handelt: *de nisu formativo sano*, of over de vormdrift in den gezonden toestand; zij behelst het physiologische gedeelte. Het

twee-

tweede betreft de afwijkingen der vormdrift. Een twintigtal *theses* besluit de Verhandeling, in welke het hier en daar verstrooide over dit onderwerp met veel vlijt is bijeenverzameld. De jeugdige Schrijver ondervinde alle aanmoediging op zijne pas ingetreden loopbaan!

Beschrijving van den Reductor ter herstelling van den ontwrichten Opperarm, door F. J. TER BORGH, *Stads Heel- en Vroedmeester te Groningen. Met gekleurde Platen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In gr. 8vo. 49 Bl. f* 1 - 50.

Na eene opgave en beoordeeling van de tot nog bekende methodes, ter herstelling van de luxatie van den opperarm in gebruik, gaat de Schrijver over tot de beschrijving van een nieuw, door hem uitgedacht werktuig, waarbij, tot meerdere opheldering, twee gekleurde afbeeldingen gevoegd zijn. Eene aanprijzende Voorrede van den Groninger Geneesheer J. MUNNIKS is aan 't hoofd van dit werkje geplaatst, 't geen wij aan de overweging en toetsing onzer vaderlandsche Heelkundigen aanbevelen.

Braziliё, als onafhankelijk Rijk, uit een geschied-, koophandel- en staatkundig oogpunt, ook in betrekking tot Europa, beschouwd, in een historisch tafereel van deszelfs afscheiding van Portugal en verheffing tot zelfstandig Keizerrijk, benevens een uitvoerig verslag der staatkundige gebeurtenissen in dit Rijk, gedurende de jaren 1821, 1822 *en* 1823, *door den Ridder* VON SCHÄFFER, *Majoor der Keiz. Brazil. Eeregarde. Uit het Hoogduitsch. In II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1825. *Met eene volledige Kaart van Braziliё, volgens de nieuwste staatkundige verdeeling. In gr. 8vo. Te zamen XX en 602 Bl. f 6 - 60.*

Wij hebben dezen langen titel geheel medegedeeld, omdat dezelve ons bijna de moeite bespaart, om den inhoud nader te doen kennen. In het *Hoogduitsch* is dezelve veel eenvoudiger: *Brasiliën als unabhängiges Reich in historischer, mercantili-*

ſcher und politiſcher Beziehung geſchildert vom Ritter VON SCHÄFFER. En waarlijk, de Vertaler had zulk een groot uithangbord niet noodig gehad, om de aandacht tot zich te trekken. *Braziliё* is tegenwoordig een land, meer dan eenig ander het voorwerp der *ſpeculatie* van *Europeſche* kooplieden, kapitalisten, natuuronderzoekers en volkplanters, die, in dit heerlijke land, zoo rijk aan allerlei natuurlijke voortbrengſels, aan diamanten en goud, koffij, ſuiker en katoen, huiden en cochenille, rijke winst, voordeelige uitzetting hunner gelden, groote ſchatten voor de wetenſchap, of een beter Vaderland meenen te vinden. Voor *Nederland* is *Braziliё* (deszelfs oude, verwaarloosde volkplanting!) ook ſedert eenigen tijd, zoo door de werkzaamheden der Handelmaatſchappij, als door de rustplaats onzer *Oostindiſche* ſchepen, die thans liever te *Rio Janeiro* dan aan de *Kaap de Goede Hoop* binnenloopen, een gewigtig oord geworden. Men bezit ſedert tien jaren verſcheidene werken over dit Rijk, van *Engelſchen*, *Duitſchers*, en wacht er nu een van *Franſchen*; doch alle deze afzonderlijke beſchrijvingen bepalen zich tot de delfſtof-, plant- of dierkunde, of tot de ſchildering der wilde ſtammen, in *Braziliё* oorſpronkelijk. Er is ons geen enkel werk bekend, hetwelk zich bepaaldelijk uit een *ſtatistisch-politiek* oogpunt met *Braziliё* bezig houdt, dan het voor ons liggende van den Heer VON SCHÄFFER, hetwelk wij reeds in 't *Hoogduitsch* kenden, en 't welk in de *Litteratur-Zeitung* zeer geprezen wordt. Inderdaad ſchijnt de Schrijver een man te zijn, met vele kundigheden toegerust, van eene zeer onbekrompene denkwijze, hartstogtelijk met zijn onderwerp ingenomen, en wien zijn aangenomen Vaderland, *Braziliё*, boven alles gaat. Wij nemen het volgende uit zijne Voorrede over, (die in de vertaling *niet* gevonden wordt): „Wie, „ gelijk de Schrijver, de wereld gezien heeft, wie, zoo als „ hij, dezelve niet ſlechts rondzeilde, maar ook gelegenheid „ had, het binnenſte der grootſte Rijken van *Europa* te be„ ſchouwen, dien moet de merkwaardige tegenſtelling der „ ſtaatsinrigtingen in *Amerika* en in *Europa* des te treffender „ voorkomen, en wie niet geheel onbereisd is, zal erken„ nen, dat *Braziliё* onder alle landen der nieuwe wereld het „ heerlijkſte, het meest gezegende is, en de ſchoonſte ver„ wachtingen aanbiedt. Met fierheid noemt de Schrijver zich „ *burger en ingezeten* van dit nieuwe, groote Rijk, en ge„ voelt zich genoopt, alles, wat hij van deszelfs lotgevallen,

„ toestand en betrekkingen weet en vernemen kan, met Duit-
„ sche rondborstigheid aan zijne landgenooten mede te deelen.
„ Door reizen te water en te land in alle vijf Werelddeelen
„ sinds meer dan twintig jaren verstrooid, heeft hij weinig
„ gelegenheid gehad, zijn talent als Schrijver te vormen."

Het is ons zeer zonderling voorgekomen, dat de Vertaler de ontworpene *Constitutie van Brazilië* vooraf laat gaan, waar zij toch volstrekt niet behoort, waar men haar niet begrijpt, vermits het verhaal der gebeurtenissen, die het nieuwe Keizerrijk hebben gevormd, noodzakelijk vóór derzelver slotsom, de Grondwet van den nieuwen Staat, moeten worden vermeld. Ook is de Schrijver daaraan onschuldig, welke deze Constitutie als *aanhangsel* achteraan plaatst. Vooraf gaat (en dit volgt ook in de vertaling dadelijk op de staatsregeling) des Schrijvers kort verhaal van zijne drie Reizen naar *Brazilië*, in 1814, 1818 en 1821. Bij zijn derde verblijf leide hij er de *Duitsche* volkplanting *Frankenthal* aan, en deed uitstappen van belang naar de gewigtige Provinciën *S. Paulo* en *Minas Geraës*. Hij schetst *S. Paulo* als een aardsch Paradijs, „ waar klimaat, levensmiddelen en inwoners aan de
„ wenschen des aankomenden in zulk een' hoogen graad be-
„ antwoorden, dat reeds in de eerste dagen het verlangen
„ ontstaat, hier te blijven wonen. Men ademt de zuiverste
„ lucht, en geniet eene bijna onafgebrokene lentewarmte;
„ zoodat hij, die in *S. Paulo* zich niet herstelt gevoelt, ge-
„ wis regt van harte krank is, ja ik zou bijna *S. Paulo* het
„ *Braziliaansche Montpellier* noemen." — Hierop volgt eene schets van *Brazilië*, *zoo als het was*, in zijnen ouden, vernederden toestand als *Portugesche Volkplanting*, eerst wel door gelukzoekers aangelegd, die men ontzien moest, maar naderhand door drukkende handelwetten bekneld, zoodat de *Brazilianen* niet eens de wol hunner eigene kudden mogten spinnen; het zout was een *monopolie*, en daarom zoo ontzettend duur, dat men de geslagte runderen niet kon inzouten, maar het vleesch liet bederven, en alleen de huid gebruikte; ja de wijn-, olie-, graanbouw en scheepstimmerwerven werden verboden. Allengs begon zich meer en meer het gevoel dezer verdrukking te openbaren; te meer, omdat de *Brazilianen* zelve, zonder bijstand uit *Portugal*, van 1641 tot 1654 hun Vaderland op onze voorouders, die zich hier niet met hun gewoon staatsbeleid en voorzigtigheid gedroegen, heroverden; doch sluimerden de denkbeelden van onafhankelijk-

 heid

heid nog lang in de kiem, (hoewel *Braziliё* door het vinden der goudmijnen, in het begin der achttiende Eeuw, van veel meer belang was geworden) tot dat de komst des Konings met zijn geheele gezin, hof, schatten en zeemagt, in 1808, dezelve ontwikkelde. *Braziliё* werd in 1815 *tot een Koningrijk verheven*. In 1820 had, ten gevolge der gebeurtenissen in *Spanje*, ook in *Portugal* eene Omwenteling plaats; de *Brazilianen* noodzaakten hunnen Koning tot de afkondiging van de nieuwe *Portugesche* Constitutie (die nog niet bestond), waarop dezelve zich weder naar *Lissabon* begaf, en zijnen Zoon als plaatsbekleeder in *Braziliё* achterliet, (April 1821.) De *Cortes* te *Lissabon*, geenszins met de *liberale* beginselen, die zij in den mond voerden, bezield, versnipperden *Braziliё* onder verscheidene Regeringsbesturen, en gelastten *Don* PEDRO, naar *Europa* terug te keeren, en, *onder opzigt van eenige Heeren uit de Cortes, te reizen*. Men gevoelt, dat *Don* PEDRO liever in *Braziliё* wilde regeren, dan als een jong Heer onder Gouverneurs den *grooten tour* doen: er ontstond dus een opstand in *Braziliё*; hij stelde zich aan het hoofd van denzelven, verklaarde te zullen blijven, deed de *Portugezen* uit *Rio de Janeira* vertrekken, en werd tot *altijddurenden Beschermer van Braziliё* uitgeroepen, (13 Mei 1822.) Ondertusschen hadden de uit *Rio* verdrevene *Portugezen*, met nieuw aangekomene troepen vermeerderd, zich vastgenesteld in de oude Hoofdstad *Bahia*, en aldaar, (zoo wij den Schrijver gelooven mogen) na een nonnenklooster te hebben bemagtigd, de nonnen eerst verkracht, en dan, benevens de Abdis, doodgeschoten. Zij hielden zich hier meer dan een jaar, en ontruimden toen *Bahia*, zonder het over te geven. — Alle deze gebeurtenissen hadden den haat der *Brazilianen* tegen *Portugal* nog slechts vermeerderd; zoodat, toen de *Cortes* volstrekt hardnekkig bleven, om aan *Braziliё* geene gunstige voorwaarden toe te staan, de inwoners den *Prins Beschermer*, nog datzelfde jaar, (10 October) tot *Constitutionelen Keizer* uitriepen, waarop hij eene Wetgevende Vergadering bijeenriep, en die in 1823, den 3 Mei, plegtiglijk opende. Deze Vergadering ontwierp eene Constitutie, en toonde zich, vooral onder de leiding der magtige en verlichte Gebroeders ANDRADE, wel wat al te stout tegen 's Vorsten gezag, zoodat *Don* PEDRO (die nog niet regt schijnt te weten, wat onveranderlijke *Constitutionele* Regten zijn) deze Vergadering feitelijk ontbonden, en de genoemde drie Gebroeders, benevens

nog

nog eenige anderen, heeft doen in hechtenis nemen; waarop hij nogtans, dit moet men erkennen, aan *Brazilië* eene bij uitstek *liberale* Grondwet geschonken heeft, die zelfs het *suspensive veto* der *Spaansche* Constitutie heeft, en aan de Vertegenwoordigers des Volks zeer vele magt toekent, doch van de *Spaansche* Grondwet daarin verschilt, dat zij twee Kamers stelt. De leden van de Hoogste Kamer, of den *Senaat*, worden uit drievoudige lijsten, door de Grondvergaderingen opgemaakt, door den Keizer gekozen; die Grondvergaderingen benoemen de Afgevaardigden door Kiezers. Ook de algemeene Raden der Provinciën hebben eenige magt, en gelijken meer of min naar onze *Provinciale Staten*. Het 5 Art. dezer Constitutie is hoogst merkwaardig: „ De Roomsch-„ katholijke Apostolische Godsdienst blijft voortdurend de „ Godsdienst van het Rijk. Aan alle andere gezindheden zal „ de uitoefening van haren Godsdienst, in bijzonder daartoe „ bestemde huizen, zonder eenig kerkelijk voorkomen, toe-„ gelaten worden." De godsdienstige verdraagzaamheid zal dus ook eindelijk bij de Zonen van *Portugal* en die van *Spanje* in de Nieuwe Wereld hulde ontvangen! Wij meenen toch, dat zij ook in *Columbia* plaats heeft.

Dusverre het meest *historische* eerste Deel der vertaling. Het tweede is meer *statistisch*, en begint met een zeer belangrijk en onderhoudend overzigt van *Brazilië*, hetwelk met andere *Europesche* Rijken, vooral *Oostenrijk* en *Rusland*, vergeleken wordt. Het bevat thans, behalve eenige kleine Eilanden, in achttien Provinciën en op 113,115 □ mijlen, 5,306,418 zielen, dus niet meer dan ons ruim honderdmaal kleinere Koningrijk. Daarop beschouwt men de handelbetrekkingen, den landbouw en de nijverheid van *Brazilië*. De Schrijver wenscht niet, dat handel of fabrijken te sterk doorgezet worden ten nadeele van den landbouw, die, door een verderfelijken slender, door overblijfselen der oude verdrukking, maar vooral door gebrek aan menschen, sterk lijdt en dringend opbeuring noodig heeft, daar alsdan *Brazilië*, zegt hij, *driehonderd millioenen menschen kan voeden*. (IIde D. bl. 33.) Men lokke dus vreemden in het land, zoeke door invoer, ook van elders gefabriceerde goederen, den goedkoop te bevorderen, en wachte zich vooral voor belemmeringen en verbodswetten, (bl. 28, 29.) Krediet is het voornaamste. (De Schrijver legt, in 't algemeen, de schranderste inzigten bloot in koophandel en staatshuishoudkunde.) Nu volgen eeni-

eenige staatkundige bedenkingen ten aanzien der betrekking van *Braziliё* tot *Portugal* en de andere Staten, zoo van *Europa* als *Amerika*, een tafereel van de zeden en leefwijs der *Brazilianen*, (waaronder eene schets van het huisselijk leven des Keizers en der Keizerin gewis elk *Hollandsch* hart, op gulle eenvoudigheid en gemeenzaamheid in zijne Regenten gesteld, ongemeen zal behagen) wenken voor *Emigranten* naar *Braziliё*, en bewijs, dat het onmogelijk is, *Braziliё* weder tot eene afhankelijke Kolonie te maken. De Vertaler heeft hier nog een zeer nuttig Hoofdstuk, *over de wilde Volksstammen in Braziliё*, bijgevoegd.

De Heer SCHÄFFER heeft in een driejarig verblijf, en in dienst des Keizers van *Braziliё*, de waarheid zeer goed *kunnen* weten. Heeft hij zulks altijd *gewild?* Deze vraag omtrent eenen Schrijver, waarvan men geen kwaad weet, die overal de edelste gevoelens ten toon spreidt, en die in verscheidene recenserende tijdschriften zeer geprezen is, zal menigeen ligtelijk ongepast en ergdenkend voorkomen. Het zou met ons hetzelfde geval zijn, indien niet SCHÄFFER *Braziliё* in zulk een *bijna volmaakt licht* beschouwde. Dat het op vele plaatsen een Paradijs is, daaraan is geen twijfel; maar de Prins van *Neuwied* en andere onbevooroordeelde Schrijvers hebben toch ook vele ongemakken en onaangenaamheden des lands opgeteld, waarvan SCHÄFFER geen enkel woord rept. *Waarom?* Wij vreezen, dat hij zelf deze reden, in zijne dertiende Afdeeling: „ *De uitwijking naar Braziliё, en wenken voor* „ *de zoodanigen, die zich derwaarts willen begeven*," al te onvoorzigtig verraden heeft. Men zie slechts bl. 191 des tweeden Deels, waar eene stellige oproeping aan de *Duitschers* voorkomt, om zich aan de zorg van den *Braziliaanschen* Keizer toe te vertrouwen, en scheep te gaan naar *Braziliё*. Alle zwarigheden worden uit den weg geruimd, en de zaak zoo aangenaam en gemakkelijk voorgesteld als slechts mogelijk is. Zou de Heer SCHÄFFER ook in last bekomen hebben, menschen te *werven* voor *Braziliё*, hetwelk daaraan zoo arm is? Dan laat het zich gereedelijk oplossen, waarom alles hier in zulk een rozelicht voorkomt, en sommige natuurlijke ongemakken, die men niet loochenen kan, of slechts ter loops vermeld, of zoo veel mogelijk vergoelijkt worden. Ook herinneren wij ons, kort geleden, geheel andere, veel minder gunstige berigten over *Braziliё* gelezen te hebben; zoo als van den *Engelschen* Reiziger CALCLEUGH, die zegt, dat er in

Rio

Rio de Janeiro 105,000 Negerslaven zijn, die door 20,000 Blanken moeten worden in orde gehouden, welke zeer onmenschelijk met hen te werk gaan: een zeker Abt had, onder anderen, vier kinderen bij eene Mulattenvrouw; twee derzelven verkocht hij in hunne kindschheid, en twee hield hij bij zich als slaven, om zijnen draagstoel te torschen! De openbare Boekerij te *Rio de Janeiro* bestaat meestal uit oude godgeleerde en kerkelijke Schrijvers. De beschaving van den geest heeft in de gewezene *Spaansche* Volkplantingen, vooral in *Buenos Ayres*, grooter vorderingen gemaakt, dan in *Brazilië*. Men vergelijke hiermede hetgeen onze Schrijver beweert, *dat de blanke bevolking in Rio de overhand heeft gekregen* (IIde D. bl. 160); — *dat de Keizerlijke Bibliotheek, rijk aan historische, natuurlijke historische* (*natuurhistorische*) *en regtsgeleerde werken, zeventigduizend boekdeelen sterk is*, (bl. 159.) Wie moet hier nu geloofd worden? Wij zijn althans stellig van meening, dat SCHÄFFER de zaak wat al te fraai gekleurd, en de onaangenaamheden daar te lande zoo veel mogelijk op den achtergrond heeft geschoven.

De Kaart van *Brazilië*, achter het eerste Deel, komt niet overeen met den tekst, (IIde D. bl. 4) die zegt, dat *Minas Geraës* in *het binnenste des Rijks* (niet aan de kust) ligt; terwijl het op de Kaart ook aan zee geplaatst wordt. Wij gelooven, dat deze kust tot *Rio de Janeiro* behoort. De afstand tusschen deze Hoofdstad en *S. Paulo* schijnt ons ook wat te gering opgegeven voor eene reis van drie weken, die gewoonlijk tusschen beide steden worden doorgebragt.

De Vertaling is redelijk, en, in weerwil der door ons geopperde twijfelingen, het werk allezins lezenswaardig.

M. TULLII CICERONIS *Cato Major* et *Lælius*. Ad optimorum librorum fidem edidit atque adnotatione instruxit P. A. REYNDERS. Groningæ apud *R. J. Schierbeek*. 1825. 8vo. II, 146 pag. *f* :-75.

PLATONIS *Symposium* sq. edidit P. A. REYNDERS. Groningæ apud *J. Römelingh*. 1825. 8vo. IV, 75, 176 pag. *f* 2-80.

De Heer REYNDERS, Doctor in de Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren, en Præceptor aan de Latijnsche Scholen

len te Groningen, toont door het uitgeven van deze boekjes, dat hij den tijd, die hem van zijn beroep overschiet, zeer vlijtig en nuttig besteedt. Wij zullen van ieder werkje met een enkel woord verslag geven, waarmede wij thans volstaan kunnen ten aanzien van deze en dergelijke geschriften, daar het te denken en te hopen is, dat de Uitgevers van de nieuwe *Bibliotheca Critica*, welke door die onderneming niet slechts hunne oude beroemde Leydsche Hoogeschool, maar ook het vaderland en de gansche geleerde wereld verpligt hebben, hun oordeel over die geschriften zullen zeggen.

De twee gulden boekjes van CICERO, over den *Ouderdom* en de *Vriendschap*, zijn in handen van allen, die met de Romeinsche taal bekend zijn, en eenigen smaak voor het goede en schoone bezitten. De Heer REYNDERS heeft den tekst gegeven meest naar het voorbeeld van GRÆVIUS, maar is hier en daar ook ERNESTI en SCHÜTZ gevolgd. Zijn Commentaire is ingerigt naar de vatbaarheid der jeugd; het historiële, filozofische en taalkundige wordt in dien zin verklaard; zoodat dit stukje voor leerlingen van eens Rectors school en jonge studenten zijn nut kan hebben.

De Heer REYNDERS heeft zich hetzelfde oogmerk voorgesteld in het bearbeiden van het *Gastmaal* van PLATO. Hij maakt goed gebruik van den arbeid, welken geleerde mannen in onzen tijd aan PLATO besteed hebben. Ook is hier en daar eene niet onbelangrijke onuitgegevene aanmerking van WYTTENBACH uit de Leydsche Bibliotheek medegedeeld. De aanteekeningen van REYNDERS zelven dragen blijken, dat hij veel in het Grieksch en over het Grieksch gelezen heeft, en niet ontbloot is van oordeel. Evenwel schijnt ons deze arbeid minder geschikt voor jonge lieden, dan die aan CICERO gewijd. Er wordt te veel en te velerlei bijeengehaald, voor geleerden van geen belang, en voor leerlingen meestal te geleerd.

Dissertatio Juridica ad Articulum 340 Codicis Napoleontici, quam sq. defendet C. S. MATTHIESSEN. Lugd. 1824. 8vo. 54 pag.

Daar bestaat eene naauwe verwantschap en wederzijdsche invloed van wetten en zeden. De schrijver dezer verhandeling, welke door deszelfs verdediging het Doctoraat in de

Reg-

Regten aan de Hoogeschool te Leyden bekomen heeft, vindt die stelling ook bevestigd door Artik. 340 van den *Codex Napol.* „ *La recherche de la paternité est interdite.*" Na eene korte inleiding onderzoekt hij, wat in dit geval oudtijds in Holland en in Frankrijk Regt was; welke de beweegredenen tot die Fransche wet waren; het voor- en nadeel van dezelve. Eindelijk stelt hij eenige gevallen en vragen voor, betreffende de zaak in quæstie, en besluit met de gewone *theses.*

Het is wel te bejammeren, dat jonge lieden, die zes en meer jaren aan eene Hoogeschool doorbrengen, meestal op het laatst aan eene stoffe tot hunne Dissertatie denken. Men zal dan eensklaps een huis bouwen; men maakt spoedig een plan, en heeft geen of weinig materieel. Het is dan ook aan die overhaasting of drafing toe te schrijven, dat deze verhandeling, offchoon voor het oogmerk voldoende, en zelfs vrij wat goeds bevattende, zoo wel in stof als vorm veel had kunnen winnen. Het onderwerp verdient wel eene nadere behandeling, en daartoe ontbreekt het den Heer MATTHIESSEN noch aan oordeel noch aan geleerdheid.

Nagelaten Redevoeringen, Verhandelingen en Vertoogen over verscheiden onderwerpen, door ALEXANDER BENJAMIN FARDON. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. *In gr. 8vo. XIV, 226, 240 Bl. f* 3 - 60.

De Heer FARDON was afkomstig van Fransche vlugtelingen, welke zich, na de herroeping van het Edict van Nantes, in Holland nederzetteden. Opgeleid tot den koophandel, was hij tevens een ijverig beminnaar en beoefenaar van wetenschappen en fraaije letteren. Hij overleed in den jare 1794. De Heer WITSEN GEYSBEEK, die deze Redevoeringen uitgegeven en met eene Voorrede voorzien heeft, gaf reeds in zijn *Apollineum* eene proeve van FARDON's dichttalent, en eene *Verhandeling over de Zangpoëzij* en *Theorie van het Heldendicht.* Behalve deze bestaan er nog in handschrift vele andere stukken, zijnde geschreven ter beantwoording van vragen, voorgesteld door verschillende Maatschappijen in ons vaderland, zonder bekroond te worden. Één echter was den buitengewonen eerpenning waardig gekeurd door een Amsterdamsch dicht- en letteroefenend Genootschap, *over de*

bes-

beste wijze, om Burgertooneelspelen voor onze Natie te vervaardigen, die een' regtstreekschen invloed hebben op de burgerlijke zeden. Uit een en ander, en ook uit het thans aangekondigde werk, blijkt genoegzaam, dat de Heer FARDON een zeer vlijtig en letterlievend man geweest is. Geestige zedekunde was het voornamelijk, waarin hij behagen vond. Men ziet dit reeds aan de titels zijner Verhandelingen. *Over de Wijsbegeerte, ten betooge dat ieder mensch bevoegd en verpligt is dezelve te beoefenen. Over de Onstoffelijkheid en Onsterfelijkheid der Ziel. Over het menschelijk Verstand. Het toekomend Jaar MMDCXXX, een profetische Droom. Betoog, dat de Mensch met zijn' staat niet tevreden kan zijn. Betoog, dat de Godsdienst niet noodzakelijk is. Het nut der Kwaadsprekendheid. Over de Nieuwsgierigheid. Onderzoek over de kennis van de waardij der dingen na derzelver gemis. Over de zucht tot uitblinken. 's Menschen verpligting om anderen nuttig te zijn. Over de Zedigheid. Redevoering over de redenen, waarom men trouwt; geschikt om ter vervrolijking van het gezelschap op eene bruiloft uitgesproken te worden. Over het berispen. Over den Nijd en de Wangunst. De voordeelen der Eenzaamheid. De Zelfverveling, een Droom. Over het spreken. Over de Beminnelijkheid. Over de Treurspelen. Over het beoordeelen van werken van vernuft.* — Wij willen gaarne gelooven, dat deze Redevoeringen, Verhandelingen en Vertoogen, geschreven tusschen de jaren 1780 en 1790, in de vriendenkringen, waar ze gelezen zijn, zullen bevallen hebben; maar of GEYSBEEK wèl gedaan hebbe, die in den jare 1824 *alle* uit te geven, is eene vraag, waarop het *de mortuis nil nisi bene* ons verbiedt te antwoorden.

Redevoering, gehouden bij gelegenheid van de plegtige uitdeeling der Eerepenningen aan de bekroonde Tentoonstellers van voortbrengsels der Nationale Nijverheid te Haarlem, op den 10 *Aug.* 1825, *door Mr.* J. H. ONDERDEWIJNGAART CANZIUS, *A. L. M. Phil. et J. U. D. Benevens een Dichtstuk op den Lof der Nederlandsche Nijverheid, ter zelfde gelegenheid uitgesproken door* VINCENT LOOSJES. *Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1825. *In gr. 8vo. f* 1-50.

Wij kunnen juist niet zeggen, dat de Redenaar en de Dichter,

ker, welke de plegtige uitreiking van de eerpenningen aan de bekroonde Tentoonstellers door hun proza en poëzij poogden te verheerlijken, bijzonder gelukkig zijn geslaagd.

De Heer ONDERDEWIJNGAART heeft al eenen zeer zonderlingen Nederlandschen stijl, die zoo wel zoetvloeijendheid als helderheid mist, ja zelfs in sommige opzigten eene dubbele uitlandsche kleur draagt; want door het overdadig gebruik van deelwoorden helt hij over naar het Fransch, en door uitdrukkingen, als *uitspotting*, *nijverheidskrachten*, *veld der wezenlijkheden*, enz. naar het Duitsch. Ook kiest hij niet altijd het regte woord; hij laat b. v. *de bronnen van den Staat aankweeken*, even alsof het boomen waren, en brengt ons dikwijls in de onzekerheid, wat hij eigenlijk bedoelt, wanneer hij b. v. zegt, dat *zij* eene groote aanspraak hebben „ op de verpligting (lees *dankbaarheid*) van het Vaderland, die, „ op het veld der nijverheid arbeidende, hunne talenten schit„ terend doen uitkomen *in de juiste evenredigheden.*" Wat wil dit laatste bijvoegsel? Wij begrijpen het niet regt. — Doch indien wij den vorm laten varen, en slechts op de stof, op den inhoud zien, dan is ons oordeel gunstiger, en wij erkennen gaarne, dat de Redenaar van de weinige tijdruimte, welke hem was toegemeten, een goed gebruik gemaakt heeft, om, door eenige korte uitweidingen, gelijk hij zelf zich uitdrukt, zijne hoorders in die stemming te brengen, welke de plegtigheid vorderde. Men verwachte hier dus geene uitgewerkte Redevoering, geene eenheid des onderwerps, geen kunststuk, gelijk bij zulk eene gelegenheid misschien gepast ware geweest; maar eenige uit het hart gevloeide woorden, die moesten stemmen tot dankbaarheid en liefde voor den Vader des Vaderlands, tot tevredenheid bij het minder uitgebreid vertier voor de vruchten onzer nijverheid, tot hoop voor de toekomst, tot moed en volharding op de ingeslagene baan, en tot steeds grootere bevestiging van den broederband tusschen Zuidelijke en Noordelijke Nederlanders.

Dezelfde goede geest straalt insgelijks door in het Dichtstuk van den Heer LOOSJES, dat zeker meerdere verdiensten bezit dan het ongelukkige klinkdicht, waarmede de Feestredenaar zijn proza besloot, doch echter in geenen deele op de tegenwoordige hoogte onzer poëzij staat. Reeds de aanhef is, naar ons gevoel, mislukt; en het 2de en 3de couplet, in welke de herstelde Rederijkkamer, *de Wijngaardranken*,

onder de zinspreuk, *Liefde boven al*, wordt ingevoerd, om de *honneurs* van dit nationaal feest waar te nemen, hebben eene zonderlinge houding.

Moog op der Kunstvlijt zegepralen
Een stroom van zegen nederdalen
Uit Liefde boven al, gekweekt bij 't druivensap.

Die zegenstroom, uit een glaasje wijn gekweekt, geeft gereede aanleiding tot onwillekeurige scherts. Maar als wij dan tevens op het einde hooren, welk eenen glansrijken opgang de Dichter, in eene profetische verrukking, aan deze Rederijkkamer voorspelt:

Eendragt, op ons neêrgedaald,
Heersch't dan bloeijen Wijngaardranken
Door *gansch* Neerlands lieflijk dal,
Ook door *Liefde boven al.*

dan weten wij waarlijk niet meer, hoe wij het met die ijverige Wijngaardeniers hebben. — Doch ernstig gesproken, hoe kwam men op de gedachte, om dergelijke geheel plaatselijke toespelingen te pas te willen brengen in een Dichtstuk, dat voor zulk eene gelegenheid vervaardigd, en voor de bloem van geheel Nederland uitgesproken werd? Waarlijk, de Rederijkkamer zelve werd er even min door verheerlijkt, als door het Zinnespel, dat zij bij gelegenheid der Tentoonstelling heeft uitgegeven. — Wij hebben betere verzen van den Heer LOOSJES gezien.

Het spijt ons, dat deze beoordeeling niet gunstiger konde uitvallen, daar wij zoo gaarne gewenscht hadden, dat men deze stukken tot een bundeltje had kunnen inbinden met die van VAN DER PALM en TOLLENS, bij het Kostersfeest op dezelfde plaats uitgesproken.

Kunstwoordenboek, of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend, in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen; door P. WEILAND. *Is 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr. 8vo. XVIII en 498 Bl. Bij Inteek. f* 5-:

Een zoodanig Woordenboek behoefden en misten wij. Wij zou-

zouden deze woordenlijst nog zeer veel kunnen uitbreiden, en vonden op dezelve eene groote menigte niet. Welke? Ja, waartoe derzelver opgave hier, die toch bladzijden vullen en nog met *ezv.* eindigen zoude? Mogt dit werk eene tweede uitgave beleven, of anders een vervolg op hetzelve verschijnen! Elk der inteekenaren, en menig ander, zoude zich dit gaarne aanschaffen. Dit Woordenboek behelze dan, op verre na, niet *alle* bedoelde woorden, het bevat er *zeer velen*. Op den titel wordt ook niet van allen, maar van *allerhande*, de verklaring beloofd; en dat deze een' grooten voorraad uitmaken, daarvan overtuigt zich elk, die het getal der bladzijden in aanmerking neemt, welke zeer compres zijn gedrukt, in twee kolommen, terwijl de verklaring somtijds uit maar éénen regel bestaat, waar dan ook niet meer vereischt werd, b. v. „A. b. *aurea bulla*, de gouden bul." „A. m. *amica manu*, op adresſen, met vriend." „*Karine*, schat des Sultans." „*Pover*, *pauvre*, Fr. arm." „*Tonologie*, de toonleer," ezv. Laat ons, uit de uitvoeriger gestelde, ook een, doch slechts één, artikel overnemen: „*Ultra*, Lat. verder, ginds. *Plus ultra*, altijd verder. *Non plus ultra*, niet verder, de hoogste trap of graad. *Ultracrepidamie*, de dwaze neiging om zonder kennis te willen bedillen. *Ultracrepidiseren*, zonder kennis alles beoordeelen; van het Latijnsche gezegde: *ne sutor ultra crepidam*; schoenmaker, houd u bij uwe leest. *Ultramarin*, Lat. *color ultramarinus*, overzeesche kleur; bergblaauw, schoone hemelsblaauwe kleur. *Ultramontain*, aan de andere zijde der bergen. *Ultramondain*, buiten de wereld, of de aarde, dat is, hemelsch of in den hemel. *Ultra posse nemo obligatur*, niemand kan gedwongen worden om boven zijn vermogen te handelen. *Ultrarevolutionair*, overdreven omwentelingsgezind."

Eenige woorden zochten wij vergeefs, die wij elders vonden, onzes oordeels verkeerd geplaatst.

In de Voorrede spreekt de geachte Schrijver over woorden uit andere talen in de onze zoo goed als ingelijfd, hoewel voor dezelven even goede Nederlandsche te bezigen waren (evenwel niet *bedehuis* voor *tempel*, meenen wij), en waarschuwt zeer billijk tegen het gebruik van nog niet gewone bastaardwoorden, van welke nette schrijvers en taalkundige redenaars zich wel onthouden zullen. Ongunstig wordt de *mode* beoordeeld, die de vreemde woorden in een Nederlandsch kleed steekt, waardoor zij er zoo misselijk tweeslachtig uitzien, als b. v. *rekwest*, *okkazie* ezv. Te regt zegt WEI-

LAND: „Zoo verrijkt men niet, maar verbastert de taal." Men leze hemzelven hierover.

Hartelijk zeggen wij den verdienstelijken Schrijver dank, en wenschen hem van alle belemmeringen zijner taalstudie vrij. Ook wij verlangen naar de werkzaamheden van het *K. N. Instituut* in dezen, opdat deszelfs gezag omtrent het gebruik en de spelling van vreemde woorden, zoo veel mag en kan, beslisse.

Beknopte Handleiding tot den Nederlandschen Stijl, of Aanwijzing ter vervaardiging van allerlei soort van schriftelijke Opstellen, ten dienste van Nederlanders; door J. C. BEIJER, *Onderwijzer aan de Artillerie- en Genieschool te Delft. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1823. *In kl. 8vo. II en 192 Bl. f* 1-90.

De Heer BEIJER heeft zich, door zijne *Handleiding tot den Nederlandschen Stijl*, waarvan dit boekje eene *beknopte* voordragt is, groote verdiensten verworven. Uit hoofde, echter, der grootte, en daardoor kostbaarheid, van dat treffelijk werk, konden niet eens allen, voor welken het bijzonder dienstig was, zich hetzelve aanschaffen. (Het ware een best geschenk, aan dezen of genen Schoolonderwijzer te maken, die het verdient, maar voor soortgelijke boeken, helaas! niet genoeg missen kan.) Tot schoolgebruik deugde het natuurlijk niet. Deze *beknopte Handleiding*, die hun te gemoet komt, welke het groote werk niet bekostigen kunnen, is vooral tot schoolgebruik bestemd. Doch, meenen wij, zal het daartoe dienst doen, onmisbaar is de ontwikkeling eens bekwamen Leermeesters. Wij keuren het nuttige boeksken vooral geschikt, om, in privaat onderwijs, met een of meer jongelieden van reeds geoefende kennis en welgevormden smaak, te lezen, met afzonderlijke ophelderingen en proefnemingen. Men vindt hier eene beknopte schets der redeneerkunde, de vereischten van eenen goeden Nederlandschen stijl, de hulpmiddelen om tot denzelven te geraken, en deszelfs verschillende karakters en de soorten van ongebonden opstel. Wij achten het niet noodig op te geven, welke bijzonderheden al tot elk dezer vier rubrieken gebragt worden. Van een' man, die zóó over denkbeelden, derzelver verbinding, de middelen om onze kennis op te helderen en uit te breiden, de vereischten en hulpmiddelen tot denken, en de behoedmiddelen

tegen dwaling, te schrijven weet, als BEIJER, kan niets, dan hetgeen klaar, juist, ordelijk en rigtig is, gewacht worden. Mogten vooral de jongelieden uit onze aanzienlijke Nederlandsche huizen van dit werkje gebruik maken, zoo wel als in onze burgerklassen; opdat het steeds meer blijke, dat onze taal, en voor de redeneerkunde, en voor de welsprekendheid, althans niet minder dan eenige andere, alle geschiktheid bezit!

Vader Oscar; of een oog op God. Het middel ook voor jonge lieden om altijd vrolijk en gelukkig te leven. Door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Met eene Plaat. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1823. *In kl.* 8*vo.* 199 *Bladz. f* 1-80.

Dit lieve boekje, aan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* opgedragen, zou niet zijn uitgegeven, zoo de schrijfster vroeger van de opgave eener prijsvraag ten dezen door gezegde Maatschappij geweten had, daar zij wel overtuigd is, dat er nu veel bondiger en verdienstelijker stukken over hetzelfde onderwerp te wachten waren. Dit zou inderdaad toch jammer geweest zijn, want de bekwame vrouw heeft hetzelve met oordeel en in goeden smaak bearbeid; en, daar zij zoo regt hartelijk en godsdienstig, in het bijzonder voor de beschaafde jeugd, en vooral voor meisjes, schrijven kan, vertrouwen wij, dat hetzelve zeer welkom was en veel nut zal doen. Nu, nederige bescheidenheid staat eene vrouw bijzonder wèl, en Mevrouw VAN MEERTEN wilde die denkelijk ook bij deze hare verklaring door haar eigen voorbeeld aanprijzen. De titel doet reeds genoegzaam blijken, dat hier de leer der Voorzienigheid als hoogstbelangrijk aangewezen en verdedigd wordt. Dit geschiedt op eene bevattelijke, onderhoudende en waarlijk hartindringende wijze. Wij hebben hier gesprekken van den ouden Oscar met zijne kleinkinderen en andere jeugdige vrienden; en, hoezeer wij over het onderwerp reeds veel bevattelijks en goeds hebben, was een boekje, zoo beknopt en in dezen trant, en met zoo veel smaak geschreven, onzes inziens, nog wel behoefte. Het loopt in zes Hoofdstukken of Gesprekken af. Het eerste betoogt de Voorzienigheid; terwijl het tweede 's menschen vrijheid, en het derde Gods bestuur, ook over het kleine, handhaaft. Het vierde handelt over de schijnbare wanorde in het

Godsbestuur. Het vijfde lost de meest gewone en gewigtige bedenkingen op. Het zesde, eindelijk, spreekt, op eene voorzigtige wijze, over de blijken van eene vergeldende en straffende Voorzienigheid reeds in dit leven.

Wij wenschen, dat de schrijfster nog lang nut zal stichten, en tijd, lust en krachten vinden tot soortgelijke hoogstnuttige en bevallige geschriften. Aan lezers zal het haar wel niet ontbreken. Stijl en taal zijn zoo, als men die van eene onderwijzeresse en opvoederesse van eene beschaafde jeugd verwachten mag. *Hebben zouden blijven sluimeren*, bl. 77, is eene kleinigheid, waarop wij hare aandacht slechts met dit enkele woord willen vestigen, opdat zij die opeenvolging van den onbepaalden tijd bij eene tweede uitgave, die wij vertrouwen dat dit boekje zeer zeker beleeft, verhelpe. Een regte Criticus onder onze ambtgenooten heeft zich, daar hij toch iets wilde zeggen, een weinig vergist; hij meent, dat Mevrouw VAN MEERTEN niet Bijbelvast is, en den eenen Herodes met den anderen verwisselt, bl. 184. Dan, Flavius Josephus, dien de schrijfster zoo wel als den Bijbel raadpleegt, bl. 103) kan hem onderrigten, door welk eene ziekte ook Herodes de kindermoorder om het leven kwam. Wij willen voorzigtiger zijn, en, daar wij den Josephus thans niet bij de hand hebben, eene vraag nopens Daniël, waartoe ons anders bl. 152 aanleiding gaf, ook liever terughouden.

Het éénige, dat ons bij dit boekje mishaagt, is het plaatje; wij zouden het lieve jonge gezelschap bij eene zoo lange zamenspraak ook zitplaatsen aanbieden; en — ja, ook dit mishaagt ons — aan het slot is het onnatuurlijk en hinderlijk, dat, eer men het lijk van den in de opene lucht gestorvenen Oscar in huis draagt, het jonge gezelschap nog een lied van vier coupletten zingt: een uur of wat daarna, in het sterfhuis, of, wilde men, op de eigene plaats, waar de brave man gestorven was, had dit voegzamer kunnen geschieden. Wij houden van geene overdrevenheid.

Gedichten voor Kinderen, *door* E. MOLEMA, *Schoolonderwijzer te Euvelgunne. Te Groningen*, *bij* W. Zuidema. 1824. *In kl.* 8*vo.* 44 *Bl. f* :-30.

Deze lieve versjes voor tien- tot twaalfjarige kinderen durven wij gerust aanbevelen. Zij onderscheiden zich door eene goede keus der onderwerpen, door juistheid van denkbeelden, en door verstaanbaarheid der uitdrukking: terwijl zij slechts zelden in het platte en triviale vallen: want regels als deze: „De trotschaard, in zijn' waan *verzopen*," bl. 19, „Om vleitaal *van mijn tong te tokken*," bl. 21, dient men met eene lantaren op te zoeken; waarom wij dan ook met reden durven hopen, dat zij bij eenen herdruk geheel zullen verdwenen zijn.

No. XIII. *Boekbesch.* bl. 539, reg. 7, moet zijn *f* 2-60. En bl. 543, laatste reg., *classification*.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

B.

D.

E.

F.

G.

Geuns,

Kan-

O.

O.

P.

R.

S.

Schäf-

T.

Vis-

